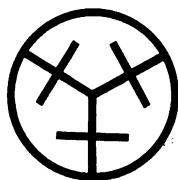

ВЯЧЕСЛАВ ЛИПИНСЬКИЙ

Т В О Р И
А Р Х І В
С Т У Д І І

За Загальну Редакцію
Євген Зиблікевич

W. K. LYPYNSKY
EAST EUROPEAN RESEARCH INSTITUTE, INC.

VIACHESLAV LYPYNSKY

COLLECTED WORKS, LETTERS, PAPERS AND MISCELLANEA
ALONG WITH ANALYTICAL ESSAYS AND REVIEWS

Eugene Zyblikewycz—General Editor

LETTERS, PAPERS AND MISCELLANEA
VOLUME 7

THE LETTERS OF OSYP NAZARUK
TO
VIACHESLAV LYPYNSKY

Edited by
IVAN L. RUDNYTSKY

Philadelphia, Pennsylvania

1976

СХІДНЬО-ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ІМ. В. К. ЛИПІНСЬКОГО

ВЯЧЕСЛАВ ЛИПІНСЬКИЙ

А Р Х І В

Т О М 7

ЛИСТИ ОСИПА НАЗАРУКА

ДО

ВЯЧЕСЛАВА ЛИПІНСЬКОГО

Редактор

ІВАН ЛИСЯК-РУДНИЦЬКИЙ

Філадельфія, Пеннсілванія

1 9 7 6

*Цей том появляється коштом Фондації
Дмитра Микитюка з Вінніпегу, Канада.*

Повне видання письменницької спадщини Вячеслава Липинського, його архіву та студій про нього — заплановане на 25 томів, у трьох групах: I. Твори — історичні студії і монографії, політичні трактати та публіцистика; II. Архів — листування, денники, записки та нотатки В. Липинського, листи різних осіб до В. Липинського, матеріали українського віденського посольства та інше; III. Студії — дослідні праці і матеріали про життя і творчість В. Липинського та про його рід. Кожна група має свою власну черговість томів.

Загальна Редакція —
Євген Зиблікевич і Василь Рудко.

Редактор сьомого тому Архіву —
Іван Лисяк-Рудницький.

Мистецько-графічне оформлення —
Яків Гніздовський.

Редакційно-технічна співпраця при сьомому томі
— Лев Заяць, Тарас Печерський і Сильвестер
Мартюк.

Друк, організація технічної продукції та генеральне
книготорговельне представництво — Маріян
Коць.

Тираж 1,100 примірників.

Library of Congress
Catalog Card Number: 73-82066

Printed in U.S.A.

EDITOR'S NOTE

The present volume contains the letters of Osyp Nazaruk to Viacheslav Lypynsky, some corroborating documents and papers in the Appendices, and an introductory essay, "Nazaruk and Lypynsky: The History of Their Friendship and Conflict," by the editor. All these materials are in Ukrainian. The purpose of this Note is to give the English-language reader an idea of Nazaruk's life and personality, and of the content and character of his correspondence with Lypynsky.

Osyp Nazaruk (1883-1940) was an eminent Ukrainian journalist, man of letters, and political figure. A native of Galicia (then a province of the Austro-Hungarian Empire), he was the son of a small-town farmer and craftsman. He studied at the Universities of Lviv and Vienna, and obtained a degree in laws from the latter institution. Still in his student years he became politically active in the Ukrainian Radical Party, whose program comprised agrarian socialism, anti-clericalism, and a dash of nationalism. He soon distinguished himself as an indefatigable agitator, speaker at popular meetings, and prolific journalist.

During World War I, Nazaruk was attached, in the capacity of a war correspondent, to the Ukrainian Sich Sharpshooters (*Ukrains'ki Sichovi Stril'tsi*), a volunteer unit within the Austrian army. He played an active role in the events of the Ukrainian Revolution, serving as a Minister for Press and Information in the governments of both the Ukrainian People's Republic (central-eastern, or former Russian, Ukraine) and the Western Ukrainian People's Republic (former Austrian Galicia). His experiences of the revolutionary era are recounted in a book of reminiscences, *Rik na Velykii Ukraini* [One Year in the Greater Ukraine] (Vienna, 1920).

In addition to his political and journalistic labors, Nazaruk also tried his hand as a writer of historical fiction. He published two novels: *Kniaz' Yaroslav Osmomysl* [Prince Yaroslav Osmomysl] (Lviv, 1918) and *Roksolana* (Lviv, 1930), the former on a twelfth-century ruler of Galicia, and the latter on a sixteenth-century Ukrainian slave girl who became the consort of Sultan Suleiman the Magnificent.

After the fall of the independent Ukrainian state, Nazaruk resided in 1920-22 in Vienna as a member of the Western Ukrainian government-in-exile, headed by President Yevhen Petrushevych. The fate of the Western Ukraine (or Eastern Galicia) was not yet legally decided, as the Allied Powers had granted to Poland only the right of occupation and administration of that territory, not of sovereignty over it.

On behalf of Petrushevych's government, Nazaruk went in the summer of 1922 to Canada on a fund-raising mission among the Ukrainian Canadians. He traveled widely through the country, from the Great Lakes to the Pacific, appearing at scores of public meetings. Nazaruk's mission came to an end, when, on March 15, 1923, the Council of Ambassadors in Paris ceded to Poland sovereignty over Eastern Galicia. Petrushevych's government dissolved soon afterwards. Unable to find suitable employment in Canada, Nazaruk moved in November 1923 to the United States.

Nazaruk's stay in Canada, which lasted over one year, was a turning point in his personal development. He went through a spiritual crisis, and his outlook changed from that of a political leftist and religious freethinker to that of a conservative, monarchist, and ardent Roman Catholic. This conversion was partly caused by his past revolutionary experiences—he had reached the conclusion that the radical policies of Ukrainian socialist parties were responsible for the failure of his country's struggle for independence—and partly due to the North American impressions. Nazaruk became convinced that the building of a Ukrainian state required a strong, one-man rule, not subjected to popular whims, and bolstered by the moral authority of a hierarchical Church. This new political-religious philosophy brought Nazaruk close to Viacheslav Lypynsky and became the base of their close association in the coming years.

An outline of Lypynsky's biography and a brief evaluation of his work may be found in the "Editor's Note" to *Dmytro Doroshenko's Letters to Viacheslav Lypynsky* (Philadelphia: W.K. Lypynsky Institute, 1973), edited by Ivan Korowytsky, a preceding volume in the same series as the present publication. The reader is referred to that study. Only the principal points will be recapitulated here.

Viacheslav Kazymyrovych Lypynsky (1882-1931) was born into a Polish noble family in the Right Bank Ukraine (i. e., the territory west of the Dnieper River). Already in his youth he identified with the Ukrainian national movement. By his historical works, devoted to a bold re-interpretation of the Cossack era, he achieved renown as one of the foremost Ukrainian historians. In 1918 he was appointed Ukrainian envoy to Vienna by the government of Hetman Pavlo Skoropadsky. After resigning from his office in 1919, he continued to live, for reasons of health, in provincial Austrian towns: he suffered from an incurable tuberculosis of the lungs. Following 1920 Lypynsky emerged as the creator and leader of the Ukrainian conservative-monarchist (Hetmanite) movement. In his theoretical writ-

ings he offered a system of conservative political philosophy distinguished by originality, sociological insight, and intellectual brilliance.

Nazaruk and Lypynsky first met in the spring of 1919 in Stanyslaviv (now: Ivano-Frankivske), the provisional capital of the Western Ukrainian Republic. A year later, their paths crossed again in Vienna. The earliest letters from Nazaruk to Lypynsky belong to the Viennese period. They show that, at that time, Nazaruk already admired Lypynsky as a historian and highly respected him as a man, but did not yet consider himself his follower.

The correspondence began to gain momentum during Nazaruk's stay in Canada. His conversion to a conservative position made him look to Lypynsky as a master and guide. His feeling of isolation in an alien environment, moreover, induced him to lean on Lypynsky's moral support. By 1924, having become a convinced and militant Hetmanite, Nazaruk placed himself unreservedly under Lypynsky's ideological and political leadership.

In the United States Nazaruk settled in Chicago where he assumed the editorship of a small, fortnightly newspaper, *Sichovi Visti* [Sich News]. This was the organ of the Sich Athletic Association, modeled on the "Sichi," a Ukrainian para-military organization which flourished in Galicia prior to 1914. The membership of the American Sich organization was drawn mostly from factory workers, and local branches existed in Chicago, Detroit, Cleveland, Philadelphia, New York, and some other industrial centers. Nazaruk started at once to propagandize monarchist-conservative ideas in the pages of his newspaper. By the end of 1924, the Sich Athletic Association officially adopted a monarchist platform, recognizing Hetman Pavlo Skoropadsky (who in 1918 had headed a short-lived conservative regime in the Ukraine) and his descendants as the legitimate rulers of the future independent Ukrainian state.

Thus it can be said that Nazaruk's royalist agitation achieved a measure of success, although it also provoked some resistance in the Sich organization and a strong opposition within the broader Ukrainian-American community. But the *Sichovi Visti* newspaper could not guarantee its editor even minimal financial security, and Nazaruk's position in Chicago remained precarious. This induced him to accept, in 1926, a new position: the editorship of *Ameryka* [America], a Ukrainian Catholic newspaper in Philadelphia which appeared three times weekly. However, because of disagreements with the publishers, Nazaruk's association with *Ameryka* lasted for less than a year. Tired of hardships of life in America and of incessant struggle, undermined in his health (he suffered from dia-

betes), and longing for his native country and family still in Europe, Nazaruk returned in the summer of 1927 to Galicia.

Nazaruk's three and a half years in the United States, from the end of 1923 to mid-1927, were the apogee of his friendship and collaboration with Lypynsky. The bulk of his letters to Lypynsky belongs to that period. In 1924 alone he wrote his friend as many as fifty-four letters, i. e., on the average of one letter every week. While some of them are only short notes, many others run to considerable length. The intensity of the correspondence abated somewhat in the following years.

Nazaruk's letters to Lypynsky are extremely variegated in content. There one can find impressions of America and detailed descriptions of the Ukrainian-American scene; discussions of Ukrainian churches, community organizations, and newspapers in Canada and the United States; sharply drawn and often caustic portraits of a number of leading Ukrainian personalities and ordinary men of the time; reports on public meetings and personal interviews. Nazaruk was, undoubtedly, a keen observer with a sharp eye and a satirical bent. His letters provide a fascinating panorama of Ukrainian life in Canada and, especially, the United States in the 1920s. No future historian of the Ukrainian ethnic group in North America will be able to dispense with this source.

Nazaruk also shared with his friend moods of elation and depression; commented on books; spoke of his health problems, financial worries, and family troubles; and consulted Lypynsky on literary and publicist projects. In many instances these letters resemble an intimate diary. They reveal the writer's remarkable mind and are noteworthy as a psychological document.

Two complexes of themes occupy the most prominent place in Nazaruk's correspondence with Lypynsky. First, Nazaruk reported to Lypynsky in minute detail the developments in the Sich organization and the successes and reverses of the Hetmanite movement in the United States. Second, he time after time asked Lypynsky's guidance on matters of ideology pertaining to controversial problems in Ukrainian history and to ambiguous points in the Hetmanite program. The respective sections ought to be of interest to students of the history of Ukrainian social and political thought.

While all the letters of Nazaruk to Lypynsky survived in the latter's archives, most of the other part of the correspondence, namely, the letters of Lypynsky to Nazaruk, perished in the upheaval of World War II. Fortunately, a part of it has been preserved in Lypynsky's drafts and carbon copies. In all, we possess thirty letters

of Lypynsky to Nazaruk, as against 147 of Nazaruk's to Lypynsky. Lypynsky's letters have been used by the editor in the introductory essay, and they will be published later together with the letters of Lypynsky to other persons. Despite their incompleteness, the extant letters of Lypynsky to Nazaruk are very helpful in providing a better understanding of the relationship between the two correspondents. They also elucidate Lypynsky's ideas, and in certain points substantially supplement his theoretical statements in published works.

Lypynsky placed a high value on his connection with Nazaruk, whom he considered the most devoted among his disciples. According to Lypynsky, Nazaruk's chief merit was to have carried the Hetmanite movement to the masses, having transformed it from an ideological trend into an actual force in Ukrainian politics. What Lypynsky appreciated in Nazaruk the man was his energy, capacity for work, fighting temper, oratorical and journalistic skills, and practical shrewdness. There are some indications that Lypynsky groomed Nazaruk for the role of his successor as the future leader of the Hetmanite movement.

In spite of their close political collaboration and sincere personal friendship, the relations between Lypynsky and Nazaruk were far from smooth. There was an element of incompatibility in their respective psychological make-ups. Nazaruk's lack of tact often grated on Lypynsky's nerves. Nazaruk, in turn, complained of Lypynsky's touchiness and irritability. Lypynsky adhered to an exacting code of ethics and honor, but the earthy Nazaruk was no ethical puritan. In particular, Lypynsky suspected his friend of being greedy about money. The main source of potential conflict was the following: Nazaruk had subordinated himself to Lypynsky's authority because he acknowledged the latter's charisma, as well as on grounds of principle: to give an example of disciplined behavior. Thus, Lypynsky became accustomed to expect from Nazaruk compliance not only on matters of ideology, but also on questions of current political decision-making. But Nazaruk was a strong, creative personality in his own right, and he could not confine himself permanently to the role of an executor of another man's will.

The conflict was precipitated by Nazaruk's return to Galicia. In Lviv he was invited to assume, beginning on January 1, 1928, the editorship of *Nova Zoria* [The New Star], a weekly supported financially by two Greek Catholic bishops, Hryhorii Khomyshyn of Stanyslaviv and Yosafat Kotsylovsky of Peremyshl. The editorial policy of *Nova Zoria* evoked Lypynsky's displeasure, and he expressed his objections to Nazaruk in the sharpest terms. Although a

deeply religious man and a practicing Roman Catholic of the Latin Rite, Lypynsky was no clericalist. He was opposed to mixing politics with religion, and to tying the Hetmanite movement to any ecclesiastical establishment—in the given case, to that of the Greek Catholic (Uniate) Church. Nazaruk, on the other hand, had already during his stay in North America displayed a strong inclination toward clericalism, and *Nova Zoria* was wedded to an integral Catholic position. The second area of disagreement pertained to the political line to be adopted toward Poland. This issue was of prime importance to the Ukrainians of Galicia and Volhynia who, during the interwar era, were living under Polish domination. Nazaruk favored a policy of accommodation, predicated on the concept of territorial self-government for Galicia and Volhynia within the Polish state. Lypynsky, despite (or, perhaps, because of) his Polish background, possessed a strong anti-Polish bias. He did not believe in the feasibility of an honest Polish-Ukrainian compromise, and he was apprehensive that dealings with the Polish government would only undermine the morale of the Ukrainian community.

These divergences of political opinion were compounded by a personal element. Shortly after he assumed the direction of *Nova Zoria*, Nazaruk invited Stefan Tomashivsky (1875-1931) to join the editorial board and to become the paper's chief editorial writer. Tomashivsky was a distinguished Galician Ukrainian historian, specializing in medieval and ecclesiastical history, and also a noted publicist. He was a man of conservative views and was considered a sympathizer of the Hetmanite movement. In the past he and Lypynsky had been on friendly terms. By 1927, however, Lypynsky had grown hostile toward Tomashivsky, whom he damned as a schemer and opportunist. Lypynsky confronted Nazaruk with a virtual ultimatum: to choose between himself and Tomashivsky. Nazaruk refused to sacrifice Tomashivsky, and this made his break with Lypynsky inevitable. In the past, Nazaruk had followed Lypynsky's bidding, but now he was no longer willing to follow his mentor's every directive. He remained a Hetmanite, and wished to preserve his association with Lypynsky, but on different terms. Having returned to the familiar social environment of his native land, he felt less need than before to lean on Lypynsky's authority. To the latter, this unwonted insubordination on Nazaruk's part amounted to stark rebellion.

An important aspect of the situation was that both protagonists were in poor health. Lypynsky's tuberculosis had lately taken a turn for the worse; his physical deterioration was accompanied by an increased irascibility. As for Nazaruk, he had fallen gravely ill shortly

after his return to Galicia. For some months he edited the *Nova Zoria* from his sick room. Neither man was capable of controlling his temper.

The last drop which made the cup overflow was a remark by Lypynsky in a letter written in March 1928. He pointed to Nazaruk's greed as the cause of his disloyalty. Nazaruk took strong offense at these words. As Lypynsky refused to retract them and to apologize, Nazaruk broke off further correspondence. The two old friends parted in anger.

There was still to be an ugly aftermath. Lypynsky attacked *Nova Zoria* in the press, intending to dissociate it visibly from the Hetmanite movement. His assaults, it is true, were directed primarily against Tomashivsky, but Nazaruk was also affected. Seeking to show that Lypynsky, too, was not above reproach in financial matters, Nazaruk dug out a fact from the past. In 1922-23 Lypynsky had been receiving aid from the Petrushevych government-in-exile. This was an advance for a survey of Ukrainian history which, in the end, Lypynsky never wrote. It must be said that the charge, although factually true, was very unfair in substance, as the agreement between the Petrushevych government and Lypynsky had been arranged on Nazaruk's own initiative. Another man might have taken Nazaruk's charge rather lightly, but Lypynsky, with his punctilious sense of honor, was deeply hurt.

After a break in the correspondence for nearly two years, a final exchange of letters between Lypynsky and Nazaruk took place in January—February 1930. They fumbled in the attempt to understand the causes of the break-up, and there were flashes of the old affection on both sides. But the two were already hardened in mutual resentment, and this last effort at communication was bound to end in reciprocal recriminations.

Lypynsky died on June 14, 1931. His death was preceded by a few months by that of Stefan Tomashivsky. Thus Nazaruk found himself alone: without his old-time teacher and friend, and later implacable adversary, and without his more recent associate, in whom he had sought a substitute for Lypynsky.

The 1930s were the crowning decade in Nazaruk's career. He had finally come into his own: from a disciple he had turned into a master. As the editor of *Nova Zoria*, which by now appeared twice weekly, he enjoyed affluence, relative independence, and a prominent position in Ukrainian public life. In church matters the newspaper had to adhere to the strict Catholic line of Bishop Hryhorii Khomyshyn, but on purely political questions the episcopal sponsor allowed the editor a free hand. Nazaruk's ambition was to

make the *Nova Zoria*, a model newspaper, and, indeed, it was one of the best edited newspapers in the history of Ukrainian journalism. A hallmark of *Nova Zoria* was Nazaruk's own contributions: lengthy series of articles, or, as he used to call them himself, "treatises," which ran in installments for weeks or months, and which later reappeared in offprints as brochures and booklets. Nazaruk's publicist writings were rich in observations of and comments on the contemporary political scene, full of personal reminiscences, erudite, pugnacious, and witty. They provide a unique chronicle of Western Ukrainian life and politics in the 1930s, and as such will be of great value to future historians.

Nazaruk's basic ideological stance did not change during his last decade. He remained a conservative, a monarchist, and a clericalist. There was, however, a new nuance in his outlook. The triumph of Hitler in Germany, and the rising tide of Ukrainian integral nationalism in Galicia and Volhynia demanded a response. At a time when many old-time Ukrainian democrats wavered in their allegiance to the libertarian ideal, Nazaruk consistently opposed both international and domestic fascism. This rejection of totalitarianism by Nazaruk, even if it appeared in right-wing patriotic garb, was a permanent legacy of Lypynsky's schooling.

Nazaruk devoted two articles to Lypynsky in *Nova Zoria*; they are reprinted in the Appendices to the present book. The first was an obituary, published immediately after Lypynsky's death. The second appeared in the summer of 1939, just a few weeks prior to the outbreak of World War II. Foregoing their late personal conflict, Nazaruk hailed Lypynsky as the greatest Ukrainian political thinker and the renovator of the Ukrainian state idea. The Polish landed gentry of the Eastern Borderlands had produced, according to Nazaruk, four great men in recent times: Joseph Conrad, Józef Piłsudski, Felix Dzerzhinsky, and Viacheslav Lypynsky. Of the four, Lypynsky had chosen the most difficult and the noblest road: that of service to the cause of freedom and independence for his enslaved native country.

The collapse of Poland in September 1939 led to the "liberation" and annexation of the Western Ukraine by the Soviets. Nazaruk fled to the part of Poland under German occupation. He died in Cracow on March 31, 1940.

Ivan L. Rudnytsky

НАЗРУК І ЛИПИНСЬКИЙ: ІСТОРІЯ ЇХНЬОЇ ДРУЖБИ ТА КОНФЛІКТУ

Історія взаємовідносин між Осипом Назаруком і Вячеславом Липинським становить драму, що її текст написало саме життя. Їх принагідне знайомство перетворилося згодом у сердечну особисту дружбу та політичне побратимство. Проте у стосунках між Назаруком і Липинським від початку спочивали прихсвані зерна потенціяльних розхвджень, що іноді проривалися назверх у тертях і взаємних жалях. Коли ж врешті прийшло між ними до відкритого конфлікту, це сталося нагло і для них самих несподівано, але разом з фатальною неминучістю. І як раніше обопільна приязнь і співпраця була важливим позитивним чинником у житті і Назарука й Липинського, так пізніший розрив дорого коштував обом.

Історія цих взаємин, попри свій безперечний біографічний та психологічний інтерес, має теж ширше значення. Чейже вони оба, Вячеслав Липинський і Осип Назарук, належали до найвизначніших українських постатей першої половини ХХ століття. Роля Липинського, як історика, політичного мислителя та основоположника й лідера консервативно-монархічного руху — загальновідома. Щодо Назарука, він досі не дочекався належної оцінки, хоч як публіцист, журналіст, літератор і політичний діяч, він був непересічною особистістю.

Листи Назарука до В. Липинського цитуємо за книжковим виданням, подаючи число листа, дату і сторінку книги.

Назарук часто писав свої листи не за одним разом, але протягом кількох днів, або навіть тижнів; тому в тексті таких листів знаходимо кілька дат. У примітках ідентифікуємо листи завжди за початковою датою.

Неопубліковані ще матеріали, які зберігаються в архіві Східно-Європейського Дослідного Інституту ім. В. К. Липинського в Філадельфії, ідентифікуємо абрєвіатурою АСЕДІЛ.

В цитатах пристосовуємо правопис до сучасних норм та виправляємо помилки в інтерпункції, хоч у текстах оригінальних листів та додатків зтримано мову й правопис їхніх авторів.

Крім листів Назарука, у цій праці ми використали теж інші джерела, а між ними в першу чергу листи Липинського до Назарука, що збереглися частинно. Проте автор свідомий того, що його праця написана, так би мовити, з назаруківської перспективи, бо саме його барвіста постать стоїть у центрі дослідження. Автор намагався затримати критичний дистанс (який не виключає пошани й симпатії) у трактуванні обох, Назарука й Липинського, а їхній конфлікт зобразити по змозі безсторонньо.

Перша зустріч

Осип Назарук і Вячеслав Липинський зустрілися вперше у Станиславові, тодішній тимчасовій столиці Західної Области Української Народної Республіки (ЗОУНР), на весні (в березні або квітні) 1919 року.

Липинському було тоді 37, а Назарукові 36 років, отже вони були майже ровесники. Не зважаючи на порівняно молодий вік, оба вони мали за собою поважний життєвий досвід та чималий творчий доробок. Вони належали до різних суспільних середовищ і перебували на різних ідейно-політичних позиціях.

Вячеслав Липинський (нар. 5 квітня 1882) походив з польської земельної шляхти на Правобережжі. У молодому віці приставши до українського національного руху, він скоро виріс на провідника та публіцистичного речника „українців римо-католиків”, себто тієї групи серед правобережної, польської по культурі, шляхти, яка схилялася до українства. Рівночасно Липинський звернув на себе увагу своїми науково-історичними працями, а збірник „Z dziejów Ukrainy” (Київ-Краків, 1912), що його він зредагував і здебільша сам написав, відразу висунув його в перший ряд українських істориків. Під час Першої світової війни Липинський служив як офіцер резерви в російській армії. Тяжкі фронтові пригоди відновили в ньому хронічну хворобу, туберкульозу легенів, яка згодом спричинила його передчасну смерть. Після падіння царизму, Липинський був у 1917 році співосновником Української Демократично-Хліборобської Партії, що відстоювала державну самостійність України й боролася за збереження приватної власності на землю; хлібороби-демократи перебували в опозиції до ліво-соціалістичного курсу Центральної Ради. Від гетьманського уряду в 1918 р. Липинський отримав призначення на посланника Української Держави в Австро-Угорщині. Він залишився на віденському

дипломатичному пості теж після того, коли в Україні до влади прийшла Директорія, хоч Липинський, як консерватист, до режиму Української Народної Республіки й до політики Директорії відносився з принциповим недовір'ям.¹

Осип Назарук народився 31 серпня 1883 р. в містечку Бучачі на галицькому Поділлі, в селянсько-міщанській родині; його батько був кушнірським майстром. Студював право на Львівському й Віденському університетах та в Відні досягнув звання доктора юридичних наук, але його стихією ще зі студентських років стала політика. Приєднавшись до Української Радикальної Партії, здобув ім'я невтомного агітатора й успішного вічевого промовця. Одночасно виявив себе як плідний журналіст та редагував радикальні органи. Ще до 1914 року появилася низка брошур Назарука на політичні теми. Він пробував теж сил у белетристиці; згодом вийшов його історичний роман, „Князь Ярослав Осьмомисл” (Львів, 1918). З вибухом війни, Назарук зв'язав свою долю з Українськими Січовими Стрільцями, працюючи у пресовій квартирі Легіону. З того часу походить його голосна книжка воєнних репортажів, „Слідами Українських Січових Стрільців” (Львів, 1916). Після перевороту 1 листопада 1918 р. Назарук виїхав з доручення львівської Української Національної Ради до Києва, просити гетьмана Скоропадського збройної допомоги проти поляків. Але на Наддніпрянщині вже готувалося протигетьманське повстання, що в ньому Назарук прийняв активну й визначну участь, як член Стрільцької Ради та політичний дорадник при командуванні Окремого Загону Січових Стрільців, на якому спочивав основний тягар боротьби. Після вступу військ Директорії до Києва, Назарука призначили керівником Українського Телеграфного Агентства (УТА) та Головного Управління Преси і Пропаганди; таким чином він увійшов у склад уряду УНР. В тому часі він був політично близький до голови Директорії, Володимира Винниченка. Він формально залишився на міністерському пості й тоді, коли на початку лютого 1919 року уряд Української Народної Республіки був примушений покинути Київ перед напором більшовиків. Але неспроможність Директорії утримати в країні порядок викликала в Назарука розчарування демократично-республіканською й соціалістичною системою УНР та зневіру в державотворчу здатність

¹ Дані про життя В. Липинського подаємо за нашою статтею: Іван Лисяк-Рудницький, „Вячеслав Липинський”, „Між історією й політикою” (Мюнхен: Видавництво „Сучасність”, 1973), стор. 139-62. Там же зібрана література.

її вождів. Досвід революційного часу переконав його в необхідності сильної влади, зосередженої в руках однієї людини. Це був початок ідейної еволюції, яка через кілька років довела Назарука на гетьманські позиції.²

Під час їхньої першої зустрічі, В. Липинський і О. Назарук були тільки хвилевими гістьми у Станиславові. Занепокоєний вістками, що приходили з краю, Липинський вибрався з Відня до Станиславова, щоб зблизька пізнати становище в Україні та для консультації з головним отаманом Симоном Петлюрою. Щодо Назарука, то він кількома наворотами приїздив з Волині, де тоді перебував уряд УНР, до рідної Галичини, щоб відідхнути від непосильної праці та постійного нервового напруження. У Станиславові він приймав участь у дебатах законодавчого тіла ЗОУНР, Української Національної Ради, до якої він входив у складі делегації Радикальної Партії.

Ми не знаємо, в яких обставинах познайомилися Липинський і Назарук. Назарук не згадує про цю зустріч у своїх спогадах, присвячених цьому періодові, „Рік на Великій Україні” (Відень, 1920). Можна здогадуватися, що вони вже тоді знаходили спільну мову на ґрунті критичного відношення до наддніпрянської „революційної демократії” й політики Петлюри. Маємо свідчення Липинського з пізнішого часу, що Назарук „зробив тоді [у Станиславові] на мене добре вражіння”.³ Це свідчення тим цінніше, що було воно зроблене вже після розриву між Липинським і Назаруком. Додаймо, що Назарук, який завжди цікавився історичною проблематикою та українською історіографією, встиг був прочитати збірник „Z dziejów Ukrainy” ще до свого особистого знайомства з Липинським і що ця публікація справила на нього позитивне враження.⁴

У віденській еміграції

Менше року після першої зустрічі, шляхи Липинського й Назарука знову перехрестилися, цим разом на віденському ґрунті та

² Досі нема ні одної біографічної студії про Осипа Назарука. Інформації про його життя зібрав автор з писань самого Назарука, що в них багато автобіографічних елементів, та з принагідних вісток розкиданих в історичній та мемуарній літературі.

³ В. Липинський, „Коротка передісторія мого листа до Д-ра Назарука з д. 29. I. 1930 р.” (АСЕДІІ).

⁴ Ч. 21 (10 квітня 1924), стор. 93.

в новій для них обох ролі політичних емігрантів.

Поїздка в Україну на весні 1919 року остаточно відчужила Липинського від уряду УНР. Після повороту до Австрії, він зрікся позиції послаєника. Поселившись в підгірській місцевості Райхенау недалеко Відня, він занявся науковою й публіцистичною працею та почав гуртувати консервативні елементи української еміграції в європейських країнах. За його ініціативою виник у 1920 р. Український Союз Хліборобів-Державників (УСХД), політична організація орденського типу, що стала зав'язком гетьманського руху. У тому ж часі вийшла друком капітальна історична монографія Липинського, „Україна на переломі” (Відень, 1920), що принесла нову, державницьку інтерпретацію Хмельниччини.

Літо й осінь 1919 року належали до найбурхливіших періодів у житті Назарука. Демісіонувавши в червні 1919 з уряду УНР, він переняв керівництво пресової квартири Української Галицької Армії. Після переходу УГА за Збруч у половині липня, Назарук увійшов у склад західньоукраїнського уряду, що його очолював президент Євген Петрушевич, наділений уповноваженнями диктатора. Продовж кількох місяців, від липня до листопада, оба українські уряди, наддніпрянський і галицький, мали свій осідок у Кам'янці Подільському. В кам'янецькому періоді Назарук належав до найближчих співробітників і дорадників Петрушевича та управляв ресортом преси й пропаганди. Він редагував орган галицького уряду й армії, газету „Стрілець”. Офіційна позиція Назарука та його темперамент вчинили його головним речником галицької сторони в тодішніх гострих суперечках між галицьким і наддніпрянським державними проводами. Досвід кам'янецького періоду тривало позначився на світогляді Назарука. Конфронтація з наддніпрянською дійсністю викликала в нього своєрідний „галицький месіанізм”: переконання щодо вищости галицького типу українця, як більш дисциплінованого й державнотворчого.

В листопаді 1919 р. Назарук в оточенні президента Петрушевича покинув Україну та переїхав до Відня, що став осідком західньоукраїнського еміграційного уряду.

В 1920-22 рр. Назарук і Липинський зустрічалися під час поїздок останнього до Відня. Крім цього, Назарук кілька разів відвідав Липинського у Райхенау. З того періоду походять перші листи Назарука до Липинського. Їх не багато, бо Назарукові й Липинському, що мали нагоду доволі часто бачитися особисто, не було потреби вести широке листування. Проте вже ці ранні листи виявляють пошану Назарука до Липинського. Про наукову твор-

чість Липинського Назарук висловлювався так: „Уважаємо Вашу працю абсолютно більше цінною в моральнім, освітнім і матеріяльнім напрямі, як Ви уважаєте”.⁵ Турбуючися тим, щоб Липинському забезпечити більш сприятливі умовини для наукової праці, Назарук розмальовував йому у привабливих кольорах багатство віденських бібліотек і обіцював підшукати для нього в австрійській столиці вигідне помешкання.⁶ Проте Липинський не скористав з цієї пропозиції й залишився жити в Райхенау. Навіть у тих випадках, коли Назарук не погоджувався з Липинським у деяких питаннях поточної політики, він висловлював застереження в формі, яка переступала межі звичайної чемности та наближувалася до уклінности.⁷

Крім характеру й інтелекту Липинського, Назарукові імпонував теж „аристократизм” у його поведінці, виявом якого була стриманість у вияві емоцій. Ще десять років пізніше, в останньому листі до Липинського, писаному в розпалі конфлікту, Назарук згадав про „панські манери” Липинського та про те, що він „дресурою успокоїв своє обличчя”.⁸

Матеріяльне положення Липинського в Райхенау було скрутне. Бажаючи допомогти йому в біді, на початку літа 1920 р. Назарук запропонував Липинському дотацію з фондів еміграційного галицького уряду. Липинський рішуче це відкинув, але Назарук продовжував наполягати. Врешті подоланий „сердечністю й щирістю” (кажучи словами Липинського) заходів Назарука, він погодився на компроміс. Допомога від галицького уряду мала бути не беззворотною субсидією („датком”, як це називав Липинський), але авансом на гонорар за наукову працю. Липинський обіцяв написати на замовлення уряду ЗУНР синтетичний огляд історії України з державницької точки погляду, не будучи при цьому зв’язаним означеним реченцем. Якщо б йому було неможливо таку історію написати, він повинен був аванс повернути, як безпроцент-

⁵ Ч. 2 (21 лютого 1921), стор. 2.

⁶ Ч. 1. (5 вересня 1920), стор. 1.

⁷ Ч. 2 (21 лютого 1921), стор. 3-4. Ішлося про справу приступлення УСХД до міжпартійної Всеукраїнської Національної Ради, що тоді формувалася в Відні. Липинський узалежнював це від того, щоб Рада заявила, що не визнає уряду УНР. Назарук же намагався переконати Липинського, що гетьманці повинні ввійти до Ради без цієї передумови для того, щоб у ній скріпити протипетлюрівські елементи.

⁸ Ч. 147 (12 лютого 1930), стор. 468-69.

⁹ Лист В. Липинського до О. Назарука від 29 січня 1930 (АСЕДІЛ).

ну позику. Умова між Липинським і Назаруком була устійнена на письмі десь у днях 12-14 серпня 1920 р. Згадуючи пізніше цю подію, Назарук так коментував її в листі до Липинського:

Прошу мені повірити, що зі всіх безчисленних грошових справ, які я полагодив у своїм житті (...) — скорє полагодження справи з Вами у Відні в Café Beethoven при малім мармуровім столику при вікні справило, воістину, найбільшу радість не тільки з оглядів публічної натури, але й особисто. Була се радість ізза сповненого обов'язку в найглибшим того слова значінню, обов'язку урядовця, котрий має дбати, щоб не заглухла думка.¹⁰

А втім Липинський відчував навіть таку форму допомоги як моральне обяження. Він гірко згадував, що колись був заможною людиною, яка „по мірі своїх матеріяльних сил була хоч невеликим меценатом, а не гонорованим працівником української культури”.¹¹ В літі 1921 року він остаточно відмовився від дальшої фінансової підтримки від галицького уряду. Цю допомогу Липинський отримував дванадцять місяців, від серпня 1920 до липня 1921, на загальну суму 72.000 здевальвованих австрійських корон, що за тодішнім курсом дорівнювало в американській валюті лише 177 долям і 43 центам!¹²

Коли в середині 1923 р. матеріяльне положення Липинського трохи покращало, він листовно звернувся зі запитом до Назарука, який тоді перебував у Канаді, щодо способу звороту боргу; уряд Петрушевича на той час уже припинив своє існування. Назарук відповів:

... я все таки завертаю на те, щоб Ви були ласкаві, бодай колись, бодай коротенько, написати хоч би перегляд історії — бо хто його в нас напише? Чейже не старий Грушевський, що хвалить без сорому тих, які зраджували власну державу й переходили до татар (...). А з молодших майже всі монографісти, які не проявляють загальнішого світогляду й обрію. Просто — нація без історії та й тільки. (...) Скажіть Собі, що Ваш „категоричний імператив” вимагає лишити по собі якусь хоч би й маленьку цілість, написану загальними великими рисами, без подробиць: розвиток і причини занепаду. Для науки для всіх.

¹⁰ Ч. 23 (25 квітня 1924), стор. 116.

¹¹ Лист В. Липинського до О. Назарука від 29 січня 1930 (АСЕДІЛ).

¹² Там же.

(. . .) Зі зворотом грошей на всякий випадок не спішіться, бо нема потреби.¹³

Назарукові, очевидно, залежало на тому, щоб Липинського морально зобов'язати до написання державницької історії України. Іронія долі хотіла, що саме ця справа виринула наново майже десять років пізніше, в момент назрівання конфлікту між Липинським і Назаруком, та остаточно затруїла їхні відносини.

Назарук у Канаді

Вліті 1922 р Назарук виїхав з Відня до Канади, для переведення між канадськими українцями Позички Національної Оборони, яку проголосив центр Петрушевича. Побут Назарука в Канаді тривав трохи довше одного року, від початку вересня 1922 до кінця жовтня 1923. Канадський рік був важливим етапом у житті Назарука, поворотною точкою в його духовій еволюції. Саме в Канаді пережив він світоглядний перелім, який перевів його з колишніх радикальних і вільнодумних на нові монархістичні й католицькі позиції.¹⁴

Отож Липинський не відіграв вирішальної ролі в „наверненні” Назарука, що було радше спонтанним духовим процесом, обумовленим, з одного боку, досвідом недавнього революційного періоду, а з другого, новими канадськими спостереженнями. Проте Назаруковий зворот „на право” ідейно зближив його до Липинського й цим самим створив передумови для їхньої майбутньої співпраці.

Перший свій лист з Канади до Липинського Назарук написав щойно в червні 1923. Впродовж попередніх місяців він був дуже зайнятий позичковою акцією, яка вимагала постійних роз'їздів по велетенських просторах і виступів на десятках віч. Але 14 березня 1923 р. рішенням Ради Амбасадорів у Парижі держави Антанти визнали суверенітет Польщі над Східною Галичиною. Політика Петрушевича, побудована на вірі у справедливість західних держав, зазнала повного краху. У зв'язку з цим припинилася акція Позички Національної Оборони серед канадських українців. Вліті 1923

¹³ Ч. 12 (9 вересня 1923), стор. 21-22.

¹⁴ Назарук згодом описав свою світоглядну кризу, пережиту в Канаді, в книжці „На Спокійнім океані: Вражіння і думки з дороги” (Львів: Вібліотека Української Народньої Обнови, 1934).

Назарук зірвав відносини з центром Петрушевича, який уже розпадався.

Маючи більше вільного часу, міг собі тепер Назарук дозволити на розкіш обміну думок з Липинським. Уже у своєму першому листі, висланому з далекого Едмонтону, столиці прерійної провінції Альберти, він запевняв Липинського, що не раз згадував його „у сім дивнім краю”.¹⁵ Продовж наступних трьох місяців Назарук написав до Липинського сім листів, що в них ділився враженнями від канадського й українсько-канадського світу та міркуваннями про недавні Визвольні Змагання. Назарука хвилювало передусім питання про причини української поразки. Він запитував, чи, на думку Липинського, західньоукраїнська державність була б втрималась,

якби на самім початку проголошено диктатуру і якби ту диктатуру був одержав чоловік сильної волі, безоглядний і — *sit venia verbo* — жорстокий супроти своїх і супроти чужих. (...) [Такий диктатор] міг арештувати все польське населення Східньої Галичини й зігнати його до величезних таборів та серйозно загрозити, що на випадок дальшого посування поляків, виб'є до ноги всіх інтернованих.¹⁶

Відповідь Липинського не збереглася, але годі сумніватися, що його реакція мусіла бути негативна. Він дотримувався принципів християнського універсалізму й послідовно заперечував терористичні методи в боротьбі за українську державність. В цитованому листі Назарук згадав теж про свій „давню назрілий плян: написати повість, що ідеалізувала б Кривоноса”.¹⁷ Але Липинський серед діячів Хмельниччини похвально оцінював представників покозаченої шляхти, таких як Михайло Кричевський, а не вождів черні. Не минуло й двох років, як сам Назарук каювся у своїх попередніх нахилах: „Пригадайте Собі мої мрії про ‚потребу’ ідеалізування Кривоноса, заки Ви не зоперували того хворого напрямку думки в мене!”¹⁸

Таким чином Назарук під час свого побуту в Канаді ще не сприйняв ідеології Липинського. Про це свідчать теж його завваження з-приводу трактату Липинського, „Листи до братів-хліборобів”, що його початкові розділи він мав нагоду читати у збірниках „Хліборобської України”:

¹⁵ Ч. 6 (19 червня 1923), стор. 6.

¹⁶ Ч. 13 (28 вересня 1923), стор. 24.

¹⁷ Там же.

¹⁸ Ч. 69 (14 січня 1925), стор. 267.

Щодо блискучої праці Липинського, опертої на небувалій у нас історичній освіті та бистроті, — то вона, на мою думку, може відограти велику ролю тільки тоді, коли б Європа знищила себе до самих основ і почала колись наново свою відбудову, як се було по знищенню старої її культури після великої мандрівки народів. Коли не наступить цілковите знищення теперішньої культури, получене з можливістю її відбудови на проголошених нових засадах, — остане та праця, на мою думку, тільки спізненою теорією, котра світитиме як взірць праці одної з дуже бистрих голів, яких сучасна Європа не має багато.¹⁹

Іншими словами, віддаючи данину ерудиції й талантові Липинського, Назарук уважав його вчення за утопію, яка не має великих шанс на застосування в реальному житті. А втім з того ж часу існують ознаки ідейного наближення Назарука до Липинського. І так він запевняв його, що „якби Ваші ‚Листи до братів-хліборобів‘ були появилися заки вибухло повстання проти гетьмана, ні один галичанин був би пальцем не рушив проти гетьмана, — навпаки, цілий Загін Січових Стрільців, що стояли в Білій Церкві, був би завзято підпірав його”.²⁰ Проте Гетьманщиною 1918 р. Назарук тоді ще не захоплювався беззастережно, але намагався її оцінювати об’єктивно. Він стверджував: „... годі заперечити, що в гетьманській політиці були сильні противенства: з одного боку русифікаторські затії, з другого дбання про розвиток української національної культури”.²¹ Ці хитання дуже характеристичні для переходового періоду в світоглядовій еволюції Назарука.

На початку 1920-их рр. українська спільнота в Канаді перебувала під знаком завзятої внутрішньої релігійної боротьби. Поважна частина вірних Греко-Католицької Церкви опинилася в гострій опозиції до Риму і власного духовного проводу. Ці розходження довели до відкритого розколу та створення Української Греко-Православної Церкви. Назарук уважно слідкував за цими церковно-релігійними відносинами та інформував про них Липинського. Він бажав, щоб Липинський дав авторитетне наукове висношення суперечливих питань української церковної проблематики, які хвилювали громадськість. Тому вже у своєму першому листі

¹⁹ Осип Назарук, „До історії революційного часу на Україні: Українські політичні партії, їх союзи і теорії” (Вінніпег, 1924), стор. 15-16. Брошура написана восени 1923 р.

²⁰ Ч. 13 (28 вересня 1923), стор. 25.

²¹ Назарук, „До історії революційного часу на Україні”, стор. 11.

з Канади він попросив Липинського написати статтю на цю тему.²² Від цього Липинський відмовився, але зате висловив свою готовність дати відповіді на низку конкретних запитів. Анкету про церковні справи, зложену з 26 питань, вислав Назарук Липинському під кінець серпня 1923 року. Виготовання відповідей, що деякі з них мали характер окремих коротких статей, затягнулося до грудня-місяця. Праця Липинського, озаголовлена „Релігія і церква в історії України”, появилася друком щойно два роки пізніше в газеті „Америка” (Філядельфія) та книжковою відбиткою.²³ Ця студія, що становить помітну позицію в спадщині Липинського, завдячує своє постання ініціативі Назарука й її можна розглядати як перший плід їхньої співпраці.

Назарук в Америці

Не зумівши влаштуватися в Канаді, Назарук на початку листопада 1923 р. переїхав до Чикаго, де перебрав редакцію двотижневика „Січові Вісті” (пізніше перейменованого на „Січ”), органу „Січової Організації Українців у Злучених Державах Америки”. За спонудою Назарука та під його ідейним керівництвом, Січова Організація пройшла в 1924 р. швидку й радикальну еволюцію. На V. з’їзді „Січей”, 30-31 травня 1924, прийнято новий статут, запропонований Назаруком, що ним скасовано в організації виборність та замінено її принципом призначення згори; всю владу в організації зосереджено в руках її провідника, що носив титул „головного отамана”. Цей пост займав чикагський лікар, д-р Степан Гриневецький (1877-1942), що цілком стояв під впливом Назарука. Гриневецький і Назарук спрямовували „Січі” на гетьманські позиції, ламаючи опір внутрі організації. На початку листопада 1924 р., — отже саме рік після приїзду Назарука до США, — американські „Січі” явно станули на гетьманській платформі, визнавши Павла Скоропадського законним гетьманом-монархом України. Про цю подію Назарук сповістив Липинського листом з 3 листопада.²⁴

²² Ч. 6 (19 червня 1923), стор. 7.

²³ Вячеслав Липинський, „Релігія і Церква в історії України” (Філядельфія, 1925. Передрук з „Америки”); друге вид. (Львів: Накладом „Дружини”, 1933); третє вид. (Нью-Йорк: Булава, 1956. Фототипічний передрук першого вид.). В жодному з трьох видань не з’ясована генеза книжки та роля Назарука в її постанні. Авторське вступне слово Липинського звернене до не названого по імені „Пана Редактора”, що ним, очевидно, був Назарук.

²⁴ Ч. 59 (3 листопада 1924), стор. 239.

В газеті „Січ” (Чікаго) з 20 листопада 1924 р. появилася довгий, програмовий „Заклик Головного Отамана”, написаний Назаруком. Ключевий пассус „Заклику” звучав:

Тож в ім'я спільного добра нас всіх і спільного свобідного життя в своїй державі — без ляку і зневіри голосім всім і вся, що ми Гетьманці і що вся земля наша, вся Соборна Україна, має одного Господаря і одного правного Представника: Гетьмана Павла Скоропадського!²⁵

Проте становище Назарука в Чікаго було скрутне: газета „Січ” боролася з хронічними фінансовими труднощами й не могла дати своєму редакторові тривалого забезпечення. В половині березня 1926 р. Назарук переселився до Філядельфії, де йому запропоновано редакторство газети „Америка”, що виходила тричі на тиждень. „Америка” була органом асекураційного товариства українців-католиків „Провидіння”, яке перебувало під офіційним протекторатом єпископа Константина Богачевського. На терені „Провидіння” точилася тоді гостра боротьба між прихильниками й противниками єпископа. З притаманною йому пристрасністю, Назарук станув по боці Богачевського. Тож під кінець січня 1927 р. управа „Провидіння” звільнила його з посади редактора „Америки”. Не бачачи для себе перспектив у США, Назарук уліті 1927 р. повернувся до Галичини, куди тягнула його туга за рідним краєм та родинні обов'язки.

Листування між Назаруком і Липинським

Характер листів Назарука до Липинського помітно міняється з моментом переїзду до Сполучених Штатів. Про це свідчить уже перший лист, висланий з Чікаго. Він писаний напротязі трьох тижнів у грудні 1923-січні 1924 та охоплює 16 сторінок друку в нашому виданні.²⁶ І це був тільки початок лавіни листів, якою Назарук засипував Липинського в наступних місяцях. Продовж 1924 року Назарук вислав Липинському 54 листи, себто в середньому один лист кожного тижня, на загальну скількість 222 друкованих сторінок. Інтенсивність кореспонденції дещо послабла в дальших роках: 25 листів за 1925-ий, 28 за 1926-ий і сім за першу половину 1927-го року.

За своїм змістом, листи Назарука до Липинського надзвичай-

²⁵ „Січ” ч. 22 (20 листопада 1924). Див. Додатки, ч. I.

²⁶ Ч. 14 (17 грудня 1923), стор. 31-47.

но різноманітні. Знаходимо там картини американського побуту, який вражав Назарука своєю незвичністю (напр., опис виборчої агітації в Чикаго),²⁷ сцени з українського життя у Сполучених Штатах (напр., опис „церковного карнавалу” в греко-католицькій парафії в Чикаго),²⁸ звіти з розмов з різними українськими й неукраїнськими діячами (напр., з авдієнції у православного єпископа Івана Теодоровича в Філядельфії),²⁹ блискучі й іноді драстичні характеристики різних більш або менш відомих постатей тодішнього українсько-американського суспільства (м. ін., д-ра Луки Мишуги, Арнольда Марголіна, Ярослава Чижя, Володимира Кедровського, чемпіона-силача Олександра Гаркавенка тощо). Назарук ділився з Липинським своїми зауваженнями з приводу прочитаних книг та власними літературними плянами; він сповідався йому зі своїх особистих переживань і болів: матеріальних труднощів, хворіб, настроїв, родинних клопотів. В деяких частинах ці листи нагадують інтимний щоденник.

Однак два комплекси справ виринають центральню в цьому колосальному листуванні. Це — по-перше, Назарукові ідейні пошуки, його прямування до нового, упорядкованого світогляду та до дороговказів у хащах української національно-політичної проблематики. По-друге, поточні питання українського суспільного життя в Америці, пов'язані з „Січачами” та гетьманським рухом. Про розгортання цього руху, його успіхи й невдачі, інформував Назарук Липинського якнайдокладніше. У своїй сукупності Назарукові листи з 1924-27 рр. дають барвисту панораму тогочасного українського життя в США. Цього матеріалу не зможе поминути ніякий майбутній історик української етнічної групи в Америці. Заразом ці листи розкривають яскраву та талановиту індивідуальність їхнього автора. Як людський документ, вони унікальні в українській та либонь не мають багато собі рівних у світовій епістолярній літературі.

Тоді як листи Назарука до Липинського збереглися вповні в особистому архіві останнього, друга половина кореспонденції, себто листи Липинського до Назарука, в більшості втрачена. Ми знаємо, що Назарук, високо цінячи листи Липинського, старанно їх переховував. Він писав Липинському: „Ваше все листування зі мною збережене і колись буде видане аж до останньої картки”.³⁰

²⁷ Ч. 18 (10 березня 1924), стор. 76-77.

²⁸ Ч. 48 (22 вересня 1924), стор. 211-12.

²⁹ Ч. 78 (26 березня 1925), стор. 301-10.

³⁰ Ч. 142 (13 лютого 1928), стор. 456.

Але доля цього листування нам невідома. Можна здогадуватися, що воно загинуло в завірюсі Другої світової війни і лиш частина його збереглася в архіві Липинського, в авторських чернетках, або копіях зроблених секретарем Липинського, Михайлом Савур-Ципріяновичем. Цих листів заховалося 30, тоді коли маємо 147 листів Назарука. Найдавніший збережений лист Липинського до Назарука має дату 16 січня 1925. Отже, не маємо жодного листа Липинського до Назарука з 1924 року, який був переломовим у їхніх взаємовідносинах та кульмінаційним щодо інтенсивности їхньої кореспонденції. Про зміст втрачених листів Липинського інколи довідуємося з реплік Назарука.³¹

Листи Липинського відрізняються від Назарукових відсутністю описів і дигресій та зведенням до мінімуму особистого елемента. За своїм змістом, вони присвячені майже виключно програмовим і практичним питанням гетьманського руху. Стилістично вони відзначаються лясдиарністю вислову та сконцентрованістю мислі. Листи Липинського виявляють, як він, живучи на австрійській провінції, здійснював шляхом кореспонденції своє керівництво гетьманським рухом та допомагають краще розуміти його світогляд, в деяких точках істотно доповнюючи його висновки в опублікованих працях. Для цього дослідження вага листів Липинського до Назарука передусім у тому, що вони кидають світло на ставлення першого до другого. Розуміння їхніх взаємовідносин багато втратило б, якщо б, попри обширну й надзвичайно показну назаруківську документацію, не було теж оцих, бодай фрагментарних, свідчень Липинського.

Передумови зближення Назарука до Липинського

До 1924 року Липинський і Назарук були тільки добрими знайомими, тепер же стають ідейними однодумцями та політичними соратниками, а їхні особисті стосунки наливаються теплом дружби. Ініціатива до цієї зміни вийшла від Назарука, що переходив духову кризу, яку сам характеризував так: „... у мене ло-

³¹ Листи Липинського до Назарука, що зберігаються в архіві Східно-Європейського Дослідного Інституту ім. В. К. Липинського в Філадельфії, будуть опубліковані, разом з його листами до інших осіб, у запланованому Інститутом повному виданні письменницької спадщини Липинського та його архіву.

миться старий мій світогляд. Ні, світоглядом годі того назвати. Се були якись дерев'яні патики ,світоглядів' різних часів і народів, скинені в мою голову, як скидає письменник папери зі свого столу в кіш, коли вже витягнув з них усе потрібне".³² На заміну старого вільнодумного радикалізму прийшов тепер авторитаризм. Назарук повірив, що тільки „єдиновладдя” може забезпечити українському народові необхідну єдність і дисципліну. Але постулат „єдиновладдя” сам по собі не вистачав. Це були тільки порожні рамки, що їх треба було виповнити конкретним змістом. Самому Назарукові це завдання було не під силу. Людина з широкими інтелектуальними зацікавленнями та чималим, хоч невпорядкованим, багажем знань, — Назарук не був систематичним мислителем. При цьому, однак, у ньому існувало прагнення до заокругленої світоглядної системи, до авторитетної доктрини, на яку можна б духовно опертися. Тут йому став у пригоді Липинський зі своїм розробленим вченням. Назарук захопився за це вчення зі завзяттям неофіта. У гетьманській ідеології він знайшов вихід із своєї світоглядної кризи. Коли ж зважити, що Назарук глибоко поважав Липинського як людину, стає зрозумілим, чому він у 1924 р. добровільно й беззастережно підпорядкувався його авторитетові.

Ось кілька цитат, що характеризують Назарукове захоплення вченням Липинського та його особою:

Я щойно осягаю можливість упорядкувати мої досвіди, — масу дрібного каміння (що мене дуже ранило) в якусь будову. Ви з Вашими надзвичайними творами на нашій ґрунті представляєтесь мені, як абсолют якогось змагання, перший абсолют у нашій мряковинні.³³

...Ви (говорю се з глибокою вірою у правду моїх слів) одинокий у нас творець, центр і впорядчик державної думки.³⁴

...Ви одинокий у нас, на всій українській землі, творець і центр і впорядчик здорової частини мозку великої in futuro Нації й Держави, одинокий, і нема виглядів на другого.³⁵

...[Ви є людина,] якій я віддав би долю України до вирішення без секунди вагання, — так Вам вірю і так ціню Вашу мораль і проникливість. . .³⁶

Притаманний Назарукові бойовий темперамент підштовхував

³² Ч. 14 (17 грудня 1923), стор. 41.

³³ Ч. 21 (10 квітня 1924), стор. 104.

³⁴ Ч. 35 (12 червня 1924), стор. 154.

³⁵ Ч. 37 (30 червня 1924), стор. 161-62.

³⁶ Ч. 21 (10 квітня 1924), стор. 92.

його до негайного переходу від ідей до діл. Після свого переїзду до Чикаго, він фактично очолив гетьманський рух у США. Ця обставина ще міцніше зв'язала його з Липинським. Опинившись у вирі кипучої політичної боротьби, Назарук відчував потребу поділитися відповідальністю за рішення, спертися на чийсь авторитет. Цього опертя не міг йому дати його номінальний зверхник у Січовій Організації, головний отаман Гриновецький. Своїм інтелектом і політичним досвідом Назарук переростав Гриновецького, яким він фактично керував. Точку опертя знаходив він у Липинському, що його він ототожнював з гетьманським центром. Назарук вдавався до Липинського не тільки за загальними директивами, але й раз-у-раз віддавав на його розсуд тактичні питання поточної політики, не зважаючи на те, що Липинський не знав американських обставин. Цю настанову Назарука ілюструє така його заява:

Я (. . .) особисто радше виконував би накази, бо вже доволі „биків” настріляв я „самостійно”. Се так приємно мати наказ, або доручення — зроби се, або те! Відідхнув би чоловік — по тім „самостійництві” кидання собою, по 40-літній тріскотній язиком, по зужиттю маси, божевільної маси енергії на пусто-дурно, або розвал!³⁷

Або в іншому місці:

Можете все „мати надію” і навіть певність, що на бажання, але виразне, зробимо все, раз ми стали на шлях дисципліни супроти династії та її центру.³⁸

Існувала ще одна причина психологічного порядку, яка зв'язувала Назарука з Липинським. Це було почуття осамітнення. Американське довкілля надзвичайно цікавило Назарука, але рівночасно пригноблювало своєю чужістю та нервувало своєю рухливістю й галасливістю. Товариських контактів з природними американцями в Назарука не було, він жив виключно в українському середовищі. Але в ньому Назарук не знаходив людей, які могли б бути для нього рівнорядними партнерами. До того ж нечисленна українська інтелігенція в Америці була розсварена, вона кипіла від пліток, інтриг і особистих анімозій. У таких умовах, контакт з Липинським був для Назарука формою душевної терапії. Осамітнення породжувало „навалу слів” у листах, за яку він вибачався в Липинського.³⁹ З-під Назарукового пера виривався

³⁷ Ч. 65 (20 грудня 1924), стор. 249.

³⁸ Ч. 77 (9 березня 1925), стор. 297.

³⁹ Ч. 21 (10 квітня 1924), стор. 106.

такий сердечний крик:

Дорогий Пане После! Ви не можете мати поняття, як дуже потрібний мені зв'язок з Вами — особливо тут, у сім шалено, божевільно великим і рухливим місті [Чикаго], що щумить і клекоче сильніше, ніж Ніагара.⁴⁰

Ставлення Липинського до Назарука в 1924-27 рр.

Досі ми розглядали мотиви, які спонукали Назарука зблизитися до Липинського і стати його послідовником. Тепер подивимося на їхні взаємини з протилежної перспективи. Що Назарук давав Липинському? І як Липинський оцінював його, як людину й політичного діяча? Наші зауваження стосуватимуться періоду трьох з половиною років, від початку 1924-го до літа 1927-го, коли Назарук перебував в Америці. Це був апогей дружби і співпраці між Липинським і Назаруком. Як бачитимемо далі, їхні відносини скоро розстроїлися після повороту Назарука до Галичини.

Прикметою Назарука, що мабуть найбільше припала до вподоби Липинському, був його динамізм, яким він відрізнявся від інших діячів гетьманського табору, „де переважають, на жаль, досі типи пасивні, мало здатні до літературної праці й позбавлені громадського темпераменту”.⁴¹ Навіть після розриву з Назаруком, Липинський висловився про нього так: „... п. Назарук, завдяки своїй активності, літературній працездатності й темпераменту був мені симпатичний. . . .”⁴² При цьому він був переконаний, що з усіх його учнів саме Назарук був тим, хто йому, Липинському, „найщиріше і найбільше” вірив.⁴³

Хоч їхні побутові обставини були зовсім відмінні, — один жив в американському крутежі, а другий на тихій австрійській провінції, — проте й Липинський, подібно як Назарук, відчував тягар самотності. Тому нічого дивного, що Липинський в особі Назарука цінив плідного, інтелігентного й цікавого кореспондента, листи якого справляли йому „найбільшу приємність”.⁴⁴ Ці листи, як

⁴⁰ Ч. 14 (17 грудня 1923), стор. 31.

⁴¹ В. Липинський, „Коротка передісторія мого листа до Д-ра Назарука з д. 29. I. 1930” (АСЕДЛІ).

⁴² Там же.

⁴³ Недатований і невисланий лист В. Липинського до О. Назарука з кінця лютого (?) 1928 (АСЕДЛІ).

⁴⁴ Цитата в листі О. Назарука, ч. 18 (10 березня 1924), стор. 73.

стверджував Липинський, „також належать до тих, які заступають (...) необхідні розмови з людьми”.⁴⁵ Ще у своєму останньому листі до Назарука з січня 1930 р., сповненому гірких докорів і обвинувачень, Липинський писав:

... Ви довголітнім обміном думок зі мною давали мені багато моральної підтримки в моїй праці. (...) Були в Ваших листах і надзвичайно цінні для мене поради людини з великою практикою українського політичного життя. За ці поради буду Вам завжди вдячний.⁴⁶

Липинський називав Назарука „мабуть найкращим популярним бесідником нашого покоління”.⁴⁷ Він теж не раз висловлював Назарукові признання за вмиле редагування „Січових Вістей” (пізніше „Січі”), хоч іноді давав теж критичні завваження з-приводу статей, які на його думку були ідейно хибні або тактично незручні.

Найбільшою політичною заслугою Назарука в очах Липинського було, що саме він на американському терені уперше вивів гетьманський рух на ширшу арену і зробив його масовим:

Ви не уявляєте собі, яке величезне значіння для Гетьманської ідеї має те, що Ви потрапили не тільки удержати [газету] „Січ”, але ще зробити її з кожним числом чим раз більше інтересною. (...) Січова Організація перша почала проводити наші ідеї в широкі народні маси. (...) Січова Організація, а найбільше Ваша особа, була і єсть місцем, на яке скеровувався найбільший напір руйників. Таким чином в нашій бою (а боєм єсть і ще довго буде наша праця) центральним місцем на сьогодні зробилася Ваша організація і зокрема Ваша особа. (...) Першу атаку Ви видержали блискуче. Це дає нам всім надію, що видержите і дальші. Бо пам’ятайте, Дорогий Пане Докторе, що ці атаки ще будуть і що, кажучи по військовому, ключ до наших позицій ще довго буде в Ваших руках, бо Ви самі його в свої руки добровільно взяли.⁴⁸

В „Листах до братів-хліборобів” є одне місце, де Липинський віддав прилюдну пошану політичній праці Назарука в Америці, хоч і не назвав його по імені. Ніякій іншій гетьманській організації Липинський не висловив такого признання, як „Січам”, що

⁴⁵ Цитата в листі О. Назарука, ч. 48 (22 вересня 1924), стор. 204.

⁴⁶ Лист В. Липинського до О. Назарука від 29 січня 1930 (АСЕДЛІ).

⁴⁷ Цитата в листі О. Назарука, ч. 50 (1 грудня 1925), стор. 342.

⁴⁸ Лист В. Липинського до О. Назарука від 8 грудня 1925 (АСЕДЛІ).

їх надхненником і фактичним лідером був Назарук.

Одним з таких добрих вістунів нашого видужування єсть агітаційна та організаційна праця наших американських земляків в Січових організаціях та в їх органі — „Січі”. Визнавши ідею єдиної, сталої, традиційної Верховної Державної Української Влади, персоніфікованої в Гетьманським Роді Скоропадських, „Січі” стали на державотворчий український шлях. Проти цього державницького ідеалістичного пориву людей, які хочуть, щоб українці були державною нацією, і які переконались в повній непридатності дотеперішніх республіканських методів будування Української Держави, піднявся однодушний крик всієї анархічної більшості української інтелігенції. Кодло, яке живе з недержавного гниття українського громадянства, заворушилось. Це доказ, що надавлено власне на болоче місце і що порушено саме огнище хвороби. Од дальшої послідовної, невпинної, розумної і організованої боротьби з цією хворобою та від щирости і глибини пориву цих, що цю боротьбу почали — залежатиме процес видужування.⁴⁹

Найкращим доказом високого довір'я, яким Липинський наділяв Назарука, було те, що в 1924 р. запропонував йому вступити в члени Українського Союзу Хліборобів-Державників, який гуртував еліту гетьманського руху.⁵⁰ До членів УСХД Липинський ставив високі етичні й інтелектуальні вимоги, підбираючи їх дуже дбайливо й обережно.

Липинський теж запросив Назарука до співпраці в неперіодичному журналі „Хліборобська Україна”, що під редакцією Липинського становив ідеологічний орган гетьманського руху. Він закликав Назарука написати статтю „... на тему, як Ви самі дійшли до Гетьманської Ідеї, а далі описали образом, як Ви це умієте, всі Ваші спостереження в пропагандистичній праці за цією Ідеєю”.⁵¹ Назарук з радістю обіцяв це зробити, але не зміг виконати просьби Липинського. Тяжкі обставини життя в Америці не давали йому дозвілля потрібного для написання більшої публіцистичної студії,

⁴⁹ Вячеслав Липинський. „Листи до братів-хліборобів: Про ідею і організацію українського монархізму” (Відень, 1926), стор. 441.

⁵⁰ Натяк на це знаходимо в листі О. Назарука, ч. 64 (20 грудня 1924), стор. 247. „Вступити в члени Вашого Круга я хотів би — як це зробити?” Ми не знаємо точної дати, коли саме було оформлене членство Назарука в УСХД.

⁵¹ Лист В. Липинського до О. Назарука від 11 березня 1925. (АСЕДІЛ).

а згодом припинилося видавання збірників „Хліборобської України”.

В 1926 р. з ініціативи гетьмана Скоропадського постав Український Науковий Інститут у Берліні. У зв'язку з цим, Липинський звернувся з запитом до Назарука, чи він був би згідний прийняти професуру, або, коли б цього не вдалося провести, асистентуру в Інституті. Липинський не міг не знати, що Назарук, із своїм велетенським досвідом як журналіст і публіцист, не мав наукових кваліфікацій. Але Липинському залежало на тому, щоб Назарука влаштувати в Берліні й так забезпечити його участь у проводі гетьманського руху: „Моєю давньою мрією, з якою, я певний, всеціло погодиться Пан Гетьман, було б притягнути Вас до нашого Центру”.⁵² Назарук ентузіастично відгукнувся на пропозицію Липинського: „Я дуже хотів би: 1) видістатися з сего пекла злости і гнилі старої еміграції [в Америці], 2) працювати близько нашого п. Гетьмана”.⁵³

Але Гетьман на вакантну катедру в Українському Науковому Інституті, яку Липинський призначував для Назарука, висунув кандидатуру самого Липинського. Це сталося без відома й попередньої згоди останнього. Липинський прийняв рішення, як „грим з ясного неба” та, з уваги на стан свого здоров'я, як „особисту катастрофу”, але вважав, що засада монархістичної льояльності не дозволяла йому спротивитися волі Гетьмана; він запевняв Назарука, що й надалі продовжуватиме свої заходи, щоб влаштувати його при Українському Науковому Інституті.⁵⁴ Однак втраченої нагоди вже не вдалося повернути й наступного року Назарук, замість того, щоб переїхати до Берліну, повернувся до Львова.

Це заважило на долі заінтересованих осіб і усього гетьманського руху; в його центральному проводі не знайшовся діяч масштабу Назарука, з його бойовим темпераментом, інтелектуальними горизонтами, винятковим практичним досвідом і працездатністю. Можна припускати, що його невтомній енергії може було б удалося проломити інертність гетьманського центру, що на неї небезпідставно нарікав Липинський.

Однорічний побут Липинського в Берліні (від осені 1926 до осені 1927) не тільки посилив його хворобу і цим прискіпив його смерть, але й поглибив розходження між ним та гетьманом Скоро-

⁵² Лист В. Липинського до О. Назарука від 6 липня 1926 (АСЕДІЛ).

⁵³ Ч. 115 (20 липня 1926), стор. 394.

⁵⁴ Листи В. Липинського до О. Назарука від 29 липня і 31 липня 1926 (АСЕДІЛ).

падським і оточенням останнього. Ці розходження трохи згодом довели до відкритого конфлікту, який завдав гетьманському рухові непоправної шкоди. Поворот Назарука до краю рішально причинився також до розриву між ним і Липинським. До цього мабуть не було б прийшло, якби Назарук залишився на еміграції. Доводиться зробити заключення, що Гетьман у цьому випадку не виявив щасливої руки.

Прояви співпраці та взаємодопомоги між Липинським і Назаруком

Липинський і Назарук робили собі взаємно в 1924-27 рр. чимало особистих послуг. Напр., Липинський брав на себе ролю посередника в родинних клопотах свого товариша. Після виїзду Осипа Назарука до Північної Америки, його дружина, пані Константина, повернулася з малим синком з віденської еміграції до Львова. Відносини між подружжям розладналися настільки, що між ними на довший час припинився листовний зв'язок. Назарука в Америці дуже мучив брак вісток про дитину. Через спільного приятеля Назарукового і свого, Людвика Сідлецького („Саву Крилача”), Липинський передавав до Галичини листи Назарука у справі сина та звідам отримував для нього бажані інформації.⁵⁵

Не зважаючи на хронічну недугу та перевантаження працею, Липинський знаходив час, щоб читати манускрипти Назарукових белетристичних творів і давати йому свої поради. Назарук дякував Липинському за „знамениті уваги” до історичного роману, „Проти орд Джінгісхана”.⁵⁶ Липинський познайомився теж з рукописом іншого роману й у зв'язку з цим написав Назарукові: „Ваша ‚Роксоляна’ дуже мені подобалася. Про неї іншим разом напишу широко”.⁵⁷ Але він не встиг виконати цієї обітниці, або, може, стосовний лист не зберігся.

Назарук, зі свого боку, раз-у-раз турбувався станом здоров'я Липинського й обставинами його життя. У цих справах він писав не тільки самому Липинському, але звертався теж до його секретаря, Михайла Савур-Ципріяновича.⁵⁸ Довідавшись про матеріальні

⁵⁵ Ч. 77 (9 березня 1925), стор. 298; ч. 79 (26 березня 1926), стор. 312-13. Лист В. Липинського до О. Назарука від 6 березня 1925 (АСЕДІЛ).

⁵⁶ Ч. 63 (26 листопада 1924), стор. 246.

⁵⁷ Лист В. Липинського до О. Назарука від 4 травня 1926 (АСЕДІЛ).

⁵⁸ Лист М. Савур-Ципріяновича до О. Назарука від 12 лютого 1926. Див. Додатки, ч. II.

труднощі Липинського, Назарук запропонував йому свою допомогу, хоч і його власна ситуація в Америці далеко не була світла:

Вже тепер уявляю собі, що Ваша працездатність обмежена сильно тим лежанням по вісім годин на студенім повітрі. Я не знав сього, що Ви аж таке тяжке й скучне лікування переходите. Коби лиш подужали Ви! Прошу в потребі рахувати на мою поміч — по моїй можности. Щиро се пишу, тому не повинно Вам бути надто тяжко звернутися в потребі до мене — розуміється, тільки для Вас можу щось дати, бо й мені тут безвиглядно тяжко. Якраз се моє слово і предложення нехай Вам, Дорогий Пане После, зробіть легшим звернутися до мене в біді.⁵⁹

Як і можна було сподіватися, Липинський не скористав з дружньої пропозиції Назарука. Зате він звернувся до нього з проханням, щоб американські гетьманці допомогли Миколі Кочубеєві, членові Ради Присяжних УСХД та особистому приятелеві Липинського, вирватися з фізичної праці в Бельгії та влаштуватися в Парижі.⁶⁰ Назарук добився для Кочубея малої платні, як європейського кореспондента „Америки”. Тому що цього не вистачало на прожиток у Парижі, Назарук з власної кишені щомісячно додавав Кочубеєві певну суму, як безпроцентну та безтермінову позичку.⁶¹ Нема сумніву, що Назарук усе це робив тільки заради Липинського, бо з Кочубея, як газетного кореспондента, не було великої користі: він не мав журналістичної практики і, як людині російської культури, йому навіть було тяжко писати по-українському.

Найбільшою практичною послугою, що її Назарук віддав Липинському, було познайомлення його, листовним шляхом, із канадським українцем, Орестом Жеребком. Ім'я Жеребка, — що його Назарук називав „моїм товаришем”, — часто виринає в листуванні Назарука з Липинським. Навіть після того, як між Жеребком і Липинським наладнався прямий зв'язок, Назарук часто виконував функцію посередника між ними. Жеребко захопився ідеологією Липинського та став меценатом гетьманських публікацій і їхнім поширювачем у Північній Америці. За посередництвом Назарука, Жеребко запропонував Липинському матеріальну допомогу, якої

⁵⁹ Ч. 94 (1 і 11 січня 1926), стор. 361.

⁶⁰ Листи В. Липинського до О. Назарука від 15 лютого і 15 квітня 1926 (АСЕДІІ).

⁶¹ Ч. 104 (11 березня 1926), стор. 377; ч. 110 (1 травня 1926), стор. 386. Щомісячна платня М. Кочубея, як кореспондента „Америки”, вносила дол. 15 (sic!), а Назарук зобов'язався додавати від себе порядком позики дол. 35.

той не прийняв. Зате він погодився продати Жеребкові право на майбутнє видання історичної монографії, „Україна на переломі”. Таку форму посередньої допомоги, що була сприйнятна для уразливого почуття чести Липинського, придумав — Назарук.⁶² При фінансовій підтримці Жеребка появлялися збірники „Хліборобської України”; він же уможливив книжкове видання „Листів до братів-хліборобів”, закупивши наперед тисячу примірників книги.⁶³ Липинський почувався зобов’язаний Назарукові за цей контакт і давав вислів цьому у своїх листах: „... за познайомлення з ним [Жеребком] я часто Вас з великою вдячністю згадую”.⁶⁴ „... Ви в великій мірі спричинилися до того, що ми одержали поміч з Америки від п. Ор. Жеребка і (...) ця поміч уможливила нам продовження нашої ідеологічної праці...”⁶⁵ Ще у своєму останньому листі до Назарука, написаному після розриву, Липинський згадав про свої стосунки з Жеребком, які „... були якнайбільше лояльні і оставили по собі в моїй душі у відношенню до п. О. Жеребка почуття якнайглибшої пошани і вдячності”.⁶⁶

Як було згадано, ініціативі Назарука завдячувала своє постановлення праця Липинського, „Релігія і Церква в історії України”. Вплив Назарука позначився теж на фундаментальному політичному трактаті Липинського, „Листи до братів-хліборобів”, хоч його ім’я ніде не зустрічається в книзі. І так у тексті „Листів” знаходимо довший абзац, присвячений характеристиці гетьмана Івана Скоропадського (1708-22) та аналізі укладу політичних сил у Гетьманщині після Полтавської битви. Даний абзац попереджений таким реченням: „... хочу навести коротку характеристику Івана Скоропадського, яку я подав в листі до одного мого знайомого (...) з-приводу лайливих закидів, що робить наша інтелігенція не тільки сучасному гетьманові [Павлові Скоропадському], але і його предкові”.⁶⁷ Оцим не названим знайомим був — Осип Назарук. В їх листуванні зустрічаємо запит Назарука та відповідь Липинського щодо Івана Скоропадського;⁶⁸ цю відповідь Липинський згодом дослівно включив у текст „Листів до братів-хліборобів”.

⁶² Ч. 35 (12 червня 1924), стор. 154-55.

⁶³ Лист В. Липинського до О. Назарука від 15 листопада 1926 (АСЕДІЛ).

⁶⁴ Лист В. Липинського до О. Назарука від 11 січня 1925 (АСЕДІЛ).

⁶⁵ Лист В. Липинського до О. Назарука від 29 травня 1926 (АСЕДІЛ).

⁶⁶ Лист В. Липинського до О. Назарука від 29 січня 1930 (АСЕДІЛ).

⁶⁷ Липинський, „Листи до братів-хліборобів”, стор. 521.

⁶⁸ Ч. 69 (14 січня 1925), стор. 263-64; лист В. Липинського до О. Назарука від 18 лютого 1925 (АСЕДІЛ).

Цінячи думку Назарука, Липинський прислав йому манускрипт своєї великої статті, „Покликання ‚варягів‘, чи організація хліборобів?“, що до неї Назарук дав низку завважень, здебільша стилістичного характеру.⁶⁹ Стаття появилася на сторінках „Хліборобської України“ та ввійшла в книжкове видання „Листів до братів-хліборобів“. Коли ж виринула справа книжкової публікації трактату, Назарук порадив Липинському написати передмову, в якій було б з’ясовано, що під „хліборобами“ в широкому значенні слід розуміти всіх працюючих українських людей без різниці заняття; передмова повинна теж включати спеціальні заклики до різних шарів населення України, а зокрема до фабричних робітників і жіноцтва.⁷⁰ Липинському сподобалася ця сугестія й він пообіцяв прийняти її до уваги.⁷¹ Він це виконав у формі свого знаменитого „Вступного слова до читачів з ворожих таборів“, яке належить до найсильніших речей, що колинебудь вийшли з-під його пера.

Пропаганда чи організація?

Суперечки й розходження виринали між Липинським і Назаруком уже в 1924-27 рр., себто в період апогею їхньої дружби. Ці розходження важливі для пізнання характеру і світогляду обох постатей, а також для зрозуміння генези їхнього майбутнього конфлікту. Відрізняємо, з одного боку, речеві спори, що впливали з різниць у поглядах на теоретичні і практичні питання української політики, та, з другого боку, особисті тертя, що корінилися в несумісності характерів. А втім не завжди можна провести чітку межу між цими двома категоріями розходжень. Ми наперед обговоримо кілька речевих спорів між Липинським і Назаруком, а далі зупинимось на особистих тертях.

Суперечлива проблема, що раз-у-раз виринала в листовних дискусіях між Назаруком і Липинським, це питання щодо першенства в політичній роботі „пропаганди“ чи „організації“. Назарук відстоював першу, а Липинський другу позицію. Назарук закидував Липинському недоцінювання значення пропаганди:

Ви рішуче передразнені в Вашім відчуженні неохоти до реклами: вона дуже потрібна, а Ваш змисл до неї майже

⁶⁹ Ч. 39 (3 липня 1924), стор. 164-65.

⁷⁰ Ч. 93 (4 січня 1926), стор. 346; ч. 94 (1 і 11 січня 1926), стор. 359.

⁷¹ Лист В. Липинського до О. Назарука від 1 березня 1926 (АСЕДЛ).

не існує. Се, здається, одинока вартість, котрої Вам бракує, або котрої Ви свідомо, чи з упередження, не хочете собі за-своїти.⁷²

Назарук намагався переконати Липинського, що до ведення пропаганди покликані не тільки інтелігенти, але також „пани”, та що історичною провиною української шляхти було те, що вона занедбала своєчасну пропаганду серед мас на користь консерва-тивно-гетьманської ідеї.⁷³ Назарук часто повертався до цієї справи, посилаючися при цьому на свій особистий досвід:

... гаряче прошу Вас позбутися неохоти до реклями і про-паганди. Повірте мені, що, хоч се дивно виглядає, а мій до-свід з масою — довгий досвід — від лівобережної України почавши, від Олександровська через Київ, Хвастів, Білу Церкву, Винницю, Кам'янець, через майже всі повіти Га-личини, через Буковину, Угорську Русь, Волинь і Холмщи-ну, через Канаду від океану до океану і через Злучені Дер-жави Північної Америки від Нью-Йорку до Чикага — де скрізь я промовляв і агітував—мій досвід доходить до тако-го висновку: Нема такої думки-ідеї, до якої не можна б наклонити маси, коли ведеться завзяту пропаганду: 1) при-ступно і 2) щиро та 3) обережно в формі й 4) гостро в змісті.⁷⁴

Теза щодо вирішального значення пропаганди, „реклями”, бу-ла пунктом, в якому Назарук не піддавався авторитетові свого дру-га й наставника. Але Назарукові аргументи не переконували Ли-пинського, який уважав масову пропаганду за недоцільну, якщо вона не сперта на міцну й стабільну організацію. На його думку, першочерговим завданням гетьманського руху було готування на-дійних кадрів, а не кидання гетьманських гасел у народну гущу. У зв'язку з цим він писав Назарукові: „... [Ви] ведете (...) масову пропаганду, яку ми (...), без відповідної організації, вважаємо шкідливою і проти ведення якої в таких формах (без організації) Вас перестерігаємо”.⁷⁵ На думку Липинського, американські „Січі” передчасно проголосили гетьманську плятформу й він критикував Назарука за „занадто швидке темпо” та „тактику татарського за-гону”.⁷⁶

⁷² Ч. 94 (1 і 11 січня 1926), стор. 360.

⁷³ Ч. 46 (8 вересня 1924), стор. 191-95.

⁷⁴ Ч. 35 (12 червня 1924), стор. 153.

⁷⁵ Лист В. Липинського до О. Назарука від 16 січня 1925 (АСЕДЛЛ).

⁷⁶ Цитати в листі Назарука, ч. 62 (15 листопада 1924), стор. 242-43.

Ця контрверсія відзеркалювала глибокі відмінності, що існували між Липинським і Назаруком в царині політичної культури. Останній був виходцем з середовища галицької Радикальної партії й ця школа залишила на ньому нестертий слід. Недаремно Липинський казав Назарукові, що „Ви радикал у тактиці”.⁷⁷ Назарук, — досвідчений вічевий промовець і професійний журналіст, а в часі Визвольних Змагань міністер преси й інформації обох українських урядів, наддніпрянського і галицького, — мав інстинктовне відчуття того, що в наші дні називають „засобами масової комунікації”. В американському побуті його особливо цікавила та захоплювала всюдиприсутня реклама: „... Америку можна б схарактеризувати двома словами: ‚неймовірна реклама’...”.⁷⁸ Назарук був ладен перещеплювати оті „американські” методи на український ґрунт. Зате Липинський почував притаманну для родового й духового аристократа нехіть до того, щоб себе знижувати до рівня юрби. Він волів впливати на вибрані одиниці й гуртки, що з них він прагнув зформувати високоідейну й дисципліновану когорту, своєрідну модернізовану версію лицарського ордену. Кажучи коротко, щодо стилю політичної діяльності Назарук був передусім народним трибуном, а Липинський політичним виховником.

За концепцію українського монархізму

Підо впливом своїх революційних переживань 1918-19 рр. Назарук розчарувався в демократії, під час побуту в Канаді він повернувся на монархізм, а після переїзду до США активно заангажувався в гетьманському русі. Але його монархістична коцепція ще залишалася в великій мірі нескристалізованою, не виходячи зразу за межі дещо наївного принципу „одиначної” влади. В розумінні Назарука в ті роки затиралася межа між монархією й диктатурою. У своїх листах він іноді висловлював симпатії до диктатури, проти чого рішуче перестерігав його Липинський. Останній писав: „... Ви, через реакцію до анархічної демократії, перешилились занадто вбік диктаторської охлократії. Але ані демократією, ані охлократією України не збудуємо!”⁷⁹ Не вмюючи дати собі ради з цими теоретичними труднощами, Назарук просив свого ментора: „Напишіть, як уникнути помішання ідеї диктатури з ідеєю монар-

⁷⁷ Лист В. Липинського до О. Назарука від 16 січня 1925 (АСЕДІЛ).

⁷⁸ Ч. 18 (10 березня 1924), стор. 67.

⁷⁹ Лист В. Липинського до О. Назарука від 16 січня 1925 (АСЕДІЛ).

хії! Ми — важко в сім хаосі орієнтуємося!”⁸⁰

Липинський відгукнувся на запит Назарука довгим листом, що становить важливе джерело до пізнання його політичного світогляду:

Монархія і диктатура. На цю тему ми вже дискутуємо з Вами від початку нашого листування і досі ще не можемо порозумітися. Між тим, мусимо порозумітись, поки час. Коли прийде час діла, на теорію буде запізно. А різні теорії дадуть тоді різні практики і знищать, розсадять наше діло. Отже порозумітись мусим тепер доконче.

Монархія (або правова і дідична влада) і диктатура (або влада абсолютистична і персональна, іноді в формах монархічних, як напр. в петербурзькій Росії) відповідають двом абсолютно різним методам організації — клясократії і охлократії. Це мої назви. Я їх не бороню, може вони найгірші. Але вони означають певні реальні факти, які можна назвати і інакше, коли ці назви не подобаються. Різницю між цими методами весь час підкреслюю в своїх друкованих працях....⁸¹

На думку Липинського, відмінність між цими двома устроями полягає в тому, що при диктатурі влада й відповідальність належать персонально вождеві-диктаторові, тоді коли „при монархії Особа Гетьмана, як персоніфікація держави і нації, мусить бути якнайбільше бережена і захована від політичних ударів, а вся політична відповідальність за акцію повинна бути перенесена на призначених Гетьманом виконавців його влади”. Диктаторська система вимагає якнайповнішої уніфікації народної маси (кажучи мовою пізнішого часу, „згляйхшальтування”, або насильної „уравніловки”) та спертя політичного проводу „на одній організації (комуністи, фашисти і т. п.) з тим, що всі інші винищуються”.⁸² Липинський уважав, що така метода незгідна з індивідуалістичним характером українського народу. Крім цього, український народ ще не встиг стати нацією в повному значенні слова й тому позбавлений спільних емоційних відрухів, які могли б успішно кристалізуватися в диктатурі.

... в цім весь абсурд донцовського „фашизму”. (...) Всякий диктаторський метод мусить обертатися у нас в карикатуру, в якісь безнадійні персональні авантюри: петлюрівщи-

⁸⁰ Ч. 65 (20 грудня 1924), стор. 251.

⁸¹ Лист В. Липинського до О. Назарука від 16 січня 1925 (АСЕДІЛ).

⁸² Там же.

ну, петрушевиччину і т. п. Борои нас Боже, щоб ми до того додали ще „скоропадщину”. Тоді ми спадаємо до рівня української анархії і губимо єдино можливу нашу династію.⁸³

На відміну від монолітної єдності, до якої прямує диктатура, монархічна єдність є диференційованою. Вона полягає на концентрації різних зорганізованих суспільних груп (хліборобських, промислово-робітничих, інтелігентських і інших) „біля сталого, непопущного, а тому якнайменше персонально відповідального, якнайменше диктаторського, символу держави і нації, біля персоніфікуючої цю державу і націю Гетьманської династії”.⁸⁴ Таким чином, Липинський відкидав однаково як ліберальну, республіканську демократію, так і абсолютистичну диктатуру („охлократію”):

Вічне хитання між цими двома полюсами (бігунами) — демократії і охлократії — було причиною неіснування України. Вона буде, коли наш маятник стане по середині: на правовій, законом обмеженій і законом обмежуючій монархії.⁸⁵

На особливу увагу заслуговує в цьому контексті негативне ставлення Липинського до абсолютистичної монархії, що її він називав „дідичною диктатурою” та що її зразок він бачив у царській Росії. У цій системі трон має нахил перетворюватися зі спадкового на „окупативний”, себто обсаджуваний шляхом палатних переворотів, виконуваних при допомозі гвардії (преторіанців, яничарів тощо). Липинський писав: „Борои Боже Україну від такої, окупативної” форми диктаторської, абсолютистичної монархії”.⁸⁶

Цитовані думки Липинського не залишають сумніву, що його концепція української монархістичної державности була конституційним монархізмом, з використанням деяких традиційних рис Гетьманщини XVII-XVIII століть. Назарук не був далекий від правди, коли він написав своєму приятелю: „Ваш концепт монархізму видається мені монархізмом, що спирається на республіканські установи, як казав котрийсь з Наполеонів про конституційний монархізм”.⁸⁷

Гідне уваги, що Липинський ніде не вживає загальноприйнятого терміну, „конституційна монархія”. Можна здогадуватися, що

⁸³ Лист В. Липинського до О. Назарука від 16 січня 1925 (АСЕДІЛ).

⁸⁴ Там же.

⁸⁵ Лист В. Липинського до О. Назарука від 7 грудня 1925 (АСЕДІЛ).

⁸⁶ Лист В. Липинського до О. Назарука від 16 січня 1925 (АСЕДІЛ).

⁸⁷ Ч. 40 (21 липня 1924), стор. 173.

він уважав, що європейські конституційні й парламентарні монархії XIX і раннього XX століття надто поступилися перед тиском ліберально-демократичних сил, що привело до ослаблення монархічного принципу. Щоб відмежуватися від цієї злібералізованої, упадкової форми монархізму, він волів користуватися новопрیدуманим терміном, „клясократична монархія”. Крім цього, Липинський обстоював погляд, що — у противенстві до європейських конституційних монархій — в майбутній гетьманській Україні законодавче тіло (парламент) повинно репрезентувати не політичні партії, але соціально-економічні з'єднання, „кляси”.

Відповідь Назарука на обширного листа Липинського, в якому той виложив свою концепцію українського монархізму, звучала так:

Прийшов Ваш дуже змістовний лист з 16. I. 1925. Колись (як його випечатають) уважатимуть мене ідіотом, що я досі не зрозумів Вашої теорії якслід. (...) Та — щойно по Вашім останнім листі зачинаю ясніше розуміти Вас. Та все таки остає в мене одна неясність, яку прошу вияснити, бо не розумію. Приклад: єсть уже Гетьманська Україна і єсть Уряд, настановлений Гетьманом; приходять до конфлікту в поглядах між Гетьманом і Урядом; за урядом стоїть представництво станово-клясове в переважаючій більшості, *quid iuris?* Що наступає правно? Чи Гетьман має право розв'язати представництво й уряд та покликати нове представництво й новий уряд? Чи може правно опертися на меншості представництва і з нього покликати уряд? Коли се може зробити? Як довго може покликати нові представництва й уряди, коли вони уперто стоять на тім, на чім стояв перший в хвилі вибуху конфлікту? Приймім (для комплікації), що Гетьман має рацію. Хто укладав закони, яким підлягає й Гетьман? Чи се не ослабить його поваги, коли про закони рішатиме представництво? (...) Волю, — по своїй страшенно прикрій практиці, — навіть зле рішення одного, ніж розвал, неминучий при віддачі права рішення мультитудинаризмові є якійнебудь формі. . . .⁸⁸

На ці Назарукові сумніви Липинський відповів коротко:

Щодо можливих конфліктів між Верховною Владою і Представництвом, то щодо минувшини масу повчальних прикладів можете знайти в історії Англії. Що ж до будуч-

⁸⁸ Ч. 74 (4 лютого 1925), стор. 276-77.

чини, то, думаю, розмови на цю тему безцільні.⁸⁹

Посилання Липинського на англійський „модель” багатомовне. Воно свідчить, що, згідно з його концепцією, роля гетьмана-монарха в майбутній Українській Державі мала бути суто символічна й репрезентативна, з максимальним обмеженням його реальної влади. При цьому, однак, постає враження, що Липинський у даній справі свідомо не хотів ставити крапки над „і”; тому він арбітрарно обірвав дальшу дискусію, проголосивши її „безцільною”. А втім питання, що його поставив Назарук, зовсім не було марним, але, навпаки, дуже істотним. Як політичний мислитель, Назарук ніяк не міг рівнятися з Липинським. Але інтуїція досвідченого практичного політика наштовхнула його на слабе місце в теоретичній конструкції Липинського. Цим слабким місцем було питання щодо фактичного носія влади в майбутній гетьманській Україні та сучасному гетьманському русі. Думання Липинського в цій справі було суперечливе. З одного боку, він хотів гетьмана й династію (конкретно, особу Павла Скоропадського й рід Скоропадських) оточити авреолею, так щоб громадянство навчилося бачити в гетьмані живий символ української державної ідеї та найвищий політичний авторитет нації. Тому він не раз говорив про потребу „послуху” гетьманові. З другого боку, концепція „клясократичної, законом обмеженої” монархії вимагала звільнення гетьмана від відповідальности, себто його відсунення від практичних політичних рішень. Липинський, мабуть, розраховував на те, що дилему вдасться обійти й тому ухилявся від дискусії над нею. Він певне надіявся, що міцна гетьманська організація, ідеологічно й політично очолена ним самим, зуміє контролювати гетьмана та керувати його кроками, рівночасно скріплюючи його морально-політичний авторитет назовні. Ці сподівання розбилися з моментом, коли Павло Скоропадський забажав узяти фактичне керівництво гетьманського руху у власні руки й коли на цьому тлі постав конфлікт між ним і Липинським. Назарук, очевидно, не передбачав цієї можливости, коли він у 1924-25 рр. листовно обмінювався з Липинським думками про устроєві проблеми українського монархізму. Тим більше заслуговує на признання його проникливість, що її він виявив у даній справі.

Спiр за Драгоманова

Розходження між Назаруком і Липинським виникали теж на

⁸⁹ Лист В. Липинського до О. Назарука від 6 березня 1925 (АСЕДІЛ).

грунті різного ставлення до репрезентативних постатей „лівого” напряму в українській політичній думці. Назарук закликав Липинського до безоглядної боротьби проти корифеїв української демократії, першзавсе Драгоманова і Франка, яких він уважав за духових спрличинників упадку української державности та предтеч більшовизму:

Все те [комунізуючі тенденції серед канадських і американських українців] — вислід і овоч нашої драгоманівщини, франківщини і павликівщини. Коли дивлюся на їх „пресу”, то просто не можу з дива вийти, як може проф. Томашівський кликати в „Політиці” емфатично: „Назад до Драгоманова!” Та ж від того Драгоманова власне дійшли ми до таких овочів.⁹⁰

Крім цього, Назарук покликався на аргумент практичного порядку: на те, щоб у свідомості загалу закріпити нові авторитети, що їх проповідував гетьманський рух, треба, мовляв, насамперед повалити дотогочасні авторитети, що їх створив демократичний табір.

Основна помилка, чи радше недостача, Вашої пропаганди в тім на мою думку (як практика пропаганди в масах), що Ви не почали з убиття попередників, у нас велетнів пропаганди: Драгоманова, Франка, (Грушевського Ви усмертили), Винниченка (. . .) і навіть Шевченка, як суспільно-державницького пропагатора. . . .

Будова нового не можлива без повалення старого і без вивезення румовищ з нього. Оптична злуда могла б Вас довести до погляду, що Ви „позитивно” їх убиваєте. Ні. Маса — і то не тільки черні, але й інтелігенції — доконче потребує зрубання й викорчування старих гаїв, де молилася, заки зачне молитися в новій святині. Се, а не що інше, єсть тасмницею того, що Ваша подивугідна праця не знайшла досі відгуку в широких кругах інтелігенції, молоді, народу.⁹¹

Але консервативний світогляд виключає бажання до руйнування надбань минулого, навіть якщо вони односторонні й подекуди незадовільні. Тому Липинський не міг схвалювати програми „убиття попередників”, представників народницько-демократичного етапу в розвитку української суспільно-політичної думки. Коли ж мова про Драгоманова, то з спогадів Дмитра Дорошенка відомо, що Липинський глибоко поважав пам’ять Драгоманова та що до

⁹⁰ Ч. 94 (1 і 11 січня 1926), стор. 352.

⁹¹ Ч. 46 (8 вересня 1924), стор. 195.

його улюбленої, настільної лектури належали листи Драгоманова до Франка.⁹² У відповідь Назарукові, який закликав до хрестового походу проти наших „лівих”, Липинський писав:

Шевченко, Франко, Драгоманов — революціонери. Боротьба з деякими їхніми шкідливими думками при допомозі пониження їх революційного авторитету, думаю, безцільна. Завжди будуть українські революціонери, які будуть, і зовсім слушно, черпати з них надхнення. І зовсім не біда, що ми маємо революціонерів. Біда, що ми маємо тільки революціонерів. Щоб вилічити оцю смертельну односторонність нації — нам треба консервативів з програмою позитивною, а не тільки з негатиєю революціонерів. Витворення оцієї позитивної консервативної політичної думки, думаю, має для нас далеко більше значіння ніж боротьба з Шевченком, Франком і Драгомановим. Тим більше, що без сильної української консервативної організації — ця боротьба безнадійна. Люди мусять звідкілясь брати ідеї. Як мають тільки згаданих письменників, то будуть брати тільки з них, хоч би не знати як їх критикувати. Одинока рада: дати письменників іншої думки, іншої тактики, іншого стилю. Головне з перевагою розуму і волі над романтизмом і необдуманими емоціями. В цім напрямі поле велике і в цім — позитивнім, а не негативнім — напрямі я би радив Вам скерувати письменницький талант.⁹³

Справа відношення до Михайла Драгоманова виринула наново в листуванні між Назаруком і Липинським з наступного приводу. Перебравши в березні 1926 року редакцію католицької газети „Америка” в Філядельфії, Назарук скоро вступив у полеміку з Ярославом Чижем, редактором „Народної Волі”, що була органом „лівого” асекураційного товариства, Український Робітничий Союз. В ході цієї полеміки Назарук зробив Чижеві закид в „анархізмі” на тій основі, що він проголошував себе послідовником Драгоманова, а той, мовляв, був анархістом. Закид мав неприємний посмак, бо згідно з американськими законами того часу анархізм уважався антисупільним, злочинним рухом, що за приналежність до нього чужинців примусово виселявали за кордони США. Не дивно, що Чиж погрозив, що позве Назарука до суду за очорнення. В цій прикрій ситуації Назарук попросив Липинського

⁹² Д. Дорошенко, „Пам'яті Вячеслава Липинського”, „Краківські Вісті”, рік IV, ч. 187 (26 серпня 1943), стор. 3.

⁹³ Лист В. Липинського до О. Назарука від 18 лютого 1925 (АСЕДІЛ).

про вказівки, в котрих саме творах Драгоманова найвиразніше проявляється його анархізм.⁹⁴ Нефортуний виступ Назарука проти драгоманівського так званого анархізму обурих Липинського. Наведений нижче уривок листа Липинського до Назарука характеристичний не тільки для світогляду Липинського, але теж і для його лицарської вдачі, яка не терпіла нечесних метод полеміки (чого в даному випадку допустився Назарук) та яка в ідейному антиподі, що ним для Липинського був Драгоманов, уміла пошанувати людину й мислителя великого формату.

... не гнівайтесь на мене за те, що Вам скажу про Ваше відношення до Драгоманова. Я вже Вас кілька разів просив над цим питанням застановитись і на Драгоманова в той спосіб не нападати. Але Ви остались глухі на мої прохання. Отже сьогодні, в зв'язку зі справою Чижів і „анархізмом” Драгоманова (щодо якого просите у мене матеріалів), хочу цю справу остаточно вяснити.

Першзавсе, що Ви сказали б про того, хто однаково відноситись і до мертвого льва і до живого песика. Повірте, Дорогий Пане Докторе, що непристойно єсть зіставляти Драгоманова з Чижем. І я волів би на Вашім місці програсти судову розправу, ніж виграти її доказами, що Драгоманів був анархіст і що тому Чиж заслуговує на осуд...

Коли б Ви почитали уважно Драгоманова, то побачили б, що всі оці наші „драгомановці” живляться власне одпадками Драгоманова, тим, що в Драгоманова було найгіршого, і що власне у самого Драгоманова можна знайти силу-силенну найкращих аргументів проти „драгомановців”.

Бо єсть в історії не один, а кілька Драгоманових, так як до історії перейде не один, а кілька Докторів Осипів Назаруків. І як політично нечесно поступив би той, хто поборював би Вас колись за те, що Ви були в однім часі демагогом і робили повстання проти Гетьмана, так само політично нечесно єсть висмикувати з Драгоманова тільки його анархізм, забуваючи про те, що сам же Драгоманов свій анархізм в інших місцях і часах поборював. Найбільшим нещастям Драгоманова була його деклясованість і радикалізм. Він, під впливом російської школи, загубив ці моральні і політичні устої, які були в його родині, в його до-

⁹⁴ Ч. 109 (19 квітня 1926), стор. 385.

мі, а потім сам для себе ціле життя таких устоїв шукав, весь час їх міняючи, і весь час будучи в цих шуканнях радикалом, тобто доводячи більшість своїх ідей до абсурду. Але ж чи за ці прикмети — прикмети спільні з майже цілою т. зв. свідомою українською інтелігенцією — слід поборювати тільки одного Драгоманова, який крім них мав ще й те, чого бракувало більшості української інтелігенції: велику ерудицію, науку, сильну волю і великий чесний характер?

Отже послухайте хоч цим разом, Дорогий Пане Докторе, моєї щиро-дружньої поради: одділіть Чижа від Драгоманова, і першим взагалі покиньте займатись, а другого ще раз уважно перечитайте. Викиньте всі його анархізми, радикалізми і прочі інтелігентські українські прикмети, а виберіть з нього те, що було в нього творчого, budouчого, і власне цей драгоманізм творчий і budouчий вжійте на поборювання тих, хто воює драгоманізмом розвальним і руйнуючим. Лектуру раджу Вам почати з „Листів на Наддніпрянську Україну”, в яких знайдете між іншим цінне і цікаве про наш Гетьманський Рід, що може слід би було колись з відповідним коментарем в „Січі” і „Америці” передрукувати.⁹⁵

Після такої нищівної філіппіки, Назарукові не залишалось нічого іншого, як скапітулювати:

Щодо дуже гострого листа Вашого про моє відношення до Драгоманова, то я думаю, що пишу власне так, як Ви кажете відноситися до нього по суті: що є крім анархізму у Драгоманова й розумні речі. (...) Але оставлю і таке писання про Драгоманова, бо мабуть форма загостра.⁹⁶

Назарук не розумів, що суттю розходження була не більше чи менше гостра форма критики Драгоманова, але щось значно глибше. В основі спору лежав конфлікт між плюралістичною та моністичною концепціями українства. Липинський визнавав закономірність існування в лоні українського суспільства різних ідейно-політичних течій; його метою було об'єднання та збалансування цих антагоністичних течій на базі монархічного правопорядку. Знов же Назарук, з типовим фанатизмом неопітита, хотів в українському політичному житті „зрубати й викорчувати” все, що було незгідне з гетьманською ідеологією. Але саме ця його наста-

⁹⁵ Лист В. Липинського до О. Назарука від 15 квітня 1926 (АСЕДІЛ).

⁹⁶ Ч. 111 (5 червня 1926), стор. 390.

нова доводить, що, ставши гетьманцем, Назарук не перетворився в органічного консерватиста та що у своїй політичній психології він надалі в великій мірі залишився радикалом.

Спiр за Донцова

Липинський захищав Драгоманова, свого ідейного антипода, від нападів Назарука. Зовсім інакше було ставлення Липинського до Дмитра Донцова, теоретика українського націоналістичного руху Липинський не тільки відкидав ідеологію Донцова, як помилкову і шкідливу, але також безоглядно засуджував його самого, як людину. На ґрунті відношення до Донцова виникло розходження між Липинським і Назаруком.

Уліті 1926 р. Назарук (що тоді перебував у Філядельфії, як редактор „Америки”) повідомив свого ментора, що саме читає книжку Донцова „Націоналізм”, яка появилася недавно. Назарук висловлювався про працю Донцова стримано, подекуди іронічно, але назагал позитивно. Критика демократії у Донцова, мовляв, має те саме спрямування, що в писаннях Липинського; тому можна Донцова до якоїсь міри розглядати як ідейного союзника. У зв’язку з цим, Назарук зробив цікаве і влучне помічення, що Донцов часто використовує і присвоює собі думки Липинського, хоч прямо на нього не посилається, а іноді його й атакує.

Книжка Донцова *se sui generis* негатив фотографічний Вашого способу писання й навіть деякі контури його пізнати. (...) Не будь предмету, нема тіні. І Донцов проти демократії! (...) Думаю, що його книжка зробить нам прислугу своєю негативною частиною.⁹⁷

Услід за цим, Назарук передрукував у газеті „Америка” деякі фрагменти з „Націоналізму”. У редакційній примітці зазначив, що не погоджується з висновками автора, одначе висказав кілька похвальних слів на його адресу.⁹⁸

Реакція Липинського прийшла швидко та в дуже гострій формі. Крок Назарука він скваліфікував, як нельояльність, як „брання товариша на спис ззаду”, та загрозив зірванням відносин, якщо Назарук надалі буде „вихваляти” Донцова. Бо Донцов „ворог Гетьманства і нашої ідеї”, ворог гірший, ніж Лука Мишуга та інші,

⁹⁷ Ч. 118 (25 серпня 1926), стор. 397.

⁹⁸ Газ. „Америка” (Філядельфія), ч. 97, 1926.

що з ними Назарук у тому часі точив журналістичні бої.⁹⁹

Сувора догана Липинського, а ще більше її тон, вразили Назарука. Його відповідь Липинському була зручна та достойна. Назарук визнав, що зробив промах, „ляпсус”, але ствердив, що неольоальність до гетьманської ідеї й особи Липинського йому „і не снилася”. Помилку зроблено не зі злої волі, але через перевантаження працею, що не залишає вільної хвилини для застанови. Він сам готовий прийняти від Липинського всяку критику, але якщо Липинський буде так образливо реагувати на мимовільні ляпсуси інших людей, цим може порозганяти навіть відданих співробітників.¹⁰⁰

Дискусія між Липинським і Назаруком на тему Донцова відновилася кілька місяців пізніше. Очевидно, бажаючи направити попередню помилку, Назарук у 1927 році, вже напередодні свого виїзду з Америки, написав велику полемічну статтю проти Донцова, п. з. „Націоналізм Донцова й інші мишугізми”. Стаття появилася в чикагській „Січі” та у львівському гетьманофільському журналі „Поступ”.¹⁰¹

Однак цей полемічний виступ не сподобався Липинському і він з цього приводу дав Назарукові низку критичних зауважень, хоч цим разом витриманих у дружньому тоні. На думку Липинського, Донцов це „хам”, що полемізувати з ним — недоцільно; щоб себе охоронити від його напастей, „треба йому раз дати, і то якнайсильніше, — вибачте, — по морді. Це я і зробив”. (Тут Липинський натякав на відому свою характеристику „Митьки Щелкопйорова”, себто Дмитра Донцова, у „Вступному слові” до „Листів до братів-хліборобів”.) Вступивши тепер у полеміку з Донцовим, Назарук ослабив політичний ефект удару Липинського. До того ж полеміка Назарука — неречева. Порівнювати вчення Донцова з філософією Канта, як це робить Назарук, значить підносити його престиж в очах української публіки. „І знов тут, при Вашій найліпшій волі і Вашім великим таланті, Ваш неухватимий темперамент і звичка писати зразу на чисто, зробили велику шкоду нашій справі”.¹⁰²

Читаючи працю Назарука тепер, з перспективи часу не можна

⁹⁹ Лист В. Липинського до О. Назарука від 7 вересня 1926 (АСЕДІЛ).

¹⁰⁰ Ч. 120 (21 вересня 1926), стор. 399-400.

¹⁰¹ Дана праця була нам недоступна у своїй первісній версії. Ми користувалися її пізнішим книжковим виданням. Див. Осип Назарук, „Націоналізм Донцова й інші мишугізми”, (Львів: Бібліотека Української Народньої Обнови [УНО], 1934). В авторській примітці до цього видання зазначено, що оригінальний текст 1927 р. передруковано в ньому „майже без змін”.

¹⁰² Лист В. Липинського до О. Назарука від 4 липня 1927 (АСЕДІЛ).

не визнати слушності критичних зауваг Липинського. Неприємне враження справляє вже сам тон праці Назарука, що межує з демагогією, хоч своїх опонентів, Донцова та Луку Мишугу, Назарук обвинувачував якраз у демагогії. Наприклад, пародіюючи прізвище Мишуги, Назарук придумав термін „мишугізм”, що ним щедро користувався у своїй праці, до її заголовка включно. (В жидівській мові слово „мишуге” значить „несовна розуму”, „божевільний”.) У пізнішому на сім років львівському книжковому виданні „Націоналізму Донцова й інших мишугізмів” Назарук, мабуть сам відчуючи непристойність таких полемічних прийомів, виправдував їх тим, що праця постала у специфічних американських умовах, де, мовляв, „тон полеміста мусить бути гостріший і більш популярний”.¹⁰³

Назарук переплутав дві зовсім далекі справи: принципову критику ідеології Донцова із злободенною полемікою проти д-ра Луки Мишуги. Мишуга, в минулому представник уряду ЗУНР у Сполучених Штатах, пізніше очолив редакцію єдиного українсько-американського щоденника, „Свобода”. На сторінках „Свободи” Мишуга провадив кампанію проти єпископа Константина Богачевського, якого дорадником та публіцистичним оборонцем у 1926-27 роках був Назарук. Назарук підозрівав Мишугу в тому, що він хоче довести до розколу серед американських українців-католиків та до створення автокефальної церкви, на подобу тої, що виникла в Канаді. Не входячи в суть тодішніх церковно-релігійних конфліктів серед американських українців, доводиться ствердити, що Донцов не мав до цієї справи ніякого відношення. Донцов і Мишуга були взагалі діячами різного типу й формату, що їх не годилося ставити на одну дошку. Мишуга був визначною постаттю в історії американської України, але на ролю політичного ідеолога він не претендував. Про нього не згадає історія української політичної думки, тоді коли вона напевне не обмине Донцова, — незалежно від того, як оцінювати його ідеї.

Виводити „вольовий націоналізм” Донцова, як це робить Назарук, із філософської системи Іммануїла Канта на тій основі, що Кант, подібно як його уявний послідовник Донцов, був „суб’єктивіст” — це непорозуміння. Донцов міг принагідно цитувати Канта, як і багатьох інших мислителів та письменників, що з ними на ділі не мав нічого спільного. (На „цитатоманію” Донцова та його несумлінність у використуванні чужих думок звертали увагу всі його критики, в тому числі теж Назарук.) Донцов не був філосо-

¹⁰³ Назарук, „Націоналізм Донцова”, стор. 5., прим.

фом, лише політичним публіцистом і літературним критиком. Проте, якщо шукати його філософських коренів, то знайдемо їх у волюнтаристичних, ірраціоналістичних та віталістичних напрямках європейської думки кінця XIX — початку XX століття. Кант тут ні при чому. Зневажливі висловлювання Назарука про таких мислителів, як Кант і Гегель, тільки засвідчують про відсутність у нього філософської освіти.

Отже в багатому публіцистичному доробку Назарука „Націоналізм Донцова”, безперечно, одна з менше успішних позицій. Це, мабуть, спричинене тим, що сила його таланту взагалі не лежала в теоретичних виводах та аналізі ідей, але радше в описах-репортажах та обговорюванні конкретних політичних ситуацій. Проте, не зважаючи на свої недоліки, згадана праця займає важливе місце в ідейно-політичному розвитку свого автора. В ній Назарук уперше виступив прилюдно проти українського „охлократичного” націоналізму, що народжувався в 1920-их рр. та що його ідейне обличчя формували своїми писаннями Дмитро Донцов. Як було згадано, Назарук спочатку схилився до концепції диктатури та й до самого Донцова ставився не без певної симпатії. Але у своїй полемічній праці з 1927 року Назарук заявив, що донцовський націоналізм, — якщо в українському народі прийметься його пропаганда, — „поробить людей звірами” та принесе внутрішні роздори, руїну і смерть.¹⁰⁴ І цій настанові Назарук залишився вірний до кінця. Від моменту свого повороту до краю до вибуху Другої світової війни дванадцять років пізніше, він належав на Західньо-Українських Землях до найбільш послідовних і безкомпромісових ідейних противників „донцовщини” та націоналістичного руху. На сторінках газети „Нова Зоря” він теж не раз критично висловлювався про націонал-соціалістичний режим у Німеччині. Нема сумніву, що негативне відношення до українського й неукраїнського „охлократичного” націоналізму Назарук засвоїв собі в школі Липинського.

Тож у 1934 р. Назарук так писав про Донцова:

... большевизм рішуче менше розкладовий ніж донцовський націоналістичний хаос, бо донцовщина має в собі всі без виїмку шкідливі складники большевизму і ні одного позитивного. І коли захоплення нашої соціалістичної молоді большевизмом допомогло большевикам страшно знищити більшість нашого народу над Дніпром, то захоплення нашої молоді донцовщиною знищило би психічно зав'язок

¹⁰⁴ О. Назарук, „Націоналізм Донцова”, стор. 7.

нашої нації в Галичині, в останній її кріпості. Бо Донцов се нігіліст і руйнік, а не провідник і ідеолог. Котра нація і котра молодь хоче зійти на пси, та біжить за такими „ідеологами”.¹⁰⁵

Проблема клерикалізму

У 1936 році, Назарук так ретроспективно характеризував світоглядний перелім, що його він перейшов у Північній Америці: Ту засадничу зміну пережив я в роках 1922-1927, поза українською національною територією, в далекій Канаді і в Злучених Державах Північної Америки. (. . .) Щойно кількالكалітній побут за океаном і обсервація тамошніх людей англосаксонської раси та їх відносин переорали мої погляди і привички в думанню. На тім переоранім ґрунті виріс і вернувся до краю зовсім інакший чоловік: віруючий в Бога монархіст, католик, противник радикалізму і соціалізму, консерватист.¹⁰⁶

Звертає увагу, що Назарук одним віддихом говорить про свій католицизм і монархізм. Його навернення було рівночасно й релігійним і політичним, при чому ці два аспекти були в його свідомості нероздільні. В такому дусі він писав Липинському з Америки: „Я приходжу до переконання, що ніякої нації ні держави не викреше з нас ніхто й ніщо, коли не дамо релігійної основи провідним верствам!”¹⁰⁷ Під цією „релігійною основою” Назарук розумів католицизм, яке захоплювало його своїм монархічним устроєм, стрункою ієрархічною структурою й дисципліною. Звідси послідовно витікало признание першенства між українськими віровизнаннями за Греко-Католицькою Церквою, а далі постулят наповнення останньої по змозі „римським духом”. Ці мотиви часто бриніли в Назарукових листах до Липинського:

Бо напрям для мене ясний: маючи „до вибору” Церкву, де рішає єдиновласте — і Церкву, де рішає синодалізм, (. . .) я волю безумовно першу, як противницю хаосу. (. . .) По всім, що я бачив, для мене вже ясно, що підставою й підой-

¹⁰⁵ Осип Назарук, „Венеція” (Львів: Бібліотека Української Народної Обнови [УНО], 1934), стор. 39, прим.

¹⁰⁶ Осип Назарук, „Ерема кай аноніма”, (Львів: Бібліотека УНО [Української Народної Обнови], 1936), стор. 19-20.

¹⁰⁷ Ч. 74 (4 лютого 1925), стор. 282.

мою до рятунку може бути лише релігія і Церква. Тут [у США] як у ретортах се видно дуже ясно, просто експериментально ясно. (...) Яка ж Церква тут може помочи? Очевидно, не синодальна [себто православна], бо вона тільки до дна схаотизує все. (...) Але ж бо й греко-католицька ієрархія страшенно ще слаба, нездисциплінована, ні не вмилася напр. до айришської [ірландської] тут! Навіть священство не має в собі дисципліни. І — гадаю — не буде мати, поки не буде целібату.¹⁰⁸

Клерикальні нахили, що були помітні в Назарука приблизно від 1923-24 р., скріпилися, коли він у 1926 році перебрав редакцію католицького органу „Америка” та став довіреним співробітником єпископа Богачевського. У його власному розумінні, гетьманська політична концепція та інтегральний католицизм себе взаємно гармонійно доповняли. Але скоро виявилось, що Липинський мав на ці справи зовсім інакший погляд.

Вячеслав Липинський був глибоко релігійною людиною, віруючий і практикуючий католик латинського обряду. При цьому, однак, він не був клерикалом. Він уважав, що Церква і держава це установи з різним призначенням, які повинні бути розмежовані. Він був противником політиканства в церкві та церковщини в політиці. Він негативно розцінював втручання духовенства в політичну боротьбу та його участь у політичних організаціях. Через це він і не допускав священників до членства в УСХД.¹⁰⁹

Липинський заперечував ототожнювання української національності з приналежністю до будь-котрого віровизнання. Православний, уніят, латинник, євангелик — усі можуть бути однаково добрі патріоти! Все таки, розглядаючи релігійний плюралізм як тривалий факт українського національного життя, Липинський обстоював думку, що з історичної точки зору православ'ю належить перше місце між українськими конфесіями. Берестейську Унію 1596 р. він оцінював дуже критично, як „революційний” акт частини тодішньої української духовної інтелігенції, що не знайшов підтримки збоку світського громадянства — шляхти, козацтва й міщанства. Унія викликала серед українського народу внутрішній

¹⁰⁸ Ч. 67 (2 січня 1925), стор. 255-56.

¹⁰⁹ Див. лист В. Липинського до о. Андрія Сарматюка від 5 лютого 1926. Володимир Босий, „Вячеслав Липинський, ідеолог української трудової монархії”, (Торонто: Український Науковий Інститут ім. Липинського, 1951), стор. 155-56. Отець Сарматюк з Торонта подав заяву про своє бажання вступити в члени УСХД. Липинський його прохання чомно але рішуче відхилив.

релігійний конфлікт, консервативну православну стихію заганяла в обійми Москви, а сама опинилася в залежності від чужої польської влади.¹¹⁰ На думку Липинського, Уніяцька або Греко-Католицька Церква націоналізувалася в Галичині щойно під австрійським пануванням, ставши для західної вітки українського народу традиційним віровизнанням. Греко-католицьке місіонерство на православній Наддніпрянщині Липинський уважав за явище небажане. Щодо самої Греко-Католицької Церкви, Липинський був прихильником збереження в ній елементів східної духовости й обрядовости, що зближували католицьких і православних українців. З цього витікало його негативне ставлення до латинізаційних змагань у Греко-Католицькій Церкві, а зокрема до запровадження в ній примусової безженности духовенства.

Назарук, навпаки, став в Америці пристрасним поборником целібату, добачуючи в ньому основну запоруку оздоровлення та зміцнення Греко-Католицької Церкви. Про те, що целібат „дешевший і більше користи приносить Церкві і нації”, намагався він переконати в розмові навіть православного владика Івана Теодоровича, вживаючи при цьому таких аргументів: Парафія, що утримує одного жонатого священика, зможе за ці самі кошти забезпечити кількох целебсів; крім цього, священик, що обтяжений сім'єю, мусить потурати народові, з чого витворюється безголов'я, тоді як целібат сприяє утвердженню церковної дисципліни.¹¹¹

Отож, між Липинським і Назаруком, не зважаючи на те, що вони оба були ревні католики, існували корінні розходження щодо питань церковної політики. Ці розходження поглиблювалися в міру того, як у діяльності Назарука виразніше позначувалася клерикальна тенденція.

У кількох числах „Січових Вістей” за березень і квітень 1924 р. Назарук вмістив велику статтю, п. з. „Організаційний Отченаш.”¹¹² На канві молитви Господньої Назарук намагався створити своєрідний популярний політичний катехизис, призначений для членів „Січей”. Провідною думкою „Отченашу” була ідея пошанування власної державної влади. Назарук надавав велике значення цьому творові, що з нього він бажав зробити офіційний програмовий документ Січової організації. Цьому спротивився Липинський, в очах якого таке перемішання сакрального із земним, „парафраза

¹¹⁰ Wacław Lipiński, „Z dziejów Ukrainy” (Київ-Краків, 1912), стор. 111-18.

¹¹¹ Ч. 78 (26 березня 1925), стор. 303.

¹¹² „Січові Вісті” (Чикаго), чч. 6 (26 березня), 7 (10 квітня) і 8 (25 квітня), 1924. Стаття „Організаційний Отченаш” появилася без прізвища автора.

молитви на агітаційний політичний заклик”, було, як він казав, shocking.¹¹³ На рішуче домагання Липинського, Назарук погодився свого „Отченашу” не поширювати в формі брошури.

Липинський виразно перестерігав Назарука перед клерикалізмом:

... вважаю, що „Січ” і далі повинна стояти виключно на становищі політичним і об’єднувати людей під гаслом державним, — Гетьманська, Монархічна Україна, — а не під гаслами віроісповідними. Повторяю: діла церковні — це діло священиків, а не людей меча. Як священик не на своїм місці, коли бере оружжя, так державник не на своїм місці, коли виходить на амвони. (...) Але чи це значить, що ми „нейтральні” до релігії, в розумінню байдужості, індиферентности? Зовсім ні! Кожний з нас є членом якоїсь церкви і кожний з нас хай дбає про здоров’я своєї церкви. (...) Але це треба робити в церкві, зі своїми священиками, а не в Січовій організації. (...) З них [політично-державницьких організацій] всі церковні і релігійні спори мусять бути рішуче виключені. Цей пункт дуже поручаю Вашій увазі (...). Зокрема, щодо православної Церкви, то при всіх своїх хибах організаційних, вона на Великій Україні має велику силу традиційности. З тим треба рахуватися і це треба в інтересі Держави берігти. Тому я рішучий противник форсування в нас католицизму, особливо в формі Унії.¹¹⁴

Коли Назарук на початку 1926 р. перебрав редакцію „Америки”, Липинський написав йому, що, на його думку, цей крок оправдається тільки під тією умовою, якщо

... „Америка” буде органом релігійним і католицьким, але не клерикальним — в розумінню змагання духовенства до проводу в світському життю. Бо клерикалізм — це єсть власне духовий батько демократії: влади інтелігенції світської, що пішла за прикладом бажаної світської влади інтелігенції духовної. І як злом єсть демократія, так злом єсть і клерикалізм: бажання духовенства взяти в свої руки світську владу. Перед клерикалізмом дуже Вас, Пане Докторе, перестерігаю. Коли Ви його будете пропагувати — зробіте велике зло українській державній справі,

¹¹³ Лист В. Липинського до О. Назарука від 18 лютого 1925 (АСЕДІЛ).

¹¹⁴ Лист В. Липинського до О. Назарука від 29 січня 1925 (АСЕДІЛ).

яка не може бути вирішена ні папо-цезаризмом, ні цезаро-папізмом.¹¹⁵

На це Назарук відгукнувся так:

Вповні з Вами годжуся щодо клерикалізму. Розуміється, Ваші виразні вислови куди виразніші від того, що я думав про се, але я відчував те саме вже тому, що бачив просто бездонне зіпсуття й інтригантство значної частини духовенства, котре тут пізнаю ще лучче. Се щось дуже слизьке і гидке.¹¹⁶

Назарук не жалів темних барв, коли змальовував стан українського духовенства у Сполучених Штатах:

Духовенство на 80% згангреноване: се купа атеїстів-гедоніків, котрі просто заробляють при вітварях, гонять за дівками, обманюють людей, обкрадають церковні каси і т. ін. А тих 20% „порядних” — люди неактивні.¹¹⁷

Подібні драстичні вислови під адресою священників можна знайти в Назарукових листах в неодному місці. Проте він помилявся, коли запевняв свого ментора, що поділяє його погляди щодо клерикалізму. Назарук не розумів, — або вдавав, що не розуміє, — що Липинський обстоював розмежування політично-державної та церковно-релігійної сфер із-за принципових, а не тактичних, міркувань. Знов же Назарук, — не зважаючи на іноді гостро-критичні зауваження про невідрадний стан духовенства, — відчував непереможний нахил до того, щоб свої політичні заходи пов'язувати з католицькою церковністю. В цьому пункті Назарук не піддавався авторитетові свого учителя, але, навіть роблячи йому уступки на словах, продовжував діяти за своїми переконаннями.

Таким чином, щодо проблеми клерикалізму не наступило узгодження позицій між Липинським і Назаруком аж до самого моменту виїзду останнього з Америки. Обставини склалися так, що ця справа стала ще більше пекучою після повороту Назарука до Галичини.

„Дон Кіхот і Санчо Панса”

Окрім речевих розходжень, які виникали між Липинським і Назаруком на ґрунті відмінних поглядів на деякі питання укра-

¹¹⁵ Лист В. Липинського до О. Назарука від 6 квітня 1926 (АСЕДІЛ).

¹¹⁶ Ч. 109 (19 квітня 1926), стор. 385.

¹¹⁷ Ч. 110 (1 травня 1926), стор. 387.

їнської політики, в їхніх відношеннях діяли психологічні труднощі, що корінилися в різницях характерів. Уважаємо, що саме ці психологічні моменти зіграли вирішальну роль в назріванні їхнього майбутнього розриву.

Липинський небезпідставно жалівся: „... ми не можемо знайти, так гарячо мною бажаного, спокійного й ясного стилю в нашій кореспонденції”.¹¹⁸ Щоб переконатися, що це ствердження відповідало правді, вистачає порівняти, з одного боку, листування Липинського з Назаруком та, з другого боку, з Дмитром Дорошенком,¹¹⁹ Дорошенко також не в усьому з Липинським погоджувався, але його листи до Липинського позначені тоном взаємозрозуміння та приятельської гармонії, в той час як у кореспонденції Назарук-Липинський не бракує дисонансів. Не зважаючи на ідейну близькість та тісну ділову співпрацю, Назарук і Липинський не були психологічно допасовані. Те, чого Липинський не міг терпіти в Назарукові, це були його нетакти. Знов же Назарук не раз скаржився на надмірну вражливість Липинського. Дійсно, Назарук був людиною доволі грубошкірою („бруталом”, як він сам казав про себе),¹²⁰ а Липинський людиною дразливою, з нахилом до гострого реагування, при чому його дразливість зростала в міру прогресування його хвороби.

На цю тему так писав Назарук:

... Ви страшенно, ненормально чутливі. Відси й Ваша сильна інтуїтивність, що кормиться Вашими нервами. Та, правду кажучи — орати нервами ніхто не годен, скорше чи пізніше вони таки зужуються (...). На жаль, Ваша видержливість кінчиться мабуть.¹²¹

... та й дразливі Ви, Господи! Ні одної панночки не зустрічав я такої дразливої.¹²²

Змилосердіться над — Собою Самим! І не затроюйте Собі непотрібно думки! (...) І по тім усім ми хочемо щиро підпорядкуватися Вам, Вашому досвідові й умові, а Ви — іригуетесь! — Та чого? Дорогий Пане После! Знаєте — Ви дуже гарна людина, але — важко з Вами говорити! Що ж

¹¹⁸ Лист В. Липинського до О. Назарука від 16 вересня 1925 (АСЕДІЛ).

¹¹⁹ Див. „Листи Дмитра Дорошенка до Вячеслава Липинського”, ред. Іван Коровицький. „Вячеслав Липинський: Архів”, т. 6 (Філадельфія: Східно-Європейський Дослідний Інститут ім. В. К. Липинського, 1973).

¹²⁰ Ч. 21 (10 квітня 1924), стор. 95.

¹²¹ Ч. 19 (1 квітня 1924), стор. 82.

¹²² Ч. 39 (3 липня 1924), стор. 166.

я Вам такого написав, що Ви так нагримали?¹²³

Відповідь на питання, чому Липинський „гримав” на Назарука — самі Назарукові листи. Вони іноді не вільні від менторського тону. Нетактом було постійне протиставлювання себе, як людини „з народу”, „з черні”, „плебея” (так про себе писав Назарук!) — „панові” й „аристократові”, Липинському. Той з цього приводу зробив своєму товаришеві такі розумні й щирі зауваження:

Що ж до „аристократизму” — то я ж ніколи себе в той спосіб не протиставляв Вам. Чому ж Ви себе так протиставляєте мені? Повірте, що сказати — „я людина з черні” — це звучить так само гордо і для другого принижуюче, як сказати „я пан”. Отже таким висловом Ви мене принижуйте. Незаслужено, бо мої погляди на ці справи Ви знаєте. Ви єсть предок, я єсть нащадок („я” і „Ви” — в розумінню тих типів людей, які ми репрезентуємо). У Вас єсть більше сили, здоровля, енергії, виносливости, хотіння і певности себе, у мене трохи більше одідиченого досвіду і здержливости. Щоб існувала Держава і Нація, ми мусимо бути разом і мусимо себе взаємно доповняти. Вам без мене буде зле, а я без Вас нічого не зроблю. Отже покиньмо раз назавжди всі ці, винесені нами з чужих хат, „черні” і „аристократії”, і знаймо, що ми єсть однакові по своїй вартості складові частини одної верстви, що має покласти фундаменти під будову Української Держави. Добре, Дорогий Пане Докторе?¹²⁴

Але не минуло й року, як Липинський не міг себе стримати, щоб не вибухнути: „... до розпуки доводить мене Ваш гіперболізм”.¹²⁵ В даному випадку йшлося про перебільшені похвали, що ними Назарук обсилав Липинського у своїх статтях, друкованих у чикагській „Січі”. Прикладом „гіперболізму” може теж служити Назарукова заява, що „якби практично була можлива дилема, чи дати Вам, чи сто тисячам дітей молока, бо загинуть, або вони, або Ви, то без вагання Вам належиться першенство. . . .”¹²⁶ Власне під впливом таких неймовірних папегіриків у Липинського пробуджувалися сумніви в щирості Назарука, — чи той, може, умисне не підлецується? Ці сумніви відбивалися в листах Липинського, що знов Назарук, своєю чергою, відчував як кривду для себе:

¹²³ Ч. 77 (9 березня 1925), стор. 299-300.

¹²⁴ Лист В. Липинського до О. Назарука від 29 січня 1925 (АСЕДІЛ).

¹²⁵ Лист В. Липинського до О. Назарука від 8 грудня 1925 (АСЕДІЛ).

¹²⁶ Ч. 37 (30 червня 1924), стор. 162.

... болучо вражає мене друга частина сторінки 3-ої Вашого листа, в якій мимохіть підозріваю натяки — до себе! Коли се правда, що так Ви до мене пишете, то воно безпідставне. Цілком! Я дійсно і щиро поважаю авторитет п. Гетьмана і Ваш і нецирої реклами не роблю, як не робив її ніколи в життю своїм. Я ще стрічки не написав не вірючи в те, що пишу, хоч міг писати злі речі! Подібне пригадую собі і з попередніх листів.¹²⁷

Дійсно, Липинський Назарукові не зовсім довіряв. Можна припускати, що він одержував від різних людей про нього суперечливі опінії. Бажаючи перевірити ці інформації, Липинський звернувся під кінець 1924 р. довірочно до д-ра Володимира Старосольського, відомого галицького соціал-демократичного діяча, юриста й ученого-соціолога, з проханням висловити думку про Назарука.

На початку своєї відповіді Старосольський застерігся, що він недолюблює Назарука й тому свідомий, що його опінія може бути стороннича. „Д-р Н. безумовно дуже спосібна людина”. Він визначається винятковою серед українських інтелігентів працездатністю. З нього добрий літератор і агітатор, що може впливати на читачів чи слухачів. Але в нього є великі хибі характеру. Він безоглядний у боротьбі й неперемінливий у засобах. Він дотримується небезпечної засади подвійної моралі — однієї для „своїх”, а іншої для „ворогів”. Щодо чистоти рук, то „ніяких фактів крадіжки публічних грошей д-ром Н-м я не то що не знаю, ані про них не чув. Що більше, я вважаю неправдоподібним, щоб д-р Н. міг щось подібне зробити”. (Видно, що чутки цього роду дійшли до Липинського й він про це запитався Старосольського.) Але Назарук умів завжди влаштуватися на добрій з матеріяльного боку посаді. „Це теж не був би гріх, якби не одне: „посади” змінялися в його звичайно зі зміною переконань. Так само не можу я уважати тільки випадковим те, що д-р Н. зміняв часто (боюся сказати „звичайно”) посади та переконання тоді, коли справа, яку досі заступав — зле стояла. (...) Не можу я (суб’єктивно) думати, що в основі отих переходів лежала одна тільки зміна політичних поглядів”.¹²⁸

У цій характеристиці Назарука відповідає правді, що він мав темперамент борця та що він був безоглядний до противників. Можна теж погодитися з твердженням, що він любив гроші та вмів улаштуватися серед усяких обставин, але це вима-

¹²⁷ Ч. 85 (21 серпня 1925), стор. 320.

¹²⁸ Лист Володимира Старосольського до В. Липинського від 18 грудня 1924 (АСЕДЛ),

гає уточнень. Сам Назарук писав про цю справу так: „...[для творчої праці] треба мати свободну голову, свободну від журби за матеріяльне існування. Я належу до натур журливих; все мушу мати гріш при собі, інакше не міг би жити. Все боюся будуччини (матеріяльно)”.¹²⁹ Можна гадати, що умовини винятково неспокійного, кочовничого життя навчили Назарука цінити вартість грошей, як гарантії особистої безпеки й незалежності. Проте нема ніяких доказів на те, що він колинебудь жертвував переконаннями для матеріяльних користей. Навпаки, відомі факти, що свідчать про протилежне. Восени 1923, коли скінчилася акція Позички Національної Оборони, Назарук залишився безробітним. Управа Інституту ім. Петра Могили в Саскатуні (провінція Саскачеван) запропонувала йому догідну посаду вчителя українознавства. Але Назарук посади не прийняв, бо не погоджувався з православним курсом, що його підтримувала управа Інституту.¹³⁰ Нема теж сумніву, що він міг би був матеріяльно краще влаштуватися в Америці, якби не зв'язав себе так міцно з гетьманським рухом. Непереконливий також закид у його політичному скакунстві. Переходи Назарука в 1918-19 рр. від львівської Національної Ради до служби в уряді наддніпрянської Директорії та від Директорії до Диктатури ЗОУНР, — на що посилався Старосольський, — пояснюються достатньо бурхливими обставинами революційної доби. Коли ж говорити про світоглядову еволюцію, то в житті Назарука був тільки один великий злам, що мав усі риси автентичного „навернення”. І своїм новим монархістичним і католицьким принципам він залишився вірний до кінця. Старосольський, очевидно, помилявся, коли відмовляв Назарукові у здібності мати будь-які щирі переконання, що пливають „з глибини”.

Ми зупинилися на характеристиці, що її Старосольський дав Назарукові, бо треба бути свідомим того негативного враження, яке яскрава та суперечлива Назарукова постать часто справляла на людей. Оба головні закиди, що їх висунув Старольський, — користолюбивість та скакунство, — були досить поширені й нам доводилося зустрічати таку опінію щодо Назарука і в наші дні.

Лист Старосольського назовні нічого не змінив у стосунках між Липинським і Назаруком. Липинський розпочав у 1926 р. заходи у справі стягнення Назарука на постійний побут до Берліну з тією думкою, що, крім праці в Українському Науковому Інституті,

¹²⁹ Ч. 14 (17 грудня 1924), стор. 44.

¹³⁰ „Ювілейна книга 25-ліття Інституту ім. Петра Могили в Саскатуні” (Вінніпег, 1945), стор. 138.

він буде теж чинний у гетьманському центрі. Ці заходи можна вважати за безсумнівний доказ довір'я, яким у тому часі Липинський наділяв Назарука. У зв'язку з цією справою Липинський писав: „. . . вірю, що буйна натура Ваша, яка кидала Вас в життю на різні ,екстратури', має підклад засадничо добрий, вірний і чесний і що власне до цього найглибшого—а значить і до кінця життя вже сталого — підкладу сягнула остання зміна Ваша”.¹³¹ Ці слова звучать немов відповідь на те, що про Назарука сказав Старосольський. Це не значить, однак, що негативна опінія Старосольського не залишила в душі Липинського ніякого сліду. Коли на початку 1928 р. між Липинським і Назаруком виникли глибокі розходження щодо деяких питань поточної політики, Липинський пригадав собі закиди про „користолобивість”, „хапчивість” Назарука — та й у гніві кинув йому цей закид у вічі. Але Назарук не стерпів цієї образи. Це стало за безпосередню причину їхнього розриву.

Ще один документ кидає світло на відносини між Липинським і Назаруком та розкриває підложжя їхнього конфлікту. Це лист Липинського до Назарука з кінця лютого 1928, написаний з наміром запобігти розривові. Але Липинський, видно, змінив думку щодо доцільности цієї спроби й листа не вислав.¹³²

На початку листа Липинський перепрошує Назарука за те, що на нього „кричав”, виправдуючи це своєю „іритацією”. Але Назарук повинен намагатися зрозуміти причину цього „крику”. Суть справи не в тих конкретних питаннях, щодо яких виявилися розбіжності в поглядах, але в чомусь глибшому. Ідеться про трагедію „кожного, більшого чи меншого, українського провідника”. Він, Липинський, намагався зобразити цю трагедію в неопублікованому есею, п. з. „Дон Кіхот і Санчо Панчо в Україні”.¹³³ Ось головні думки есею:

Держава Українська, як всяка держава, як всякий взагалі твір людський, твориться ідеєю і силою в боротьбі з хаосом матерії. Щоб ця боротьба була успішна, мусить бути провідник, який має в собі образ того, що треба зробити —

¹³¹ Лист В. Липинського до О. Назарука від 31 липня 1926 (АСЕДІЛ).

¹³² Невисланий лист В. Липинського до О. Назарука з кінця лютого (?) 1928 (АСЕДІЛ).

¹³³ Липинський неправильно пише „Санчо Панчо”. Цю форму імени залишаємо в цитатах, а у нашому власному тексті вживаємо правильної форми, „Санчо Панса”. Темі Дон Кіхота і Санчо Панси Липинський присвятив окремих неопублікований досі есей, п. з. „Трагедія українського Санчо Панча”, манускрипт якого зберігається в архіві Східньо-Європейського Дослідного Інституту ім. В. К. Липинського в Філядельфії.

ідею, і мусить бути армія, яка без застережень вірить провідникові і своїм меншим засліпленням ідеєю, своїм більшим реалізмом, помагає йому в боротьбі з хаосом, коригуючи його помилки, але не критикою, не невірою в нього, а просто самим процесом боротьби за вказану ним ідею. Цей відвічний закон людськості в карикатуральнім парадоксі (що власне, як всякий парадокс, тільки яркіше освітлив істину) представив геніяльний Сервантес. Од своєї ранньої молодости загіпнотизований одною ідеєю Дон Кіхот береться її реалізувати. Він бачить, що для цього йому потрібні вірні. Знаходить Санчо Панча. Цей реаліст дає себе зрушити з місця ідеалізмом Дон Кіхота. Він дає цілому підприємству матеріальну силу, і обидва ці символи: ідея та сила, пускаються в дорогу. Санчо виразно бачить „божевілля” Дон Кіхота. Він бачить, що вітряки єсть вітряки, вівці — вівці і т. д. Він говорить про це Дон Кіхотові, рятує його в пригодах, але ніколи він не позбувається своєї віри в Дон Кіхота, ніколи йому не приходить в голову, що він краще знає, що треба робити. І тому власне після смерти Дон Кіхота він стає таким самим, як і він, і, ставши Дон Кіхотом, знаходить свого Санчо Панча.

Такий єсть розвиток всіх державних націй. Бо провід складається з двох річей: ідеї провідника і віри в нього тих, кому він дає провід. Без цього нема проводу, нема організації, нема держави. (. . .) Погляньте, яким авторитетом користуються лідери у найбільших індивідуалістів світа — англосаксів. А у нас?

На протязі цілої нашої історії нема ні одного українського вождя. (. . .) Ні один Санчо Панчо в світі не дає себе так легко зрушити з місця, як Санчо Панчо український. (. . .) Але одночасно ні один Санчо Панчо в світі так скоро не зневірюється в своїм Дон Кіхоті і так скоро не бажає зайняти самому його місце, як на Україні. Тому ми не маємо своєї Держави.¹³⁴

Основна ідея притчі про Українського Дон Кіхота і Санчо Панчу — ясна. Відчуваючи в собі харизму провідництва, Липинський вимагав від своїх учнів і послідовників послуху. Він уважав, що тільки він покликаний визначувати дорогівкази гетьманському рухові та в останній інстанції вирішувати всі спірні питання. Він

¹³⁴ Невисланий лист В. Липинського до О. Назарука з кінця лютого (?) 1928 (АСЕДІІ).

не міг примиритися з думкою, що теж інші люди можуть різьбити ідеологію українського консервативно-гетьманського табору та керувати його політикою. Такі явища він трактував, як кривду для себе та як „бунт” проти свого авторитету. Саме і в цьому, — в перебільшених уявленнях про власне провідництво, — полягала суть трагедії Липинського, що її він змалював у такому біологічному забарвленні:

Кричу, бо втікає з мене змарноване, впале на „зародючий” гній український, а здатне було до творчости, життя. (. . .)

Так умирає мужеське запліднююче сім'я, що трафило на гниле, розбухше в своїй тілесній матеріальній „реалістичності” (. . .) жіноче яйце.¹³⁵

Хоч свою притчу Липинський формулював загально, але можна припустити, що під символічними посталями Дон Кіхота й Санчо Панси він бачив самого себе і — Назарука. Цей здогад спирається на тому, що фізичними й психічними прикметами вони оба дійсно подекуди нагадували героїв Сервантеса. Один міг наводити на думку худорлявого „лицаря сумного обличчя”, а другий його присадкуватого й череватого джуру. Один — із своєю глибокою серйозністю та нахилом до патосу — мав у собі щось донкіхотського, а другий — із своїм приземним прагматизмом, почуттям гумору й сатиричною жилкою — щось санчопансівського. Назарук так схоплював цей контраст між собою і своїм ментором: „Майте гумор, Пане После! Я Вас ніколи не бачив усміхненим. А я — часто сміюся. І то голосно сміюся”.¹³⁶

Якщо правильна наша гіпотеза, що у притчі про „Дон Кіхота й Санчо Пансу в Україні” Липинський хотів зобразити себе й Назарука, — то це дозволяє зрозуміти те місце, де Липинський каже, що через свою вірну службу Дон Кіхотові, Санчо Панса накінець „стає таким, як він” та після смерти свого вождя займає його місце, себто сам стає національним провідником. Належить припустити, що в особі Назарука Липинський готував собі наслідника, майбутнього керівника гетьманського руху. Про цей свій тасмний плян Липинський, очевидно, ніколи не сказав ні слова Назарукові. Свою інвеституру на наслідника Назарук повинен був собі наперед заслужити безумовною вірністю й послухом.

Ця гіпотеза пояснює нетерпимість і пересердя, з якими Липинський реагував на „екстратури” Назарука. Бо ж, не зважаючи на свою загальну дражливість, Липинський не ставив таких да-

¹³⁵ Там же.

¹³⁶ Ч. 70 (14 січня 1925), стор. 269.

лекойдучих вимог до інших своїх послідовників і співробітників. Але якраз у цих перебільшених вимогах спочивало зерно неминучого майбутнього конфлікту між Липинським і Назаруком.

Назарук був занадто сильною й оригінальною індивідуальністю, щоб напостійне ввійти в ролю Санчо Панси-джури, виконавця чужої волі. Обставина, що Назарук, — захопившись вченням Липинського і сповнений пошаною до його особи, — хотів йому добровільно підпорядкуватися, — свідчить про його великодушність. Але з уваги на свій вік, громадський стаж і інтелектуальний формат він надавався для того, щоб бути товаришем і більш-менш рівнорядним партнером Липинського, а не його підручним. Помилка Липинського полягала в тому, що він сприймав буквально щирі, але гіперболічні, заяви Назарука про дисципліну, послух, вірність, лояльність тощо.

Тривала дружба і співпраця між Липинським і Назаруком була можлива тільки під умовою взаємного пошанування існуючих різниць у характерах і переконаннях. Але Липинський не хотів сприйняти Назарука таким, яким він був, — із його добрими й лихими прикметами та власними поглядами; замість цього, він хотів його „перевиховати”.¹³⁷ Дозрілі люди, особливо коли вони обдаровані, як Назарук, сильною індивідуальністю, творчим покликанням та провідницькими здібностями, не є відповідним матеріалом для таких педагогічних експериментів. Мусів прийти момент, коли „Санчо Панса” зчинив опір вимогам, які ставив до нього „Дон Кіхот”.

П о в о р о т Н а з а р у к а д о Г а л и ч и н и

На початку липня 1927 р., напередодні свого виїзду з Америки, Назарук взяв участь у маніфестаційному з'їзді американських і канадських „Січей” у Дітройті. З'їзд пройшов дуже успішно й Назарук уважав цю подію увінчанням своєї діяльності в Північній Америці та доказом, що гетьманська ідея прищепилася серед народних мас.¹³⁸

¹³⁷ Про свої намагання „перевиховати” Назарука Липинський говорить у записці „Коротка передісторія мого листа до Д-ра Назарука з д. 29. І. 1930” (АСЕДІІ).

¹³⁸ Ч. 129 (8 липня 1927) стор. 418-20. Теж О. Назарук, „Спомини про те, які були перші кроки гетьманської ідеї у глибині народніх мас після великої катастрофи нашої державности”, зб. „За велич нації”, (Львів, 1938; фототипічний передрук, Нью-Йорк: „Булава”, 1955), стор. 53-63. Див. Додатки, ч. ІІІ.

В поворотній дорозі він затримався в Берліні для зустрічі з Липинським, з іншими провідними гетьманцями та, очевидно, теж з самим Гетьманом. Єдина інформація про перебування Назарука в Берліні походить від Липинського:

Їдучи з Америки до Європи, п. Назарук заїхав з початку серпня 1927 до Берліна. Будучи тоді вже тяжко хворий і знаючи дрібничковість п. Назарука щодо зовнішніх форм, я просив всіх Гетьманців в Берліні приймати його якнайкраще і це, по мірі емігрантської змоги, було зроблено. Єсть однак люди, яким імпонує тільки сила матеріальна. Цієї він серед наших кругів в Берліні не побачив і виїхав замітно розчарований.¹³⁹

Липинський мабуть неправильно інтерпретував причину згодного розчарування Назарука. Назарук був занадто тверезим і досвідченим політиком, щоби плекати якісь ілюзії щодо „матеріальної сили” гетьманського центру. Припускаємо, що те, що могло справити на нього пригноблююче враження, це була зустріч з самим Липинським, якого він не бачив п'ять років. За той час туберкульоза Липинського значно прогресувала й, згідно з його власними словами, він був у Берліні вже тяжко хворий. Фізичний занепад сполучувався в нього зі зростаючим нервовим подразненням. Такий бистрий обсерватор, як Назарук, не міг цього не бачити. Припускаємо, що його турбували теж позначки розходжень між Липинським і Скоропадським. Це, мабуть, і були справжні причини розчарування Назарука, що його помітив Липинський. Ні один ні другий тоді не міг передбачати, що за кілька місяців між ними наступить розрив і що їм уже ніколи не доведеться зустрітись.

Назарук покинув був Львів перед дев'ятьма роками. Він виїхав, як делегат галицької Української Національної Ради на початку листопада 1918 р. до Києва, щоб просити в Гетьмана збройної допомоги проти польської агресії. Тепер же повертався до рідного краю, що опинився під польською займанщиною. Радість від повороту на батьківщину змішувалася з почуттям страху й непевності. Свій тодішній настрій він згодом описав так:

Боже! Як я тоді переїздив границю! Кожної хвили очікував ув'язнення. Не ув'язнили. Я не заїхав до дому, щоб не робити клопоту своїм, коли будуть ув'язнювати. Заїхав я до гостинниці. Ждав тиждень, ждав другий. Не ув'язнили. То-

¹³⁹ В. Липинський, „Коротка передісторія мого листа до Д-ра Назарука з д. 29. I. 1930 р.” (АСЕДЛІ).

ді я перенісся до дому. І щойно тоді нерви, весь час сильно напружені, попустили. Я попав у гарячку і перележав в ній вісім місяців.¹⁴⁰

Були ще інші причини Назарукового нервового напруження. Він не заїхав до родини не тільки тому, щоб не робити їй ускладнень на випадок заарештування, але теж через нез'ясований стан своїх відносин з дружиною. Врешті його турбувала непевність щодо професійного влаштування та матеріального забезпечення. За своєю фаховою освітою Назарук був юрист, але від 1914 року він зовсім відстав від правничої практики. Про ці невеселі перспективи він ще з Америки писав Липинському:

В Галичині жде мене очевидно дуже гірка доля, бо яких два роки піде, заки допустять до адвокатури. А я вже не молодик! І потому —мабуть на дрібниці, на пусті „багательні” справи судові піде праця життя. Я вже був у тім фаху і знаю його та й те, як він зуживас силу і час. Се страшний млин і то серед бідности галицької, ненамолотний. Але годі.¹⁴¹

Незабаром після приїзду до Львова Назарук тяжко захворів на запалення нирок і шлунковий катар. Він сам був свідомий того, що недуга була реакцією на крайнє нервове напруження, себто, вживаючи теперішньої термінології, виникла на психосоматичному підложжі.

А втім усі проблеми, які його мучили, щасливо розв'язалися. Польська влада його не чіпала. Стосунки з дружиною наладналися, — „мимо всіх важких прикростей”.¹⁴² В час своєї недуги він перебував уже на квартирі дружини та під її опікою. До речі, в цьому помешканні в будинку асекураційного товариства „Дністер”, вулиця Підвалля 7, другий поверх, Назарук прожив наступних дванадцять років, до вересня 1939, коли він подався на захід перед приходом більшовиків.

У грудні 1927 Назарук інформував Липинського про свої домашні обставини:

... приватне моє життя з жінкою поправилося так, що мені дуже вигідно хорувати в її помешканню. (...) Сердечно Вам дякую за Ваші своєчасні уваги в напрямі вдержання родинного життя навіть коли видається, що важко його вдержати.¹⁴³

¹⁴⁰ Назарук, „Ерема кай аноніма”, стор. 104-5.

¹⁴¹ Ч. 126 (20 травня 1927), стор. 414.

¹⁴² Ч. 130 (19 листопада 1927), стор. 420.

¹⁴³ Ч. 131 (5 грудня 1927), стор. 425.

Але мабуть найважливішим було те, що Назарукові пощастило розв'язати проблему свого професійного влаштування, матеріального забезпечення та водночас теж своєї майбутньої громадської позиції. 19 грудня він повідомив Липинського, що „можливо, що дістану якийсь [пресовий] орган в руки”.¹⁴⁴ А вже в черговому листі, з датою 1 січня 1928, він міг написати не без явного почуття задоволення: „Ділюся з Вами несподіваною (і для мене) вісткою: з нинішнім днем обняв я редакцію ‚Нової Зорі‘ по писаному контракту на два роки”.¹⁴⁵

„Нова Зоря” почала виходити два роки раніше, на початку 1926. Це був католицький тижневик, фінансований двома єпископами, станиславівським Григорієм Хомишином і перемиським Йосафатом Коциловським. Ініціатором газети та її першим головним редактором був о. Теодосій Галуцинський (1880-1952), ректор греко-католицької духовної семінарії у Львові (1920-27) та ігумен Львівського василіянського монастиря (1927-31), а в майбутньому архимандрит Василіянського Чина. „Нова Зоря” була задумана, як орган „інтегрального” католицизму. Вона висловлювала тенденцію своїх опікунів, Кир Григорія та Кир Йосафата, які бажали наблизити Греко-Католицьку Церкву до західного, латинського зразка та, зокрема, завести в ній обов'язковий celibat. „Нова Зоря” теж ставила собі за завдання боротьбу проти лібералізму, — дійсного або мнимого, — та релігійного індивідуалізму української світської інтелігенції, а навіть частини духовенства. Хомишин і Коциловський, як відомо, перебували в опозиції до курсу церковної політики митрополита Андрея Шептицького. Останній був настронний, говорячи термінологією пізнішого часу, більше екуменічно та хотів зберегти у Греко-Католицькій Церкві первні східної, візантійської традиції. Крім цього, Шептицький у питаннях загальнонаціонального значення ладнав з існуючими партіями й не вважав за доцільне творення окремої католицької політичної організації, що було метою Хомишина. Додаймо, що о. Галуцинський був авторитетною духовною особою, але він не мав журналістичного досвіду, ані змоги вповні присвятитися справам газети. Це й було причиною, чому опікуни „Нової Зорі” розглядалися за новим головним редактором, чому, зрештою, сприяв і сам о. Галуцинський.¹⁴⁶

¹⁴⁴ Ч. 132 (19 грудня 1927), стор. 429.

¹⁴⁵ Ч. 133 (1 січня 1928), стор. 429.

¹⁴⁶ Див. Роман Гайдук, „Початки ‚Нової Зорі‘ і ‚Правди‘”, „Правда” (Горонто), ч. 3-4 (19-20), 1973, стор. 322-35.

Назарук принагідно дописував до „Нової Зорі” ще з Філадельфії. Коли преса принесла вістку про його близький поворот до Галичини, єпископ Хомишин через свого нотаря запропонував йому очолити редакцію плянованого нового тижневика для народу, що мав появлятися поряд з „Новою Зорею”, яка була призначена для інтелігенції. (Такий популярний часопис справді постав, під назвою „Правда”.) Але лист з офертою Хомишина вже не застав Назарука в Америці й дійшов до його рук лише кілька місяців пізніше у Львові.¹⁴⁷

Ми не знаємо деталей переговорів між Назаруком і обома єпископами, чи пак їх представниками, але Назарук став головним редактором „Нової Зорі” і „Правди”. Було передбачено, що „Нова Зоря”, яка до того часу появлялася як тижневик, надалі виходитиме двічі на тиждень. Назарук застеріг собі в умові вільну руку щодо приймання та звільнювання співробітників. Це робило його безспірним господарем у редакції; такими правами тільки рідко користувалися головні редактори українських пресових органів.¹⁴⁸ Ми не поінформовані, яку платню отримував Назарук, але ми переконані, що, як на галицькі відносини, вона мусіла бути добра. Стосовно морального й суспільно-політичного аспекту справи, Назарук діставав до свого розпорядження газетну трибуну, що для нього, як природженого журналіста й публіциста, було стихією життя. Водночас це давало йому видатну й відносно незалежну позицію в західньоукраїнському політичному світі.

Конфлікт (перша стадія)

Назарук очолив редакцію „Нової Зорі” від 1 січня 1928. Не минуло й чотирьох місяців, як між ним і Липинським прийшло до конфлікту, що розділив їх назавжди. Що сталося? Чим пояснити раптовий розрив між людьми, яких досі стільки єднало?

Конфлікт виник на ґрунті ідейно-політичних розходжень, ускладнених особистими непорозуміннями. Власне це змішання речевих та особистих незгод створило заплутаний клубок що його Назарук і Липинський уже не вміли розмотати. Крім цього, рівновага, що досі існувала між ними, захиталася від того, що в їхні відносини увійшла третя людина: Стефан Томашівський. Таким чином постав своєрідний трикутник, який — через негативне став-

¹⁴⁷ Ч. 131 (5 грудня 1927), стор. 425.

¹⁴⁸ Ч. 133 (1 січня 1928), стор. 429.

лення Липинського до Томашівського — не міг довго тривати. До того ж і Липинський і Назарук були на початку 1928 року поважно хворі. Однорічний побут у Берліні вкрай зруйнував здоров'я Липинського. З наказу лікарів він восени 1927 повернувся до Австрії, почувавши себе близьким смерті. Не багато кращим був стан Назарука. Впродовж кількох місяців він не міг виходити з хати. Не зважаючи на ослаблення та рецидиви гарячки, він не переставав працювати: багато читав (м. ін., саме під час своєї недуги прочитав великий і в тому часі дуже голосний трактат Освальда Шпенглера, „Занепад Заходу”), писав, приймав численних відвідувачів, з своєї кімнати редагував „Нову Зорю”. Проте годі сумніватися, що хвороба знизила його психічну відпорність та зробила його менше терпеливим у відношенні до Липинського.

Атаку розпочав Липинський. Курс редакційної політики „Нової Зорі” викликав його негодування. Він висловлював свої застереження Назарукові в надзвичайно різкій формі. Сам Липинський сказав про це ретроспективно так:

... по виїзді з Берліну із знищеними там до краю легенями, [я] лежав смертельно хворий в Австрії (спочатку в санаторії Афленц, потім в Ноймаркті). В крайнім подражненню, викликанім „зворотом” п. Назарука і моєю недугою, я зав'язав з ним дуже гостру полеміку на тему „угоди” в стилі Томашівського і взагалі способу редагування „Нової Зорі”.¹⁴⁹

Отож Липинський признає, що він був „крайньо подражнений” та що полеміка, яку він почав з Назаруком, була „дуже гостра”. На жаль, збереглися тільки три з тих листів, що їх Липинський писав Назарукові напередодні їхнього розриву.¹⁵⁰ Про зміст і тон інших, затрачених листів можна судити на підставі відповідей Назарука.

Після повороту до краю, Назарук пірнув з головою у крутіж місцевих проблем і контроверсій. Так, він вмівся у спір між „візантійцями” та „римщачами” у Греко-Католицькій Церкві; задумував розпочати пресову кампанію проти „балканського хаотика”, о. Гавриїла Костельника, головного речника візантійської теції; кинувся писати полемічну брошуру в обороні єпископа Коци-

¹⁴⁹ В. Липинський, „Коротка передісторія мого листа до Д-ра Назарука з д. 29. І. 1930” (АСЕДЛІ).

¹⁵⁰ Листи В. Липинського до О. Назарука від 18 січня і 8 березня 1928; невисланий лист В. Липинського до О. Назарука з кінця лютого (?) 1928 (АСЕДЛІ).

ловського, якого деякі перемиські українські діячі публічно критикували за його авторитарні методи;¹⁵¹ активно ангажувався проти провідної партії Галичини, Українського Національно-Демократичного Об'єднання (УНДО), та її органу, щоденника „Діло”; замишляв покликати до життя українську католицько-консервативну політичну організацію, на зразок німецької партії Центру; слідкував за політичними процесами та за діяльністю націоналістичного підпілля, яке він характеризував, як „шпійонську організацію за німецькі гроші”;¹⁵² цікавився виборами до польського сойму. Кажучи коротко, поворот до рідного краю та контакт з українською стихією викликав у Назарука настрої еuforia і він, не зважаючи на свій поганий фізичний стан, рвався до діяльності.

Липинський різко перестерігав Назарука перед небезпекою, що він може розмінятися на дрібниці, втративши з очей головну мету, себто інтереси гетьманського руху: „Коли Ви, Пане Докторе, ‘упретесь’ тепер у ‘Діло’, УНДО, чи якогось іншого ‘Костельника’, так як свого часу ‘вперлись’ в Мишугу, то Ваше редакторство в ‘Н. З.’ скінчиться тим самим, що й ред.[акторство] в ‘Америці’”.¹⁵³ Але Назарук упевнено відповів, що „Вас непотрібно беруть побоювання, що моя праця тут буде схиблена”.¹⁵⁴ Хід подій виправдав цю самовпевненість: Назарук утримався на позиції головного редактора „Нової Зорі” впродовж наступних дванадцятьох років, аж до вибуху війни.

З негативного ставлення Липинського до клерикалізму випливало, що він не міг схвалювати клерикально-католицького характеру „Нової Зорі”. Його бажанням було, щоб Назарук створив в Галичині консервативно-монархістичний пресовий орган, що служив би виключно політичним інтересам гетьманського табору. Відповідь Назарука на вимоги Липинського звучала так: „Зрозумів я Ваші висновки, але в практиці, от хоч би моїй, не знаю, що робити: грошей на виключно світський орган з державницькими цілями вони [єпископи] не дадуть, про це шкода й говорити, бо ж і своєї преси не мають такої, щоб заслуговувала на ту назву”.¹⁵⁵ Отже „Нова Зоря” мусіла бути насамперед католицькою, бо практично не було іншої альтернативи. Назарук розраховував на те, що цер-

¹⁵¹ Див. Осип Назарук, „Гр.-Католицька Церква і українська ліберальна інтелігенція” (Львів: Накладом „Правди”, 1929).

¹⁵² Ч. 138 (28 січня 1928), стор. 447.

¹⁵³ Ч. 142 (11 лютого 1928), стор. 453.

¹⁵⁴ Лист В. Липинського до О. Назарука від 18 січня 1928 (АСЕДІЛ).

¹⁵⁵ Ч. 133 (1 січня 1928), стор. 430.

ковні чинники залишатимуть йому вільну руку в суто політичних питаннях та що він матиме змогу провадити „Нову Зорю” в дусі прихильнім до гетьманської ідеології.

Липинського не задовольняла така концепція „Нової Зорі”, як католицько-клерикального та гетьманофільського органу. Відмовну відповідь Назарука на свої вимоги він тлумачив, як „вороже нехотіння до дальшої пропаганди ідеї нашої”.¹⁵⁶ А його гарячкова дражливість і підозріливість підсовували йому думку, що „зворот” Назарука був подиктований користолюбивими мотивами.

Істотним питанням було не те, чи клерикалізм сам по собі добрий або злий, але те, чи Назарук мав формальне й моральне право бути клерикалом, якщо це відповідало його переконанням. Чейже ще в Сполучених Штатах Назарук виявляв сильний нахил до клерикалізму. Отже редакційна лінія „Нової Зорі” не була для нього ніяким „зворотом”, але, навпаки, послідовним продовженням його попередньої діяльності, як редактора філядельфійської „Америки”. Назарук здавна мріяв про те, щоб опинитися на чолі репрезентативного католицького пресового органу. Про це він налякав Липинському ще на початку 1926 року: „Найважливішою, основною хибою і браком нашої преси вважаю те, що греко-католицьке духовенство не має у краю хоч би якого тижневика. Се просто скандал, щоб яких 5.000 людей (родин!) не мали свого станового органу”.¹⁵⁷ Коли рівно два роки пізніше ласкава доля дозволила Назарукові здійснити стару мрію, він вхопився за цю шансу. При цьому він не думав зрікатися своїх гетьманських політичних переконань. Обітницю, дану Липинському, він дотримав. „Нова Зоря” ніколи не стала органом гетьманського руху, але вона була редагована в гетьманофільському дусі. Щодо самого Назарука, то у своїх численних публіцистичних працях з 1930-их рр., які друкувалися в „Новій Зорі”, він раз-у-раз деклярував себе монархістом.¹⁵⁸

¹⁵⁶ В. Липинський, „Коротка передісторія мого листа до Д-ра Назарука з д. 29. I. 1920” (АСЕДІЛ).

¹⁵⁷ Ч. 94 (1 і 11 січня 1926), стор. 355.

¹⁵⁸ З багатьох місць у писаннях Назарука з 1930-их рр., де він висловлював свої монархістичні переконання, зачитуємо для прикладу одне: „... в такій країні, як велика земля над Дніпром, не видержить довго ніяка влада неорганічна з природи: то значить така, яка походить з агітації, з крику, з виборів. Там необхідно потрібна органічна влада легального монарха, все одно яке буде ім'я її: гетьманська, княжа, королівська, чи цісарська”. Осип Назарук, „Галичина й Велика Україна” (Львів: Накладом „Нової Зорі”, 1936), стор. 155.

Можливо, що коли б Назарук був на десять років молодший, він зробив би те, чого від нього чекав Липинський: він почав би будувати від основ гетьманський орган та творити в Галичині гетьманську політичну організацію. Але тепер на таке зусилля він був неспроможний, він не міг у Львові повторити свого цікавого подвигу. В 1928 р. Назарукові було 44 роки, отже він був у силі віку, але його здоров'я було тривало надщерблене: від кількох літ він хворів хронічною, невиліковною недугою — діабетом. Повернувшись, мов Одисей, по довголітніх скитаннях до рідного краю й рідного дому, він бажав тепер постійно засісти на одному місці, позбутися вічної непевності за завтрішній день, матеріально забезпечити себе і свою родину, а навіть закуштувати трохи вигід. До того ж у нього були літературні й публіцистичні творчі задуми, що для їх реалізації він потребував упорядкованих життєвих відносин. Напр., ще з часу світової війни в нього лежали манускрипти історичних романів, що їх він бажав викінчити та підготувати до друку.¹⁵⁹ Всього цього не добачав Липинський, який не хотів вдуматися в становище товариша, але натискав на нього своїми вимогами. А втім можна зрозуміти теж Липинського. Він сподівався, що Назарук очолить гетьманський рух на Західній Україні, перебуваючи під його найтіснішим ідейним і політичним керівництвом. Тому він сприйняв „бунт” Назарука, як політичну й особисту катастрофу, й це пояснює різкість його тону. Справжня Назарукова провина полягала, гадається, не в його мнимому бунті, але в чомусь зовсім іншому: своїми попередніми гіперболічними заявами про „послух” він немов би дав Липинському моральне право розпоряджатися своєю особою. Цим він прогрішився проти основної ліберальної заповіді: принципу автономії особистості. Щоправда, після свого навернення на католицтво й гетьманство, Назарук відкинув цю ліберальну заповідь в ім'я авторитарного поняття дисципліни. Саме в цьому і була його світоглядова помилка, що за неї тепер йому доводилося заплатити.

Другою важливою проблемою, що спричинила гострі роз-

¹⁵⁹ Із своїх історичних романів (які він називав „повістями”), Назарук після повороту з еміграції встиг видати один: „Роксоляна — жінка халіфа й падишаха Сулеймана Великого, Завойовника і Законодавця”, (Львів: Накладом „Нової Зорі”, 1930). Згідно з авторською довідкою (стор. 302), роман був написаний у 1918-26 рр. у різних місцях та у значних відступах часу, а перероблений у Львові в 1927-29 рр. Другий роман, „Проти орд Джінгісхана”, що над ним Назарук працював одночасно з „Роксоляною”, так і не появився друком.

ходження між Липинським і Назаруком, було ставлення до Польщі. Повернувшись до краю, Назарук намагався виробити собі думку про це питання, яке для української політики під Польщею мало першорядне значення. Могло здаватися, що вихідні позиції Назарука й Липинського тотожні. Вони оба відкидали революційно-терористичні методи боротьби проти польської влади та бажали здобути для українських земель у польській державі національно-територіальну автономію. Розбіжності виявилися у практичних висновках. Формула, що її пропонував Липинський, звучала: „становище льояльне, але не угодове”.¹⁶⁰ На це Назарук резонно відповів, що „льояльне, але не угодове становище накладає на нас усі тягарі, які наложила б угода, а не дає ніякої користи, яку могло б дати евентуальне зговорення”.¹⁶¹ З цим не погоджувався Липинський, який побоювався, що переговори з польськими урядовими чиновниками можуть здеморалізувати українське громадянство. Різниця в поглядах зводилася до того, що Липинський радив дотримуватися супроти Польщі легальної (не революційної!) опозиції, а Назарук був схильний до переговорів з польським урядом, щоб таким способом добитися уступок для української сторони.

Ця незгода між Липинським і Назаруком була більше сповидна, ніж реальна, хоч вони самі собі цього не усвідомлювали. Назарук, який щойно недавно приїхав з еміграції, занадто оптимістично розцінював шанси польсько-українського порозуміння. Йому тоді ще здавалося, що „вони [поляки] очевидно доволі скоро почали б переговори в тій справі [автономії для Західньо-Українських Земель], розуміється на тлі угоди”.¹⁶² Досвід наступних років ці ілюзії розвіяв. Для серйозних польсько-українських переговорів та для чесного польсько-українського компромісу не було ґрунту, бо цього не хотіла панівна польська сторона. У 1930-их рр. постава Назарука та новозорянської групи (зорованої у партію „Українська Народна Обнова”, УНО) була якраз така, як ще в 1927-28 році рекомендував Липинський: льояльна, але не угодова. Якщо Назарук до самого кінця продовжував відстоювати автономістичну плятформу, то не тому, щоб приподобатися полякам, ані не тому, що він вірив у здійсненність автономії для українських земель під Польщею, — але тому, що згідно з його переконанням саме така

¹⁶⁰ Слова Липинського, цитовані в листі Назарука, ч. 136 (14 січня 1928), стор. 435.

¹⁶¹ Там же.

¹⁶² Там же.

платформа найкраще відповідала потребам української легальної політики в тодішній дійсності.¹⁶³

Якщо Назарук і Липинський не могли знайти спільної мови в цьому питанні, — не зважаючи на те, що їх погляди відрізнялися тільки в деталях і нюансах, а не в суті, — то причиною тут був „антипольський комплекс” Липинського. Про його протипольську настанову була мова ще в 1918 р. в довірочних інформаціях німецької розвідки: „... саме ті кола, які від польщизни повернулися до українства, є найбільш рішучими противниками польонізації України”.¹⁶⁴ Липинський не вірив у можливість українсько-польського союзу, спрямованого проти Росії, і поборював „петлюрівську” концепцію української зовнішньої політики. Можливо, що якраз через своє польське походження він хотів усякою ціною забезпечити себе проти можливих закидів у польонофільстві. Надмірна чутливість Липинського на цьому пункті була причиною, чому він так гостро реагував на міркування Назарука щодо перспектив української угодової політики в Галичині.

Творцем автономістичної концепції української політики під Польщею був історик і публіцист, проф. Стефан Томахівський (1875-1930). На початку 1928 р. Назарук зблизився з Томахівським, який незабаром став постійним співробітником „Нової Зорі”. Це зближення поглибило прірву між Назаруком та Липинським і спричинило їх остаточний розрив.

¹⁶³ На підставі публіцистичних писань Назарука з 1930-их рр., можна ствердити, що в них нема ні сліду „угодовости” супроти Польщі, якщо це поняття розуміти в сенсі національного капітулянтства. Навпаки, Назарук сміливо й послідовно, наскільки це було можливе в тодішніх цензурних умовах, викривав гноблення українців польською владою та критикував шовінізм польського суспільства. З цієї точки погляду особливо показна книжка (анонімна, але безсумнівно Назарукового авторства), „Програма винародовлення українців і білорусинів у Польщі” (Львів: Вібліотека УНО [Української Народньої Обнови], 1937). Назарук првщав полякам національну катастрофу, що прийде як заслужена кара за знущання над братнім українським народом: „...пів світа буде йти на сусідку нашу [Польщу] і перейде по ній рухомий полоз так, як перейшов тепер по землях до Збруча. А се, що тепер переживаєте, се хвиля перед бурєю...” „Венеція” (Львів: Вібл. УНО, 1934), стр. 105. „Може слідує по коління [поляків] пригадає собі платність векся, виставленого його батьками під надписом: *Za naszą i waszą wolność*”. „Вражіння з Волині”, (Львів: Видавництво „Нова Зоря”, 1938), стор. 73. Наведені уривки підтверджують нашу тезу, що побоювання Липинського щодо „угодовости” Назарука були безпідставні.

¹⁶⁴ Звіт від 8 травня 1918 німецького посланника в Києві Мумма імперському канцлерові Герглінгові. „Die deutsche Okkupation der Ukraine. Geheimdokumente” (Strassbourg: Éditions Prométée, 1937), стор. 136.

Липинський познайомився з Томашівським ще за своїх студентських років у Кракові, себто десь к. 1905 року. Томашівський був старший на сім років, і вже в тому часі мав у своєму доробку низку публікованих історичних праць. Згідно з твердженням Назарука, саме Томашівський впровадив Липинського в історичну науку:

... в Кракові галицький історик Стефан Томашівський за-
нявся Липинським, впровадив його в науку історії, навчив
його читати історичні документи, заохотив до праці і точно
обговорював з ним різні історичні питання, про котрі Ли-
пинський писав. Такий зв'язок між Томашівським і Липин-
ським тривав довгі літа. Ще потому у Відні і Берліні автор
сих стрічок бував присутній при таких розмовах.¹⁶⁵

Можливо, що Назарук тут перебільшує вплив Томашівського на Липинського, але нема причин сумніватися в факті їхньої довголітньої інтелектуальної близькості. В українській історіографії Липинський і Томашівський стоять поруч себе, як два основоположники „державницької школи”.¹⁶⁶ Основною науковою спеціальністю Томашівського була українська медієвістика й церковна історія, тоді як Липинський займався історією XVII століття. Таким чином їх наукові інтереси себе взаємно доповняли.

Під час Визвольних Змагань Томашівський перебував на дипломатичній службі ЗУНР. За своїми політичними переконаннями він був консерватист. Він не став членом УСХД, але в гетьманських колах його вважали своєю людиною. Він співпрацював у збірниках „Хліборобської України”, що їх редагував Липинський.¹⁶⁷ Можна вважати, що в тому часі, себто на початку 1920-их рр., особисті стосунки між Томашівським і Липинським були дружні.

Томашівський був визначним істориком і талановитим публіцистом, але як людина та громадський діяч він був суперечливою постаттю. Прямою на його репутації були неfortunні виступи проти власного колишнього учителя, Михайла Грушевського, що

¹⁶⁵ Назарук, „Галичина й Велика Україна”, стор. 55.

¹⁶⁶ “S. Tomashivsky is, along with V. Lypynsky, the founder of Ukrainian statehood historiography.” Olexander Ohloblyn, “Ukrainian Historiography, 1917-1956.” “The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S.”, vol. V-VI (New York, 1957), p. 381.

¹⁶⁷ У „Хліборобській Україні” Томашівський надрукував дві статті: дуже прихильну рецензію на Липинського, „Історія і політика, кілька думок з приводу книжки В. Липинського „Україна на переломі””, зб. V-VI (1921), стор. 165-70, і статтю „Влада і культура”, зб. VII-VIII (1922-1923), стор. 303-11.

їх сам Томашівський пізніше оцінював, як свої faux pas.¹⁶⁸ За ним ходила слава інтригана та кар'єриста; так принаймні висловлювався про нього у своїх листах до Липинського проф. Дмитро Дорошенко.¹⁶⁹ У цьому було чимало перебільшень, проте до витворення такої некорисної opinii причинився таки він сам, Томашівський — своїм тяжким, мізантропічним характером. Недаремно навіть Назарук нарікав на його „нервозність”, „депресію” та „хворобливу дразливість, гризливість та гостроту”.¹⁷⁰

Не знаємо точного часу, ані причин, коли й чому Липинський змінив своє відношення до Томашівського з приятного на вороже. В 1925-26 рр. Томашівський редагував у Львові журнал „Політика”. Липинський спочатку обіцяв свою співпрацю, але пізніше критикував „Політику” за „брак виразної ідеї” та нахил до „примітивного реалізму”.¹⁷¹ Перелім у ставленні Липинського до Томашівського наступив б. 1927 року та, можливо, це сталося у зв'язку з справами Українського Наукового Інституту у Берліні. З того часу Липинський зненавидів Томашівського й характеризував його так:

Цього пана я вважаю за найбільше деструктивну креатуру серед всіх українських інтелігентів, яких я в своєму життю зустрічав, а зустрічав їх дуже багато і на жаль більшість не була найвищої громадсько-творчої якості.¹⁷²

Ставши редактором „Нової Зорі”, Назарук негайно запросив до співпраці Томашівського. З цього приводу він дістав від Липинського таку пересторогу:

Коли не потрафите поставити пр.[офесора] Т-го на відповідне місце, то він своєю жовчею в самому короткім часі знищить „Н. З.”, так як понищив всі видавані ним і редаговані дотепер часописі.¹⁷³

Давніше, за американських часів, Назарук був би напевне під-

¹⁶⁸ С. Томашівський, „Про ідеї, героїв і політику” (Львів: Накладом автора, 1929), стор. 129. Про відносини між Томашівським і Грушевським, див. Любомир Винар, „Михайло Грушевський як голова Наукового Товариства ім. Шевченка”, „Український Історик” (Нью-Йорк—Мюнхен), рік VI, ч. 1-3 (21-23), 1969, стор. 5-46; Ю. Герич, „До біографії М. Грушевського”. „Український Історик”, рік IX, ч. 1-2 (33-34), 1972, стор. 66-84.

¹⁶⁹ „Листи Дмитра Дорошенка до Вячеслава Липинського”, стор. 102, 108-9, 119.

¹⁷⁰ Ч. 136 (14 січня 1928), стор. 434; ч. 142 (13 лютого 1928), стор. 457.

¹⁷¹ Лист В. Липинського до О. Назарука від 8 грудня 1925 (АСЕДІЛ).

¹⁷² В. Липинський, „Коротка передісторія мого листа до Д-ра Назарука з д. 29. I. 1930” (АСЕДІЛ).

¹⁷³ Лист В. Липинського до О. Назарука від 18 січня 1928 (АСЕДІЛ).

порядкувався такій виразній директиві свого ментора. Але тепер він її злегковажив. Щобільше, 25 лютого 1928 р. він заключив з Томашівським формальну умову, згідно з якою той зобов'язався за постійну платню доставляти до газети щотижнево по одній статті та одному політичному оглядові.¹⁷⁴ Таким чином, Томашівський став чільним публіцистом „Нової Зорі”.

Томашівський був талановитий і плідний публіцист; він мав легке перо, вмів писати коротко й ясно, а при цьому дотримувався реченців. Знання чужих мов давало йому змогу користуватися світовою пресою й літературою. Він мав ерудицію і науковий авторитет, але не був типом кабінетного ученого: мав широкі інтелектуальні зацікавлення та чуйно реагував на поточні події. Назарук, зі своїм великим журналістичним досвідом, вмів оцінити вартість такого співробітника та бажав скріпити ним редакцію „Нової Зорі”.¹⁷⁵ Теж світоглядом Томашівський був йому близький. Очевидно, Томашівський не був оригінальним, систематичним політичним мислителем, таким як був Липинський. Сам Назарук признавав, що з нього добрий аналітик, але не синтетик.¹⁷⁶ Проте два ідейні комплекси сильно позначувалися в історико-політичних поглядах Томашівського: віра в історичне покликання Галичини, як „П'ємонт” України, та переконання, що Унія, — українське католицизм, — як синтез східних і західних релігійно-культурних традицій, являє собою єдину справді національну українську Церкву.¹⁷⁷ Оба ці пункти вповні відповідали поглядам Назарука, — який прийшов до них самостійно, — і вони робили його та Томашівського однодумцями.

Назарук бажав співпрацювати з Томашівським, зберігаючи свій старий зв'язок з Липинським. Однак для Липинського така ситуація була несприйнятлива. Він не міг стерпіти, щоб в органі, що мав марку гетьманофільського та що його редагував його колишній вірний учень, головним ідеологом був „каналія” і „хрунь”

¹⁷⁴ Текст умови між О. Назаруком і С. Томашівським від 25 лютого 1928 (АСЕДІЛ).

¹⁷⁵ Осип Назарук, „Томашівський як публіцист”, зб. „С. Томашівський: Історик, політик, публіцист” (Львів: Накладом Організаційного Комітету УК-НП [Української Католицької Народної Партії], без року [1931]), стор. 39-46.

¹⁷⁶ Ч. 142 (13 лютого 1928), стор. 454.

¹⁷⁷ Ці концепції сформувалися в Томашівського ще в роки Першої світової війни, якщо не раніше. Див. його німецька стаття, „Die weltpolitische Bedeutung Galiziens” (München: F. Bruckmann A.G., 1915) і брошура „Церковний бік української справи” (Відень: Накладом „Союза Визволення України”, 1916).

— Стефан Томашівський. Статті Томашівського в „Новій Зорі” Липинський характеризував, як „хитро, по гадючому зверненні проти нас [гетьманців] і писані в рабським, у відношенні до Польщі, то-ні”.¹⁷⁸ При цьому Липинський приписував Томашівському негідні, користолюбиві мотиви: жадобу помсти на гетьманцях за неодержання посади в берлінському Українському Науковому Інституті та бажання промостити собі дорогу до професорської катедри на котромусь польському університеті. При такому ставленні Липинського до Томашівського, — незалежно від того чи воно було оправдане, чи подиктоване озлобленням, — Назарук був фактично поставлений перед альтернативою: або Липинський, або Томашівський. Назарук не хотів пожертвувати Томашівським і це робило неминучим його розрив з Липинським.

Передчуваючи близький конфлікт і бажаючи йому запобігти, Липинський написав Назарукові під кінець лютого 1928 р. довгого листа, в якому просив його „не брати дослівно висказів, сказаних в іритації” і перепршував за свій „крик” у попередніх листах. Основна частина листа — притча про „Дон Кіхота й Санчо Пансу в Україні”, яку ми обговорили вище. Лист Липинського написаний з глибоким болем та в сердечному тоні. Назарука називає він одним з-поміж своїх учнів, який „найщиріше і найбільше в початках вірив” йому. Але у своїх практичних висновках лист зводився до вимоги, щоб Назарук відмовився від думки, що в питаннях української політики й гетьманського руху він „краще знає”, ніж Липинський, „що робити”. Іншими словами, за передумову згоди Липинський уважав підкорення Назарука під свою волю. Мабуть відчуваючи безвиглядність порозуміння на такій основі, Липинський цього листа Назарукові не вислав.¹⁷⁹

Саме в тому часі стався випадок, який послужив за краплину, що від неї перелилася сповнена по вінці чаша. Під кінець лютого Томашівський побував у Берліні. Він був прийнятий Гетьманом і відбув розмову з Миколою Кочубеєм, головою Гетьманської Управи. По повороті до Львова, Томашівський переказав зміст цієї розмови Назарукові. Кочубей буцімто запропонував „Новій Зорі” грошову субсидію з німецьких таємних фондів, якщо газета підпорядкується гетьманському центрові й буде редагована не в виключно католицькому дусі. Томашівський заявив Назарукові, що в такому

¹⁷⁸ В. Липинський, „Коротка передісторія мого листа до Д-ра Назарука з д. 29. I. 1930” (АСЕДІЛ).

¹⁷⁹ Невисланий лист В. Липинського до О. Назарука з кінця лютого (?) 1928 (АСЕДІЛ).

випадку він, як польський державний службовець (доцент Краківського університету), мусів би припинити свою співпрацю з „Новою Зорею”.¹⁸⁰

Про розмову Томашівського з Кочубеєм та свою власну розмову з Томашівським Назарук поінформував Липинського листом від 5 березня. Він висловив своє гостре обурення з-приводу офerti Кочубея, яка, мовляв, може внести деморалізацію у молодий католицько-консервативний рух у Галичині. „Я в життю ніяких грошей, хоч трохи підозрілих, не брав і не возьму ніколи”.¹⁸¹ Назарук заявив, що він вірить, що Липинський стоїть і завжди стоятиме на сторожі ідейної чистоти гетьманського центру і його незалежності від посторонніх чинників. Але якщо політика Гетьманської Управи мала б бути дійсно така, як про це Кочубей натякав Томашівському, тоді йому, Назарукові, не залишається нічого іншого, як перейти до „опозиції Його Величності”. Як монархіст, він виключає саму династію з-під критики й дискусії, „хоч би вона не знала які помилки робила”, але він мусів би стати опозиціонером щодо „уряду” (себто Гетьманської Управи).

Ще недавно Назарук проповідував „єдиновладдя” та обстоював потребу безумовного послуху супроти Гетьмана й його „уряду”. Досвід показав нереальність цієї концепції. Бо існують ситуації, що в них опозиція до своєї влади є проявом не безвідповідального бунтарства, але наказом громадянського сумління. Теоретичний прихильник абсолютизму, Назарук, тепер заговорив про „опозицію Його Величності”, себто заговорив мовою лібералізму.

На реакцію Липинського вплинули не тільки його ставлення до Томашівського, але також обставина, що Кочубей був його особистим приятелем і його мужем довір'я в Гетьманській Управі. В листі до Назарука від 8 березня Липинський скваліфікував ревеляції Томашівського як брехню, провокацію та спробу пересварити Назарука з гетьманським центром, — щоб таким способом зробити „Нову Зорю” угодовським органом, а для себе здобути від поляків посаду університетського професора. При цьому, мовляв, Томашівський грає на струні „хапчivosti” Назарука. Той повинен був Томашівському відповісти так: „... не спокушайте мене грішми, бо мені слина на згадку про них до уст не котиться”.¹⁸²

Назарук був вражливий на пункті закидів щодо своєї хапчivosti й тому слова Липинського він відчув як поличник. Такої об-

¹⁸⁰ Ч. 144 (5. березня 1928), стор. 461.

¹⁸¹ Там же.

¹⁸² Лист В. Липинського до О. Назарука від 8 березня 1928 (АСЕДІЛ).

рази він не міг стерпіти. Таким чином між старими приятелями вибухнув особистий конфлікт, що прислонив собою початковий політичний інцидент. У взаємних жалях і обвинуваченнях Липинського й Назарука забулася справа мнимої оферти, що її Кочубей, мовляв, зробив Томашівському. Так і не знаємо, чи Кочубей дійсно запропонував таємну субсидію з німецьких фондів для „Нової Зорі”, або чи це була інтрига Томашівського, або чи врешті, — що здається найбільш правдоподібне, — Томашівський не став жертвою власної підозріливості, зле зрозумівши невиразні вислови Кочубея.¹⁸³ Гнів засліплює. Через те ні Липинський ні Назарук не звернули увагу на одну обставину, усвідомлення якої відразу відпружило б їхній спір. Томашівський не міг „спокушувати” Назарука грішми з тієї простої причини, що мова йшла тут не про польські гроші (в такому випадку підозріння принаймні було б логічне!), але про німецькі. Томашівський не дотримувався германо-фільської орієнтації й він, подібно як Назарук, був рішучим противником узалежнення української політики в Польщі від закордонних чинників.

По суті ані Липинський, ані Назарук, не хотіли поривати стосунків, але оба були хворі, виведені з рівноваги й дуже розгнівані. Липинський післав Назарукові й його родині карточку з великодушними побажаннями. Але Назарук уважав, що йому належить більша сатисфакція. Листом від 18 квітня він подякував за привіт і попросив Липинського прислати бодай коротку підписану замітку до „Нової Зорі” з нагоди 29 квітня, — десятилітнього ювілею відновлення Гетьманщини. Одночасно Назарук заявив, що останній лист Липинського його „заболів найдужче” та що він буде на нього реагувати, хоч може не зараз, бо він ще надалі поважно недужий.¹⁸⁴

Очевидно, що Назарук чекав, щоб Липинський його перепросив та поміщенням статтейки в „Новій Зорі” прилюдно заманіфестував свою солідарність з нею та її редактором. Але Липинський не хотів перепросити Назарука, ані дати свого імени до „Нової Зо-

¹⁸³ Про свою розмову з Миколою Кочубеєм (не називаючи його по імені й не торкаючися делікатної справи грошової субсидії для „Нової Зорі”) Томашівський згодом написав у книжці „Про ідеї, героїв і політику” (стор. 125). Ця інформація покривається з тим, що про перебіг цієї розмови знаємо з листа Назарука до Липинського. З другого боку, сам Кочубей і два інші активні члени гетьманського центру в Берліні, Сергій Шемет і Олександр Скоропис-Йолтуховський, у своїх листах рішуче заперечили версію Томашівського щодо мнимої оферти Кочубея (АСЕДІЛ). Таким чином, питання залишається остаточно невиясненим.

¹⁸⁴ Ч. 145 (18 квітня 1928), стор. 465.

рі”, яку він уважав за опановану „злим духом”, Томашівським.

Назарук рішив відплатити за заподіяну образу цією ж самою монетою. Він написав Липинському листа, в якому йому закинув некоректність у грошових справах: мовляв Липинський не виконав свого зобов’язання — написати коротку історію України з державницької точки погляду, на що був свого часу у Відні дістав зачет від уряду ЗУНР; тому йому, мовляв, не личить робити цього роду закидів іншим. Текст листа Назарук прочитав графові Адамові Монтрезорові (зятеві гетьмана Павла й особистому другові Липинського) та молодому галицькому гетьманцеві, Іванові Гладилловичу. Але Монтрезор попросив Назарука „не робити прикраси хворій людині” і він листа не вислав.¹⁸⁵ Розмови Назарука з Монтрезором і Гладилловичем могли відбутися в травні або червні 1928, бо влітку Назарук виїхав на лікування до Карльсбаду.

На цьому припинилися прямі стосунки між Липинським і Назаруком. Дороги колишніх приятелів розійшлися назавжди.

Конфлікт (друга стадія)

Назарук не бажав, щоб його конфлікт з Липинським вийшов на публічну арену. „Нова Зоря” не почала жодної кампанії проти Липинського і довго не згадувала його прізвища. Але серед громадянства „Нова Зоря” мала марку органу, що близький до гетьманського табору. Такий стан був нестерпний для Липинського: він хотів перешкодити тому, щоб новозорянська група (Томашівський і Назарук) могла підшиватися під гетьманську ідею. Для цього він у липні 1929 надіслав львівському щоденникові „Діло” велику статтю, в формі листа до редакції, п.з. „Нова Зоря’ і ідеологія гетьманців”.¹⁸⁶ Стаття була спрямована проти Томашівського, якого Липинський назвав „фактичним політичним керівником „Нової Зорі’.” Проте посередньо був це теж удар по Назарукові.

Метою статті було довести, що між гетьманською ідеологією, репрезентованою Липинським, і поглядами Томашівського „лежить прірва”. Гетьманська ідеологія вчить, що для державного

¹⁸⁵ Зміст невисланого листа Назарука до Липинського та розмови Назарука з А. Монтрезором і І. Гладилловичем можемо відтворити на підставі записки Липинського. „Коротка передісторія мого листа до Д-ра Назарука з д. 29. І. 1930” (АСЕДІЛ) і документу, „Протокол, списаний у Львові дня 11 жовтня 1929 р.” Див. Додатки, ч. IV.

¹⁸⁶ Вячеслав Липинський, „Нова Зоря’ і ідеологія гетьманців”, „Діло”, чч. 157, 158, 159 (18, 19, 20 липня), 1929.

відродження України необхідний ідеалістичний порив, а Томашівський у „Новій Зорі” осмішує ідеалізм. Томашівський вважає, що мірилом вартости суспільних ідей є „користь і задоволення”, — що означає насаджування опортунізму і пристосуванства. В основі гетьманської ідеології лежить культ національних героїв, а Томашівський принижує великі постаті української історії (Хмельницького, Мазепу, Орлика), бо вони, мовляв, були невдачниками.

На цю атаку Томашівський відповів обширною статтею в „Новій Зорі”, п. з. „Відкритий лист до пана Вячеслава Липинського”.¹⁸⁷ Стаття заперечувала твердження Липинського, що він, Томашівський, колинебудь свідомо й систематично поборював Липинського та його ідеологію. Навпаки, він у багатьох речах почував себе ідейно близьким до Липинського і громадська опінія слушно вважала його симпатиком гетьманського руху. Коли ж він у деяких питаннях дотримувався інших поглядів (напр., щодо оцінки історичної ролі Унії) — то це його право. Не відповідає теж правді, що він „осмішував ідеалізм”, у розумінні етичного ідеалізму. Коли він говорив про шкідливість „ідей”, він мав на думці шкоду, яку народові приносить ідеологічне доктринерство, захоплення модними політичними гаслами. Він, Томашівський, не кається в тому, що для перевірки вартости суспільно-політичних ідей пропонував застосовувати прагматичний критерій, — цієї методи дотримується увесь культурний світ. Липинський зовсім безпідставно вмовляє, що Томашівському йшлося про „негайні” користі, або тільки про „матеріальне”, а не теж і духове, задоволення. Він, Томашівський, ніколи не принижував пам’яті українських національних героїв, але історик має обов’язок навіть до великих постатей минулого підходити критично.

Як оцінити той публіцистичний двобій між Липинським і Томашівським? Стаття Липинського написана, як звичайно, дуже талановито, вона стилістично блискуча і в ній ряд цікавих думок, напр. про програму і тактику УНДО, про т.зв. Краківську школу в польській історіографії та про передумови автономії українських земель під Польщею. (Липинський уважав, що до боротьби проти централізму Варшави необхідно приєднати бодай частину місцевого польського населення.) Не розглядаємо подрібно цих думок Липинського, ані його закидів. Проте неприємний посмак викликає в статті

¹⁸⁷ „Нова Зоря”, ч. 58 (11 серпня), 1929. Свого „Відкритого листа до пана Вячеслава Липинського”, з новими просторами „Додатками” та „Гльосами”, Томашівський передрукував у книжці, „Про ідеї, героїв і політику” (Львів: Накладом автора, 1929).

перемішання аргументів, що належать до двох зовсім різних сфер: з одного боку, речева критика поглядів опонента, а з другого — напади на його особу. Цим ми не хочемо сказати, що Томашівський, як людина і громадянин, був у всіх відношеннях бездоганний. Але виступ Липинського виразно забарвлений анімозією, яка не дозволяла йому бути справедливим і об'єктивним. Інсинування противникові підлих, користилубивих мотивів — небезпечна і двосічна зброя в дискусії, що часто обертається проти того, хто її вживає. (Приклад такої інсинуації: Липинський твердив, що Томашівський інакше писав про Хмельницького колись за Австрії, а інакше тепер, за Польщі, та прозоро натякав на мотиви цієї зміни в поглядах.) Томашівському не було тяжко довести, що Липинський, засліплений гнівом, допустився в полеміці некоректних засобів: виривання думок противника з контексту та їх своєрідного підправлювання. Напр., в одній зі своїх статей у „Новій Зорі” Томашівський згадав про культ „невідомого воїна”, з чого Липинський зробив висновок, що Томашівський пропагує культ „невідомого виборця”, а далі й „анонімного акціонера”. Давніше, коли Липинський писав „Листи до братів-хліборобів”, у нього на першому місці стояло дослідження певних проблем. Тепер же, під час смертельної хвороби, його могутній інтелект опинився в полоні неконтрольованих афектів і анімозій.

Це підтверджується опінією сучасного спостерігача тих подій, Дмитра Дорошенка. Його перша реакція на статтю Липинського, „„Нова Зоря” і ідеологія гетьманців”, була наскрізь позитивна: З надзвичайною приємністю прочитав Вашу статтю в „Ділі”. Прекрасно написана. Оце дійсно клясичний зразок полеміки(. . .). Я не уявляю: що тепер по суті може на це проф. Томашівський відповісти і в якого собаки позичить очі.¹⁸⁸

Але познайомившись з реплікою Томашівського й ще раз прочитавши статтю Липинського, Дорошенко змінив свій погляд. Тепер він заявив, що в Томашівського є „можливо, фактична рація в деяких окремих пунктах”¹⁸⁹ та що в статті Липинського дійсно є місце, „які могли дати Томашівському підставу звести діло на особисті порахунки”.¹⁹⁰ Якщо зважити, що Дорошенко був старим, відданим приятелем Липинського та що він негативно ставився до Томашівського, а крім того, що він свої думки напевне форму-

¹⁸⁸ „Листи Дмитра Дорошенка до Вячеслава Липинського”, стор. 345-46.

¹⁸⁹ Цит. твір, стор. 349.

¹⁹⁰ Цит. твір, стор. 357.

лював обережно, щоб не вразити Липинського, — то ці ствердження дуже промовисті.

Основним політичним закидом, що його Липинський робив „Новій Зорі” та її керівникам, Томашівському й Назарукові, було капітулянтство супроти Польщі. Щодо Назарука цей закид спростовується його діяльністю продовж наступного десятиріччя. Коли ж мова про Томашівського, є документ, що навітлює його погляди на польсько-українські відносини. Це доповідь, „Десять літ українського питання в Польщі”, яку Томашівський прочитав 12 квітня 1929 на запрошення Інституту дослідів національних справ (Instytut Badań Spraw Narodowościowych) у Варшаві. Український переклад тексту доповіді появився окремою брошурою.¹⁹¹

Доповідь твердила, що й українці і поляки керуються у своїх взаємовідносинах ілюзіями. Українці не визнають приналежності галицько-волинських земель до польської держави, хоч цього факту, що становить частину існуючого міжнародного укладу в Європі, вони неспроможні змінити. Знову ж поляки, недоцінюючи потужність української національної свідомості, що стала масовою, сподіваються, що вони українців спольонізують, хоч це їм явно не під силу. Польська репресивна політика це на ділі вода на млин українських екстремістських елементів. Таким чином польсько-українські відносини від десятиох років опинилися у сліпому куті, — з велетенською шкодою для обох сторін. Треба шукати виходу, тим більше, що й Польща і галицько-волинські землі перебувають під загрозою від сходу. Мінімальна платформа порозуміння — здійснення закону з 26 вересня 1922 року про самоуправу трьох східньогалицьких воєвідств (ухваленого польським соймом, але ніколи не введеного в чинність) та утворення українського університету.

Приймаючи до уваги, що варшавська доповідь Томашівського була адресована до польської публіки, доводиться ствердити, що вона була зручна й тактовна, але рівночасно достойна в тоні. Немає в ній нічого незгідного з почуттям національної честі українця. Томашівський сказав полякам у вічі ряд терпких істин, хоч одночасно критикував теж промахи української політики. Доповідь свідчила про громадянську мужність автора. Українська публічна опінія вороже реагувала на спроби українсько-польського діалогу. На Томашівського накинулася українська преса („Діло”, „Новий Час”), яка, до речі, невірно передала зміст його формулювань.

¹⁹¹ С. Томашівський, „Десять літ українського питання в Польщі” (Львів: Накладом автора, 1929).

(Власне для того, щоб спростувати ці перекручення, Томашівський опублікував повний текст доповіді.) З перспективи часу ясно, що Томашівський мав певну концепцію української політики під Польщею, тоді як його галицькі противники керувалися переважно тільки емоційними відрухами. Ця концепція була консервативна в тому розумінні, що вона була легалістична, а не революційна, та базувалася на вірі в потребу т. зв. органічної праці. Чи концепція Томашівського (яку сприйняв теж Назарук) була правильна по суті, чи вона відповідала об'єктивним інтересам української справи в тогочасних обставинах, це окреме питання, що переступає межі нашого дослідження. Також не будемо розглядати цікавих, але, звичайно, суперечливих історичних поглядів Томашівського про вплив польського чинника на диференціацію східнього слов'янства та на національне відокремлення українців від росіян. Липинський, до речі, висловлював подібні міркування. Не виключена й можливість, що Томашівський, пропонуючи свою концепцію українсько-польського компромісу, міг мати при цьому якісь особисті цілі. Але зле чинили противники Томашівського, які, замість того, щоб поборювати його концепцію речевими аргументами, намагалися дискредитувати його особу. В цьому відношенні найбільше прогрішився таки Липинський, який пришивав старому товаришеві латку „хруня”, хоч не міг підкріпити своїх оскаржень конкретними доказами.

Не мавши листів ані інших свідчень Назарука з 1929 року, не знаємо, як він сприйняв атаку Липинського проти Томашівського. Він певне уважав, що ці напади посередньо спрямовані теж проти нього.

В 1928 році ширилися у Львові плітки, що Назарук у розмові з Монтрезором і Гладиловичем зробив Липинському закид у „спроневіренні грошей галицького уряду”. Відгомін цих чуток дійшов до Липинського на початку 1929 року. Він перебував тоді в австрійській місцевості Бадег біля Грацу, де з допомогою братів купив садибу. Схвильований Липинський звернувся за інформаціями до Гладиловича, який і подав їх у листі, що його Липинський одержав 12 березня 1929, отже майже рік після самої події.¹⁹²

Липинський попросив своїх приятелів, Адама Монтрезора та Людвика Сідлецького, бути його уповноваженими в цій справі й вони відвідали Назарука у Львові 11 жовтня 1929. Назарук запросив до участі в розмові свого редакційного товариша, Романа

¹⁹² В. Липинський, „Коротка передісторія мого листа до Д-ра Назарука з д. 29. І. 1930 р.” (АСЕДІЛ).

Гайдука. На запит Монтрезора й Сідлецького, Назарук розповів про грошову допомогу, яку в 1920-21 рр. Липинської отримував від еміграційного галицького уряду, як зачет на написання огляду історії України. Якщо він, Назарук, згадав про цю справу у своєму невисланому листі до Липинського в минулому 1928 році, то сталося це тому, бо Липинський робив йому „алюзії на тлі небезінтересовности політичних діячів”. Для полагодження конфлікту, Назарук запропонував обом уповноваженим „утворення мирового суду з людей відповідних віком і громадянським стажем, з тим, щоби для оцінки цілої справи предложені були в цілості, а не тільки в виїмках, оригінальні листи, які є в посіданню п. Липинського, а які до тої справи відносяться”. З розмови між Назаруком та Монтрезором і Сідлецьким списано протокол, примірник якого послано Липинському.¹⁹³

Пропонуючи утворення мирового суду, Назарук мабуть змагав до того, щоб спонукати Липинського перепросити його за образливі оскарження в „халчивості” та „небезінтересовності”; тоді, певне, Назарук був би готовий відкликати свій закид. Але Липинський не хотів полагоди конфлікту шляхом взаємних уступок та обоїлних перепросин. Тому він був глибоко розчарований поведінкою своїх представників. Він, очевидно, чекав, що вони Назарука засудять і оголосять про це відповідну заяву в пресі. Замість цього, вони прийняли вияснення Назарука та погодилися внести їх до протоколу. Липинський висловив своє незадоволення Монтрезорові й Сідлецькому листом від 16 жовтня, на якого вони відповіли 22 того ж місяця. У своєму листі Монтрезор і Сідлецький заперечили твердження Липинського, що вони переступили його інструкції.¹⁹⁴

Тоді 11 листопада 1929 Липинський вислав Монтрезорові листа з проханням відчитати його Назарукові. Текст цього листа не зберігся, але він мусів бути такий образливий, що Монтрезор 15 грудня відмовився виконати доручення, посилаючися при цьому на добро самого Липинського.¹⁹⁵ Насувається висновок, що Адам Монтрезор і Людвик Сідлецький, старі приятелі й однодумці Липинського й, до речі, люди, що були йому соціально близькі своєю приналежністю до передреволюційної шляхетсько-землевласницької верстви, — по суті не солідаризувався з ним у його

¹⁹³ „Протокол, списаний у Львові дня 11 жовтня 1929 р.”, підписаний О. Назаруком, Л. Сідлецьким, А. Монтрезором, Р. Гайдуком. Див. Додатки, ч. IV.

¹⁹⁴ Лист А. Монтрезора і Л. Сідлецького до В. Липинського від 22 жовтня 1929. Див. Додатки, ч. V.

¹⁹⁵ В. Липинський, „Коротка передісторія мого листа до Д-ра Назарука з д. 29. I. 1930 р.” (АСЕДУ).

конфлікті з Назаруком. Вони, очевидно, вважали вимоги Липинського за безпідставні, а цього не сказали йому тільки з пошани до його заслуг та щоб, кажучи словами Монтрезора, „не робити прикрости хворій людині”.

Не добившись своєї мети за допомогою посередників, Липинський рішився на пряму конфронтацію. Він написав довгого листа до Назарука, датованого 29 січня 1930. Слід мати на увазі, що кілька місяців раніше Липинський передав головуство в Раді Присяжних УСХД гетьманові Скоропадському. Цей крок Липинський уважав своїм відходом від практичної політичної діяльності та керівництва гетьманським рухом. Свого листа до Назарука він вважав приватним.

Висилка цього листа збіглася часоно ще з одним дрібним епізодом, який долив оливи до вогню у відносинах між Липинським і Назаруком. Під кінець 1929 року секретар Липинського, Ципріянович, з його доручення повідомив адміністрацію „Нової Зорі”, щоб вона стримала висилку газети. Адміністрація відповіла, що Липинський має борг за отримання газети в минулому на суму чотирьох доларів. На це Ципріянович відписав, — треба думати, під диктат Липинського, — що той діставав „Нову Зорю” від редакції даром; якщо тепер вимагають від нього заплати, то це значить, що йому газету висилано в провокаційних цілях. Своєю чергою, адміністратор „Нової Зорі” в листі з 17 січня 1930, — який певне вийшов з-під пера Назарука, — ствердив, що Липинський газету таки передплатував, бо 1927 року вислав на передплату три долари, а „закид у провокації міг зродитися хіба в людини, що сама зростала в атмосфері провокації”.¹⁹⁶ В листі до Назарука з 29 січня Липинський признав, що він „Нову Зорю” свого часу таки дійсно передплатив, а забув про це тому, бо тоді лежав смертельно хворий в санаторії. Цей жалюгідний інцидент не був би вартий уваги, якби не те, що він ілюструє взаємне озлоблення між Назаруком і Липинським у тому часі.

У своєму довгому листі з 29 січня 1930 Липинський присвятив найбільше місця, — приблизно половину цілого тексту на дванадцять сторінок машинового письма, — справі позики-допомоги, що її він у 1920-21 рр. отримував від уряду ЗУНР. Його довгі висновки можна підсумувати так: Допомогу накидував Липинському сам Назарук; Липинський добровільно обіцяв написати огляд української історії; він не був при цьому зв'язаний оз-

¹⁹⁶ Лист адміністрації „Нової Зорі” до М. Ципріяновича від 17 січня 1930 (АСЕДІЛ).

наченим терміном; коли він пізніше хотів звернути позику, Назарук до цього не допустив. Отже чому тепер Назарук кривдить його свідомою клеветою, що він буцімто „спроневірив” гроші з публічних фондів?

Істотне значення мають ті частини листа, де Липинський намагається з'ясувати причини свого конфлікту з Назаруком:

Накінець Ви довголітнім обміном думок зі мною давали мені багато моральної піддержки в моїй праці. Думаю, що і я не мало морально і політично допоміг Вам (...). Розійтись нам після того на віки, не вияснивши навіть дійсної причини розходження — було б, навіть як на українські відносини, варварством. Тому, і тільки тому, пишу до Вас цього листа. . . .¹⁹⁷

Липинський нагадує, що приятель молодости Назарука, д-р Анзельм Мозлер (адвокат у Бучачі), казав йому: „Ви нестерпні, але я Вам вірю”. Назарук показував себе нестерпним теж у відношенні до нього, Липинського, але той вірив йому, хоч різні люди перестерігали його перед Назаруком. Тому Липинський хоче вірити й тепер, що Назарук накінець „опам'ятається” та „покаже добру сторону своєї душі”.

Проте, поставивши питання про причини конфлікту, Липинський так і не зміг на нього відповісти. Він тільки сформулював низку здогадів: Чи Назарука вразило негативне ставлення Липинського до „каналії” Томашівського? Чи може його опанувала злість за те, що Микола Кочубей не звернув йому свого довгу? (Натяк на допомогу, яку Назарук, за спонукою Липинського, послав Кочубеєві з Америки.) Чи може лютість Назарука спричинена тим, що Липинський не мав можливості влаштувати його на посаду в Берліні?

Між іншим, Липинський питається: „Чи може вразив Вас так сильно гострий тон мого листа?”¹⁹⁸ Тут Липинський, безперечно, найближче підійшов до правди. Але замість того, щоб глибше призадуматися над цим пунктом, він його обійшов поверховною заувагою, що в його попередньому кількалітньому листуванні з Назаруком „бували з обох сторін листи ще гостріші”.

Липинський згадує про те, що між цінними порадами, які він отримував від Назарука, була теж порада написати спогади зі свого життя. Липинський серйозно поставився до цього й від 1924 року почав збирати записки й матеріяли до мемуарів. Але

¹⁹⁷ Лист В. Липинського до О. Назарука від 19 січня 1930 (АСЕДІЛ).

¹⁹⁸ Там же.

чи Назарукові буде приємно, коли він у своїх спогадах розповість, як Назарук повівся з ним?

Повертаючися до справи державницької історії України, Липинський заявляє, що сподівається ще її написати. Для цього треба двох речей. По-перше, щоб йому вистачило життя. По-друге, щоб він зумів воскресити в собі віру в державотворчі здібності українців. Ця віра захиталася, бо

Навіть наш гетьманський рух не зміг хоч трошки перебороти, переважаючих в часі і кількості, двох українських типів: — в ґрунті доброго, але нарваного і необчислимого, як степовий вітер (згідно Вашій власній самохарактеристиці) Назарука — і в ґрунті підлого, але послідовного в своїй суспільно руйнівній діяльності, індивідуалістичного, реалістичного і еґоїстичного, стопроцентного хама, професора Стефана Томашівського. Коли оці переважаючі українські типи впливові своїх авторитетів піддатися не можуть, чи не хочуть, то справедливим єсть, що від тисячі літ Україна не мала, і до кінця світу не буде мати, своєї власної держави.¹⁹⁹

Цей уривок розкриває тодішній психічний стан Липинського. Бачимо там залишки колишніх приятельських почувань до „доброго, але нарваного” Назарука, запеклу зненависть до „стопроцентного хама” Томашівського та непохитне переконання, що він, Липинський, є тим „авторитетом”, якому всі українці, або принаймні всі гетьманці, повинні добровільно „піддатися”.

На закінчення листа Липинський звертається до Назарука ще з такою конкретною справою. В тому випадку, коли б йому таки не пощастило написати обіцяної історії України, кому повинен він, або після смерті його брата, звернути гроші на суму 177 доларів і 43 центів, що її він, як допомогу, одержав від галицького уряду?

Виславши свого листа й ще доки наспіла відповідь від Назарука, Липинський зладив меморіальну записку, „Коротка передісторія мого листа до Д-ра Назарука з д. 29. І. 1930 р.”.²⁰⁰ Метою Липинського було закріпити для себе самого й, може, для майбутности історію своїх взаємовідносин з Назаруком. Цей факт ще раз доказує, яку виключну вагу Липинський надавав цим відносинам. В цьому дослідженні ми часто користувалися тим важливим документом.

¹⁹⁹ Там же.

²⁰⁰ АСЕДІЛ.

Назарук дещо забарився з відповіддю через хворобу сина. Він встиг відписати Липинському тільки 12 лютого 1930. Тим часом сталася одна подія, що вплинула на зміст і тон його відповіді.

Прихильник Липинського, молодий мистецтвознавець Володимир Залозецький (якого Томашівський називав „enfant terrible гетьманської ідеології”), виступив продовж 1928 і 1929 років з низкою полемічних статей в європейській і американській українській пресі проти Томашівського й Назарука. Невідомо, чи ці виступи Залозецького були безпосередньо інспіровані Липинським, але припускаємо, що вони писалися не без його відома і згоди.²⁰¹ Відповідаючи в „Нсвій Зорі” на чергову атаку Залозецького, Назарук написав, що він зірвав відносини з Залозецьким „та ще з одним визначним гетьманцем”, а в примітці до цього місця статті додав, що він готовий „на відповідне завізнання (...) оповістити, з котрим і чому та й долучити до того інтересні і поучаючі документи”.²⁰² Липинський почув себе зачепленим цією приміткою й негайно zareагував листом до редакції „Діла”, в якому скваліфікував зацитовані слова як „шантаж”.²⁰³ Допис Липинського появився в „Ділі” того самого дня, 12 лютого, коли Назарук готував свою відповідь Липинському. Публічно зроблений закид у шантажі не міг зробити Назарука більш примирливим.

Лист Назарука до Липинського з 12 лютого 1930 був останнім. Щодо фінансового зобов'язання Липинського, Назарук заявив, що він ніколи не твердив, що це зобов'язання мало юридичний характер, але тільки моральний. А факт існування цього останнього чейже признає сам Липинський. „Всякі балачки про Ваше спроневерення грошей се комбінації, на всякий випадок не мої...”²⁰⁴ Щодо питання, кому Липинський, або його спадкоємці, мав би повернути грошовий борг, Назарук запропонував передати цю суму інвалідам Української Галицької Армії.

²⁰¹ Статті В. Залозецького були нам недоступні. Їх критичну оцінку знаходимо в С. Томашівського, „Про ідеї, героїв і політику”, стор. 117-20 і ін.

²⁰² О. Назарук, „Герці ‚європейських’ українців на американській прерії”, „Нова Зоря”, ч. 8 (2 лютого) 1930. У даній статті Назарук намагається відмежувати Липинського (якого не називає по імені) від Залозецького. Він каже, що не вірить, щоб „один визначний гетьманець” і взагалі провідні кола гетьманського руху, як „люди лицарського походження”, могли одобрювати „глупо-неморальний напад” Залозецького.

²⁰³ Вячеслав Липинський, „Проти невідповідних метод у публіцистиці”, „Діло”, ч. 33 (12 лютого) 1930.

²⁰⁴ Ч. 147 (12 лютого 1930), стор. 467.

Назарук каже, що всі міркування Липинського про згодні причини його гніву — безпідставні. Справжня причина зовсім проста. „Про мою ‘хапчивість’, хоч і в лапках, Ви писали не раз і річ зрозуміла, що се мусіло мене нарешті вивести з рівноваги...”²⁰⁵ Липинський, „пан з панськими манірами”, не завгався тяжко образити „чоловіка вбогого походження, але настільки амбітного, що він в дуже вчасній молодості постановив собі перейти життя з чистими руками і йде так. (...) Всі інші справи, які були, або могли бути, спірні (як тактика в газеті супроти о. Костельника, супроти православних і т. ін.) могли бути вирівняні, — а та справа ні. Хіба Вашими перепросинами мене. Ніколи навпаки! (...) Розуміється, Ви помилялися, думаючи, що я дам себе стероризувати, бо се у такої вдачі, як я, виключена річ”.²⁰⁶

На закінчення, Назарук заявив, що громадська співпраця стає неможливою, коли людину обдирають з чести. Годі співпрацювати з Липинським, бо він завів „терор” у взаємовідносинах.

До цього місця Назарукового листа Липинський зробив таку дописку на маргінесі:

Одначе в Америці, коли треба було собі приготувати поворот до краю не в характері Петрушевичівського дипломата, п. Назарук видержував [цей „терор”] дуже добре, ще й дякував.²⁰⁷

Дійсно, в Америці Назарук багато зносив від Липинського. Але тоді, в 1924-27 рр., Липинський краще, ніж пізніше, контролював свої нерви й його тодішні поучення та критичні зауваження Назарукові, хоч іноді гострі, були втримані в коректному тоні. По-друге, в Америці Назарук був емігрантом. Живучи в чужому світі та серед примітивної й занархізованої українсько-американської громади, він почував себе осамітненим. Зв’язок з Липинським давав йому необхідну духову підпору. Це змінилося з хвилиною повороту Назарука до краю. Опинившись серед рідної галицької стихії, що в ній він плавав, мов риба в воді, Назарук Липинського внутрішньо менше потребував. Він був готовий надалі прислухатися до його порад, але не покійно виконувати його інструкції.

Щодо гіпотези, що Назарук в Америці тільки прикидався лояльним до гетьманської ідеї й до Липинського, щоб таким хитрим способом „собі приготувати поворот до краю не в характері Петрушевичівського дипломата”, слід заважити, що в Галичині

²⁰⁵ Цит. лист, стор. 470.

²⁰⁶ Цит. лист, стор. 468.

²⁰⁷ Цит. лист, стор. 469, прим. 3.

характер „Петрушевичівського дипломата”, чи радше кол. члена уряду ЗУНР, був кращою рекомендацією, ніж марка гетьманця. Ця гіпотеза вказує на фатальний нахил Липинського приписувати негідні мотиви тим з-поміж близьких людей, хто наважувався спротивитись його вимогам.

Вже після закінчення свого листа, але заки він встиг його відіслати, Назарук дістав повідомлення про ухвалу Гетьманської Управи з 8 лютого 1930, що засуджувала його за „злобний, брудний і несправедливий наклеп” на Липинського.²⁰⁸ Це теж було проголошено в пресі. У постскрипті до листа від 12 лютого Назарук ствердив, що „вирок виданий без ніякого переслухання засудженого — річ сьогодні немислима навіть у турків за Кемалю Паші” та заявив, що він відкличеться до Гетьмана, з домаганням визначити суд.

На цьому кінчається історія взаємовідносин між Вячеславом Липинським і Осипом Назаруком, наскільки вона відзеркалена в доступній документації.

Епілог

Вячеслав Липинський упокоївся 14 червня 1931. В останньому році свого життя він розійшовся з гетьманом Скоропадським. Цей конфлікт, що назрівав віддавна, вийшов наверх восени 1930. Липинський опублікував у „Ділі” просторий комунікат, де подавши до прилюдного відома свою версію причин розходження, заявив, що надалі не визнає права гетьмана Павла та роду Скоропадських до булави і проголосив УСХД та його Раду Присяжних розпущеними.²⁰⁹

Сенсаційний розрив Липинського з гетьманом Скоропадським, що відбився широким відгомном у позарядянському українському громадянстві, затьмив собою попередній конфлікт між Липинським і Назаруком. Виступ Липинського проти Гетьмана реабілітував Назарука в очах більшості членів і прихильників гетьманського руху, що не пішли за Липинським. Припускається, — хоч немає стверджень, — тоді мусіла бути скасована ух-

²⁰⁸ Цит. лист, стор. 471. Не маючи тексту ухвали Гетьманської Управи з 8 лютого 1930, не знаємо напевно, чи нею виключено Назарука з УСХД, але вважаємо це за дуже ймовірне.

²⁰⁹ Вячеслав Липинський, „Розкол серед гетьманців”, „Діло”, чч. 216, 217, 219, 220, 223, 224 (30 вересня — 9 жовтня) 1930.

вала Гетьманської Управи з 8 лютого 1930, що засуджувала Назарука.

Липинський був хронічно хворий від довгого часу, тому його смерть не прийшла несподівано. Зате несподіваним був відхід Стефана Томашівського, що стався кілька місяців раніше. По короткій недузі, він помер 21 грудня 1930.

Продовж одного півріччя зійшли зі сцени дві постаті, що відіграли велетенську роль у розвитку Назарука: його довголітній наставник та приятель і пізніший грізний противник, Липинський, і його найближчий співробітник в редакції „Нової Зорі” за роки 1928-30 — Томашівський. Можна гадати, що у своєму духовому господарстві Назарук призначував Томашівському функцію наслідника й замітника Липинського. Тепер він залишився сам.

Розгляд останнього десятиліття життя й діяльності Назарука виходить за межі нашого дослідження. Це тема для окремої студії. На цьому місці обмежуємося до кількох необхідних зауважень.

1930-ті роки, до вибуху Другої світової війни, це кульмінаційний етап у Назаруковій біографії. Це пояснюється не тільки тим, що в тому часі він досяг повної духової дозрілості (в 1933-му йому сповнилося п'ятдесят років), але теж і тим, що тепер він уже не мав коло себе ментора, на якого він мусів би оглядатися; із учня, він сам став майстром.

Як на тісні й убогі галицькі відносини, Назарук користувався винятковою незалежністю. Над собою мав тільки одного зверхника, єпископа Григорія Хомишина, фундатора „Нової Зорі”. (Із двох первісних опікунів газети, єпископ Йосафат Коциловський скоро відступив.) У суто церковних питаннях „Нова Зоря” відзеркалювала „інтегральну” католицьку концепцію єп. Хомишина, яка, зрештою, відповідала переконанням Назарука. Зате в загальних питаннях національної політики та у внутрішньо-редакційних справах, станіславівський Владика залишав Назарукові вільну руку. Що більше. Назарук здобув великий вплив на Кир Григорія, який у великій мірі керувався його порадами. Тривала опіка єпископа робила його невразливим на удари численних політичних і особистих противників, що їх у нього, як звичайно, не бракувало, — навіть у католицьких колах.

„Нова Зоря” носила на собі печать індивідуальності свого головного редактора; це був наскрізь назаруківський орган. Характеристичними для Назарукової журналістичної продукції були не так короткі статті на поточні теми (хоч і такі він поміщував

сливе в кожному номері), як радше довжелезні публіцистичні трактати, що друкувалися в „Новій Зорі” тижнями, або й місяцями, а потім появлялися теж у відбитках, як брошури чи книжки. Ці назаруківські трактати називали в Галичині жартівливо „гамаксойками”.²¹⁰ Подібний характер мали теж його репортажі, що в них описові частини перепліталися з рефлексіями на різні світоглядні й політичні теми. У протиставленні до більшості українських журналістів і редакторів, Назарук не задовольнявся готовим запасом знань, але постійно вчився: багато читав і передискутував проблеми, які його цікавили, з довіреними людьми. До більших статей підготовлявся старанно, збирав до них матеріяли, переглядав відповідну літературу. Перед подорожами, ознайомлювався з путівниками й іншими довідниками.

Назарук не мав таланту політичного мислителя й його екскурсії в царину теорії та історико-політичних узагальнень були звичайно слабкі й безпорадні. Напр., при обговоренні проблеми взаємин між Галичиною й Наддніпряниною, він тлумачив наявні відмінності між цими двома частинами українського народу — расовими різницями. В Галичині, мовляв, зберігся чистий слов'янський тип, тоді як населення Наддніпрянини перемішалося з кочовими ордами. Зате його спостереження про сучасні наддніпрянсько-галицькі стосунки дуже інтересні й часто влучні.²¹¹ Сила Назарука, як публіциста, спочивала в його хисті бистро обсервувати актуальні суспільно-політичні явища. Коли публіцистична спадщина Назарука буде колись зібрана й перевидана, — на що вона напевне заслуговує, — вона становитиме надзвичайно цінне джерело до вивчення західньоукраїнської політичної дійсності під польською займанщиною в 1930-их роках.

Окрему позицію в доробку Назарука займало редагування „Нової Зорі”. На тлі переважно неохайно й нефахово редагованої української преси, „Нова Зоря” під керівництвом Назарука

²¹⁰ „Гамаксойка” — заголовок однієї із статей, що ввійшли до книжки „Ерема кай аноніма” (Львів, 1936). „Гамаксойками” („домами на возах”) називали античні письменники бродячі племена на землях нинішньої України. Назарук ужив цього слова, як символу, щоб схарактеризувати хаотичний тогочасний стан української політики. Назарук взагалі любувався у придумуванні незвичайних заголовків для своїх статей-трактатів. Ось кілька прикладів: „Про пурану пітьми, пристрасти й дурноти” (пурани — гіндуські священні писання); „Рибалка Панас Круть: огні поганського націоналізму”; „Антонів огонь”; „Гоги й магоги”; „Про Книгу Голубину”; „Поцілуї сатани” тощо.

²¹¹ Осип Назарук, „Галичина й Велика Україна”, (Львів, 1936).

становила справжнє журналістичне досягнення. Щодо багатства інформацій, різноманітності й добору матеріалу, дбайливості коректи тощо — це була либонь чи не найкраще редагована українська газета. Мова про техніку редагування, а не про правильність чи помилковість позицій, що їх захищала „Нова Зоря”. Прикладом дбайливості, що з нею Назарук редагував „Нову Зорю”, може правити те, що увесь зміст її було занесено в покажчик (індекс), — явище унікальне на ті часи.²¹²

Показне ставлення Назарука в 1930-их рр. до пам'яті Липинського, а також до пам'яті Томашівського. Томашівського він пошанував збірничном, виданим у перші роковини смерти, що включає статті Івана Кревецького й Миколи Андрусика про наукову працю покійного, короткі спогади вдови, Марії Томашівської, та о. Теодосія Галуцинського й есей самого Назарука, „Томашівський як публіцист”,²¹³ де подано таку оцінку покійного:

..була се особистість інтелектуально сильна й велика (хоч без великої витривалості). Біля тої особистості не зможе перейти байдуже ні один ум, котрий буде займатися долею нашої землі й народу.²¹⁴

Липинському присвятив Назарук у „Новій Зорі” дві статті. Перша це некролог, що постав під безпосереднім враженням смерти Липинського.²¹⁵ Друга була написана з нагоди панахиди по Липинському, відправленої в соборі св. Юра у Львові 14 червня 1939.²¹⁶ Не зважаючи на відстань вісьмох років, щодо тону і змісту обі статті творять немов одну цілість. У своєму погляді на покійного приятеля, Назарук умів піднятися понад особисті урази й понад те, що в самого Липинського було проявом людської слабости. Про свій конфлікт з Липинським він тільки мимоходом натякає в одному місці. Статті надихані любов'ю й пошаною до пам'яті людини великого серця й великого розуму, яка, хоч неукраїнського роду, всі свої сили віддала справі державного відродження України, яка хотіла „з нас зробити велику і сильну,

²¹² Поруч з індексом „Нової Зорі” можна б ще тільки згадати „Літопис українського життя в Канаді” Ольги Войценко, 4 тт. (Вінніпег: „Тризуб”, 1961-69), що становить хронологічне зведення інформацій і виписок із вінніпезької газети „Український Голос”. Але ця праця має інший характер і призначення ніж нормальний індекс.

²¹³ „С. Томашівський — Історик, політик, публіцист”.

²¹⁴ Цит. твір, стор. 45.

²¹⁵ А. Ч., „Вячеслав Липинський (5. IV. 1882 — 14. VI. 1931)”, „Нова Зоря”, ч. 45 (21 червня) 1931. Див. Додатки, ч. VI.

²¹⁶ Осип Назарук, „Панахида по Липинським”, „Нова Зоря”, ч. 46 (22 червня) 1939; Див. Додатки, ч. VII.

державну націю”.²¹⁷ Липинський, — поряд з Йосифом Пілсудським, Джозефом Конрадом і Феліксом Дзержинським, — один з чотирьох велетнів, що їх у нашу добу видала з себе польська „кросова” шляхта. Але шлях, що його обрав Липинський, був найтяжчий і тому морально найвартісніший. Діло його життя — відновлення державної ідеології України.

Не може бути сумніву, що Липинський се найбільший з політичних мислителів нашої землі і що черга на його зрозуміння ще прийде. Ще здійсняться величаві замисли його.²¹⁸

Назарук писав ці слова в червні 1939 року, два місяці перед початком Другої світової війни. Йому самому залишалося тоді менше року життя.

В одному зі своїх раних листів до Липинського, писаному з Америки, Назарук назвав себе „перекотиполем”, „перелетним журавлем”.²¹⁹ Можна добачувати своєрідну закономірність у тому, що йому судилося закінчити своє бурхливе життя не в рідній хаті, але в умовах нової скитальщини. Напередодні входу советських військ до Львова у вересні 1939, він подався на захід і помер у Кракові 31 березня 1940 р.

²¹⁷ Див. Додатки, ч. VI.

²¹⁸ Див. Додатки, ч. VII.

²¹⁹ Ч. 14 (17 грудня) 1923, стор. 44

ПОЯСНЕННЯ

до ініціалів, скорочень, імен, назв і маловідомих слів, вжитих О. Назаруком у його листах до В. Липинського і в Додатках до листів. Дивись ще покажчик імен та місцевостей і покажчик змісту.

А. Ч. — один з літературних криптонімів О. Назарука.

Батяр — (гал.) гульвіса, хуліган.

Богдан — Б. Хмельницький, гетьман.

В. К., В. Л., Вячеслав Казимирович — В. К. Липинський.

Гетьман — Павло Скоропадський, гетьман.

Г-р, д-р Г-р — Степан Гриневецький, лікар.

Гр. Гол., Гром. Г. — „Громадський Голос”.

Грейцар — (нім. кройцер) копійка, сотик.

Данило Павлович — Данило Скоропадський, гетьманич.

Єлисавета Павловна — Єлисавета Скоропадська, гетьманівна.

З. У. Н. Р. — Західньо-Українська Народна Республіка.

К. — Микола Кочубей, князь.

„Козацька Церква” — пропагандивний клич відступників від Гр.-Кат. Церкви в США і Канаді (1920-ті рр.).

Кость — Кость Левицький, д-р.

„Листи” — „Листи до братів-хліборобів” В. Липинського.

Л. Н. В. — „Літературно-Науковий Вістник”.

Лоз. — Михайло Лозинський, д-р.

М. Г. — Михайло Грушевський, проф.

Митрополит — граф Андрей Шептицький.

Мрякобіси — люди опутані „злим духом”.

О. Н. — Осип Назарук, д-р.

Отаман — Степан Гриневецький, гол. отаман „Січей”.

П. Г. — Пан Гетьман (Скоропадський).

С. В. — „Січові Вісті”, Чикаго.

С. С. — Січові Стрільці київської формації організовані галичанами, зокрема Загін С. С. у Білій Церкві в час Гетьманщини.

С. д. — соціал-демократи.

Срібна Земля — Закарпаття.

Стр. — о. Струтинський.

Тома — Тома Кемпійський, автор трактату „Наслідування Христа”.

Тріскотня — (гал.) податкове пустомельство.

У. С. С. — українська військова формація в складі австр. армії.

Форналі — (гал.) двірські наймити, особливо до обслуги коней.

Фоса — (лат.) придорожний рів.

Х. У. — „Хліборобська Україна”, редагована В. Липинським.

Осип Назарук

Фото зроблене в 1923 р. у Вінніпегу, Канада, напередодні переїзду до Чикаго.

Київень, 5/IX. 1920.

Високо Публіцанній
Стане. Її мене!

То добрий нараді з ч.
світлом і прикладом рі.
мисля з пропозицією
цям такі проєкт:

щоб ми були ласкаві
дати свої ^{поради} на це, аби
ми оба робили заходи
знайти для нас чоме-
нкання у вігні.

Принципи? аргументи:
1) Там, де ми сидиме,
неможливо науково
працювати і мабуть
взагал працювати.

2) Там мабуть за го.
світ клімат для нас.

3) У зими все краще
з'явля в великим
місті.

4) Прямо криком бу.

Факсиміле першої сторінки першого листа, що його написав Осип Назарук
до Вячеслава Липинського.

Оскар Назарук

Фото зроблене в 1923 р. у Вінніпегу, Канада, напередодні переїзду до Чикаго.

Київ, 5/IX. 1920.

Високо Публіцанні
Стале. Її мене!

То добрий нараді з ч.
світлом і прикладом рі.
мисля з пропозицією
всім такі проєкт:

щоб ми були ласкаві
дати своїм ^{рози} на це, аби
ми оба робили заходи
знайти для вас членів
між нами у візні.

Привітні? аргументи:
1. Там, де ми сидимо,
неможливо науково
працювати і мабуть
взагалі працювати.

2.) Там мабуть за го.
сприяті клімат для вас.

3.) У зими все краще
з'являється в великих
містах.

4.) Прямо криком бу.

Факсиміле першої сторінки першого листа, що його написав Осип Назарук
до Вячеслава Липинського.

ТЕКСТИ ЛИСТІВ О. НАЗРУКА ДО В. ЛИПИНСЬКОГО

1.

Відень, 5. вересня 1920

Високо Поважаний Пане После!

По довшій нараді з п. сотником Крилачем рішився я пропонувати Вам такий проєкт:

Щоб Ви були ласкаві дати Свою згоду на це, аби ми оба робили заходи знайти для Вас помешкання у Відні.

Причини й аргументи: 1. Там, де Ви сидите, неможливо науково працювати і мабуть взагалі працювати, 2. Там мабуть за гострий клімат для Вас, 3. В зимі все краще жити в великім місті, 4. Прямо гріхом булоб, не визискати такої знаменитої нагоди, як познайомитися з віденськими бібліотеками. Це гризлоб Вас опісля. А зверну увагу Вашу на те, що таких бібліотек, як тут, по українському питанню вже не знайдете ніде (бо в Росії вони певно знищені, а на Україні їх ніколи не було). В однім університетським семінарі (IX, Hörlgasse 5, III поверх, ліфт єсть), знаходиться перевезена в р. 1906 з Петербурга австрійським дипломатом князем Ліхтенштайном бібліотека проф. Вільбасова (уроженець м. Полтави), куплена там по знайомству у вдови по покійнім Б-і за 25.000 руб. Вона варта міліони (російське правительство довго противилося вивезенню її). Крім того є в тім семінарі польська бібліотека краківського ученого Jodka (Йодка) з ріжними старими книгами (спеціальний відділ — повстання). Крім того майже всі журнали російські („Кіевская Старина” в комплеті) і багато газет. Шефом її є проф. Іберсбергер, який прийняв мене там без ніяких поручень. Я міг би Вас там впровадити, а проф. Рудницький теж не відмовиться, впровадити Вас у бібліотеку “Forschungsinstitut-u für Osten u. Orient” (I. Mülkerbastei, 10/IV). В обох бібліотеках чудові умовини праці. І в обох бачив я книжки, яких не має навіть бібліотека Наук. Тов. ім. Шевченка у Львові, яка спеціально збирає українку.

В бібліотеці семінара (де можна працювати від год. 8 і пів рано до 6 веч.) є одинокий слуга галичанин з калуського повіту, старий 60 літний холостяк, який уже 30 літ сидить у Відні і кіль-

канацять літ в тій бібл. — знає її добре й радо вишукує, що забажаєте. Називається Матишляк. В бібл. "Forschungsinstitut-y" проф. Рудницький зробить для Вас все можливе. Є ще гарні річи також в цісарській бібліотеці!

Словом — кращої нагоди годі уявити собі. 5. Нема чого боятися, щоб Вас вдома навідували знайомі. На це є два способи: а) вишукати помешкання в далекій „окрузі”, б) сказати всім знайомим, щоб дали Вам спокій, що вже я з п. сотником Крилачем зробимо.

Прошу о ласкаву відповідь і щиро здоровлю — Осип Назарук.

2.

Відень, 21. лютого, 1921

Дійсно Високо Поважаний Пане!

Ваш лист передав мені п. сотник Крилач через одного старшину. Ви порушили в нім дві справи, на які відповідаю по порядку.

1. Що до авансу 42.000 К., який Ви були ласкаві прийняти на наше предложення і який видається Вам таким високим, що дальшу присилку місячних рат авансу хочете, щоб Вам здержано — маю честь заявити щиро ось що. Уважаємо Вашу працю абсолютно більше цінною в моральнім, освітнім і матеріяльнім напрямі, як Ви уважаєте. Супроти цього, що ми не бачимо у нас працівника, який мігби дати таку історичну працю, як Ви моглиб її дати (ходить не про величину книжки, що Ви й самі зрештою знаєте), дуже бажаємо уможливити Вам, написати таку працю. З публичного становища річ беручи, бувби для нас зворот грошей небажаний (прошу мене зле не розуміти: коли Вам неможливо булоб написати праці, ми не булиб такі, щоб налягати на це, зрештою по умові не малиб права на це). А що Ви були заняті пильнішими працями, отож ми хотілиб уможливити Вам написати те, що уважаємо дуже й дуже потрібним. І ще одно — вже не ділового характеру, а чисто „гонорового”, щоб так сказати: я як людина, що близько стоїть до Галицького Уряду, уважаю „пунктом чести” того Уряду, щоби він скінчив виплати такому працівникові як Ви (думаю, що Ви знаєте, що я компліментів навіть паням не роблю), поки вичерпається його каса. І дуже булоб мені приємно, якби Ви не унеможливили цьому нещасному Урядові маленької, але твердої Галичини — мати цю сатисфакцію в культурно-почеснім розумінню — тим більше, що вона міцно звязана з потребою хоч невеликої,

2

але суцільної, європейської книжки, якої у нас нема. Час, згаданий у попереднім реченні, може наступити вже по трох або чотирох місяцях. Отож — чому не пождати ще трохи? Ріжниця думок в різних політичних питаннях тут ні причім, навіть колиб вона посунулася до діаметрально противних собі становищ. Що до даної праці — то Ви являєтесь тільки культурним працівником, хочби така праця мала чисто політичне значіння, напр. вороже поглядом Галицького Уряду. Культурні уряди мають обовязок дати змогу кожній думці дійти до прилюдного відома. Мені дуже залежить на тім, щоб Ви далися переконати й прошу від себе не віднести до моїх аргументів з упередженням, яке можу припускати по відомім виступі д-ра Павла Лисяка в „Українськiм Прапорі”, бо за форму цього листа відповідає тільки він сам. На це й підписав він статтю на моє домагання (зразу дав її як редакційну, але я спротивився тому).

2. Останнє речення 1-го розділу цього листа належить уже властиво сюди як формальний вступ. А тепер:

А. Представництво ЗУНР, не має нічого спільного зі статтею, яку „з власної пильности” написав д-р Павло Лисяк. Що вона поміщена в офіц. органі Галицького Уряду, це правда. Але прошу зважити, що галичане не мають іншого органу для висловлювання своїх поглядів. З тої причини мусіли урядитися так, що дають місце в тім органі всім галицьким (і наддніпрянським) напрямкам, які тільки зголосяться — з тим, що формальні заяви й відозви містяться в рубриці „надіслане”, за яку Редакція абсолютно не відповідає, що в потребі стверджується з політично тактичних причин прилюдно, з меншим або більшим притиском, відповідно до вимог „наших” менше або більше злобних груп і напрямків, — а більші політичні статті, які годі давати в рубрику „надіслане” з редакційних причин (що зовсім ясне) кажеться авторам підписувати. Ця тактика вироблена у нас вже, й не викликає непорозумінь. Представництво ЗУНР відповідає тільки за офіційну частину свого органу. Коли уважаєте це потрібним, я можу в тім органі вяснити це офіційно.

Б. Мій особистий погляд (який поділяє зрештою багато галичан) такий, що невступлення Вашого „Союзу” у Всеукр. Нац. Раду не дасться виаргументувати. Я чоловік отвертий у відношенні до людей, яких шаную. А що до таких людей належите Ви, отож скажу Вам отверто, що Ваш аргумент: „Доки Рада не заявить отверто, що вона Петлюрівської Республіки не визнає, ми туди не вступимо”, пригадує мені аргумент грецького філософа: „Не пуцу сина купатися, доки не навчиться плавати” (аналогія, як кожна, не

цілком підходить, але щось слушного в тім порівнанні єсть). Адже в тій „Раді” треба ту отверту позицію, якої Ви слушно вимагаєте, щойно здобути. І хто це має там зробити, коли найбільш вироблена наддніпрянська група заявляє, що вона хоче прийти на готове. Становище галичан у боротьбі всередині ВУНРади задля здобуття тої позиції, яку і Ви і ми уважаємо одиноко можливою, — згорі ослаблене тим, що петлюрівські (Петл-ці з тактичних причин) групи в тій Раді стоять на становищі: „Ви галичане підпираєте свій уряд, а ми наддніпрянці свій! Якийсь уряд мусить же бути! Не оставимо ж пустого місця. Тільки одна групка наддніпрянців (Соціялісти Самостійники) рішучо виступає за те, аби вже тепер іти проти Петлюри” і. т. п. Якби ми мали в Раді ще й Вашу групу, тоді позиція наша булаб куди міцніша! Вже й так всіли ми так переконати Соціялістів Федералістів (серіозно), що вони тільки з тактичних причин не виступають ще тепер проти Петлюри. Розуміється, що в тім можуть наступити зміни з їх боку. Всі негри цього лябіринту можна тільки устно виложити, бо писати за довго. Не думайте, що ми легковірні й наївно відносимося до справи. Але з внутрішніх і заграничних причин нам потрібна ВУНРада. Становище наше в ній дуже важке якраз ізза того, що нема Вашої групи. Зі становища Вашої групи уважаю хибним невступлення в Раду — з ріжних причин. Назву, крім вище згаданої, загально принципіальну: праві групи все мають тенденцію будувати кристалізаційні пункти державности. Раз Ви приступилиб до такої будови з нами, ми тоді булиб менше „наївні”, значить малиб змогу показати, що ми менше „наївні” — й не рахуватися з тими, що уважають тактику важнішою від суті діла. А так — мусимо вдавати наївних і робити добру міну до кепської гри. Знаю, що Вам може насуватися багато контраргументів проти моїх виводів, але я думаю, що якби ми мали змогу виговоритися, то ми прийшлиб до одного висновку. На всякий випадок прошу, колиб Вам треба було, прилюдно вжити моїх аргументів для поборення їх, повідомити мене про це наперед, щоби я мав змогу одягнути свої аргументи як слід.

В. Ця справа не належить до попередних. Але порушу її тому, що уважаю Ваше становище хибним, що має наслідки в публичній опінії. „Воля” це найбільш поширений орган український. І тому я там пишу — зрештою на основі порозуміння з ширшими гал. кругами — просто на те, щоб „Воля” менше нападала на галичан (що дійсно діється від часу, як я в ній працюю). Тільки „Волю” пускають в Польщу й Галичину! Якже нам інакше дібратися до наших людей? В політиці годі ставати на котурни, що не буду полемізувати з якимсь органом, бо він „такий або сякий”. Це треба

робити. Інакше „шануючий себе діяч” доведе до того, що ворожі його ідеї думки вкоріняться, або возьмуть верх. Я дуже прохаю вибачення, коли чим мимоволі діткнув Вас, але як практичний діяч, ізза політичної практики вважаю потрібним висказувати те, що думаю.

Прошу прийняти вислів мого дійсного поважання для Вашої Особи й Вашої праці

Д-р Осип Назарук.

3.

Відень, 25. серпня (четвер) 1921.

Високо Поважаний Пане После!

Вівторок (30 с. м.) хотівби я відвідати Вас з двома добрими знайомими, щоби поговорити про різні актуальні справи, в яких я мало визнаюся. Як що Ви, Пане После, булиб ласкаві прийняти нас того дня, то не відповідайте. А як Вам той день невігідний, то будьте ласкаві, задепешувати, щоб не приїздити.

Читаю Вашу книжку з великим інтересом. Сподіюся, що Ваше здоровля держиться бодай так, як я Вас бачив останнього разу.

Щиро здоровлю
Д-р Осип Назарук

4.

Відень, 3. вересня 1921

Високо Поважаний Пане После!

Аж за дві справи мушу у Вас прохати вибачення:

1. В 35. ч. „Українського Прапору” появилася в різних вістях мала, але доволі необережно взята з львівських газет (чи за ними подана) вістка про відношення між обома групами наших монархістів. Твердженням, немовби прихильники гетьмана Скоропадського переходили до плк. Вишиваного — може Ваша група чутилася діткнена. Прошу прийняти до ласкавого відома, що теперішній (новий) редактор п. Іван Німчук, зрештою людина дуже совісна й солідна, помістив цю нотатку не зі злої волі, тільки з недогляду. Ми готові кожної хвилини прийняти від Вас до друку в тій справі навіть довше вияснення з дійсною готовістю.

2. Я не приїхав вівторок з причини від мене незалежної: захворіла жінка п. Лева Петрушевича, а без нього я не хотів їхати з різних причин, про що легко додуматися. Зрештою скажу без обиняків: хотів я мати свідка, щоби ніхто з галичан не підозрівав мене о якісь „таємні” звязки. А що свідок якраз цей потрібний — не міг їхати, отож і мені було ніяково їхати. Справа затягнеться

з місяць, або й більше.

Позатим мало цікавого на світі. Може під впливом хороби моєї жінки — але я дуже песимістично дивлюся на світ і на все, що в нім тепер діється. Так хотівби кудись виїхати — в світ за очі, кораблем, аби тільки далеко. Сподіюся, що коло Вас лучче як у мене і желяю, щоб було лучче.

З дійсною пошаною
Д-р Осип Назарук

5.

Відень, 25. квітня 1922

Високо Поважаний Пане После!

Я хорію на т. зв. Нехenschuss (постріл) і тому не можу особисто бути у Вас тепер. Маю честь повідомити Вас, що я виїду незадовго, мабуть на пів року. Місце моє займе формально проф. Рудницький, а що він у Празі, отож заступати його буде проф. О. Куцак. Він з обовязку інформатора Уряду має обовязок бути в контакті з політичними провідниками. Тому будьте ласкаві, не відмовити йому того контакту. Користаючи з нагоди виїзду до Вас п. Богуна, попросив я п. Куцака поїхати. Я бувби Вам дуже вдячний, якби Ви сказали п. Куцакови свої погляди на теперішню ситуацію, спеціально в галицькій справі й українській взагалі.

Бажаючи здоровля з дійсним поважаннем остаю

Д-р Осип Назарук

6.

Едмонтон, Альберта, 19. червня 1923

Високо Поважаний Пане Добродію!

Нераз я згадував Вас і тут, у сім дивнім краю, але плюс-мінус 30 листів денно треба полагодити нераз, в урядових справах, з обовязку, тай просто віддиху не стає на те, щоб і собі справити приємність і написати щось не з обовязку. Особливо ж нема часу ще й з тої причини, що я хочу описати й сю дивну країну, бо хто ж у нас дбає про те, щоби описувати подорожі? Відна ми нація, дуже бідна! Щойно тут, у великім англо-сакськім світі видно се страшенно ясно: коли глянути на море англійських видавництв, журналів, газет, книжок — в голові крутиться навіть такому твердому синові України, як я грішний. Коли ми дійдемо до подібного бо-дай розвитку?

6

А все таки журнал, який Ви двигаете своїм духом, нагадує можливість такого розвитку. І тому я з приємністю згадую Вас, все одно, чи і як скінчиться Ваша праця; вона велика в своїй суті й ту велич — вірте мені, що се ніякий комплімент — видно здалека ще більше ніж зблизька. Щоб і молодь тут зацікавилася таким журналом і такими працями, требаб іще (вибачте, що зверну на се увагу) двох напрямів думки у Вас як історика: одного мрачно (sic) містичного й одного дуже реального. Маю на думці потребу роз'яснення в нашій минувшині й сучасності Вашим пером значіння: 1. релігійних мотивів у розвитку нації (тут вони дуже акутні і дразливі; люди як у середних віках захоплені релігійними справами — се мабуть антидот на їх погоню за грошем; є тут ревні католики між нашими, ревні православні, ревні пресвітеріани і що найстрашніше — сектярі, суботники, русселісти і т. п., які не знають інших турбот як тільки — кінець світу...) і 2. чистої економіки (тут же Америка, країна, де діє первісна психіка здобуття гроша і страшна, неімовірна рухливість у тім напрямі та неймовірна помисловість).

Чи не моглиб Ви написати і прислати мені дві статті на такі теми, не надто великі, напр. по 8 сторінок друку 8-ки Вашого журналу? Можете бути переконані, що я зроблю все, щоби звернути бодай частину належної відплати за Ваші нерви, блиски й години, вложені в такі студійки. Більших праць нема тут де містити. Ніхто тут ними не цікавиться: се початкуюча суспільність, на дорібку. Але сі дві теми зацікавлять її, бо хто говорить про гріш і про містику, той тут усе знайде вуха. Особливо цікаво читалиб евентуальні перспективи на будуче що до католицизму й и. релігій на Великій Україні та перспективи економічні — хочби тільки коротко про се було. Могутня англо-сакська секта пресвітеріян лагодиться до пропаганди на Великій Україні — вже й видання українські має в тім напрямі. Якби стаття Ваша була писана так, що зацікавилаб чужих, то її можнаб спробувати перекласти на англійську мову. При тій нагоді можнаб подати 5-6 речень про Вас як історика України, чим причинилосяб до пропаганди української справи взагалі. Сю тему можнаб навязати до урядженої тепер „круціяти” проти релігії й Церкви взагалі на Сході Європи. Чи маєте час на щось таке? Коли так, то прошу прислати. Моя постійна адреса: Winnipeg, Man., 247 Manitoba Ave., Canada. А як слалиб, то прошу взяти міцну коверту, бо часто нищиться в дорозі в кепських австрійських ковертах і може пропасти картка, дві, зі скрипту.

Наш нарід видко тут між чужими далеко виразніше ніж на його власній землі. Він має одну велику прикмету: витривалість

подиву-гідну — і багато хиб: caelum, non alimum, mutant, qui trans mare currunt... Напр. наші представлення, заповіджені на год. 8, зачинаються з правила пів до 10-ої і се навіть нікого не дивує! А Англіїці точні як автомати! Цікаво, що тільки з нашого селянства виходять тут інтелігенти зі шкіл, з робітництва, яке має значно більше плинного гроша, мабуть ніхто не дає дітей до вищих шкіл. Цілий схід Канади, промисловий, де наших багато, взагалі не продукує української інтелігенції, тільки фермерський, хліборобський захід, се факт. Причини того щойно студіюю й тому про них говорити боюся, щоб не дуже помилитися.

Якщо Ви знайшлиб час відписати, я бувби Вам дуже вдячний. І просивби я тоді, бодай о два-три речення в справі положення нашої, української політики, як вона Вам представляється.

Чи здоровля Ваше добре?

Чи не за багато працюєте?

Як Вам живеться і як почувасте себе?

З дійсно глибоким поважанням

Д-р О. Назарук

7.

247 Manitoba Avenue
Winnipeg, Man., Canada
19. липня 1923

Високо Поважаний Пане Добродію!

Дуже раджу Вам, звернути увагу на автора*) долученого листа, муніципального секретаря в одній з місцевостей в Канаді, який тішиться загальним поважанням ізза своєї солідности. Він вихований по англійськи й має вже присвоєну англосакську холодно-розважну завзятість у всякім ділі, до якого береться. Чоловік освічений і бувалий в світі та добрих манер, який Вас певно нічим не вразить. За все сказане ручу особисто.

Як Ваше здоровля?

Над чим працюєте тепер?

Як колись матимете хвильку свобідного часу, то я дуже просивби написати бодай кілька речень про Себе і про Ваші погляди на теперішню сліпу вулицю європейської політики.

Моя постійна адреса вгорі.

З дійсно глибоким поважанням

Д-р О. Назарук

*) Орест Жеребко, лист 17. VII. [Заввага В. Липинського на маргінесі листа О. Н-ка].

Вінніпег, 14. серпня 1923

Високо Поважаний Пане Добродію!

Прошу ласкаво прийняти мою щирю подяку за лист з 12. липня с. р. Конкретні питання в справі релігійній та її ролі в державній минувшині української нації, також для мене в багатьох точках неясній, поставлю, як тільки обтрясує трохи з найпильнішої переписки, яку я застав приїхавши з далекої подорожі.

Покищо уважаю своїм обов'язком звернути Вашу увагу на слідуєчу справу:

Щойно скінчив я дуже уважно читати Ваші „Листи до Братів Хліборобів” у VII-VIII Збірнику „Хліборобської України”, ст. 41-199. І тепер читаю відповідь на статтю Чикаленка. Заки приступлю „до діла” в тій справі, мушу Вам висказати свій дійсний подив за зібрання маси знання на основі якого будете першу у нас монархістичну теорію, за блискучість тої Вашої праці у значінню ясности та за смілість і проникливість Ваших думок. Думаю, що се взагалі перша у нас концепція історії, яка заслугує на сю назву. А все таки не можу звільнитися від вражіння, що се (вибачте за отвертість, я не писав би сього, якби припускав, що Вас уражу отвертістю) остане мабуть теорією на довгий-довгий час. Струя розвалу щойно зачинається на мою думку, чути її навіть тут доволі виразно. Маса живе в вірі, що революція гряде й сюди.

Автором малої нотатки в „Українським Прапорі” про „муштарду по обіді” був я. Писав я її щиро, як і всі замітки пишу щиро. Маю вражіння, що живемо в епосі, подібній до тої, коли валився староримський orbis terrarum і що ся епоха потриває довго та принесе знищення міст і здичіння хліборобського населення на цілій земській кулі без ніякого виїмку. Словом — маю вражіння, що Москва помилялася не тоді, як голосила, що світова революція вже йде, але помиляється тепер, коли перестає в неї вірити. Мої численні особисті знайомі, між якими є й дуже добрі обсерватори, приїхавши зі Зєдинених Держав Північної Америки, говорять мені, що революція там на волоску висить. В Канаді, де все хліборобство стоїть на машинерії, вистане заворушення в кількох східних центрах, де виробляють машини м. и. й рільничі, аби на сих преріях і Наполеон не дав собі ради з хаосом, який повставби особливо по знищенню залізниці. Мексик і ціла Полуднева Америка з точки погляду ладу і тривкості відносин, фунта клоча не варті. В Китаю революція і то безголова переходить у якийсь хронічний стан. В Европі крім Скандинавських держав все підміноване дуже солідно. Щож остає в тім морю народів, яке зачинає свій King-Tide (най-

більший „королівський” приплив) ? Найдовше мабуть видержить— крім малих Скандинавських народів, які заважити не в силі — дві світові острівні держави: Англія й Японія, але й се непевне. Все те таке ясне, чи радше таке різке в відчуттю, що чують се навіть правителі, уряди, котрі, як відомо все найпізніше відчують. Доказом того може послужити хочби факт, що англійська преса вже цілком без ненависти пише про бувшого цісаря Вільгельма, що свідчить про вплив „віяній з гори”. Але я думаю, що навіть евентуальний поворот монарха в центр розбурханого світу, яким можна уважати Німеччину, буде тим, чим було сто-днівне панування Наполеона по його повороті з Ельби. Не виключаю, що все те може тільки мені здається, але таке маю вражіння. Зрештою — може по довгим хаосі виваждеться й таке диво, про яке згадує раз мимоходом Антін Менгер, серіозний учений: монарх на чолі соціалістичних змагань. Звертаю на се увагу. Здається мені, що ся замітка є в його „новій науці про державу”, або інших його книжках, яких не легко тут на прерії роздобути.

А тепер до згаданого вище діла :

Поки ще функціонує правильно почта, вважаю потрібним освітити нашому найострішому обсерваторови те, що можу освітити в цілях наукових. Маю на думці Вашу замітку на долі на ст. 336-7 (Зб. VII і VIII) „Хліборобської України”, в котрій Ви згадуєте про деструктивність Галицького Уряду на будуче і заповідаєте, що вернете до сеї теми. Отож можу Вам подати до відома, що Валпе предвиджування справджується надзвичайно сильно: деструктивність уже проявилася в дуже сильній формі. Виходу з неї просто не бачу. В залученню пересилаю Вам відпис мого, немов пращального листа до Президента Є. Петрушевича, якого писав я з тяжким серцем — не тому, щоб вірив іще в можливість повернення справи на кращий шлях, а відходив від неї, але тому, що навіть гарної смерти не приготувала собі ся українська влада, що в своїм поведенню стає точно подібною до петлюрівської.

З листа побачите, які упокорення приходилося мені витерпіти мовчки (на зовні, бо в внутрі я кричав) при тій владі. Думаю, що з хвилиєю, коли вона опущена буквально всіми організованими групами галицької суспільности, перестала бути владою. На днях прийшло повідомлення, що й національно-демократична партія уважає вже цей уряд неіснуючим. Значить — кінець. А все таки ся влада проявила, мимо всего, розмірно найменше хаосу. І тому жаль, що вона так кінчиться.

З мого письма до Президента Є. Петрушевича можете в потребі, коли воно Вам придасться, зробити тільки загальний ужиток, собі

до в'яснення проблеми. Бачучи, як пишете, знаю, що зумієте витягнути з нього есенцію до ілюстрації своїх тез. Цитувати се письмо годі, хіба що воно появилася у пресі, коли булоб спровоковане старим здитинілим автором нот до „правних суверенів” Східної Галичини.

Думаю, що не поповнюю вже ніякої фельзонії супроти української влади, подаючи Вам до відома відпис сього письма. На всякий випадок прошу в евентуальній студії поблажливо трактувати особу старого президента Петрушевича, бо се не його вина, що знайшовся на невідповіднім місці, в невідповіднім часі (про се згадував я вже в своїм „Році на Великій Україні”).

Як що не булоб Вам се письмо до президента потрібне, прошу його ласкаво повернути, щоби сей примірник знайшовся між моїми актами. Воно для мене дуже важне.

Маючи повне довіря до Вашого такту в державних справах, прошу о ласкаве висловлення Вашої гадки про се письмо і про обставини, які його спричинили.

У всяких важніших справах Галицького Уряду прошу, о скільки Вам буде потрібне, запитати мене перед писанням про них, аби Ви зблизилися в Вашій праці як найбільше до дійсного стану річей.

Окремо пересилаю друки, аби Ви побачили, що робиться на канадійськїм ґрунті. Се ґрунт не легкий, але робота можлива.

Прощу прийняти вираз мого дійсно глибокого поважання

Осип Назарук

9.

Довірочно *

Вінніпег, 26. серпня 1923

Високо Поважаний Пане После!

Списання приречених запитів у справі релігійній приспішила мала, але симптоматична нотатка в органі моєї партії („Громадський Голос”, Львів, 11. серпня 1923, ч. 27), котра звучить:

„Польське свято уряджує осінню єпископ Дубовскі з нагоди 300-літньої річниці вродин (14. листопада 1623 р.) єпископа св. Йосафата Кунцевича. На свято приїде президент Польщі, всі польські єпископи. “Rzeczpospolita” доносить, що й наші єпископи мають туди вибратися. Св. Йосафат перший поміг Польщі запровадити в нас унію”.

Занепокоєння, яке у мене викликала ся нотатка, зрозумісте тільки тоді, коли возьмете під увагу, що я вже цілий рік пригля-

* Погляди Назарука в 1923 р. [Заввага В. Липинського].

даюся тут абсолютно безплідній а надзвичайно заїлій релігійно-сектярській боротьбі між нашими людьми й їх газетами в Канаді. Дійшло до того, що наші греко-католики нізащо в світі не підіпруть наприклад економічної спілки елевейторів (зсіпів збіжа), бо та спілка є в руках неоправославних українців, а знову неоправославні українці нізащо в світі не підіпруть католицької бурси (греко-католицької), ні інституту. Ба, навіть приватні взаємини з людьми одної „партії” уважають люде з другої „партії” чимось таким, що дає підставу до недовіря. Під неоправославними розумію галичан, бувших уніятів, які ізза культурно-політичного впливу на школи почали тут вже в часі війни боротьбу проти греко-католицьких священників і оснували нову православно Церкву. Цікаво, що давні православні — з виїмком одного — не воюють проти католиків. Головні аргументи неоправославних: 1. латинщиться нарід викиданням іконостасів і т. и. (брак гроша на іконостаси), 2. майно церков записують на єпископа, а Рим може дати єпископа не-українця або римо-католика, а тоді пропаде майно. При тім треба знати, що є багато православних церков записаних на бувшу російську царську місію. Словом розколена нація тільки взаємно себе поборює й дискредитує, лає, а нарід читає те все й махає рукою на... всіх. Отже, не розвиваються ні організації, ні газети, кожда з них стоїть постійно перед закриттям. Редактори не плачені по кілька місяців, складачі також. І нема способу, аби їх погодити. Коли так далі піде, молодь тут народжена геть відвернеться від тих обрядових сварок і пропаде, а з нею пропаде тут і наше племя.

Справа ся так хоробливо наболіла, що коли я написав в „Українським Прапорі”, що бодай економіст не повинен мішатися в релігійні спори, оден з лідерів православа П. В. Свистун відповів в „Українським Голосі”, що се булоб — лицемірством...

Серед того всего прочитав я цитовану нотатку в „Громадським Голосі” і побоявся, що подібну безплідну боротьбу готові там у Галичині внести між нарід на радість Польщі. Тому залучаю Вам ряд конкретних питань у тих справах і прошу ласкаво відповісти на них, аби Ваша відповідь появилася як стаття про сю справу. Ніхто у нас не мавби такого авторитету як Ви — історик Хмельниччини. Тільки дуже прошу про відповіді короткі, цілком популярні (гумор бувби дуже вказаний, власне такий їдкий, яким оперуєте).

Звертаю увагу, що в програмі української радикальної партії в Галичині виразно сказано: „Релігія се справа приватна”. (Дав-

ніше програма пропагувала раціоналізм у справах віри, реалізм у мистецтві і т. и.).

Вступ і закінчення до відповідей дуже побажаний.

Я особисто стою на становищі, що важне не те, якої хто віри, а те, який з нього патріот.

На мою думку булоб побажаним, щоб Ви в закінченню підчеркнули пустоту обрядових сварок під сю хвилю і позитивність творчої, спокійної праці в напрямі вироблювання жертвенности й змислу будівничого. (На приклад греко-католики до сеї пори не виставили тут катедри, хоч єпископство існує 10 років. Єпископ відправляє в дерев'яній буді*) — на сором перед англійцями (розуміється православні мають ще менше вірних і священників). Тут очевидно винна не релігія, але брак організаційного змислу — такий самий, який у Львові не дав нам збудувати театру до сеї пори.

Знаю, що на опрацювання всіх тих питань требаби рік праці, або й більше. Тому подаю Вам їх тільки для загальної відповіді з тим, що прошу задержати в тасмниці, що се я писав до Вас.

Якби Ви й не відповіли на ті питання, якась група буде тут тим невдоволена, а тоді виступлять проти мене, що мовляв я „спровокував” таку відповідь і тоді всяка моя праця тут булаб не можлива, на сім розпаленім заїлістю ґрунті. По упливі якогось часу я очевидно з дійсною приємністю оповістивби, що я викликав відповідь на сі питання.

Питання, які спеціально цікавлять тутешню публику, підчеркую червоним олівцем. Окремо пересилаю дещо друків. Пересилаю також окремо річники канадійських часописів. З них зорієнтуєтесь скоро, яка тут йде полеміка в обрядових справах.

Лучче булоб опрацювати коротко цілий комплекс сих питань, але коли се трудно, то після змоги часу і настрою та джерел будь-те ласкаві опрацювати сі питання довільними статтями.

Хоч як недокладно відповідалиб Ви, то все буде лучче, ніж сварка людей, які не знають сеї справи. Ваша стаття може мати сей благодатний вплив, що як голос авторитетного історика витрутить перо з рук багатьом людям, які тільки марно тратять час і завалюють газети сваркою над пустяками, про які й думати не варта.

Друкувати можете сі відповіді або в „Хліборобській Україні”, а тут їх передрукують (і в Америці також), або прошу прислати

*) Фотографію її маєте в 19 числі „Українського Голосу” з 1923 р.

рукопис відразу сюди до мене.

Може Вам придасться до характеристики пустих релігійних сварок старогрецька легенда, про каміння кидане між велетів, що стерегли золотого руна в Колхиді. Боротьба за каміння пригадує се.

Дуже Вас прошу про написання тої праці для народу, бо серед сварок се племя пропаде тут перед часом, засимілюється. А його шкода. Воно прийшло сюди темне й бідне, а доробилося тут і плодиться так, що англійці в страху. Якби се племя потрафило витворити тривку організацію, то сидячи збитими масами на землі (в одній околиці — Мондер — наші заселяють край величини східньої Галичини) моглиби колись відіграти велику ролю також в історії старого краю, випродуковавши інтелігенцію, перейняту англійськими методами праці. Воно йде до того. Але асиміляція зість усе перед часом, коли заїлість у борні за пустяки не затихне. Чи не булоб ліком поручити читачам, відсилати газети зі сварнею? На мою думку нема іншого. Тут просто не знати, що робити. Просто середньовічні сварки за церкви, обряд, ложочки при причастю, іконостаси і т. д. А життя вимагає праці для піднесення економічного і організацій фінансових та культурних, які падають (уже багато попадало) до решти, бо одні другим шкодять. Большевицька агітація доправлює розвал. Словом — страшна картина жертв людей, що плывуть на кризі чужих хвиль.

Ваша праця про сю релігійну справу може мати значіння ще й тому, бо на конгресах англійських й українських пресвітеріян від півтора року, о скільки можна зорієнтуватись розважують справу висилки на Велику Україну пресвітеріянських проповідників для організації там пресвітеріянської Церкви. Се організація оперта на поважних англійських ресурсах.*) Її орган: „Канадійський Ранок”. Тут також українські греко-католики побирають значні субвенції від католиків французів (десятки тисяч доларів і будинки в дарі). Але хисту організаційного у них все ще нема. Тепер православні в Америці спроваджують з Київа православного єпископа з діяконом (гл. „Дніпро” з 4. VIII. 1923).

Все те усуває на бік інші пекучі справи. Підчеркую ще раз просьбу уважати мій лист довірочним — бо признатися до викликання сеї статті значить — забиратися відси зараз. А куди? На Великій Україні йде здається та сама політика, яку виконувала Франція за великої революції супроти окраїн, Вандеї і Провансу.

*) За 18 років — пресвітеріян між нашими дуже мало. Вихованки їхніх хлопячих бурс утікають потому від них, але вже звичайно підорвані в оцінюванню вартостей української культури.

Для Вашої орієнтації щодо преси в Канаді: 1. Канадійський Українець — орган греко-католиків, 2. Український Голос — орган нео-православних, 3. Канадійський Ранок — орган пресвітеріян, 4. Канадійський Фармер — орган приватного підприємця, чека Франца Доячека з субсидіями англійських лібералів. Він містить все, що хто пришле, без виїмку. Докладніше про се в моїй статті, печатаній в „Українському Прапорі” п. з. „Як виглядає Канада і ми в ній?”*)

Побажаним булоб, аби Ви ділили працю на короткі розділи з маркантними титулами і підтитулами, бо тут така публіка, яка в Канаді, Сполучених Державах і Бразилії привикла до такого способу викладу. Се головно селяне і робітники, як також незабезпечена матеріально півінтелігенція, спеціальної сорти, якої в Європі нема. Правдива інтелігенція щойно твориться. В Канаді не буде її навіть 30 душ на просторі рівній цілій Європі. Говорю про інтелігенцію, виховану вже тут, де висша освіта поставлена слабше.

Бажаю Вам щиро здоровля і доброго гумору, який такий потрібний супроти таких річей — остаю з дійсно глибоким поважаннем

Д-р Осип Назарук

Р. S. ВП. П. Сотникови С. Крилачеви кланяюся.

10.

Довірочно

Вінніпег, 28. серпня 1923

Високо Поважаний Пане После!

Крім одного листа і спису 26 питань про Церкву і релігію на Україні, пишу ще сего листа.

Памятаючи афоризм, що оден дурень потрафить завдати більше питань, ніж сто розумних може відповісти, не гнівайтесь на сей неупорядкований бризк хвиль зі Сцилли і Харибди тутешніх відносин. Подаю його так, як я вспів його зібрати. Найважливіше для нас те, що цікавить канадійських українців.

Тут головно кричать: „до віри наших батьків!” Одні кажуть, що Володимир Великий був православний, другі що „уніят”, бо

*) Там є одна разяча помилка друкарська: Василіян у Бразилії є не 500 (!), тільки 5 (тепер уже 6.).

тоді Рим був у звязку з Візантією. Про се йде головна сварка. Уявіть собі — про питання з-перед 1000 літ!

Сварка розпочалася з тої причини, що греко-католицький єпископ Будка хотів записати бурси в Саскатуні на нього, а уділовці бурси супротивилися. З того розгорілася сварня. Потому ту сварку використали посторонні, щоби ослабити відпорну силу української еміграції. Такий погляд висказує проф. Боберський, який тут живе від осени 1920 р.

По перегляненню пересланих часописів дадуться лекше вибрати питання, які для Канади найбільше актуальні.

Добре булоб, колиби праця про Церкву і релігію на Україні мала не більше, як 30-50 сторін друку.

Скрипт просивби я прислати мені пред друком, щоби я міг помогти Вам евентуально вирівнати менше приступні місця для сеї публики.

Гонорар будете ласкаві прийняти в висоті \$25.

Як „Хліборобська Україна” вийде скоро, то зроблю відбитку з неї. Гроші на відбитку, розуміється пішлию, коли сей матеріял буде Вам підходити. Напишіть ласкаво, кілько післати на 500 примірників відбитки (пятьсот — тут не треба більше) два до три аркуші друку формату „Хліборобської України”.

Як не знаєте, коли вийде, то будьте ласкаві повідомити, а я зроблю відбитку з якоїсь газети, у Львові або тут.

Для окладинки відбитки, будьте ласкаві подати спис Ваших печатаних праць. Рекляма — бодай така — тут дуже важна.

Розуміється, дохід з відбитки, коли який буде, перешлеться Вам. Се не виключене, бо релігійною темою тут цікавляться, хоч покищо книжковий рух дуже а дуже слабій.

В цілім комплексі тих справ найцікавіше те, що кожда з тих релігійних партій жеде нетерпеливо на смерть другої — і все наперед заповідає другій смерть і ліквідацію. Здається обидві сторони нарешті діждуться свого, бо усіх зість чужа стихія. За одно Вам ручу, що читаючи полеміку, насмієтеся до схочу, як уже певно давно не сміялись,*) хоч в дійности се поважне питання життя і смерти.

*) Звертаю увагу, як тут вічно пишуть про Сирію і як до зубів серйозно сваряться над сирійськими попами й єпископами. Одні пишуть на підставі лексиконів, які отсі Сирійці — пройдисвіти, а другі — з інших лексиконів — вишукують описи Сирії, її худоби, дерева, людей, єпископів і попів, що відти походять. А все тому, бо неоправославна Церква (українська) висвячує своїх духовних

Я роздумував довго, якби найсильніше вдарити по голові гідру тутешнього хаосу між нашими і прийшов до переконання, що до того треба ще одної річі: тільки виїмкові люди знають, хто є В. Липинський. Маса ні! Тому дуже побажане булоб, якби Ви, Високо Поважаний Пане После, були ласкаві подати мені автобіографічні дані на 4-5 сторінок або й більше, я зробивби з них статтю на спілку з моїм товаришем Ор. Жеребком і зробивби з неї тут окрему відбитку тай опісля вставлявби її до кожної Вашої брошури, яку розсилавби. Тоді всі „дяки” і „церковні брати”, які переконані, що вони одиноко покликані „рішати” історичні справи, малиб стрим. Що скажете Високо Поважаний Пане После на сей проєкт? Може схочете самі написати коротку автобіографію з названням своїх праць? Прошу дуже відповісти. Інакше тут кождий матиме себе за авторитет в історичних справах, а се страшне в наслідках, бо розбиває всяку організацію.

Дуже прикро вражають напади на так званих „піпів” себто чужих священників, переважно бельгійців, дуже культурних, котрі прийняли греко-католицький обряд і працюють між нашими людьми з вкладом грубих сум; Інститут в Йорктоні коштував їх 250.000, се є чверть міліона долярів. Цікаво, що на цілу Канаду лише в тім однім Інституті — „чужім” — бачив я українські історичні образи в доброму виборі й найбільше українських шкільних підручників. Між тими „піпами” є і такий культурний священник, як німець священник Ruh (Ру), котрий побудував багато церков і на свій кошт поставив оден прегарний „Народний Дім”. Се священник інженер — знаю його особисто. Доти голюкали на нього, аж сей витревалий чоловік покинув греко-католицький обряд і вернув до своїх німців, котрі його з отвертими раменами прийняли. Велика шкода його. Головним аргументом проти сих чужих, що вони погано говорять по українськи. І се закидають їм наші люде, живучі між англійцями, які ніколи не висміють чужинця, аби як зле говорив по англійськи. На жаль, єпископ Никита Будка не вмів тих чужинців взяти в оборону, бо хоч він чоловік добрий, але без такту, потрібного владиці, без організаційного й економічного змислу, зі способом думання австрійського єпископа. Розпустив великі гроші, не на себе, і довів себе до крайньої біди.

у сирійця Германоса, єпископа, котрий живе в Нью Йорку. Кількість неоправославних духовних вісім, а греко-католицьких до 40 у Канаді. Сварка над Сирією важніша тут ніж усі господарські справи. Скільки палеру і промов пішло тут на „сирійське питання” — переходить людське поняття!

Газет, які Вам посилаю, не потребуєте звертати. Можете їх витинати, як хочете писати більшу студію. Як не будете витинати, то дайте — по використанню — до Forschungsinstitut-y für Osten und Orient, Wien I, Mülkerbastei No. 10, 4 Stock. Там є цікава, хоч невелика, українська бібліотечка, яку варта доповняти.

Звертаю увагу, що в Празі вийшла щойно книжка проф. Лащенка Р. „Лекції по історії українського права”, де є розділ: „Роль і значіння православної Церкви на Україні”, ст. 134-145. Я її нині одержав.

Ще раз прошу Вас, зайнятися сею релігійною справою. Стільки пам'ятки хотівби я лишити по собі для українського племені в Канаді, що „спровокую” Вашу студію на сю тему. Бо Ваша праця тут остане на завше, а мою як промовця, що товкся по цілій Канаді від Океану Атлантийського до Спокійного — вже розвіяв вітер по прерії.

З дійсно глибоким поважаннєм

Д-р Осип Назарук

Р. S. Додаток А.

Ще одно: Щоб оцінити належито релігійно-партійні відносини, мушу ще дещо замітити про становище єпископа. Воно дуже важне, бо тут і англійці і французи при кождім політичнім або культурнім питанню відносяться до владики як до одинокого речника українців, які в Канаді становлять третю націю. Єпископ має до 40 священників і около 200 церков; се важні тут річи, як місця зборів і промов. Католицький клир англійський і французький хоче рахуватися лише з єпископатом. Сей табір єсть противником протестантського табору. Особливо французи хочуть вдержати свій вплив у Канаді, бо вони з початку були тут панамі. А що вони католики, то попирають між українцями католицький рух. Тому католицький обряд має тут основу політичну. Значить: акцентується організацію релігійну, а при виборах на тій основі форсується політичних послів. Французи хотілиби мати в цілій Канаді свою мову по школах, в урядах (вони мають лише в Квебеку). З тих всіх причин форсують всяких католиків. На тій основі розумний провід у наших католиків мігби використати їх велику католицьку організацію — фінансово, релігійно і політично і то в такій мірі, що се малоби вплив і на Европу через парламент в Отаві. Тутешні французи релігійні, не так як у Франції. Поляки все вказують на те, що наша маса приступна до протикатолицької пропаганди і тому веде боротьбу з Польщею. Поляків тут коло 50 тисяч, але мають

конзуляти, які виступають урядово в пресі. Англіїці на загал неприхильні полякам, але містять їх голоси, бо вони офіційні. Польські костели є по містах і в краю. Перед рішенням Ради Амбасадорів доходило декуди до бійок між українцями і поляками в Канаді. Се подаю лише для інформації, але при евентуальнім писанню про сі справи можнаби спинитись тільки на релігійній діяльності, бо се тут душа і основа всього.

Якби тут була бодай нормально думаюча людина на становищі єпископа греко-католика, тоді українці як численна група, відігралиби велику ролу в релігійнім і політичнім життю Канади, бо французи бачать у них природних союзників. Ускладненням для сього союзу є справа целібату: українська маса хотілаби жонатих священників, „як у краю”. Се властива причина до розбурхування боротьби між українцями (українські греко-католицькі священники живуть в значній мірі на віру, бо чують наче право до того: їх товариші в краю жонаті, — нарід дивиться на те через пальці, „аби лише не бігали за чужими жінками”).

Все те єпископ бачить і знає, але він нездібний до акції на ніякім полі; лиш анекдоти гарно оповідає, та за богато говорить, чим стає по деякому часі неможливий, як усі балакуни. Ні зі своїми, ні з чужими не вмє себе вести, не вмє надати на пряму роботі, ні мети, ні наради відбути, ні ухвали провести — нічого. Балакає за всіх і в балаканню виладовує всю свою енергію. Цілком нездібний до ведення якоїнебудь організації. Абсолютно непрактичний. Між народом дискредитує його лягання на траву, за-пані-брата з кождим. Проповіди не може скінчити, аж пригадують йому. Хлопи сплять слухаючи; терпеливий се нарід, призвичаєний до слоти. Єпископа сього можнаб ужити напр. в Collegium Ruthenum у Римі як викладача вчителя, а тут треба практичного й тактовного організатора. Тоді наша еміграція сталаби силою в британській імперії. Дуже скоро і моглаби бути джерелом помочі для української політики й культури в Європі — просто неоціненним.

Цікаво, що мимо того, що французи й англійці знають про ту нездібність і негосподарність єпископа, все до нього звертаються. А він не вмє нічого, буквально нічого використати, навіть своїх священників не вмє zorganizувати, ні учителів, які радо горнулися до тої вежі, яку на сій землі представляє собою єпископат.

О. Н.

Додаток Б.

Віда тільки в тім, чи Рим давби другого єпископа, якби сього взяли (в Америці не дає). А тоді римо-католицький клер загорнув-

би скоро наших людей. Він і тепер дивлячися на той розгардіяш, доволі виразно висказує охоту в тім напрямі, боячись, що маса перейде до противників. Дивляться на нас як на *res nullius* [річ нічию], бо господаря нема. Властиво сей єпископ єсть найчистішою пробкою недоліків нашої національної індивідуальности. Лише принявши се, можна як слід оцінити його вислови в роді таких: „латинський і греко-католицький обряд то все одно” і т. п. Зовсім як мужик, котрий гадає, що пошанівок зачнеться щойно тоді, коли перейде „на панське”.

Між священниками є гарні люде, але єпископ якраз тих не вмів ужити в центрі, тільки розпихає їх на прерію. Звичайне явище у слабих індивідуальностей, яке я обсервував з особливою цікавістю у Петлюри. Єпископ не робить сього з боязни перед затіненням його, бо він скромний з природи, але таки тому, що він не розуміється на вартости людей.

Все те пишу на підставі докладних особистих спостережень проф. Боберського — від трьох років і моїх від року.

Може коли трапиться Вам нагода в тій важній справі вплинути на якесь корисне рішення особистим впливом.

О. Н.

11.

Кенора, Онтаріо, 4. вересня 1923

ВП. Пане После!

Як бачите, заблукав я на простір озер, то є 10.000 островів. Чудова погода. Але Україна краща. Цікавий я, чи дійшли мої листи й газети до Вас.

Щиро здоровлю.

О. Назарук

12.

Вінніпег, 9. вересня 1923.

Високо Поважаний Пане После!

Вибачте ласкаво за нечитке письмо — пишу сього листа лежачи: довгі подорожі (остання до Спокійного Океану тривала 73 дні) і все інакший харч так зруйнували мені шлунок, що прийдеться мабуть тяжко хорувати. Коби хоч не довго. Можливо, що треба буде їхати до Карльсбаду, як що зможу фінансово видержати. Лікарі англійські кажуть, що я серіозно хорий. Не хотівби я ту скапаратися. Але — що робити. Вертати не маю куди. Та все не до речі.

Лист Ваш з 20. серпня прийшов, дуже Вам дякую за нього.

Що до грошей (72.000 австр. корон) погляд мій такий:

1. Спішитися зі зворотом їх нема ніякої потреби, бо Галицький Уряд позичив Вам їх свого часу, а не просто дав (як давав багатьом людям, котрі й 100-ої частини того не зроблять за ціле життя, що зробили Ви за короткий час), тільки рахуючись з Вашою особою.*) Отож об'єктивно річ беручи, нема ніякої рації журитися тим, що ті гроші тепер повинні бути звернені. Вони не походять з фонду позичкового й відсутність їх не викликає ніякого замішання в актах касових, бо ті гроші належать до квот, які були призначені на те, що не вернуться до каси. Се очевидно не значить, щоб хто небудь міг подумати, що Ви позичок не звертаєте, тільки просто загальне призначення тих сум, з яких взято й одробину для Вас, було таке ще заки з Вами увійшлося в порозуміння в тій справі.

2. Розумію одначе, що Ви суб'єктивно можете не уважати за відповідне брати під увагу аргумент ад 1., який я зрештою висую тільки на те, щоб Ви, Вп. Пане После, не спішилися ні зі зворотом, ні з евентуальною роботою. Бо, признаюся отверто, я (і чи тільки я) таки волівби побачити бодай за 5 літ написану Вашою рукою хочби дуже коротку Історію України. Ваш аргумент: „заповняти прогалини тим, що у мене осталося в пам'яті з моїх попередних студій, не подаючи джерел і літератури, власне через новину цих питань — неможливо”, — зовсім, вибачте, не переконуює. Бо на мій погляд єсть якраз навпаки: в такій „Історії”, яку мав на думці я (і Уряд) не тільки що можливо так робити, але навіть конечно. Се ж не мавби бути твір для учених, тільки для тих, що хочуть чогось навчитися, а ті за ніякими відсилачами під текстом ніколи не шукають, їх не розуміють, ба навіть не читають тоді, коли ті відсилачі десь знайдуть. Ви, як шануючий Себе автор знайдете ще колись нагоду, показати в чисто науковий спосіб, як і чому і на яких основах доходили до вияснення Собі й иншим тих прогалин, про які згадуєте. А якби навіть доля, чи хвороба не дали Вам можности знайти таку нагоду, то й тоді Вам ніяка чесна, або хочби лише розсудлива людина не зробить закиду з цього. А на усяких туманів, які як відомо — скрізь є, були й будуть — нема потреби звертати будьякої уваги. Популярна річ має мати текст — і більше нічого. Се прийняте загально й скрізь.

3. Колиб одначе Ви мимо всего не могли виконати сеї, так дуже потрібної, праці хочби скажім до 5-6 років, тоді на мою думку можна звернути побрані гроші по місячному обчисленню їх вартости в швайцарських франках або долярах тоді, як Ви їх одер-

*) Тобто, що я не хотів брати датків, а хотів цю суму відробити, нічим не зв'язаний, коли зможу (примітка моя В. Л.) [Заввага В. Липинського].

жували (вони падали на вартости з місяця на місяць), розуміється без відсотків, бо ніхто їх на відсотки не давав. Юридично, оскільки мені відомі тепер австрійські закони, Ви не маєте такого обов'язку, бо Ви винні тільки 72.000 австр. корон і кінець. Але, хто держиться в сих часах упадку, букви сього закону, викликає навіть як не було інакшої умови, усміх, на який я (коли Ви зробили мені ту честь, що запитали мене про пораду) не хотівби нікого наразити, а вже найменше Вас.

4. Тяжша вже відповідь на питання, кому ті гроші звертати. Позичив їх Уряд Диктатора, якого або вже нема юридично, або оскільки він чисто юридично (значить: теоретично) ще не знесений, то ці гроші йому вже не допоможуть а придалисяб напр. Рідній Школі в Галичині, Бібліотеці Наукового Товариства ім. Шевченка і т. п. корисним установам. Комбінуючи сказане під 1. зі сказаним під 4, думаю що Ви малиб оправдання моральне звернути ті гроші одній з національних інституцій, яка займається просвітно-культурними справами (бо на таку ціль видано сі гроші). Коли ж Ви схочете цілком формалістично скінчити ту справу, а Уряду Диктатора за той час цілком не стане, тоді можете ті гроші звернути заграничному комітетови для пропаганди української державної справи, який напевно скорше або пізніше буде утворений галичанами, волиняками й холмщачами може і в порозумінню з емігрантами з Великої України.

Розуміється — я не знаю, чи „Схема Української Історії”, про яку згадуєте, що пишете її, не єсть того рода працею, що цілком увільняє Вас від звороту гонорару навіть супроти галицьких „хуситів”, бо вона має бути печатана в галицьких Записках Наукового Товариства ім. Шевченка. Коли та схема навіть цілком не популярна, то річ ясна, що перша праця автора, який ніколи не писав „популярних” розвідок, не може бути відразу вживана до передруку в тижневиках, а писати десять праць, аби „навчитися” писати популярно, ніхто не має обов'язку. Та й се приходить не з науки, бо се як відомо штука. Свою думку про ту схему в відношенню до сього питання мігби я висказати Вам отверто, як перечитаю її в Записках і як будете мати охоту, вислухати її. На загал, ціла та справа цілком не заслуговує на те, аби Ви нею журилися й забивали Собі голову, бо вона згодом розвяжеться напевно сама, а ізза терміну з авторами навіть приватні купці не роблять „герет”, не то уряди, бо кождий автор пише не тоді, коли хоче, тільки тоді, коли може. З того всего бачите, що я все таки завертаю на те, щоб Ви таки були ласкаві бодай колись, бодай коротенько написати хочби перегляд Історії — бо хто його в нас напише? Чейже не

старий Грушевський, що хвалить без сорому тих, які зраджували власну державу й переходили до Татар (бракує йому тільки послідовності ще, бо тоді требаб оправдати всіх зрадників, аж до Дем'янчука включно, який видавав „Руского Селянина” за польські гроші; „аргументи” все знайдуться). А з молодших майже всі монографісти, які не проявляють загальнішого світогляду й обр'ю. Просто — нація без історії, та й тільки. Раз Ви попали на нашу „ниву”, зарослу кропивою, серед якої валяються ріжні менше й більше заржавілі ножі й пера парібчаків з дипломомі і без дипломів, котрі уважають себе покликаними навіть до думання, то уже скажіть Собі, що Ваш „категоричний імператив” вимагає лишити по Собі якусь хочби й маленьку цілість, написану загальними великими рисами, без подробиць: розвиток і причини занепаду. Для науки для всіх. Подробиць є досить — назбирав їх і Грушевський доволі та й ще збере. Ходить про синтетичне схоплення, яке далоб щось і масі і її провідникам. Се ж Ваш стиль і нікого иншого — така власне праця. Але як годі Вам, то що робити. Зі зворотом грошей на всякий випадок не спішітья, бо нема потреби.

Вибацте ласкаво за надто довгого листа. Нехай його довжина буде Вам доказом, як дуже хотівби я побачити хоч короткий конспект цілої нашої історії написаний Вашим пером.

За той час Ви одержали два мої більші листи. Не бійтеся їх. Перший се лиш інформація для Вас. Другий вправді проєкт і просьба, але я цілком розумію Ваше обтяження й тому не писав про ніякий термін.

Може цікаво Вам буде знати, що тут падають навіть старі банки, солідні, що за гріш надзвичайно важко і що з того здогадуютья — приготування до заверюх у світі.

Прошу прийняти вислів мого дійсно глибокого поважання до Вас.

Осип Назарук

13.

Вінніпег, 28. вересня 1923.

Високо Поважаний Пана После!

Прошу прийняти мою щирю подяку за лист з 10. с. м., котрий прийшов вчора. Залучений відпис листа з 1. серпня і блянкет, прийшли — взагалі тут почта правильно доручає усе. Добра.

В справі порушених питань:

А. Наперед вступні замітки, котрі Вам може видадутья дивними, але я мушу їх навести й підчеркнути: хоч я і в часі своїх уні-

верситетських студій і потому, вже яких 20 літ тому, пильно стараюся виробити собі ясний погляд на державні справи (але свій погляд) — досі не вів я прояснити собі всіх закутин лябіринту, який називаємо державою. „Свій” погляд розумію не так, аби я хотів насилу витворити собі щось оригінальне за всяку ціну, тільки просто хотівби могли сам собі відповісти на всі питання, які у мене повстають на тім тлі. Напр.: здається мені, що Галицьку Державу можна було напевно вдержати, якби на самім початку проголошено диктатуру і якби ту диктатуру був одержав чоловік сильної волі, безоглядний і — *sit venia verbo* — жорстокий супроти своїх і супроти чужих. Перечитайте уважно слідуєчий хід моїх думок і при нагоді будьте ласкаві висловити про се Свою думку (яка може у мене рішити про виконання давно назрілого пляну написати повість, що ідеалізувалаби Кривоноса). Коли уважно читати промову Пілсудського, про „оборону” Львова (яка була рішаюча для справи, бо там сходиться здається девять залізничних шляхів), то бачимо, що чотири-пятих військ усеї Польщі ледве-ледве дали собі раду втримати Львів до часу, коли з Франції прийшла цілком по модерному виєквіпована, свіжа й відпочата армія Галлера, яку потому також розбила винужденіла галицька сила, що не мала вже майже ніяких припасів, і тільки недостача амуніції та вистарчальної скількості офіцерів на фронті (в запллю вони були) дала полякам змогу відперти галицьке військо за Збруч. Річ ясна, що якби від початку був на чолі держави оден енергічний чоловік, він міг би усунути обидві недостачі без надто великого зусилля, хоч дуже легка річ се не була з огляду на розладнання транспорту.*) Колиб се був ще й чоловік безоглядно жорстокий, міг арештувати все польське населення Східної Галичини й зігнати його до величезних таборів та серіозно загрозити, що на випадок дальшого посування поляків, вибе до ноги всіх інтернованих. Се булоб мало бажані наслідки, особливо після виконання загрози, бо булоб: а) до очайдушности скріпило завзяття українців, які зналиби, що після такого акту помилування їм не буде, б) нагнало б жаху наступаючим полякам, що його вони й так мали у великій мірі, в) навіть на випадок погрому нашого не принеслоби більше втрат, як ми їх мали, г) ослабилоб ворожий елемент фізично, д) показалоб Європі, що тут нема жартів на будуче

*) Думаю, що й на Великій Україні була подібна ситуація. Книжка Мазепа („Большевизм і окупація України”) на мою думку доказує якраз те, що автор хотів збити, а саме доказує, що ми мали відповідний для будови держави свій матеріал.

і тому треба остаточно укласти етнографічні границі особливо для таких народів, котрі можуть опісля кровю залити великі простори.

Не думайте, що се фантазії *ex post*. Таке внесення було серйозно розважуване ще тоді на засіданню Української Національної Ради, коли ми посідали Львів, але його відкинено всіми головами проти трьох (гляди мій „Рік на Великій Україні”, де я про се згадую на самім початку).

Се раз, а два — таке: Цілком подібний хід думок маю щодо значіння одиниці в справі гетьманської держави*) на Великій Україні. Якби Ваші „Листи до братів хліборобів” були появилися заки вибухло повстання проти гетьмана, ні оден галичанин бувби пальцем не рушив проти гетьмана — навпаки, цілий загін Січових Стрільців, що стояли в Білій Церкві, бувби завзято підпірав його, а тільки той загін рішив про можливість повстання. Говорю се на підставі докладного знання тодішнього настрою тих людей і взагалі галичан того часу. Так само багато наддніпрянців булиб не взяли участи в повстанню. По передержанню якогось часу можна було дальше скріпити армію (якої — таке моє вражіння — німці навмисне не давали скріпляти, поки були на Україні). Так само колиб перетривала була ще якийсь час галицька держава, могла була сконсолідуватися не гірше як Литва, або Латвія, чи Естонія, які стоять і досі. А потому все булоб пішло таким ходом як в інших державах і певно луччим ніж у Польщі, де змисл для економіки не існує. Такі мої думки.

З другого знову боку на підставі обсервацій і студій бачу дві річі, протилежні тим думкам: а. що не було досі держави ніякого народу, котрий не мав міст у своїх руках (такі виїмки як напр. мужицькі держави „бурів” в Африці зовсім нічого не говорять, бо ці держави були оточені дикунами й не мали тоді суперника), б. що задусилася кожна держава, котрої нарід не став кріпко над берегом моря (порів. історію блискучого Самарканду з міліонними містами ще в XIII. століттю, історію вічного хирляцтва Польщі через недостачу морського побережжа, історію упадку нераз величезних муринських держав у середині Африки, створених чорними Наполсонами. Взагалі звертаю Вашу увагу на великий державний змисл африканських муринів, котрі підпорядковуються навіть регенціям жінок які легально обняли владу, що у нас мабуть немислиме. Ми ж, українці не маємо ні міст, ні масового

*) Звертаю Вашу увагу на II. том Споминів Віктора Андрієвського. Доконче треба, щоб Ви, або хто з Ваших вияснив сей том.

поселення над берегами моря*) і всего, що таке поселення дав. Сі дві річи: місто і море видаються мені першими і головними передумовами тривкого існування держав.***) Гляньте на карту Європи і цілого світу, а побачите, що тільки ті етнографічні маси витворили тривкі держави, котрі мають ті дві передумови (навіть коли ті маси не дуже великі). Розуміється, бували і переходові стадії „існування” без тих умов, але се були тільки переходові стадії, як напр. походи степових племен від глибини Азії до каталанських піл, що скорше чи пізніше пропадали без сліду.

Місто і море рішають про державу не тільки в старім світі, але й тут, в новім все рішали. Зі всіх племен американського континенту тільки два витворили тут солідні держави: Азтеки й Інки. Обидва мали міста і моря. Не треба баламутитися такими фактами, як те, що мовляв існували ж довго держави без тих умов, хочби й Польща, чи Афганістан. Існували, бо не мали в тім часі сусідів, котрі посідали згадані умови. Як тільки ті сусіди могли приблизитися до їх границь, чи радше до популяційних центрів їх простору, — зараз наче трупи падали такі держави, без бою; доказів маса: Польща і наша Козацька Держава; помимо всеї бурхливости її „братства”, московський генерал Текелій заняв „Січ” без бою. Думаю, що тут годі говорити напр. про „впливи” релігійні, які не дали витворитись окремому, відпорному світоглядю і т. п., хоч очевидно й вони причинилися до того, що „Січ” упала без бою. Проте рішили про сей упадок дві згадані речі: недостача міста і моря, постійно заселеного на березі, бо воно унезалежнює економічно й духово (через легкий виїзд до чужих країв), а місто конкретизує й організує те унезалежнення. Звертаю увагу, що навіть така чисто гандлярська держава як Картагіна билася хоробро у кривавім бою, хоч не мала хліборобського лицарства, тільки купчиків. Але вона мала велике місто і море. А така Польща з ма-

*) В останних часах поправилося трохи, але не так, як малюють на мапах.

*) З другого знову боку бачимо, що надморські народи, які мають міста і міську культуру та державність, скорше або пізніше (і то нераз) улягають перевазі тих племен, які не мають ні міст, ні моря. Чи се діялося тільки в певних епохах, чи се правило загальніше, не знаю. Всі ті речі вимагають вияснення так само як питання, чому у нас така нехіль до монархізму, хоч бачать, що „грамотні” народи мають монархів (норвежці, англійці). Се просто прецікаві проблеми.

сою „хліборобського лицарства”, котре мало доволі землі, традицію родову, було особисто відважне, розуміється в бешкетах, мало таких остерігаючих проповідників як Скарга і багато інших — дивилася спокійно на те, як її сенаторів мов баранів везли увязнених малі московські відділи через цілу Польщу аж до своїх границь і ні пальцем не рушили, щоб відбити їх; а діялося це ще довго до розбору Польщі! Чи можна собі уявити гірший розклад трупа? Чи було де щось бодай подібне в державах, котрих етнографічна маса кріпко сиділа над берегом моря?

Я кидаю тільки відірані замітки, не маючи певности, чи слухні вони. Але мені здається що так. І я бувби Вам дуже вдячний, якби Ви вияснили ці справи. Вияснення їх потрібне не тільки для мене. Бо коли я вагаюся, хоч багато робив у тім напрямі, щоб не вагатися, то що ж діється в головах загалу наших навіть провідних людей, котрі — нічого або мало робили, аби розвіяти пітьму в таких справах. Відповідь на такі питання моглиб у нас дати мабуть тільки Ви, бо інші, не виключаючи Грушевського, се тільки збирачі, а не впорядчики думок. А вже про інвенцію у них (з виїмком хіба спроб у Томашівського, у Кривецького і ще декого) шкода й говорити. Така відповідь може мати і практичне значіння, бо все, що свідоме в нашій етнографічній масі, коли його думку звернеться в напрямі ваги міста, змагатиме до здобуття його — свідомо. А се при нашій масі може заважити і то сильно.

Б. Щойно по сім вступі (вибачте, що він вийшов за довгий) приступлю до відповідей на Ваші питання. Коли ті відповіді будуть такі, що Вас розчарують, то лекше Вам буде се знести по прочитанню вступу, де я аж так вагаюся.

І. Ваша розв'язка внутрішньої трагедії Галицького Уряду для мене цікава й теоретично можу їй закинути тільки одно: змішання засад демократії й охлократії в тім уряді не було (про неясний для мене Ваш термін „охлократія”*) напишу колись), бо було так: зразу був Галицький Уряд демократичний, а потому — від хвили проголошення Диктатури — до тої міри уступила демократична засада, що він був абсолютний: про все рішала безапеляційно одна особа, а всі слухали й виконували її волю й накази. Так було аж до 14. березня 1923 р., коли показалось, що нема не тільки політичного успіху, але навіть економіки в доцільности видатків. Тоді піднесла знову голову демократична засада, що домагається контролі над тим усім, що сталося, і над тим, що дальше думається ро-

*) Коли мені требаб його вияснювати, той й 50 відсоткам інших читачів теж.

бити. Сього не можна назвати, так мені здається, змішанням тих двох засад, бо вони в найчистішій формі існували одна по одній, а не рівночасно. До якої міри всяка демократія задавила себе для добра справи в часі існування Диктатури, бачите по тім, що напр. я хоч кричав, аби не відноситися до держав Антанти як до „правних (!) суверенів” Східньої Галичини, але не доводив скандалу „до кінця” в переконанню, що чейже Диктатор має якісь дані,*) коли таке робить, що ті „правні суверени” не будуть поводитись аж так безправно. Инакше я міг навіть на віденським терені кинути нашу вулицю проти Диктатури і просто фізично унеможливити їй даліше урядовання в такій формі. Але Диктатура, очевидно ізза недостаті інвенції, впевняла, що має підстави так робити. . . І тому я не доводив до кінця скандалу. Та й ще тому, що не мав певности, що можна досягнути якийсь успіх, коли повалити Диктатуру (я міг її повалити ще в Кам'янці). Стільки щодо теоретичного закиду Вашій теорії. Та в практиці політичній мені ся теорія зовсім неясна. Що булоб інакшого сталося, що взагалі могло статися, якби „від початку до кінця ми стояли на становищі повної окремішности Західньої Української Держави”? Адже через те Франція не булаб вислала менше зброї й амуніції Польщі. І Польща так само, або й скорше булаби заняла З. У. Н. Р., бо мала, хоч малу, але перевагу. Тут рішило те, що — як каже проф. Боберський, з котрим я тут разом працюю, а котрий має дар гостро і просто прецизувати всякі складні питання — 1000 грамів на вазі важить менше ніж 1001 грамів. Тим „одним” грамом більшої ваги була по стороні Польщі армія Галлера (що се був тільки оден грам, видно по тім, що вона була розбита нами). Даліше: справа з проголошенням „соборности”. Нічого, але то абсолютно нічого не змінилося ні для нас, ні для чужих. Для нас ні, бо це рішення було проголошене про futuro, а в практиці задержано все так, якби се була (і була **) цілком самостійна держава, — а для чужих ні, бо се навіть не дійшло до їх свідомости. Подивіться на самостійні виступи наших делегацій у Парижі (гляди в книжці Лозинського „Галичина” і т. д.). До самого кінця існували окремо дві сили, не одна — і вели окремо політику оглядаючись одна на одну тільки остільки,

*) В дійсности мав він тільки рожеві звіти свого посла С. Витвицького, людини дуже слабеньких здібностей, яка любила студіювати свої міни перед зеркалом (докладніше сказавби Панейко).

**) Що й формально стверджено Національною Радою, галицьким парламентом.

оскільки взагалі оглядаються на себе окремо існуючі політичні сили. Для мене вирінає питання, чи це рішення про „соборність” не скріпило нашого самопочуття? Ви моглиби вправді закинути, що ідеологічний мотив „соборности” не дав своєчасно використати політичних звязків з Росією — все одно чи з денікінською, чи з большевицькою, але хоч се бувби фактично слухний закид, чи ж він може ослабити факт існування такої ідеології? Для мене не підлягає сумнівові, що якби напр. Галицька Армія була получила в свій час з большевиками, то хоч не конче булаби дала раду Польщі, але бодай булаб менше вигинула й опісля відогралаб значну ролю на Великій Україні, хочби большевики були її розсипали. Подібно булоб з Денікіном, хоч очевидно гірше. Та в усім тім „вина”, *) чи радше причина — нерішучість старшого чоловіка, яким був Петрушевич, який єдиний тоді правив. В разі консеквентного переведення політики Галицької Держави, ми могли тільки лучитися з большевиками, або з Денікіном — иншого виходу тоді не було. Диктатор не відважився ні на одне, ні на друге. Що до вислідів тої злуки — я не дурю себе: і одна і друга східна сила булаб розложила нарочито галицьке військо і то примусом, а з тим і нашу державність: ми були просто за малі чисельно, щоб опертися Сходові. Та мабуть треба було се зробити в час, заздалегідь. Теперішня українізація України большевиками видається мені не конче „блефом”, навіть коли її ведуть нещиро, вона своє зробить. А булаби зробила далеко більше, якби сто тисяч наших людей було там осталося, а не вигинуло. Та з сього властиво годі робити „закид”.

II. Я особисто в минувшині не стояв за переходом до системи диктаторської, бо приїхавши з Великої України на Галицьку Землю, я цю систему вже застав. Розуміється, тоді я заявився за піддержаннем і ревню її піддержував, бо надивився вже досита, як виглядає влада багатьох на Великій Україні. Якби я був не застав ще у нас Диктатури, бувби також заявився за створенням її, але бувби їй дав формальну підставу, до чого чомусь галичане не додумалися. Се булоб охоронило нас опісля від маси неприємностей, як охороняє всяка регламентація й упорядкування всього на світі. Я люблю формально полагоджувати все.

III. Англійська преса в Канаді далеко не така як наша. Вона ведена в приличнім тоні і займається далеко більше практичними справами, ніж наша.

*) Беру се слово в „лапки”, бо про вину в дійсности годі тут властиво говорити. Такий він був і така була суспільність.

27. жовтня 1923

Майже місяць минув від хвили, коли хвороба й інші речі при-неволили мене перервати сей великий лист. Тепер уже його я взагалі скінчити не годен ізза маси справ, які накопичилися. Мабуть незабаром поїду в Шікаго (адреса моя стара), на якийсь час.

Представництво галицьке тут, наказав Петрушевич зліквідувати, без потреби й без розваги, бо вправді я особисто подався до димісії, але Боберський ні, а се чоловік, що міг дуже докладно й чесно й — без гроша (без платні) вести діла — аж до яснійших часів. Ще оден доказ абсолютної недостаті розваги „вгорі”. Розклад іде повний. Одинокий рятунок бачу в тім, щоб дві найсильніщі партії в краю взяли в свої руки все — також за кордоном. Бо невдача з 14. березня 1923 р. і маса помилок Петрушевича та непочитальність старого Костя (вічно не — вже 40 років) зробили уряд в такім виді просто немислимим. Якби край іменував скрізь своїх людей, то повага їх булаб можлива і фонди також згодом знайшлибся: Нарід давби, хоч не зараз (по тім, що сталося). Уряд Петрушевича і його представництва мусять завянути з недостаті фондів. Взагалі требаб реорганізації збірок за кордоном на основі повязання потреб культурних з політичними.

Але наші люде хоч доволі часом докладні, та зате такі повільні, що мабуть заки здобудуться на реформи, Европа знов перевернеться. Тут чути нову заверуху. Лойд Джордж доволі виразно говорив про се: не даром він обїзджає Канаду й Америку. Цікаве поведення англійських державних мужів: їдуть в конкретних цілях, а говорять переважно про Бога, про побожність, про красу околиці. І сего публиці досить. Був, відвідав, а потім як стане членом уряду, всі скажуть: Він був у нас, значить не зігнував, „вдержує звязки”, — ми за ним! Як ще далеко нам до такого виховання публиці! У нас уважалиб за найкращу нагоду образитися. Мовляв — і був і не сказав про те, що має наступити, отже ми проти такого типа! 500 літ треба, аби нас інакше виховати.

Сьогодні прийшла картка від Вас. Дуже дякую за співчуття в справі мого здоровля. Літа минуть, заки прийду до себе. Та признаюся, що більше шкода Вас, ніж мене. Мені так якось важко жити, що не мавби нічо проти того, якби завтра не збудився. Досить маю всего.

Щиро Вас здоровлю і желяю доброго гумору та здоровля —
з глибоким поважаннем

Осип Назарук

P. S. Чи одержали Ви три річники газет, переслані Вам відси (2+1 зі „стейтів” „Дніпро”)?

14.

Січові Вісти (Sitch Herald)
2152 W. Chicago Ave.,
Chicago, Ill.
17. грудня 1923

Високо Поважаний Пане После!

Ваш найбільший з дотеперішних листів одержав я через Канаду сьогодні (вже думав, що Ви погнівались або, ще гірше, важко захорували). І зараз відписую.

Дорогий Пане После!

Ви не можете мати поняття, як дуже потрібно мені мати зв'язок з Вами — особливо тут, у сім шалено, божевільно великим і рухливим місті, що шумить і клекоче сильніше ніж Ніагара. Уявіть Собі десять старо-крайових миль (по 7 і пів км. кожда); можете їхати в одному напрямі сею камяною пустинею, що називається Шікаго, де день і ніч летить і реве ураган — авт і людей. Авта так страшенно летять, як ні в одному іншому місті, яке я бачив, не виключаючи Нью Йорку. Смертельні випадки дуже часті, хоч скрізь видніють червоні ліхтарні, вмуровані в улиці, серед дороги, округлі, без стовпів — як очі потвори — що страшно світять серед ночі — і хоч на розпутьтях мусить ставати кожде авто — при знаках червоних як кров, що автоматично перепускають повинь авт вічно пливучу як день, так ніч. Європейські міста — смішні передмістя сего велитня, спокійні й майже пусті, навіть Відень і Берлін (Льондона я не бачив, ні Парижу), а про Стокгольм або Київ шкода й говорити (крім Хрещатику). Від Мічигену вітер віє і бурливі хвилі його бють на „золоте побереже”, зване так тому, що при нім стоять віллі американських мільярдерів (регуляція 27 кілометрів сього берега коштувала 200 мільонів доларів!). Се озеро вічно неспокійне. А солодкі води його такі чисті, що з нього ціле місто бере воду до пиття, хоч має фонди на aqueduct-и хочби аж з гір Скелістих!

Хаос народів тут — не до описання. А всі зорганізовані аж до малих литовців включно (литовці мають тут два дневники!), — крім українського. Дивна ми порода. Ви може вже одержали два числа „Січових Вістей”, які я видав — і може дивувалися, переглядаючи їх, що я так бю на організацію — де попало, бю! Але годі інакше. Тут наші навіть не знають, скільки їх є. А буде спора пачка: рахують від 12.000 до 45.000! „Гарна” амплітуда! Найкращий доказ повного безголова.

А церква греко-католицька св. Николая велика й гарна — як

св. Юр у Львові. Довгів на ній плюс-мінус 250.000 долярів! Школи нема. Газета — та яку я Вам післав! Сварні й інтриги страшенні. Зовсім пригадують княжі міжусобиці. Тепер Філядельфія веде перед у „файті” (файт — боротьба). Нью Йорк (більше українців ніж у Львові). Філядельфія (маса українців). Шікаго — головні „борці”. За що? — спитаєте. Я не знаю. І ніхто з тих „борців” не знає. Маю вражіння, що се жеруться збожеволілі в передсмертних судорогах. Бо смерть нашого племені на сій землі певна, хоч і довго потягне: тут асиміляція йде розумна, не така ідіотична як під Польщею, чи Москвою. Ніяких заборон, ніяких переслідувань. Пишіть, що хочете, говоріть, що хочете. Полісмен ще палкою побє того, хто вам перешкодить вигукувати. Але вечорами елегантні Американки, учительки, приязно вчать по школах наше робітництво. Наука даром, книжки даром. А в школах для дітей — рай. Забавки, прогульки, веселість, дітей буком від англійської школи не відженете. Книжки в школах даром! І які книжки! Які площі до гри!

То ж й вмирає племя за племенем, почавши від німців. Наші ще найменше асимілюються. Темнота їх держить. Туге наше племя. Отяжіле й міцне. Ми мабуть останні щезнемо тут, хоч не маємо організації!

А як бере за душу Америка. Свобода! Ніхто Вас не запитає, хто Ви й чого сюди прийшли. Хочете горожанства? Буквально за пять хвилин без ніяких паперів одержите тут посвідку, що Ви подалися про горожанство. І вже ніхто вас відси не викине — навіть сам президент. А за пять років одержите горожанство, якщо не виїдете відси за той час. Цивілізація (не культура) о ціле небо вища від європейської! Розумію під тим матеріяльну культуру: уряд і поліцію та їх справність, пресу в значінню інформації, комунікацію, спосіб будови (стилю нема, бо се культура), фінансовість і т. п. Вигода в домах чудова: Європа се дикий край в порівнанню з сим. Вірте або ні. Але культура слабенька. Напр. у кінах грають „штуки”, за які в Європі викинулиб „артистів”. Таке Шікаго — одної опери не може вдержати!! Дефіцит її страшний... Стилевих будинків майже не видно. А кольоси з заліза і бетону сягають до хмар. Без прикрас — страшні, одноманітні. Вулицями в квадрати летять авта (їх сей „стейт” має поверх мільона) як крига весною ріками. Коли дивлюся на сю повіль силу, то приходиться на думку, що світ загорне англо-сакська раса — цілий, без виїмку. Хіба..., що жінки сеї раси не допустять до того: вони за вигідні й дітей не хочуть плодити... Все маю вражіння, що я у Вавилоні, або в пущі лісовій, де вічно шум бурі чути.

Але пощо я се все Вам пишу? Ви ж з описів знаєте шалені

міста „Нового світу”. Не знаєте тільки українців тутейших — бо дивним дивом ніхто їх не описав як слід. Аж на мене мусіла заждати ся праця. Почуваюся до обов'язку лишити її по собі — колись. Роблю пильно записки. За пару років буде праця готова.

Сьогодні одержав я картку від проф. Івана Боберського з Канади. Се дуже високо освічений і по німецьки точний чоловік, „прецизист” по умі. Пише так: „з країни вітрів, морозу, снігів, страхиття, ненависти та зневіри шлемо наше: „ще животіємо”...”. Добра характеристика.

Все дотеперішнє — се вплив бажання поговорити з Європейцем в сій, кам'яній пустині чужим.

А тепер до речі:

1. Ви, Пане После, рішучо або надто скромні, або мене уважаєте трохи ну... тес — (я не обидливий) некультурним, коли питаєте, чи зберігаю Ваші листи. А чиї ж листи мігби я уважніше зберігати як не Ваші? Можете мені не вірити, але я скажу що думаю: уважаю Вас одиноким*) істориком, якого ми мали й маємо. Чейже листи одинокого історика повинні бути збережені.

2. Вповні годжуся тепер з Вашим поглядом, що дискреція в справі статті про релігійну сварню — виключена. І аж дивно мені, що я писав Вам про дискрецію. Цікавий причинок до трьох студій: а). як непривичний до державно-дипломатичної служби чоловік переборщує в дискреції несвідомо, б). як людина, навіть така тверда як я, боїться боротьби (ще одної боротьби), яка з того моглаби вийти, що я інформував про стан справ, в). як тяжко людина думає.

Тепер, коли я звільнився від суворого неба Канади, мені дивно, що я писав про дискрецію. (Тут ще тепло й ні порошинки снігу). Коли одержу Ваш скрипт про жертя релігійних сект, а буде „пасувати” вступ і Ви згодитесь, сам напишу, що я удався до Вас в сій справі і просив вияснень як у експерта.

3. Лист до Президента Петрушевича з 1. серпня 1923. очевидно большевики, або вимантили від одного з нашої групи радикалів, або — купили може й від когось з диктатурців.**) Він по'являється за вчасно друком. Та кінець кінців не велике се нещастя. В часі, як я Вам пересилав його в таємниці, я ще був урядовцем,

*) В німецькій мові є на се прекрасні вислови: Sie sind nicht ein Historiker, sondern der Historiker (Geschichtsschreiber).

**) Що й се не виключене, думаю на підставі того, що діставалось в канадійську пресу большевицьку: пальцем можу показати людину з Диктатури, котрої „словеса” й „думки” були там.

бо не одержав був димісії про котру просив: значить — тільки дійсно довірений людині міг його тоді подати до відома. Що по тому сей лист надрукували, се вже инша справа. Адже всякі таємниці колись виходять. *Nichts ist so fein gesponnen, dass es nicht kommt auf Gottessonnen*, як каже старонімецька приповідка.

4. Що Президент Петрушевич дав одставку К. Левицькому і Жукови — зробив добре. Що аргументував се їх консерватизмом, зробив глупо і несмачно, вже тому, що він сам ні на крихту не різниться від них. Тай кого він тим „підійде”, що, мовляв, „консерватистів нагнав”? Большевики мають дивно гострий нюх, про що я особисто мав нагоду нераз переконатися — і тому їх напевно не підійде. А коли так, то для кого ці хитрування? Се оден з дуже численних доказів абсолюту наївності, який сидить у тій людині, котру химерний випадок висунув на верх у такім бурхливім часі. Потомок дуже старої священничої родини, котра час до часу видавала велетнів праці (чи Ви знаєте Антона Петрушевича, автора великанських, хоч і перестарілих, та все таки цінних археологічних, історичних, лінгвістичних і т. д. праць?) якби для тим певнішого оправдання своєї загальної лінії (лінівства) й блаженного оптимізму, не творчого. Знаю його ще з-перед війни, бо я був у його адвокатській канцелярії два роки заступником його. Він не втручався до нічого. Фаху свого не любив і не знав. Фінанси його були в страшнім стані, хоч мав великі доходи, як на ті часи. Канцелярія приносила і посольська платня приносила. Раз-у-раз судово переслідували його вірителі.

А мав тільки одного сина (нище нормального рівня, хоч очитаний був доволі широко). Одно в нім було добре: робив вражіння чесної людини і з тактом. Але на віча не їздив, тільки дуже рідко, не читав нічого крім газет і романів (з жінкою, котру любив). За всі роки нашого знайомства (десять років!) чув я від нього тільки один вислів, який нагадує думку: „Я еволюціоніст”.

Словом — се людина, яка має тільки індивідуальність формалістики (виступу, репрезентативности). Се й винесло його між недбалими на форми українцями. Друга його риса — впертість, котра якийсь час робить вражіння енергійности. Винесення його на чоло нації (бо Петлюра не був на чолі навіть тоді, як був на устах усіх — за маленький і немає навіть індивідуальности формалістичної) закрутило йому в голові; треба признати, що пізніше ніж Петлюрі. У Петлюри хвороба цезаризму (без сили, бо коби вона була бодай при силі!) проявлялася гостро вже в Кам'янці. У Петрушевича щойно у Відні.

Не терпів аргументації. Напр. коли я виступив з внеском (під

впливом напору opinii, що його кузен Селезінка на „таємні видатки” видає за багато з фондів військових), щоб постановити: „на квитках не сміє бути підписів двох кузенів” і аргументував, що такі постанови були в старих, випробуваних адміністраціях і навіть Габсбурги тим не ображалися, — він крикнув до мене на засіданню Уповноважених: „То я краду?!”. — „Я сего не сказав, але тим більше не маєте причини обстоювати того, щоб Ви і Ваш сестрінок підписували квитки на таємні видатки. Публика обурюється на таке. Пощо її дражнити? Чи ж не можна тактовніше робити?” — „Публика обурювалася навіть на архангела Михаїла, якби тут був. Я відповім за все!”. — „Чим? Гогенцолерни й Габсбурги мали чим відповідати, бо мали скарби, добра і престоли, а ви не маєте нічого, крім титулу. Нам не відповісте за ніщо.”

Такі перепалки між ним і мною повторювалися майже на кожному засіданню — при абсолютній мовчанці всіх інших членів Ради Уповноважених Диктатора. Були се люде матеріально залежні від Диктатури, коли я, як кореспондент американської „Свободи” мав з чого жити. Витворювалася атмосфера прямо до задухи важка. Я кілька разів просив партію, щоб дозволила мені вийти з тої атмосфери. Дозволу не одержав. До якого упідлення доходили члени Ради Уповноважених, можете судити напр. з того, що мій партійний товариш Подляшецький, якого на домагання партійної групи іменував Петрушевич уповноваженим, на раді говорив — проти мене, коли я домагався, щоб ноти читано спільно перед висилкою їх до держав Антанти. Аби тільки приподобатися Петрушевичові й Костеві Левицькому. А Сінгалевич, котрого вони трактували просто страшенно, ставив ще внесок на скасування уряду преси, бо знав, що се сподобається Петрушевичові й Костеві, котрі інакше не могли мене позбутися, як скасувати цілий уряд. Розуміється, поки я сидів на місці, не відважилися того зробити, але як я виїхав сюди, то хоч Петрушевич прирік мені на письмі, що уряд преси остає, зараз по моїм виїзді почали робити заходи, щоб знести його буцім то з економічних причин (хоч дві військові канцелярії могли держати у Відні — обидві обсажені кузенами Петрушевича — і хоч навіть той уряд преси фактично тільки піддали під владу Костя, котрий усякі видання називав „байками” й абсолютно нічого не читав!) і таки знесли. А мене боялися хочби повідомити про се! До того всего мусите знати, що уряд той стояв мною в очах опозиційно настроєної публіки, війська, молоді. Я мав великі звязки, велику переписку, численні знайомства особисті — й opinia була: „Коли там є ще Назарук, то якось не мусить там бути аж так безнадійно як оповідають.” Се мене боліло найдужче. Бо ясно

було, що я даю параван урядови в очах суспільности. А вступитися було годі. А вони до того всего ще рили, буквально підрізуючи собі галузь, на котрій сиділи.

Цезаристична хвороба у Петрушевича кріпшала з неуспіхами. Вже в Кам'янці виімагінував він собі, що Антанта дасть йому (а саме Америка)! літаки з бомбами і т. и., та мені сього не говорив, тільки в Канаді довідався я від проф. Боберського, людини абсолютно правдомовної — що йому се говорив. У Відні — як мені пише Панейко — розсівав Петрушевич вісти, що Англія держить у Карпатах (!) дві бригади (!) танків (!), щоб на випадок вирішення галицької справи, дати ті „бригади танків” до розпорядження йому!!

Се вже очевидно непочитальність першої сорти, навіть коли прийняти, що він хотів тим способом скріпити свою повагу в очах нашої публіки, а сам не вірив у те. А коли вірив, то ще більша непочитальність. Мені таких „бляг” не пускав ніколи, бо я в очі сміявся.

29. грудня 1923

Годину перед виїздом на віче до Дітройту, центру фабричного промислу автомобільного. Там є славний фабрикант Форд, антисеміт, там є 17.000 добре ситуваного українського робітництва — як легко булоб роздобути там грошей на видання і т. п., якби була організація з відповідними цілями! А так, певно зберу мало, або нічого і добре як не побють: така доля українського „діяча”! Але цікаве таке життя. Вже довго його веду. Часом маю його так досить, що завидую кожному маленькому англо-сакському урядничині в банку. Але мине настрій — і тягну далі.

Думаю, що ми українці взагалі занадто жаліємося на невдячність ґрунту. Чи ж такому Лойдови Джорджови не запльовують прилюдно обличча? Обітреться й дальше говорить на вічу. Чи ж архиспископи в Англії не бються по пиках? Се ж факти! Чому ми аж такі ніжні? Думаю, що чим вищий тип дійсної аристократії, тим більшу витривалість має. Ви очевидно тип аристократа — від поведінки аж до думок — се видно. Тому тим дивніший для мене Ваш жаль, що Ваш великий „труд не знаходить відгомону”. Той жаль тричі дивний для мене: а). Великий труд ще ніколи відразу не знаходив широкого відгомону, а Ваш труд дійсно великий в значінню висліду концентраційного, б). Він має дуже горячих приклонників, хоч їх не багато. Але ж годі вимагати від широкої товпи, годованої від початку світу останніми нісенітницями (які росли

в дурноті з поступом часу, аж дійшли до такого вершка, як його представляє в „Борітеся” старий проф. М. Г., що пригадує вправді Творця, але ще перед тим, заки хаос був упорядкований), щоб та товпа могла розуміти Ваші речі! Їм треба вилежатись, чи радше висіти довго в блиску, заки запах з них всякне в мозки інтелігентів і в шпальточках преси розійдеться частинками, атомами шпироко. А се вимагає часу і ще раз часу. І реклями, якої Ви не вмiєте робити, бо Ви цілком не „рекламова” вдача. І оточення Ваше не вмiє сього робити. Чи Ви повірите, що навіть справді інтелігентні люде (до них належить прим. о. Тарнавський, парох Шікаґа, мабуть найрозумніший чоловік в Америці) нічого не читали з Ваших писань, бо сюди вони не дійшли ще були? Такі речі йдуть помалу. Сеж не роман про „Пірване Дитя”, в. Найбільше дивує мене з чисто психологічної точки погляду, що Ви ж хоч так проймаюче бачите ріжні речі, того не добачуєте, що се природне! Чому?

Вибачте, Дорогий Пане После, що я Вам таку „проповідь” висипав, але я дійсно не розумію Вашого жалю до ґрунту. Ви ж найкраще бачите в перспективі віків його крем’янистість, що калічить ноги, його ховзькість, яка кидає на землю й важко побиває. Наша культура духова в тій стадії, в котрій була німецька (матеріальна) цивілізація в часі Raubritter-ства. Ся маса „удільних” розбишачків пера! Бо се навіть не розбишаки, тільки розбишачки. Нікчемно неморальні. „Нікчемно” не в значінню польським (rodle) — о, ні — се булоб іще добре, бо давалоб можність обурюватися на них серйозно, тільки нікчемно в значінню мокрої трави, яка обмотує і крає ноги пішеходця. Ті розбишачки пера такі брехливенькі, що просто гидь бере. Обсяг влади (їх ума) не більший як тих малих німецьких Raubritter-ів з їхніх скелістих замочків з запліснілими колодязями.

Ви знаєте, де є Баден під Віднем. Певно були там. Отож в часі Raubritter-ства їхала раз туди одна з німецьких цісаревих — з Італії вертаючи, з почотом. Отож там її — ограбили до останка. Се факт історичний. Ваша праця пригадує мені ту подорожуючу королеву великої німецької нації. Ріжниця в тім, що її ще не ограбили на нашім духовім степі. Не думайте, що се байдужність грабіжників: ні!, їм не стає (умової) сили, щоб кинутися на неї: не мають гаків відповідних. Чують, що лайка не гак, не зачепить. І вона їде долиною „Бадену” поміж замочки духових „равбріттерів”, надзвичайно страшних своїм умовим нехлюйством, непорядком, дурнотою, лайками, п’яним „запалом” розвалу й хоасу. Чи та королівська праця Вашої душі, доїхавши до столиці, до центру, — застане там ще щось, чи тільки руїну, — се вже инша річ. Я пси-

міст; як дивлюся на ту націю та її інтелігенцію, приходжу до переконання, що — застане руїну. Вірте мені, що мені бодай так гірко се писати як Вам читати, коли не більше. Але правду мушу сказати, як чую. У нас іде процес т. зв. некробіози. Може я добре не розумію сего медичного терміну, бо тільки коротко був на медицині. Але суть буде мабуть слухна.

8. січня 1924. Наше Різдво (греко-католицьке)*)

Як бачите з сього листа, я дуже втомлений новими обставинами й новими інтригами. Во істину — часто й сильно приходиться на думку плюнути на все й піти до чужих на роботу, напр. до фабрики. Страшенною грязюкою зливають (конаюча еміграція, стара вже хвороба). А що ніяких фактів для закидів здобути не можуть, то пишуть „просто”: Все, що він робить, робить для зиску, для наживи (у нас — нажива!). Але бояться отверто, з підписом се робити — отож анонімно.

Тут є така напр. цікава поява: „Український Робітничий Союз” (де йде страшна сварка між українськими націоналістами і большевиками). Запропонували мені, щоб я став редактором його органу „Народна Воля” (в ній досі панував і панує хаос не до описання; вона проти всего, що тільки було, або є, буквально: проти всего!). Тому що орган сей доволі великий (виходить тричі в тиждень) і печатається яких 7-10.000 примірників та матеріально доволі певний, я бувби взяв редакторство, якби були звернулися до мене до Канади. Тимчасом я підписав умову з Січовою Організацією, що беру редакторство „Січових Вістей”. (Чи Ви одержуєте? Я сам правильно висилаю).

Отож уже з тої причини мусів відмовити „Народній Волі” — та й так написав. Але редактор її якийсь Репен [?], котрого не знаю, думає, що я ще не відмовив — і лає. Господи, як лає! Про мідяне чоло пише (у мене) — і Бог зна про що. Не відповідаю ні словечка. Бо й що відповісте? Що не маєте мідяного? Мабуть по якимсь часі заявлю хіба, що дійсно маю намір зробити на українській політиці інтерес і пропоную 50% тому, хто скаже, як це зробити.

Та найцікавіше те, що під редакційні статті бідного Репена (се якийсь галичанин з двома чи трьома клясами середньої школи, як

*) Другий день свят. Пишу се на греко-католицькій парохії — прекрасна будівля тут. Одинокий сильний центр національний — Церква. Агітація розвалює її. І погані священники.

мене інформують, який дуже лякається за свій хліб) — підшивається, я міркую се на підставі ріжних даних, хоч доказати важко, оден розполітикований офіцерик, розуміється, анонімно. Що се за язва ті паничі, що буквально нічо не вміють, а привикли наказувати й ординансів мати, і гроші, важко Вам буде уявити Собі: хіба по аналогії римського преторіянства та султанського яничарства (до останнього назбирав я низку прецікавих вісток, студіюючи XVI. століття для історичної повісти про „Роксолянну“).

Ви, Пане Посол, авторитет у нас тепер, хоч думаєте, що Ваша праця непопулярна — і то авторитет загально-національний. Думаю, що Ваш авторитет ростиме з бігом часу. Тому не забудьте бодай у нотці осудити гостро: політикування офіцерства і політикування молодиків, котрі нічо не здобули, ніякого фаху не знають, а ревуть. Навяжіть тут до думки Драгоманова, до котрого якраз такі панки сильно липнуть (знаючи тільки анархізуючі вислови того діяча, по природному правилу, що мурин з культури бере передусім сифіліс і циліндер), а котрий виразно радив: Наперед опануй якийсь фах, тоді будеш корисний і для свого народу, та не будеш йому тягарем. Я додавби: і язвою. Дійсною, єгипетською язвою і то комбінованою. А відомо, що від одної з 10-ти, фараон — влада міцна — нарешті провалився. Що ж дивуватися, що тут годі видержати від комбінованої!

Якраз на свята прийшли всі чотири книги „Хліборобської України”, які я у Тимофієва замовив для головного отамана Січей в Америці д-ра С. Гриневецького. Він вперше почав читати. Се дивний чоловік: надзвичайно бурхливий і темпераментний тип шляхтича з часів польських *sejmików* — розбивач усяких організацій, безоглядний. З посвятою свого здоровля й майна, все розбивав: проти греко-католицької парохії оснував тут православну, проти всего оснував большевицький клуб, — потому покинув і вернувся до греко-католицької організованої парохії. Якраз з ним прийшов я сюди на вечерю до нового пароха гр. кат., о. Тарнавського. Заки усадовляться в ідальні до стола, пишу далі листа в канцелярії пароха. (Вибачте за хаотичність цілого листа, але воно покаже Вам дійсне життя тут лучче ніж упорядкована студія).

Отож той д-р С. Гриневецький каже тепер: „я 18 літ в Америці, з того 16 літ боровся проти греко-католицької Церкви, а два роки йду з нею. І кажу Вам, що годі інакше”. При всіх хобах се людина абсолютно чесна. Був такий багатий, що мав у Шікаго не тільки власний дім і авто, але й яхт на озері Мічіген. Все пустив по смерти брата, котрого дуже любив. Тепер нічого не має. Дім продав так: Постановив в день смерти брата, що кого першого зустрине на ву-

лиці, тому продасть дім за гроші, які той матиме. Зустрів знайомого поляка. — „Купи дім!”, каже йому. Той сміється! — „Я маю на мастку 150 доларів”. — „Добре”. І продав йому дім великої вартості з чудесним урядженням.

Се не байка! Се оден з проявів еміграційної психози: простір тут налягає шалено на душу — то є віддалення від дому, від місця уродження. Мене уважають люде „сильним”, а й я відчуваю часом дуже діяння простору. Бачите се й по писанню сього листа: „Ще й час! То так далеко і так давно!” Се налягає на душу. Ломить точність і силу опінії, яка тут „не досягає”. Відси така маса тут звихнених людей. Щойно тут зрозумів я значіння Міцкевича слів: „Litwo, Ojczyzna moja, ... ile cię cenić trzeba, ten tylko się dowie, kto cię stracił”. Але з другої знову сторони режим на землях України держить тут мене по словах якогось китайського релігійного філософа, котрий так представляв значінне уряду й режиму:

Я зустрів жінку, що дуже плакала під лісом.

— „Чого ти плачеш?” — запитав я її.

— „Бо тигр тому два роки забрав мені тут батька, тому рік мужа, а вчора самотнього сина”.

— „Чому ж ти вже по втраті батька не покинула сих околиць?”

— „Бо я не хотіла вертатися до свого краю, де дуже поганий уряд, волю тут умирати, де тигр має владу”.

Все те оповідання приходить мені на тямку, як, буває, затужу за Галичиною.

Але — я мав Вам писати про д-ра С. Гриневецького. (Цікаво, що Ви подумаєте Собі про сей страшно хаотичний спосіб писання! Межує з хворобою, званою Gedankenflucht). Отож д-р Г. страшно уважно читає все. Так почав читати і Ваші „Листи”. Вже переліз (дослівно! переліз) 14 сторінок. Читає по три рази найменше, а тяжші місця більше разів. Я працюю в його кімнатах і раз у раз чую, як читаючи кричить до себе: „Свята правда!”. Не розуміє Вашого поняття „неутральности” (в перших стрічках і сторінках „Листів”). Порівнує се поняття з „безпартійністю” й застановляється над тим, чи „Січ” не грішить неутральністю.

— „Але нам дає школи, як що я зрозумів його!”, каже мені.

Наводжу Вам се тому, щоб показати потребу вияснення Ваших термінів, на сім випадку. Бо д-р С. Гриневецький се здібна людина, добрий лікар, а значить: добрий натураліст і докладно думачий чоловік. А що ж діється з менше докладними і старанними в думанню! Він має німецький університет і німецьку методу думання. Раз у раз повторює про Вас: „Das ist ein Denker!”

Коли я оповів йому про стан Вашого здоровля (легені), гово-

рить: „Тут знаменито для нього булоб у Кольорадо пожити! Може запропоную йому за два-три роки, як знову дороблюся”. — „Варта!”, додає, ще і ще раз читаючи Ваші стрічки. — „О, варта!”.

Передаю Вам шматок дійсности, щоб бачили, як діє Ваша праця. Надзвичайно діє! Я ще не бачив, щоб навіть старші так захоплювалися чимось печатаним, як захоплюються Вашими річчями. А Ви нарікаєте — так неслухно! Та — все вимагає часу!

На д-рі С. Гриневецькім студіюю провідника. Просто подивляю його нерви: як він може видержувати на чолі „Січи” (вона вершок демократичної форми організації). Я не мігби! Як він рахується з найбільш абсурдними домаганнями з низу! При його вибуховості — се вершок опановування себе, що важко зрозуміти.

Та все те — така собі січка з „Нового Світу.”

Тепер хотівби я відповісти на Вашу пропозицію: усунутися від політики і творити модерний світогляд.

Се була в мене одна з влюблених моїх мрій. Розуміється, я не мігби був припустити, що Ви аж так високо поставите мене, що признасте „на письмі” можливість у мене, сотворити щось подібне. Та чим довше я мріяв сю мрію, тим більше переконувався, що вона нездійснима, або дуже важко здійснима — і не тепер. Справу сю рішено вже, як певно знаєте, дуже давно в Індіях — технічно, то є щодо віку, призначивши около 30 літ на науку (всяко у всяких часах), около 30 на практику і решту на евентуальне творення своєї системи, кому доля дала стільки сили, щоб дожити в силі ума понад 60 років.

Відкриваю в практиці мого життя великий розум у тій техніці: чую, що я замало, рішучо замало знаю і замало бачив та пережив, щоби взятися за таке діло! Коли Ви знайшли час переглянути мої описи вражінь з подорожей (писані ночами, прихалцем, або таки в залізничнім купе — в пульмані можливо писати, хоч трясє), то мусіли запримітити, як у мене ломиться старий мій світогляд. Ні, світоглядом того годі назвати. Се були якісь дерев'яні патики „світоглядів” ріжних часів і народів, скинені в мою голову, як скидає письменник папері зі свого стола в кіш, коли вже витягнув з них усе потрібне. Ще до цілковитого зломання тих „пaticків” требаб мені обіхати Єгипет, Палестину, Мезопотамію, Індії, Китай і Японію та — Москву. Вірю, що тільки на місці можна зрозуміти як слід розвиток культур і держав, які там були.

Вірю не на основі теорії, тільки практики, своєї: Мене вже замолоду дуже цікавили скандинавські набіги на Європу. Мимо пильного читання не міг я зрозуміти, чому зі Скандинавії виходили вікінги, і аж до нових часів (Карло XII), глибоко в нові часи, товк-

ли всіх і вся, та чому вони там тепер так затихли. Аж перед війною довелося мені поїхати до Скандинавії. Як тільки висів я на беріг Скандинавії коло Треляборгу й переїхав небагато миль залізницею, зрозумів більше, ніж за 30 років передше: граніт з рідкими лісами, широкі, плиткі ріки, ковані в граніті дороги (яких очевидно не було до недавня) і небо — сказали мені:

Адже тут годі було викормитися*) якому небудь енергійнішому племені.

Шлях до грабунків прекрасний: а. „позитивний”: добре виїздити на всі боки! Даром! Водюю (лиш одним боком земля — туди й мало їхали грабити); б. „ще позитивніший”: як величезна твердиня виглядає їх гранітна земля для чужинців — нічого їм тут шукати: висока скеля, довга над водою, мало урожайна, бідна — значить, рідня тут безпечна. А до киду в світ, не такого як нашої „еміграції плачу”, але веселої, завойовницької треба почуття, що там за ними безпечно все (хай і голодне). Се було мабуть і одною з головних психічних появ також польської шляхти з її пісків на Україну та московської навали.

Тепер той граніт обробляють на гарні хрести, пам'ятники і т. и., з тих лісів роблять сірники і т. и. — значить, промисл „оурожайнив” скельну землю й відняв її племені „кид” у даль. Психічно плем'я се наситилося подорожами століть.

На сім одним скандинавським прикладі, який протягом дуже короткого часу освітив мені більше, ніж я був би „вистудіював” до кінця життя мабуть, побачив я, що значить для мене подорож. Вона очевидно не для всіх однаково потрібна; напр. Кант знав Англію прекрасно, хоч не виїздив поза Кенігсберг від колиски до гробу; у Вас помічаю також дар „бачити здалека” — по двох-трьох Ваших реченнях про Канаду, сказав я собі, читаючи Ваш лист — Ви лучче бачите в ній наш елемент, ніж інші, що тут десятками

*) До якої бездушности дійшли наші історики (перед Вами), маєте доказ на тім, що ні оден з них не представив властивої причини набігу орд монгольських на Україну: брак періодичної поживи для стад кочових племен Азії. Того браку не могли вони заспокоїти грабунками в Китаю від коли злучено китайський мур, який почали будувати сотки років передше! Се властиві причини упадку нашої княжої державности (зовнішні). Я пізнав їх студіюючи XIII століття, до історичної повісти „Проти орд Джингісхана”, яку маю вже готову від пяти років. Розуміється, притім мусів я йти грубо взад, щоби зрозуміти XIII століття, і дійшов аж до століття перед Христом в Азії. Правда, надто основно не міг я цього робити.

літ сидять. Для мене конечні їзди, щоби відчуті і зрозуміти щось. Релігійні світогляди доконче треба збагнути там, де вони повстали в їхніх найбільш грандіозних креаціях, то є в Азії. Вони найдовше й наймогутніше хвилювали людством. Навіть по евентуальнім упадку чи зруйнуванню всіх релігійних системів, людство ще довго відчуватиме спадщину тих світоглядів. Без їзди на місця (Палестина, Арабія, Іран, Гіндостан і що може найважливіше — Китай, бо там творилася релігійно-державницька система par excellence — Конфуція, майже одночасно з анархістично-релігійною системою Laotse) — годі мені се збагнути.

Я багато там сидіти не потребую. Природа не дала мені доброго слуху, може тому дала уважне око й злучену з ним пам'ять. Роками й десятками літ памятаю міни людей, з якими я вперше зустрівся (м. и. напр. Вашу), їх рухи й вислови, памятаю в котрім місці сторінки великого тому єсть якась думка, що зробила на мене глибше вражіння, і кольор паперу і т. и. Мені треба мало часу, щоб утворити собі поняття про щось, що бачу.

Наприклад без того, що я переговорював з німецькою армією на Великій Україні в грудні 1918 р., ніколи бувби не мав „округлого” поняття про неї, хоч у Німеччині я бував! (А пропос того: Чи Ви знаєте, що без намови галичанами поодиноких німецьких відділів, їхніх команд і простого жовнірства — в чім я сам брав дуже енергійну участь — булоб напевно згноблене в зародку повстання проти гетьмана?! А галичани булиб абсолютно не брали участі в повстанню, якби Ваші „Листи”, чи щось подібне були напечатані перед повстанням і поширені! За ніщо так не ручивби я, як за се).

Отож — треба їхати! А на се — нема грошей; від часу війни їзда божевільно подорожіла. (Якби була держава, я ставби напр. курієром до ріжних посольств — і вже бачивби, що мені треба). Се раз.

А два: треба десь спокійно сісти й мати бібліотеку та кілька літ почитати. Тепер уже вмію читати, знаю як робити виписи з читаного, знаю, що читати, бо набрав практики в оцінюванню авторів уже по перегляді книжки (вибачте за такі вискази, але так є). Та ба — від 22-ох років (від коли мене викинули з гімназії в родиннім місті Бучачі з семої кляси) не розпакував я ще подорожної валізи як слід — розумійте се дослівно! Нераз сміюся, що перейшов у літах блуканини казкового Одиссея. А тут мабуть і лотос забуття Європи знайшов. Байдужіє помалу все в душі. Цей сміх належить очевидно до гірких, бо я дуже сильно відчуваю потребу постійного осідку на свому шматку землі й у свому домі.

Мати моя з дому Чекановська походить зі старої й колись ба-

гатої родини. Ще я пам'ятаю, як бабка (я тоді був у другій кл. гімн. і мав 12 років) випродувала останки великих піль під Бучачом („гаї” за містом і левади біля стації). Відкупити се, булоб мені приємно ще й на смертнім ложі. Тимчасом, — я буквально перекотиполе, перелетний журавель від 22-ох літ! Пройдисвітом став, як нарід каже (чи дасте віру, що слово „народ” викликає у мене щось в роді несмаку, так мені надоїло вічне повторювання його „благерами” й фантастами, до яких і я довго мав сумнівну честь належати).

А третє: треба мати свобідну голову, свобідну від журби за матеріяльне існування. Я належу до натур журливих; все мушу мати гріш при собі, інакше не мігби жити. Все боюся будуччини (матеріяльно). Словом: не маю спокою внутрі (з малими виїмками).

Як бачите з усього — умов до творення такого діла нема в мене. Може оставлю якісь афоризми на сю тему (як думав у Канаді, що вмру, бо був тяжко хорий, то пробував їх уже списувати для свого сінка, котрого ще на очі не бачив).

Хвилями мені здається, що я не є „geklärt” (виферментуваний), як каже німець. От і в сім листі бачите якусь мутну гіркість, коли згадую про напади на себе. Так не пише чоловік, котрий має другим давати зразок світогляду! Все те вимагає ще передусім довгого часу для успокоєння (котре може перейти в омертвіння). А може найважніше: не маю підходячої умово людини, з котрою я разом в однім місті живби й обговоривби все потрібне. Вправді такі річи творяться на самоті, але аж по зібранню всього потрібного.

Langer Rede kurzer Sinn: Почуваюся до обовязку дати слідуєчому поколінню молоді нашого дуже бідного племені (польська література також пса варта — купа „благерів”, се її характеристика, розуміється, ті „благери” луччі ніж наші, бодай форму мають) принаймні те, що можу дати в заокругленій формі практичного *vademecum*: супроти себе, жінки і світу, — але годі. Не складається. Може по пятидесяти роках життя зачну се (належу до довговічного роду — по батькови й матері — чуюся як студент, хоч маю сорок років і тяжко переходив життя). Та — Бог знає, чи вспію і се зробити.

А пророс Бога! Бачу Його часто згадуваного Вами. Чи не моглиб Ви мені при нагоді виложити Свій погляд на се? Вибачте за такі питання. Як вони Вас разять, не відповідайте. Я нічим не чуюся діткненим від людей таких як Ви (і таких як Безпалко — екстреми!)

9. січня 1924.

Сьогодні дам Вам приклад і доказ некробіози українського народу. Прийшов лист від І. Окружної Січової Організації з Філадельфії, в котрій „працюють” М. Залізник, Ісаак Базяк (оба бувші с. р.) і Кедровський. Розкладають організацію — не кажу, що свідомо, вже тому, що вони хотілиб опертися на якийсь групі галичан, бо з великої маси наддніпрянців, які тут є скрізь, годі що не будь zorganizувати: некробіоза захопила їх сильніше ніж галичан: вони в російських, білоруських, жидівських, інтернаціональних організаціях, тільки не в своїх. Отож ті три панове агітують в першій окрузі нашої організації. Ніякої ясности в тій агітації ні сліду. „Критика” всіх і вся — тай тільки. Кінчиться якимись запальними зазивами, Бог зна до чого, бо й вони не знають. Ся заагітована перша Округа, присилає нам дописи до поміщення в газеті. Інакше, розуміється, відмовить грошей на газету. Се грозить розбиттям організації (з якої можна зробити чудову річ — матеріал робітничий прекрасний!). А помістить се, завалить газету “stekiem głupstw i nonsensów” — тратить повагу і газета і ціла організація. А я хотівби її вдержати бодай до зїзду в маю — потім як не вдається централізувати так, щоб Головна Екзекутива могла діяти (олігархія з чотирьох осіб, якою можна рішучо кермувати), — треба буде кинути все й піти на службу до чужих, до фабрики, денебудь. Бо ж годі прикладати руки до безцільного та ідіотичного мусування (ферменту), в яким неможлива організація й кристалізація. Як удається централізація на зїзді, може з сего вийти і здисциплінована організація бодай зі сто тисяч членів, що обіймалаб Північну Америку, Канаду, Бразилію й Аргентину та може навіть удається її перещіпити на Зелений Клин при допомозі торговців наших, які їздять туди в службі Гадсон-бей Ко. З одним таким можу мати звязок через його жену, котру я пізнав у Ванкувері над Спокійним Океаном — він урядовець тої компанії. Називається Мельник. Пише описи з Камчатки, дуже цікаві, які печатав „Наш Поступ” в Едмонтоні, Алберта. Його тоді не було як я був у Ванкувері. Був у подорожі.

Але все те можливе щойно по заведенню централізації. Інакше вся енергія й час піде на обжирання з „удільними” організаціями, котрі хочуть кермувати центром по засаді: Rząd jest na to, aby nim rządzić”. А кожда з них чого иншого хоче! Отаманщина в прекраснім розцвіті! На землях Індіян їй дуже до лиця цвисти, але вона шкідлива як хабазя отруйне й сикає гноєм з мозкових ран хорих на еміграційну хоробу людей. Се хороба страшна й нічим розгарді-

яш на степах України в порівнянні з сим на преріях Америки і в її величезних містах. В разі централізації булиб фонди і то великі.

Якби сей лист не розрісся так, як розрісся, я виложивби Вам, як їх тут можна тоді зібрати. Розуміється, все виключно для Вашого відома. Бо виявлення змісту (не самого факту) переписки убилоб можливість моєї роботи на завше.

Summa summarum: Студіюю мабуть востаннє можливість регенерації української некробіози. Подивляю при тім Ваш помисел примінити в політичнім змаганню натуралістичний закон “*ius corporis alieni*”. Як медовий цукор успішно й на більшу міру кристалізує тільки тоді, коли вложите в нього нитку, котра становить хребетний стовп, так Ви хочете в ту масу українську втягнути і з нею звязати чужі вже нам культурою вищі слої. Одинокий спосіб. Іншого дійсно нема. Трохи за слабо, то є за мало аргументуєте тим вищим слоям їхній шкурний і місійний характер тої великої ролі. А се найважніша річ з цілої Вашої праці на мою думку. Тимчасом Ви її тільки натяком зазначуєте. А її требаб розробити образиво, блискучими, яркими кольорами позитивними на випадок удачі, і негативними (чорними) на випадок несповнення обовязку супроти землі, на котрій родилися. (Се трохи є, і цілком чітко зазначене — „що кожних сто років, приблизно, будуть вимордовувані”). Але замало. Бо тут центр і головна кріпость, то є головний ґрунт на твердиню Вашої великої праці. Коли переконаєте ті вищі слої, вони будуть робити довго, століттями на сім дуже невдячнім ґрунті. Вибачте за отвергість, але ще раз мушу підчеркнути, що Ви не доцінюєте ваги і значіння пропаганди взагалі, а своїх думок зокрема. Тимчасом ніякі навіть найліпші умови будови не допоможуть нічого, коли не буде усвідомлених бодай 10.000 людей про ціль і плян будови та можливість її виконання, що стане стимулом праці для них. (Чи Ви знаєте клясичну латинську працю „про обовязок”? Вона Вам дуже придаласяб до схоплення ріжних мотивів аргументації).

Хочу кінчити лист, бо й так може пропасти. Хай отже пропаде менший.

Вашу працю, призначену для „Записок Наукового Товариства ім. Шевченка” з великою цікавістю очікую, як кожду Вашу працю без виїмку. За довіря Ваше, що я мігби Вам поробити деякі замітки, не знаю як висловоти Вам свою подяку, чи як се назвати. Я ж ляк в історії й хіба про конструкцію праці та силу аргументів зможу щось сказати (як вони діятимуть на мене).

Що до Кривоноса то я дуже дякую за вказівки. Я не думав його представляти таким, яким він був, тільки виідеалізувати,

значить — основно змінити. Се мені як повістярєви вільно. Але мабуть часу не стане, як треба буде піти до фабрики, бо тут ледве чи видержу. Та розуміється зроблю все можливе й радше дам себе викинути, ніж уступлю сам. Тоді не чутиму вини на собі, що покинув можливість великого діла на пустині, де конас наше племя серед страшного жертя.

Желаю Вам дуже щиро здоровля й видержки на страшнім степі українського духа та першої передумови того здоровля й тої видержки: внутрішнього спокою супроти всіх проявів степової тактики степових людей і невольників (“jedyna broń niewolników jest zdrada” i ... “o czym tu думаć na paruskim bruku?”. Чи памятаєте ще ті речі Міцкевича, котрих Поляки не люблять друкувати? Які вони влучні! “I utraciwszy rozum w walkach długich plwają na siebie i żrą jedni drugich!” — чудова характеристика кожної еміґрації. Але назагал Міцкевич — поет, який не рівняється з великим, як напр. Гете).

Не ваяжіться писанням до мене. Знаю, які Ви заняті й нездорові. Ще більше знаю, який дуже дорогий для нас Ваш час. Тому хоч як хотівби я мати від Вас листи, задовольнюся й короткими. Але карткою прошу ласкаво повідомити мене по можности зараз, як прийде сей лист, — бо булоб прикро мені думати, що не дійшов, якби дійшов.

Ще раз здоровлю якнайщиріше і кланяюся —

Осип Назарук

15.

Sitchovi Visty (Sitch Herald)
2152 W. Chicago Ave., Chicago, Ill., U. S. A.
18. лютого 1924

Високо Поважаний Пане После!

Сьогодні прийшли у цілости: 1. Ваш скрипт „Реліґія й Церква в історії України”, 2. Ваш лист з 29. січня і 3. матеріал до життєпису — все так спритно й солідно запаковане в міцній, сатиновій коверті, що я не сподівався того по „письменницькій людині”.

Пишу сей лист замість картки, на скороруч, перекинувши тільки побіжно Важу працю, котра мені надзвичайно сподобалася і маю вражінне, що спричиненне викликання її — се вінець моєї (sic) однорічної тяжкої праці в Канаді. І ще маю вражінне, що ся найпотрібніша з праць, які укр. інтеліґенція повинна була дати народові, появляється (як всі такі потрібні праці) дуже пізно. Чи не запримітили Ви в історії всіх народів, що такі появи се правило? Немовби якийсь „chochlik” [гном] нарочне жартував собі з люд-

ських змагань. Від початку нашої історії Церква се одинокий бльок, скеля, (часом звітріла, часом знову скріплена политою лявою чийогось духа), який весь час був основою організаційної кристалізації мас, а яким ніхто — за тисячу років ніхто — не зайнявся синтетично так як Ви тут, хочби й сконденсовано.

Щасливий випадок хотів, що сюди на пароха прийшов о. Тарнавський, старий священник, надзвичайно розумний і великий обсерватор. Довгими годинами говорю з ним про українську церковну організацію в Америці, яку він прекрасно знає. На основі тих розмов напишу працю, з якої будете могли навести два-три добрі приклади колись у книжковім виданню сеї Вашої студії, бо тут, де всі вязи впали, психіка нашої маси виступає далеко виразніше ніж в Європі. Се оден з мотивів, які спонукують мене до того, щоби причинитися до Вашої третьої пропозиції: щоби ся студія була печатана у „Хліб. Укр.“, або в „Листах” без роблення тепер спеціальної відбитки. Другий мотив: Ся праця викличе в Америці й Канаді напевно довгу товквітню, хоч не зараз мабуть. Зразу остовпіють усякі дяки, що рішали про те, чи Володимир Великий був уніят чи православний. А потому тим дужче „возьмуться за справу”. Тоді й можна буде підмітити головне з їх „висловів” у книжковім виданню. Третій мотив: Ваш помисел, щоби звернутися до сен. Шелухіна — величавий. Очевидно, будьте ласкаві по можности скоро зробити се, найкраще пересилаючи йому рівночасно щіткову відбитку сеї студії й мої листи в сій справі (з застереженням звороту їх Вам). Відносно вислову думок щодо поваги між гр.-католиками і протестантами — то нема страху за се. Після появи сеї студії сам Митрополит Шептицький зверне на неї увагу й може навіть сам напише щось (евентуально я й Ви звернемося до нього в сій справі, коли уважатимете се відповідним). А у пресвітеріян я звернуся до начальника їх пропаганди між українцями (вона збанкрутувала вже — по витраті якого чверть міліона дол.), д-ра Гонтера, перекладача Шевченка на англійську мову, людини високо освіченої, котру особисто знаю. Тоді буде ся справа компетентними людьми зі всіх боків освітлена, думаю, що в примиряючім дусі. А щойно тоді Ви зможете зібрати коротко всі погляди й написати працю, яка перейде у власність культурних народів загалом, бо англійці, німці, скандинавці сильно цікавляться релігійними питаннями (не даром вони державний змисл мають). На такій праці — розуміється пишу се мимоходом, можете згодом і масток зробити, коли вона буде перекладена на англійську мову. Понад сто міліонів англійців і говорячих по англійськи мають неймовірну масу церков і бібліотек церковних. Треба буде тільки дати

“copyright” і відповідний титул (се тут дуже важне) та обробку. Наприклад: „Релігія і Церква в історії Сх. Європи”; субтитул: Змагання двох церковних культур — римської і візантійської на ґрунті європейським і американським.

На появі Вашої книжки про се на світовому ринку англосакської маси залежить мені ще й тому, що тільки в той спосіб інші Ваші історичні твори (про Україну) звернуть на себе увагу світу. Про користи з сього для цілої нації не треба розводитися, бо вони ясні.

Тому будьте ласкаві скермувати Ваші думки і бодай принагідні заходи при збірці матеріалів у тім напрямі. Се сильно оплатиться і для нації та державної справи нашої і для Вас особисто. Якби Ви побачили Самі сей англосакський світ, то запалилисяб до того пляну напевно. А се скріпилоб Ваше здоровле, бо великий плян як відомо навіть умерти не дає, коли ним переймемося й кріпить енергію неймовірно.

Пересилати Вам скрипт назад боюся, бо на коверті вже вибила амер. пошта печатку “Suspected Liable” (на бажанне могу прислати коверту з тою печаткою). Раз перепустили, а вдруге може якийсь „мудрець” заквестіонувати і піде скрипт до Вашингтону, де попаде до бюр, у яких є й наші землячки „шпіони” (або полячки) і просто для докучення можуть скваліфікувати вже не як “Suspected”, але як “Dangerous” (небезпечний) — або просто загірити. Думаю, що Ви маєте копію, або оригінал. А тут така пустка, що нема кому дати перебити на машині, хіба сядь і самий переписуй, а я сильно занятий.

Тому задержу скрипт аж до Вашого дальшого доручення, хочби се й припізнило друк.

Не думайте, що я боюся переписки з кваліфікацією “suspected”. Я зараз по приїзді сюди приняв горожанство, бо інакше міг на доноси наших „вилетіти” примусово як „большевик”, а горожанин се тут великий пан, навіть президента не боїться. Розуміється, по закону, повне горожанство одержу аж по 5 роках, але в міжчасі вже ніхто мене не сміє рушити, хочби я як збитошничав.

Ті „наші”! Се такий прояв гниття, що прямо гідь збирає яких типів видає ся гниль. Нпр. останні блювотини п'яниці Вітика і спекулянта А. Крушельницького з „Нової Громади”, лайки агентів чрезвычайки перепечатають проти мене тут наклепи навіть з органів, що є проти них! Головно затроює тут повітря Чиж б. сотник армії Петлюри (галичанин), котрого я раз чи два счесав. Приглядаючись його роботі, приходжу до погляду, що навіть неволя менше страшна ніж булоб пануванне розполітикованих офіцериків

(vide преторіяни, яничари і всякі інші extra організації військо-
виків, що займалися політикою). Напастю Вітика й А. Круш. зай-
муся в окремій брошурці. Тимчасом — повірте мені на слово, що
все там видумка гнилих душ подібно як твердження, що мене пані
Вольська в Києві еквіпувала! Соромно робиться писати про те, але
годі. Та пусте. Видержимо й сю гайдамаччину „публіцистики”.

В разі якби Ви вже печатали сю студію про релігію у „Хл.
У.”, можете дати малий вступ плюс-мінус такого змісту:

„Бувший галицький представник у Канаді О. Назарук при-
глянувшись тамошній релігійній і церковній боротьбі між україн-
цями, прислав мені такого листа (тут навести відповідні виїмки,
без діткнення „дяків”). На се я написав отсю працю. Для всесто-
ронного вияснення сего питання будуть зроблені відповідні за-
ходи у визначних і компетентних людей гр. католиків, православ-
них і пресвітеріян”.

Розуміється — можете змінити се, як уважаєте вказаним.

Покищо стільки.

По перечитанню основнім Вашої праці, більший лист з заміт-
ками слідує. До тижня вишлю.

Гонорар, зложений в Канаді, зараз напишу, щоб вислали.
Будьте ласкаві його прийняти. Про погашенне довгу б. урядови
ЗУНР, який Вас непотрібно пече, окремо.

Прошу прийняти від мене вислів найглибшого поважання й
найщирішого бажання здоровля та гумору —

Осип Назарук

[Дописки на маргінесі цього листа:]

„Поганський”, „поганська” — се ж термін полемічно зловбий,
якого сьогодні нема радії вживати. Що Ви на се? Може б бу-
ло добре не вживати слова „поганська” віра. Чим вона поганська?
„Язичеська” (племінна) — краще. Я, мимо всіх прикростей маю
добрий гумор. Мабуть тому, що маса нових обсервацій оживлює
надзвичайно.

16.

1. марта 1924

Високо Поважаний Пане После!

Я думав, що до тижня пішлю Вам свої замітки до Вашої нової
праці.*) Та час був дуже зайнятий. Вибачте ласкаво.

*) Чи Ви скінчили вже Свою працю до Записок Наук. Тов. ім.
Шевченка?

Ото ж до речі:

Передусім загальна характеристика:

Сю Вашу працю перечитав я, не пропускаючи ні словечка, з таким зацікавленням як колись молодим хлопцем читав оповідання Купера. Значить: з максимальним. Так само як Ваші „Листи”.

Та се діється в душі тільки в часі читання Ваших згаданих вище річей („Листи” читав я двічі, деякі тричі — все з тим самим зацікавленням: максимальним). По прочитанню вражіння припадає, наче мрякою. Де джерело сього і причина? Вибачте, що я відважився так написати, але се з любови до Вашої праці. Хочу її зробити такою на будуче, щоб і по прочитанню залишила те, що дає в часі читання. Спосіб, який мені видається самотнім: надати кожній Вашій праці „артизм кшталту”, як сказавби Куліш.

Щоб не розводитися надто довго над тим, що я розумію під сим, прошу Вас перечитати Собі доконче перших 30 стрічок Гетого „Achilleis”, яким він хотів перевищити Гомера. Уявіть собі помисел того велетня німецького! На тему з перед трьох тисяч літ написати щось таке, що перевищилоб твір, у якому очевидно є складники з тих часів і на якому є „печатка гения”; все одно чи оден Гомер, чи більше „Гомерів” його робили. Гете не скінчив свого твору, тільки зачав його. Але зачав так, що дійсно — побудовою, кольористикою й розмахом перевищив старого Гомера (на мою думку). Правда — тільки в перших рядках. Коли Ви їх не знаєте, то дуже раджу Вам прочитати їх в оригіналі, не пожалуйте. А коли знаєте, то відсвіжіть собі їх. Я радо Вам зачитувавби низку сих стрічок, але де тут „Achilleis” знайдете!

Щось неймовірно сильне! Щось, що до смерти залишається в пам’яті. Я сказавби, що се найсильніше місце всієї світової описової поезії (я знаю всі епопеї, не виключаючи гіндостанських). В „Калевалі” є подібні три, чи чотири стрічки, в „Сакунталі” навіть кілька сторінок подібних, але такої клясичної сили *in der Gestaltung* палаючої кольористики (пожар Трої!) нема ніде. Очевидно Гете відчував що не вдержиться на такій висоті й махнув рукою на дальші частини великанського, навіть для нього занадто амбітного — замислу. Залишилось — торсо.

Всі такі твори мусять залишитись турсами.

В державних справах таким турсом був вислід праці Перікля (у віденській університетській бібліотеці є прекрасні студії німців про се, титули я забув).

Отож Ваші писання як концепційні зразки наукової публі-

дистики („Листи” і ся праця про релігію) своїм відчуттєм, острою аналізи й інтуїцією та дотепом, кладу я (компліментів від мене рішучо ніхто не чув) на місце аналогічне з твором “Achilleis” в описовій поезії, хоч їм бракує якраз того, що має “Achilleis”, а що я хотівби на будуче бачити у Ваших писаннях. Бо Ви се можете дати і булоб “przysłowiowem zakoraniem talentu” (я скінчив тільки польські і німецькі школи та трудніші речі можу висловити тільки в тих чужих мовах), якби Ви сього не дали. Бодай як прикрасу, бодай як мережку, бодай як платви і крокви, коли не як будову. Се — і ніщо инше — буде тим кінцем стріли, який вбється в пам’ять нації, яку Ви творите.

Бо навіть формальність, що Ви у нас виступаєте як перший науковий письменник римо-католицького обряду (поета сього обряду мали ми у Федьковичу; натурально, інертні Рутенці не використали сього факту в агітації між масою латинників на нашій землі). Це має далеко більше значіння, ніж здається на перший погляд. Коли се не заповнить дупла, яке в нашій національній організмі зробили маси латинників як окрема група, тоді ми останемо дуплавим деревом з напущеним у нім гаддям — по образівм вислові Тараса (у нього є нотки з “Achilleis” — о, є!). Про зміст уже й не говорю. І тому я хотівби бачити ще стрілу з закінченням — правдиво панським, аристократичним у значінню духовім, „владнім”, володарським. Я вже багато написав, але не маю певности, чи ясно висказався, тому: Exemplum: У праці Вашій про „Релігію й Церкву” при книжковім її виданню (другім) можнаби вложити *mutatis mutandis* щось подібне, як Гете вложив у свою „Achilleis”: *artystyczne kształty*. У Вас вони є в теоретичнім, спеціально аналітичнім розумінню сього поняття, але нема в архітектонічно-різьбарсько-малярським та в руховім, течійнім, струміннім. Ясніше: нема архітектоніки *artystyczno-kształtowej* в часі і просторі, чи краще: просторі і часі.

Але, бійтеся Бога! Не розумійте мене зле! Ваші праці се дійсне, щире золото і се не є ніяка „критика”, що я пишу. Се вислів бажання, дуже горячого бажання, піднести те золото до квадрату, до *sześcianu* (до куба), до безконечности у його існуючій уже вартости і тривалости.

Нпр. Ви ж знаєте Chłędowsk-ого (“Dwór w Ferrarze” і инші). Ніхто не скаже, що через артизм у *kształtowaniu* втратили його речі на науковости. Вже німці перекладають їх — оден по однім. Чому? Бо в них є відблиск того, що в “Achilleis” горить великим пожаром. Я не тративби даром стільки паперу й часу, якби сум-

нівався, чи Ви годні зробити це. І то без більшого напруження, ніж те, яке Ви вкладаєте у Свою працю. Тільки тому й пишу про се. Спосіб, у якому Ви опрацьовуєте теми, доказує понад усякий сумнів, що Ви тільки не звертали уваги на сей бік творення.

Висновок: У данім випадку кількома уривками можнаб (у другому виданню) дати образи блиску Візантії й Афону як джерел православ'я та картини дисципліни Риму як джерел католицизму — і, що дуже важне, зображення топтання православ'я турками, як силою, та наслідки занечищення і заломання джерел православ'я; in grossen Zügen.

Детальні замітки: (всуміш важніші і дрібні).

I. Як іще можна, змініть ласкаво слово „редакторе” на „доктор”, бо редактор у нас разить: за багато колючок має редакторське перо писане в лапках. Прикро якось, хоч неузасаднена та прикрість.

II. „В суть релігії не входжу”. Ой, як дуже придалосяб увійти. Вся молодь під впливом плиткого Біхнера (“Kraft u. Stoff”). І не тільки молодь! І моє покоління — а я маю вже 40 років. Бодай коротко увійти. Воно може мати дуже благодатний вплив.

III. Слово „соціяльний” рішучо замінити словом „суспільний”, бо у нас загал, навіть інтелігентний, мішає поняттє „соціяльний” з „соціялістичний”.

IV. Містицизм за реально розібраний. Слід його булоб озорити чимсь — містичним. Дуже поручаю переглянути чудову річ “Die religiöse Erfahrung”, (автора забув, се переклад з англійського). Лучшої книжки для Вашого світогляду не знайдете. Вона велика, коло 300-400 ст., але д. цікава.

V. До ст. 15 Вашого машинового скрипту маю занотований Schlagwort “Divus” (плюс-мінус) і тепер уже не знаю, що я тоді думав, як читав, хоч прочитав ще раз цілу сю сильну сторінку. Може те, як Римляне, бачучи, як валиться їх державність з нутра, пробували створити авторітет і цезарам надавали титул “Divus” і святині їм ставили? (Відблиск сього діяв і на Сході — се була мода, якою окраїни імперії тим дужче захоплювалися, чим менше розуміли її реальні причини. Чи не відти титул „Син Божий” у Христа?). Може я хотів піддати Вам щось до аргументації? Не памятаю.

VI. При читанню Вашої праці прийшла мені на думку важка проблема, яка мене вже від літ мучить: справа моєї приналежности до радикальної партії. В дуже молодих літах був я соціял демократом і навіть брав участь у великім зїзді у Відні, де представляв Бучач. Опісля відчув, що мені ближче селянство — і пі-

шов до радикальної, мужицької партії. Вона тоді вже не мала в програмі точки: раціоналізм у справах віри, але була сильно „антипопівська”. Воював і я проти тих нещасних попів, горячо, обидами і т. п. Тільки одного митроп. Шептицького не допускав у пресі радикальній образати, бо подобалися мені його культурні зусилля для нас як нації. На тім тлі були між мною й управою партії цікаві зударі (я був редактором „Гром. Голосу”, парт. органу). Я не хотів, наприклад, містити опису як Шептицького обкидали яйцями в Америці, а партія казала містити. Я не послухав — і дійшло до того, що в „Ділі” (народні демократи) був такий опис, а в „Гр. Гол.” (радикали) не було. Мене не прогнали, бо не мали іншого редактора. Від тоді щораз більше розумів я значіння Церкви як національної інституції. Щойно Ваша остання студія усвідомила мені в цілій повноті значіння Церкви як Церкви і як інституції людської, основної в усякім збірнім життю. І я нпр. обстоював, що добре робить д-р Новаковський (б. адвокат у Богородчанах, член радикальної партії, тепер на Прикарп. Руси), котрий, як член партії, був головою комітету, що будував церкву. Річ тоді нечувана. Щодалі, я відходив внутрішньо від хаосу своєї партії, від її сирої кипучости, у всім. Держала мене при ній традиція (близько 20 років я в ній є) і звязки особисті з селянами, котрих я сам туди заагітував, людьми гарними; та може ще більше практичність діяча.

Діло таке:

Сьогодні, 3. березня 1924. Власне принесли депеші вісті, що в турецькій парламенті внесено три законопроекти: а. скасувати каліфат, б. міністерство віровизнань і в. всі теологічні школи — як цілком зайві інституції. Цікаво як довго переживе ся держава прийняття тих законопроектів?

Отож діло в тім, що уважаю суспільність нашу (чи се взагалі суспільність?) за недорослу до того, щоб вона видержала не попавши в хаос після оповіщення зміни переконань своїх (sit venia verbo) провідників. Ми не в Англії. У випадку оповіщення зміни, тай ще до того на еміграції, вся решта життя може піти на те, щоб „боронитися” проти закиду „зради”, киданого і злобно і що гірше з вірою! Чи се практичне? Чи взагалі не маючи свого ґрунту під ногами можна дозволити собі на такий люксус? І що дальше робити? Пірвані лянви звязків битимуть в обличча.

Знаю, що запитаєте: Як же можна жити і працювати з таким розколом у душі? А я Вам на те відповівби (яка шкода, що моєї важкої для мене проблеми не можна устно обговорити): — А як може вязень жити в тюрмі? Я в сьому випадку також недобровільно

увязнений: кинений передчасно, ще студентом, у вир політичного життя через недостачу в нас працівників. Застряг у тім вирі і втягав інших у нього. Тепер — лишати їх? Не маючи змоги збудувати їм нової будови, бо деж на еміграції можна збудувати щось для Краю нове в політиці? А там хаос! Не до описання! Хаос у думках. Нпр. орган моєї партії „Гром. Голос” у руках молодиків, котрі очевидно навіть партійної програми не знають! А орган „ведуть”, А ся програма — пожалься Боже. Словом — ні в кут, ні в двері.

До того всего маю вражінне, що навіть ясніші уми затемнилися під напором особистих і національних нещастя. Нпр. д-р Василь Панейко, мій старий знайомий і товариш ще з гімназії (роком вище ходив), що пішов недавно в масони (як Ви дивитесь на масонів? Я майже не знаю того руху) — пише мені з приводу оповіщення мого (викраденого) листа до Президента Петрушевича з 1. VIII. 1923 плюс-мінус так: „Се неморально писати компліменти Петрушевичови, котрий так само злий коли не гірший як Кость Левицький” (з моєю характеристикою Костя, Панейко годиться). Тимчасом той же сам Панейко значно довше мав до діла (як редактор „Діла”) з одним і другим і ніколи ні слова критики не написав проти ніодного з них, а мені пише, що се неморальне, хоч я про одного з них написав так, як він думає, а що до другого, то по перше не мав доказів таких як проти Костя, по друге сальвувати ж треба бодай оглядністю в формах бувшого голову держави, бо тоді вийде чорт-зна-що. Та се дегресія тільки. Отож яка Ваша думка в сій, під VI. порушеній справі? Я привязую велику вагу до Вашої думки, бо бачу сильну інтуїтивність і ясність погляду незатемненого нещастями. Ся проблема — приналежности до партії, яка попала в хаос, якому я відси зарадити абсолютно не в силі, мучить мене внутрі страшенно. З другого знову боку рушити сю справу се значить — замішати себе в вир нових неприємностей, які геть унеможливають мені всяку працю. Чи не найлучче мовчки дивитися як западають у повну руїну всі наші партії, а з нею й моя, та робити свою роботу. Яка ся робота, бачите з органу „С. В.”, котрий видаю: неполітична. Але, з третього боку, чи не маю я обовязку сказати, що думаю? Де тут мірило, що лучче для загалу? Внутрішне відчутте се дуже непевне мірило. Воно мені каже: Не марнуй енергії на пусто! (Лучче пиши нпр. описи подорожей своїх). Але чи се „пусте”? А знову, чи валючи щось, не мається обовязку поставити нове на те місце? А чи не лучче те „нове” в тиші будувати? Ах, якби я хотів утекти в тишу на рік-два. Але годі. Скажіть кілька речень на все те шамотанне внутрі! Дуже прошу.

VII. До ст. 18 Вашого скрипту: Як Ви оправдаєте могутність Англії й упорядкованнє Швеції, котрі відступили від Риму? Се требаб заакцентувати сильніше.

VIII. На ст. 20 скрипту не розумію, чому в стрічці четвертій згори вжито слово „тільки” в реченню: „Там, де в силу ріжних попередних історичних обставин”, і т. д.

IX. Покликуєтеся на Возняка. Се дуже пильний і цінний чоловік але слаба голова; без великого горизонту, без сили kształtowania. Прекрасно опрацював письменство, доцент одного російського університету, Келтуяла, мабуть Литовець. Він знаменито доказує, що т. зв. нарід ніякої творчости не проявив. Нпр. видно се докладно в старих колядках, де все співається про срібні й золоті посудини, про бояр; се очевидно творчість багатой верстви, яка тільки увійшла в масу, котра з роду не бачила ж ні золотої ні срібної посудини на столі. Дуже раджу Вам переглянути його дво-томову працю (титул забув — я мав ту книгу від д-ра Никифора Гірняка, він у Тернополі тепер, можете з ним переписатись в сій справі — бо теорія Келтуяли Вам дуже знадобиться і дуже підкріпить виводи в змаганню, щоб відівчити наших від непошани й ненависти до вищих верств).

X. „Сьогоднішний день”! Сеж masło maślane — „вчорашнє вчора” — консеквентно требаб казати.

XI. Слабість поганства! Адже у скандинавських народів воно давало гарт духа й експресії. — Тут щось не теє. Требаб окреслити, що, як і чому. Сила ж „Едди” страшна! А в Швеції, як я їздив, то чув від Шведів: Уважаємо своїм творцем не Штріндберга, — ми його соромимося, а старого Тегнера, „автора” (він властиво переробив) старої “Fritjofts-sagi” — ще з поганських часів (Тегнер жив, коли пам’ять мене не помиляє у 16 або 17 ст. і був єпископом або священиком).

XII. Чудово Ви вивели „самопоїданнє.”*) Коби ще коріннє його відкрили більше виразно.

XIII. Я також не вірю в правдивість антиваряжської теорії М. Грушевського. Бо чому варяги могли аж у Сицилії й Палестині закладати держави (Балдвіни з Варягів), а у нас під боком ні? Але сю теорію М. Груш-о треба бодай кількома реченнями

*) Тут „самопоїданнє” відбувається на велику міру між нашими. Прямо скальпуються — перами, бо ножами англосакси не дають. А як злющо ненавидяться! Господи — Твоя сила! В слідо-ючим листі напишу Вам про умови праці тут! Haarsträubende Sachen. Питайте, що Вас тут цікавить! Радо писатиму.

опрокинути Вам як історики. Бо вона прийнялася. Ви взагалі недоцінюєте „пропаганди”, якою Москва вже другий раз повалила нашу державність і якою мільярдер Вріглей призвичаїв цілий на- рід (100 мільонів) жувати гуму в Америці! Се ж факти, з якими треба рахуватись.

XIV. Галичина, Володимирія і Литва се наші перші національ- ні держави. За мало вяснеме. В лютім у “Słow-i Polsk-im” (львівсь- кім) появился ряд статей Ст. Грабського про національне вихо- ванне й шкідливість розвівати легенди, котрі заслугують на увагу.

XV. „Земля не може бути без закону”. Чудове! Але за мало виведене. Сей стріл гарматній невикористаний. А дуже шкода його в анархічнім суспільстві!

XVI. До ст. 23: „Таксамо можна булоб навести тисячу сві- доцтв і т.д.”. Раджу в таких випадках писати: „багато” (Не ти- сячу). Бо мені вбилася в тямку колись давно ще в студ. часах читана психологічна студія якогось німецького ученого (в бер- лінськім тижневику “Die Zukunft”, але автора й титул забув), в якій він доказує, що творчість людей свободних народів і клас ріжниться основно від творчости людей поневоленних народів тим, що останні вживають суперлятивів: невольник привик, що йому не вірять і тому намагає суперлятивами. Се не випадає особ- ливо Вам.

XVII. „Од природи анархічна українська нація”. (ст. 25). Не квестіоную правдивости сього вислову — тільки чи не можнаб сього сказати в інакшій формі? Але се зрештою не дуже важне. Лиш у першій хвилині вражає.

XVIII. „Восприїмчивість” у всіх Ваших писаннях невиясне- на. Як буде се слово в иншій мові, нпр. французькій, німецькій, російській, польській? І взагалі звязки сього слова несхопимі на- віть для мене. А що ж для слабшого читача?

XIX. до ст. 56-7: „Відродженне... може наступити не через плебісцит *), а через духове й організаційне відродженне...”

Під „організаційним” розумію (тут): внутрішню духову дис- ципліну (а що Ви розумієте під цим? Се ж треба доконче сказати інтелігенції, для котрої сі — поняття такі чужі як спів для мушлі, що виросла на дні моря, де навіть гук сто-сот гармат не дійде в часі битви, тому та мушля не має взагалі знарядів слухових; тут

*) Взагалі Ваші негативні означення завжди влучні і сильні, а позитивні за мало ясні для читачів тієї сорти, якою розпоряжає наша „нація”.

треба операції скальпелем, а не таким зворотом, який сам на-совує питання).

Говорите про освіту релігійну. На чім вона полягає? Що се таке? Даю слово чести, що 99% інтелігенції, навіть кращої такої питання поставить. Зрештою найновіший рух письменницький змагає до того „щоб стаєнні хлопці могли розуміти виклад про філософію” (цитата з якогось бельгійського автора).

XX. „Щоб вплив”. Щоби вплив — повинно бути (евфоніка).

XXI. „Буковинці — це поняття територіяльне”. Ні! В Галичині називали буковинцями Українців з Буковини (поняття етнічне й переносне; так само називали б їх, якби вони виємігрували з Буковини — і називають їх так у Канаді нпр.).

Вибачте за всю ту січку, витрясену всуміш. Се замітки читача — без найменших претенсій. Твір випечатаний дасть основу (внутрішню) багатьом священикам українським до праці й багатьом інтелігентам уможливить вступ до церкви. А нарід уже від давна скаржиться, що в наших церквах не бачить своєї інтелігенції, а це тим більше його разить, що в польських (і тут в англ.) церквах багато інтелігенції чужих народів.

Тепер хотів би я ще поділитися з Вами двома моїми думками з приводу цілої Вашої діяльності. Прийміть їх під розвагу так щиро, як щиро я їх пишу, бо дуже мені залежить на тім.

А скільки разів гляну на яке небудь Ваше писання, все приходить мені на думку народний оклик простолюддя, яким воно висказує свій подив: „І відки такий узявся в нас?” На се питання Ви повинні дати основну відповідь, по можности велику (наприклад 2-3 томову). Заголовок „Спомини з мого життя”. Така праця дала б більше ніж усі Ваші праці (а скільки вони дають?! Будьте певні, що щораз більше людей оцінює так як я — найвищим мірилом). Чому? Над сим уже думали великі. Гете сказав: колись забудуться всі, навіть найкращі твори — бо прийдуть нові часи і нові люде; остануться вічно живими тільки особисті спомини, бо з них говоритиме завжди жива людина — про себе. І дійсно! Тільки подумайте: хто читав би сьогодні великого Гомера, якби школа не впахала його в дитину як у гуску кукурудзу? Хто читав би Данта? І навіть біблію, якби не церква? А спомини Васка да Гама з його подорожей читатимуть завжди — з однаковим зацікавленнем! А мемуари всяких дам двору, навіть часто поверховні, читають з запертим віддихом століттями! Вмів Гете дивитися в душу людей! Тому дуже важне було б, щоб Ви написали Ваші особисті спомини, від коли памятаєте Себе (і про свій рід по батькові й матері, що знаєте); з найменшими нюансами опис Вашої душі й думок у час переходу на українське „поприще”. Ви

очевидно знаєте, де Ви опинилися й не мені Вам се пояснювати: Ваша роля подібнісенька до ролі англійського пана Парнеля між ірляндцями (хоч і теоретик Ви, але дуже бойовий і практичні речі маєте на оці). У нас степ духовий, безмежний, страшний як за часів Тугайбея, де виколують очі, обрізують вуха, саджають на паль і тішається, як людина сконас. Діється це не днями, а цілими віками. Ще й плюють на неї і на палі шкіру з неї стягають та сіллю посипають. Садизм невольників в оргії! Довгій, безконечній. Ви стали до праці на такому „дикому полі”, з котрого радо втік би кождий, якби міг.

Ви могли не стати до роботи у нас, але деінде. Що і як потягнуло Вас — сюди? Де ті стебла, за які Ви хапались, пливучи щораз далі кривавим струмом української історії та сучасности? Річ ясна, що Вас пхнули в наш бік глибокий етизм і розсудок та бажанне виладувати свою силу на те, щоб уможливити упорядковати життя на великім просторі. Королівський задум! Але як Ви до того доходили й дійшли?

Се питання не з пустої цікавості поставлене, тільки з практичности, з огляду на сучасність та будучину. Чи ж треба мені багато доказувати, який вплив мали б такі спомини Ваші на цілі покоління (наприклад і також): а) польської культурної верстви (особливо ж на її молодь), що опинилася на нашій землі, і на б) мільйонів маси латинників, котрі без такої праці — при сприяючих Польщі обставинах — готові на наших землях відіграти таку, або подібну ролю, як відіграли римські легіони й табори довго розташовані в Іспанії, Галії, Дакії... Себто ролю ржі, котра непотрібно зіла місцеві народи й витворила якісь бастардні „культури”, від яких тхне шмінкою (вибачте) проституції й занепаду та передчасно конаючого варварства. Бачили Ви Румунів зблизка? Босе військо, а хабарництво аж до порога королівського двору! І се має бути молодий „нарід”. Просто страшно! Отож таку ролю відіграють Поляки й латинники в відношенні до нас — ба, остільки гіршу, оскільки вони менше державницькі й менше дисципліновані та культурні, ніж були давні, старі Римляни. Вислід легко собі уявити. А може і тяжко! Бо просто страшно! А сему могли б Ви запобігти! Тільки не привязуйте за малої ваги до діяльності осіб і пропаганди словом і письмом. Се у Ваших писаннях часто повторюється — „пренебреженіє”, погорда до пропаганди, до „літератури”.

Дорогий Пане После! Се неслухне становище в практиці. Я багато разів переконувався про страшенно сильне діяння пропаганди. Се факт. А проти факту ніяка погорда не допоможе. Печатаючи в „Січ. Вістях” (в життєписних матеріялах) життєпис про-

стого робітника Томашевського, я напечатав її — для Вас у першій мірі: щоб Ви побачили, як діють дві-три розмови й пару брошур, даних молодому хлопцеві з народу радикалами, котрі самі не мали упорядкованого світогляду. (Я їх знаю). А прецінь з тим їх „даром духа” (що за глум!) товкся Томашевський десятки літ по далеких степах Канади, по „майнах” підземних, по лісах і великих містах, жертвував свій заробіток для ширення шматочків зі шматочків неперевареного світогляду, який зацеплено в нім за молоду, прихалцем. Чи ж думаєте, що серед молодих дітей з добрих шляхетських домів не трапляться подібні ідеалісти, коли в них зацепите Ваші погляди в відповідній формі? А нам вистарчить десятка-два рухливих людей, щоб розбити одностайну скелю польщини, як наїзниця, що лягла на грудях тої нещасної української маси й як ерратичний бльоку не дає дихати цілій половині легенів (аж до Дніпра). А як би Ви розбили той бльоку, він не тільки дав би можливість віддиху, але був би тим прісним тістом, що скоро спричинивби ріст нашого справдішнього хліба! Се було б діло — дуже велике! І благодатне. Річ ясна, що Ви робили й робите його Самі, без моєї „вказівки”, ще заки ми бачилися. Але я Вам хочу піддати тільки инший “oskarb”, иншого роду динаміт до розсаджування того ерратичного бльоку на нашій землі: Спомини. Особисті спомини. Ся зброя певна. І мусить її пустити в рух людина з тої кляси, про котру тут мова. Тоді сей бумеранг буде вічно літати і вертатися — поки не розібе бльоку ерратичного, що дусить нас і землю, на котрій живемо та виплоджує під собою скорпіонів і дерганів — огидних. Ви підіймали нераз дитиною камінь, під яким бачили таке? — Се плід „діяльності” й 700-літнього сидження польської шляхти на нашій землі — аж до Вашого сміливого, хоч елегантного виступу.

Маю вражіння, що Ви не доцінюєте ваги Ваших ударів пером. Се страшні удари! Вірте мені. Я обсервую їх вагу тут на аналогії чогось цілком инакшого і бачу їх вагу та логіку так, як трудно їх побачити деінде. Ваш територіяльний принцип нації, котрий Ви поставили інтуїцією, практикує тут англосакська раса, найбільш вироблена зі всіх: практикує грандіозно, на велику скалю, сотками тисяч шкіл вечірних і міліонами підручників для чужих, що прийшли на землі, опановані нею. Якби Ви знали по англійськи (не пишть на адресі: Mr. Dr., тільки або Mr. або Dr., бо се тут так уживають, а по инакшій писанню й говоренню зараз пізнають чужинця) — я прислав би Вам такий підручник: майстерна штука! Мага? А обдумана — Господи! Для найтемнішого; і вивчить його усього, що тій расі треба, для скріплення її територіяльного державного принципу в душі пришелців. Ходжу пильно до такої

вечірної школи для чужинців — зі слугами, робітниками, куховарками і т.п. Не повірите, що се за цікава річ; ходити й дивитися на те. Як вони вчать? Самі вчительки! Поведінка їх така: коли хто прийде спізвившись, навіть на цілу — годину (лекція триває дві години), ніколи не упімнуть. Навпаки: Перерве науку і якнайсолідшим тоном каже: “Good evening, John!” (або Eveline). За те вчать точности при кінці: навмисне кінчать лекцію п’ять хвилин перед дзвінком, але нікому не вільно вийти, поки не задзвонять. Весь час дають — тільки признання. Зовсім як генеральні штаби військ: у звітах нема ніколи признання до погрому, тільки все: „наші війська зайняли луччі позиції”. Се видно принцип виступований від часів фараонів. І у Ваших творах бачу проблиски його: інтуїтивні! А тут се є система, пляново робиться. Тому вишукайте, де можете осіб, що були польського походження й діяли на хосен місцевого населення, бо зрослися з землею. Перейдіть століттями все — навіть ідеалізуйте! Ви вмієте все робити дуже тактовно. Се принесе стократні плоди.

Б. А тепер форма тої форми. Вона однаково важна як і зміст, себто нескінчено важна: а. для поляків і латинників Ваші спомини повинні бути написані по польськи — з елегантно їдким, Вашим гумором. З цитатами з польських письменників, б. для російського (московського) ерратичного бльоку, що давить нас від Дніпра на схід далеко — мабуть лучче підходить студія з тяжким науковим апаратом: бо Москалям як більшим варварам імponує се більше (зрештою Ви, виховані в давній Росії будете се лучче знати ніж я: я тільки піддаю під розвагу думку). Глядіть на їх запінені роти, коли вони дискутують над Марксом. Просто цікаво дивитися! Розуміється, по московськи треба писати. Як? Легко в тексті, а тяжко долом? Се Ви лучче відчуєте!

Знаю, що усміхаєтеся, читаючи се й подумаєте: „Знайшов для мене програму діяльности. На маєш! Я ледве тягну те, що вже взяв на себе, а йому збирається на охоту, подавати мені плян діяльности”. Та — се (даруйте за легку іронію, вона має тільки оправдати мене за сі помисли) чейже не більш важне завдання, ніж те, яке Ви мені піддали: Творити світогляд для молодих поколінь. Отож тепер серйозно: дам Вам слово чести, що хочби до 20 років, а напишу таку працю (дуже старанно обдуману), як Ви приречете мені, що напишете се. Добре? При тім я прийму Ваші вказівки дуже радо й не матиму найменших претенсій, щоб Ви приймали мої замітки. При тім зроблю все можливе, щоб видати ті дві Ваші праці по можности скоро й гарно. (Проект диспозиції для моєї

праці, на одній сторінці, шлягвортами — дуже мені бувби помічний при обдумуванні сеї роботи).

Треба кінчити листа!

Чи Ви читаєте з олівцем у руці? Бо я дуже просивби про відповіді, бодай короткі. Ага! у Вашому життєписі бракує найважливішого, бодай два-три речення про те, як Ви стали на український ґрунт і коли і під якими впливами. Жду на се.

Вибачте, що я забув запитати, скільки коштувало переписання Вашої праці на машині. Будьте ласкаві написати про се.

У Вашім листі до п. Жеребка бачив я згадку про стан фінансів Гетьмана. Якже необережно поступлено з грішми! Який стан тепер? Що з дітьми Гетьмана? Чи знаєте сина? Кілько він має літ? Як він виховується? Хто його мати? Які його здібности? Де вчиться? Чи вчиться чогось практичного? Всі сини Вільгельма знали й ремесло! Ще в мирний час. На мою думку він (син) мігби відограти ролю володаря тільки по цілковитій руїні Європи, коли настане час аналогічний до того, який був по упадку й розвалі римського orbis terrarum. Що Ви на се?

Дуже щиро Вас здоровлю й
остаю з глибоким поважаннем
Осип Назарук

17.

Шікаго, 3. марта 1924.

Високо Поважаний Пане После!

Я вже докладно перечитав Вашу преінтересну працю про релігію і церкву в історії України і пишу Вам більшого листа. Заки його вишлю, запитую, чи Ви згодилисяб, нпр. „Америці”, укр. гр.-катол. органи дозволити наперед печатати сю працю за заплату 50 дол. Все ж се гріш — тут важко і певно там не легко роздобути його. Разом малиб Ви 75 дол. за ту працю. Жду на відповідь. Чи одержали мій останній лист?

З високим поважаннем
О. Назарук

18.

Шікаго, 10. марта 1924.

Сеї лист не повинен бути оповіщений перед 30 літами ізза імен осіб характеризованих у нім!

Високо Поважаний Пане После!

Я прирік Вам описати тутешні умовини праці інтелігента;

вчорашний день (неділя) був характеристичний для тих „умовин”. Тому пишу вже тепер, хоч недавно писав я Вам.

Ото ж вчора мав я такі пригоди:

1. Промовляв на шевченківськiм концерті. Щойно тут чути, який це всесторонній поет: він емігрантський поет *par excellence*. „І виріс я на чужині і сивію в чужому краї” і т. д. Маса емігрантських мотивів! Опрацював я все те старанно, вбрався в чорний одяг, виголосив так, що аж піт ллявся з мене (пів години кричав) — і тепер, ще зіпрітий, мусів сісти в авто (на дворі зимно, сніг свіжий паде — а було вже так тепло, що перелетні птиці тому два тижні летіли над містом) й їхати на концерт до литовців — „репрезентувати”.

2. Приїжджаємо (я і д-р Гриневецький): Там обходять 10-ліття їх преси („Новини” — дневник, перше число вийшло як тижневик 9. III.1914 — а тепер — уже великий дневник — лівіщий напрям від Керенського, правіший від есерів лівих, як мені пояснили, що мене вправило в гумор, з *przekąsem mówiąc*). У величезній салі на 6.000 людей всі місця так заняті, що поліція більше не дозволяє продати білетів вступу! Озеро голов — скрізь. Галерії тріщать. — Адвокат Гугес впроваджує нас за сцену і знайомить з редакцією й адміністрацією органу, з їх панями, з редакторами інших органів м. и. „Руссаго Вѣстник-а” („правіше лівих с. р., лівіше кадетів” — мабуть). Хочуть зараз вести на естраду. Кажу: Я щойно кричав, дайте відітхнути. Годяться. По двох точках виходжу (по промові якогось велетня з тубальним голосом, котрий довше говорив про мене, ніж я мав намір говорити і говорив). Викричав я своїх 5 хвилин (промову матимете в 6. ч. „С.В.”) і сів — уже ледве живий, бо до такої маси треба кричати як під голим небом (всі литовці розуміють або по „русски” або по польськи, отож і по нашому розчовпують трохи). Відпочали, сідаємо в авто й їдемо на третю візиту (зміст своєї промови вручив я шефови того органу; се якийсь старший уже чоловік, був у швайц. Берні на університеті, виглядає знищений).

Дорогою говоримо з д-ром Гриневецьким. Порівнуємо вражіння з обох зборів. Литовці мають тут 11 парохій, Українці 10. Отож числом Литовці не багато втекли. Але вони мають тут два дневники (крім інших)! А ми на тижневик не можемо спромогтися. . . У них, жінки їх інтелігентів в хорі співають. У нас „соромляться” і не співають в хорі — з простими. У них на сей вечір вилягло все. У нас рівночасно в тій самій годині робили не лише большевики (ті навмисне, аби розбити), але й „свої” — різні забави. На одну таку забаву неоправославних (то є бувших греко католиків) влас-

не мусимо їхати, бо там 13-та Січова сотня уряджує забаву. . .

В авті кажу я до д-ра Гриновецького:

— „Маю вражіння, що се не нація ще (ми), але труп.” На те він:

— „Що не нація, се певно, але й не труп. Се ембріо, що має вже ендодерму, мезодерму й ексодерму. Але — ще нічого не варта, щойно буде.”

— „Ні, кажу, се труп, котрим очевидно сіпають черваки розкладу.”

— „Ні. Вони організуються. Атже бачите, що є в Америці десять заповомових укр. організацій.”

„Якраз се що їх десять, а не одна або дві, утверджує мене в погляді, що се труп, у яким кишить розклад. Бо вісім з тих десять організацій ледви животіють, деякі напевно збанкрутують, висавши людей. А се розбитте навмисне викликане інтелігентами без хліба, щоб мати посади, се факт. В тій цілі й органи пресові окремі заснували й — лаються весь час, бо треба ж „конкуренцію видержувати”.

На тім тлі йде дискусія з посивілим ідеалістом, наївним і добрим чоловіком, котрий у своїй запальчivosti розбив тут греко католицьку парохію і заснував неоправославну на Ірі (до котрої власне їдемо — я іду туди перший раз), а потому сам вернувся до греко католиків, а ті вже осталися. Робив се „на злість” одному з парохів, відомому п'яниці й картяреви, з котрим свого часу посварився „на забій” (а потім погодився).

3. Входимо. Саля доволі велика. Сцена гарна (се церковна власність — ся галя), образи Франка, Шевченка, М. Грушевського, Павлика. Танці виром йдуть. Долівка нечиста, повно паперів на ній. Ззаду шинкують, хоч закон гостро карає за се.

Ще не обтріпався я зі снігу, як влетів на салю порядний камінь, через шибу, збивши її та вдарив у — протилежну стіну. Публика видно привикла до таких і подібних речей, бо навіть танців не перервали. Тільки вмить вилетіла на двір добра чета січовиків так справно, якби ждала нападу. І заки я з дива прийшов до себе, деякі члени її вернулися й донесли, що. . . „ті, що кидали, довго попам'ятають собі забаву”. Видно порядно їх потовкли і певно за два-три дні справа опиниться перед американським судом. Ну, нічо*). Я тільки почув голод і з гумором почав заїдати каналку та

*) 2. IV. 1924. Сьогодні сказав мені д-р Гриневецький, що сей камінь, по його доходженню, напевно кинено за ним: Ненавидять його за те, що оснував сю церкву і покинув їх у ній. *Ipsissima verba*

попивати пивом (10 плюс 25 центів).

Розглядаюся по публиці. І дякую випадковій, що не спізвився на пару мінут, бо якби був підходив до дверей у хвилині коли влітав вікном камінь, кинений з великою силою (видно се по тім, що шиба не розлетілася, тільки вибито в ній діру величини п'ястука), — міг обірвати від котрої небудь воюючої, сторони бо ще не всі мене знають. Тут наших стільки, що ніхто їм рахунку не знає. Хто нападав, не хочуть сказати. Кажуть, що... „італійці”, з якими сварилися при касі за ціну. Не вірю. Мабуть наші. Бо тут зажерливість страшна. Як за княжих часів, або наче за булаву б'ються — Бог їх знає за що. Людей маса. Танцюють. Я їм і пю, бо голоден. Присуваються до мене робітники наші, частують, аж випрошуюся. Добрі люде. Що з того? Розбиті страшенно! Деякі темні: не орієнтуються нпр. у тім, що большевики їх кличуть до себе на „мітінг”. — Робітничче віче, кажуть, буде 16-ого, Ви чули? (до мене). — Та чув, відповідаю. І мовчу, бо я ще свіжий і не знаю людей. Д-р. Гриневецький за мене толкує їм, що се буде большевицьке віче. Слухають мовчки. Тимчасом концерт Шевченківський скінчився (ми його мусіли покинути на початку) і напливають уже наші гр. католики — на забаву. Тут забава далеко більшу роллю грає в життю, ніж в Європі, бо робота тут тяжча. Сиджу й нуджуся (я не вмю танцювати). Д-р Гр. пе з ними. Я вже не можу й абсолютно відмовляюсь. За якої пів години непомітно висмикуюся зі салі і йду домів.

Кошти сих репрезентацій як на мене на 1 день значні: 75 ц. вступ на концерт Шевченка (не розуміють того, що промовець має вступ даром), 1 дол. на литовський вечір (бо не випадає даром у чужих бути, а вони також не додумалися зарезервувати місце, хоч дуже просили взяти участь), 50 ц. вступ на „забаву”, 25 ц. гардероба. А до того — і втома. Втома. Д-р Грин. те саме платив плюс два рази авто по одному долярові.

Ще перед нашим концертом (котрий натурально спізвився на години) говорив мені цікаві річи о. Тарнавський:

— „Іздив я — каже — на соборчик до Пітсбурґа і там зустрівся з о. Струтинським. М.и. він дуже поручав мені твори Липинського,

д-ра Г-о. Правду кажучи — мають рацію. Але бо й д-р Гриневецький не винен: Не мав на чім учитись, що таке розбиванне шкідливе. Тепер має вже Вашу працю про Церкву і релігію.

Сьогодні (6. IV.) каже мені в церковній галі оден старший чоловік у розмові: „Заложуся, що в корті (суді) уважають тих православних з Ірі за большевиків”.

казав, що такого духа, ми ще не мали, навіть адресу Жеребка мені дав, відки можу спровадити його писання. — Чи Ви читали їх?”

— „Читав — кажу, але не розумію, як може той сам о. Струтинський, так перейнятий Липинським, що аж агітує за ним, писати анархістичні, демагогічні відозви в „Свободі”. Може Ви виясните мені — бо Липинський це ж антипод усякого безголовя!”

— „Хворий чоловік, тай тільки.”

Таке тут на кождім кроці!

Розуміється, той сам о. Стр. ледве чи відважився б висказати прилюдно, що читав Липинського. Що се є? Бо се не відокремлений факт! І хворобою сього вияснити годі.

Сі факти дадуть Вам луччий образ „обовязків” інтелігента, ніж опис.

Але й опис потрібний, бо факти фактами. Маєте опис:

Моя „редакція” не має навіть малої кімнатки для редактора. Маю тільки „бюрко” в спільній кімнаті, де міститься редакція, адміністрація і друкарня, від котрої так страшенно бє і смердить газ, що рано увійшовши, майже все хочу — вертати (фізично). Вентиляції нема. Духота бє від розпеченого олова. Дальші кімнати є ще 4, але ні одна не до вжитку, цілком темні (без вікон) й вохкі тай нечувано запушені; нечищені від коли тут наші спровадилися (вже літа цілі). Промисловий інспектор не заглядає до „галішменів”. По що?

Моє „бюрко” натурально не замикається. Прошу вже чотири місяці, щоб — на мій кошт — направили. Надаремне! Все нема часу. Адміністратор молодий, жонатий робітник, сухітник, дивна вдача: робучий, скорий, запалений і так навантажується працею (безінтересовно), що аж дивно: веде адміністрацію „С.В.”, робить як пресер (відбивач друків), як секретар Січ. Орг. (доволі переписки), в школі вчить дітей укр., грає ролі обовязково на всіх українських виставах, є членом січової музики, ходить на реферати як референт, належить до парохії. З того всего платять йому за адм. „С. В.” і секретарку (35 дол. тижнево) і якісь марні гроші за школу. Амбітний — хоробливо.

(2. квітня 1924). Як втяв „пасує” те, що йдучи домів, думав я вписати до листа до Вас про сего амбітника. Недавно купив д-р Гриновецький за позичених 18.000 дол. дім для „Січі”. Отож — уявіть Собі — тов. Мусійчук підняв бунт проти д-ра Гр. всіми можливими способами: Мовляв, „не питає нас”! А коли „питаш” тут, купуючи дім, то зараз можна заплатити кілька тисяч більше. Ось з досвіду відомі факти і то сеї організації. Коли сказати, що купується дім чи площу, зараз той хто довідався про се, біжить „перевідати,

чи правду говорили йому” — за ним біжить другий, третій, а за четвертим — власник, думаючи, що се покушці, підносить ціну на кілька тисяч! І дуже часто з купів нічого не виходить. Значить, обережність конечна, особливо супроти своїх! Але в разі обережності піднімають бунт! Типові бунтівники і то проти власного добра! Мабуть ніде нема такого племені білої породи, щоб до тої міри було сліпе на власний, загальний інтерес, як українці. А на сім тлі сліпота його виступає дуже різко: бо се тло дуже відбиває практичність. Дивне се тло (психічно й фізично, географічно й кліматично).

Від півночі, як знаєте, нема гір — отож Шікаго (й інші амер. міста) що лежать пр. на висоті Ніцци й Дальматії, мають клімат твердший ніж Угорщина, чи радше більше вередливий: одної днини три пори року (без пересади). В січні летять ключі перелетних птахів на північ, а в квітні (тепер якраз таке було) сніги й заверюхи. Серед того виростають тут люде. Ага! Прерія часто пригадує собі, що се її право (як у джунглі Р. Кіплінга) і сипле на Шікаго таким мілким і твердим снігом-піском як на північних пустинях коло Аляски, зовсім таким самим. Він цілком неподібний до снігу у нас на Україні.

Отож серед того всего виростають люде. А люде ті сипкі і тверді таксамо як той сніг-пісок і таксамо непостійні: *regum novarum cupiditate* (забув я, котрий латинський автор підчеркнув знаменито сю ознаку недорозвинених). Тут джерело і товчок амер. реклями! Страшно, неймовірної для Європейця. . . Колиб Європу можна схарактеризувати двома словами нпр. „мозайкова культура” (іза її зріжничковання на малі народи і кляси), то Америку можна схарактеризувати двома словами: „Неймовірна рекляма”. Тут без реклями абсолютно нічого не діється, хочби Ви не знати що давали і продавали. А з реклямою зробите все, що схочете; тільки капітал треба мати в торгівлі на рекляму: Вона пожирає сотки, тисячі мільонів річно. Є окремі автори до реклямових оповісток, які мають по 100.000 дол. річного приходу! Ся рекляма вяже тут суспільність почавши від виборів, скінчивши на релігії.

Якраз методисти кінчать тут у Шікагу будувати реклямову катедру (собор). Вежа кількадесять поверхів, величезна будівля — вся повна бизнесових підприємств, а в середині розмірно мала кімната на молитву! Не вигнав Христос міняйлів з храму! Ціла святиня — се бизнесова будова, для торгу! Методисти кажуть: „Іде розвал релігійного життя. Незабаром вірні не даватимуть датків; отож треба, поки час, збудувати таку святиню, щоб не тільки сама себе вдержала, але й дала доходи на релігійну пропаганду”. І зіб-

рали на таку святиню десятки мільонів, на будову. Новий помисел — дав їм ті мільони. Вмить винаймали у них приміщення найбагатші фірми, бо се заощаджує їм масу гроша на рекламу: вистарчить сказати через телефон клієнтові, що наш бизнес у методистській катедрі, і той уже не забуде. Бо хто не знає тут модерної святині методистів? Навіть дитина знає! Був я там: вінди зі свистом вилітають під хмару! В голові крутиться. Там чує Європець свою чужість тут!

Вибачте, що я так скачу, але се не до друку, приватно, начеб говорив. Отож серед тих усіх обставин уявіть собі збиранину відломків різних народів, не різних, а всіх. Буквально — всіх! Думаю, що основна, перша й найважливіша прикмета американського „народу” се те, що він збиранина різних, преріжних відломків, скалок, уламків, полін, патиків, каміння, кремення, округлин і т.д. — всякої тендітності і тугости. Вчора був я в редакції російського дневника „Рускій Вѣстникъ”, (він у руках спілки литовців і галичанина). В редакції четверо людей: російський жид шеф, білорус Воронко, галичанин (співвласники) і „росіянка” Жидівка з Могилева, д. інтелігентна. Вона каже мені злобно: „Як же вам подобається американська нація, котрій усі народи світу дали те, що мали найгірше в собі?” Ся опінія не цілком докладна. Бо крім дійсно великої маси пройдисвітів і злочинців, які сюди спливали зі всіх сторін світу довгий час, прибували сюди і шибайголови з уродження, злі чи добрі, але дуже енергійні. Так, що крім найгірших і добрі типи сюди попадали: бухаючі силою. Словом — се країна контрастів, як у кліматі, так і в людях. Додайте до того всего — простори, величезні ліси, води, поля, копальні і... розмах. Всему тому на імя: Америка. А їй на імя: рекляма.

Серед того всего навіть людині твердій у всім, не легко видержати заворот голови (який нпр. захопив Петлюру, Петрушевича і и. „вождів” нації!). Тут сей заворот захоплює вже при виборі в церковні „тростіси” (управителі), в організаційні секретарі і т.п. Що за типи виростають на тім тлі! Ви людина поважна може з природи, чи з переходів (які відбилися на Вашім обличчю), чи самовиховання і виховання. Але ручу Вам головою, що тут утратилиб плюс-мінус 40% Вашої поваги і сміялисяб у голос багато разів і довго — якби обсервували ті „типи” українські на американській землі. Просто не видержиш! А які вони мають (мієваја) пляни? Наполеони! Плюс-мінус 75% тих „плянів” обраховані на обман. З них значна кількість удається обманцям. Наслідок: крах за крахом. Знов наслідок: чуйність на обман, „акустичність обману” чи радше крику про обман. На те реагує інстинкт самозбере-

ження обманців в сей спосіб, що самі кричать постійно: „обман!” Наслідок: не вірять уже й тим, що перестерігають перед дійсними обманцями. Свобода очорнювання надзвичайна, ідеальна. Напр. великі часописи вилаяли бувшого през. Рузвелта, кажучи, що пьяного президента бачили в рові там і там (се розуміється, була лож виссана з пальця). През. Рузвелт позиває до суду. А суддя: „Будь ласка, викажи скільки шкоди на мастьку спричинив тобі сей закид!”

Се оповів мені д-р Гриневицький, коли я, не знаючи обставин, хотів позивати „Оборону України” і її орган „Укр. Громаду”! Д-р Г. аж качався, так сміявся з мене. „Наперед, каже, викажіть мені яку Ви шкоду на мастьку понесли ізза їхньої лайки”. Я остовпів. А він каже: „Бо на чести Ви ніякої шкоди тут не можете мати, з тої простої причини, що чести тут нема, отож годі її нарушити. Переконаєтесь, що так є: бо по тих нападах у пресі скрізь Вас приймуть, ніхто ні вусом не моргне, хочби йому до подробиць були відомі ті лайки. Навпаки! Скажуть: мусить бути енергійний чоловік, коли так його пуцують!” І вмирає зі сміху. Та все кричить: „президента тут вільно лаяти, не то вас! Спам’ятайтесь!” Д-ра Л. Мишугу назвали в пресі виразно злодієм (мене аж так не лаяли, бо я міцніший на руку, а він слабкий фізично). Той пише, щоб ми разом позивали. Я вже згодився був і відписав йому: „добре, кошти спільно понесемо”. (Він у Філядельфії). А д-р Гр. каже: „Порадьте йому, хай не буде тут Європейцем! Відки має певність, чи газета взагалі зголошена? (Вона без ніякого підпису видається). На само розшуканне власника, грубий гріш піде, а потому він замкне газету, перейде у інший „стейт” і заложить нову, теж анонімну, і ще дужче вилає, та ще й викпить, бо де гроші, пущені на процес?!”

Я написав пересторогу Мишугі. Що той зробить, не знаю. Він має далеко більше розбиті нерви, ніж я. Головні герої тих паскудств: петлюрівський сотник Чиж і син б. укр. посла (й директора української гімназії в Перемишлі) Микола Цеглинський. А Ваші вужчі землячки (вибачте щиро за те супоставленне) доконали на днях таку пробу „оборони України” „перед Ляхами”:

Оповідає мені суддя Целевич (людина чесна і з блисками логіки в певних напрямках; він вертається до Краю й може Вам по дорозі зложити візиту; варта з ним поговорити, бо він людина поважна й має звязки, м.и. знає добре митрополита): М. Залізник, Базяк і Кедровський скликали в Філядельфії представників українських товариств (а тих товариств там без ліку — кількадесять) і оден з них з тасмничою міною показує якісь папери й каже — се добуте з польського сейфу, коштувало грубі гроші те добуте;

але як видамо ті таємні польські акти, Поляки скомпромітовані в світі! Розумієте? Ніхто не розуміє, бо се люде, що з актами взагалі не мали до діла. Але припадок хоче, каже Целевич, що я навинувся. Покажіть, каже, ті таємні акти. Дивлюся: звичайний вирок найвищого польського трибуналу зі звичайною допискою „Doge-czuć stronom!” — І каже — се не є ніякі таємні акти. Залізник обурився та й переконує свою публіку, що такі таємні. І Целевич бувби програв, але знову припадок хоче, що був між „старшиною” філяд. товариств бувший писар адвокатський. Той акти бачив і каже — покажіть і мені. Тимчасом Целевич, суддя, аргументує людям. — Дайте, каже на рекомандований лист, я вам ті таємні акти перешлю до газети у Львові, там їх надрукують, а тоді побачите, що ніякої таємниці в них нема. Не помагає. Аж як їм писар, з-поміж них, сказав, що такі акти він уже бачив з віденського найвищого суду і що вони не є таємні, то „свому” повірили. І трійка Ваших (чи Ви вибачите?) відійшла не переконавши публіки, що се таємні і коштовні акти.

Докладніше преставить Вам се Целевич, бо се цікава річ. Особливо для мене цікава тим, що в неї устрянув Кедровський, котрий все таки займав високий пост генерального інспектора армії при Петлюрі. Прямо не хочеться вірити, щоб і він свідомо пустився на ці „таємні акти”. Що Ви на се? Я сміюся вже. Американська атмосфера викликає у мене щирий сміх, цікавий своєю якістю: не злобний, не глумливий, тільки веселий, дійсно веселий. — Я так якби бачив, що Ви обурюєтесь на мене в сім місці; бо з чого тут бути веселим? Правда? Але поживте Ви тут, а тоді побачите, що є з чого. Не знаю, як Вам се пояснити. Просто обсерваційна радість з уродження нових українських „джентельменів” на „свобідній” землі. Ви нпр. не знаєте нічого про золоті льоти (площі) над Атабаскою. А се слава історія, на якій наші, вже сим разом буковинці й галичани, зробили порядні гроші. Колись устно оповім, як нагадаєте. Бо мені чомусь здається, що ми ще побачимось.

Знаєте, сьогодні прийшов Ваш лист. А я як ішов рано з дому до бюро, думав, що застану від Вас листа. І застав! А прецінь Ваші листи не належать до таких частих, щоб означеного дня думати, що буде від Вас лист. Чи не цікаве?

Всі ті „кавалки” кинув я Вам на папір тільки як половину, щоб лучче Вам було йти по хіднику, для Вас непривичним і ховзьким до тих „тутейших умов праці інтелігента”, які я прирік Вам описати, але балакаю про інші речі. Отож як тільки я приїхав, щоб обняти „пост” редактора (risum teneatis) двотижневика „Січові Вісти” (який мав около 740 передплатників (се таємниця) на мі-

ліон дорослих українців тут або й більше) — дістав я листа від давнього товариша, з котрим на університеті прекрасно жив і котрого любив, Омеляна Ревюка, тепер редактора нашого одинокого дневника на „свободі” — ню-йорської „Свободи”. Втішився я дуже. Відчиняю, читаю й очам не вірю: грубим тоном писаний, так, якби я нарушив його суверенність ступивши на американську землю. Що правда, то ще як я був у Канаді й хотів їхати сюди та радився Ревюка, чи не булоб заняття у „Свободі”, одержав раду — вертатись в Європу, з аргументацією, що я не надаюся до амер. ґрунту. Я подумав, що рація (бо ґрунт уже трохи знав), але мусів їхати сюди, бо вертатись в Європу не маю як — хіба в польську тюрму. Отож може сим образився мій старий товариш, що я не послухав його, а може боїться конкуренції — в першій хвилі подумав я. Та властиво смішне: дво-тижневик з дневником конкурувати не сила. Гірко зробилося в роті, аж сплюнув. (Ви подумаєте, що так не пишеться, і я не заперечу; бачите, гумор мене збирає на саму згадку про „умови праці інтелігента” тут).

Та сей плювок був тільки першим дрожаннєм увертюри „умов праці інтелігента”. Дальше слідувала сама увертюра: на ряді засідань укладали зі мною контракт праці („kijowskie kontrakty” — нічим, супроти шікагівських!) Весь час мусів я вислухувати при масі незнайомих людей, „як утримати редактора” і науки делікатніщих і менше делікатних, що „так при редакторі прецінь не говориться, бож утримаєте його не ви, а він сам утримається своєю працею”. Ну, минула й увертюра — на основі вже Тарасом передбаченого факту, що все йде, все минає. Але найглибше місце в його поезії в данім випадку є слова: „і краю не має”, з додатком „присмність праці інтелігента між українцями”. Менажер друкарні, згаданий вище робітник Мусійчук щодня найменше два-три рази уважав за відповідне підчеркнути, по можности при людях, що тут редактора, властиво, не треба було, бо він сам незле редагував (так і говорив). І докази показував: листи з похвалами від знайомих, яким містив дописи й вірші. — Я, розуміється признавав. Вже знаю, що Ви не видержалиб, але пішлиб радше до фабрики. Розуміється — і я почав оглядатись за місцем. Помалу, з гумором, який мене й до сего часу не покидає: виробився, виріс і вкорінився в мені. По яких чотирьох числах приходить лист з міста Централії з Пенсильвенії — не забуду імени того міста до смерти — а в тім листі, торжественно перечитанім тов. Мусійчуком на повнім засіданню Головної Екзекутиви сказано коротко але ясно — Не присилайте нашій сотні (слідує число сотні й назва по якимсь гетьмані натурально) „Січових Вістей”, бо відколи

настав новий редактор, газета дурна. Слідують докази дурноти (титули статей, які я якраз дуже старанно укладав). Потім печатать і підпис. — І тиша. — Д-р Гриневецький моргнув на мене оком і каже — „Я знаю, де той лист писаний! Але псом буду, не людиною, як не вистежу того явно!” — А товариш Мусійчук каже — „Тепер Вам ще покажу, скільки та сотня брала від нас чисел, се добра сотня!” І шукає за актом. — Д-р Гр. каже: „Та пощо?” — Лишив. — Щось і мені треба сказати. — Кажу: „Не можу заперечити, що газета може не підходить до рівня читачів, значить, може бути по дурному редагована для них. Як іще придуть опінії подібні з двох-трьох сотень, повинен вернутись попередній редактор, бо інакше організація може розбитися.”

За два тижні приходить (на наш запит, в яким напрямі хоче сотня з Централі змін) відповідь, що — вона ніколи ніякого листа в справі часопису не висилала, значить (так і пише) хтось украв блянкет з печаткою й підписав секретаря та пописав дурниці, а сотня задоволена весь час була і тепер є. Я відітхнув, бо хотів зробити щось популярне. Але зараз годі. І ще писала ся сотня, що шукає злодія і сподіється знайти. Тоді товариш Мусійчук почав інакше добиратися: як менажер друкарні зачав ріжними способами не допускати до друку часопису! (А тут опізненне видання потягає втрату почтових полегш і грубі видатки на марки). Складач заявив д-рови Гриневецькому, що і як прийшло до авантур і протоколів. Я весь час наче Йов біблійний терпів, з тою ріжницею, що я „пускав дотепи”, цілком невинні зрештою. Але вже завзявся — не вступитися. Прямо для студій, що з того вийде (я місце вже знайшов і міг весело приглядатися). А часом рука просто свербить (я тому плюс-мінус 15 літ був авантурником серйозної кляси), що видержати важко. Та кажу собі: „Держися, бра’, бо то слабій чоловік, убити легко, або кість зломати”. І так тягнулося місяцями. Завжди я був чемний. Раз тільки, як друкар сказав мені, як має бути написаний зміст титулу брошури, яку я казав відбити, я крикнув: „Се моя річ!” І було добре, що крикнув.

Весь час їздив я також на віча — простори тут шалені. Їзда на віче як нпр. з Відня до Київа тут звичайна річ. Як переглядаєте офіційну частину органу, то бачите, куди я товчуся. Гроші на пресовий фонд пливають доволі добре. Отож тов. Мусійчук пробує витратити сей фонд на всякі можливі потреби організації якнайскорше, щоб таким чином позбутися мене. Починається преінтересна боротьба за позиції фондів і перекидання їх з ріжних книг. Боротьба, в якій я ні словечком участі не беру. Весь час свариться

голова організації др Гр. Нарешті переконує Гол. Екзекутиву й Контролю, що фонд пресовий є власне пресовий, а не інакший — і з інших фондів мусить — тов. М-ук назад перенести на сей фонд около 1000 дол., які вже розпорочив з сего фонду по всяких можливих позиціях.

Боротьба йде далі й доходить до таких дрібниць, як закривання на виставовім вікні свіжих чисел „С.В.”, аби публика не знала, що часопис уже появился і щоб мала злість на нового редактора, що нерегулярно виходить газета — і т.п. Багато таких річей — з марками, з направою мого бюрка, лямпою над моім столом і т.д., без кінця. А я ще ні разу не дався вивести з рівноваги. Найцікавіша для мене психологічна загадка: яка суть того, що спонукує того простенького зрештою і молодого чоловіка, так завзято боротися з противником очевидно сильнішим на полі редакторським, коли він матеріально не тільки на тім не потерпів, що я взяв редакцію, але зискав, бо раніше за ту саму платню яку тепер має, все таки мусів більше робити, хочби коректу (бо ще до редагування, то переважно ножицями помагав собі, не дописами). І не можу розчовпати сього! При тім всім він цінна людина й учинна навіть.

(Чи у інших народів є такі появи часті?).

(5. квітня 1924). Погода вже гарна — снігу ні сліду — повна весна.

Хочу вже вислати Вам листа, тому думаю кінчити. Він довжелезний, бо Ви писали, що „найбільшу приємність” маєте, читаючи листи. Може не такі порвані і на інші теми? Але напишіть, що Вас більше цікавить; я радо, дійсно радо напишу Вам по змозі своїй про все, що Вас цікавить.

Вспів я вже розчовпати Ваш останній лист, майже весь (з виїмком двох-трьох речень). Ви цікаві, як я дивлюся на те, що на половину і я „Лях”, бо моя мати з Чекановських, тільки що рід її давніше зукраїнізувався? Дуже просто — і здається, подібно як Ви. Тільки при читанню Ваших листів, мій погляд, що його вже мав, набрав більшої ясности (пишу на зворотній сторінці, бо боюся, що лист буде за тяжкий, якби далі писав на нових сторінках — і збудить цікавість на пошті — пощо? Вірю, що тут слідкують усіх чужих, хоч “suspected” могли написати з поштових причин, не цензурних). Отож без огляду на моє походження обовязаний я взяти участь в упорядкованню життя і праці того племені, серед котрого живу і тої землі, на котрій я вродився й виріс, (а не нпр. Афганістану) — з тої причини, що я звязаний з зем-

лею, яка мене видала і з племенем, яке на ній працює та посередно й мене кормило. Се, популярно кажучи, Ваш територіальний принцип у національно-державнім питанню. Чому я не посвячую нпр. половину життя і часу польському племені ізза того, що моя Мати має польське родове ім'я? Чому я „властиво” чуюся зобов'язаний супроти українського хаосу? Може тому, що той хаос тяжший! Ах, який він часом тяжкий! Господи! Про се устно можна більше поговорити. Се доволі цікаве питання.

Що до Вас, то я не уважаю Вас „наверненим”, але таким, що Ваше суспільне становище давало Вам можливість вибору, куди звернути свою енергію. У мене тої можности вибору не було. Я думаю, що варта застановитись над тим, чи не лучче булоб стати на становищі, що Ви мали ту можливість вибору — ізза маси таких, що її мають. І се надавалосяб до глибшої розмови, бо аргументи ви-кликалиб аргументи.

Особливо жалко мені, що у Вас повстають думки, покинути працю пером. Якраз навинувся мені під руки вислів Наполеона, подиктований ним на острові св. Олени, де він мав доволі часу і спокою до надуми: „Є тільки дві сили на світі: меч і думка”. Сей велитень, що мав обидві ті сили, розумівся на них. Ви в таких обставинах, що меча не можете вживати. Чому ж хочете кинути й ту другу, для Вас тепер одиноку силу і зброю, яка може й сильніша ніж меч? Скажіть чому? Адже зараз успіху з тої другої праці — думкою — годі сподіватися! Але ми такі бідні, такі дуже бідні на працю думки! Ви ж Самі знаєте добре, що крім Ваших писань (без тіни компліменту говорю се) нема у нас в дійсности ніякої політичної думки, що заслуговувалаб на сю назву! Се прямо страшне, який духовий степ у нас! І як та бідна молодь, що підростає серед переслідувань у чужих школах, не має за що навіть зачепити своєї молодой думки! Мене знімає жах, огида й безмежне милосерде на саму згадку, як та молодь кидається на брошурки писані Безпалками й Вітиками, на „статті”, писані Чижами й іншими „смаркачами” без властивої освіти, без знання в будь-якій ділянці, без сорому, без почуття хочби такого стиду, який має мужик, що береться провадити когось через гору в Карпатах чи Альпах! Вибачте, щиро прошу, за сю проповідь, але скажіть, чому покидати той переліг? — „Не бачу успіху!” — Як? — Коли? — Зараз хочете бачити? Сеж неможливе! І булоб дуже недобре, якби зараз він був. Бо тоді бувби по нім зараз і успіх інших, цілком інакших праць! Я дійсно нетерпеливо жду на відповідь у тім важнім питанню.

На мій погляд Ваша теорія навіть не може тепер мати успіху:

струміль йде якраз у протилежнім напрямі. Але се не значить, що сей струміль не потахне, хоч може й не зараз. А тоді ми знову залишимося без нічого! Бо Самі знаєте, що на ґрунті, управлюванім старим Мамаєм, можуть вирости тільки „історики”, здібні рахувати нпр. гудзики на одежі Маркіяна Шашкевича, або канти на козацькім пірначі, але рішуче не до конструктивної думки в якім небудь напрямі. Се будуть збирачі матеріалів (навіть дуже потрібні), але не історики і не мислителі! Ви маєте дані вплинути на вихованне думки і способу думання цілих поколінь інтелігенції — навіть такої здеклясованої як я наприклад а Ви хочете покидати працю! Як зачав я про се думати, то відхотілося представляти Вам дальше „умови праці інтелігента” на американській землі. Скінчу, як напишете, чи Вас зацікавила перша частина опису.

(6. квітня 1924). Ага! Рух народу йде знову — до церкви і то швидко. Сьогодні був я в церкві. Маса людей, більше ніж на Різдво було. Значить, атеїстична агітація большевиків діє якраз навпаки. А тут ведуть її вони сильно! Спізнена Біхнерівщина, плитка і несмачна. Знаєте? Ношуся з думкою написати новелю, в котрій представлю розмову про існування Бога. Д-р Охримович до половини своєї брошури пише цікаво, а потому нагло ломиться думкою скандально. Але у мене мусить сей плян ще довго вилежтися в голові.

Появилася тут нова теорія про те, що історією кермує клімат і в звязку з ним та посухою рістня. Цікаві дати від яких 5.000 літ звів до купи про се проф. америк. університету. Рівночасно відкривають якісь міста з білого мармору на Сагарі. Показується, що Сагара стала пустинею тому плюс-мінус 1,500 літ, по знищенню її Вандалами! Передтим була покрита великими пальмовими лісами, які вони спалили. Тепер мені ясно, чому Єгипет міг мати аж такі кольосальні будівлі; він мусів мати Hinterland урожайний, у теперішній Лібійській пустині, бо з тої вузенької смуги урожайної землі, що тепер є над Нілем, годі було набрати людей, потрібних до таких потужних будівель і до воєн з такою Grossmacht якою була Ассирія. А Єгипет прецінь доходив військами аж у Мезопотамію! Ясне діло, що мусів мати Hinterland і то з доволі густим населенням, а не тільки те, що тепер урожайне. Що Африка була колись густіше заселена, на те вказують також оригінальні будови, які відкрито там: вежі, будовані до половини у ріжних стилях, чого нема ніде инде. Се вказувалоб навіть на певну „перверзію” в архітектурі, що можливе тільки по довшім розвитку і розквіті. А тепер центр Африки пустиня, яка далі поширюється. Маю вра-

жінне, що й Україна тепер у стадії більше сагаризації ніж українізації та що степ України се розмірно пізний набуток: бо Нестор не підкреслює поскільки памятаю, не маю тут літописів, якоїсь спеціальної пустинности земель Угличів і Тиверців. А перська інвазія в українські степи булаб прецінь безцільна! Річ ясна, що тоді там не конче були степи, коли така зорганізована держава як стара Персія, що певно мала незлих розвідчиків між своїми купцями, уважала вказаним посилати велику армію через Дунай на теперішню Україну. Адже чимсь та армія мусіла там жити й мусів оплатитися їй похід туди; значить, мусіла мати вигляди, що оплатиться. Степовою травою Перси булиб не задоволилися.

Існує погляд, що Україна вже кілька разів переходила початкові стадії сагаризації, а тепер переходить також. Галичина ж переходить тепер стадію карстизації: Поляки шалено вирубують ліси в Карпатах і незабаром може з Карпат бути Карст! Шо Ви на сі здогади? Я не історик, ось так приходять *kojarzenia myśli* з приводу анальогічного образу і думок про „покоління істориків” „вихованих” М. Грушевським: цікаво, що ні одного не виховав з ширшим світоглядом! Ще найбільше мабуть знає Томашівський з його учнів, але це дивна людина: Се Сократ — перед тим, заки поборов у собі всі нахили до злочинів, відбиті на його обличчу. Вибачте, що я так гостро часом висловлююсь. Самому прикро. Але написане і ніяк замазувати. Галицьке підсонне — не могло дати інакшого Сократа.

Серіозно прикро ялось, що понаписував таке. Добре пише Тома Кемпійський, що не будеш мати неприсмних почувань, як себе уважатимеш гіршим від інших! Вчитуюся в сю книжку його і за кожним разом, як беру її до руки, переконаюся, який се великий добродій людей — той старий монах німецький. Ага, знаєте, віс релігійним духом навіть з німецьких большевизуючих часописів в Америці. Сьогодні попало під руку одно число таке — очам не вірю, але факт. Значить, ломиться Біхнерівщина навіть *in der Hochburg der ehemaligen Platttheit*. Дивно і чудо. А Ваша праця про релігію зробить своє. Напевно зробить.

Зазначить коли, чи не за довгі мої зідханя до європейської людини. Моє оправданне в тім, що тут так мало європейців. Але я поправляюся на бажанне, або коли не відповісте на се питанне.

(Неділя 6. квітня 1924.)

Жду на д-ра Гриневецького, щоб разом поїхати до Лінкольн Парку, чудового своїм звіринцем і акваріумом над берегом Озера Мічген. Вже повна весна. Покищо дивлюся на вулицю через вікно:

там агітація виборча. Але яка! Непроглядна черга авт. Вже більше пів години летять без уговку — від маленьких на одну особу до кольосів з поверхами на кількадесять осіб. Кожне битком набите людьми: білими, чорними (муринами), жовтими, червоними, мулятами, креолями — всякими! Від старців обох полів до малих дітей. Маса їх їдуть і . . . трублять. Але ж трублять! Діти на малих паперових трубках, старші на більших, аж до великанських. Крім того ревуть голосниками: Vote for Joseph A. Porcaro! Vote for Joseph A. Porcaro! (Голосуйте на А. Поркара). Всі авта обвішані такими ж написами на полотні, від малих до величезних написів аж кишить. На кождім маса американських звіздистих прапорів. Авта весь час трублять! На вулицях пекло. Голова болить від того. Взяв я п'ять аспірин і подумав: Во істину! Требаб дати голос на того (абсолютно мені невідомого А. Поркара) щоб тільки перестали трубіти. . . Не можете Собі уявити там у спокійній Європі, як вони тут опановують реклямою фізично всі нерви й думки! Навіть у таким кольосальнім місті!*)

А вчора вночі, чи позавчора бачив я подібну вежу вавилонську, що летіла вулицями з такою ж агітацією, тільки ще більше кольорів! Крик такий самий. Діти на той вид плачуть, щоб їх провадити до того збіговиська (власне плаче 5 літний хлопчик д-ра Грин.: „хочу їхати з дітьми на таким авті! Тату! Хочу конче!”). Маю вражінне якогось організованого божевілля написів, ревів і кольорів. І здається мені, що нерви цілого сього народу не видержать довго такої агітації. Тому кілька днів так криваво билися при виборах на передмістю Шікаґа (Сісего — воно властиво має окремий міський уряд, але се фактично передмісте), що аж відси поліція мусіла у значній силі виїхати туди. Є убиті й ранені — м. и. кількадесять поліцаїв у шпиталях. В сім стовпищі як бухне колись революція, то російська буде забавкою супроти неї, а т. зв. Велика Революція (французька) — се просто сміховинка, жарт, фаєрверок. Подібно мусів виглядати Вавилон перед упадком; тільки що виборів не мав. Здається, що біле людство стоїть абсолютно перед якимсь катаклізмом. З Китаю приходять також страшні вісти (тут інтересуються Китаєм значно більше ніж в Європі). Наочні свідки — наші галичане, що були в російськїм полоні й утікали сюди через Китай, оповідали мені тут, що ми білі не можемо собі уявити нужди, яка там у Китаю панує, поки її не побачити; всяке

*) Се правибори на суддів! Уявіть Собі! Для Європейця се просто незрозуміле. (Вибори щойно будуть). А кошти того — шалені.

описове „всує”. Найбільше вражінне мають робити „кулі”, що на перегони гальопують везучи людей; як упаде такий „кулі” в дишлях, то везений копає його, а на місце упавшого юрбою тиснуться інші з пропозиціями послуг — за марних кілька центів. Від 1912 р. (рік упадку китайської монархії) розрухи не припиняються. До сьогодні. Цікаво однак, що не вимордували вони своєї царської родини і навіть залишили її в царських палатах. Тільки платні їй не дають. Недавно оповістили амер. часописи дійсно зворушливе пропозицію царського роду Китайців. Продає частину родинних клейнодів, але під умовою, щоби вони опинилися в одних руках, а не були розкидані по всім світі. . . Мабуть купить якийсь амер. мільярдер. Найбагатший в Америці тепер уже не Рокефелер, тільки Форд з Дітройту, що тому 20 літ був робітником, опісля заложив малу „шапу”, але збанкрутував раз і другий, а тепер має мільярди. Я оглядав його фабрики. Щось неймовірно доцільне, кольосально ошоломлює до тої міри, що по одній годині оглядин я через улицю йшов як п'яний. Не пересаджую.

До характеристики хамства: Як був тут митрополит Шептицький (се оповідав мені старий, сивий і дуже правдомовний та серйозний священник о. Добротвір з Гемтремку коло Дітройту, начний чи „наушний” свідок), то, спробував у справі помочі для наших сиріт відвідати надпрограмово жінку Форда (колись робітницю, тепер велику паню). Надпрограмово тому, бо Форд раз у рік дає велику суму на добродійні цілі. Ділять сю суму цілі великі організації англійські, а опріч того абсолютно нічого не дає. На загал він жертвенний, недавно подарував містові шпиталь за 9.000.000 дол. По довших заходах удалося о. Добротворові, парохви Гемтремку (се місто в середині міста Дітройту, не хотіло з Дітройтом получитися в одну громаду, ото ж Дітройт оточив Гемтремк довкола) — дібратися до приватного секретаря Форда й той визначив авдієнцію Шептицькому у п. Фордової на означений день і годину. Митрополит був тяжко захворів. Що пів години мусіли йому вимивати рану в носі теплою водою. День перед авдієнцією на котру він рішився піти, мимо свого стану, телефонують з Шікага, м. и. тутешній парох (не сей, що тепер є) *nomina sunt odiosa*, до о. Добротвора, в домі котрого „перележував” митрополит): „Або нехай Митрополит зараз їде до Шікага, або ніколи!” о. Добротвір толкує, що завтра рішиться справа евентуальної може й дуже значної помочі, бо Митрополит може зробити вражінне на п. Фордову, і крім того має ще одну авдієнцію в справі сиріт у бургомістра Дітройту, теж multi-мільонера. Надармо! Бо вони вже приготовилися з парадом. . . (Щось як Петлюра з білим конем на вїзд

у Київ; тому на Одесу не пішло військо, лише в сак).

(А пропос: Чи бачили Ви „Літопис” написаний очевидно Петлюрою, хоч підписався його адютант Доценко, квадратний осел з такою ж головою? Особливо мені не може дарувати Головний Отаман моєї доволі оглядної критики його в „Році на Великій Україні” і дають мені там бобу! У великій книзі з документами займається автор пашквілянством! Aretino в шлику Головного Отамана — чудесне!). І — Митрополит відмовив авдієнцію та поїхав до своєї пастви до Шікаґа, там просто з двірця завезли його до ліжка, де смертельно перехорувався. Уявіть собі, якби так нпр. ляйтнант у війську написав, або зателефонував до Головної Команди: „Або зараз прийдеш сюди, або ніколи на інспекцію!” Гарне то булоб військо. А у нас таке єсть!

Винесене зі старого краю хамство тут на „свобідній” землі без старокраєвого ригору рямок, які там вsetаки були, розрослось неймовірно. Тут взагалі помітна хоробливість у всім. Що дня відкриваю нові діри, прямо небезпечні, у сій „суспільности”. Нпр. повідомив мене д-р Гриневецький (людина зрештою чесна, але велика дитина), що п. Стецюкова згодилася позичити „Січі” кільканадцять тисяч дол. на дім. Я написав похвальну статтю, а сьогодні довідаюся, що п. С-а вправді прирекла позичити, але на першу гіпотечу, а д-р Гр. хоче на другу — і все може розбитися, мимо підписання вступного контракту купна дому. Чудове! На другий раз не пишу подібної статті скорше, аж на власні очі побачу урядовий акт, що се або те вже доконане. А нікому тут на слово не вірю. І Вам раджу так робити у всіх звязках з заморськими людьми: тут надто сильно діє ослабленне опінії через відірвання від рідного Краю. Се момент, на який ніколи не досить звертати увагу в звязках з тутешніми людьми. Ніякого кредиту (крім уже випробуваних людей) сюди не пускати, ні в книжках, ні в нічім.

Найбільше диво, яке я заобсервував досі між людьми і щодо людей, се те, що митрополит Шептицький, хоч так багато подорожував по цілій Америці, ніколи не робив у розмовах зі мною своїх заміток про сей край і людей у нім! Боже! Коби Ви могли його спонукати написати (хочби й при посмертній публікації) спомини з його життя й обсервацій! То ж то цінний і повчающий бувби твір. Чи се можливе? Як є тїнь можливости, спробуйте се зробити.

Дуже щиро Вас здоровлю, желаю Веселих Свят і здоровля та гумору! (Дотеп про шляхтича, що стогнав зі звичаю був знаменитий).

З глибоким поважаннем

О. Назарук

17. IV. 1924.

P.S. Прийшла американська „Свобода”, а в ній є частина спо-
минів Чикаленка, в котрій описує страшну деморалізацію укра-
їнського села: В с. Перешорах всего три господарі мали опінію
чесних, а в Кононівці два! Історія здібного самоука Отправхати
надзвичайно повчаюча. Значить — верхи злодійської адміністрації
(хабарники), цілковито деморалізують нарід! Дуже звертаю Вашу
увагу на факти у тих споминах.

[Записки О. Назарука на маргінесах сторінок листа з 10. III. 1924.]

В парку бачив я чудових звірів — особливо інтересна пара
величезних грізлі — медведів: разом без жєнади лягають собі
спати, зовсім як люде. Кольоси! Звіринець уладжений далеко луч-
че ніж європейські — навіть як у Стокгольмі.

Згадуєте в листі про радикальну партію. Я не писав до неї ще
як відомого Вам листа з Канади. Хаос який у ній панує, відстрашує
від писання. Але треба крикнути в ту пустиню, хоч „успіх” оче-
видний наперед.

Чи Ви читаєте по англ.? Коли так, я мігби Вам післати д. ці-
каві історичні річи — модерні журнали історичні.

Як хочете мене заохотити до дальших довгих листів, а маєте
час, то напишіть теж не дуже короткого листа. Я з великою при-
ємністю розшифрую Ваші навіть дуже важко читкі листи.

19.

Шікаго, 21. березня 1924.

Високо Поважаний Пане После!

Рівночасно висилаю Вам 6. ч. „С. В.” зі статями „Будова Сві-
тогляду” й „Отчєнаш”. Обидві — се спроби начерків (перші спроби)
і студій моїх, які колись будуть розвинені. Нєхай вони Вам
будуть доказом, що я занявся у думках справою світогляду, чи
радше покищо приготовними кроками до будови його риштовання.
„Отчєнаш” переробляв я пять разів. Тут атмосфера така, що за-
для нього буде напевно буря в організації, може й „велика”. Але
пусте. Інакше годі. Колись напишу порядну працю на сю тему для
найтемніших! у формі книжки.

Ваша праця про Церкву викликає д. сильне заінтересування.
Чи Ви хорі, що нічого не пишете вже довго. Чи одержали мій по-
ручений лист з 4. с. м.? Котрі числа „С. В.” не дійшли до Вас?

Здоровлю щиро

О. Назарук

Шікаго, 1. квітня, 1924.

Високо Поважаний Пане После!

Ваш останній лист (з 12. III.), котрий прийшов сьогодні, відчитав я тільки в якій третині; так невиразно писаний. Мабуть за другим або третім разом відчитаю може й усе. Дякую Вам за нього тим щирійше, що з нього видно виразно, в яким Ви „состоянню”. Нерви Ваші дійшли до стадії, про котру згадує Наполеон, кажучи: Сильні люде мають нерви міцні як у волів й делікатні як у жінок. Друга стадія бере у Вас тепер верх. Просто боюся, щоб Вас се не діткнуло. Але все вірте, що я ніколи й нічим не хотівби Вас діткнути навіть якби Ви зробили Бог-зна які речі: те, що Ви мені особисто дали й даєте, коли я читаю Ваші праці, забезпечує мене перед можливістю охоти чимнебудь уразити Вас.

Ви певно дивуєтесь, на що сей вступ. Ото ж на те, що я хотів і хочу Вам поручити перечитувати в таким стані св. Тому а Кемпі. „Наслідування Христа” (є гарне українське видання наших Василян у Жовкві), що сам тепер роблю, бо інакше прийшлосяб уже давно скочити в озеро Мічіген (воно, в дужках кажучи, варта того своєю красою, щоб утопитися в нім, як уже цілком буде нудно жити дальше; се найбурливіше озеро земної кулі, але Ніагара ще краща). Повірте мені, що не розчаруєтесь, читаючи сей твір з точки погляду життєвої філософії. Мене він охоронив від маси внутрішних прикростей, найтяжших зі всіх, а які вони важкі, про се мабуть нікому й не сниться, хто дивиться на мою „енергію” та кидання собою на всі боки. Та. . . дарма!

Тепер до речі:

1. Записку відсилаю, не маючи що замітити.
2. Лист до Шелухіна пізніше напишу, бо маю тепер мало часу.
3. Життєпис відішлю, як тільки зроблю з нього відпис. Постараюся по можности скоро се зробити. Напевно не загириться у мене.

4. „Пишучою людиною” назвав я Вас не в значінню імманентнім, тільки тому, що Ви тепер пишете. Знаю, що Ви радо не писалиб. Вірте або ні, але я також волівби будувати. Ах, що я будувавби, якби мав змогу! Я прямо п'яний нераз мрією про будову будинків, чи радше будівель. Цілого ряду їх! Якщо Ви бачили мій опис „Святині Мормонів” (у ЛНВ за січень і лютий с. р.), над яким я провів розмірно д. багато часу, то зрозумієте мою „охоту” бодай до оглядання будов. Думаю, що писанням займаються або: а) люде ненормальні, б) або кинені в ненормальні відносини — і що так було від початку світу (вже Гомерови легенда приписує

сліпоту). Ви належите до групи б), а може й а) плюс б), бо Ви страшенно, ненормально чутливі. Відси й Ваша сильна інтуїтивність, що кормиться Вашими нервами. Та правду кажучи — орати нервами ніхто не годен, скорше чи пізніше вони таки зужуються, ото ж мабуть лучче їх зужити на таке, щоб на його основі Дельфійська Віщунка могла сказати про Вас (якби була така в нас) те, що сказала про Сократа. Я вірю, що вона сказалаб те про Вас. На жаль, Ваша видержливість кінчиться мабуть. Словами її не здержу, щоб не кінчилася. Жалко, дуже жалко. Такі люде як Ви небезпечно завзяті в постанові, тому я з болем прочитав Ваші слова: „мабуть скоро його (писаннє) покину”.

5. Місяця про рід моєї (доброї) Мами, не можу відчитати у Вашім листі, крім замітки, що він гербу Годземба (що я знав) і запити: „Мені булоб дуже цікаво, почути Вашу думку в цій справі” — та ще запити про родові папери. Ніяких не бачив. Требаб по метриках в костелі бучацькім походити, що колись зроблю. Поки був у краю, ненависть до римокатолицизму, який ломив суцільність нашої маси, відпихала мене так, що я, хоч дуже цікавився родом своєї матері, не міг пошукати за ним. Сьогодні я спокійніший на тій точці, але доступ замкнений.

6. Бжозовського уважаю типовим польським блягером, одним з блискучих пер тої пави чи папуги, про котрих згадує Словацький (що й сам репрезентував те саме): “*Pawiem narodów jesteś i raru-ga!*” Хоч сам я колись (у „Ділі”) написав у цілому ряді фейлетонів зміст “*Legendy Młodej Polski*”, багато не розуміючи з тої книжки. Вже інші його речі можливіші (пр. “*Płomienie*”). Та з сього ще не виходить, щоб не писати про нас, бо се правда, що ми себе не знаємо (як Ви кажете). Але я не пишу про „Українців в Америці”, тільки матеряли збираю, знаючи майже напевно, що відложена праця того рода — пропаща. Та печатати тепер, немислимо: тут “*take otchłai zgnilizny*”, такі гидкі й черви й скорпіони на тім тлі повзають, кишать, що оповіщенне правди довелоб до розбиття всяких звязків усяких організацій (без пересади), навіть якби я міг собі дозволити на *luxus* поставити себе самого поза скобки сего багна. І, здається мені, треба се багно наперед... полюбити, щоб писати про нього, інакше годі. Здається, що Гомер мусів любити Терзіта, інакше бувби не міг його описати. А я ще не дійшов до такого стану.

Старуюся вжитися думкою в потворні ества застарілої еміграції, уявляючи собі терпіння, які ними мусять шарпати в нутрі. Що ними щось шарпає в нутрі, се доказують понад усякий сумнів їх блювотини (прошу дуже вибачення за сей вислів, але тільки

він віддає суть їхніх зовнішніх проявів „думки”). Се мабуть довга процедура буде, заки я відважуся, торкнутися пером тої гангрени: олицетворення її бачу покищо в о. С. (котрого ще не бачив у життю, але з його виступів назовсні оцінюю його так). Колись про се більше, як не зареагуєте, щоб з огляду на гігієну мозку лишити се. Не знаю, чи маєте в тім рацію? Може сильний мозок повинен травити все.

7. Довго вже лежить початок більшого листа до Вас — про тутейші відносини. Може на Великдень одержите його.

8. З вражінь, які я тут пережив останніми часами, потрясли моїм нутром оглядини фабрик Форда (250.000 робітників!). Опис знайдете в „Січ. Вістях” (Ви не відповіли, чи правильно одержуєте їх, і яких евент. чисел не одержали). А по своєму, може ще сильніше, живий кінь, що заіржав серед натовпу авт в центрі Шікаґа — між хмародерами. І може ще однаково сильно — дитина, що в бурю йшла сама вулицями Шікаґа, страшнішого від пустині Гобі.

Прикро булоб мені, якби я сими штрихами викликав вражіння, що се „літературні матеріали”. Вони стануть ними, але в дійсности не є ними.

Та, пусте! Спіхуся кинути листа, бо пізно. Шкода, що Ви не відповіли чи можу рівночасно тут печатати Вашу працю. Прийдеться мабуть рішати самому. Не образіться чим — дуже прошу.

Желаючи Вам так щиро здоровля і гумору як мабуть нікому не желавби — остаю з найглибшим поважаннем.

Осип Назарук

Р. S. Що діється з сотником Крилачем.

21.

Шікаґо, 10. квітня 1924.

Весна в повнім розгарі — й озеро прекрасно рухається!

Високо Поважаний Пане После!

Тому три дні вислав я Вам великого листа, а сьогодні написав Ваш лист з 19. III. — найбільший і найцікавіший (в значінню „найважніший”), який я від Вас одержав. Сідаю зараз відписувати, за свіжого вражіння. Відчитав я його в цілости (значить: привикаю до Вашого російського типу письма, отож прошу писати далі, не на машині. В дійсности не люблю машинових листів, хоч вони й виразні, але надто бездушню вражають однаковістю букв).

Старатимусь відповідати коротко, а то боюся, що розписався б на цілу брошуру*).

I. Справа артизму в викладанню думок.

Се дуже непевне питання, бо сотки дефініцій артизму просто хаос викликають. Але кожний, що бере перо в руку, обов'язаний сам супроти себе й того пера зробити собі порядок в тім хаосі, на який (порядок) його стати. Вас стати на великий порядок. Але Ви на мою думку правдоподібно стоїте на становищі, котре Вам каже: мені не треба того порядку в напруженню моєї думки *pro futuro*.

Що є артизм? (Не забудьте, Дорогий Пане После, що мені далеко вже до студентських дискусій. Я хочу практики думки й вислову її, бо на ній тільки можливо оперти практичне діло. Тому питаю, що таке артизм).

На се питання є тьма тьменна відповідей. Нпр. Артизм се страшна логіка. Артизм се правда. Артизм се образність. Артизм се життя вочленене людиною etc. Я маю свою дефініцію: Артизм се простота (образ се одна з її форм, логіка також, життя не є артизмом). Образ Рафаеля й Леонарда да Вінчі в суті своїм не рижнеться від 10 заповідей, або Отченашу — як артистичні твори: простота (то є логіка слів чи образів) вяже їх. „Не убий” — єсть рівно артистичне, як образ Леонарда да Вінчі, в котрім грубість пальця абсолютно відповідає грубості ноги чи руки. „Да будет воля Твоя” — відповідає абсолютно немочі людини, котру найкраще, найпрактичніше здати на висшу силу; все одно, чи вона існує, чи тільки уява творить її. Бо вона дає нам силу, висшу ніж ту, яку ми можемо випродукувати, уважаючи себе короною всего. Тому глибоким артизмом віє від слів Христа: „Де двох або трьох вас збереться в імени моім, там я буду між вами” — значить: скріплю силу ваших думок і діл (одинокі розуміння сили організації).

Се вступ, глго. Тепер суть нашої дискусії. Ви ділите речі на минувші й будучі. Перші уважаєте можливим і вказаним обробляти артистично, другі невказаним. Тимчасом Ваш поділ оправданий тільки в тім, що перші лекше обробляти артистично, другі далеко тяжше. Се видно вже в будові слова: „Я зробив” — певніше й твердше ніж: „Я буду робити” (бо чи „зроблю” — се велике пи-

*) Будьте ласкаві відразу зачеркувати собі синім олівцем, що вимагає відповіді, бо я не маю вже енергії сей кольос-лист читати й зачеркати. Добре? Відповіді можуть бути й дуже короткі, як час Вам не дозволяє.

таннє). Минувшість має „фокус” — сочковий центр. Будучність — ні, значить: фокус будучности нам невідомий. Його тільки сильна інтуїтивність може відкрити в мряці.

У Вас інтуїтивність є. Ви й маєте відкритий „фокус” будуччини, то є — одинокої площини її можливости для нашого державного життя: клясократичність і центр тої площі: дідичний монарх. Я не виключаю можливости абсолютної правди в тім інтуїтивнім змаганню Вашого духа, перечуся тільки щодо можливости, часу й обставин (про що в дальших розділах). Отож трудність артизму в речах будучих, закриває перед Вами вагу його в тих речах — рішаючи, то є: хто зна, чи не рішаючи. Утопій нема; тільки в даних обставинах існують утопії. Доказ: казка про Ікара, здійснена тепер. Улій і муравлище в відношенню до комуністичних утопій в даний мент. Чи людство не дійде до організації муравлища се велике питання — приємне чи ні, се друге діло. Тепер — се утопія. Але нпр. ся утопія (своєрідного комунізму) була в Перу за Інків — на чисто клясократичнім ґрунті з монархом на чолі. Маєте рацію, що пропаганда се кінець думки, се її стріла, не початок. Початок у пушках людини, в мускулах, у м'язах і в оці, котре шукає мети стрілі та розмірює віддаль. Сим оком — Ви цілий і Ваш мозок. М'язами Вашими будуть цілі полки, міліонові армії, як що обставини зложаться позитивно.

Отож мені здається, що в Вашім оці єсть скалка щодо погляду на спосіб обробки (чим я не виключаю, що в моїм оці є ціле поліно). І то дві скалки: що до способу обробки і що до неузгляднювання матер'ялу — не бачити, або зле бачити ті дві речі (все те тільки припущення: я не маю певности в тім, отож тільки свої побоювання висказую). Може коли Вам аргументи мої, хоч і хиткі, застрягнуть чимось у душу — відкриєте лучче ніж я, що треба відкрити. Взагалі здається мені, що маєте надімною ту перевагу, яку має звичайно людина, що виросла в більшій, у великій державі, над людиною, що виросла в малій закутині.

Перед кривавим змаганнем большевизму, здійснити свою утопію, була праця Маркса; але перед працею Маркса були утопії в тім напрямі (Морус і ще Плято). Все те повязане, як нитка в стяжці, що багато разів виходить на верх. Тепер питання, чи є яка неартистична річ, що може потягнути маси (або хочби групу людей). Думаю, що ні. Символ розп'ятого Христа се артистичний образ, який більше діяв, ніж уся наука Церкви. У звязку з ним діяв і артистичний „Отченаш” та заповіді Божі діяли. Се прорив, се зірваний міст над руслом — коли не хочете образів у своїй творчости (все, що пишу, пишу в припущеннях, хоч для легкости ви-

слову висказую твердженнями, взагалі ж не чую в нічій певності, як уже я писав Вам раз; се і здержує мене від великої праці про світогляд). Щодо матеріялу, то на мою думку доконче требаб Вам економікою зайнятися в Ваших писаннях. Інакше вони матимуть тільки зовнішню, очну созвучність. Вона дуже важна, але маса хоче чути про шлунок. Навіть шляхецька маса — бо се звязане з можлистю задержання землі при ній.

Дуже прохаю вибачення, але паленнє своєї роботи, навіть нелюбої — се духовий большевизм, се тактика, яку у Вас кинула Росія, в котрій Ви виростили. Бо Ви вже не в такім віці (молодім), щоб дурниці писати: значить, навіть річ, яка Вам видається недоброю, варта задержати. Хай стоїть! Хочби на зразок як неповинно бути. Палити можна „твори” недозрілої людини. Ви давно дозріли. Овоч Вашого духа може бути часом непропорціональний, або скривлений, але він очевидно буде солодкий і поживний.

Знаю, що Вам байдуже місце в духовім пантеоні українських літераторів — хочби тому, що се *lucus a non lucendo*, се якийсь люпанар пантеонів з обдертим лахміттям і масою помий. Вибачте, але се правда — тим ясніще світяться в нім перли à la Леся Українка, дещо з Франка; Павлика я абсолютно не ціню, за слаба голова була у покійного. Розуміється про Шевченка не кажу вже; у Драгоманова половина його праці була хаосом і викликала хаос і т.д. Тому звертаю Вашу увагу на такі реальні річі як економіка і артизм. Устно можнаб сі справи докладніше розібрати. Я натурально не буду вражений як не переконаю Вас у нічій. Коли пропаганда кінець, як слушно кажете, а не початок, то відкіля ж у Вас знеохоченнє, хоч іще й до пропаганди не дійшли? Приходить на думку, чи не викликає у Вас неохоти до образowego представлення Своїх ідей те, що Ви Самі тоді налякалися б їх — неспроможности виконання їх в цей час? Се особливо мені не ясне. *Jest to bowiem sprawdzian idei* — намалювати здійсненнє її. Се мені неясне.

II. Справу мосі приналежности до партії представили Ви мені дуже ясно — за що Вам особливо щиро дякую. Я відчував, що так повинно бути (доказ: оден з моїх попередних листів), але не міг так ясно побачити причин, чому. Не знаю тільки, якими „форналями” лякав я Вас?

Трильовський се хора людина (його покійний батько, священник, також був нарваний), але се одинокий з живучих тепер послів українських, що мають освіту. . . (Олесницький мав її, та помер). Страшне, але правдиве.

Про реформу партії говориться у нас від двадцяти літ. Се ви-

магає часу і праці. А на те нема незалежних матеріально людей. Ідея вбогости публичних працівників добра на полудни, не в країні морозів і болот, де треба чобіт, дров на зиму. Думаю, що ще двадцять літ товктиметься справа реформи тої партії — з таким самим успіхом.

Павперизм думаючої верстви не дає можности думки і сконцентровання її. За хлібом кожний з тих бідних інтелігентів галицьких гонить як собака. Бо мусить. Я бачив, як нпр. д-р С. Данилович писав свою „студію” про аграрну справу — пожалься Боже! Матеріялів до студії не мав! І так з усім. Хоч як прикро, але годі інакше. Ви не маєте поняття, яка се біднота та галицька інтелігенція. Де їй до творення партій! Жалко говорити про се та й тільки! Як колись упораюся, то спробую написати наперед історію тої партії, потому проєкт її теорії. Боюся, що міль і час, до того часу переїдять її наче іржа. Тепер у ній, в краю не бачу навіть замітачів, не то провідників. Д-р Макух дуже солідний і чесний, але він без освіти, потрібної провідникови. Др. Лев Бачинський хорий і то сильно — хоч лазить. Відси брак енергії. Данилович старець уже. З молодих нікого не знаю. В селянстві імя партії вкорінене. Вона сама не мала чим вкорінитися. Якийсь дивний хаос воцарився в ній від духа Драгоманова — і досі царює. Про всі ті справи з партією требаб довго писати. Може спробую написати щось до її бідного органу. Але прикро брати перо в руки. Там: *Wszystko tak jak było, jeno się ku starości nieco pochyliło*.

III. Гонорарі за писаннє мучать і мене, хоч я не був ніколи посідачем більшої посілости. Можу собі уявити, як вони мучать Вас. Та що робити? (Про се потому! Бо прикро нараз писати).

IV. Мої погляди: А. Політичні.

Я не демократ, бо думаю, що демократії ніколи не було й нема. Одиничну форму влади уважаю найрозумнішою. Вірність їй — конечною. Се й було головним товчком, який так довго держав мене при галицькій Диктатурі — *sit venia verbo: Arme Leute kochen mit Wasser*.

Щодо монархії й диктатури охльократичної, то се тільки дві форми одиничної влади. Перша є тоді, коли якась група кріпне, друга конечно тоді, коли валиться (гл. диктатори упадаючого Риму, Марій, Сулля, Цезар). Україна се типова країна руїни. Тому в ній була таки маса диктаторів і ще більше карикатур диктаторів. Ми діти нашої землі — мусимо з тим рахуватися. Мені особисто симпатичніша монархія. (Доказ: мої історично-романові концепції — як Князь Ярослав Осьмомисл, Роксоляна, Джінгісхан, etc.).

Як практик, що виріс на руїні — не можу заректися, що не пі-

діпру й охлократичної одиничної влади. Я пробував у Києві дати її Винниченкові — вплинувши на Січових Стрільців; не прийняв! Особисто я є те, що Ви називаєте здеклясованим інтелігентом. Але маю дуже сильний нахил до великої дисципліни і відразу до анархії та бунту, особливо по тім, що я пережив. Знаєте, мені тепер прикрій навіть мій у кожній стрічці слухний виступ проти Диктатури Петрушевича. Бо що з тої слухности? Тепер усе розбите! Буквально все! — Практично річ беручи, не бачу в даних умовах виглядів на удержання у нас монархії. При нашім убожестві на людей ми ще довго засуджені на бовтання ногами у власній крові. Якби якимсь чудом (свідомо пишу се глупе слово) повстала у нас монархія, я певно підперби її по всім силам своїм. Річ ясна, що якби була республіка, я не довірявби їй, то є її постійности на нашій землі, але валити її не мавби совісти — як не мавби вже совісти, валити яку небудь владу. Вам се може видасться слабкістю думки, але життє політичне завдало мені стільки болю, що я не мавби відваги ще раз експериментувати. Симпатії мої й переконання по боці одиничної влади, в її крузі по боці монархії, а в ній по боці дідичности (не елекційности), а в ній по боці того, що вже має традицію й науку правління — бо страшна коміка, прямо убийча єсть у тих, що ніколи не правили, а хочуть удавати владу. Пишу се не тому, що пишу до Вас. Сей мій світогляд можете бачити вже від дуже давна у мене, в моїх замилюваннях літературних і виступах за диктатуру як одиничною владою. А консеквенція її — монархізм, котрий сам собою не предрішає суспільних питань. По суті, уважаю, що монархізм сприяє середній земельній посілости (гл. реформи Цезара й Наполеона, їх земельні наділи солдатам і т. п.). Лятіфундії нищать монархію.

Б. Суспільні і моральні.

Панта рей — особливо тепер. Функції (ремесло, хліборобство, робітництво) створять мабуть стани. Ріжниця станів, і кляс для мене доволі імліста, мимо студій політичної економії! Се щойно буде предметом моїх студій, як час і життє дозволять. Маю вражіння, що я той крук, котрого Ной випустив з ковчега ще на хаос вод і він не вернувся, мабуть утопився десь. Так мені важко орієнтуватися в тім хаосі, який бачу. Особливо сильно потрясли мною фабрики Форда й робітництво в них. Про се напишу в „Січових Вістях”. Уже зачав. Жмут вражінь, але дуже сильних. Консеквенції ще неясні мені самому. Може й до смерти не виясню їх собі. Часом повна безрадність думки опановує мене і тоді чую боляче, що ніяким провідником я не можу бути. Та кругом бачу ще слабших *zjadaczy chleba*. І пишу свої *oschłapy myśli*.

Одне певне: колиб який випадок дав мені вплив, я бувби проти різні елементів, що походять з моєї землі, але без милосердя винищивби всякий наїзд і то так, що попамяталиб довго, довго! Я буквально нікого не пустивби живим, хто чужий зі зброєю в руці бувби зловлений на Україні — все одно хтоб се був (розуміється, масово вибивби до ноги — для відстрашуючого прикладу. Виїмок — цілком далекі чужинці, нпр. Німці в службі Московській). Та се теорія, котрій до практики далеко, дуже далеко. Се вже переходить у питання іншого розділу.

Ви страшенно Себе образили, припускаючи, що хто небудь — крім варята — мігби Вас хоч на хвилинку посудити про можливість ренегатства. Не знаю, чи є ще яка людина, яка так як я цінилаб культуру тої вищої верстви, що є на Україні, якби та верства була наша в державнім значінню того слова, а згодом і національним, то є, якби вона була така як Ви, її одиниця. Але раз вона не єсть така, раз вона не з нами, значить вона проти нас. А тоді чим вона культурніща, тим вона більш небезпечна в службі наших гнобителів. А для шпівнів ніяка сила, що хоче жити, пардону не може мати. Тут одна з причин вирізування сеї верстви. Ви дивитесь на справу з її становища. Я зі становища черні, в котру мене доля зіпхнула родово і з котрої я походжу.

(Иду на боротьбу українського силача Гаркавенка з американським силачем).

11. квітня 1924.

Сніг з дощем! На дворі наче пізна осінь. Холодно.

(Замість продовжати свої речі, мушу Вам коротенько передати вражіння з боротьби. Я перший раз бачив таку боротьбу. В Канаді бачив лиш бокс — нецікавий. Тут боролися. Виступали чотири пари силачів: 1. Галичанин (Заяць) і Литовець, 2. Скандинавець (Олсон) і Італієць (очевидно мішанець муринський, присадкуватий), 3. Чех і Німець, 4. Велико-Українець Гаркавенко й Американець. Кожний тип інакший з ґрунту! Публики маса — тисячі! Переважно тупі, без вислову обличча. Інтелігенції мало. Жінок дуже мало.

1. Галичанин висхий від литовця, поконав його двічі. 2. „Італієць” поконав скандинавця масою свого тіла. 3. Чех поконав Німця (останній страшно брутально боровся). 4. Українець поконав Американця двічі, хоч мав одну руку спухлу від упадку так, що видно було пухлину, і хоч Американець був значно тяжший.

Цікаво, що Гаркавенко при своїй страшній силі єсть дуже інтелігентний і освічений! Я говорив з ним — годинами. Доказ

його інтелігенції: Каже мені — „Ви незле описали Леніна, але порівнювати його з Христом не повинні були”. — „Се не було порівняння”, кажу я, „тільки аналогія”. А він: — „Переведіть Ви аналогію між мною й Бісмарком, то хто на тім утратить — я, чи Бісмарк?” Про політичні справи цікаво з ним говорити. Він має гарне виховання, син якогось полковника. Думає, що большевики не видержать і що Україна буде. Се свідомий Українець. Про гетьмана каже, що якби був бодай про око людське зробив доходження над яким „карательним” відділом і оповістив вислід з покаранням, бувби не оставив злої памяти. — „А так, каже, Микола Миколаєвич може вернутись, а гетьман ні. До часу тих „карательних” експедицій усе йшло якомсь. Від тоді зачав ширитися в глибинах маси большевизм. Гетьман викликав його в українській масі. А большевизм знову Україну викличе так, як гетьман викликав большевизм.” Гаркавенко ніякий політик, се „голос народу”, він багато подорожував.

Цікаво, що в боротьбі кожний тип бореться племінно інакше! Так і видно се — в рухах, у нападах, у виразі обличчя, очей, у всім.

Res porro tractatur:

Розуміється, обидва дивимося зі становища державного, се значить: зі становища можливости життя на тій території, з якої походимо, уладженого місцевими силами. Проблема виглядає так: першей факт: горішна верства хоче жити й організувати життя, другий факт: Тої горішної верстви за мало, щоби своїми силами могла опертися вибухам маси й організувати державу*), третій факт: Тому та горішна верства для ратовання свого фізичного існування (закон *primum vivere!*) віддається в опіку сусідам і примінюється до них (закон *мімікри*), четвертий факт: Маса вибухає й вирізує організаторів свого життя — панів і жидів, пятий факт: Чужі сусідські сили пляново століттями підюджують се розєднання як державні сили, шестий факт: XIX. століття принесло ще одну розєднуючу силу: західну агітацію на тлі соціалізму, приновреного до західних відносин, котрий у нас діє на основі дуже сильного закону моди, семий факт: Продукування беззахистного інтелігентського *Lumpenproletariat*'у розсаджує і нищить усяку можливість розумної організації та спільної боротьби за свою територію, бо та „інтелігенція” мусить ставати півінтелігенцією і

*) Чому ся верства, котрої було мало і в Московщині, там видержала так довго — не розумію.

як така йде на службу всім і всьому, що схоче нас розкласти і сама творить „на власну руку та з власної пильности” розкладові „організації”, видаючи з себе просто потворно здегенеровані типи, позбавлені всякого стриму, не то вже моралі (найчорнішого осаду тої півінтелігенції, Ви, Дорогий Пане После, не бачили ще і я Вам не желаю з ним зустрітись, бо при Вашій делікатности могло б се на Вас зробити прямо фатальне вражінне). Се штаб наших большевиків у Канаді — „достойно” зложений з галичан і наддніпрянців — *das letzte vom letzten*, під проводом Поповича, Волинця etc.; тяжко описати Вам сю грязюку, що є в мозках, перах і писках тих людей! Колись спробую. Я з нею ніколи не полемізував проблем. Добре се чи зле? (Є вірш якогось німецького другорядного поета з цікавим зворотом: „*Der Ekel hält vom Kampfplatz ab das Rittertum des Geistes* — дослівно: огида здержує від терену боротьби лицарство духа — *sit venia verbo!*) На мою думку теперішній правдивий „лицар духа” мусить вимітати гноївку, і велика думка криється в староелинській легенді про Геракла у стайні Авгія. Я не міг змірятись з тим гноєм, бо займав офіційне становище в Канаді, отож мусів шанувати повагу представника; проблема тактики супроти таких фузів суспільности вимагає спеціальної застанови й обговорення. Тішуся дуже, що я знайшов у Вас ум проникливий і гострий, з котрим можна буде багато справ устійнити для добра загалу, до чого ми, то є ті, котрим доля дала можливість освіти, обов'язані не менше органічно, як — даруйте — собака до гавкання.

Всі ті факти, ще до того на тлі недостачі міст у наших руках і на тлі залежности Церкви від чужинців, роблять майже безвиглядним будівництво держави! Майже — кажу. Але те маленьке „майже” має в собі пруживість, яка при відповідних обставинах може дати можливий вислід, коли його приготуємо в усіх можливих напрямках. Пишу Вам так, якби я сам з собою роздумував усе:

Перший факт се факт зрозумілий і над ним нема чого багато розводитися. Треба признати, що висша верства, до котрої Ви належите, має потрібну культуру, традицію і практику до організованя (евентуально по крайній мірі до кристалізованя) державного життя, в певних напрямках більше, в інших, як у торговлі менше, але має.

Другий факт найтяжший у вагові наслідки, найтяжший і тим, що його не легко змінити. Бо він вимагає зміни в двох напрямках: I. кількості і II. якості (зі становища національного). Вся Ваша (велика!) праця вложена властиво в сю точку. II. Вже на першу Ви покищо впливу не маєте, хоч можете мати. З національно дер-

жавного становища варта мати його на першу точку тоді, коли друга має вигляди на успіх. Даруйте, але я більше песимістично дивлюся на ту верству, ніж Ви, не так, що ми маємо „луччу”, тільки так, що вона ще далеко не перенята тим, що Ви хотіли бачити в ній — і на це треба споминів, Ваших споминів, які прочитає перед друком розумний чоловік, або двоє-троє з Вашої класи для wywołania sprawdzianu oddziaływania! Спомини се одинокий засіб панської, для тої верстви конечної, при її культурі, пропаганди не безпосередньої, а посередньої, через шовк пурпурних переживань Ваших. Пропаганда „пряма” надається на мою думку для лівобережної шляхти, де вже чути віддих Азії, котрій на імя „буки”. Сим одним словом „битте” (все одно чи нище хребта, чи по мозку) від молодих літ уявляю собі характер Азії, nie ubliżając jej kulturze ducha, дуже високий зрештою!

Захід піде тільки за шовковою ниткою Вашої думки в споминах. Тільки ними випровадите шляхоцьку верству (молоду) з лабіринту руїн заражених міязмами погромів, руїн, що сягають від Попраду по Дніпро (я уважно приглядався спольщеному елементови вже до Дніпра й можу Вам колись поробити цікаві помічення про се, хоч небагато). Перша точка другого факту вимагає вже апарату, що свідомо діяє. До сего сили одной людини замалі. Тут слід ввести ольденбургську систему наслідства одного, без сплати рівних частей (бо се обдовжує надмірно) і з тою несправедливістю для інших членів родини розіпхати їх до міст, у торговлю, у промисл (якусь поміч мусілоб дати родове майно) і на державну службу. Не бачу иншого шляху для скріплення кількості сего елемента по містах і в державнім життю. Звязки того елемента з осілим на ріллі ще довго діятимуть у добрім, державнім напрямі. А що буде по цілковитім відчуженню міських паростей — се далека справа, хоч і про неї треба подумати. Та про все це варта думати й піклуватися тим тільки тоді, коли друга точка факту другого має вигляди, що прийметься й дасть оочі. А вигляди на се звязані з фактом третім і четвертим дуже причиново, з дальшими тільки причиново (доволі сильно!).

Факт третій: Найприкріще вражає навіть у Вашій праці (праці людини, якій я віддав би долю України до вирішення без секунди вагання — так Вам вірю і так ціню Вашу мораль і проникливість) — вічне погрожування, що „покинемо вас” (і тоді, розуміється, ломіть собі карки, ми далі не можемо з різунами й розбишаками співробітничати і т. д.). Не возьміть сього дослівно, але по суті воно так виглядає. Приймім, що Ви (не в значінню особи) й оправдані так думати та говорити, то — прийміть сю

щирю замітку від мене. Аргументуйте таке говорення і писання і то не так, як досі. Вам сі аргументи видаються стійкими, бо се пожежі Ваших дворів і кров Ваших культурних людей аргументує з Вас, кричить! Але масі, але черні, яка дивиться на ті пожежі і на ту кров як на ясні світила, що освічують їй шляхи до щастя, ті аргументи не є аргументами, а криками болу повалених гнобителів.

І я так дивився, доки я не пізнав Ваших праць (я читав Ваш збірник "Z Dziejów Ukrainy", котрий маю оправлений у можливо найміцнішу оправу — і все я Ваше читав з виїмком „України на переломі“; мав її у руках і се у Відні та ізза титулу не міг перечитати. Якраз недавно тоді видавав А. Крушельницький журнал „На переломі“ — мені такий гидкий, що я відмовився читати й працю з подібним титулом. Дивне, але правдиве! "Szlacht-y", як маєте, пришліть примірник, прошу дуже, бо мої книжки розсіпані по світі, не маю тут нічо і хто зна коли їх стягну). А щож інші, що менше привикли думати. По тім зміркуйте, де Ви є! В якій пропасти нерозуміння. До неї треба застосуватися, бо се факт! Як? Зрозумілою тій безодні мовою. Якою?

Покажу Вам на реальнім, правдивім прикладі! Коли я у Ванкувері над Спокійним Океаном промовляв до товпи збольшевичених робітників, котрі там побили яйцями Митроп. Шептицького, я гостро засудив сей вчинок, але наперед сказав їм, що зробив граф Андрій Шептицький. Вичисливши їм по можности все, що знав, закінчив так: „Коли Митрополит — Поляк, то я на тій основі скажу одверто: дай нам Боже більше таких Поляків! Тішуся, що його брат також вступив до нашого чина і дуже тішивсяб я якби й він одержав яке визначне місце! А тепер знаєте, кого ви побили і зневажили?“

Кажу Вам, Пане После, так тихо було, що я мав вражіння, що я сам оден у галі та що взагалі нікого нема, хоч галя була битком набита. А був се елемент з лісів Бритійської Колюмбії, над котрим крім большевицького цькування абсолютно ніхто не працював. І заїмпонувала йому культурна праця „графа“! (wohlgemerkt!). Супроти того річ певна, що представлення праці шляхти, по родам, зробилоб перелом у відношенню до неї. Правда, до сього треба організації, бо се переходить сили одної людини. Але покищо можна бодай у тім напрямі давати якісь факти, бодай спорадично збирани. Писати про евентуальний відхід тої шляхти (коли вона ще й не прийшла, крім одиниць, на те страшне українське поле майбутньої держави й культури) можуть тільки люде з черні. А може й ні (я думаю), може й се діє, коли пи-

ште Ви. Приходить мені на думку питання чи не краще взагалі стояти на становищі, що культурно ся верства чужа й може вернути, коли відношення до неї зміниться. А як і ні! Адже мають і поляки свою ідеологію з гимном “O cześć wam panowie, magnasi!”. А прецінь їх шляхта (бо словом magnasi означають вони все, що шляхоцьке, знаю се добре, бо я ріс з ними в школі) держиться свого і робить, що може. (Чи Ви знаєте страшенно цікаву книжку Бобжинського про історію Польщі? Думаю, що так, і се тільки „реторичне питання” — по звичаю агітатора). Як бачите — myśl rozszerzaja się. Оставмо сю точку.

Факт четвертий: Маса ріже! Правильно, що якийсь час! Сей факт дуже подібний до жидівських погромів. І так само дразливі на нього жиди; точно так само неслухно: бо в часі коли маса робить погроми, вона розмірно більше громить і ріже себе, ніж шляхту і жидів. Се конвульсійні різні, не плянові. А що вони зриваються під гаслами — „різати панів і жидів”, так се просто по тому фізичному закону, що громи бють передусім у вежі, а не в хліви поруч тих веж. Хліви горять від зайнятих громами веж. Розуміється, від тої „філософії” шляхті й культурі земельній не лекше. Але воно багато значить усвідомити собі суть тих погромів. Сорок процент вини, як не більше, поносять різані вже в тракті різні: бо не мають навіть тоді нахилу до скорої організації самооборони, яка булаб обороною також культури. Се потомки тих самих, що за сотки літ не промоглися на порядне перетріпанне Татар у Кримі, хоч могли, — по всьому се видно. (Я маю вигідне становище, як неісторик, мої помилки вибачите, діло у відчуттю справи). На таким горячим ґрунті як Україна, моглаб та верства бодай у добре зрозумілим власнім інтересі поводитися так, як за Байди-Вишневецького, коли мала своїх людей і між козацтвом. Тимчасом де вони?

Думаю тут про якусь більшу групу! Наслідки такі, що поняття не мають про ту масу (з виїмком свого села) і в переполоху біжать при її рухах, не пробуючи ставити опору. Жиди вже навчилися того, а потомки лицарства ні. Опір мусить бути: а) духовий (який щойно Ви свідомо почали ставити, та й то змудилися вже), б) фізичний. Колиб був перший, то й можливість другого не була б така фантастична, як сьогодні виглядає. А опір духовий мусить бути будований з того матеріалу і на тім елементі, яким оперує наступаюча стихія: вислів дельфійського оракулу, спровокованого Темістоклем, про деревляні мури Атен, має вічне значіння. Щоб відійти від алегорії, думаю, що духовий опір шляхти повинен відбуватися в формі (мові) стихії, яка її оточує. Тимчасом найпоганіші поль-

ські шовіністи були подоляки (беру Галичину, яку краще знаю). Недалеко й волинська маса шляхти златинщеної, чи латинської, відбігла: я там як австрійський вояк стояв пів року і придивлявся тим волинським Кжижановським і инчим панам.

Вибачте за слово — ідіоти, що уважають себе дуже розумними, а ходять так, що землі не бачать — настільки задирають носи (як у старому літописі про бояр сказано — добрий обсерватор писав се). Тому годі весь гнів ізза погромів сипати на темну масу: бо хто як хто, а висша верства чейже перша повинна проявити розум — особливо по таких важких досвідах... „ogniem i mieczem”.

(Пишу, північ, лежачи в ліжку — по купелі. Де Ви купастесь? Дома?).

Не відповідає дійсності (не знаю, як делікатніше Вам се сказати), немовби Вас (як представника верстви) виключали з української нації. Дурне агітаційне балакання *pieczeniarczy swędu rewolucy* чейже менше важить, ніж отся правда: якби хто між українською інтелігенцією міг перевести плєбісцит, чи віддати В. Липинському в руки рішення української справи, велика більшість інтелігенції заявила б за Вами. А на питання, хто перший історик український і хто найбільший та найглибший мислитель український — відповілоб дев'яностоків, що Ви. Я цілком не настроєний бути двораком. Я бруталь, але зате від мене можете довідатися правди. І як довго Ви працюєте на тім українським степі? Дуже коротко, Пане После. І Ви особисто (певно не винні тому Ви, що маєте щойно 41 літ) і Ви, як представник верстви. А така єсть опінія і таке довіре думаючого загалу, яке посідаєте. А булиб Ви трохи менше норовисті (порівнання з конем чудово вийшло — чи Ви знаєте, що теорія якогось німецького психолога, що про здібність свідчать влучні порівнання; аргументує розбором гомерівських порівнань — дуже цікаво) у відразі до реклями, незабаром і маса малаби про Вас таку опінію. Бо степ українського духа страшний, але дуже урожайний. А Ви, перший шляхтич, що оре його свідомо не плугом, а теорією, якої ми взагалі не мали! Я дивуюся, що з таким довірем і запалом линуць до Вас, до шляхтича латинського обряду! А Ви дивуєтеся, що відзвуку нема! Во істину — Ви невідродний потомок, а правдивий, ненаситної шляхти (зрозумійте *meinen plebejischen derben Humor*) — з тих часів, як вона ще мала в собі пруживість. Кинуло Вас далеко в безвість часу від тої епохи. Цікавий атавізм! І се при Вашій тяжкій норовистости в абсолютному недоцінюванню, між иншими, пропаганди, її засобів артизму й реклями!

В Antoniego (другу букву я забув — мабуть J.*), що масу писав, є місце з описом вражіння артистичних творів Крашевського (не такі вони й артистичні, але все таки. . .) по запалих дворах польської шляхи на Україні. Ви певно знаєте сей опис і мимо того опираєтесь рекламі, пропаганди не ціните, всупереч фактам! Ствердженим людьми Вашої кляси, коли вже не вірите мені, що мав час пізнати її (я вже двадцятьдва роки займаюся пильно агітацією і знаю її силу та її слабкість). А Ваша верства, Пане После, се щось таке, як була римська вища верства, в часі коли германці за Аляриха сунули на Рим. Лежали її жени у ваннах в атріум, в рожевих олійках, гладжені гладкими раменами прекрасних грецьких невольниць і думали (плентається в голові польський переклад з якогось французького поета, що описує се — імена обох забув):

Gdzieś tam pono wrą krwawe
Długotrwałe boje —
I ciągną od północy
Barbarzyńcy bladzi. . .

З тою ріжницею, яка є між згаданою грецькою невольницею і дівкою від коров на Волині, та між пиром Люкуллі і kiełbasa z sosem, описаної Новачинським у приміненню до плебеїв. Але mutatis mutandis ріжниці невеликі, а суть та сама: багато з Вашої кляси (вона ж кляса лицарська) знайшлося наприклад між українськими повстанцями, що боролися проти большевиків?.. „Gdzieś tam pono wrą krwawe. . .” Подумаєте, чи гіркість Ваша з приводу нищення тої верстви, що не продукує ні борців духа, ні пера (хоч Ви важите особисто дуже сильно і граф Шептицький також), так уже дуже оправдана?

Тутейша преса так оцінювала вигнання великого роду султанів турецьких: На полі бою ні оден з принців не був ранений, ученого видали одного — останного каліфа (?) Меджрідія. Тому дозріли до того, щоб їх вимести. Я не кажу, що Ваша верства дозріла до виметання, бо вона: 1) дала більше, 2) може ще більше дати, як Ваша думка і праця видержить.

В останнім листі згадуєте про смерть на випадок перемоги охльократії, в якій мене бачите. Гей, гей! Як Ви не знаєте Галичан. . . Я ручу Вам головою, що не то галицький провідник, але останній четар і прапорщик та читаючий підфіцер (унтер) в часі найдикшого террору ненависників шляхти, не дозволивби взяти від Вас не то життя, але навіть паперу з Вашим гербом. (Наддніпрянців далеко менше знаю, тому за них не беруся говорити). А се робить праця, якої Ви так не ціните!

*) [„Dr. Antoni J.” — криптонім історика A. Rolle — Ред.]

Будучи соціалістом, мусілиб Ви захопитись Ля-Фарговою брошурою "Das Recht auf Faulheit". Я її читав по німецьки. Розуміється, Ви не є лініві, тільки не ціните власної праці: туди пішли студії "Des Rechtes auf Faulheit." Якби Ваша верства працювала, булаб кермуючою так, як Ви вже тепер становите керму української публичної думки, а не хто инший.

Summa summarum: Вас (то є Вашу клясу) ріжуть, бо Ви не робите того, що треба навіть з Вашої точки погляду, щоб зберегтися! Се правда і иншої нема, хоч би се Вас іритувало. Биків, що не надаються до корисної праці, також ріжуть. І годі падькатись над тим. А як же непропорційно багато биків у Вашій клясі; се Ви знаєте лучче ніж я, чужий їй. Змініться основно, то не будуть Вас різати. Иншої ради на се нема!

П'ятий факт: припиниться, щезне, зі зміною четвертого, розуміється, не зараз, але напевно.

Шестий факт: З ним не було боротьби. А хто її мав вести? Ми, чи Ви? Ми, бідні, спавперизовані в школах страшенно (я досі з ненавистю згадаю своїх польських учителів, з малими виїмками, як Служевського). Де є праці, освітлюючі нереальність соціалізму в його західних, міських ризах на нашій землі? Нема їх, ні у нас, ні в Польщі. Так Ви (як кляса) боронили своєї батьківщини і загального спокою? Атже „barbarzyńcy bladzi” йшли вже від 1848 року, а Ви думали, що Вас оборонять Ваші форналі, котрих шістьдесять відсотків дворів віддало в руки жидів, у Галичині (орендарів). О, вони на сході були в такім відношенню до „barbarzyńców bladych”, як ті германські полки, що їх Рим наймав. Тому получилися з тими, що наступали.

А були голоси, у Вашій клясі які зверталиб на се увагу? Як я ще був молодим студентом, вийшла цікава брошура езуїти Баденього про радикальний рух (інформаційна). Вийшла, перепечатали панські газети й на тім кінець! Конструктивности у Вашій клясі вже не мож було викресати. А Ви дивуєтесь, що її нема в українській черні.

Семий факт: Найстрашнійший. Прямо думка стає перед ним і як pies weszty! Як до нього братися?

(12. квітня. Знову погода. Хідники сухі, але холодно).

Передусім треба устійнити те, що було з продукцією інтелігенції взагалі. Коли взяти статистику (я з памяти говорю, бо буквально ніяких книжок тут нема) гімназій і стан родичів наших учнів в Галичині, то бачимо велику перевагу селянських дітей. Вона доходила до 75-80% і більше! Від около пів століття були в Га-

личині вже й українські гімназії, приміром львівська. Около п'ятидесять річників молоді української (головно селянської) випустила вона одна в світ; около тисячі абітурієнтів щонайменше. Одна школа. А де інші українські гімназії? А де українці з польських шкіл? І всюди такий самий приблизно відсоток селянських дітей. А в життю що бачимо? При публичній роботі і взагалі при визначній роботі, навіть не публичній — самі неселянські діти (Франка годі числити до селянських дітей, він син ремісника). Виїмки дуже слабкі: Макух і покійний Павлик. Решта все буквально все, дала інтелігенція і місто (хирляве міщантво). Стефаник — типовий артист, як організатор без почуття обов'язку, в парламенті показувався дуже рідко, як посол навіть найважливіші засідання пропускав. Як артист і психолог він гострий і великий (знаю його особисто).

Найстрашніші — півінтелігенти, що не покінчили шкіл. Їх щойно тут можна обсервувати unveiled (без ширми). Наприклад для того, щоб мати джаби (заняття) розбили залогову організацію на 10 (десять) „самостійних” з окремими органами, котрих уся „програма” полягає на гризні і то на жертю таким й гризні, якої я не знаю подібної в інших народів! Який лік на ту нікчемність? В голову заходжу не від тепер. Може Ви що придумаете? Бо годі поставити й обороняти тезу, що диплом має рішати: адже Ібзен і Золя не встигли здобути ніяких дипломів, навіть матури не мали. Тут мабуть допоможе аж продукція відповідних сил. Значить, стоїмо перед фактом типової незрілості нації, перед одним з таких фактів. Рівень освіти сеї півінтелігенції (таї інтелігенції) прямо страшний. Навіть судді наші й адвокати не знають законів, священики не знають св. Письма (факт!), редактори й письменники не знають мови й правопису; буряном ростуть і тільки! Тут діло Вашої верстви — аж проситься! Бо якби у нас на кождім полі появилася не багато, а бодай двоє-троє людей з Вашою культурою, хочби й без інтуїтливості, яку у Вас подивляю, скільки разів подумаю про Вас, — зараз увесь рівень у всім почавби підноситися. Чи Ви знаєте, що після Вас уже неможлива „історія” Грушевського? Навіть люде з робітничої верстви, які думають, кажуть: Грушевський збирач матеріалів, не історик. Се витворює бажанне інакшого проводу в думці, систематики, словом — культури. А бажанне доведе до здійснення напевно, коли вкоріниться.

Що ми в тих семи фактах можемо змінити? І як? І коли? Змінити можемо все. Способи є тільки наразі два:

I. Усвідомити собі факти шляхом думки і виявити її в нап'рямах до гори і вниз.

II. Організація верхів і низів на тлі зменшення ненависти, пляновости в праці тих організацій, зокрема при контактї провідників.

Без нової і то порядної воєнної заверюхи не вірю в ніяку українську державність. А й тоді з неї ніщо не вийде, як підготовка: а) верхів і б) низів буде за слаба. Наразі до підготовки обидвох маємо в руках лиш одні кліщі: думки. Більш нічого! Як знаєте ще щось, покажіть; я не бачу. Уявіть Собі, якби так на полі „літератури” (з котрої Ви так смієтеся з гіркістю) появился критик подібної культури, як Ви на полі політичнім! Який добрий зворот викликавби він у тій літературі! А се сила, яку творить життє і яка творить життє, бо думку деформує, або формує. Якби треба вимести у нас той всеобіймаючий *sexus*, арцибашівщину в письменстві, як дуже треба звернути думку до практичних річей, створити героїв ріллі і збереження батьківщини, ліса, свого поля, героїв купецтва (Болеслава Пруса, що робив се, мусите знати), техніки і т. д. Все те пригодиться, дуже пригодиться. А чим і ким усе те зробити? Ким получити всі століття, які пережило племя наше коли наші „письменники” пишуть новелі про проституток і т. п., замість відтворити невидне склепінне над духом нації — з мозаїки минувшини, з потреб сучасности і на тім тлі мораль і сексус чудесно представити. Але до того всего треба культурних людей, не дураків, що загубили форми й культуру мужицтва, не придбали нічого від верхів і вміють тільки „свобідно” пальцем в носі вертїти.

Навіть пересічний „шляхетка”, що має культуру, але вже в Польщі, мусівби ждати п'ятдесят літ, щоб вибитися. На тій українській руїні може вибитися на кождім полі, куди кинеться, бо се степ, дуже подібний до того, що його кольонізували Ваші батьки сотки років тому фізично. А якже мало Ваших береться до роботи на тім степі! Шептицький і Ви — се властиво все. Оден з князів Салігів заглядав перед війною до „Січі” в Більчу і навіть вкладку дав. Та й цофнувся потому, хоч галицький мужичий елемент культурний і певно не паливби йому будинків.

Що з того виходить?

Що нема ще з ким говорити, як з клясою!*) Ви вибігли на-

*) Напримір, як би Ви махнули рукою на публичну працю, або померли, до кого можна б звернутися? Де і хто теоретик і взагалі путній провідник тої верстви, як наш чоловік? Де Ваш, хоч який небудь наступник? Я дуже просивби відповісти на сі серйозні питання.

перед — далеко, далеко в тім бою Своєї, несвідомої культурних вартостей (sic!) кляси, і поставили Своєю працею на страшнім степі українського духа й на руїні — Кодак. Велику кріпость! Наддніпрянські руїники ще не беруться до неї, бо не розуміють того дива: зовсім як Індіяни англійської машини на прерії — льокомотиви. А як і возьмуться, то так, як Індіяни бралися в Канаді до льокомотив в часі повстання: тисячі їх хапалися за грубі линви і пробували здержати. Розуміється, хоробро здержували. . . і гинули під колесами. Але наперед довго дивилися. Ся стадія дивлення є тепер у наддніпрянських руїників. А Ви, Пане После, вибачте за щирість, такі ще мимо всього чужі навіть тим своїм, вужчим землякам, що бачите в тім ігнорованні Своєї праці: „відгуку не знаходить” — мовляв. . . Тимчасом, се щось зовсім инше. Адже найбільший з наддніпрянців М. Грушевський „додумався” до . . . оправдування „татарських людей”! До підношення степового гільтайства до ранги предтеч комуністичного світа! Гільтайства — котре за сотки літ суверенности на природних кріпостях дніпрових островів не встигло лишити по собі навіть одного муру, одної приличної будівлі! Купа гною залишилася на місцях суверенности їхнього лінивства!

Колиж таке діється на зеленім дереві, доволі плодючім, то що ж діється на сухих? А Ви хочете відзвуку? Се ж инакший діяпазон. Господи, який инакший! Инакший „камертон” тут потрібний: треба наперед довгої підготовчої праці (її можна скоротити масовою участю Вашої кляси в роботі). Щоби той камертон сотворити треба викопати руду, заложити гуту, стопити залізо і сталь викувати, зробити масу камертонів — роздати їх в путні руки людей, приготованих до серйозного прийняття і щойно тоді трубіти з ріжних кінців „Дикого Поля”, на всіх областях його. А форналі, яких Ви так любите, зійдуться, коли почують і зрозуміють, що у панів буде хліб. Може лучче, що я говорю алегорією, бо при Вашій інтуїтивности Ви її можете лучче заповнити змістом, ніж я мігби се зробити.

Але спробую і я дещо сказати на тім тлі: Мені здається, що треба Ваших працювників на наших полях — всіх: I. Історії України, II. Географії України, III. Будівництва України (архітектури), IV. Нумізматики, V. Гербістики чи геральдики, VI. Літератури, VII. Історії Церков (дуже важне діло — латинники становлять величезний відсоток населення), VIII, Фолькльору України, IX. Ботаніки України, X. Зоології України і т.д. без кінця.

Поставте тих працювників зі Своєї кляси, тоді буде з ким говорити. Бо, тоді не треба буде з ними „порозуміватися”, бо вони

все матимуть в руках, будуть командантами праці національної і треба їх буде слухати! Мусітимуть їх слухати, як мусіли слухати батьки на ланах тому кілька віків! Бо чим тоді були лани, тим сьогодні є „література”, котрою Ви помітуєте, хоч бачите, що нарobili ті західні „брошурки”, на котрих вихована вся так звана інтелігенція Східної Європи. Коли Наполеон Великий не соромився признати, що преса — се Grossmacht, то й Ви не повинні соромитися сказати Собі в душі, що книжки се танки. Без них не матиме Ваша кляса коло чого згуртуватися в організовані ряди.

По Вашім останнім листі бачу, що Ви не розумієте мене, бо пишете, що не дастеся ужити до ренегатської роботи! І тому мушу виразно завернути ще до Кодака, аби Ви не зрозуміли, що я уважаю Вашу працю (мимо всіх моїх щирих заяв бачу, що і се не виключене!) працею „для польського короля”. Кодаком назвав я Вашу працю у значінню західньої кріпости з компасами, добрим стрільницями, підземними ходами, mit Ausschautürmen in die Zukunft і таких Кодаків хотівби я бачити у нас не тільки при порогах, але і на Кубані, понад Чорне й Азовське Море, над Сяном, під командою відповідних людей, всеодно чи се будуть Шептицькі, чи подібні їм. Але нехай же вони будуть! А то Ви говорите про клясу, якій і не сниться братися до праці на нашій землі: та кляса щойно вдарена в потилицю й побачивши, що неприємно бути резидентами у Варшаві (а у Москві тепер годі й резидентами бути, бо треба мати змисл до спекуляції, якого у неї — дасть Біг, як каже Гуцул), зачинає розглядатися „де легше”, по засаді: риба пливе, де глибше. . .

Виймки як Ваша Особа, як два Шептицькі — не становлять весни: як вчасні бузьки можете замерзнути на українським степі. І вже Вас проймає холодом, як бачу з Ваших думок про покиданне праці. Ся весна ріжниться тим від дійсної, що маса „бузьків” моглиб її приспішити. Та їх не видно.

А тепер ще раз до політики:

Монархія, олігархія, демократія, знов монархія і да саро — се, як слухно пише Свіфт (автор подорожей Гулівера) — вічний круговорот влади. Доказ: історія Італії, де сей круговорот видно клясично ясно — від Ромуля і Рема до Мусолінія. На нашім степі бездоріжнім, де за кождим корчем чигає горлоріз, треба хитро їхати, а то вбють і ограблять зі всего. Чи Ви знаєте, що відваги треба, щоб серед такої маси як наша, написати те, що Вам певно вдалося „баламуцтвом” (у першій частині мого „Отченашу” — про монархія і републику). Ту масу треба щойно освоювати з можливістю думки про всяку форму правління, а то кинеться як ша-

лена; як кинувся раз на мене при столі у Відні проф. д-р М. Лозинський, коли я дозволив собі зробити замітку, що поступ рішучо не стоїть у звязку з республікою, бо три скандинавські народи, які не мають ні одного відсотка неграмотних, мали і мають монархію, а ми, що маємо дев'яносто відсотків неграмотних доконче хочемо, щоб ті неграмотні правили великою територією! І то, кинувся, хоч як був гетьман при владі, він (д-р Лоз.) просив Панейка, щоб виробив йому місце урядовця при гетьмані! Се тип — не одиниця! Се тип, що належить до провідних! Уявіть Собі тепер масу!

(Неділя, 13. квітня. Був у великім парку Джексона — також над озером, як парк Лінкольна, тільки ще більший. В середині парку озера, дикі качки на них ключами, чудові травники. Регуляція берегів озера дуже сильна, що все те коштувало, нам європейцям важко уявити собі: мури, бетони, асфальтові дороги, цементові мости, на великанських просторах. А скрізь така повіль авт, що навіть Америка довго не видержить зі своїми джерелами нафти! Цікаво виглядатиме катастрофа на сій землі: останки винищених Індіан доживуть її, ще й матимуть сатисфакцію).

Таких типів, як Ви, не можна дурити навіть у стані несвідомім, у стані можливости, з тої простої причини, що Ваша інтуїтивність завелика, хоч Ви в поодиноких оцінках ситуаційних можете нічого не бачити. Се таке, як знаменитий економіст не розуміється на господарстві мужиків з села — що річ природна. Цілі які я собі ставлю, редагуючи „Січові Вісти” (титул мені не подобається) доволі далекі й евентуальні. Будучи на Великій Україні, де я ні трохи не орієнтувався в людях і положеннях, справах і фактах — впродовж довгого часу відчув я *mit aller Wucht*, як дуже бракує нам компасів; в усіх справах: 1. Обовязку й його почуття, 2. Карности, дисципліни й послуху, 3. Світогляду особистого й політичного, 4. Світогляду економічного, 5. Світогляду в справах військових (напримір я переконаний, що якби штаб Січових Стрільців не був розкинений, а всі його члени мешкали в однім будинку та не потребували тратити час на їзду для нарад — булаб оборона Київа виглядала цілком інакше) і т.д. без кінця.

Все те запізно обробляти, коли йде рух: тоді бодай провід мусить мати вже вироблені погляди, готові ядра їх (до котрих випадки пристосовувалибся як опилки заліза до магнету).

Тоді щойно можлива путня боротьба, а вислід і тоді ще непевний, але бодай боротьба тоді неподібна до божевілля. Памятаю, який тоді хаос був у моїй голові, доводив мене нераз до повної неутралізації (найстрашніший стан думок, що взаємно себе по-

борювали). А щож доперва мусіло діятися в головах молодших від мене! Тоді я переконався, що так не може бути і що я маю обов'язок зробити все, щоб унеможливити на будуче подібний хаос у головах наших наслідників, все одно, чи трапиться їм пережити такі часи, чи ні; наш обов'язок старатися унеможливити найгірше. Світогляд, про який Ви згадали, я вже передтим зачав був опрацювати під заголовком „З черні”, історія одної душі. Він мав бути призначений для тих, що вийшли з народа, для тих, що їм не світить ніяка свідомо традиція їхніх родів. У нім мало бути дане все — від фактів загальної освіти аж до моралі включно. В анкеті, яку печатав „Український Прапор”, я, ще будучи у Відні, згадав про сю працю. Та опісля почув її завеликий тягар і відклав. Одержавши в руки „Січові Вісти”, постановив я не для тих, що вийшли вже з черні, а таки для черні готувати елементи такого уодностайнення її, щоби з них мож було колись щось почати. Як бачите з мого часопису (котрий мимо його нужденного вигляду коштує мене масу праці), всі статті і навіть значна частина новинок се мозайкова робота, з котрої колись, або я, або хтось, витягне щось для якоїсь будови. Все те шкідливі, проби до одної роботи. На жаль, щораз більше бачу, що така праця майже нічого не дасть без комісійної підготовки її.

Самоконтроля одиниці за слаба для такого діла, що малоби впливати на збірні сили. Маркс мав спілку з Ляссалем, Гете з Шіллером. Вона давала більше ніж А плюс Б. Ми ще в тій стадії розвитку, що навіть добір комісій немислимий. Чи Ви знаєте, що в Шікаго нема ніодної української бібліотеки! У нікого! І ніякої крайової преси (час до часу заблукає „Громадський Голос”, в якому читати нема що)! Д-р Гриневецький знає тільки льокальні відносини і має артистичну жилку, не читає майже нічого; о. Тарнавський цілком відчужений від наших справ, хоч дуже розумний. Інша інтелігенція занята „бизнесом”. І на пальцях її можна порахувати. Грунт під ногами страшенно ховзький і непевний: „Січ” може розлетітися як скло, вже на зізді 30. і 31. травня. Мої статті про централізацію се гра „ва банк”. Але годі інакше! Бо така, яка вона тепер — до нічого.

Значить: я на тім загальнім тлі, що привіз його з Великої України, і на тім спеціальнім, тут, спробую творити якусь психологічну, чи радше психічну єдність, у котрій будучі змагання наші знайти моглиб відзвук, акустику. От і все. Ваші погляди на мою працю малиби для мене велике значінне. Я працюю плюс мінус так, як муха, що розносить пил по квітах, з тою ріжницею, що вона не думає над тим, що з того буде заплідненне, а я допускаю мож-

лівість евентуального запліднення. Все те має характер проповіді подорожнього; я дослівно від 22 літ валізки порядно не розпакував. Таке мав життє, так не складалося до сидження.

Я щойно осягаю можливість упорядкувати свої досвіди — масу дрібного каміння (що мене дуже ранило), в якусь будову. Ви з Вашими надзвичайними творами на нашій ґрунті представляєтесь мені як абсолют якогось змагання, перший абсолют у нашому мряковинні. Але життє тяжить минувшиною й сучасністю. Провідник мусить у практиці достосовуватись, коли не хоче допустити до того, щоб його затоптано (теоретик — цілком инше діло). Не ізза того, що тоді булаб якась шкода; діри в небі не булоб. А просто зі страху, що тоді в публичнім життю запанувалиб потвори і то такі, що я розумію тепер вже легенди про Лернейську гідру і змія св. Юрія, коли приглядаюся тому верескови і хаосови, що творять наші гідри. Все те спонукує мене до обережності, хоч темперамент, про який згадуєте (дуже цікаво мені було довідатися, що Ви се в мені ціните, але се річ з літами змінлива й проминаюча мабуть), пре до яркішого, та нема ґрунту.

Вже те, що я тепер так невиразно ще роблю, може мене змести з арени: такий тут ґрунт. Якщо хочете його суть пізнати, підіть коли у Відні в Wurstelprater-і до буди, що має напис „Narrenhaus” (там долівка трясеться сильно і люде падають, навмисне так се уряджено), а побачите наочно й намацально „становище” українського діяча мого покрою.

Пишете з прикрістю, що я думаю, ніби Ваші спомини й взагалі Ваша діяльність допоможе мені знищити польську шляхту. Розуміється, — як польську шляхту на нашій землі, але не як будівничих огнетривалої держави на тій землі. Розсадження тої і так вітрючої скелі просто конечне для будови. Без того мабуть не побачимо своєї держави як уха свого, хіба в зеркалі (літературних мріях).

Пишете: „Доки Винниченки й Шаповали як представники і провідники народу заявлятимуть, що на Україні місця для „панів” нема, як оце в останнє знову в Празі, доти всі поклики до цих панів „українізуватись” нікого не „переконають”.

Винниченкам і Шаповалам далеко тяжче було стати провідниками ніж любому з Вашої кляси. Винниченко, що вийшов з крайної бідноти, дякуючи ласці Чикаленка, Щаповал, що був лісничим, чи як кажуть зловітні язички побережником, не мали ні сотої частини можности до праці над собою і над здобуттям голосу в суспільности, як має кождий член Вашої верстви. Чому ж Ваших не видно на всіх полях роботи? Вони скоро і певно взялиб верх у покищо паперовій роботі, а вслід за тим у всякій иншій. Чи ж нема подіб-

них „заяв” у польській пресі? Чи се перешкоджує польській шляхті просякати всі партії (зі своїми поглядами й замірами) аж до соціалістичної включно (Дашинський, Пілсудський)? Чи не заявляли сього й російські большевики і чи се перешкодило, що їхня зовнішня політика весь час була фактично в руках аристократа Чічеріна?

Розуміється, до того всего треба було попередньої праці того Чічеріна, Пілсудського, Дашинського і Дзержинського для здобуття довіря такого, як масте Ви. При чім тут „заяви”? Я цікавий, що допомглиб їм сі заяви, наприклад супроти Вашої особи на любім мужицькім зїзді в Галичині, де бувби один інтелігент, котрий читав і зрозумів Ваші твори та представивби масі, що і як. Чи Ви думаєте, що з голосом графа А. Шептицького не рахуються у нас мимо всіх лайок на нього (ті лайки сиплять або недолітки, або такий хорий чоловік як Трильовський — се факт).

Се одинокий щлях, як уратувати ту, як я кажу „польську шляхту” на Україні і для України, а не образливість і дразливість, посунена до найвищого ступня. Аристократія се синонім заслуги (не дезерції із-за „заяв” Шаповала, чи Винниченка), як Ви се самі доказуєте, творячи прикладне понятте аристократії. Пишете: „Усвідомивши її стихійні, ірраціональні українські хотіння, знайти вихід для її приспаної і здегенерованої енергії в українській, рідній, природній державній і національній творчості”. Я кожде слово щиро підписавби. І тому страшенно дивуюся, що Ви аж так остро поставилися до моїх думок щодо тактики, як сего доконати.

„Я не ренегат” — пишете. Змилосердіться! В. Липинський і — ренегат. Поняття, які у мене так вяжуться, як приміром „сіно і вода”. З людиною, котру уважається ренегатом, говоритья і все говорилося, певно і рішучо се кажу, зовсім інакше. І говорять ті, що мають щось для ренегатів, я не ми, правдиві мученики з вічно движимої долівки в Narrenhaus-i, непевні завтрішнього дня, ні години, на тім українськім ґрунті, котрий знаємо як своїх пять пальців. Ми шукаємо культурних людей з культурної верстви, при яких можна хоч думкою відпочати, з бажаннем, щоби хтось зрозумів нас, що бємося в тім огороді мук як птиці в клітці (порівняйте мій попередний лист про „умови праці українського інтелігента”; ще далеко не весь „Kulturbild” розпростер я там перед Вами).

Душно, Пане После, від того всего. І які щасливі ті, що працюють десь в жидівській чи англійській фірмі, а не є „провідниками” українського народу, котрі, як Ви пишете „не мають права покидати проводу”. Признаюся Вам до найглибшого і найбільш болючого враження, якого я зазнав тут за морем: На само наше

гр. кат. різдво йшов я тут вперше до англійської школи (бо досі не мав часу задля обов'язків супроти українського „народу”), з мрією здобути знання англійської мови, щоб колись могли втечи від своїх до якого небудь заняття в чужих. . . Дезерцію вчинити. . . Поруч мене йшов українець, що запровадив мене до тої школи. Мені було так дуже прикро, що така думка була в мене, але вона була. Так нам „приємно” бути „провідниками” . . . Я очевидно не втечу. Вистою до кінця. На жаль, мабуть довго ще житиму, бо родина довговічна; батько 1848 р. роджений і держиться. Мати теж, ще зо чверть століття прийдеться й мені світом нудити.

Але до речі (вибачте за сю навалу слів — так рідко можна говорити, то є можна знайти когось, що лиш так зрозуміє як Ви, а то й вилають, та ще й як).

В часі бурської війни трапився такий випадок (він був оповіщений перед літами, не памятаю де, здається в однім берлінськім журналі я се читав) : в англійськім війську, що наступало на бурські держави зразу дуже неуспішно, були два англійські аристократи з дуже старих родів, що від століть ворогували між собою. Один з них (назв'їм його Б.) був підкомандним старшини А. Отож А дав Б кількадесять людей без лікаря і наказав перевести розвідку в околиці між рікою „Н” і „З”, на просторі соток миль, занятім бурськими загонами. Очевидно Б зараз догадався, що се родова пімста, яка пробудилася атавістично у його команданта. Ні словечка не кажучи прийняв наказ і відїхав. У першій гущавині втратив половину людей. Але не завернув. Точно нотував усі географічні і стратегічні помічення. В другій гущавині зранено його самого в ногу. Не завернув. Точно сповняв наказ дальше. На зраненій нозі кинулася гангрена, а що лікаря не було, він сам ножицями зоперував рану, казав себе привязати до коня, щоб з болю не впасти й їхав дальше, сповняючи обов'язок. На однім постою помер у страшних муках, з олівцем в руці: записував помічення згідно зі своїм обов'язком. Останні його слова були: „Мій записник віддати командантові А”. Його наказ сповнили залишені при життю жовніри. Крім урядового звіту, не написав ні одного слова жалю, ні одного гіркого слова — ні до свого команданта, ні до родини. Німецький редактор додав до того опису плюс-мінус таке: Так виглядає англійська аристократія, вся. Тому Англія виграє.*)

Я додавби: Так виглядає англійська аристократія навіть у нападі на чуже добро, не то в обороні свого. Супроти Вашої ніж-

*) Вірю, що не подумаєте Собі, що плебей видумав собі таку „історію”; правдивість її чути в пальцях як шовк.

ности й дразливости не хочу переводити аналогії. Та й ще тому, як Ви Самі певно краще її переведете, ніж я, бо знаєте нашу аристократію краще!

Дорогий Пане После! Мені рішучо було важко повірити, що „заяви” Шаповала й Винниченка здержать Вас, і подібних Вам, від сповнення обов'язку автохтонів аж до повного успіху діяння гангрени на власному тілі Вашої кляси.

Пишете: „Моє слово на Україні має не меншу автохтонну, історичну глибину і вагу, як і слово Ваше *) і Україна буде, коли слова наші зійдуться”. Отож я (і певно не тільки я) готов отверто і щиро зійтися у праці для нашої найбільш нещасної і найкращої з земель, які я бачив. Бо я люблю її — хоч “Rusi nie Kocham” (підписуюсь під словами Франка). Нема її за що кохати. Все одно, чи вона винна тому, чи ні. Не має прикмет, які викликають кохання. Але я люблю землю Rusi, ту сагаризовану наїздниками землю, де навіть сонце інакше пахне на живиці, ніж скрізь. Се для мене дійсність, не поезія.

Якраз показано мені і читаю в англійській газеті депешу, що 800.000 акрів тої найкращої землі, „українське” (recte жидівське) „правительство” віддає жидам на колонізацію. І звертаю увагу, що в Канаді оглядав я жидівські фарми, які були нужденні, але держалися; напишу про се в „Січових Вістях” колись. Американські жиди вже дають мільйони доларів на загосподарування там жидів! Палестина на Україні! Такої безсоромности як оповіщення сього „українським урядом”, хай і большевицьким, я не сподівався. Гірше Андрусова, де рішено, що має бути. . . пустиня на Україні.

Пишете, що формула примирення: „Клясократична українська монархія”. На це відповідь Вам Мартос: „Як не буде такої України, якої хоче моя (соціал-демократична) програма, то не хочу ніякої”. А в його програмі нема про клясократичну українську монархію ні слова. Для мене Ваша формула цілком можлива. Але для розагітованої маси треба Вам обережніше говорити, нпр.: „Ми, українська шляхта маємо ідеал — українська клясократична монархія, але ми готові послужити щиро і віддано також українській республіці”. Я не республіканець з переконання і в часі революції, коли петлюрівська преса в Кам'янці закинула мені навіть, на підставі моєї книжки „Слідами Українських Січових Стрільців”,

*) Коли се не іронія (я ніколи не гніваюся), то Ви понад міру скромні. Бо Ваше слово певно має більшу вагу ніж моє — я тільки агітатор, Ви учений. Мені доля не дала змоги опанувати основно науки. Чую хиткість основи своєї.

що я монархіст. Я відповів тоді в „Стрільці” менш-більше так: „Для вас мій монархізм за високий, вам ще треба царату з тюрмою й нагайкою”. Тим більше можу Вам звернути увагу, що Ваша „формула примирення” не є в даних обставинах ніякою формулою примирення, тільки формулою визову для більшості української, наддніпрянської інтелігенції (галицька, на мою думку, в глибині душі більше монархістична, ніж здається).

Будьте обережні! Се не значить, щоб я наклонював Вас до ще одного ренегацтва, тепер уже супроти Вашої думки, не тільки кляси. Ні! Тільки звертаю увагу на наслідки такого ставлення справи на практиці: сеж вихор тільки викличе, не примиренне. Ви можете виетупати зі своєю думкою, але з додатком, який я двічі підчеркнув. Тоді можна Вас боронити перед виром анархії й оборонити, бо мовляв, чи у Франції нема монархістів, а прецінь вони служать республіці і т.д. Коли ж Ви назвали формулою примирення те, про чого більшість і чути не хоче, тоді очевидно Ваше становище, якщо мова йде про примиренне, неможливе. Воно можливе тільки в боротьбі, а не примиренню. Подумайте над тим, що Ви опинилися на Диких Полях української думки, де треба бути дуже спритним, щоб устоятись. А Ви — тільки лицарський. Сього замало на сих Диких Полях: коли не проявите сприту й завзяття, вигублять Вас, а Вашу землю дадуть... Жидам. Се ясне як сонце.

V. Що В. Панейко пішов у масони знаю напевно, бо він сам мені говорив про се. І по думці засад своєї організації час-до-часу присилає мені ріжні „моральні упімнення” (абсолютно не розбираючись у справах про котрі пише). Думаю, що він є під впливом ріжних нещасть особистих і загальних. Взагалі від смерти мого покійного приятеля д-ра А. Мозлера (се був галицький Жид — большевик перед большевизмом, сидів у Києві півтора року за перевіз революційної літератури, володів сімома мовами, мав два докторати й неймовірну освіту та прекрасну бібліотеку, російську, польську, німецьку, якою я літами користувався, при чім він ніколи ні одним словом не агітував мене, навпаки, давав себе заагітовати, для помочи українським національним кандидатам і організаціям; порядна людина під кожним оглядом, оригінал. Про нього писав я по його смерті в „Ділі” два фейлетони, колись їх видам окремо). Зустрічаю щораз більше полуманих душевно людей, з котрими я жив ближче. Один по другім ломиться і я щораз більше чуюся осамотнений.

VI. Ваш лист з 12. березня я одержав і відповів на нього. Певно вже маєте відповідь.

VII. Очевидно, що наше листування інтимного характеру і до публичного ужитку не надається. Я пам'ятаю про се.

VIII. Не про обережність Гетьмана у справі державних грошей згадував я, тільки приватних, що в німецьких банках помістив їх. Ніколи я не сумнівався, що з державними грішми Гетьман поведився якнайчеснійше. І навіть у нашій хаосі ніхто не закидав йому в тій справі нічого. Але про „карательні отряди” такі требаб щось написати, бо се досі товчється по всім світі.

IX. Супроти Ваших умов, щоб „Америка” передруковала працю Вашу, мабуть нічо з того всего не вийде, бо тут передруки крадуть як круки, хто хоче. Се не Європа. Спробую отже звернути їх просто до Вас, але дайте їм право рівночасно або й скорше печатати, що Вам шкодить? Завтра напишу знову до „Америки”. Зі „Свободою” я боявся вдаватися, бо скрипт Д. Дорошенка там пропав, а мій лежав два роки.

X. Про ролю польської військової організації у вибуху повстання проти Гетьмана нічого не знаю. Зате знаю дещо про ролю Січових Стрільців у тім повстанні. Без них, се повстанне було б не можливе. Значить — вони, діючи в добрій вірі, повалили українську державність. Я брав у тім участь в довірю до велико-української інтелігенції та до тих же Січових Стрільців, котрих уже застав замотаних у повстанчу змову — і з обурення, що Гетьман підписав відомий „союз”, чи підданство Москві. Але мені здається, що Гетьман спирався на Росіянах ще заки Січові Стрільці виступили проти нього. Напевно не кажу сього, таке враження було.

Все те треба вяснити, особливо ж конечно освітити ролю політикуючих Січових Стрільців у початках, аж до вибуху повстання (бо потому вони вже властиво не мали що політикувати). Се тим більше конечно, що вони і в галицькім війську пробували вести окрему політику. На тім тлі було багато непорозумінь, на тім тлі вирости такі „Чижі” — страшні типи. Двадцять і кілька літ має, нічого не знає, а „всю” політику хоче „робити”, інтригує, анонімами мастить і очорнює усе, словом жаж. Офіцерик австрійської шпіонажі, тип, що навіть шпіонажі добре не вивчив, бо й Німеччина її не мала як слід поставленої, не то Австрія.

На днях появилася цікава книга б. шефа німецької шпіонажі. До речі, раджу Вам дуже перечитати преінтересні спомини міністра поліції за великої революції, за Наполеона й Людвига XVIII — Фуше. Вийшли в німецькім перекладі; як роман читається їх. Конечно річ — поліція і добра шпіонажа для будови й удержання держави. Ми її не мали ким налагодити. Головне, чого я навчився зі споминів Фуше: добрий шеф поліції не той, що знаменито роз

криває заговори й злочини, тільки той, що не має що відкривати, бо не допускає до них. Цікаво, що він кольосальні видатки на шпіонажу покривав з доходів зі спелюнок гри. Був особисто дуже чесною людиною, як видно зі вступних студій перекладчиків, а останна падлюка в службі. Не дивуйтеся, що я так рву думки, але сі вісти й замітки можуть Вам придатися.

Вертаюсь до Чижа. Він хоче бути „провідником народу”... Прямо докочуємося до стоку долішних каналів на тлі розполітикованої солдатески. Початок її почався при Гетьмані (хронологічно, розуміється, не з його вини). Тому треба освітити справу розполітикування Січових Стрільців і його наслідки. Я се зроблю також у популярних статтях.

З огляду на мою сорокову сторінку, збираю все, що я сказав у кількох реченнях:

Справу артизму Ви роздумали не докладно. Про се можна сказати „останнє слово” до певної міри, вистудіювавши нові матеріали до життєпису і творчости Леонарда да Вінчі. Се оден з найсильніших творців людства. Щойно на старі літа він взявся до писання таким способом, якого Ви тепер уживаєте.

Ріжницю між „я написав” і „мною написано” — знаю добре. Ви маєте рацію, що ріжниця велика і плюс по стороні „я написав”. Але не в тім діло, а втім, щоб обидва ці способи получити: перший людський і другий божий (музи). В тій цілі треба в часі писання читати Біблію. Її хрустальна ясність (подібно як наших літописців, хоч не скрізь) звязує сі два способи.

2. Радикальна партія се плід неволі народної. Пробувати відси її реформувати — годі. Треба знати ґрунт і нових людей у ній. Держатися буду її, поки не викинуть, або партія не розлетиться, що теж можливе.

3. Якраз одержав я листа від проф. Боберського, що зі здепованих завчасу в Канаді грошей вже тоді, як я просив Вас відповісти на квестіонар у справі церкви, вислав на Вашу адресу 30 долярів (25 плюс 5 за переписання праці).*) Коли Ви ще не одержали, будьте ласкаві повідомити його, щоб зараз на поchtі у Вінніпегу зробив, що треба (нова адреса: John Bobersky, Winnipeg, Man. Canada, Selkirk Ave., Y.M.C.A., Room 43; числа дому не треба, бо се відомий будинок). Коли Вам треба тої квоти, заки почта полагодить справу, прошу мене карткою повідомити, вишлю зараз вдруге. До „Америки” висилаю Ваш скрипт з тим, щоб порозумі-

*) Ніяких претенсій з приводу тих 30 долярів не хочу, бо сю працю уважаю завершеннем праці в Канаді.

лися з Вами безпосередньо й перед тим не печатали, відповідно до Вашого бажання.

4. Вірю в те, що з такою індивідуалістично й анархічно настроєною масою як наша, котра ще до того має традицію анархії в костях (репрезентовану особливо півінтелігенцією) найскорше може побудувати державу монархія, або й охлократична диктатура одиниці на зразок тероризму Леніна, після відповідної підготовки, а не демократичними „прийомами”. Перша будова булаб розумніша з огляду на: а) персоніфікований центр (се булоб і в випадку одиничної диктатури охлократичної), і б) дідичну персоніфікацію, дуже хосенну якраз для такої маси як українська (чого не булоб при охлократичній одиничній диктатурі). Не виключаю, що після певної обережної підготовки, галицькі (сильно гноблені) круги визналиб наддніпрянський монархістичний центр своїм уже тепер, то є по яких 2-3 роках, що далоб можливість консолідації на тлі популярної соборности. Традиційність Влади можнаб сильно виаргументувати. На жаль, останнє монархічне правління на Україні, іменно гетьмана Павла Скоропадського оставило по собі тяжкі спомини: а) узурпації, б) русофільства від початку, в) „карательних отрядів”, г) підданія України Москві. В тих чотирьох напрямках не було досі майже ніяких вияснень з компетентних джерел (крім Д. Дорошенка про українськість гетьманського кабінету), а се унеможливило регабілітацію гетьманської влади в очах загалу, такого яким він тепер єсть. Вірю, що при монархічній Владі, вища верства, без якої нарід все одно, що людина з попареною шкурою, найскорше пішлаб на службу українській державі, але не бачу (крім Вашої великої праці) роботи більшої кількості членів тої верстви й публичних її виступів на ріжних полях національної думки та творчости. А навіть у Вас „формула примирення” являється формулою визову, хоч моглоб бути обережніше вистилізувана (як висше подаю) й тоді уможливилаб *modus vivendi et procedendi* в тій темряві, що лежить над безоднею нашого життя. Щойно тоді дух Божий возніссяб над нею, але пера його крил мусілиб складатися з організованої праці більшої кількості членів вищої верстви на всіх полях української думки і життя, а не тільки з білих листків „Хліборобської України”, записуваних Вашими, хоч і дуже цінними, та одинокими у нас думками. Принятє Вашої праці в умах української інтелігенції (дійсної), вказує на те, що такий наплив сил з вищої верстви бувби дуже радо і навіть гарячо прийятий. Тим гарячіше і глибше, чим обережнійше сего доконає та верства.

Я думаю, що її вплив політичний вкорінивсяб найглибше

колиб вона почала працювати у нас наперед неполітично, а економічно, культурно й науково. Се й легше зробити, з огляду на польську окупацію. І практичніше, якраз з огляду на державно-творчі політичні впливи. Почавши ту працю, треба все пам'ятати про аристократичну подію з бурської війни. Інакше, якби зачати й не видержати, викликалоб ще більшу ненависть, ніж була, получену вже з оцтом і жовчею. Коли хочеться дійсно органічного контакту з плебейською нацією, треба безумовно залишити панську дразливість за собою (як се зробив граф Андрей Шептицький), бо інакше з тим елементом годі мати до діла (доказ: переписка Вячеслава Липинського з Осипом Назаруком). Згодом виробиться взаємне зрозуміння й тоді можна буде вернутись до традицій батьків без шкоди для загальної справи.

(В сім моїм листі може бути багато протиріч і т. п. „несуразностей”, бо се властиво не лист, а думання. Тому будьте ласкаві вибачити. Злобних замірів у нічім я не маю).

Без попередньої праці більшого числа людей з Вашої верстви на всіх царинах нашої думки і творчости, можливість успішного порозуміння залишиться в мріях. З такою працею може гарно здійснитися і то далеко скорше ніж можнаб тепер припускати. Хвиля до того назріла по страшних досвідах на сході й на заході, яким вінець Палестина на Україні з ласки не жидівського месії, а таки звичайного наказу Москви. Одесу можнаб наново перехрестити на Яффу. Буде се заразом нагадувати імення заслуженого Йоффе (крайно антипатична поява).

Ага! Забув я ще справу світогляду:

За яких десять літ буде він готовий, коли не згіркну (бо життє моє дуже гірке; держуся силою волі).

1. „Для красного словця”. Господи! Мені так дуже мало залежить на людях! Тому, з виїмком двох-трьох, перед ким хотівби я розвивати ті „красні словця”? А тим двом-трьом не треба того.

2. Основно забути начитане — годі, але воно запливає само помалу. Хаос думок укладається помалу.

3. Непогамований темперамент з літами відходить, а я маю во істину більше літ, ніж з метрики виходилоб. . .

Ваші замітки до того твору збережу пильно і використаю кожде слово, бо маєте дуже глибокі удари в них.

Тупо робиться на серці, так страшенно тупо, що аж дивно. Зачинаю розуміти тих, що відходили від „мірської суєти” в затише монастирів — „спасатися”. Середновіччє було не таке дурне, як мені здавалося в молодих літах. Тепер мені здається, що се був верх людського духового розвитку (білої породи), а не спід. Про

це говорять також будівлі тої епохи. Схід переходив середновічче кілька разів. Хотілосяб поговорити з Вами ще колись. Та зачинаю тратити надію, що верну ще в Європу. По що?

З глибоким поважанням
і найщирішим привітом
О. Назарук

22.

Шікаго, 21. квітня 1924.

Високо Поважаний Пане После!

Рівночасно посилаю Вам 46. 4. „Народної Волі”, майже щоденника (виходить що другий день) — органу заповогової (небольшевицької) організації „Українського Робітничого Союзу” — під редакцією б. офіцера Січових Стрільців, Ярослава Чиж. Звертаю увагу на підчеркнену статтю про фактичних і формальних патріотів! Просто пропагує — не давати нічого на публичні цілі, отож гірше ніж большевицька преса, котра бодай пропагує жертвенність на революцію, або на — просвічування англійських (Sic!) робітників! Але пропагує. До такого доходить розполітикувана солда-теска. А найгірше те, що нема збірної контракції старшин проти того! Значить п. сотник від шпіонажі, Чиж оперує своїм іменем як Січовий Стрелець, як б. старшина Української Армії! Се згодом розвалить тут усяку жертвенність на публичні цілі, бо така „агі-тація” йде не від сьогодні. А всі мовчать; а його товариші ще домагаються жертв на революційну боротьбу! Чудове! Якби Ви могли де в нотці покликатися на сю статтю, малоб се великий вплив. Се ж демагогія гірша від найгіршої, яка колинебудь у нас була.

В тім самім числі оперує К. Коберський, особисто симпатичний хлопець з дрібної шляхти в Самбірщині (відки вийшов Сагайдач-ний). Мати його Полька. Знаю його. Він уважає найбільшою голо-вою Шаповала, і як бачите цілі розділи з нього цитує! Тай ще як! Залучене число се клясичний зразок розвалювання всякої органі-зованости мас.

Найбільше оперується у нас Шевченком як революціонером. Пора розібратиб політичні погляди Шевченка, особливо його від-ношення до Гетьманства. При Вашій інтуїтивности праця про Шев-ченка далаб багато. Не забувайте, що вона мусілаб увійти в усі показчики літератури й відбитися голосним відгомонам у головах усього вавилонського „столпотворенія”, що називається українством під сю пору.

На значінне пропаганди є тепер особливо разячий приклад:

Большевики дають жидам на нашій землі чотирнадцять мільонів десятин (по-галицьки майже двадцятьвісім мільонів моргів, по буковинськи „фальч”) землі — на жидівську державу! Навіть се оправдують Українці захоплені большевицькою пропагандою! Там діє пропаганда! Оправдують підривання основи життя цілого народу! Тих же селян і робітників, іменем котрих буцімто віддає ту землю міському жидівському населенню, більшевицька влада! А Ви думаєте, що пропаганда се щось таке, чим не варта займатися! Отож що доводить українців до такого самозапечення як не пропаганда?

Думаю, що се початок уже очевидної смерти, розклад некробіози. Труп киває головою, що час йому в могилу, потягнений шнурком чи дротом з Москви. Тепер тільки питання, що уявляє сей труп: чи тільки ті, що кивають головами на се з признаннем, чи взагалі вони есенція мозку цілої „нації”, якій вперше відтяли голову Татари, а тепер уже відтинають ноги й руки, щоб остався кадовб і скорше розложився.

З табору в Каліші одержав я письмо з 30. III. такого проти-петлюрівського змісту, що аж мусів повичеркати се — хоч во істину Петлюра наробив бешкету. Що там діється — важко уявити собі! Поміщу в „Січових Вістях” виїмки. . .

Маю вражіннє, що революція зробить з нами те, що зробила з Провансальцями у Франції — остаточно добе нас як націю чи потенцію нації. . . Може за чорно, але хто знає? Відзвук серед робітництва, незахопленого большевизмом — сильний: Нпр. складач, котрому я дав складати статтю „ Жидівська держава в Україні” — сказав мені в половині роботи: „Не можу далі складати — все кипить у чоловіці. . .!” Перший раз чув я таке від нього — се спокійна людина.

Як буде у Вас час і охота, прошу щось написати. Чи одержали мої два великі листи?

З глибоким поважаннем
О. Назарук

P.S.

I. Може Вам придасться думка, яка мені впала при роздумованню над справою жидівської держави на Україні: се експеримент, цілком подібний у своїй суті до тих, які робила Візантія, що заманила болгар аби різалися зі сербами, що печенігів заманювала проти нас і т. п. Стара, випробувана політика. Я напишу про се в „Січових Вістях”.

(Сьогодні бачився я з білоруським діячем Змагаром, котрий

казав мені, що більшовики вже на Білорусі хотіли творити жидівську державу, але білоруські комуністи нарobili шуму і плян упав. Як се пояснити, що наші такі тихі, коли навіть такі білоруси відважилися на протест).

II. Коли ще можливо, то будьте ласкаві в дописці перед Вашою працею про релігію й церкву написати менш-більш так: Д-р Назарук звернувся в тій справі також до сенатора С. Шелухіна, щоби з різних становищ одержати освітленне її та задумує звернутися ще до інших діячів різних поглядів.

III. Преса приносить тут вісти, що російські монархісти в Парижі отверто висказують думки, підперти Троцького як диктатора Росії, бо лєнінізм у повнім розвалі. На закиди, що Троцький чужинець — відповідають: Наполеон був також чужинцем у Франції, але як треба було диктатора, ніхто на те не зважав. Думаю, що там щось важиться і що в Росії прийдуть великі зміни. Ми очевидно з нічим не готові. Думаю, що всяка наша спроба державности знову соромно провалиться.

Які Ваші погляди щодо практичного починання відбудови нашої державности на випадок якби Росію обхопив хаос? Се важне й тут, бо требаб завчасу щось робити.

В звязку з тим прошу написати мені Ваші погляди про „Січові Вісти”. Як тепер переглядаю давніші свої числа, чую, що вони цілком не задовольняють: більша частина непотрібних статей, інші бліді та мало що говорять і за високо писані для маси. Я був би дуже вдячний за диспозицію справ, які належалоб опрацювати. При тім не забудьте, що я мушу дуже обержно писати, бо розвальні чинники вже ревуць, що „се не січова газета”, а „Місіонар”; затихли якраз по напечатанню „Отчєнашу” й навіть висказали своє признаннє. Але не всі.

Звертаю Вашу увагу на „протокол” у 7. ч. і на комічний фейлетон у ч. 8., котрий крім коміки (автори: Данильчук і Крат) має в собі й надзвичайно цікаві помічення про те, що у простих людей випрямовує хребти та дає їм войовничість: сама згадка про авторитет і дисципліну. Преінтересне з психологічної та державницької точки погляду.

До питання легалізму влади: Наполеон Великий, кінець кінців не міг легалізувати свого роду, мимо своєї величі й gloire! Вартаб розібрати, на скільки в тім перешкодили йому з нутра, а на скільки з зовні. Цікаві дані до того питання булиб в історії Китаю (є німецькі твори про Китай, прецікаві). Там від 1912 р., коли заведено рєпублику, безнастанна револуція і бунти. Цікаво, що від того року скапразіли і всі китайські дільниці в американсь-

ких містах — я про се читав статті тут. Сам бачив ті ділянки у Ванкувері й Нью Йорку, але не можу порівняти їх з часом перед 1912 р., бо тільки тепер їх бачив. Опишу, бо цікаві.

О. Н.

23

Шікаго, 25 квітня 1924.

Велика П'ятниця

Високо Поважаний Пане После!

Якраз одержав я листа від п. О. Жеребка з Канади, в котрім він просить мене як особистого Вашого знайомого представити Вам по можности делікатно і так, щоб Ви не відмовили, такий його проєкт:

Щоби Ви могли спокійно віддатися письменницькій праці в напрямі, який Ви уважаєте відповідним, п. Жеребко пропонує, що почавши від 1. червня с. р., готов Вам посилати від себе, доки буде здоров і матиме заняття по 25 доларів у місяць точно і правильно — без ніяких зобов'язань з Вашої сторони. Як зможете колись віддати, то віддасте.

Дорогий Пане После! прошу мені повірити, що зі всіх, безчисленних грошових справ, які я полагодив у своїм життю (особливо багато полагодив я таких справ, будучи членом Наддніпрянського Уряду і опісля Галицького) — скорі полагодження справи з Вами у Відні в Café Beethoven при малім мармуровім столику при вікні справило мені, во істину, найбільшу радість не тільки з оглядів публичної натури, але й особисто. Була се радість ізза сповненого обов'язку в найглибшій того слова значінню, обов'язку урядовця, котрий мав дбати, щоб не заглухла думка. Подібну, але негативну сатисфакцію мав я раз у Відні, відмовляючи високому урядовцеві і членови уряду Петрушевича видачу листа, адресованого його жінкою до її батька, в котрім подані були місця, де зложені були її клейноди. Він хотів їх безправно забрати і просив, а потому жадав видання того листа, якого жінка його через урядову пошту нашу написала до свого батька. Розуміється, я відмовив і до сеї пори маю тяжкого ворога з того приводу. Але маю почуття сповненого обов'язку, що хоч почта нашого уряду була бідна, на вигнання, одначе чесна і функціонувала назагал так, як повинна почта функціонувати: адресатови доручити листи. Та се мимоходом.

А навів я се тому, щоб показати Вам хід думки, яка руководить мною при таких особисто-публичних справах. У данім випадку Ви є Адресат, одинокий на мою думку Адресат. І я уважаю

116

себе зобов'язаним, як той, що при обидвох наших Владах був шефом пропаганди, зробити все, щоб Адресат одержав сю пропозицію і щоб не відмовив. Що в данім випадку я і особисто знаю Вас, то мавби подвійну радість, якби лист сей дійшов до Адресата й був використаний.

Глибше й делікатніше я не можу представити Вам сього. Скажу хіба ще тільки се, що мене незвичайно ввадував сей пров'яз пробудження розуміння Вашої праці й вартости її у мого товариша Жеребка, котрий мав тяжке життє в своїй молодости та й тепер працює сильно, а всі позиції тут непевні. Не думайте, що й я особисто не думав про подібне предложенне від себе, хоч моя позиція гірша від Жеребка, бо я маю стоп'ятдесять долярів і з того мушу удержати: 1) себе (тут дорого), 2) старих родичів в Бучачі, котрі вже над гробом, 3) родину у Львові (котра безоглядно*) домагається „більших сум“).

В разі якби Жеребка попав у безробіттє, я вскочивби — за Вашим дозволом — на його місце в разі потреби, обмежившись до останних можливих границь у своїх видатках, щоб тільки відняти у Вас журбу за шматок хліба. При роздумуванні сих справ відкриваю надзвичайно цікаві (психологічно) випадки: зобов'язаний є той що дає, не той що бере; зобов'язаний ніколи не звертається в своїй потребі аналогічній. Про се у Сенеки є цікаві поміччєння, але на мою думку неповні й навіть місцями хибні, хоч на загал дуже бистрі. Напримір пише Сенека, що більшість людей несвідомо мститься за одержанне помочі, щоб увільнитись внутрі від почуття тягару, але що варта шукати серед тисячі випадків пімсти за поміч — за таким котрий не мститься, бо се криштал і т. д.). Розуміється, все те ремінісценції з давно перечитаного, в данім випадку річ мається так, що се не „поміч“, а обов'язок. Думаю, що Ви вірите, що я правду Вам пишу і що чуєте її. А про се, що Ваш ум під кождим оглядом дивний у нас криштал, я від самого початку не сумнівався і вірю, що умру в тій певности, що бачив таке диво на степах українського духа (де в кождій ярузі сидить розбишак і горлоріз у якім хочете значінню).

Ad rem: Пан Жеребка додає таке: „В сій справі мусілиб Ви самі зробити В. Липинському пропозицію від мене, бо Ви знаєте його особисто, а я як напишу, то готов на мене образитися і хто знає що думати. Напишіть йому зараз про се, а діставши відповідь дайте мені знати. По одержанню сего мого листа прошу на-

*) У світогляді, проблему жіночу требаб опрацювати докладно. Се тяжка проблема.

пишіть мені чи напишете до Липинського?"

З того бачите, як Жеребкові залежить на можливо гладкім переведенню сеї справи. Для мене, психологічно, рішають про се останні його слова, котрі я підчеркнув. Дорогий Пане После! Нехай Вам так мило буде прийняти сю пропозицію, як мило мені було читати листа Жеребка. Я пишу до Вас се так щиро, як писав тільки до покійного д-ра Мозлера, котрий мені бувало говорив: "Pan jesteś nieznośny, bo nieznośny, ale ja Panu tak wierzę, że gdyby mi o tym samym fakcie sto, zresztą porządnych ludzi opowiadało, że jest tak, a Pan mówił że inaczej, dałbym wiarę Panu". Я йому вірив таксамо. Хотівби я, щоб і Ви бодай подібно поставились до мене в сім випадку і прийняли пропозицію. Дуже щиро Вас здоровлю

З глибоким поважаннем

Осип Назарук

P.S. В ч. 8. „Січових Вістей”, стаття „Зїзд, чи здвиг” зробить на Вас мабуть дивне вражіннє. Ціль її зрозумієте перечитавши щойно число 9-те. Діло в тім, щоб усунути олігархію (страшно дрантиву) і по заведенню референдуму, котре з природи речі єсть отяжіле і тільки відповідає на те, що йому до відповіді піддається в відповідній формі — завести тривку владу центру в організації. Я цікавий чи вдасться? Се проба. — О.Н.

24

Шікаго, 2. травня 1924.

Високоповажаний Пане После!

Прийшла Ваша картка з 12. квітня. Обмін листами триває понад шість неділь. Ваші листи з 12. і 21. березня прийшли. Я відповів на обидва окремо. Сьогодні вислав я Вам число „Русского Вѣстника” з 1. V. в котрім є цікава стаття про радикалізм в Америці — Окунцова (?). Вона правдива. Сьогодні посилаю Вам 43-те число „Україн. Вістей” зі зразком пустої агітації („Ось як вони крутять”), якою блягою (брехнею) „беруть” нашу масу — анонімно. Ся анонімність се дійсний рак, що може розвалити всяку організацію. Антидоту ніхто не дає — от так собі.

Чи Ви одержали три мої брошурки: 1. Святиня Мормонів, 2. В найбільшій парку і 3. На Спокійнім Океані? Бо згадусте в однім з листів тільки про мою брошуру про партії на Україні, а я хотівби знати, чи й інші доходять, чи пропадають. Як на час не одержите „Січових Вістей”, повідоміть карткою. Часопис я правильно висилаю Вам сам, не здаючись на адміністрацію.

Дуже щиро дякую за признаннє моєї публіцистичної праці.

Воно мене заохочує більше ніж признання загалу. Вже весь „Отченаш” дійшов до Вас. Я очікую заміток, які в другім виданню використаю.

Щиро здоровлю і желяю гумору та здоровля
О. Назарук

„Отченаш” викликав тут гаряче признання й гарячі напади.

25

Шікаго, 3 травня 1924.

Високо Поважаний Пана После!

Перечитав я щераз Вашу картку з 12. IV. Я також того погляду, що колиб за Гетьманатом стояло стільки людей, що за Центральною Радою, або Директорією, він бувби удержався. Про ріжниці в цілій системі між монархією й республікою треба буде окремо колись писати. В „Отченаші” торкнувся я сіві теми, усуваючи тільки вступні замітки до сварок, які ворущать людьми.

В справі „формули примирення”, котру я назвав у листі „формулою визову”, боюся, щоб Ви зле мене не зрозуміли: я говорив про тактику в теперішнім хаосі нашім, не про засадниче відношення до того питання. Сі справи можна добре і докладно тільки устно продискутувати. У французькій літературі і парламентарній дискусії мусіла бути ся тема докладно обговорена. Вартаб знати се. Цікаво, що в грецьких мислителів дуже мало є про се, хоч вони про все писали й думали. А може пропало.

Будьте ласкаві написати мені дати листів, які одержали від мене, чи не пропали які? Роботи маю дуже багато — втому чую.

Щиро здоровлю
О. Назарук

26.

Шікаго, 9. травня 1924.

Високоповажаний Пана После!

Рівночасно висилаю Вам 19. число „Українського Голосу” (канадійського) з 7. травня, щоб у статті на сторінці 4-ій (про Церкву) побачили Ви, як вирозуміли Вас і як використовують Вашу історичну працю. Автор статті, котрого особисто знаю, брат редактора „Українського Голосу”, адвокат канадійського виховання, людина чесна, запалений прихильник т. зв. неоправославія (що рекрутується з Галичан). Се доказ, як потрібний коментар до Ваших творів, писаний Вами, з огляду на сучасні події й погляди. Бо зачинають Вас читати! Щойно зачинають.

Сподіюся, що вже дійшли до Вас мої великі листи з квітня.
Жду відповіді.

Дуже щиро Вас здоровлю. З глибоким поважаннєм
О. Назарук

Р. S. Між тутешніми російськими емігрантами панує погляд,
що большевизм в Росії удержиться; хіба як війна буде, то ні.

О. Н.

27.

Шікаго, 12. травня 1924.

Високоповажаний Пане После!

Сьогодні повідомили мене з Філядельфії, що вислали Вам сто доларів за дозвіл друку Вашої праці тут окремою відбиткою. Просять, щоб я написав Вам, щоб були ласкаві, по можности скоро, вислати їм поправки й додатки до сеї праці (про релігію і Церкву). Зробіть се, бо сто доларів се гріш — нехай тут і вийде скорше, що Вам се шкодить? Видно мусіла на них ся праця зробити велике вражіннє, коли дали сто доларів (тут за платню за таку працю важко!). Адресу певно Вам післали. Як ні, то даю: Rev. Kinash, Box 1., 847 North Franklin Street, Philadelphia, Pa., U. S. A.

Дуже щиро здоровлю Вас
О. Назарук

Щоби у „Хліборобській Україні” ся Ваша праця мала щось нове, додайте дві-три нотки й замітки.

28.

Шікаго, 22. травня 1924.

Високоповажаний Пане После!

Одержав сьогодні Ваш лист з 30. IV. (машиновий) і з 3. V. (ручний) з відписом листа до редакції „Українського Скитальця” — все разом. Дуже щиро дякую. Багато думок викликає він. Отверто поділюся ними з Вами.

Відписую прихапцем (опісля більше), бо вибираюся на зїзд до Філядельфії. Їдемо автом (понад 900 миль англійських, менш-більш як від Збруча до Відня). Маса передзїздових дрібниць, тому аж по зїзді докладніше відпишу. Хочу бачити Америку не тільки з вікон вагону, тому їду автом, хоч дощі тут тепер і холодно. Але авто крите. Частійше можна ставати і придивитись життю в менших місцевостях та на фармах,

Ваш великий, щирий лист читав я кілька разів — усе вспів відчитати.

Стан мій психічний такий, що не дай Бог! Ностальгія мучить страшенно. А їхати нема куди й до чого — хіба до польського „криміналу”: На довго далиб „віктунок і оперунок”.

Здається мені, що все, весь світ — йде до повного розвалу, який триватиме дуже довго. Він щойно почався. Між „руськими” емігрантами панує тут погляд (ті погляди змінюються скоро), що заборона студіювання дітям інтелігентів у Росії — се знак перемоги Бухаріна, лівого з лівих. Супроти того про еволюцію большевизму перестають говорити. Читаю тепер знову Ваші „Листи до Братів хліборобів” і бачу, що Ви се передрекли вже давно, що еволюції там не буде. Зачинають говорити про їх упадок ті самі, що говорили, що вони вдержаться. По їх упадку сподіються там або: 1) довшого хаосу, або 2) воєнної диктатури, або правління соціал-революціонерів. Від подій в Росії залежить доля Галичини. Тому я пильно, дуже пильно стежу за всіма вістками відтам.

Те, що діється в Туреччині, Данії, Франції, Англії (щораз частіше опінія говорить про те, що сей англійський король буде останнім). Вказують на те, що лівий рух щораз глибше йде і ширші круги охоплює. Стриму йому поставити не годен мабуть ні оден нарід, хіба німці з їх дисципліною, якби увільнилися від французьких тягарів. Супроти того всего думаю, що Ви особисто дійсно сповнили свій обовязок публіцистичний і можете посвятитися історичним працям (про що докладніше в більшім листі). Хто знає, чи вони не будуть корисніші — з Вашим інтуїтивним освітленням. Не забувайте, що ми не маємо історії! Бо годі нею назвати збірку матеріялів М. Грушевського, чи популярне балаканнє Аркаса, чи нарративні твори М. Костомарова і ин. Суцільна історія України, хочби в однім томі, малаби просто епохальне значіннє! Думаю, що заки Ви її напишете, накладня знайдеться.

Друге, що тільки Ви моглиб успішно зробити, се розбір двох авторів, які зачинають сильно тяжіти на нашій збірній думці: 1) Шевченка і 2) Драгоманова. Хаотичність в обидвох єсть, але у Шевченка виферментувана більше. Драгоманов просто страшне спустошеннє викликає в умах молоді — своїм анархізмом. Се правдивий український автор.*) Його добрі сторони (заклики

*) Пересилаю статтю його сина Світозора (помен не все омен) в 52. числі „Українських Робітничих Вістей”, найпоганішого органу, який я в життю бачив — а бачив я вже доволі поганих органів. Сей за шість літ ні разу не спростував без судового позву клевет і

здобути фах і освіту) аж надто переважені хаосом. Я радо опрацювавби його критично, але тут нема де дістати його творів та й часу дуже мало (газета забирає його), та й замало знаю середовище Великої України, з котрого він вийшов. Ви моглиб се прекрасно зробити — і ті три книжки (історія, Шевченко і Драгоманов) розійшлисяб широко. Се вже можна трактувати історично, хоч воно й діє живо тепер.

Як не займатися сею працею, будете боліти душею сильно, як болю я: якось так на душі, що волівби не збудитись як засну. Все з тим ходжу. Чому самовбивство неморальне? Як Ви думаєте? Така якась байдужість обхопила мене, що навіть Ваше признание, таке велике із-за моєї „Святині Мормонів”, якось тупо-тупо відбилося в мені. В такім стані я вже давно не був.

Прошу прийняти від мене дуже щиру подяку за признание: як очуняю, відчую його сильно, се певна річ; відчую в позитивнім напрямі, що заохотить до роботи. Але Ви маєте рацію, що жебрачиною політики ніхто не фундує! Сеж коміка. Гірка і невесела коміка. Рік мого життя і дуже тяжкої праці та їзди серед морозів канадійських пішло на ту комічну роботу. При сорока ступнях морозу спав я в неопалених і дерев'яних готеликах на прерії*), кінцями їздив по лісах і безвістях. Тепер як згадаю, то гірко і прикро робиться. Загрівав я на сотках віч „народ” — аж, як каже Франко, самому не стало тепла. Та, може холод потрібніщий до життя і немилосердної праці.

Можливо, що сей упадок охоти до життя — хвилевий. Він періодично появляється в мене. Але мабуть за кожним разом залишає сліди в душі, і як назбирається тих слідів багато — буде зле. Та годі! Книжка Томи Кемпійського на якийсь час була мені дуже в прогоді. Треба щераз читати.

А ргорос споминів: Се питання, чи в бездонних архівах Ватикану не відкривють споминів Пал і то багатьох. Митрополит Шептицький сміло мігби писати. Діло в тім, як напише і що напише.

брехонь, з доброї волі, хоч весь час „воює” тим. Просто жах. Сидять в нім типові півінтелігенти, галицькі і наддніпрянські. Страшні черви — духа робітництва.

*) Неймовірно, але правдиве. Я не міг роздягнутися і в футрі засипляв та в шалці на вуха засуненій — під ковдрами й перинами. . . А вставав якийсь дивний.

Зрештою мігби залишити рукопис з заборонаю друкувати перед сто літами наприклад. Тим цінніші булиб опісля, як давне і старе вино.

Хотівби я ще заки енергія не згасне, лишити свого роду життєвий порадник для молоді, практичний Leitfaden, щось в роді світогляду, в роді вказівок як працювати, як забезпечити себе, як дивитися на світ, щось про вартість життя — внутрішнього й зовнішнього. Проспект пришлю Вам. Мабуть обовязаний я дати се молоді конаючого племені свого, бо досі все пусте, що дав — якісь блискотливі черепочки інкрустовані на папері, якісь проповіді до глухих стін. Сам не знаю, що се. Рівночасно пересиляю таку проповідь — „Отченаш” відбитий брошуркою. Тут так мало читають, що тисяча примірників за багато, довго лежати-ме. Тупе і бідне плем'я, хоч інтелігентне. Що йому долягас, яка хоруба його жре — не знаю і важко додуматись. Ненавидить себе — тільки.

Чого я так розжалобився і Вам вливаю се в душу? Та Ви „Свого” жалю маєте доволі. Той, що стогнав по обіді — пригадується, добрий тип.

Страшенно жаль мені Вашого здоровля. Напишіть, дуже Вас прошу, чи можливо його основно поправити? Може виїздом на полудне? Скільки се коштувалоб?

Чи Ви вже одержали мій лист з пропозицією Жеребка?

Дуже щиро Вас здоровлю і желаю здоровля
Осип Назарук

P.S. Думаю, що на Ваше серце має злий вплив журба. Може Тома Кемпійський зробить перелім у Вас. Тоді старайтеся спати багато, сміятися і надіятися. Кант каже, що ті три речі се дар небес на тяжке життя людини. Треба щось написати про се буде.

Жаль розставатись з Вами в письмі — так іще хотілосяб поговорити, бодай листом.

Ще одно питання: Чи бачите Ви щось позитивне в українській сучасній творчості? Коли так, напишіть, ради Бога, бодай дві сторінки про се, а то прийдеться внутрішню скапаритися геть, коли дивлюся на огидний „шабаш” платних агентів чужих держав і своїх комплетних дурнів.

P.S. Онуляка не знаю. Але напишу до добре знайомих по інформації, та се потреवास довго, заки одержу.

В горах Алєгенах,
стейт Мерилєнд
28. травня 1924.

ВП. Пане После!

Пам'ятаючи, що Ви мало їздите, посилаю Вам знову карточку з гір: ліси, пропасти, чатинні дерева рідкі. Містечка як альпейські, люде марні, лише в околицях Фростбургу й Камберленду гарні дівчата.

Нічю їхали ми теж горами, темно, авта часто зустрічасмо, дорога добра, асфальтова.

Щиро здоровлю
О. Назарук

Філядельфія, 2. червня 1924.

Привіт засилають

Д-р О. Назарук, Д-р Стефан Гриневецький, Л. Мишуга, В. Цимбаліст.

Шікаго, 3 червня 1924.

Дорогий Пане После!

Січовий Зїзд удався дивно добре: Централізація ухвалена одноголосно всіми округами (6) і сотнями (42) без виїмку. Ширше потому.

Приїхав я сюди до краю втомлений — сим поїздом, що на сій картці фотографований. Йде шалено від Атлянтику до Шікага. Вчєра сїв о 5-ій вечором, нині висїв о 10.45 тут рано. Все в тїм поїзді асекурованє (я був асекурований на пять тисяч долярів), навіть час: якби поїзд спізнився на годину, компанія платить кождому по 180 долярів (по три доляри за мінуту) відшкодованя.

Щиро здоровлю
О. Назарук

Шікаго, 4. червня 1924.

ВП. Пане После!

Приїшли дві книжки, сердечно дякую. Ширшого листа заччу за який тиждень, бо дуже втомлений. Голова болить від переконуваня масового „суверена”.

Щиро здоровлю
О. Назарук

Довірно

Високо Поважаний Пане После!

Зїзд випав над усяке сподівання добре: одноголосно ухвалив все, що я предложив йому в резолюціях. Тільки в справі „обєднання” з іншими організаціями американськими, мусїв я вичути наперед, що не згодиться і підсунути ухвалу, яка вправді дає вільну руку Отаманови, одначе я волїв, щоби Зїзд відразу ухвалив те, що має бути. Причина: задовго агїтував колись сам Отаман проти „обєднання” і маса повірила, що його не треба. Тепер уже й Отаман вірить, що треба, але відразу годі. Та і в сім властиво зробимо що схочемо — по якімсь часі, бо тепер ще годі.

Студіюючи психологію народу, мимо того, що гріх мавби я жалуватися на його недовіре до мене, бо ж мимо страшних нападів на мене — вірили мені як рідко кому. В сих анархічних відносинах, переведення централізації та фактичного скасування демократичної управи, не сподївався ні оден мій знайомий і я також ні, а говорив я про се й писав з обовязку. Вийшов я з того Зїзду вилікуваний основно з усяких останків демократичного світогляду, які ще блукали в закамарках мого мозку. Чому?

Представлю хід моєї перемоги. Вона висїла на волоску кільк-ка разів. Не з недовіря маси, тільки ізза самої суті й техніки всяких зборів, ізза абсолютної непевности маси у даній хвилі, ізза того, що вона там де треба рішати розумом, рішає, або легко може рішати почуванням, а се щось таке, якби нпр. замість гарматними кулями бив у ворожу кріпость — просом.

Плян Отамана і мій був — усунути вибирану Головну Екзекутиву, бо при її істнуванню абсолютно неможливо порядно правити, не кажучи вже про те, що вона своїм збірним з вибору істнуванням стає первовзором збірних „правлячих” (читай: сварлюбних) тіл по округах. Значить — се було *conditio sine qua non*. Тимчасом всі члени Головної Екзекутиви мали очевидно інтерес у тім, з виїмком розуміється Головного Отамана, щоб екзекутива була знову вибрана, а не іменована, бо як вона вибрана, то від провідника роками незалежна. Особливо ж мав такий інтерес секретар організації Мусїйчук, котрий бере більшу платню ніж я, хоч працю його мігби я за годину денно полагодити. Се вже синекра, навіть у такій бідній організації.

Отож він складає звіт з діяльности всеї організації, оперує цифрами і так далі. Скінчив і — в лірику: „Товариші! Світлі

Делегати! Я маю жінку і діточки, працюю вже довго і тяжко в організації, зразу цілком безплатно, а тепер платите мені, але не забувайте, що є люде, котрі у нас не робили, аж як знайшлися гроші, тоді вони є". І так розжалобив „світлу публіку", що зараз уділено йому, ще перед довірем Головному Отаманови, подяку, признаннє і що хочете. Якби він був мав тоді притомність ума і в ту хвилину сказав реченнє: „А тепер мене хочуть навіть до вибору не допустити, браття! Чи то не кривда?" — Весь зїзд бувби майже напевно рішив, що кривда. І вся праця над централізацією влади булаб пішла на марне — пів року думання мого і кілька літ Отамана Гриневецького. Ось вам влада збірних „суверенів".

На щастє він не використав ситуації і настрою, хоч приготувався до контрагітації цілими місяцями. Розписував приватні листи, говорив з ким міг, а у Філядельфії ночами відбував конвентиклі разом з іншими членами Головної Екзекутиви і опозицією. Психологічно надзвичайно цікаво, що саме вплинуло на те, що він не використав настрою (розуміється я бувби мимо того опонував горячо, але положеннє моє булоб уже тяжке, нпр. по спонтанній аклямації його внеску, щоб вибрати його знов). Думаю, що на се вплинуло багато річей: 1. боявся сорому в разі невдачі, 2. боявся цілковитого розриву з будучим проводом і певної вже тоді утрати вигідного заняття, 3. не міг обчислити сил наперед, бо загал був так здивований моїм „безсоромно нагим" поставленнєм справи вже в часописі: відобрати владу від Головної Екзекутиви і від Окружних Екзекутив і від Сотень — а все дати одній особі, що навіть я не міг добути пари з уст ні одного делегата на Зїзді, яких перед тим не знав особисто. Відповідали як я питав — „Що думаєте про централізацію, перейде, чи ні?". — „Побачимо, що загал скаже". Річ ясна, що те саме мусіли відповідати і йому. Причина: Кождий боявся скомпромітуватися наперед, 4. головно рішало мабуть те, що він все таки як неінтелігент (має пару кляс гімназійних) чувся непевним в евентуальній дискусії, котра його ждала на випадок, якби хотів поставитися проти плану централізації. Отож в лірику вдався. Виграв вступ до успіху — признаннє. Але дальше боявся іти. Ждав. Дуже можливо, що був певний, що вже тим признаннєм переміг.

Пищу се на основі того, що коли перейшла резолюція про централізацію і владу одного — запитав голосно: „А що ж з Головною Екзекутивою?". На те я: „Нема вже ніякої Екзекутиви, а буде те, що скаже Головний Отаман". Мовчав якої пів години, а при кінци Зїзду зелений на лиці зачав настирливо домагатися

голосу від Отамана д-ра Гриневецького, котрий уже знову президіював. Той відмовив, кажучи: — „Скандали хочете тут робити? Ми маємо час говорити в Шікагу”. Він: — „Хочу тут зложити уряд”. Отаман: — „О, тут не маєте вже чого складати, бо ви ж не одержали ніякого уряду, а книжки віддасте в Шікагу, як треба буде”. Знову мовчав і мінився на обличчю. Я з боку дивився на те все і думав, що вибухне. Не зважаючи на президента д-ра Гриневецького, розмовляв він голосно зі знайомими, стоячи таки коло самої президії. Отаман розумно вдавав, що не бачить, а то бувби вибухнув. Я порадив д-р Гр. покликати стару Екзекутиву до окремої кімнати і запропонувати їй даліше, розуміється тимчасове урядованнє, а як схочуть зорганізовано бойкотувати Головного Отамана, не просити ні словом. Дійсно так сталося. Мусійчук іменем інших і в їх присутности відмовив. Тоді Головний Отаман сказав їм в окремій кімнаті: — „Не хочете, будуть інші”. І пішов кінчити Зїзд. Зараз же прибіг Мусійчук і сказав, що годиться; тоном лагідним, покїрним. Змінився від тоді цілком. Вже навіть „добрийдень” мені каже, як приходить до бюро і відповідає як я щось кажу. А перше рідко я удостоюювався його відповіді. Благодатний вплив знесення демократичного устрою. Дійсно благодатний. В бюрі вже можна сидіти й дихати.

Кінець Зїзду був надзвичайно цікавий: люде рвалися давати поради Головному Отаманови — щиро, гарячо, тепло, чинно, навіть його вороги. Як вода на лотоках пили проєкти, без претенсій, що мусять бути зараз розглядані, що давнійше страшенно вражало. Вже поза північ перейшло, а люде ні руш не хотіли кінчити. Я смертельно був втомлений. Отаман теж. Уривав дискусію, але виринали все нові теми. Нарешті я сказав, взявшись за голову: „Втрачу притомність і не зможу писати” (я був секретарем зїзду). З товпи: „То другий секретар pomoже”. Другий секретар: „Я також недалеко від стану, в яким є д-р Назарук”. Щойно тоді скінчили.

Я вибіг, зібравши папери, й утік, формально втік з давними колегами університетськими до якогось пустого ресторану. Знайшов Ревюка, редактора „Свободи”, з яким уже зірвалися були взаємини. Ми погодилися, вияснили все і пішли спати на одно ліжко в готелі, бо скрізь заняті були всі кімнати. Се дуже добре.

Зїзд кінчили в іншій салі ніж зачали, на долі, бо на горі концерт мав бути якийсь. Отож інтересно було дивитися, як збірне тіло, найвищий „суверен” організації — розлазилося. Буквально. Хто води пішов напиться, хто пива, хто попоїсти, хто таки просто пішов собі відотхнути — і не стало суверена.

Уявіть Собі (зрештою можливий) випадок, що більшість відіхалаб, думаючи кожний про себе, що тільки він се робить. Що тоді? Що робити з різними справами, які вимагають потвердження „суверена”, і без того не можуть бути проведені в життє. Жди три роки! Через чистий припадок, що „суверен” зник як мряка. Ну, точно як мряка. Навіть гонити за ним нічого не може, бо формально він має значінне тільки тоді, коли є: 1) разом, 2) в означених згори днях, 3) згідно з означеною формою щось рішить, 4) на означенім місци. Вся отяжілість і мряковинність того многоголового суверена станула переді мною в усій суєтливості своїй. Сидячи за столом, ждав я поки сей „суверен” злізеться. Злазився — точно як червак, порізаний, розкинений. Після того треба ще виждати на настрій тої мряки, на її так сказатиб відповідну температуру і момент, у котрім її „волю” можна кристалізувати, в котрім з піску тої волі можна робити цеглу. Пісна вона, бо пісна, а скільки труду треба, щоб її склеїти, в форму вбгати і опісля поливою своєї думки покрити зі всіх боків. І тоді щойно зачинай деклямувати перед світом, що се „воля народу” — як жмінка людей розійшлася.

Можеш крутити на всі боки, пояснюючи. Нема кому дати автентичного пояснення, бо „суверен” раз на все пропав. В тім самім виді ніхто його вдруге не збере, хочби тріс. Та й правду кажучи, нема пощо. Бо властиво одиниця творить цеглу з того піску — на хвилину. І потому кидає тими цеглами в туж масу. Праця гірша ніж Сизифа, бо той бодай з каменем мав до діла. А суть тих цегол-ухвал того „суверена” просто страшна своєю якістю. Бо як вона повстає і як родиться? Одиниця мусить предложити такі думки, котрих той суверен: 1) або зовсім не зрозумівби (тоді ще найлекше ухвалить), 2) або ті думки мусять бути пересічністю з пересічності — чимсь зовсім самозрозумілим, от хочби такі, як мої з останнього зїзду: мовляв, слухайте одного, тоді менше глупої сварки буде між вами. І на се мусіло піти стільки енергії, що досі не чую костий у собі, а радше кожду кістку чую зокрема. Єсть збори і при одиничній системі влади, але їх характер властиво, в принципі — дорадчий, опінійний, а рішенне єсть у голові одного, котрий стоїть безмірно вище вже тим самим, що не розлазиться як мряковинне, в чисто фізичнім розумінню.

Прямо соромно було сидіти за столом і ждати з думкою, що ануж той „суверен” не злізеться. Тоді пропав увесь труд. І що тоді робити? Крім коміки, ніщо не осталосяб. Я вилікувався при тім столі, в підваллю, ждучи.

Властиво інстинктом здавна чув я всю протиречність демократичного мряковиння. Ні, се забагато сказано — „протиречність”. Бо яка протиречність у мряковинню може бути? Мряка та й тільки. Ріжниться від дійсної мряки в тому, що дійсну мряку холод кристалізує, а сю — гарячість промовця, теплий промінь його бідного ума, мозку, що виснажується на ogrіваннє хвиливо істнуючого стовпища того мряковиння.

Та се ще не найгірший стан і відношеннє діяча до того „суверена”, який все може ухвалити — навіть скасованнє аптик і обтинаннє рук, голов, носів і т.д. Найгірше тоді, коли провідник має злобних конкурентів за „ласку і прихильність” того многоголового „суверена”. Тоді наступає просто до відрази неприємна боротьба зі всіми „кунштами” внутрішнього, духового лайдацтва, котре маса відчуває крізь шкуру і котре інстинкт тої маси до рещти нагинає, розціплює, запаскуджує. Під впливом такої боротьби розкладається цілий „суверен” на групки, в котрих появляються малі тирани, абсолютно нечуткі на аргументи, бо кождий тиран має свого „провідничка”, який уже найбільш огидними способами, аж до особистих підхлібств і розбехтування найнищих інстинктів старається „захопити” собі ласку й прихильність „суверенчика”. Вправді і при одиничній владі діється щось подібне (буває), одначе воно настільки менше зло, наскільки подлість захоплює тільки одну правлячу голову, а не багато і наскільки легше сподіватися і есентуально діждатися зміни в тій голові, хочби на випадок її смерти.

З приїздом сюди, два бувші члени Головної Екзекутиви (між ними не було Мусійчука) пішли до банку, котрий мав позичити гроші на дім і сказали, що ручитель був уже раз банкрутом. Знаємо се від Німця, котрий є знайомий з директором того банку. Банк здержав виплату позички і почав слідство, яке потреває. Мотив тих двох членів: Хотіли комісового від організації по пару сот дolyрів за купно того дому і виразно того домагалися. Д-р Гриневецький відмовив, а ті пішли і пошкодили. Се описую Вам не для того, щоб нудити вас льокальною справою, а для ілюстрації нашого „живла”.

Сьогодні було засіданнє старої Екзекутиви вже в домі д-ра Гриневецького, а не в домі організації. Стара Екзекутива залишилася тимчасово. Взагалі не маємо практики, що з тим робити. Якоїсь ради при Отамані треба, але з його номінації. Та ті тут чуються покривджені, що їх не вибрали. Мусійчук зажадав зараз підвищення платні. Д-р Гр. відповів, що каса не дозволяє. Мусійчук сказав, що перше держав його вибір загалу, а те-

пер він піде, як не підвисшить (очевидно мотив той, що перше він був цілком свобідний у тім, коли приходив і що робив, тепер ні — але луччої роботи не знайде). Другий член Екзекутиви, той що ходив до банку, заявив, що незабаром „не матиме часу”. Багаються ще з покиненням, бо не знають, як поставиться загал.

Перша сотня сеї (Шікагівської) округи збунтується й відорветься майже напевно — се сотня молодеца — більшість американські вже „бойси”, з котрих мало хто читати по українськи вміє (лиш по англійськи). Справа тут з дуже цікавою особою: молодий хлопець з Буковини маючи около 14 літ прибув сюди, був дуже бідний, звичайний парібчак. Робив у фармерів, був послугачем в лікарських робітнях і за порадою та допомогою інтелігентів записався (по довгій блуканині) на дентистику коло тридцятого року життя. Скінчив і на днях відкрив своє підприємство. До тих, що йому матерьяльно помогли в часі студій, належав і д-р Гриневецький. Тепер проявилася ненависть того дентиста до д-ра Гр. і інших, просто палка (зовсім так як казав Сенека).

Мотиви: чується упокореним і вічно ігнорованим. Щоб „не датися”, говорить багато. Розуміється, освіти не має (нпр. думас, що Мадагаскар є коло — Японії). А титул „д-ра” має. Всякі спротиви, навіть такі, як щодо положення Мадагаскару, болять його. На мій „Отченаш” каже, що се ідіотизм. Розуміється, я не реагую — знаючи таких типів. Але реагує і то сильно д-р Гр., натура дуже темпераментна, тип шляхтича польського з часів розбивання „сейміків” — хоч наскрізь чесний і жертвенний. Той дентист виразно заявляє, що буде розбивати „Січ”, а він у першій сотні має знайомих. Делегат тої сотні (студент американського уродження) склав на Зізді заяву, що його сотня булаб за централізацією, якби був на чолі не д-р Гриневецький — але иншого кандидата не поставили, бо такого нема; тут треба бути довго, щоб той розгардіяш саяк так повести і треба час на те посвячувати, день у день, а тільки оден д-р Гр. може се робити. І ще домагався звільнення всіх студентів від вкладок, хоч між ними є сини богатих родичів. (Розуміється, се відкинено, *inde* скріплені *irae*).

Що буде в Філядельфії, ще не знати. Словом, не легко в українців заводити владу, хоч уся суспільність і всі розсудні люде кажуть, що плян добрий і вся поважна преса поставилася прихильно до реорганізації („Свобода”, „Америка”) і духовенство. Нпр. о. Тарнавський сказав, що наша реформа влекшить і промостить шлях епископам до реорганізації Церкви й духовенства, котре так само занархізоване! Тепер покажуть тому духовенству, що навіть прості люде ладу хочуть, а духовенство як? Словом,

у хаосі ще не знати, що покажеться. Реформа може (хоч теоретично переведена) розбити організацію. Се моя думка. Д-р Гр., котрий очевидно лучче знає ґрунт, каже, що все те тільки судороги старої анархії та що все уляжеться і що вернуть навіть такі сотні як перша, по якомусь часі. Побачимо. На всякий випадок — студія з життя українського народу буде прецікава для мене.

Шо до статті „Зїзд чи Здвиг” — то річ мається так:

Се легка (друга в моїм життю) „демагогія”. (Перша була як я мав літ двадцять і щось і в часі виборчої боротьби з москвофілами, які тоді їздили на полеміці проти фонетики, нажучи, що українці продали ляхам деякі букви й взяли польське „і”, додавши другу точку — отож я доказував, що те „і” взяте зі святих книг, нпр. у слові „Хрістос” і т.п.).

Сю другу демагогію треба було пустити з таких причин: На галі зїздовій очевидно мали бути не тільки делегати, але й сотні простих січовиків, а сама присутність такого „суверена” впливає на всякі рішення. Найстрашніший аргумент проти реформи міг бути такий: „Хочуть, браття, в якійсь цілі, очевидно аби гроші загарбати, народови владу відобрати і докторам дати! Не даймося!” Значить, треба було забезпечитися на той випадок і виказувати, що „народови” дається влада, а рівночасно пересунути її до верху. Тут було джерело статті „Зїзд чи Здвиг”: рівні права всім січовикам і т.д. В дійсности здвиг не має ніяких прав, се фестин, не ухвалююча влада. А референдум ізза сього — „так чи ні”, формулованого централею й висиланого централею у відповідний час, по можности рідко, не єсть небезпечне до тої міри, що хаос.

Мимо всего в мене були вагання пишучи сю статтю і то сильні. Та думав, що годі інакше серед даних обставин. Уживають же й аршеніку лікарі проти хороби. Досвід показав, що се не пошкодило, хоч булоб мабуть обійшлося й без сього. Взагалі на рід не є злий, коли є група людей, яка згідно його веде.

Якраз тепер (пишу се в друкарні) є група людей, яка з приводу реформи веде таку „будуючу розмову”: 1-ший: — „Докторе, чи не можнаб десь купити російської нагайки?” — „Можна”, кажу. — „Га-га-га! І таке Ви заводите в Америці?”. — „Яке?” — „Та нагайку!” — Я: „Тут фрї контрі (свобідна країна), можете не слухати.” — „Гм — ” якийсь інтелігент, що вчиться на лікаря: — „Слави хочуть! Тих, що роблять (він очевидно робить кириню) усунути, а иншим, що кричать, зайдам, владу в руки!” і т.д.

Знаєте, Вп. Пане После, часом бухає з мене така ненависть до тої української інтелігенції, що в душі признаю рацію боль-

шевикам за винищування її. Вона скрізь така сама — елемент розвалу, вітріоль, який розідає все й нищить нарід і саму думку про організацію.

Тут ясно, що є два лише способи боротьби з нею: 1. вирізування, яке переводять більшовики і 2. заведення одиначної влади, яка далаб тій бестії з претенсіями на інтелігенцію правильно урегульовані драбинками жолоби та запрягла до крику й писанини за тою владою, як се й робила стара Росія, Німеччина, Австрія. На всякий випадок — інтелігенція се буде головна небезпека всіх держав і всіх державних мужів на довгі часи. Виховання її мусить іти в напрямі вчення ремесла вже в школах, щоби на випадок недостачі хліба для неї з паперу, вона могла кормитися з ручної роботи. Інакше ті підпанки розсадять все й пустиню та руїну зроблять з цілого світу. Се вже ясно! Не робітництво і навіть не люмпенпролетаріят єсть небезпекою упорядкованого життя, а інтелігенція без основ до життя. Се ті білоковнірцеві бактерії, що розсадять усе, коли вчас не покласти залізних загород перед розвалом. Тут в Америці видно се далеко виразніше ніж в Європі. Прямо в очі кидається. Чому в Європі се так виразно не виступає, хоч там інтелігенції більше, не знаю.

Слабий пункт реформи Січової Організації в тім, що Головний Отаман не іменованій і не затверджений головою нації. Значить ми сотворили вже з хаосу тратву, яка пливе по бурхливій воді, але та тратва не має звязку з твердим берегом, на котрім ростуть збіжа і овочеві дерева. Се й відчув Головний Отаман по переведеній реформі. Він сказав мені: „Хотівби я ще дожити того, щоб у відповідній хвилині міг іменем організації проголосити в тутейшій пресі і плякатами по містах Америки, що ми визнаємо Гетьмана України. Се зараз піднеслоб його повагу і далоб йому більший кредит у американських фінасістів. Тільки чи Гетьман тоді віднісся до того добре, чи зігнувавби?”

Се дуже цікаве, з психологічного становища. Розуміється, якби тепер се було оповіщене, зничилоб організацію протягом короткого часу.

Чому? Бо дотеперішним відсуванням себе від демократичного хаосу (як нпр. в часі нарад „Національної Ради” у Відні) Ваша група призвичаїла суспільність до думки, що вона щось чуже, не звязане з нею, далеке, дивне. Се Вам моя щира відповідь на питання, чи добра була тактика Ваша в тому часі. Тут виступає, як краще не мож, різниця між теорією й практикою. В теорії годі Вам заперечити що Ваші думки про „ненакидування”, хай просять — мовляв, як на степу привикли, „тричі відказуватися” і

т. п. — мають лінію, достосовану до традиції. Але та традиція вже поламана, треба „смички” з відломками її. І якраз тоді, коли Вас просили до спільного стола, був час прийти. Луччої нагоди не було: Сісти разом з усіма есерами і есдеками і всім тим хаосом, при чому всі галицькі групи булиб напевно йшли з Вами (з виїмком, розуміється, соціалдемократів), а мабуть і Кубанці булиб тоді дійсно ставилися. Ясно, що Ви по якимсь часі булиб покинули сю вавилонську вежу вар'ятів. Але діло булоб доконане: Ваша верства булаб одержала те, що Поляки називають *zazębienie* з ріжними групами. Літами булиб говорили про се, розбирали кожде слово Ваше, кожде голосування, кожду міну і краватку Вашого кожного делегата. Другий Ваш вхід у таку вежу вже бувби триваліший, вже бувби Ваш круг „нашим”, не панським, бувби тим, з яким наші сварилися, як з Жидами на ярмарку. В хаотичнім елементі навіть сварка вяже і сварка може й головно. Тому у Жидів мужики радше купують ніж у своїх і радше мають з ними зносини. Се факт.

Думаю, що тепер уже такої доброї нагоди не буде, хоч треба старатися її викликати. Може при справі Конгресу. Ваша група повинна прийти, хочби з найдалі йдучими застереженнями і хочби на те, щоб по якимсь часі вийти. Адже сидять республіканці в монархістичних парламентах і навпаки. Інакше Ви звітрієте у практиці, хоч у теорії від Вас бє вогонь і видно силу думки. Якраз читаю Вашу книгу „Україна на переломі” (титул! титул!)*) Зміст викликає в моїй голові такі блиски й затьміння, як перед хмароломом на небі. Я не знав, що ми і за Богдана були аж у такім безвихіднім положенню, хоч інстинктом чув, що з добра Великий Гетьман не причалив до Москви. Про книжку сю — во істину першу й одиноку з наших історичних „нарративів”, напишу окремий лист, як скінчу її читати.

Питаєте, чому „Директорія” печатана у нас великою буквою, а „гетьман” малою. Се помилки, оперті на почерку Галичан. Ми велике „Г” пишемо в рукописі часто в такій формі, що друкарський складач приймає се за малу букву. Ся дрібниця, як Ви з чем-

*) Німці мають велику студію про титули за тисячу літ своєї літератури. Забув я титул тої книги й автора. Вийшла як я ще був в Європі. Повинні її знати всі, що пишуть. На мою думку, титул книги, чи статті, се перший удар в мозок читача, се перший вистріл у нього (і в масу), котрий має бути спеціально вистудіюваний і по можности сильний і конкретний. Проект титулу сеї Вашої книги подам по перчитанню її.

ности пишете (бо в дійсності воно не єсть дрібницею), має дуже складні й дуже різномірні значіння. Чи Ви знаєте, що сама згадка про Гетьмана в тоні поважнім, без критики, може викликати в розідріжній масі під сю пору абсолютну негацію? Не кажу вже про всіх батярів, які тільки ждуть, аби мати нагоду до крику, без огляду на причини. Як хвора дитина ліку, так вони бояться мати хребет, остюю. Але се перейде. Тільки не треба відсуватися від загалу. Який він є, такий є. Се факт і з тим фактом треба рахуватися. Будівничий бере матеріял, який має під рукою.

Я особисто маю сильне почуття вини супроти Української Держави за Гетьманщини. Одиноке, що мене мучить в моїй публичній діяльності. Не знаючи справи й ситуації та довіряючи особисто знакомому мені Петлюрі і Винниченкові, вмішався я в повстання проти Гетьманщини. Рішило у мене те, що Гетьман підписав маніфест про злуку з Москвою, а також участь галицьких Січових Стрільців, котрі там довше вже були. Цікаво, що з історії я знав, яка небезпечна є політикуюча солдатеска, а в практиці мусів аж пережити се, щоб навчитися добре. Вдарило мене те, що наддніпрянські бунтівники, інтелігенти, не звертали властиво уваги на перший факт, хіба як говорили з нами. Тоді його підчеркували. Але — минулося.

До якої міри доходила між ними ненависть до Гетьмана, можете бачити з отсього (замажіть се добре в сім листі, бо соромно булоб, якби дальше покоління довідалося про такий стан умів! Я навмисне замовчав се у споминах): Як ми були у Винниці, я постійно сідав до стола з цілою Директорією. Отож (тоді здобувано Київ) Винниченко сказав раз, що як зловимо Гетьмана, то наперед одержить на Софійській Площі (!) двадцятьпять буків (!!). Я оторопів зі здивування. Прийшовши до себе, почав я кричати, що се булоб: 1. Опоганенням української історії, 2. Київа, 3. Площі Софійської, 4. Тих, що се переводилиб, 5. Будуччини, бо соромно булоб признатися тоді до нації, котрої провідники до чогось подібного моглиб додуматись. Розстрілювали під час революції монархів — говорив я їм — але не зневажали їх в такий спосіб.

Дискусія над тим зривалася день за днем. Я твердо стояв при своїм і мабуть захитав у більшости присутних віру, що битте буками голови держави — допустиме діло. Та чи захитав у Винниченка, не знаю. Бо се була вдача степова — невгамована, майже первісна, з якого при відповіднім вихованню родовім мігби бути добрий генерал для проривів á la Mackensen, мабуть. Але без того виховання був він дикий і тільки дикістю можна з ним

було боротися. У Хвастові коли прийшла депутація німецького штабу з Києва на переговори (я був перекладчиком), Винниченко в часі переговорів у вагоні вдарив кулаком у стіл так, що Німці позривалися й попращалися, заявивши мені, що більше не прийдуть. Відїхали. Я почав Винниченкови толкувати, що так переговорів не ведеться, тим більше, як сили наші дуже слабкі (ми що хвиля боялися, що маси довкола Києва просто розбіжаться, — що булoб і сталося, якби не Січові Стрільці), та що Наполеон бив у стіл після перемог, не перед невдачами. На те Винниченко прилюдно крикнув до мене: „Мовчіть, бо морду побю!” А я йому з такимже криком: „А я вам в морду наплюю!” І вийшов я — та на обід уже до стола не прийшов. Аж опісля на вечеру запросила мене жінка Винниченка (розумна, приємна Єврейка) — я пішов і далі вже до самого кінця взаємини з Винниченком були такі, якби нічого не було злого перед тим. Він був уже чемний. (А знов на Центральнім Комітеті Соціялістів Самостійників, котрі мене все запрошували на засідання, мав я подібний зудар, тільки не такий драстичний, ізза М. Грушевського, якого бувший міністр війни Шаповал хотів був розстріляти. Я обстоював думку, що М. Грушевського як ученого вільно тільки арештувати й дати йому можливість праці в окремім домі під вартою. Довго я сварився ізза того, поки переконав).

Все те написав я Вам тому, щоб Ви зрозуміли моє пізнання душі мас, у яке вливалось таке відношення до Гетьманату як влади. Се не залишилося без наслідків. Коли в Німеччині, де не убили ні одного з кількадесяти дідичних родів монарших, можуть істнувати такі відносини, як істнують, то що ж говорити у нас, де провідники мас носилися з думками тисяча разів гіршими від убивства, бо з думками страшної, нечуваної навіть у Мурґнів зневаги бувшого голови держави! Звідки ся дикість, з якою мені, при всіх моїх нишпореннях по бібліотеках, не довелось зустрітиса навіть серед найнижче стоячих людодів? Вона з чогось мусіла вицвісти. Якесь страшне корінне мусить вона мати. Се корінне треба відшукати пальцями в тій масі (то є „інтелігенції”, бо се найгірша частина маси. Нарід не поганий).

Треба отже сю язву лікувати. Операція тут ні при чім, бо мабуть увесь організм затруєний сею хворобою непошани до влади, наче сифілісом. Тут треба препарату 606 — на сифіліс. Який же він? Мусить бути блискучий як ртуть, котрою натирають тіло сифілітика. . .

Маю щастє з одним твором своїм „Проти орд Джінґісхана”. Два рази продав я його за найбільший гонорар, який колинебудь

одержав український письменник. Раз за Гетьманщини в Києві, коли рух видавничий ішов сильно вгору, купив сей твір у мене М. Залізник, що мав тоді маси грошей і заплатив щось 10.000 карбованців під умовою на письмі, що видасть його до року, інакше гроші його пропадуть. Минули два роки — не видав. Я продав твір вдруге „Вернигорі” за 6.000 чеських корон (здається, не памятаю вже, чи не за 12.000) і половину гонорару взяв, а половину мав одержати, як твір до року буде в друку. Вже три роки минуло, а „Вернигора” не додержала умови і твір знову згідно з умовою моя власність. Тепер уже резигную з продажі й тішуся, що можу переробити його основно, представивши весь блиск і хосенність одиничного устрою влади за княжих часів — і видам тут може за рік, або два. Перед тим хотівби я з Вами порадитись ще в ріжних питаннях. Прошу мені вірити, що тільки таким чином здобудеться настрій молоді (гл. Сенкевич), а на тім зміненім настрою можна творити організовану групу. Без настрою відповідного не можна сього доконати.

Все те уважаю працею на довгу мету, на будуччину, якої ми може й не побачимо. Я песиміст. Упорядкування світу не сподіваюся скоріше, як по сильній руїні. Але, та руїна може і скоро перегудіти. Бог знає. Якраз почав я читати Феррера: „Гибель античної цивілізації” в російськім перекладі. Бачу, що die Toten reiten schnell. Він каже, що п'ятдесят літ взяло Римови поки скотився в пропасть. Тепер електрика й залізниця є — треба час ділити.

Щораз тяжше почуваю на собі (особисто) вину, що причинився до упадку Української Держави за Гетьманщини. Може якби була встоялася Гетьманщина на Україні, порядок в Європі бувби скоріше пішов. Ага! Які хиткі думки наших людей, бачу з розмов з Гаркавенком. Він уже каже, що тепер нарід на Україні, якби міг, то однодушно привернувби Гетьмана... Не дивуюся: Коли ми, „провідники” так вагаємося в думках, то що ж говорити про людей, які політикою не займалися?

(10. червня 1924). — Сплю неспокійно — мабуть ностальгія мучить. Сеї ночі снівся мені вперве мій синок і... родина Гетьмана, що шукала квартири. Я помагав їй шукати. Дорогий Пане После! Чи не добре булоб завчасу подумати про паспорт на инше імя для молодого сина Гетьмана (як йому на імя?), бо в разі револьт в Європі, якби його зловили, не дарувалиб життя (наші, розуміється). А де їх нема? Скорше Вам, як авторови моглоб увійти все (хоч, розуміється, сумніваюся) — ніж йому те, що він син гетьманський. Те, що культурні Німці не убили нікого зі своїх бага-

тьох родів пануючих — нехай Вас не баламутить! Береженого Бог береже. Що Вам шкодить дати таку раду? На всякий випадок! Зло тільки в тім, щоб молодий чоловік не лякався й не дістав ще манії переслідування непотрібно. Ви все те лучче оцініте.

Квестіонар у справі форми монархічного правління виготую, але се вимагає довшої надуми! І обговорення зі знайомими.

Покищо говорив я в Філядельфії з д-ром Л. Мишугою, бувшим галицьким представником на Америку, про справу Гетьманщини у нас взагалі і про приготування ґрунту. Він радить передусім виготовити квестіонар до симпатиків про евентуальні вигляди і способи ширення сего руху тепер. Матеріал зібраний давби основу до дальших плянів. Він звертав мою увагу на дальші спомини Д. Дорошенка, в котрих Гетьман має являтися (я не читав другої частини) в дуже для національної гордості непривітним світлі — як підкомандний Денікіна і т. п. Минувшість требаб вияснити обставинами — доконче. І земельну справу требаб ясно поставити! Маю на думці земельну реформу. Се проблема важка, особливо при Вашій теорії, що гетьманат се вицвіт хліборобської кляси, розуміється в першій мірі середньої і більшої посілости. Взагалі мені Ваша теорія неясна. А що ж доперва загалови. Я тільки інстинктом і витонченими студіями, „нервами душі” чую, що без голови — буде власне безголове й конання племені серед вічної руїни. На всякий випадок прошу не забувати, що весь час від Рурика і по сей день ми, то є люде, що жили на території України, діяли як люнатики, та що Ви перші протерли нам очі: немов зірвали занавісу над тайною держави (хоч усі вчилися сеї штуки). Карний закон знає такий цікавий випадок:

Їде з міста ряд возів з ярмарку. На полі при дорозі в рові квилить покинене дитя. Жінка одного з мужиків каже на возі до чоловіка: „Дитина плаче! Стань!” — „Мало маємо своїх?”, відповів мужик і не станув. Другий, третій, десятій і т. д. Аж одинадцятий станув на просьбу жінки. Мужик зіскочив з воза, підняв дитину в пелюшках, подивився і — положив на те саме місце. „Клопіт! Пощо нам сего?” І поїхав.

Тих десять що бачило, але не рухало „справи”, будуть згідно з законом безкарні, той одинадцятий буде суджений і засуджений за душогубство дитини (якщо вона вмре).

Ви той одинадцятий. Ви розвинули пелюшки покиненої дитини в степу. Ви придивилися їй. Вам уже не вільно її покинути. Бо коли грубий карний закон карає за те (як слушно, побачите, коли вдумається в різні нюанси діл десятьох і одинадцятого), то поскільки більший злочин бувби се супроти внутрішнього зако-

ну — того Sittengesetz-у, що його Кант називає чимось найбільшим, що є в людині. Знаєте сей вислів Канта, його всі знають. Чув се Франко виразно (хоч і він хаотичний тип — під впливом Драгоманова! Се був батько хаосу в нас), бо сказав: „Прикований ланцом залізним стою...”

І Ви ним приковані. Ви хворі. Але се Вас не оправдувало б нічому. Бо страшна єсть одвічальність внутрі для таких високих типів як Ваш. Предок Ваш прийшов з ланцом на землю України, а правнук в душі відчув його. Ви оден з Тих, що у всіх народів виступають в такій ролі. Історію Парнеля в Ірляндії певно знаєте? Се також син англійського поміщика, що відчув ланц Ірляндії та впрягся у нього і тягнув до кости затинаючись. Нічим иншим не був Будда, молодий королевич, що в молодім ще віці покинув палату батька й пішов у „бездомність” зі страшною наукою своєю: відчув ланц касти своєї супроти гнобленого хаосу й порядкував його — по свому. Бо був правдиво благородний, хоч руїну лишив.

Ага! Ваш погляд, що Вас можна як теоретика підозрівати, що пишете таку, а не інакшу теорію задля своїх матеріяльних користей і з сеї точки погляду — не має основи в цілій історії людства. В ній виступають тільки теоретики з вищих кляс, або адоптовані ними, що на одно виходить (доказ: Магомед!). Всі філософи грецькі се люди вищих верств — без виїмку. Навіть Діоген. Маркс — потомок рабів, найстаршої з сучасних аристократій. Бакунін — великий поміщик. Анархіст Крапоткін — також. Всі проповідники церковні мають блиск ушляхетнення, яке дає їм їхній стан (забезпечення Церквою існування, бо в тому суть аристократії — на мою думку). Людина, що не зі своєї волі, не має запевненого завтра, подібна до бідної собаки, яка шукає поживи, вічно шукає й нюхає — в тім уся суть її „духа”. Коби Ви мали час перечитати „Біле ікло” Джека Лондона (я читав по російськи) — там прекрасно зясоване те шукання поживи. Нехай Вас не баламутить в думці те, що дуже великі люди відкидали забезпечення (Будда, Христос). Вони робили се свідомо, щоб зірвати зі своєю клясою і так стати суверенами над загалом людства, бо се їм було доконче потрібне, щоби увійти в думку всіх людей: для їх кляси були вони дані, бо вийшли з неї, а для инших кляс тим штучним способом здобувала позиції супроти них, легалізацією становища. Се були ті громозводи, що лучили небо зі землею і забезпечували існування й життя культурі й людству. Ними йшла електрика плюс і мінус та вирівнювала наладовані сили, що інакше були б обернули в руїну все. Вершком їх усіх являється в державнім

значінню Кон-фу-тсе. Я маю студійку готову про нього. Колись надрукую. У нього вся релігія — се державність! Мораль майже зівяла при ній. І тому завянув його великий нарід.

Ви, Дорогий Пане После, виступаючи зі своєю теорією про евентуальне недовіре, говорите те саме, лиш інакшими словами, що сказав Христос, коли треба було йти на муки: „Одійми от мене чашу сію!” Бо во істину — не легко бути духовим господарем на степі беззахистнім, безводнім, покритім сараною і скорпіонами, де божевільні танцюють свої криваві гопаки, де неволя ще благодаттю здається, якщо приносить спокій і лад. Та що робити? Адже кождий з нас мігби одержати можність спокійної праці у чужих, нпр. у Поляків, або Москалів. (Витривало сондують мене большевики. Залучу Вам лист у тій справі пізніше, бо сей вже за грубий вийде. Віддалиб мені пресу українську в руки і тут і в Канаді, якби пішов — та годі, совість не дає).

Але я мав описати Вам Зїзд! . . . А розговорився „свобідно” — по душі, як українець.

Загал робітників у Січі се люде посідаючі дома — от і все. Вартости три до десять тисяч долярів. На значній їх частині ще є довг. Вони працюють у фабриках. Три четвертини їх є парафіянами. Держить їх при парохіях: 1. Атавізм, 2. Звичай з Краю, 3. Жажда почестей (тільки при них можуть бути якимись „урядовцями”, в політичнім життю ролі тут грати не можуть), 4. Вплив англосакського світу, котрий весь релігійний — від голови до споду. Що їх держить при „Січі” — не знаю. Ідеалізм? Добре. Але на чім він спертій? Де його джерело? Бо ясности не було в тій Січі — от старі крики про козаків, головно мережані ненавистю до Польщі. Про се колись більше.

Ага! Справи Шевченка не можна так пустити, як Ви кажете. Він найсильніше вкорінений у масі, коли в ній взагалі є щось вкорінене. Треба деяке корінне зоперувати, а інше залишити — тим сильніше виросте. Нпр. у державних справах є у Шевченка неможливі вигуки („раби, підніжки, грязь Москви, Варшавське сміттє, ваші пани, ясновельможнії Гетьмани”), але є й екстатичні візії, як: „А в степах України, дай то Боже милий, блисне булава!” Або великий гимн до гетьманів:

„Гетьмани! Гетьмани! Якби то ви встали,
Встали, подивились на той Чигирин,
Що ви будували, де ви панували! . . .”

Се ж гимн! Типовий для українця — жалібний. Большевики,

котрі тепер починають возитися з Шевченком, не знають що робити з тими місцями. Требаб вияснити все те, розібрати й дати коментар. Як Ви не зробите сього колись (Ви найлучше се моглиб зробити), зроблю колись я. Розуміється, потребую ще студій до сього і дуже придаласяб устна розмова з Вами про се.

Таких атутів не пускається з рук даром! Хоч вони й з хаосу випливають. Се ж перли! А що можна з них зробити! Вдумайтеся в се — з агітаційної точки погляду.

Вся історія наша зачинає мені виглядати инакше відколи я повертівся через Ваші, місцями дуже мені неясні, думки. Думаю тепер, що відколи Татари відтяли нашій державі голову (княжий рід вибиваючи), велике тіло України, чи того простору що вона займає — дістало конвульсії — які тривають досі. Конвульсії й летаргію — конвульсії й летаргію. І так аж по наші дні. В конвульсіях людина хапається і за бритву, як наші за московську революцію, або за релігійну боротьбу (нпр. в Канаді — там тепер чисте пекло!). Часом „опритомніє” се тіло на хвилю. Се було за Богдана: відросла голова. Бо труп народу не подібний до трупа людини. Всі Петлюри, Петрушевичі і т. п. се тільки тіні влади, тіні потенції її, не дійсність. Се були привиди думок, не думки. Се були галюцинації держави.

Катастрофу з княжим родом (1223 над Калкою) хочу представити у своїй повісти „Проти орд Джінгісхана”, котру перероблю відповідно — уважно, добре, старанно. Коротенький зміст подам Вам — і про суть проситиму Ваших думок. Опісля одягну в форму по можности блискучу, як нутро гробниці Тутанхамона. Чи Ви бачили в кольорах велич нутра його гробниці? Щось неймовірно імпозантне.

Покищо щиро Вас здоровлю —

Не дивуйтеся сьому хаосови думок. На пустині вони писані — в камянім стовпищу Шікага, де прерії доходять до Великих Озер. Тут найздоровіший без сімі захитається душевно — а йти відси нікуди. Треба хвалити Бога і за се пристановище.

Що Ви пережили в Берліні?

Чи Гетьман має ще особисто віру в поворот? Мені його во істину дуже жаль — а ще більше тому, що я вдався в глупу суматуху під Київом, наче запаморочений. Та — пропало.

Жду завжди Вашого листа.

З дійсно глибоким поважанням

Осип Назарук

(11. червня 1924). — Висилаю лист. Сьогодні вечером маю тут лекцію перед тутешною українською інтелігенцією про Ваш

світогляд на основі „Листів до Братів Хліборобів”. Цікавий я на дискусію!

А ргорос Вашої замітки до „Святині Мормонів”: 1. „Останній з великих гетьманів України Мазепа” — розуміється дотепірішних в історії України.

2. Винниченко всетаки був на чолі бодай фікції української державности. Але маєте рацію, що требаб уникати пригадування, бо тоді йшов розвал і то в змові з московськими большевиками (чого ми тоді не знали). Коли пишеш, то асоціяції йдуть у бік того, що тоді думалося. Се доля думки.

В одному з чисел „Січових Вістей” згадую про завелику покору гетьмана Скоропадського. Нехай Вас се не дивує. Треба впроваджувати думку загалу до думання над гетьманством. Тепер такий стан тої думки, що інакше булоб нерозумно робити в кругах у які йде моя газетка. Не знаю, чи Ви відчуєте се, бо Ви чоловік іншої сфери, але вірте мені, що я пишу все з чистим заміром і обдумано роблю. (Порівняйте ухвалу зїзду у справі державній).

Як правити „одиночно” в Січі — не знаємо. Чи творити знову Головну Екзекутиву під іншим іменем? Що Ви на те все? Здобути було легко — а що далі робити? — Пафф! Отут маєте цікавий приклад браку традиції... — О. Н.

34.

10. червня 1924.

КВЕСТІОНАР ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

писаної по можности авторитативно, без покликування на джерела, образово як „Індіанергешіхтен” для молоді.*) (Коротко, по одній-дві сторінки на питаннє)!

1. Коли повсталa Українська Держава?

2. Яким способом повсталa українська держава? (Завойованнє малою групою енергійних людей?).

3. Яка була перша її конституція? (I. Князь, віче, воєнна рада, „сли и гостье”, їхні взаємовідношення й компетенції. II. Розвиток конституцій аж до 1919 р. Все по два-три речення).

4. Перша відома нам зовнішня війна, перша внутрішня (мо-

*) Але не можна писати „для молоді”, бо молодь ніколи не любить того, що має стемпель „для молоді”.

тиви! облежити нарікання на „княжі міжусобиці”; у В. Будзиновського цікаві помічення). Короткі перегляди типів воєн аж до 1919 р.

5. Прапори української державности, герби і кольори. Чорні галки на білім полі, тризуб, лев, архангел Михаїл, медвідь, холмища, козак на печатці, жовто-синій колір; у Швеції я бачив його якби у нас в часі паради. (Сі формальні питання дуже важні для уяви молоді!) Спробувати дати конструкцію бодай здогадних гербів усіх земель України!

6. Партії (кляси) та їх історія. (Ми от рода руського „сли и гость” — це вже „партії”, уряднича верства, купецька, бояри, смерди, чернь, дуки, сребряники, ремісництво, селянство, інтелігенція — як основи „партій”, аж до наших днів. „Орієнтації” на сусідів як продукти гниття, почавши від Плоскині, провідника бродників 1223 р.).

7. Горожанство на Україні: В давнину (уродженне, прийатте на службу княжу); за гетьманів: detto. (Се дуже важне, щоби проломити дурнуватий погляд про „чужих”, хто иншої віри чи погляду.)

8. Головні дати і що з ними звязане.

9. Простір української держави в ріжних часах (порівнання віддалі — у брошурах д-ра С. Рудницького виданих мною у Відні). Здобуванне степів.

10. Напрями (тенденції) розвитку української держави (на захід за Володимира і Ярослава, на полудне за Святослава, на схід за гетьманів — причини).

11. Визначні державні мужі і що вони дали та чого хотіли — системи їхньої праці (Володимир Великий, Мономах, Роман, Данило, гетьмани). Інтуїційна ідеалізація, чи радше стилізованне для молоді конечно.

12. Типи письменства — в стару добу, в добу занепаду, т. зв. відродження: Котляревський, Шевченко, Драгоманов, Франко, і розпусна мірнота, що наслідувала чужих — легко осудити.

13. Чи ми мали коли републику? (Тут добре булоб розкусити Новгород, котрий досі покутує як ідеал, а він же впав ізза того, що сусіди мали монархію. Січ. Републіканські прояви в міжусобицях князів).

14. Коли наша держава була наймогутніща? Чому?

15. Міста України в ріжних часах — від грецьких на полудні, столиці, городи провінційні, значінне багатьох княжих столиць, городів (á la в Німеччині).

16. Назви урядів княжих і козацьких часів. Їх відзнаки й компетенції.

17. Податки й данина в різних часах. (Тут причина зради за татар, „татарські люде” — за козацтва, зрада в інших народів).

18. Ріжні околиці України та її людські типи. По можности гарні імена вибрати їм („Срібна Земля, Спиж, Червенські Города, Покуття — погруппувати кольорами, або по геометрії, або 1 плюс 1+2 для мнемотехніки).

19. Влада: а) законодавна, б) судейська, в) виконавча. (Для всякнення в модерну голову).

20. Дипломатія української держави. (Договори з Греками, цікаві умови Данила з Німцями, Палою, відносини з Уграми, Віднем, Жмуддю, женячки).

21. Військо (відки брало амуніцію нпр. козацтво?).

22. Церква*).

23. Школи.

„Конвертові” замітки до проєкту історії:

1. Короткість — найважнійша передумова. Ідеал бувби 25-32 сторінок друку. Афористичні блиски! Дотепи, іронія, картинки, сміховинки. Нічого не робити собі з того, що „такої”, мовляв, „історії” ще не було. Чи одного не було! І готичного стилю колись не було. А прецінь він чудовий і духа підносить!

2. Ясність! Підмет, присудок, предмет. Побічних речень нема! Ясність полягає на частім уживанню точки, то є на коротких реченнях (гляди 1.). Вибачте, що я так “obsesowo” пишу, але тут я авторитет: агітатор я і то близько чверть століття.

Для виконання двох перших засад треба пам’ятати дві речі: 1. Що пишеться тільки для чужинців, нпр. англійців, котрі вчать-ся на тій книжечці по українськи й довгих речень не в силі проковтнути. 2. Що пишеться тільки для простих робітників між чужинцями, які попали на нашу землю для заробітку й хочуть пізнати з тієї книжочки історію нашої землі.

3. Все чорне злагіднити, все ясне підкреслити! Дати горорізьбу на сонці, кольоровану олійними красками — притишеними як аристократична гробниця Тутенхамена. Люксус панської історії! Нарід якраз се полюбить — не свої онучі (вибачте за слово), бо

*) Для молоді спеціально требаб викпоти пустий атеїзм вказаннем на практичне значінне релігійного напрямку. Якби Ви мали вже шкіц того, я дуже радо переглянувби і подописував уваги свої про те що робить вражінне, а що ні.

має їх досить, і „запаху” з них. (Не бачу людини крім Вас, котра зрозумілаб сі думки при творенню).

(Я не міг тут не бути вульгарним у вислові.)

Щоб осягнути сю третю засаду, треба пам'ятати про Гомера, котрого кожда стрічка надається маляреві під пензель до картини.

Менін аейде Теа, пеллеія до Ахіллеос (масте тут два образи!).

4. Вложити в мозок молодих поколінь антідот проти змагання до збос'ячення нації, слідного у всім („Будем драти, пане брате, з китайки онучі”).

Щоб виконати четверту засаду, треба представити вагу багатства, можливість його спротиву — в боротьбі аристократів на соймах і в боях, їх кристалізаційну силу, їх артизм. Словом, треба відважно, безоглядно стати на становищі, що фундамент держави вгорі, не в низах.

5. Змалювати силу ідеалізму (*contra spem spero! Cogito, ergo sum! Navigare necesse est, vivere non necesse!*) і рішучий спротив вихрам чужих „ідей”.

Тут треба читати Старий Завіт св. Письма, щоб виконати сю засаду.

Знаю, що подумаєте, прочитавши те все:

„Бра! На таке треба десять томів писати! Я мусівби довго студіювати!” — Відповідь:

„Отченаш” Христовий дає прекрасу філософію життя, далеко лучшу ніж наприклад доволі велика “*Praktische Lebensphilosophie*” Шопенгавера (не дуже смійтеся з порівняння). А щодо студій, то не забувайте ласкаво, що якщо Ви не можете дати відповіді на ті всі питання, то як може се зробити для себе молодий хлопець? А прецінь він ту відповідь мусить мати, отож „робить” собі її сам, страшно робить, кожний інакше робить — по аналогіях чужих історій, по охларах з глупих книжок і ще глупійших авторів, по віршах і вигуках „ріж, бий, мордуй невіру бісурмана,” по лайках Куліша, по польських і кацапських плюгавствах! Наслідок: хаос, у яким відзвуку ніхто не знайде!!

Ви все ще не доцінюєте пропаганди, Дорогий Пане После! Адже як навіть масте однородну клясу, то й вона миршавітиме бездільно, коли пропагандою не зрушить її хтось до діла, не покаже цілі і пляну і не відкриє стимулу, який у ній є. Дивіть на пропаганду книги Маркса! Се ж нове евангеліє! Без нього робітничка кляса досі не булаб зачинала ніяких спроб організації, булиб тільки бунти за хвилеві підвишки платні.

Коли Вам із-за непевности щодо джерел і т. п. соромно булоб видати таку „історію” під Вашим іменем, видайте безіменно. Або

хоч напишіть! Я розібравби у ній кожде слово з докладністю правника, що чіпляється всего і написавби Вам замітки. Дайте 25-32 сторінок.

А се може мати вартість більшу ніж ціла бібліотека. Напишіть свою думку про се. Добре?

Людам, навіть інтелігентним, залишаться на життє дуже малі з історії. Чим менша булаб Ваша історія, тим лучча. — О.Н.

35

Шікаго, 12. червня 1924.

Високо Поважаний Пана После!

Вчера мав я лекцію про Ваш державницький світогляд у клубі української інтелігенції. Членів має сей клуб 23 (з жінками).

Сходини в елегантнім готелі Шермана — в окремії салі (завеликій). Платять пять долярів одноразово за салю. Сходини визначені на 8-му годину, почалися о 10-ій. Адміністраційні справи тривали до 12-ої точно, о 12-ій вночі прийшов я до слова в присутности 16 членів (у тім 5 пань). Досить як на 23 членів.

Говорив я годину, відчитав я також „пинську присягу” з 20. VI. 1657 та представив, хто Ви. Найбільше цікавила мене дискусія. Ось вона:

1. Старший чоловік, адвокат Янович (тутешній, американський) питає: Де взяти тої вищої верстви, котру В. Липинський уважає державотворчою? Чи вона пішлаб до нас і чи не замало її? Чи не треба підховувати і з середної кляси людей? (я відповідав).

2. Старий лікар д-р Володимир Сіменович: Якби ми були освідомили вчас нарід, булаб держава (я відповів, що В. Липинський представляє, як за руїни кождий українець був „свідомий”, але несвідома Москва заняла Україну, а не навпаки).

3. Той самий: Ми свого не годні слухати, хіба чужого (я: а чому ж ми Хмельницького годні були слухати?). Бо Хмельницький мав силу і був геній. Пелюра не був геній і не міг нічого зробити, ні народу потягнути за собою.

4. Молодий лікар д-р Мирослав Сіменович (заможний і спритний чоловік): Важне — створити бодай тепер оден всеукраїнський фронт і бодай за кордоном, на чужині, вибрати гетьмана. Се можливи зробити на всеукраїнським конгесі.

(17. червня 1924). — Власне сиджу на лекції англійської мови в публичній школі. Учителька, літ коло 35, елегантна, спокійна, розумна англійка, чи радше американка щойно переглянула мою роботу на письмі і пішла до инших, поробивши мені цікаві замітки про найновіші методи заведені в школах. Уявіть Собі, Дорогий

Пане После, які дрібниці вони тут регулюють; нпр. писання букви “t” в середині слова, або получення всіх букв одного слова і т.п. Се згодом причиниться сильно до витворення окремого типу американського письма, а се знову до відріжнення того типу людей нпр. від європейських англійців. Такі формальні ріжниці часто більше визначають окрему націю, ніж Бог зна що (примір — обряди). Ся нація твориться тут на гвалт, свідомо, реклямою і всім чим може. Хочуть, щоб напливові елементи зрослися з територією. Те що у європейських народів виростає природно, тут штучно приспішують. Не думаю, що се дасть гірший наслідок, коли взагалі буде матеріял можливо мішаний з відповідних рас і коли штучне змагання йтиме по лінії природній.

Згадку про регулювання навіть дрібниць подав я тут на те, щоби звернути Вашу увагу, як у нас абсолютно не думали над урегулюванням навіть важних справ, не то дрібниць. Нічого нема! Наприклад історії — так передуманої, як Ваша „Україна на переломі”. Вона розв’язує мені майже всі загадки того часу, яких я досі не розумів. Така річ повинна урегулювати думку нації. Коби Ви повну історію могли дати! Яка велика шкода Ваших згорівших записок*). І ще більша шкода, що Ви так ледь-ледь вірите у вплив „пропаганди”. Якраз попав мені під руку Меколей, його студія про Макіявеллі. На вступі він пише: Один письменник каже, що Маврикій Саський черпав свою зрадливу політику тільки з книжки Макіявеллі. Інший твердить, що відколи ту книжку переклали на турецьку мову (по українськи досі її нема!), султани більше почали убивати своїх братів. Льорд Lyttelton посуджує Макіявеллі, що його твір викликав зрадливість дому Guise-ів і Вартоломезву піч і т.д. Макаляй не вірить тим закидам, але вони надто масові, щоб не було в них хоч четвертини правди. Тому ще раз підчеркую вагу пропаганди. Вона сотки літ діє, довше ніж муровані будівлі.

(23. червня 1924). — Довго писатиму сього листа. Тут усе хвилювання в масах емігрантів російських: починають вірити в упадок большевизму і навіть у поворот царату. Є різні міркування: кажуть, що можлива влада: 1) соціал-революціонерів, 2) Мілюкова, 3) царя. В разі повороту царя — нас жде страшна доля. Вже луччий большевизм, щоб іще простояв. І кожда инша „русска”

*) На початку квітня 1918 року, на три тижні перед проголошенням Гетьманства в Україні, розагітовані темні елементи пограбували й підпалили двір Вячеслава Липинського в Русалівських Чагарах на Уманщині. Разом з двором була розграбована і згоріла також бібліотека Липинського, одна з найцінніших приватних книгозбірень з ділянки історії та політичних наук в Україні того часу. [Ред.].

влада закріпостить нас національно гірше ніж большевизм. Се для мене певне. В ніякі договори я не вірю. Большевизм ще тому національно нас найменше нищить, бо він сам розкладається і сили не має.

Тому на всякий випадок повинні ми мати все: 1) вияснене, 2) підготоване до подробиць, інакше обхопить нас хаос і сим разом в останнє.

Дорогий Пане После!

Кажуть, що щастє двічі приходить: раз показує хвіст, а другий раз голову. Як за другим разом не зловлять, то вже не вертається. Хвіст ми мали вже в руках за першої влади Гетьмана. Тепер черга на голову.

Приготування потрібні на мою думку наперед теоретичні, короткі, як заповіді.

Головні аргументи для нас і півінтелігенції (я сумніваюся, чи ми маємо хоч малі гурти інтелігенції, що заслуговувалиб на ту почесну назву) потрібні такі:

1. Оден хазяїн — се кінець безголовя. Нарід одержує з ним голову і кожний його член також.

2. Оден швидше рішає ніж ради (але ради можуть остати як дорадчі тіла для місцевих справ).

3. Оден хазяїн — се центр війська і сили.

4. Оден хазяїн се центр держави й політики.

5. До одного хазяїна скорше можна добитися ніж до тисячі „хазяїнів”.

6. До одного належить держава, а „совсти” большевицькі не знають до кого вона належить, се мряка, з котрої все лиш гремить і перуни бють.

7. З одним хазяїном щезає демагогія і дурисвітство та пуста агітація з обіцянками, яких ніхто ніколи сповняти не думав і не думає.

8. З одним хазяїном кінчиться грабіж, а кожда людина щось прецінь має свого.

9. Лиш оден хазяїн може розумно і справедливо перевести обмеженнє стану посідання.

З практики при уряді Директорії знаю, що найгіршим у наслідках було її вічне втіканнє із-за намагання — сидіти в Київі. Тому, в разі, якби вдалося Гетьманові вернутись на Україну, взяти за столицю Одесу і не рухатися з неї, поки не буде сильного війська на всіх кордонах і повного миру. Одеса найдальша від Москви і Польщі (Румунія — пуста). Одеса має звязки зі світом. Треба дійсно залити цілу Україну, щоб дібратися до Одеси. В Київі

може сидіти військовий намісник. Одеса звертає увагу на Україну — як пристань. Вона згадується найчастіше в англосаській світі. Словом — усе промовляє за пристанею, особливо на час міцної будови. Булоб великою помилкою пхатися до Київа.

Сюди раз-у-раз приходять вісти про втечу Жидів з Росії. Се булоб знаком, що вони чують можливість „землетрусу”.

Поворот Гетьмана на Україну повинна попередити пропаганда в трьох видах:

1. Коротка для молоді інтелігентної. В разі її здобуття, ґрунт під ногами соціалістичних бовтунів розпливеться до решти.

2. Дуже приступна для народу і дуже коротка.

3. Плякатова — для всіх, спеціально старано розроблена. Тут требаб підчеркнути кілька моментів: I. Минувшість влади Гетьмана, вияснити її, II. Що держава була тільки за Гетьмана, все инше був розвал. III. Реформи, і довіря до Гетьмана.

Всі ті праці требаб випрацювати комісійно. Одна людина, навіть дуже розумна, не може відчутти всіх потреб маси. Гете підчеркує, що навіть праці найбільших геніїв мають вартість щойно тоді, коли вони використовують досвід мас і перетравлюють його.

Що поворот Гетьмана можливий і що тільки при нім можлива українська держава впевнює мене такий дрібний на око факт, помічений Гаркавенком, який передав мені його в розмові: Сини Ідзіковського, поляка, що мав велику книгарню в Київі, страшенно тішилися встановленнем Гетьмана і важко сумували, коли проти Гетьмана почався рух. Оден з них активно підпірав Гетьмана. А Київ так любить, що вже з Польщі старався (і мабуть дістався) попасти туди як її конзуль, чи урядовець конзулярний. Розуміється, ні за Петлюрою, ні за Винниченком такі культурні і на половину чужі типи не підуть ніяким чином. Се ясна справа.

Військо требаби поперетикати чужими: інакше вірити йому годі. Надто розагітоване. Агітація в війську мусить іти згори, бо час такий, що військо мусить щось мати. Як не дати йому своєї пропаганди, підпаде під чужу.

Лектори для війська мусять бути блискучі. Мусять головню наголошувати справу вірности голові держави і на те, що його сила се сила кожного члена української нації.

„Інтелігенцію” карати во істину без милосердя за найменшу розвальну агітацію. Вироки проводити формально.

Відносини до всіх питань (нпр. білоруського, кубанського, донського, єврейського і т.п.) требаб мати наперед обдумані і спрещизовані, бо інакше наступить хаос.

Люди з Вашої групи повинні негайно виступити з працями на

науковим, або бодай публіцистичним полі. Се ж тепер одинокий шлях до одержання модерних острогів. Без того вони будуть як горшки без поливи, як скрипки без струн.

(24. червня 1924). — Я знову в школі. Читаємо тепер розділ про “clean-up-week” „тиждень чищення”. Визначають тиждень в яким кажуть людям робити різні діла, як: усунути дочиста сміття, брудні речі і непотрібний папір з пивниць, покласти сміття в бочки, або скринки, вкласти попіл в окремі бочки, зрівнати травники і грядки, очистити жідники, усунути бляшані пушки, папері і відломки, з пустих площ. Кождий повинен хотіти мати чистійше, здоровійше і більш приманливе подвіря, город чи місто.

Дорогий Пане После!

В способі англійської пропаганди бачу зразок для Вашої кляси, яка дійсно зобовязана й покликана (по культурі своїй) перевести „тиждень чищення”, який у чищенню душі і моралі народів триває літами. Вона помагала вже чистити душу у нас за Богдана (вже дві третини Вашої книги „Україна на переломі” переживав я). Добре помагала. А тепер тільки двох з Вашої кляси бачу при тім чищенню: Митрополита Андрея Шептицького і Вас. Величезну роботу робите Ви обидва, хоч Митр. Шептицький має нещасливу руку в добиранню людей. Доказ: єпископ Будка в Канаді. Та Вас двох замало. А кождий з Вас може допомогти в сім ділі.

Чищення міст проводиться у англосасів заходами приватних комітетів. Чудес вони доказують, бо роблять се що року, дуже систематично. Я бачив столицю стейту Огайо, Колюмбус називається. Серед дикої колись прерії, тепер город Семіраміди, не місто. В тінистих аляях і садах, кождий дім у саді, перед кождим кльомби чудових квітів, вулиці як зеркало дослівно, брук гладкий і чистий, аж вилискується.

Але англійська аристократія пляново робить, хоч не багато її на сих просторах. Тут, у Колюмбусі зробив я корективу (і Ви її зробіть) бо досі думав я, що нашої аристократії за мало. Розмірно — англійської ще менше. А що роблять? Чудеса! Се ж їх приватні „комітети” збудували всі кольонії англійські і урядили їх так, що ну. Скрізь робили се при помочі пропаганди. Ви неслухно маєте відразу до пропаганди, бо вона виступає не тільки в републиканській Америці, але й у дуже роялістичній Канаді. Значінне пропаганди колосальне у всіх людських взаєминах.

Московський нарід має таку, психологічно дуже добре схоплену (коли мова про значінне пропаганди) пісню:

„Каждий вечер Стенька* ходіт
Переражений купцом.
Стенька ходіт, реч заводіт,
Не скупітса на слова:
А в красавіци Альони*
Не плетутса кружева. . .”*

Будьте ласкаві не взяти мені за якусь претенсіональність, що я вже в Бог знає котрім з ряду листі так завзято „повчаю” Вас про значінне пропаганди. Але мені дуже залежить на вирванню з Вашої душі неохоти до сильної пропаганди, бо в той спосіб сподіюся згодом вирветься сю неохоту також з душі цілої Вашої кляси. Бо ся неохота, се знак: 1) або повної безпеки (котра завжди веде до загибелі), або 2) повної утрати надії удержати себе. Обидва знаки є злими знаками. Адже навіть старі монарші роди (як Габсбурги), дуже аристократичні, весь час вели пропаганду родову і вкоринилися так по селах, що й досі мабуть (як я виїздив — були ше) стоять їх портрети і впливи по всіх селах. Тимчасом де є пропаганда Вашої кляси на українських землях? Заслуги є, а пропаганди нема. Значить — їх ніхто не знає, а се значить — їх нема. Таке є математичне рівнянне соціології.

В данім випадку Стенька Разін нічим не гірший бувби, як нпр. Вільгельм Завойовник (якби був переміг) і нічим не гірший від Вашої кляси. „Красавіца Альона” — се Україна. Колиб Ваша „кляса” — „каждий вечер” (значить систематично) ходила до Альони і „реч заводила”, і „не скупілася на слова” — не плелисяб „кружева”, дуже помотані „кружева” української думки про різні утопії, в яких замотується вся українська нація, міліони людей, сотні поколінь молоді, що як мухи гинуть у сих кружевах, висмоктувані павуком анархії, котрий, як відомо, чотирнайцять разів більше може зісти, ніж сам важить.

Я переконаний, що Ваша кляса доти не дібється впливу, поки не „заведе речі” на всіх областях нашого життя. А що се бідне наше життя товчеться покищо виключно в літературщині, отож тут і треба встрявати. Чи ж в разі звернення думки Вашої кляси на се, не моглаб вона згодом витворити письменників, які зрівноважилиб і притмилиб вплив, страшний вплив „Санінських” романів В. Вин-

***) 1) Разін, 2) Олена (я не знаю російського правопису, тому фонетикою все передаю), 3) Порівнай з сим відчутте нашого поета (Ів. Франка) про брак пропаганди у нас в його трагестії „Жени руськія восплакашся. . .” (при кінци!).

ниченка? Чому досі нема ніодної повісти написаної чоловіком Вашої кляси, наприклад подібної до польського Вайсенгофа — про любов до землі, до лісу українського, про трагедію відчуту при утраті сього. При тім можнаб чудесно збивати „теорії” утопістів. Бо з ними науковими працями багато не вдієш. Вони потрібні вище розвиненим. В масу півінтелігенції (а вона все і скрізь рішає) всякне тільки література красна і те, що в суміш з нею буде подаване (порівнай Сянкевича). Тут годі відповідати: „Мистецтво не робиться. Таланти на заклик не приходять. Тенденція в мистецтві не можлива”. Бо все те оклепане і неправда, хоч може дивним Вам видається се твердження. Чи найбільша поема людства білої раси — „Іліяда”, не тенденційна? Чи не представлені там страшні наслідки незгоди викликані гнівом. „Менін аейде теа” [гнів оспівуй богине].* А мистецтво „робиться” і таланти „приходять”, коли сего вимагає біологічний інтерес даної групи, як вимагав наприклад теорії і практики спорту — біологічний інтерес малої породи Греків супроти напору сильного Сходу. Треба доконче представити Вашій клясі, усвідомити її, що вона має біологічний інтерес у тім, щоб

„У красавіци Альони
Не плеліся кружева”

вічні кружляючі „кружева” мордування цілих верств, які Ви так знаменито відчули, але не звернули уваги на оден з конечних способів боротьби проти дальшого плетення тих „кружев”, що доводять і „красавіцу Альону” і Вашу клясу до страшного стану нужди й упідлення **). Бо чи ж не лучче Вашій клясі бути при володареві великої землі, де вкорінилися Ваші роди, ніж при найздниках, які всіх для себе висмоктуть і в скрутний момент навіть шматка хліба не дадуть тій клясі, бо дати не можуть; своїх клопотів мають доволі.

*) Порівняйте “Nibelungenlied”. Чи ся велика епопея не просякнута тенденцією? А велика “Fritjofs-зага”, котрої Німці мають 26 перекладів (а ми ні одного, хоч я товк від десяти літ нашим поетам, щоби сю скандинавську епопею переклали, але надармо).

**) Се упідлення виразніше виступає у „русскої” аристократії, що знайшлася в Польщі. Ви певно читаєте заяви й похвали для Польщі тих російських „Стеньків” у Польщі. Гидке! Наші аристократи куди краще виглядають.

Ваші писання, щиро говорю, геніяльні своїми рефлекторами. Але вони не дають помосту до маси. А се найважливіше. Особа Гетьмана за вузький поміст. Він мусить бути дуже й дуже поширений та цементом залитий так, щоб заліз у кожду шпарину, в усі пори великанського тіла шаленої „красавиці Альони”, щоб полонив її й запліднив Вашими думками як дітьми. Тоді „Альона” займеться тими дітьми як матір, як кожда мати-земля й мати-нація. Останній час усім зусиллям запліднити „Альону” Вашій клясі — инакше запліднять її бродяги й волоцюги та знасилують ще й по смерті!

У одного російського письменника (імя забув я) єсть такий осоружний образок-новеля. Се буде доля України, коли Ваша кляса не возьме її за жінку й не буде трактувати як жінку — по римському церковному праву: Що Бог злучив, нехай чоловік не розлучає! Залитте цементом звязку з українською масою, що перетворюється в націю, можна перевести Вам тільки тоді, коли се зробите: I. пляново, II. масово.

Ад I. Плян повинен бути короткий і докладно уаргументований, короткий, але вичерпний. Тому я навів взірець такого пляну короткого й вичерпного з думки англійців. Смійтеся або ні, але се Meisterstück англійської думки. І як кождий Meisterstück може у всім і всіх застановити.

Ад II. „Масово” діє кождий приватний комітет, кожда спілка, коли діє постійно, бо „каждий вечер Стенька ходіт, не скупітса на слова”.

Десять Ваших культурних і робучих людей, розкинутих на ріжні поля нашого духового степу (хочби по наказу Гетьмана) може наварити такого цементу, коли трівко попрацюють, що на сотні літ заважить, як заважить наприклад Ваша одинична праця. Тільки не критися з іменами. Може навіть і з титулами згодом добре булюб не критися. Маса любить блеск, хоч каже, що ні: вона як жінка, каже ні, а хоче. Тільки не треба перетягати її очікувань, бо тоді вона тяжко і справді завзято ображується. Ми не маємо ще нації, тільки масу, яка бурчить і кипить. Але вона якраз переходить час pubertatis. Тепер час Вашій клясі запліднити її. Але треба „не скупітса на слова” — треба на трамваях помістити написи всім очевидні, що ми кожного року маємо робити. „Каждий вечер” ходимо. Чи Ви знаєте, що жидівський тип тому має успіхи у звязку з масою, що багато говорить до неї. Ся психологічна загадка добре розвязана Франком в одній з його новель (титул забув, мабуть „Панталиха”). Вдумайтеся добре в той короткий, англійський плян, який згадує кожду дрібницю, а доконує великого діла.

Проект такої короткої програми праці Вашої кляси з аргумен-

тацією в формі маніфесту, я готов Вам виготовити (розуміється як перший черновик, коли не уважаєте цілого сього помислу непотрібним, або і т.д.). Можете ясно писати мені — я нічим не ображуся, виріс уже з того віку. Сам я не в силі дати зразка такої праці, бо я не знаю психіки Вашої кляси, але розумію її положення збоку дуже добре. В цілі здійснення сього пляну требаб переглянути нову літературу німецьку й польську. Там ті кляси (аналогічні) сповнили своє завдання, хоч і не так пляново та свідомо, як я тут уявляю собі, що се треба у нас перевести.

Біологічний інтерес Вашої кляси єсть ідентичний з біологічним інтересом української маси, будучої української нації. Тому молодий Ідзіковський в Києві так падькав, коли Гетьманови грозив упадок. Тому Ви так інтуїтивно вдивилися в розв'язку загадок української історії. Тому я так горячо прошу Вас позбутись неохоти до реклями і пропаганди. Повірте мені, що хоч як се дивно виглядає, а мій досвід з масою — довгий досвід — від лівобережної України почавши, від Олександровська через Київ, Хвастів, Білу Церкву, Винницю, Кам'янець, через майже всі повіти Галичини, через Буковину, Угорську Русь. Волинь і Холмщину, через Канаду від Океану до Океану і через Злучені Держави Північної Америки від Нью Йорку до Шікага — де я скрізь промовляв і агітував — мій досвід доходить до такого висновку: Нема такої думки-ідеї, до якої не можнаб наклонити маси, коли ведеться завзяту пропаганду: 1) приступно і 2) щиро та 3) обережно в формі й 4) остро у змісті. Маєте доказ хоч би на ухваленню абсолютизму (так його тут усі розуміють) у Січовій Організації після кількомісячної агітації. Значить: вислід практичний може ще не удалися, але перелом єсть! Він діятиме.

Таксамо можна переломити й цілу націю, але треба робити! І то не одному! Бож се море голів і то дуже різних.

По моїм викладі про Вас, який я зачав описувати на початку свого (вбачте — сильно мішаного) листа, сказав мені на вулиці др. Гриневецький приблизно таке: „Гіркість В. Липинського у відношенню до наддніпрянської інтелігенції неоправдана, бо кожде “embrio” творить мозок пізно, після утворення всіх частин тіла. Ще довго інтелігенція нашого народу буде невироблена, бо се початки.”

Се аналогія — але може і слушна.

„Ембріо” ми дійсно є — і мозок у нас ще дуже пливкий (гляди примітки у Грушевського творах, у Драгоманова, у Франка). Мабуть Ваша думка і твори се перше тривке формованне мозку й думки того „ембріо”. Річ ясна, що се відчули скорше галичани ніж

наддніпрянці, бо галицька публична думка вже доволі довго прилюдно працює, а наддніпрянська ні. Тому — се якісь „братя сімські”, сповні тілом, але з двома головами. В одній з них мозок уже більше устійнений, в другій ні. Се дивний твір — обтяжений віками (діагноза у Вашій „Україна на переломі” чудова). Але аналогія все хромас, отож і сих братів можна „вимішати”.

Яка Ваша думка в такій справі:

Коли большевики видадуть війну Польщі й Румунії, знайдемося в дуже важкім положенню. Маса Галичан, гноблена страшенно Поляками, готова піти з большевиками. Наслідки легко передбачити. Яке становище повинна в такім випадку зайняти інтелігенція? Се очевидно не вплине на події, або мало вплине, але діло в засаді. Я думаю, що нам нікому помагати у боротьбі двох окупантів. Але маса наша буде примушена по обох боках битися. Положенне надзвичайно прикре. Що їй радити в такім випадку?

Що до Вашого запиту, чи печатати „Церкву і релігію в історії України” в „Хліборобській Україні” — то я думаю, що ні: шкода коштів, коли ся праця буде печатана двічі — і в „Америці” (в місяці липні зачнеється) і в Вашім виданню „Листів”. Атже тепер папір дорогий і не потрібно збільшати тягару книжки „Хліборобська Україна”, бо більше коштуватиме транспорт.

Не знаючи чи дійшли мої nereкомандовані листи, повторю коротко зміст їх:

1) Лист Ваш з Берліна зробив на мене дуже сильне вражінне, бо я ніколи не сподівався вибачення ізза участі в глупім ділі. Тепер мені дуже дивно, як міг я встрявати в повстанне на Україні, не знаючи справ. І взагалі дуже дивно мені, що я аж так мало знав історію й настрій — і наслідки такого діла. А щож дивуватися масі? Ще раз і ще раз кажу, що пропаганда, якби була вчас переведена, булаб охоронила Україну від великого нещастя. Я читаю ще раз Ваші „Листи” (і буду їх знову читати як вийдуть разом) та признаю, що пропаганда се вислід організації й хотіння, не причина. Але — вона може ломити глупі виродження думки, може паралізувати нерозумні виступи. Словом — вона необхідна. Коли читаю Ваші „Листи”, переконуюся раз-у-раз, що кожде Ваше реченне має дуже глибоку інтуїцію. Справджуються й Ваші признагідні перспективічні замітки *pro futuro*.

2) Відкиненне Вами пропозиції п. О. Жеребка уважаю морально недопустимим, бо Ви (говорю се з глибокою вірою у правду своїх слів) одинокий у нас творець, центр і впорядчик державної думки. Тому бодай сяке-таке забезпеченне Вашого іstownання являється важнішим ніж житте багатьох тисяч дітей, хоч як се брутально

виглядає. Коли ж Ви абсолютно не можете згодитися на таке пропозиція, то продайте п. О. Жеребкові право наприклад трьох видань Вашої „України на переломі” до половини чистого доходу. Се не фіктивна продаж, бо може прийти час, коли видавець сього твору зробить на нім масток. Купують же люде речі, які можуть оплатитися. Розуміється, Ваш плян (підвищення евентуального гонорару) на всякий випадок буде прийнятий але вислід його непевний і треба ждати на нього. А се певне що я раджу зробити.

3) „Україну на переломі” і “Szlacht-y na Ukraine” одержав — сердечно дякую. „Україну. . .” я вже скінчив. Вперше щось таке читав про нашу історію! Се перша книжка нашої історії, ба — нашого думання про нас взагалі! Подібно як Ваші „Листи” в публіцистиці! Ще якби Ви могли колись при здоровлю дати таку студійку про нашу літературу — вимелиб усе дрантє! Атже пише М. Грушевський про літературу і готов викликати в ній таку есерівщину, як викликав у політиці! (Я ще не читав його „Літератури”, але знаю, що вийшла вже одна, чи дві книги про се). Ви може засміється, але я скажу що думаю: Література розвиває хотінне та скермовує його, куди хоче. Доказ: Література за часів і перед часами Великої Французької Революції — вона кермувала хотіннем висшої кляси у Франції навіть проти її інтересів. Тому теми, зміст і форма письменства дуже важні. Адже молодь, вихована на Санінщині, взагалі неспроможна до державної праці, бо вся її увага звернеться на вживанне життя і то сексуального. Тому зламанне й виметенне дотеперішного „письменства” у великій мірі — конечна річ.

4) Таксамо конечно звернути бодай у нотках увагу на ідіотичні вигуки Полтавця-Острияниці, котрий тепер виступає з „плянами”, щоб українці завоювали — Евразію! Чудовий тип! „Америка” перепечатала таку одну статтю. Я вже через Мишугу, котрий є в Філядельфії, звернув увагу їм на се.

5) Організація Січова видається мені милянкою банькою. Вона нічого не дає членам, бо нема у нас фахових сил до гімнастики, нема фондів на їх вишколенне й удержанне. Маса темна. Мого органу крім кількох інтелігентів — ніхто не читає. Треба мабуть понизити його зміст — на жаль. Бо що з того? Треба буде давати одну статтю, а решта — дурниці, про уродини дітей у знайомих, про весілля, поминки, нещастя. Може тоді читатимуть бодай ту одну статтю. Але ще надумаюся, чи варта так понизити й себе і свою роботу. Важко. Але тоді прийдеться кинути і таки віддати перо знов Мусійчукови. Така доля наша.

(4. липня 1924) — Сьогодні велике свято тут: Independence

Дау — „день незалежності”. Гучно обходять. В цілім місті стрілянина. Цікаво, що вони тут зискали на відірванні від метрополії. Тут розумію душу й думку євреїв і мені на чужині хотілосяб, щоб не було меж, щоб не треба було віз, щоб усюди можна було їхати. Тут я волівби, щоб усі держави покасували межі — аж до моєї України. Дивне почування. . .

Сеї ночі тричі снився мені син, котрого я ще не бачив. Здається, що не видержу тут довго, покину все й поїду в Європу (не в Польщу). Прямо душуся в тій кам'яній пустині, що називається великим містом. Трамваї не їдуть уже по улицах, але по нервах, авта по вухах гонять, улиці розпечені, води хочеться — зовсім як на пустині! О, якби я хотів бути в Австрії — хоч на два-три місяці, або в Чехії. Хоч Чехія робить на мене вражіння якоїсь малої та дуже розжертої печери — щодо наших людей. А в Відні й Берліні мусить бути спокійніше. Прямо — не видержу тут довго. Затупію, — або збайдужнію так, як Кузьма Ляхоцький, котрий не реагував уже на ніщо в пізніших літах еміграції. Видно — не всі рослини дадуться пересадити. Чи знаєте, що тут не пахнуть європейські квіти й дерева? У цвітучих долинах Алєгенів був я недавно. Маса там яблунь у повнім розцвіті, але запаху ні тропки не чути!

Дивлюся я на те все і приходжу до таких висновків:

1. Новий час гряде,
2. Полягатиме на перемозі міста над селом, золота над пшеницею,
3. Наслідком того буде розвал,
4. Ослаблене голодом і зменшене чисельно місто втратить владу над селом — і тоді прийде ряд відроджених монархій, з цілком новою системою військовою, подібно як по розвалі римської імперії,
5. Ми сего вже не доживемо,
6. Розвалу правдоподібно не зазнають англійці й японці — два народи на островах. Тому що задержать неперервану нитку традиції — матимуть неперервану думку державну і поділяться світом.
7. Опісля поб'ються між собою,
8. Теперішня революція в Росії се сильніша хвиля французької революції (котра властиво досі не скінчилася). А французька революція була сильнішою філею американської. Американська була сильнішою хвилею релігійної революції Лютра. А та була властиво наслідком революції Христа („не мир приніс я вам, а меч”). Нічо не помогло те, що Христос казав: „Я прийшов лиш до-

повнити” — бо Він повалив авторитет влади, проповідуючи про „гробі побілені”. Ся влада мстилася. Заява, що треба дати кесареви, що кесарева — була вже свого роду цофаннем, але запізненим. Зерно революціонізму єсть уже в науці Христа, на якій основані всі суспільства білої раси. Тому вони кидають на всі боки горючими головнями. Так само, або в ще більшій мірі нівелював стани і влади Будда. Тому Китай кільканайцять разів переходив большевизм і переорював усю свою суспільність до дна, вимордовуючи династії та правлячі верстви — аж дійшов до повного бандитизму. Індія теж струпішала. Японія на боці, на островах не переходила таких катаклізмів — отож вона живійша. Англія в XVII. ст. перейшла, тому й тепер хитається в ній престіл і зі всіх боків чути як тріщать її великі вязання. Тут панує переконанне, що сей король Англії буде останнім. Потому — хаос довгий, безмежний. А потому здається порядкуванне.

Думка се динаміт. Раз пущена в рух заогнюється доти, поки не загориться страшним вогнем. Гасити може революціоністичний вогонь тільки думка про легалізм, своєчасно ужита і розроблена.

Про французьких легістів просивби я поінформувати мене більше й подати джерела. Чи життє дасть мені змогу вистудіювати їх, не знаю. В сім, або слідуючим році рішуся, де осісти й як влаштувати собі життє. Остає яких двадцять літ життя, які я хотівби вжити на написанне практичної філософії життя для: 1) одиниці, 2) народу (популярно розробити те, що Ви академічно розробили), 3) зілюструвати все се повістями, бо тільки вони дійдуть у масу. Чи виконаю сей плян, що вимагає кольосальної праці? Не знаю.

Дуже просивби я у Вас хоч десять пунктів диспозиційних до моєї праці „Провідника для молоді” — у всіх напрямках. Що уважаєте в такому провіднику конечним?

Цікаво: Сиджу в друкарні й пишу се. Ніхто сьогодні не працює, а наші люде як нетлі крутяться вулицями й заходять сюди та сидять безучасно. Се все хорі психічно люде, бо вирвані з ґрунту свого. Здається, що найбільший державний факт се місце уродження людини. Пересаджена — хворіє. Тому вся Америка — хора. Тому тут така погоня за грошем: всі хочуть вертатись й гонять за грошем, аби було з чим вертати.

В Канаду приїхав якийсь генерал Сікевич, чи Зінкевич, що був при місії УНР в Будапешті. Старший чоловік, з дочкою і сином та жінкою. Питають мене відтам, хто він. Може Ви знаєте? Будьте ласкаві поінформувати, щоб я міг сказати нашим (розуміється Ваше ім'я не буде виявлене).

„Америка” вже друкує Вашу працю.

В Канаді основано Січову Організацію на засаді, яку ми тут переперли: іменовання згори. Хто там командує не знаю. Боюся, що з „партії” Е. Коновальця, бо іменем Черника, котрий погіб у боротьбі проти Гетьмана, коли облягали Київ, названо одну сотню. Зі мною стоїть у переписці канадійський комітет з канадійських українців у Торонті, котрих я знаю. Тому мушу їх підперти. Се люде, що хочуть добра. Наразі не маю як розвідати докладніше. На всякий випадок хаос там буде, та згодом уложиться. Хаос — се суть усіх наших рухів. Просто руки опадають: руш щось, зараз хаос з того вийде, щораз більше переконуюся, що без одного керманича все той хаос триватиме.

Сина Гетьмана требаб, на мою думку, вчасно зазнайомити з тим хаосом, з його безоднею та потворами, що в ній плавають. Хай знає з чим колись матиме до діла. Хай завчасу придивляється тому мряковинню з їдовитими випарами, а то колись зжахнеться, як не привикне.

(7. липня 1924). — Хочу вже вислати листа, бо довго його пишу. Ага! В одній з дальших частин споминів Д. Дорошенка побачив я закид марнотравства державними грішми, зроблений мені. Колись давно бувби він мене дуже заболів, тепер менше. Залежить мені одначе, щоб бодай одиниці, які я ціню, не думали, що се правда. До мого обовязку належало підпомагати пресу субвенціями. Моїй ініціятиві треба завдячувати, що не пішли всі гроші на бовтанину соціал-революціонерів і соціал-демократів, на друкування їхніх сварок. Багато справ я взагалі не відважився сам полагоджувати, а питав „верхів”, що робити. Кілька (здається три) полагодив я зі своєї ініціятиви і діждався закиду марнотравства, я, чоловік, що десять разів думає заки дасть підпис на якийсь публичний видаток. А сам я виїхав з Великої України в одній сорочці на собі, а другій у кишені шинелі, бо клунка не мав. . . Висідаючи у Відні, позичив я у живучого ще д-ра Л. Мишуги тисячу австр. корон, бо не мавби був чим першого обіду заплатити на чужині у Відні. І пан Д. Дорошенко закидає мені марнотравство. Пусте, хоч трохи болить.

Дуже щиро Вас здоровлю і прошу написати щось, як здоровля Ваше і час (уявляю собі скільки Ви мусите мати листування і роботи) дозволить. Я все очікую від Вас вістки, бо так мало відрадного тут, так мало.

З глибоким поважаннем
Осип Назарук

P.S. Відносини Галичини до Великої України требаб публично бодай коротко окреслити. Клич соборности дуже сильний у масі. Як уявляєте собі ті відносини? Напишіть мені бодай у двох-трьох реченях. Я розробивби се, якщо згодитеся з тим.

36

Шікаго, 13. червня 1924.

Високо Поважаний Пане После!

Щойно одержав я Ваше письмо з 31. V. 1924 з привітом, яко-го в своїм життю не сподівався одержати ніколи. Він зробив на мене вражіннє навіть у моім отупінню таке, що більшого не зроби-лоб навіть оповіщеннє, що знов повсталала українська держава *).

Весь час думаю над практичним переведеннєм у життя на-шої справи. Приходжу до таких висновків:

1. По вогни революції нарід буде такий розстоплений, що дасть-ся влити в форми, які завгодно, коли буде сконцентрована міцна група, що матиме розумно й ясно до подрібности накреслені цілі та обережно їх проводитиме.

2. Розтоплене до червоної білости залізо, вкинене в холод-ну воду, марнується і нищиться. Тому з відбудовою більшої поси-лости відразу не може піти.

3. Лятифундії мусять бути обмежені законом (з виїмком дер-жавних) дуже далеко, аж до середної власности.

4. Засада викупу землі мусить бути признана з огляду на дві причини: а) скарб державний треба тим підперти, б) масу мужишт-ва заспокоїти психічною певністю, що за землю заплатив, отож вона його.

5. Середню поміщицьку посілість удержати за всяку ціну з огляду на потребу культурних родів для державної (адміністра-ційної і військової) служби, та можности виховування постійного дітей тих родів не способом фабричним (державних стипендій), а індивідуальним, родовим. Щоб се уможливити, треба законом обмежити максимум посідання роду.

6. У фабриках завести співучасть робітництва на основі акцій, як се є вже в деяких краях.

7. Небезпечним вважаю відразу проголосити гетьманат. Ма-буть лучче воєнну диктатуру, котра згодом по успокоєнню краю

*) Може Вам буде се дивне, але в моїй публичній роботі за близько чверть століття не мав я більшого вражіння, хоч успіхи мав в агітації часті (про „вдоволеннє” тут невідповідно говорити із-за „переходів” моїх в 1918 р.).

передала б владу родовому гетьманови. Диктатура се тепер мода, а мода се найбільша сила людства, якої не могли побороти навіть відрізуванням носів і т. п. (дивись — тютюн, грецькі одяги жінок у зимі — від котрих умирали масово жінки ізза простуди, а проте носили і т. д.). Не смійтеся з того зіставлення, хоч воно смішне. Тут треба все обдумати дуже обережно, бо один фальшивий крок кидає нас у хаос і в обійми — вже дуже тверді — Москви та Польщі.

8. Сильно бити на потребу релігії й Церкви, бо вона тільки держить маси у спокою і навіть інтелігенцію уморальнює.

Найбільше боюся того, що маса, загал — навіть інтелігенції, не зрозуміє на час, що пливучий державний човен не можна перевантажити ні на правий бік, ні на лівий, бо перевернеться, а треба триматись середини. Тою серединою вважаю забезпечення культурних родів хліборобських, спольщених і змосковчених. Боюся, що й вони не зрозуміють на час потреби обстояти щиро українську державність. (Ви самі писали, що майже нема відгуку по Вашій великій праці).

Все те мої точки до дискусії покищо. Що Ви про них скажете?

Головне: Як у практиці їх переводити? Ті погляди ще далеко не устійнені в ніяких кругах! Хаос! Він може ще довго потривати.

Наука з розвалу римської держави дала б неодна для пропаганди — там *latifundia perdidere Italiam*, але й зі зникненням середньої посілості культурних родів — запанував хаос, якого вже ніхто не міг упорядкувати.

Пишу коротко, бо хочу зараз кинути листа. Не можу йти на пошту рекомендувати, а хочу поділитися з Вами своїми враженнями.

Будьте ласкаві порадити мені, як подякувати за привіт і признание, згадане на початку. Чи безпосередно, чи через Вас? І що написати, щоб не вийшло глупо? Я в таких справах недосвічений. Ідею, до якої я дійшов, підпіратиму без огляду на її здійснення, вже до кінця життя. У відповідну хвилю матиму відвагу виступити отверто.

Не можу передбачити, чи до кількох літ большевизм не захопить усеї Європи. Наступить се в разі сильного упадку Франції. Франції майже напевно, на мою думку. Тоді по перекипінню зачнеться упорядковувати світ. До того може і без європейського розвалу прийти. Та ми неготові, страшенно неготові. Розсудний голос може пролунати у пустині, по якій скакатимуть варяти з пі-

ною в ротах, поки їх чужі сили знову не возьмуть у „кафтан безпеченства.”

Думаємо тут про Конгрес в Європі (се покищо дискусія тут). Тоді бувби я в Європі й бувби у Вас. Та се перед двома роками мабуть не можливе.

Більший лист слідує.

Прощу дуже висловитися про наведені тут думки.

З глибоким поважаннєм і щирим привітом
Осип Назарук

P.S. Чи Ви одержали мій рекомандований лист з Великодньої Пятниці з предложеннєм п. Жеребка? Відповіді досі не маю на се — може пропала?

37

Шікаго, 30. червня 1924.

Високо Поважаний Пане После!

Щойно прийшов Ваш лист з 12. VI. Скоро йшов. Зі скриптом II-ої часті відповіді на „теорію” Е. Чикаленка й з відмовою прийняти місячне забезпеченне, котре Ви відчуваєте як батіг, хоч воно батою не єсть, як Самі пишете.

Ех, біда і клопіт з Панською Дитиною! Важкий клопіт і велика біда! Не „дурень” сказав: „Була у нас одна добра посада тай ту взяв лях Шептицький!”, а я скажу: „Є у нас оден творчий ум з інтуїцією тай той завзявся умерти перед часом у пустих горах альпійських!”. Бо привиджується йому батіг, хоч Сам напевно знає, що се не батіг. Та й ще як ні!! Чи не клопіт*) з Панською Дитиною?

Дорогий Пане После!

Я по всім, що перейшов, не є вже зарозумілий, але я чомусь певний, що якби устно міг поговорити з Вами, я вговоривби Вас взяти те, що треба взяти, бо Ви ж маєте в мозку і серці триби, зубці, які хапають аргументи! Але на письмі ті аргументи не мають тепла такого, яке єсть у голосі, коли говориться, бо той голос чути, і годі стількома аргументами засипати Панську Дитину, що устно. Бійтеся Бога! Атже Ви не маєте морального права (із-за привиду батога, що Самі привидом уважаєте) відкинути місячне забезпеченне), котре Вам уможливить сяк-так вижити в сих тяжких часах. А не маєте тому, бо Ви одинокий у нас, на всій україн-

*) Ви ще готові образитися? Слово чести даю, що се приємний клопіт. Не урвіть його мені.

ській землі, творець і центр і впорядчик здорової частинки мозку великої in futuro Нації й Держави, одинокий, і нема виглядів на другого. Яж усіх знаю як дурний грейцар, лучше ніж себе самого, бо себе тяжко знати добре! Чи Ви знаєте, що якби практично була можлива ділема, чи дати Вам, чи сто тисячам дітей молока, бо загинуть, або вони, або Ви, то без вагання Вам належиться першенство — pro publico bono, бо будуть ще мільйони дітей, які ніколи не матимуть молока і всі погинуть, коли не упорядкується їм землі і думки про неї, та владу на ній.

А тут — сеї ділєми нема. Тут — звичайна річ! І чого пручатися? Бо неприємно? Мій Боже! Чи ж місце на Ваш хутір не забрав Ваш предок може силою, а може й чимось гіршим? Де певність, що так не було? А Ви ж жили з нього і не мали вражіння, що се батіг. А тут є! Де добровільно дають! І ще як добровільно! Вдача орлина грабіжницька так цікаво будиться у Вас. Цікаво, але нелогічно. Вибачте Дорогий Пане После! Слово чести Вам даю, що нелогічно.

Може Ви так згодитеся — з огляду на те, що бачу у Вас атавістичне пробудження гордості (не беріть за зле, але корінь відмови тут напевно гордість, я маю право говорити про се, бо думаю, що нема її вже у мене в такій мірі), — спробую предложити такий проєкт (він повинен бути прийнятний для Потомка лицарів, котрі все були добрими купцями, поки не зачали лінівити, а Ви лініві не є). Напишіть за те п. Жеребкови, що наприклад за 25 доларів рази 24 місяці даєте йому право на половину чистого доходу з будучих трох видань Вашої „України на переломі”. Я щойно скінчив її читати. Вірте мені, що він на тім готов зробити колись масток, зовсім незлий, а Ви матимете спокій і нація матиме функціонуючу бодай на якийсь час думку, що заслуговує на таку назву (а не осоружне вигукування збожеволілих людців, котре вже пять літ ллється зі всіх „збанків”). Згода? Пришліть на мої руки таку заяву одним реченням. Се цілком незлий бізнес бувби для п. Жеребка (розуміється, я се сам видумав, не він, але він уповажив мене ужити всіх способів, щоб Вас спонукати прийняти гроші). Значить — маю погане право помислів. А що з такою Панською Дитиною важко інакше говорити, як бачу, отож пускаюся на адвокатуру бізнесову. Вибачте за легку іронію в двох останніх словах. Ви навіть не уявляєте Собі, як прикро мені було читати, що Ви не хочете прийняти „батога”, що привиджується Вам, Дорогий Пане После. Ясно, що привиджується.

Як напишете, що годитеся, я Вам перешлю до підпису виготовлений по адвокатськи акт у справі відступлення права накладу

(одного, двох, трьох — ставте всякі умови, які уважете за вказані).

На разі кінчу. Більший лист, який Вам уже пишу від двох тижнів, вишлю за кілька днів, як пороблю замітки до Вашого скрипту (зараз нині беруся до роботи). А се покищо я написав, бо дуже мені хотілосяб, щоб Панська Дитина не була така дуже дразлива. Бож не батогом її хочуть бити — се ясно, дуже ясно.

Погода чудова. Зараз їду на озеро Мічіген — зелене, зелене, як „щасливі левади” Індіян по їх смерті, щоб відітхнути.

Листи Ваші всі прийшли (з Берліна також. Дуже велике вражіннє зробив на мене. Чому — легко догадається). Спеціально дякую за признаннє для моїх статей: Ваші признання кажуть мені: Можеш далі писати. Бо від кого ж у нас можна дістати таке підпертє до праці?

Дуже щиро Вас здоровлю і кланяюся Панській Дитині та жду бизнесової відповіді на нове предложеннє.

З дійсно глибоким поважаннєм
Осип Назарук

Вражіннє зі Зїзду й по Зїзді продовжуватиму в листах. Не журіться, що Ви менше відписуєте, ніж я пишу. Вже добре відчуваю Ваші нерви і стан. Можете цілком бути спокійні. Я писатиму далше, хочби Ви мовчали.

Великий лист слідує. — О.Н.

38

Шікаго, 1. липня 1924.

Високо Поважаний Пане После!

Вчера післав я Вам листа у справі предложення п. О. Жеребка й Вашої відмови — та нове предложеннє. В тім листі забув я дописати, що на всякий випадок Ваше предложеннє з піднесеннєм евентуального гонорара по обчисленнях буде розуміється прийняте. Але се справа будучого — обчислення — розпродажу — а предложеннє моє друге зараз може бути зреалізоване. А сеж Вам доконче потрібне. І не тільки Вам! У слідуючім листі більше. На всякий випадок прошу задержати гроші вислані Вам п. О. Жеребком аж до вирішення справи того предложення по обміні листів. Сьогодні скінчив читати Ваш скрипт (48 сторін друку машинового) і роблю замітки і вишлю незабаром.

Дуже щиро здоровлю
О. Назарук

Високо Поважаний Пане После!

В залученню повертаю скрипт ст. 1-48.

Замітки:

1. До ст. 4., стрічки 4 — я додавби менш-більш таке в нотці: ... Розуміється, вона єсть і символом нашої загальної недостачі підготовки, неорганізованости й несамостійности думання, що й єсть підставою щойно згаданої нездатности. До певної міри охоплювалася нездатність кожду нашу клясу, бодай у формі нерішучости. Але діло тепер у тім, що одна з тих кляс більше здатна вилічитися з недостач, друга наразі менше, третя зовсім ні. На налу думку при збереженню хочби примітивної льяольности війська й інтелігенції супроти влади Гетьмана, можлива будова української державности клясоу, яка стоїть за ним.

2. До нотки на ст. 9.: Та нотка гірко правдива. Та я її або ослабивби словами: „в очах чужинця”, або скріпивби (радше!) словами: „в очах кожної людини” і доданим реченнєм менш-більш: Що так воно було, видно з порівняння часу в яким по заваленню княжої держави правили у нас свої, а в яким чужі — дякуючи підпіранню чужих нашими предтечами любителів „братерства народів”.

3. Ад ст. 13. — бракує кінця речення, або я не схопив думки. Значить: вартоб виразніще.

4. Ад ст. 19.: конечний додаток двох слів у нотці.

5. Ад ст. 20. Се дуже сильне місце, але вимагає: а) використання, б) оправдання. Котра з груп російських монархістів (котрі сильно жеруться між собою й дискредитуються) заявила, або бодай готова увійти в порозуміння з нами? Бо ж до союза треба двох. Які вигляди — бодай теоретичні — на порозумінне? Інакше така теорія пригадає тільки аналогічну теорію про nieodwzajemnionie braterstwo ludów za Piłsudskiego i Lenina*) — з другого кінця.

6. До ст. 20. друга стрічка з долу: я вичеркнувби три слова: „до одной нації” — вистарчить: до одного національного фронту (“Streichen ist immer gut”).

Дві найважніші річи:

I. У справі евентуального союза з монархічною Росією годі так згадкоу перейти! Сеж дуже важне і дразливе питання. Як? З ким? Коли? Чи хто з монархістичних кругів зречеться найваж-

*) Пропаговане по польськи нашим соціал-демократом М. Ганкевичем.

нійшої частини бувшої Росії для українського Гетьмана? Се ж треба виаргументувати бодай у нотці.

II. Таксамо дразливе питання привернення прав бувших великих земельних власників. Требаб його також бодай у нотці виаргументувати. Залучаю (то є окремо висилаю) 20. ч. „Укр. Гром.” з 28. VI. 1924., де є спомини І. Волошина, бувшого урядовця большевицького на Великій Україні п. з. „Під диктатурою грабіжників” 1921-1922. В них є таке місце: „Для податкових списків (селяне) не тільки відрікалися від бувшої поміщицької землі, а й своєї давньої, яку половину не хотіли записувати. . .” Се вистарчилоб навести як свідоцтво очевидця*) і хоч неприємний се орган, але се перше число, в котрім не лаються — мабуть під впливом ухвал Січового Зїзду. Той Зїзд викликав тут велику зміну в настроях! Не сподївався я навіть десятої пайки такого впливу.

На загал ся часть Вашої студії має в собі те артистичне (порівняння!), що я уважаю дуже тривким у пропаганді. Вона сильна, а слабкий її пункт: „союз” з монархічною Росією. Бо хто з другого боку хоче його? Тут дуже легко її валити. А психіка така у людей (усіх), що заваливши одно, валить усе, навіть слухне.

Дуже довірочно: Петрушевич вмотався у зносини з большевиками й навіть узяв від них гроші, вже досить давно, про що я довідався недавно. Розуміється, большевики підійшли його: прирекли на „військову акцію” постійно давати, а дали раз і маючи квит (не знаю ким підписаний), можуть уже компромітувати в потребі. Тепер не мають потреби, отож не компромітують. Не дайте сего пізнати по Собі, що знаєте, якби наприклад у розмові з ким виявилось се — по що? Я знаю про се від наших Галичан, що близько стояли в останних часах до Петрушевича. Прикре воно, але — сього можна було сподіватися, бо хто такий наївний як ті люде, той очевидно мусів зловитися на шнурок при першій нагоді.

Висилаю сей лист скоро — слїдуючий іде незабаром.

Не робіть Собі, дуже прошу, нічого з того, коли не можете відписувати обширно — я добре розумію й відчуваю Ваші нерви. Чи книжочку Томи Кемпійського Ви вже прочитали? Вона мабуть

*) Розуміється, якесь речення про потребу розумної аграрної реформи требаб додати. Атже се покаже, що чогось навчилися й консервативні круги. Бо те, що селяне і своєї землі зрікаються — одно діло, а розумна реформа друге діло. Вже така заява злагодить розбурхане озеро інтелігентських варятів, що вічно ревуть про те, чого не розуміють — та се злагодження потрібне, я думаю.

одинок на тепер на успокоєнне. Я читаю її по кілька разів — по гро-
хи.

Дуже щиро Вас здоровлю — повідомить ласкаво карткою, чи
одержали сей скрипт.

З глибоким поважаннем
О. Назарук

P.S. Книжки прийшли обидві, я вже писав. Не сподівався я,
що Ви навіть памятку по Мамі Вашій поручите океанови. Мені аж
важко було про се писати, бо боявся, щоб чим не будь не дїткнути
Вас — тай дразливі ж Ви, Господи! Ні одної панночки не зустрічав
я такої дразливої.

Чи одержали мій лист з 30. VI. і картку з 1. VII.? (Про про-
ект О. Жеребка і його модифікацію). — О.Н.

40

Шікаго, 21. липня 1924.

Високо Поважаний Пане После!

Прийшов Ваш лист з 24. VI., за котрий, як за кожний Ваш
лист, сердечно Вам дякує людина, що покутує в сій пустині кам'я-
ній у країні, де навіть цвіти не пахнуть.

I. Справа „Січи”:

Се організація, як усі тут наші організації, на дуже хитких
основах: оперта на крику. Крім органу вона нічого не дає. Люде
сходяться на збори, вислужують звітів з попередного протоколу,
складають складки — і йдуть. Органу також не розуміють*), бо
за мало освічені й запрацьовані (тут праця тяжша ніж у старім
краю). Референтів нема чим оплатити, бо їзда дорога сильно, а
край величини Європи, а наші люде розкинені. Нервозність загаль-
на. Старий індивідуалізм виступає оргіастично на новій землі. Ам-
бітність колосальна. Вплив старого, розвального радикалізму діє
як застаріла хвороба. Напримір окружний отаман Онуферко (зреш-
тою людина щира) виступає з „Січи”, бо Головна Екзекутива не
занялася збіркою на ювілей д-ра Трильовського, а вона не могла
сього зробити, бо д-р Трильовський, як відомо, десятки літ висту-
пав проти Церкви, а всі січові сотні мають тут галі під церквами
й в разі проголошення ювілею д-ра Трильовського може се від-
битися кепсько на відносинах Січи до Церкви й навпаки. Довго
ностальгія зробила людей хорими психічно — всі нервозні. Серед

*) Взагалі — нераз думаю над тим, що властиво держить той
нарід при українстві? Важко розчовпати!

таких обставин дуже важко працювати. Але пробую даліше робити, тягнути сей камінь з Тартару: підкоти, а він паде вниз. Пробую — по Вашій раді. За вказівки сердечно дякую. Ви прояснили мені те, що ми робили інстинктом (як бачите, „Отаманська Рада Січова” кренована ще заки наспів Ваш лист з 24. VI., але напів свідомо). Багато сотень неповних (тільки дві чи три мають понад сто членів), більшість се групки з 9-10 людей, з чого 1-2 передплатники органу. Шум робиться, бо в Америці годі інакше. Але все те нужденне, як степова трава по довгій посусі. . . дерев тут не видно. . . *Öde und traurig ist die Gegend.* Найстрашнійше те, що головні рухливі сили організації се агенти ріжних американських спілок, які визискують свої „ранги” в організації для своїх бизнесових цілей, не все чистих. . . А обійтись без них годі. Словом — на трясавиці будується. . . Се щось таке прикре й тяжке, що годі Вам описати се. Хіба устно можнаби представити. Канада здоровіща, бо там є селяне. Але вона розжерта релігійними спорами і бідна.

II. Книжка Ваша „Україна на переломі”, котру я дав перечитати Гаркавенкови, зробила чудо. Він став завзятим прихильником дідичности гетьманату, а був до того часу якимсь дивним полубольшевиком, полуесером, а властиво анархістом з гедоністичним світоглядом, для котрого найбільше щастє в посіданню якнайбільше жінок, (вплив літератури „Саніна” Арцибашева і Винниченка).

[Дописка з боку:] Скреслюю, бо він дуже іритується як я йому се говорю — може і кривду роблю йому такою оцінкою. Тепер перероджується — і сильно агітує за Гетьманом. Дуже зручно се робить, має прості й дивно сильні агітаційні прийоми. Так і чути, що се говорить чоловік з великого простору. Виступає з розмахом! Говорить (а голос має тубальний) між робітниками так: „Грушевський і всі інші історики України се черваки в порівнанню з Липинським! Тисячеліття перетриває праця Липинського!” і т.п. В короткім часі допровадив до того, що до мене прийшли робітники і сказали: „Гроші які досі йшли на галицьку політику, нічого не дали. Не віримо, що нові щось дадуть. Чи не віддати нові збірки в руки Липинського й Гетьмана?” Над сим іде дискусія. Вона нуртуватиме довго. Яке становище заняти до того всего? Депутація була й у д-ра Гриневецького та переговорювали. Такі справи викликають тут довге кітлованнє. Можливо, що звернуться до Вас по якимсь часі офіційально.

III. Справа видання Ваших „Листів до Братів Хліборобів”.

Се тепер найпильніша справа. В „закінченню” на мою думку требаб доконче дописати чотири бодай невеличкі розділи. Повірте

мені, що вони конечні. Я дивлюся на се з пропагандистичної точки погляду, як се поділає на маси, в котрі зміст тих листів дійде посередно, через інтелігентів чесних, які тепер не знають як аргументувати:

1. Точка: „Вибір” Гетьмана

Тут слід сарказмом розбити закиди, що мовляв, німецькі штики вибирали. Я зробивби се менш-більш так: Діло не в тім як якась влада повстає, чи відновляється, але в тім, чи вона легальна і потрібна. „Вибір” Гетьмана не був ніяким вибором, тільки признаннем факту, що сей нащадок гетьманського роду, одинокого, який міг входити в рахубу, іменем української державности та її незадавених історичних прав обнімав владу на території України. Се було конечне й то очевидно конечне так для українського селянства, яке прислало тисячі своїх представників, як і для чужих, котрі тоді були на Україні, а котрі взагалі не могли в нічім договоритися з „Центральною Радою”, як ніхто з нею договоритися не міг і не мігби. Бо се по суті своїй не була взагалі ніяка влада, тільки збір дискутантів, що міг існувати тільки доти, поки сусіди сяк-так не упорядкувалися, а з котрим ніякі трівкі умови заключати немислимо. Тут навівби я кілька історичних прикладів, що не важне яким чином Влада настала, а важне яка вона. Смішний є закид, що „не вільно” було „Центральної Ради” „зігнорувати.” В старій Греції Олександр Великий „зігнорував” дійсні влади грецьких республік і дав тим силу цілій нації та зайняв для неї цілий Схід. Здавнив дійсні влади грецьких республік теж не грецькими, а трако-ілірськими (і мабуть словянськими) силами, які були на його службі. В ході розвитку Гетьманської Влади булиб і німецькі сили в її дійсній службі, хто зна як довго, може й цілі століття, як були Варяги за Княжої Влади, як були Татари за Богдана. Німецька нація не від сьогодні продукує надмір воєнних сил, а від 2.000 літ — і вже за римських часів були Німці в службі чужих, цілими племенами.

Глухий єсть закид, що, мовляв, Гетьман був „залежний” од Німців. Наперед, се в ріжних напрямх неправда, бо Німці так були дезорієнтовані в хаосі українським, що в ріжних справах опиралися на Гетьманській Владі безумовно (в моїх споминах „Рік на Великій Україні” маєте заяву німецького майора вже в часі бунту: „Знаємо лиш Гетьманський Уряд на Україні”). По друге — навіть пани світу, римські цезари, були залежні від чужих сил, коли свої зачинали бунтуватися і то були залежні од диких сил, а нашій „інтелігентській” шантрапі, котра опісля в страшній залежности од арестантських рот Поляків вигибала в тюрмах, чомусь

„не до гонору”, що голова її держави мусів рахуватися з силами, які помагали вводити лад у море розбурханих агітацією голов. — Сю точку требаб саркастично розробити і підкріпити історичними прикладами (звертаю увагу на гарну книжку проф. Ferrero, переложену на російську мову „Гибель античної цивілізації” — вона мала й дуже добра). Требаб опрeділити коротко „залежність” Карла Великого од когорт ленних панів, „залежність” наймогутніших султанів од яничарів. Се точка важна, бо невольники українські хотілиб бачити свою силу і блиск, а думаючи, що їх не було й нема, плюють на все. По такій аргументації здержать слину в роті й проковтнуть її.

2. „Карательні” експедиції

Сею точкою всі тумани наші й чужі платні агенти оперують найбільше. Її треба усунути їм зперед очей і розбити по можности на порох. Я зробивби се менш-більш так: Ще треба освітити одну справу, якою досі бездумні люде або платні агенти напускають туман в очі мас. Се справа „карательних отрядів” за Гетьмана, котрі били за грабіж чужого. Від тоді вже багато влад було на Україні і карали вони так, тай то за те, що свого останнього люди не оддавали їм, що „карательні” експедиції за Гетьмана народ уважає певно найлекшим з усього, що і порівнувати годі з паленням цілих сіл та масовими розстрілами зі сторони чужих влад. Тільки агенти тих чужих „влад”, або свої руїники, можуть тепер ще агітувати тими згадками проти гетьманату. До того ще слід підчеркнути, що про „карательні” експедиції Гетьман і не знав, бо робили ж їх часто в цілях провокаторських і навіть тоді якраз оглядались на Гетьманську Владу, а то булиб не так погуляли, а так як гуляли чужі окупанти. Ось де правда! В часах хаосу се діялось і визискувати се можуть лишень люде, що хочуть хаосу.

3. Легальність (правність) Гетьманату

Се точка найважніша зі всіх. Я обробивби її менш-більш так: Загальний хаос понять і небувале безголове, викликані виступом проти Гетьманської правної Влади, поволі улягаються. Щораз виразніше й ясніше стає покищо поодиноким групам, а далі стане ясніше й загалови, що у нас неможлива інакша влада як гетьманат. Бо се стара, віками освячена й законсервована підвалина, з усуненням якої хочби хвилевим тільки — мусить впасти ціла будова нашої державности, мусить наступити хаос, який кітлувати-ме потім, поки знов тої підвалини, усвяченої віками, того живого центру не поставимо на своє місце. „Поставимо” — не значить „виберемо”. Ніяких виборів тут не треба, бо вони ні причому. Гетьманат був заки Україна попала під владу чужу, гетьманат оживає,

коли Україна будиться, оживає як її символ і жерело її державного життя, оживає в тім роді, який правив Україною перед віками, правив як міг серед тяжких обставин руїни. Сей рід збережений століттями, се найбільша святість живої України, се те, що заслугує на охорону й підпертє зі сторони всіх клас українського народу — і робітника, чорнороба і селянина й інтелігента. Заслугує на таку саму пошану, якою тішиться рід королівський в Англії, де від короля приймає владу творець і організатор великої робітничої партії Мек Доналд (се порівнянне конечно, бо раби все дивляться, чи й деінде таке робиться).

Ся пошана й се підпертє того Роду конечно з двох причин: а. той Рід се олицетворенне незалежности України і змагань української нації, олицетворенне вікової історії та традиції, якого не замінить ніякий сурогат, бо воно віками складалося, як складасться всяка традиція, бо се олицетворенне легальне, — воно має за собою право, якого не підміняє шлик „шатаючихся отаманів”, а яке — з хвилиєю повселюдного визнання дасть право життя всій Нації та всім її класам, дасть їм мир і порядок і пошану у світі.

б. З причин чисто практичних. Ще сотки літ можуть „шататися” і шибати собою всякі шликові, самосівні „отамани” під найстрашнішими назвами чорних і найчорніших гайдамаків — а ні наш нарід, ні його вижча верства, ні чужі не визнають тих отаманів за ніщо инше як за руїників і амбітників. Атже тільки сліпі не бачать, що наприклад півдика Абісинія, якби вона скинула свій рід монарший, то на другий день опинилася під владою першої-луччої європейської держави як невелика її колонія, а тепер — її короля витають з почестями найбільші держави світа — так монархії як републики*). І тільки сліпі не бачать, що з хвилиєю повселюдного визнання того нашого Роду кожний Українець, аж до найбільшого робітника на чужині почувється членом нації, яка має Голову і життє та зазнає поваги скрізь, де покажеться.

І тільки сліпі не бачать, що Гетьманат — се в сім часі, особливо економічно найменше обтяжавби бюджет народу, навіть на випадок якби вже була держава. Ріжні скоро змінючіся президенти рвуть, що зможуть, щоб забезпечити собі життє до смерти, не кажучи вже про те, що коштує їх вибір цілий нарід (що кілька літ!) — часу, нервів, агітації, безробіття і неспокою, чого доказом хочби Америка, де правильно що чотири роки наступають довгі без-

*) Воєнна фльота Франції витає його 21 салютами при берегах Франції — його, володаря держави рівної одній пятій України.

робіття перед виборами президентів, які й по виборі не зараз устають, бо ніхто не знає, який курс возьме новий чоловік і ті, що його вибори фінансували. Норвежський нарід, у котрім нема неграмотних, за нашої пам'яті відірвавшись від Швеції, запровадив у себе монархію. Але нашому народови, котрий має 85-90% анальфабетів, кажуть руїтники з претенсіями на провідників, що він може правити „загальним голосованнєм” вибраними демагогами, котрі звичайно поняття не мають про жадну область правління.

Сі практичні причини так тісно вяжуться з пошаною легальности Гетьманської Влади, як вяжуться зір з оком: без ока зір і погляд немислимий. Так немислима у нас ніяка своя влада без признання тої легальної, яка єсть і яка не може правно зречися свого обов'язку навіть якби хотіла. Сей найвисший Рід України має найвисший обов'язок: упорядкувати хаос великого народу й великої землі, який упорядкувати не може ніхто без нього, що показав уже тяжкий досвід.

Про аграрну реформу, про яку треба дати новий розділ з титулом, є доволі добрі вискази Гетьмана в його інтерв'ю, печатанім у „Хліборобській Україні”, яке я тепер вдруге перестудіював і в Ваших „Листах до Братів Хліборобів”, що одначе редакційно не використане технічно при писанню, не розроблене, не підкреслене, — а слід підкреслювати аж до того степеня, що й соціалістичні експерименти можна робити краще під гетьманом ніж під Петлюрою та Махном, що доказує Англія і Данія. Вибачте, що я так пишу, але мені ся справа вже дуже прилягла до душі й се нехай буде моім оправданнєм.

4. Союз Гетьмана з Московою

Ся справа важна тому, бо свого часу Галичани, виховані в самостійницькій дусі, тільки ізза тої справи прилучилися до повстання проти Гетьмана. Чи ж Винниченко не був у зв'язку з Московою, коли зачинав повстання проти Гетьмана? Чи ж так званий радянський уряд України, котрий буцім то має опиратися на „народі”, не є просто філією московської влади? Чи ж Петлюра не хотів годитися з представниками любої московської влади? (гляди спомини наочного свідка О. Левицького, „Галицька Армія на Великій Україні”). Чи був оден український уряд від часів Володимира Великого, який не мусів оглядатися на велику московську землю, не виключаючи Великого Богдана? З того всего ясне, що й гетьманський уряд особливо серед хаосу, який запанував, мусів оглядатися на того сусіда, з яким Україна має на сотки миль спільні границі без охорони.

Неправдою єсть, свідомо ширеною для уневиннення своїх руїн-

ницьких затій тими, що робили руїну, немов Гетьман хотів „запродати” або „запродав” Україну Москві. Се агітаційна лож руїників, котрі скривалися з тим, що самі стояли в звязку з большевицькою Москвою. Україна мусить мати якийсь *modus vivendi* з Московщиною — а за Гетьмана той *modus* було вказано ще й тому знайти, що прямо вимагало сього міжнародне положення, дуже скоро. І все вимагатиме уложення тих відносин, розуміється вони при гетьмані були і будуть уложені так, щоб достоїнство нації української не терпіло, а не так як при радянських „урядах” чи отаманських „скакунах”.

Ті чотири справи (зглядно п'ять — бо й аграрна) повинні бути уложені під окремими титулами, бо маса інтелігенції майже гірше тупа ніж простий нарід, чого їй не ткнете в очі, того вну-трі праці не побачить!

Кінець праці на мою думку повиненби виглядати як апель до людей свідомих страшного положення, без огляду на кляси і степень освіти, менш-більш так:

Як один з тої кляси організаторів хліборобства на Україні, що на вічні часи присягла при Богдані вірність українській державі, написав я сю працю мого життя, зосередивши на ній весь мій ум і кожний нерв і віддавш їй серце своє. Написав я її на основі довгих і тяжких студій над історією нашої кривавої землі, землі терпіння, хаосу й руїни, котра була і може бути раєм тільки за влади монархів наших. Писав я її так, як віруючий чоловік голосить сповідь свою. І на основі всего, що дала минувшина, кажу одно: українська держава можлива тільки тоді, коли перейде тепер етап гетьманату, підпертого всіми клясами українського народу. Щойно тоді зрівнається український нарід з іншими народами Європи, коли матиме трівке олицетворення себе в роді монаршим; інакше розлізеться під ногами наїздників, страшно винищуваний. Се має обовязок роздумати передовсім кожний чесний інтелігент і в тім напрямі працювати.

Я очевидно не буду діткнений, коли Вам не прийдеться ужити сих „помислів” — агітаційного удару. Пишу — „а може щось витягнете відси”.

З Ваших „Листів” не розумію гаразд:

І. Трудової монархії. Як вона малаб виглядати: Думаю, що тільки одна річ підчеркнена в тім добре: що непрацюючі особисто, хочби „тільки” організаційно, хлібороби-власники малиб утратити землю*). А інше навіть незачіплене. Що робити з працюючими

*) Та й се мимоходом лиш „порушене”, не підчеркнене, не вложено, не вмуроване. Вибачте, але таке вражіння робить.

спекулянтами біржевими? Атже біржа мусить бути! (навіть большевики не обійшлись без неї). А раз біржа є, так важко опреділити в ній ролю спекулянтів!

II. Ваш концепт монархізму видається мені монархізмом, що спірається на републиканські установи, як казав котрийсь з Наполеонів про конституційний монархізм. Може я не зрозумів як слід Вашої концепції. Взагалі як вдумуюся в суть держави, маса неясного. Маю тепер такі погляди: Одиноко раціональна (в значінню не „раціоналізму”, а суцільности й принципової якости) се монархія освіченого абсолютизму, оперта на теорії походження від висшої сили *) ,а не від народу. Докази, що вона не від народу, а від висшої сили: Як тільки вона слабне, зачинається безладде й крок за кроком доходить до руїни. Всі інші форми правління се тільки виродженне сеї, одиноко природної, тому всі інші протиприродні (не відповідають вічним законам висшої сили) і тому доводять до страшних наслідків. Найсильніший аргумент проти т. зв. народовластя у Вас поминений (бодай я його не доглянув) : „Принцип” народовластя се „принцип” хаосу, абсолютно суперечний принципови порядку, який єсть тільки в монархії, в одиничній владі взагалі (значить і в диктатурі), так суперечний як одиниця (1) суперечна міріадам, котрим нема кінця в їх накопичуванню й розбиванню. Але ті два принципи якісно ріжні й один з них безмірно, без усякого порівняння вищий, тому одиноко оправданий. Доказ: Принцип народовластя може бути доведений у своїй суті і був доведений недавно (двічі) до абсурду — коли Наполеон голосованнем народу довів той принцип до самогубства (здається мені, що не лиш Наполеон I. але й III. зробив се, але певно памятаю про Наполеона I.). Значить: Коли порівнаємо обидва принципи до двох брилянтів, то перший (монархістичний, одиничний) має в собі центр, живий, думаючий, не паперовий, не „чисельний”, здібний до відродження в потомку і не тільки здібний, але такий, що має імманентний нахил до сього. Другий принцип не тільки що не має такого центру (значить не є брилянтом, не кристалізує й тим самим єсть воплощеннем хаосу), але може ще й розскакуватися та „кристалізувати” чи радше наліплюватися кругом першого — як се видно при голосованнях „народу”, що зрікається своєї „Влади” на річ

*) Творять її уроджені монархи — уроджені в двоякім значінню: 1) як сильніші від усіх (основники монархій), 2) як уроджені „вище” всіх (діти правлячих суверенів). Все те не дається „зробити” поготів, тому воно вище від людських заходів і „реформ”.

монарха чи диктатора, навіть голосованнем, то є — тим, що становить його душу й серце. Виходить: що се „принцип” проституції, „принцип” зазулі в чужім гнізді, „принцип” самогубства, „принцип”, що має альфа privativum то є позбавлення всякого постійного і всього що може дійсно кристалізувати. У принципі єдиновластя сього страшного браку нема, бо одиниця не може, зрезигнувавши, „обхопити,” обліпитися „кругом” народовластя і всіх його карток до голосовання і навіть якби її порубати на шматочки і кровю її обліпити ті картки, сі „вокс народу”, то й так ніщо з того не вийде, крім божевільного помислу. Неможливість зречення в сім принципі доказує побут Діоклеціана як „приватного” чоловіка в Дальматії — вісім літ жив там іще по владі і ніколи не міг бути приватним чоловіком серед хаосу, який настав, що резигнуючі монархи можуть приватизувати в нормальних часах, коли є наслідник, се нічого не говорять: принцип остає, а вони можуть відпочивати як приватні особи.

Се викомбінував я читаючи дуже цікаву книжку Феррер'а, котру Вам сильно поручаю („Гибель античної цивілізації”), хоч вона місцями дуже хаотична, наприклад де говорить чи радше бурмоче, що аристократичний принцип рівнозначний з республіканським. Сю річ вартаб Вам доконче перечитати, заки отаточно випустите Свою теорію з рук. В ній є ще одна дуже цікава річ: вияснення, чому Константин Великий, котрий від християнства сподівався скріплення одностайної влади, зазнав — ослаблення її в боротьбі сект (аріянство). Коли пропав авторитет сенату, коли захиталася й абсолютистична влада августів (розхитав її головно Діоклеціан своїм теоретично розумним, практично хаотичним помислом, що уродженне наслідника се припадок, що можна його кооптувати навіть з поминенням сина — що дало в наслідках наприклад шість августів і цезарів нараз і боротьбу між ними). Тоді людський ум жажнувся того що наступить і в прочуттю страшної катастрофи почав криваво уніфікувати бодай віру, щоби хоч вона була одностайна, щоби щось остало не розбите. А що Арій твердив, що Христос не є син Бога а тільки сотворений був Богом, значить — міг ще прийти не один Спаситель — отож Церква криваво вимітала сю ересь наче в страху, що прийде хаос від цілого ряду „Спасителів”, яким відкривав шлях Арій. А се до решти розхитувало державу, на всі способи. Перенесенне столиці з Риму в Царгород обяснює Ферреро добре двома причинами: 1) Захід був уже опустошений, 2) монархічний принцип утікав відтам, щоби бути ближче своїх рідних околиць (як утікає всяке єство туди, де вродилося,

перед смертю — порівняйте опис осередку пущі у Міцкевичевім “Panu Tadeuszu”).

Ваша праця тугіша, глибша й солідніше ткани від праці Феррера, хоч його суцільніща (бо він мав перед собою закінчений період). Але в світлі його праці, видно риси у Вашій, чи радше не риси, а щілини, куди затече думка, щоб колись розмочити міцну роботу Вашу. Все маю вражіннє, що маю в руках аксаміт або сафіян першої якости, як читаю Вашу працю. Ви поставте той сафіян доконче на тлі Феррера — він ум скачучий, менше сильний від Вашого, але цікавий, як полотно, котре требаб Вам підложити під Вашу роботу, щоб побачити її виразніще.

(Передаю Вам головне з тої книжки на всякий випадок, бо може її не дістанете на час). Ага! Весь час бє Ферреро на те, що розвал старинного світу почався від політичної кризи: від хвилі коли захитано авторітет сенату, що санкціонував і цезарів та августів. Інтересно як конаючий монархістичний принцип халався за „Вищу Силу” східного Бога Мітри — і тоді був властиво найсильнішим в періоді упадку Риму. Вже християнство, котре не признавало можности божественности володаря, ослабило Владу, хоч і санкціонувало її. З того витягаю цікаву річ і щойно тепер розумію одного брамана, професора університету з Індії, з котрим я познакомився у Відні і годинами з ним говорив (він знав кепсько і по німецьки). Він все твердив, що республіка не є ніяка держава — і не давався переконати ніякими моїми контраргументами про можливість життя й порядку в республіці. Взагалі — требаб звернути увагу на схід, де все випрактикували, навіть большевизм! Чому він по тих страшних практиках знов попав (в Китаю) в республіку, чи радше в бандитизм — не знаю: мабуть під впливом інтелігентів, які їм ту їдь привезли з Європи й Америки в прекрасних фарбах теорії.

На загал праця Феррера підтвердила мені мої думки, про які я Вам писав уже, що теперішній хаос мабуть залле все, цілу кулю земну і що кипітиме довго, опісля видихнеться і серед запустіння та спідлення людства, обдерті й виголоднілі останки його проголосять в ріжних кінцях світа знов абсолютну владу монархів. До того часу буде танець божевільних, котрий не перерветься навіть коли його окличники кричатимуть про загибіль, як кричать уже тепер Троцький і Радек (останного викинули за те з обох Екзекутив: партії й III. Інтернаціоналу, хоч він очевидно має рацію). Не знаю тільки того, чи вік електрики, пари і преси не приспішить розвитку і на скільки.

Книжка Феррера підкріпила в мені ще моє давнє переконаннє

про вагу теорії та її пропаганди.

Ми очевидно маємо завдання — навіть припускаючи потопу розсоудку і культури — кричати, що думаємо. Найсильніше я можу кричати як белетрист. Чую, що сей крик вийде найсильніше, тому дуже буду вдячний Вам за вказівки як переробити повість „Проти орд Джінгісхана”. Хочу в ній вивести два поняття монархічних правлінь: абсолютного сходу й аристократично-монаршого заходу (у нас). Як перейти крізь трудність того, що наші розсварені князі програли битву над Калкою (а я хотівби їх ідеалізувати). Страшна трудність. Що Ви на се? Дуже прошу подати Ваші думки і взагалі що уважаєте вказаним вложити в ту повість. Образи (риси) до неї маю вже сильні — готові, фабула теж готова. Ходить о її хребетний стовп. Не забудьте, що в повісти маю свободу, але до певної міри (не доводячи до фантастичности).

Пам'ятаючи про Ваш авторитет, який постійно ростиме, не забудьте сильно осудити анонімність нападів. Інакше наша публична думка ніколи не буде можлива: наприклад тепер московський уряд має скрізь агентів платних, які без ніякої освіти „редагують” газети — і страшно лають усіх, хто не є агентами большевицької Москви. Маса не розбере: газета, мовляв, пише, що злодії — і тільки! Таксамо анонімно лають страшно „наші”, як Микола Цеглинський, бувший Січовий Стрелець Ярослав Чиж і інші. Ані до суду залізвати кого, ані скомпромітувати кого, бо анонімно пише. Газети скаргити годі, бо навіть вона анонімно видавана — тай коштів процесу (тут кольосальні кошти) не покриє ніхто. А в нарід всякає їдь гадючих „інтелігентів” — страшна. Прямо зачинаю звивати до фізичного биття, бо який вихід з того?

Коли моя подяка, яку я переказав Вам уже (за лист з Берліна) вистарчить, то добре: пхатися я ніколи не любив, а ще туди, де я наробив дурниць — особливо ніяково відноситися. Ясно.

Приїзд Данила Павловича сюди бувби для мене дуже й дуже радісною подією. Я влаштувавби йому для його наочного й „наушного” пізнання — сходини (найлучше якби він був incognito, бо тоді все лучче пізнає): 1) в найлучшій сотні січовій, 2) в найгіршій, 3) на вічу (де певно й большевики прийшлиб), — щоб побачив „народ” на еміграції, його способи виступів публичних і його аргументацію. Пішовби з ним до кількох товариств (типових), щоб не перемучити, поїхавби з ним усюди, де можливо щось цікавішого показати. Показавби йому життє величезного міста, його рух, типи, цікавіці вулиці, озеро. Можливо, що якби припадав мені урльоп, я поїхавби з ним і в Канаду, а на всякий випадок давби йому, як що він туди вибиравсяб, листи до добре знайомих. Словом

— зробивби все, що в моїй можности буде, щоби подорож його принесла йому якнайбільше пожитку. В Нью Йорку матиме п. Тимофієва (котрий тепер замовк і нічого до мене не пише), але як схоче, подам йому інформації про людей і там. У Філядельфії опрорадивби його мій добрий товариш Д-р Л. Мишуга. У Вінніпегу, Саскатуні, Едмонтоні й Ванкувері теж одержить від мене поручення до тамошніх найпорядніщих людей. У Принц Руперті (біля Аляски) теж. Туди варта поїхати, бо їзда з Ванкувера океаном чудова і заводи рибні величезні у Принц Руперті. Зрештою перед виїздом, як схочете, я пішлю йому короткий плян обїздки з маркантними характеристиками місцевостей і людей у них. Якщо Данило Павлович хотівби їхати і в Мексик, то я з ним поїхавби, бо вже від давна мрію про ту їзду й маю відложені на неї гроші. Мене страшно цікавить стара культура Азтеків (чи знаєте, що вони мали й такі оригінальні гроші: золотий порошок у гусячих перах, з обох боків затканих).

Хто був підписаний на збірній картці до Вас з Філядельфії, я вже не памятаю.

Лист Єлисавети Павловни (дуже симпатичний і інтелігентний особливо в місци про нахабство, яке „треба мати”, коли людина береться до чогось) звертаю з подякою. Гарно булоб, якби п. Єлисавета вистудіювала пляново позиції імператорів луччого сорта і їх спокій, щоб колись дати цілий ряд скульптур наших князів і гетьманів. Такі праці малиб спеціальне значінне для нації тай для утревалення памяти роду, з якого вийшла артистка. Вибачте, що я „даю вказівки”, але думка вчас піддана може часом заважити.

Листа тут звертаю.

Працю з відповіддю Чикаленкові я звернув, вислав її вже давно рекомандовано.

Лист д-ра Л. М. у справі споминів залучаю. Се непорозумінне. Можете той лист викинути. Злишний.

“Szlacht-у на Ukrainie” зверну сими днями.

Біографію дозвольте ще задержати, бо не мав часу використати її, то є, поробити витягів. Зроблю незабаром.

Залучаю (I-IV) чотири сторінки окремо у справі нашої організації січової і прошу не спішитися з відповіддю, бо знаю, що Ви дуже заняті, хоч нам придалася бодай коротенька відповідь Ваша. Можеб ту справу полагодити в Берліні комісійно? (що до відзнак) — там мусять бути при п. Гетьмані люде, що цікавилися відзнаками військовими. Як уважаєте вказаним, так зробіть у тій справі.

Чи взяли Ви під розвагу порушену мною справу участі Ваших людей у культурній праці? Се справа дуже важна. Знаю, що ні письменників, ні істориків великої міри не твориться по наказу, але робітників культурних звичайної міри можна й по наказу творити: наприклад граф Монтрезор мігби написати малу студійку про французьку шляхту, яка в часі революції попала на Україну (хочби про свій рід — малі спомини). Студія про французьких легістів і їх теорію (та література до сього) булаби страшенно побажана. Вона малаб і теоретичну і практичну вартість, а можнаб її печатати й у львівських „Записках” і тут, в Америці десь знайшлосяб місце. Чому не мігби сего зробити Монтрезор? Атже французьку мову знає й інтерес якийсь до того мусить ще мати. Як уважаєте се вказаним, то будьте ласкаві дати мені його адресу, я напишу до нього в тій справі. Взагалі, Ви знаєте лучче тих людей ніж я, отож можете їм розподілити працю, прямо зробити з них семінар свого роду (як зробив Грушевський для здобуття з архівів аргументів для оправдання своїх татарських людей і комунізму січових здобичників).

Кінчу, бо вже й так забагато написав — вибачте.

Дуже щиро желаю здоровля і гумору
Ваш О. Назарук

P.S. Гаркавенко, котрий дуже уважно перечитав „Україну на переломі”, звертає мені увагу, що Хмельницький уже зразу забезпечувався допомогою Криму. Чи се не вказує, що він мав уже тоді пляни ширші ніж відобрати Суботів собі й иншим покривдженням? Бо на „zajazd” булоб досить сили „Січових соколів”. Що Ви на се? Я відповідав йому, що магнати мали великі добра і не мали сили, а що до Хмеля на Січ відразу рушило багато покривджених хуторян, отож треба йому було мати не яку будь силу, навіть коли думав відбирати хутори. З попередної ж практики знав, що такі бунти кінчаться вмішуванням і державних сил Польщі, котра була в руках магнатів. А Хмель певно хотів додержати слова тим, що за ним пішли. Та дійсно се застановляє, що від початку він забезпечував собі чужоземну допомогу. Скажіть відповідь одним-двома реченнями. А може Вам ся замітка пригодиться колись до ширшого розроблення.

Ще до перечеркнених на стор. 2. слів:

Недавно появилася була в пресі така анекдота: Людина, що вийшла з большевії та приїхала в Ригу, зустріла знайомого на вулиці. — „Як там під большевиками?” — „Лучшої влади нема!” — „Ви то серіозно говорите?” — „Певно”. — По якімсь часі знов зус-

трілися. Людина, що тоді серйозно хвалила большевиків, тепер не та. „Атже ви недавно ще хвалили їх! Якже се?” — „Побудьте ви там тільки літ, де й думати зі страху бояться люде, то ще не так довго хвалилиб ви їх владу.”

Се мені пригадує Гаркавенка, хоч він хвалити їх не хвалив, але зразу все напів боронив, хоч і сильно критикував. Словом — дивний вплив має побут там. Щось подібне ствердив я на своїм старім товаришеві д-рі Н. Гірнякови. Що се?

Додаток до листа з 21. VII. 1924.

I

Є у нас, в Січи, чотири категорії старшин:

I. Четарі — три — які належать до підофіцирів, четвертий з двома хорунжими до офіцирів.

II. Сотенна старшина: Сотник, осаул, два секретарі, звичайний („рекордовий”) і фінансовий; тут належить четвертий четар (властиво перший) і два хорунжі. Перший четар має рангу ляйтнанта, осаул оберляйтнанта, сотник капітана.

III. Окружна Старшина: Окружний отаман (відповідає полковникови, або як округа має більше сотень, то вищій ранзі), курінні отамани відповідають баталіонним командантам, окружний скарбник, окружний писар фінансовий і рекордовий (для актів); окружний організатор і учитель, які всі мають мати ранги висші від сотника (або чи маніпуляційні урядники можуть мати ранги нищі від сотника?).

IV. Найвисша влада: Головний отаман, його заступник, головна ексекютива, іменована по предложенню (як усі з виїмком скарбників).

Ціла структура організаційна оперта на числі чотири (чотири сотні в куріні і т. д.) по старому, не по три, як є тепер в арміях. Три — булоб забагато старшин, тому волимо чотири.

Тепер маємо відзнаки чисто американські, але тимчасово. Є проєкт, щоби тризуб з левом на ріжнім тлі (чорнім — залізо, зеленим — мідь, срібним — срібло і т. д.) був підставою для ріжниць старшин. Відзнаки Січових Стрільців з війни європейської за яскраві і крикливі та незрозумілі для американської публики, а передусім дорогі. Американські відзнаки такі:

1) Підофіцири мають сині витинки сукна нашиті на мундурі краски „какі” (між бронзовою і ясно-жовтою) — на тім білими, шовковими нитками вишиті звізди, якори і т. п.

2) Офіцери — у нас сотенна старшина — мають мундур краски такої ж, але з луччої матерії, пояси скіряні через талію і хребет та груди, „пагони” на раменах, а на них з металю — палочки — одна-ляйтнант і оберляйтнант, дві палочки — капітан (або й оберляйтнант, залежить від його влади фактичної, то є висоти команди).

3) (у нас окружна) — золоті звізди на „пагонах”, або золоте дубове листє. Від полковника — срібні (нищі золоті, висші срібні).

4) Найвисші команданти мають лише срібні звізди від 1 до 4. Мундури всі такі самі.

Шапки мають офіцери такі як прості, ріжниці в шнурах на шапках: чорні мають мужва і підофіцери, золоті всі офіцери аж до Команданта (срібних нема), Командант має ширший пасок (не шнур-золотий).

Ходить о те, щоб американська публіка не уважала наших відзнак за якісь ворожі. Отож вимагається пристосовання. Ріжниця в мундурах лиш у кишнях: наші мундури січові мають розпорені кишні, американські вшиті гладко. Далі ріжнимося шапками: наші типу кївського (т.зв. „кївлянка” з малими дашками, кут понад 45° до чола), з матеріялу сукна американського, кругом сине сукно, відповідне кольором пагонам.

Питання:

I. Які дати відзнаки на шапках?

II. Які дати відзнаки для старшин всіх?

Думки є дві: 1. Дати лев на тризубі для всіх Січовиків на цілім світі — і тут і в Канаді і в Бразилії і в Європі (й колись в Азії). 2. Тому, що нам залежить на попертю американської держави — викликаннє симпатії американського загалу в цілях пропаганди української державности — є гадка, щоб на тлі військового американського орла без його круга звізд в середині замість щита американського вложити лева на тризубі й дібрати три категорії металю для чотирох категорій старшин:

а) зелізнй (чорний) для січовиків і підофіцерів,

б) срібний для офіцерів сотенних,

в) золотий для окружної і головної команди;

або два роди металю для чотирох категорій:

а) зелізнй — для підофіцерів і січовиків,

б) золотий — для старшин.

Є ще третій проєкт: оден метал для всіх.

Всі гузики свої американська держава дозволяє носити кождому хто хоче, але без букв “U.S.A.”

Наша організація має букви U.S.A.A. (Ukrainian Sitch Athletic

Association), або моглоб бути U.A. (Ukrainian American).

Та се моглоб викликати замішанне в поглядах американської публіки — вона моглоб думати, що се американське військо. Та се викрилосяб. Се вправді нічого тут не значить, але чи се некорисно не подіلالоб, що підшиваємось?

Головне: Чи Ви не моглиб нам дати в скромнім тоні держаний проєкт удекоровання старшин і січовиків, викомбінований на всім тім і на старокозацьких мотивах?

Сумніви: Лучче булоб мати такі відзнаки, що для всіх Січей на цілім світі булиб добрі, але заки до того доведемо, треба тут ґрунт здобути формою. Отож чи не лучше тут ужити підкладу американського орла, в Канаді підкладу листя „мейплтрі” (кленове листя), в Бразилії тамошньої емблеми і т.д.? Яка Ваша думка?

Для всіх старшин є в проєкті іспити з географії, історії й літератури — для всіх чотирох категорій інші. Чи не моглиб Ви зробити малого проєкту питань для тих чотирох категорій? Після Вашого пляну!

Всі американські організації стоять на шаблянах форм переводжених зборів. Наші збори не мають такого шабляну, а се потрібне для молоді, котра тут виросла: вона без тої форми уважає всяку організацію за не свою. Є проєкт, щоб на зразок масонів або інших перевести й у нас таке: В гали сидять члени попід стіну кругом в однім, двох або й трьох рядах так, щоб себе всі бачили. На середині того прямокутника під стіною сидить предсідник (сотник) на підвисненню. Vis-à-vis осаул. Праворуч — касієр, ліворуч — перший четар. Фінансовий і рекордовий писарі разом з сотником, нисше від нього. Перед дверми сидить сторож, який відбирає гасло — через колісце в дверях. Збори зачинаються молитвою за українську державу — не в значінню церковної молитви, але світської, дібраної яркими словами. Стоять при тім усі. По середині галі станувби рід тетрапода, на яким напрімір у масонів є циркель і біблія (у нас щось інше) і горять дві свічі. По молитві повторенне лекцій кожного степеня — чотири урядовці повторяють. По тім обговорюються звичайні справи — опісля всі беруться за руки (так є у масонів) і спільно повторяють присягу. По тім розходяться. Сей містицизм ділає сильно у масонів, які тут мають міліони членів. Подібно католицька організація Лицарів Колюмба, подібно організація „Оленів” (Елків) і інші тут.

Чи не добре булоб такі форми завести у нас і в яким приміненню? Се тут важне.

За проєкт, який мавби бути печатаний, заплатить організація, але просить о визначенне ціни наперед.

Літ тому дванайцять підношено тут проєкт, щоби замінити синьо-жовтий український прапор на синьо-жовто-малиновий, бо тут клопіт з наддніпрянцями, які синьо-жовтий вважають „галицьким”. Що Ви на се? Таку уже раз зроблено, але не прийнялася. Чому — не знати.

Не забудьте, що Ваш авторитет помігби прийняти всі ті зміни, особливо якби дістав санкції державної Влади нашої.

Всі тут уроджені Українці є за командою в американській мові, хоч Поляки й Чехи задержали свою команду. Що з тим робити? — О.Н.

41

Високо Поважаний Пане После!

Шікаго, 23. липня 1924.

Рівночасно висилаю Вам дві часописі: „Народну Волю” з 22. VII. 1924 і „Українські Щоденні Вісти” з 22. VII. 1924.

В „Народній Волі” надзвичайно цікавий виступ галицького гімназійного учителя й поета Петра Карманського, бувшого представника Галицького Уряду в Полудн. Америці, проти оо. Василян, одинокої зорганізованої сили, яка там єсть у нас! Бродячий інтелігент розібе страшно довіре до тої зорганізованої сили й опісля повіється, відки прийшов, тай оставить руїну по собі. А все в імя „поступу й народа”. Як побачу тепер десь напечатані ті два слова, то дістаю фізичний прямо несмак!

Цікава ще в тім числі доволі делікатна проба розбивання наших Січей в Америці, підпринята п. „сотником” петлюрівським, Галичанином Ярославом Чижом, бувшим Січовим Стрільцем і бувшим австрійським розвідчиком, тепер редактором „Народної Волі”, типовим розполітованим офіцириком.

В „У. Щ. Вістях” є надзвичайно цікава стаття Марка Луцкевича, волинського демагога агронома, бувшого посла до Варшави, що тепер „заслугується” в Харкові, тип Брюховецького нових часів. Знаю його особисто з часів як окуповали Волинь австрійські війська. Я тоді (в австрійській армії) стояв на Волині й разом з Луцкевичем працював освітно та охороняв його як міг перед австрійською владою. Се високий, худий (мабуть сухітничий) тип мужиковатого діяча з великими щелепами — півінтелігент. Тоді був доволі можливий. Тепер потягнуло його як типового півінтелігента до Харкова. Масарик прав, характеризуючи все правління большевиків як правління півінтелігенції. І Ленін робить на мене вражінне півінтелігента і всі ті Троцькі, Нахашкізе, Бухаріни —

Halbbildung, як каже Німець. Відси їх самоупевнене валеннє релігії. Відси й уся революційність молоді, навіть тої, що колись згодом стане справдішною інтелігенцією. Се правило — у всіх народів. У нас біда в тім, що та півінтелігентна молодь з малими виїмками ніколи не стає дійсною інтелігенцією й до смерті остається в стані півінтелігентности, чутливої тільки на розвальні гасла здолу, в імя „поступу й народа.” Її масовість і матеріяльне незабезпеченнє робить її доступною для всіх чужих впливів, аби шматок хліба, або бодай вигляд на нього, то йде й валить! Така її радикальна півінтелігенція, що непотрібно воює проти Церкви. Треба довгої праці, щоб усе те справити на путь*).

Від часу до часу посилаю Вам різні газети з зачеркненнями, щоб Ви мали змогу охоплювати все. Чи Ви одержуєте їх? Чи одержали наприклад „Організаційний Отченаш” в окремій відбитці?

Чи одержали інші брошури видані тут мною?

Якраз прийшов лист до Секретаріату від окружного писаря з Дітройту (Округа IV) Кошіля, дуже інтелігентного робітника, такого що аж дивно звідки він взявся. Се бувалий чоловік, перейшов пішки Китай і Японію, дуже делікатний, як панна, розсудний і робучий. Пише, що темна маса так висказується про централізацію в Січі: „А, нас. . у матери з панами (!) — переперли, що самі себе вибирають, а ти хлопе не смієш!” Мимо тих голосів удається покищо рух „проти”, усюди здусити. Але якби так двох-трех півінтелігентів захотіло пограти на нервах і амбіції темної маси, то маєте по всім! Бо невдержаннє висшої позизії, спихає ще нисше

*) Праця для молоді (Vademesum), про яку я думаю, перералаб її мозки. Певно! Бо молодь чутлива. Требаб тільки сильно попрацювати і звернути увагу молоді на марнованнє часу й молодости на дурні брошурки звихнених життєм людей, опісля на потребу опановання фаху, звання, бо се забезпечить людину від дурної „революційности” та продажности на всі боки. Проблема жінки — найтяжша буде! Все те ми моглиб разом дуже добре обдумати, а я виконавби уважно. Та коли все те зробити? А хотівби я дуже, вже ізза сина, щоб йому лишити памятку думки про нього. Взагалі — треба з коренем винищити пусте „буханнє” ненависти молоді, бо тільки на тім місці виросте її позитивний нахил до праці для себе, свого забезпечення, а тим самим для нації. Се можна зробити їдким сміхом з тих півінтелігентних „революціонерів”, що марнують себе й енергію народу. Типи руїників: Безпалко, Вітик, Луцкевич, Микола Цеглинський, Я. Чиж — все півінтелігенти!

ніж стоялося передтим, значить: може цілком розвалити організацію. Одинокий спосіб: виховувати масу до поважання авторитету. Бо тоді перший-луччий, що вирветься з небуття, не зможе завалити висліду роботи. Тому дуже важне поборюваннє анонімів, тої кропиви всякої публичної праці. Якби Ви мали змогу звернути з притиском увагу на се!

Кінчу, бо час надати лист.

Який Ваш гумор? Я думаю, що гумор луччий ніж ліки для здоровля. Мимо всіх тягот життя стараюся мати гумор. І часто маю його. Тоді бачу, що ми, люде які хочуть ладу, се лицарі, що їдуть на степу, між бурянами й полянами — ніде ніякого дому, ніякого джерела — степ і степ — а з балки ляссо свистить: анонімне, ніхто Вам не представляється, кидаючи його — Sic! Треба мати „нерви міцні як у бика й делікатні як у жінки” (слова Наполеона про великих працьовників), щоб видержувати таке оточеннє.

Желаю гумору —
і дуже щиро Вас здоровлю
О. Назарук

42

Шікаго, субота, 26. липня 1924.
Тихо — в бюрі нікого.

Високо Поважаний Пане После!

Перед трома днями вислав я Вам великий поручений лист з 21-3 с.м. Тимчасом мав я дуже цікаву розмову про релігію з одним нашим робітником большевиком, котра заняла мені більшу часть ночі й котра може Вам придатися, коли ще не за пізно бодай до одной важной нотки у Вашій студії про „Релігію й Церкву”. Тому вибачте, що по тім великім листі знов так скоро пишу, наражуючи Вас на втрату часу, а себе на те, що мої писання для Вас з природи річи збуденніють. Але годі інакше.

Той робітник, літ коло сорок, поважний, доволі читаний. Я був у нього вдома: виключно большевицькі видання в українській і англійській мові (Бухарін etc). Розуміється — я очевидно захищав*) у нім атеїзм трьома рядами аргументів:

I. Практичними: довго і по можности ясно викладав я йому упадки всіх держав при розкладі їх церков і вір. Цофаннє Троцького і т.п.

*) Вношу се по тім, що він не мав уже аргументів (крім одного — задля котрого власне пишу сей лист) — і думав.

II. Вказуванням на *consensus ingeniorum* найбільших голов усіх часів і народів, „котрі — признасте — мудріші від нас обох”.

III. Доказуванням обмежености людського розуму й нестійности науки (звертаю Вашу увагу, що Spengler у своїй книжці “*Untergang des Abendlandes*” твердить, що теорія Дарвіна про початок родів уже повалена — я того добре не знаю) та ріжницями в розвитку людей, які живуть рівночасно: Англійський лорд і австралійський мурин. А щож мусить бути у нескінчених комбінаціях звід і часів?

По всім тім він держався одним аргументом: що моці святих се фальсифікати з дерева й лахів, пороблені попами в цілях обману народу, що доказала советська влада. Показував фотографічні знімки й ілюстрації про те.

Сю точку требаб пояснити доконче, бо на ній опирається тепер вся неморальність мас, захоплених атеїстичною агітацією. Я пояснював йому се так, що обмани очевидно були і є, але се не є ніяким доказом проти правдивости потреби церкви й віри та їх морального змісту. Але як на те не впало мені ніяке порівнянне. А тільки ним можнаби „взяти” опонента. До сеї справи слід би підійти блище! Бо маса на се звертає увагу. Взагалі контакт з масою треба доконче зберегти, коли хочеться мати значінне у неї зі своїми думками.

In *politicis* викладав я йому отверто, що большевизм веде до руїни загальної, по якій верне монархізм, хочби революція захопила цілий світ. Цікава була його відповідь. Він поважно пригадувався й нарешті сказав: „Я вас розумію (він знав про мою радикальну агітацію ще в краю перед п'ятнадцяти літами) — ви передвиджуєте яму, в яку той рух усе кине, як кинув у Росії. Але ратунку нема — досить нарід бідував, нехай разом з ним бідують і ті, що панували”. Коли я сказав: „Чи ви не знаєте, як дуже той нарід бідує тепер в Росії? І чи того не знає тут наше робітництво?” — відповів: „Багато не вірять, що там зле, а ті, що знають, думають, що з того злого виросте лучче, хоч і по нас — і що все те конечно.”

Якийсь фаталізм нищення „буржуазного ладу” опановує робітництво, хоч воно знає, що буде і йому зле. Се пригадує рішучо віру перших християн. Така розмова не перша у мене, а її згадую ізза релігійної диспути.

Висновок: Коли агітацією не здержиться большевицького руху, то він рішучо скорше, або пізніше опанує весь світ. До боротьби потрібна теорія необхідно, і то теорія, котра поборювалаб економічні теорії Маркса що до будуччини, особливо на тлі хлібороб-

ства (твори Давіда, Кавцкого і інші про аграрну справу дають щось до того). А все се ще не зачиналося ніде робити.

Щиро Вас здоровлю
О. Назарук

43

Шікаго, 6. серпня 1924.

Високо Поважаний Пане После!

Прийшов Ваш лист з 21. VII. Відповідаю по можности коротко, щоб не забирати Вам часу:

1. Добре, що Ви згодилися в засаді на мій другий „купецький” проєкт у справі „України на переломі” (І.т.). Завтра вишлю п. Жеребкови контракт, то є проєкт, а він перешле Вам або сам, або як схоче — через мене.

2. Болючої струни (про хутір) я не хотів нарочно діткнути. Вибачте ласкаво.

3. Відки Ви ще в сім листі взяли Свої побоювання, що Вам хтось хотів давати „добровільні жертви” з віри в чудотворність Вашої ідеології, хоч Ви не продуцент чудотворних ідеологій — важко мені зрозуміти. Атже я мабуть тричі писав Вам, що вірю в те, що Ви називаєте потопою, то є в занархізованне цілого світа, з якого то занархізовання щойно колись — Бог знає, коли — витвориться порядок під єдиновластем і що тоді Ваша ідеологія відиграє реально першорядну ролю*). Те саме писав я й п. Жеребкови кілька разів. Хаосу, який творився десять літ, не видихується за других десять літ. Тут мабуть кубічні рахунки підуть у гру. Хвилеві будуть і евентуальні реставрації. Се мій погляд, як хочете — моя „віра”. Вона не може дати основи до Вашої дивної й сильної дразливости — не во гнів Вам і не в обиду.

4. Паленне скриптів, навіть черновиків, у людини дозрілої, зі стажем, уважаю ділом не менше шкідливим як паленне бібліотек і т.п. Думаю, що сей гострий спосіб вислову приймете не як напад, а як доказ ціни Вашої праці. Маю право так думати, бо Ви Самі пишете, що якби колись порівнали, то молодше покоління моглоб учитись. Але щож порівнати, коли Ви палите?! Пригадуєте Гоголя (власне перечитав я його доволі цікаву авторську „испо-

*) Що книжка Ваша як товар може відіграти ролю на книгарським ринку уже напрімір за влади соціал-революціонерів, се річ ясна, хоч хаос соціал-революціонерів бувби ще глупіший як большевиків, та все таки якусь свободу думки допускавби по всім тім. І тим реальний проєкт мій в справі продажі видань книжки.

вѣдь”). Чи се вплив „звичаїв” російських працівників, чи нервів? Паленнє допустиме, коли се праця молокососа.

5. Думка: „клясократичних елєментів у нас багато, в Москві мало” вимагає прикладових пояснєнь. Інакше буде незрозуміла. Зрештою все, що з нею вяжеться, яснє — і по людським міркованням теоретичним виглядає мені розумно, posito, що так єсть. Я не знаю зовсім Московщини з наочности, а Велику Україну мало. Не розумію одначе, чому в Москві, коли там охльократичних елєментів багато, не має взяти верх охльократизм правий?

6. Якраз сегодня одержав я від редакції „Русского Вѣстника”, дневника який тут виходить, там хаос у співробітників: єсть Жиди, Галичанин, Литовці, Білорос Воронко — погляди їх дивно кострубати — я висміваю вже може й занато остро-глумливо „народовласте” у приватних розмовах з Воронком, бувшим головою білоруського демократично-республіканського уряду, — (він по фаху юрист) — одержав я сім відозв російських монархістів, печатаних від Китаю до Парижа. Се „золоті грамоти” і инші релігійно монархістичні видання. Цікава тільки їх практичність: Деякі на кореспонденційних картках подають адресу Николая Николаевича і взирають до частих зносин організацій. Се уважно і розсудно уложені пригадки. Найцікавіші депеші з Парижа (напримір у Dzienniku Chicagoskim), що Николай Николаевич мав згодитися на status quo тепер у земельній справі з тим, що бувшим власникам держава гарантує сплату. Се є і в тих відозвах, які маю. Позичили їх мені на час. Що Ви на се? Прийом радикальний і ясний. Се á пророс аграрної реформи.

7. „Літопис” Доценка се „Книга хама”, писана очевидно Петлюрою (його й Доценка знаю ж я доволі, щоб оцінити що хто писав), котрий ще думає копирсатися. Бачу з тої книги, що п. Головний Отаман мало ріжниться від Безпалка й Вітика — хіба тим, що не мав відваги підписатися під своєю „діктовою” (Доценко за дурний, щоб щонебудь написати).

8. Чому не відповіли, чи читаєте Тому Кемпійського? Се во істину знаменита річ і треба було соток літ духової, релігійної тресури, щоб її видати.

9. Найсильніщий агітаційний мотив у Ваших „Листах” (я ще дозволю собі кілька заміток написати Вам про них, бо маю вдома підчеркнений примірник, а се в бюрі пишу) тільки порушений раз: Брак „дивільної відваги” української інтелігенції на два фронти: І. Перед собою додумати думку до кінця, II. Проголосити її. Се потрібно розробити. Бо інакше поодинокі огники мусять залльовані

згаснути. Де коріння того браку відваги? Розібрання його — перший лік.

10. Ваша книга „Szlachta na Ukrainie” зовсім а зовсім безпечна. Розуміється рекомандовано буде вислана сейчас, то є дуже скоро. Я тепер хворів якийсь час — млісно і важко було так, що лежав. Тут спека пару днів була така, що люде падали. Коні тут у капелюхах ходять. Серіозно.

Мрію тепер про те, щоб посвятитися писанню повістей — може тим вплину на душу молодих поколінь. Публіцистика надоїла сильно. Не забудьте, як зможете і матимете час і охоту, написати що повинно бути в повісти з часів битви над Калкою.

Ваш останній лист такий рубаний, якби я Вас обидив. Вибачте, коли я Вас чим діткнув, певно я не хотів.

Дуже щиро Вас здоровлю
Ваш Осип Назарук

P.S. В Галичині такий хаос, що навіть грошей немає кому д-р Л. Мишуга післати!! Так мені пише. Місячно збирає понад тисячу долярів, що є просто чудом у сій розілій еміграції. Розуміється, я підпираю його. Справжуються Ваші предвиджування про хаос. Думаю, що той хаос уже не дасться направити галицькими силами.

Чи не забагато годин Ви працюєте денно? Кілько, як що можна знати? Як розкладаєте Ви час праці й відпочинку? Не чуйтесь діткнені тим запитом, бож я готов відповісти на таке без вагання.

О.Н.

44

Шікаго, 26 серпня 1924.

Високо Поважаний Пане После!

В залученню пересилаю програму своїх лекцій у найбільшій фабричній центрі Америки, в Дітройті, для робітників *). Лекції 1-4, 6-7 призначені вилуженню Вашої науки про державу. Дискусію сам спишу і в свій час (то є, як буде час), перешлю Вам. Я дуже цікавий як робітники приймуть ті погляди.

Що з Вами діється?

Вже дуже давно не мав я вістки від Вас. Навіть картки кореспонденційної. Може Ви вже до решти знеохочені? Або хворі?

Напишіть два слова.

По повороті з Дітройту вишлю вже нарешті Вашу книгу „Szlachta na Ukrainie”. Прибило в мені енергію ствердження хори цукрової. Ще не знати, який рід її — чи скоро поступатиме,

чи мучитися буду десятками літ. Відбилося життє в часі війни, злі харчі, праця і т.д.

Щиро Вас здоровлю і жєлаю здоровля
О. Назарук

ПРОГРАМА

Лекцій д-ра О. Назарука в Українській Хаті, 2240 Grayling Ave. в Дітройті

Всі лекції зачинаються точно о годині 8-ій вечером без огляду на число присутних.

Дня 1-го вересня:
„З найновіщих теорій українських учених”.

Дня 2-го вересня:
„Значіннє суспільних клас і їх теорій”.

Дня 3-го вересня:
„Большевизм як поява російська і світова”.

Дня 4-го вересня:
„Як будовалася й чому упала перша і друга українська державність у старім краю”.

Дня 5-го вересня:
„Про Канаду й український нарід у ній, його хліборобство, робітництво й інтелігенцію, його інститути, церковні й світські організації”.

Дня 6-го вересня:
„Нові погляди на релігію й Церкву”.

Дня 7-го вересня:
Вислід всіх лекцій і закінченнє дискусій над ними.

Прелегент просить давати запити на письмі, виразно писані, щоб можна було докладніше відповідати на них. — Найлучше писати запити вдома по роздуманню, чорнилом, по лекції, та приносити їх аж на слідуєчу лекцію. Підписи не конечні, але для наукової оцінки запитів проситья подати, кілько літ має той що питає, якого він фаху (або при чім працює, з чого живе), відки походить (загально, нпр. з Галичини, з губернії київської, волинської, з Буковини і т. д.). — При кінці замітити, кілько літ переживає в Америці. — Ті запити на письмі послужать прелегєнтови як часть матеріалів до написання праці про духовий уровень нашого народу в Америці. Тому проситья писати запити по кожній лекції, роздумавши її, — писати старанно, читко і по надумі. Коли запити обдумає двох-трьох разом, проситья подати про кожного з них више зазначені дані.

Окр. Секретаріят Січ. Орг. IV Округа

45.

5. вересня 1924. Детройт (Мічіген)

Засилаємо щирий привіт з фабричного Детройту з нагоди порозуміння — Січей Американських з Канадійськими.

Д-р О. Назарук, о. М. Сембратович, М. Майорчик

[Інші підписи нечиткі]

46.

Детройт, 8. вересня 1924.

Високо Поважаний Пане После!

Я щойно скінчив серію лекцій про Ваші погляди (лекція про Канаду відпала на бажання публики, котра воліла слухати те, про що я почав говорити) перед виключно фабричним пролетаріатом. Галя весь час була повна, навіть в дощеву пору! Кожда лекція тривала півтора години, крім того дебати по кожній півтори години. Успіх несподіваний. (гляди нище).

Шікаго, 9. вересня 1924.

Сьогодні вернув я до Шікага й застав Ваші два листи — 1) з 18. липня (з залученим до Вас листом Д. Дорошенка і відбиткою Вашого листа на машині*) та 2) непоручений з 22. липня.

Втішив мене особливо сей другий лист, у котрім Ви стоїте на становищі, що добрі зносини тривають аж до виповідження війни („Іду на Вас” — Святослава). Якби з уст мені виняли Ви се. Тим відважніше пишу.

І. „Психологічна загадка” має два кінці, з котрих перший, звернений проти мене і мені подібних — ясний і зі всіх боків очевидний, а звернений проти Вас і Вам подібних — закритий у млі такій густій, що „кінця копія в ній не видно”, як пише літопис. Іменно: Коли я переконую Вас постійно про потребу пропаганди, то роблю се тому, бо Ви в Своїх „Листах” і в листах до мене прямо узнали пропаганду за щось розкладаюче. Щойно опісля були слабкі корективи того становища. По друге тому, що люде Вашого круга взагалі не виступали з пропагандою у нас. А як зачали, то напримір з поемою (!) про Україну, як Монтрезор. Хто тепер читає по-

*) Як же шкода Вашого часу й ума на таке велике листування! Чи не лучче надрукувати Вам машиною на горі паперу: „Я хворий — вибачте, що пишу дуже коротко” — і під тим писати кілька речень? Інакше Вас затопить приватне листування. А за той час Ви моглиб зробити Бог знає що! (Драгоманова конче опрацюйте).

еми? Я читаю ще і може 10-20 людей (я знаю багато наших і можу се оцінити). Рекляма заливає світ, як свого часу заливали його будови святинь: хто їх тоді не будовав, той опісля не дав нічого монументального. Подібно й тепер. Я прийшов до погляду, що глибоким умам треба їх власні думки бачити в популярнім відбитті. Ваш приклад про стрічу з М. Грушевським і його бородою — однаково знаменитий, як неслушний. Алеж маса чим нище стоїть тим радше бачить нові імена (пригадую характеристику римського вождя і письменника Германців: “*rerum novarum cupidi*” — се вічно правдиве щодо всіх низько стоячих мас). І якби Ви (розуміється зорганізовано) були тоді зробили те, що робите тепер, ми булиб уже не так захоплені чим слід і не тут стоялиб, де стоїмо.

П. Хвала Богу, дійшли ми згідно до того, що пропаганда абсолютно конечна. Ріжнимося не в тім, як Ви пишете: а) хто має її вести і б) коли, а тільки в тім: а) як її вести і б) хто має її вести. Наперед — хто. В цім основно ріжнимося.

Я бачу, що вели пропаганду всі без виїмку володарі меча. Бо чим иншим як не пропагандою є надписи володарів Єгипту й Асирії, Вавилону й Риму, Китаю й Мексика? Пригадую такий: „Я здобув стільки й стільки міст, видав такі то закони, побідив такі то племена, я ніколи не спав по полудні”. Чи се не пропаганда роботи влади, про котру маса думає, що вона тільки не, їсть і забавляється. Давні часи (зрештою як і цілком нова рекляма) вимагали короткої пропаганди — тому вона не довша (гляди літопись).

Чи Цезар не був рівночасно аристократом, земельним власником, воїном і пропагандистом (“*De bello Gallico*”). Чи Марк Аврелій, оден з найбільших володарів, не написав пропагандистичної книжки про мораль (про практичну філософію життя), тоді найпотрібнішої? Чи Ксенофонт не воював шаблею і пером? Чи Йосиф Флявій не робив сего в повній свідомости, що пише для пропаганди? (гляди вступ до його знаменитого твору “*De bello Judaico*”, що його він сам переклав на кілька мов). Чи не робив сего Наполеон? (не тільки на „Олені”, але вже в часі найбільше горячої епохи своєї військової праці — тоді він опанував прямо ціле море пропагандистичних писем!). Вся праця пропагандистично-державна давних і середних віків походить з пера і рильця кляси воїнів, навіть такі епічні твори як „Іліяда” (бо хто не був воїном, рішучо не вмівби описати так боїв і зброї та психіки воїна), „Магабгарата”, „Рамаєна” і т.д. без кінця. А вся література нашої княжої й козацької державности чий твір як не тих, що мали шаблю? Чи ж

опис літопису бою над Калкою не походить з руки того, що сам боровся: наприклад „Князь Данил виїха наперед. Бодену бившу в перси младства ради і бувсти не чюяше ран бивших на тілеси його, бі бо дерз і храбор, а от глави і до ногу его не бі на нем порока”. Чи се міг написати не воїн? (Цитую з пам'яті, але більших помилок не буде тут). Відкіля взялася у Вас теорія, що пропагандою не повинні займатися ті, що займаються шаблею? Мені здається, що се доказ і знак упадку Вашої кляси, якої Ви вірний представник у добрім і хибнім. Се знак ослаблення й неробучости тої кляси на полі надзвичайно потрібнім — на полі пропаганди — і рівночасно оправдування своєї кляси. Прошу повірити мені, що не для того, щоби вколоти Вас пишу се, тільки для проникнення Вашої в сім хорої, ослабленої думки, заляканої тим лінивством і безучасністю, які проявила Ваша кляса. Тому Ви підбрали Собі аргументи (в півсвідомости), що, мовляв, пропаганда се діло спеціальної верстви — інтелігенції. Атже та інтелігенція склядається з інженерів, лікарів, священників, юристів, філософів і т.д. з котрих кождий з рівним Вам правом мігби сказати: „Мене обходить мій циркель, кропило, кодекс, граматика і т. д.”. Значить — на кому ж, Ви думаєте, спочиває обов'язок пропаганди? Всі ж мають фах такий сам як Ваша сівалка або меч! Наприклад я — маю свій кодекс, який люблю (хоч приміненне його в сих обставинах — неприємне, але наприклад карний кодекс ще люблю). Значить — пропаганда у мене таксамо припадкове й неприродне діло як у Вас. І добре, що так воно єсть. Момзен каже, що відколи в Римі почалися фахові політики (пропагандисти!), від тоді він почав упадати. А держався, поки політику (пропаганду) вели люди принагідно і часово відірвані від рилі чи инших занять. І правильно! Бо вони, стоячи на чімсь, уміли і знали до чого йти.

Оден тільки маєте й то мнимий аргумент, що не Вашого крою люде повинні вести пропаганду: що таких може підозрівати маса, що вони хочуть володіти, та її зацитькувати. Але ж, подумайте, чи не сильніший контраргумент, що хто нічого не має, а веде пропаганду, того та ж маса може тим більше посудити, що він хоче „заїсківать” ласки у тих, котрі щось мають. Мовляв: „Кричить голодранець, щоб у рот вложили”.

Summa summarum: Обов'язок пропаганди лежить на всіх нас, а кому більше дано, від того й більше вимагається. Перечитає я аж тут в Америці всю „Хліборобську Україну” — і знаєте, що я відкрив? Що навіть такий Кочубей, пан з панів, по котрім на мою думку видно вже ослабленне нервовної системи ізза родового уживання світа — досконало пише, далеко лучче ніж неоден, ба, може

ніж загал наших з маси вийшовших публіцистів. А він же без вправи! Значить — рішила стара культурність, спадковість думання, що так скажу. На основі того всего уважаю Ваші погляди в сім напрямі висловом (очевидно несвідомим) бажання дезерції (свого роду), бажання — відійти в тили з фронту.

Вибачте за гостроту вислову, але вона: 1) не для образи писана, 2) вона не менше гостра ніж Ваш, зрештою дуже дотепний (взагалі по Вашім трактаті про розмову шляхти з петлюрівцями, уважаю Вас також нашим найкращим, найделікатнішим і найгострійшим гумористом) — вислів: Пощо мені популярно переповідаєте мою власну теорію? Що Ви (себто я) сказалиб, якби я Вам переповів Ваш „Отченаш“? (Знаєте, що? Я бувби Вам серіозно вдячний, якби Ви мали час зробити се колись, все одно в якій формі). Всі ті думки підтверджує в мені Ваше переконання, що Ви не можете (sic) жити в неприродних (!) відносинах — і дуситися. Бійтеся Бога, атже якраз по тім, чи в непривичних відносинах удержитися щось, пізнати вартість того чогось. Дамасценка ржавіє пізніше ніж просте залізо! А Ви ж дамасценка та ще й яка! Коли Ви думаєте, що маєте право заржавіти, то хто ж може у нас не думати так про себе? Мужик каже: Тільки хозяйська (в Галичині: господарська) дитина вміє робити. А я додам: Так — і то все тільки вона вміє робити — аж до пропаганди включно. Розробка (то є — розпущення водою) тої пропаганди се вже діло легше. Зробить його хтонебудь, навіть здеклясована людина. Тільки мусить мати що розробляти. А те „щось“ Ви (і Ваша кляса) обовязані давати. Я дуже прохав Вас написати мені в чім не годитеся з сими поглядами що до питання: Хто має робити пропаганду?

Що до питання: Коли вести пропаганду, то не знаю на основі чого Ви викомбінували доволі дивоглядний погляд, начеб я був тої думки, що треба вести її як ідея прийде в голову і що прийняття або неприйняття її масою має рішати про те, чи має її прийняти провідна верства чи одкинути! — Бог з Вами! Якби я так був молодший, то ж то я наговоривби Вам за таке „розумінне ближнього“. В сорокдругім році життя скажу Вам хіба спокійно: Ich bin weit entfernt davon. Я далекий від того й ніколи не був близький до такої „думки“, — травястої, похилої, без хребта. Напевно не був. Але й цікавить мене, як Ви се викомбінували?

Друга *summa summarum*:

Найглибше може бути вкорінена ідея, про котру говоримо, в тих, котрі найглибше вкорінені 1) в землю і 2) в культуру. А се Ваша кляса, не моя неозначена, розпливчата верства. Вас очевидно загнала в ту думку обсервація духовного стану і Церкви.

Але се цілком инша справа: духовний стан вкорінений у церковні посілости ще сильніше ніж Ви в родові, бо церковні не можуть бути „сполокані” — після довгої практики віків. Тут корінне його сили, на яким опертий цвіт його пропаганди. Без того коріння (*nota bene* для його загалу, бо жебрачі закони се наріст, не правило) людина подібна до собаки, котра все лухає за харчем*). Лиш виімкові одиниці йдуть без коріння світами — як Будда, або Христос (останній зробив се тільки по трийцяти роках життя і тільки короткий час).

Зле зрозумілиб Ви мене, що я виймаю цілком себе і свою верству від цього діла. Ні! Але думаю, що сей віз маємо спільно тягнути і що матеріял до нього маєте дати Ви, бо ми не маємо ґрунту і на нім, неістнуючим, не може рости матеріял, хіба його привид. Так, Пане После! Вдумайтеся в се, а тоді скажіть. Се гра слів — але важне питання, від котрого багато залежить.

Освіта й культура, котру нахапає чоловік моєї верстви, се річ випадкова, — а у Вас се річ натуральна, з рода в род передавана, Так і чути се, коли порівнюю Ваші писання з писаннями Грушевського, Франка, Драгоманова. У Вас як дуб виростає думка з могутними конарами. У них — якісь порозривані, кошляві, болем покручені. Чи то нерви, чи мязи, чи чорт зна що — раз у раз інакше викривлювані. Ви — при всій Вашій фізичній кволости — дерз і храбр, вони — якісь дивно боязкі людиці, що все оглядаються на те, що скажуть „західні поступовці” на їх думки. А вони розуміється нічого не скажуть, бо навіть не знають, що пишуть члени *einer minderwertigen Nation*. Франкове „На ріках вавилонських” характеризує всю інтелігенцію всіх народів. Словом — Ви дуб, вони лози — при всій їх масовости продукції. Розуміється, вони грому не бояться, бо вони лози, а у Вас він бє — та ще як бє. Але з того ріщучо не виходить, щоб Ви звалювали страшну роботу на лози, коли тягар її може видержати тільки дуб. А з лоз можна покрутити плетінки і т.п.

Словом — або Ви хибно в тім думаєте, Вячеславе Казимировичу, або я цілком не вмю обсервувати й думати. *Tertium non datur*. Спробуймо ж навести корективи (собі взаїмно!). Може знайдеться порозумінне в тім важнім питанню. Се дуже важна справа.

III. Як вести пропаганду?

*) „Патроном” усеї інтелігенції всіх народів являється „Белый клик” Джека Лондона — (я читав його в російськiм перекладі). Дуже раджу Вам прочитати історію того пса і його тяжкого життя. Однаково гарне, як і правдиве.

Ви пишете, що на віча не надаєтеся („Ви” беру в значінню не Вас, але Ваших людей — а Вас теж бравби, якби у Вас були здорові легені).

Се необдумане й безпідставне.

Бо що таке „віче”? Се збір людей, який від засідання кількох людей (на котрім Ви прекрасно моглиб викладати і вже викладали) різниться головню скількістю. Якість тут властиво ніпричим. Докази побачите в залучених зразках „листів з товпи” в часі моєї серії лекцій у Дітройті, котрі раджу Вам вистудіювати для пізнання того, що тепер є в головах людей з маси — ті зразки не великі. Чи засідання з десяти перестас бути засіданням коли прибуде ще десять осіб? Чи хто може говорити до 20 — не може говорити до 50? (розуміється оскільки не хорий на легені). Знаєте, я горлом Вам ручу, що якби Ви були фізично здорові, то успіх Ваш на вічах бувби величавий.

Але — все те тільки мимоходом.

Пропаганду треба вести скрізь і всякими способами. Для Вас найлучше вести її так, як ведете: давати бльоки граніту, котрий довго-довго розтовкатимуть менше освічені, слабші культурою, знанням, родовою традицією, фосфором ума люде ріжних верств суспільних.

Основна помилка, чи радше недостача Вашої пропаганди в тім на мою думку (як практика пропаганди в масах), що Ви не почали з убиття попередників, у нас велетнів пропаганди: Драгоманова, Франка, (Грушевського Ви усмертили), Винниченка (чудово надається — глядіть його „Відродження (!) Нації” — з підтитолом „Історія” (!!)) і т.д. та його описи повороту від большевиків у „Новій Добі”) і навіть Шевченка як суспільно-державницького пропагатора (порівняйте його противенства „Дай то Боже милий блисне булава” і „грязь Москви, варшавське сміття ваші ясновельможні гетьмани” — чисто мужицьке генералізованне!).

Будова нового не можлива без повалення старого і без вивезення румовищ з нього. Оптична злуда моглаб Вас довести до погляду, що Ви „позитивно” їх убиваєте. Ні. Маса — і то не тільки черні, але й інтелігенції — доконче потребує зрубання й викорчування старих гаїв, де молилася, заки зачне молитися в новій святині. Се, а не що инше єсть тасмницею того, що Ваша подиву гідна праця не знайшла досі відгуку в широких кругах інтелігенції, молоді й народу. Річ ясна, що вона не знайшлаб відгуку і в моїй думці та уяві, якби не те, що я сам уже давно зруйнував у собі баламутні лябіринти Драгоманова et Co. Інакше, я дальше

мешкає в них дужом, як мешкає досі весь загаль інтелігенції по обох берегах Збруча. Се таке ясне як сонце. Чи Ви можете Собі уявити кольосальний відгук (у цілїм світі, де тільки живуть Українці — навіть у найменшїм свистку, який видають, навіть на найменшїм вічу, на кождих сходинах без виїмку) всіх Ваших поглядів, коли Ви зробилиб сю працю? Бо я можу і вже бачу той відгук, бачу піну на устах усіх „провідників народа”, чую рев обурення а потому тишу як по бурі, й очищення повітря від громницьких міязмів („без жида і без пана”,! „будем драти пане брате з китайки онучі” і т.д.) — і все наче вогонь охоплюють Валпї книги. А досі, або їх цілком не знають, або уважають наукою „не от міра сего”, як уважав її молодий Володимир Босий, енергійний організатор Січей у Канаді, з котрим я зіхався тепер в Дітройтї й тиждень мешкав в одній кімнатї в готелю. Першу ніч переговорив я з ним до рана, цілу, про Вашу теорію. Рано був він переконаний. Але я зачав від валення в нїм драгоманівського прудонівства і шевченківського хаосу. Не булоб се пішло так скоро, якби він не мав уже в собі сумнівів що до вартости драгоманівщини. Я тільки ті щілини поширив і копнув — упали. Тоді нове йому вложив, то є: прикріпив, бо він уже читав (раз) Ваші річи. Не уважав їх тільки нічим „реальним”, якоюсь ідеальною фантазією ідейного пана з України.

Та найбільшим моїм успіхом і найцікавішим для мене самого тижднем моєї двацятьлітньої агітаційної праці була серія моїх лекцій про Вашу теорію, яку я дав у Дітройтї від 1. IX. до 7. IX включно. Розуміється, зачав я валенням старих „богів” і понять, викпив само поняття „народ” і „народовласте”. Вияснив, що робітничя кляса взагалі не має теорії своєї, бо Маркс се теоретик здеклясованої інтелігенції, якого взялася переводити в практику півінтелігенція і т.д.

По кождїй лекції відповідав я на яких 35 питань (35 рази 7), крім того одержав на письмі ріжні запити і цілі трактати, головно від большевиків. Вони становили менш-більш половину публіки. Весь час всі поводитися як університетська публіка. Я викладав у січовім однострою. Се дразнило большевиків. Тоді я, запримітивши се, сказав шуткуючи: Я виїхав з дому за горяча, тепер дощ і студено, я мусів взяти цивільний одяг під спід, бо так тепліще. — По викладі принесли мені добрий, теплий плащ, кольором дїбраний до однострою. Я подякував і запитав, на яку адресу відіслати його з Шікага. Відповіли — що не треба відсилати.

Я був дуже здивований тим випадком. А говорив я гостро, наприклад так: Незорганізовані люде се не нарід, тільки пісок, люде,

що гралями гній викидають на поле, дратвами чоботи шиють, Фордови авта роблять і т.д. Розуміється, вони потрібні — але се не на рід і до держави їм далеко. — „Лідери” большевиків і інші пробували вмовити людям, що се обида. Але загал не дав собі закрутити голови. Правда, я мусів обережно витягати висновки: наприклад: всяке народовласте неможливе і шкідливе, остає — єдиновласте: або таке як у Росії, лєнінське (Лєніна дух ще тепер там править), або таке як каже Липинський.

Залучаю їх питання, які я вспів занотувати і їх еляборати та прошу, переглянувши, звернути. Коли ж Вам потрібні, то задержіть і довший час. Найцікавіше, що в двох кінцях салі побачив я у дискутантів жовті окладинки „Хліборобської України”. Вони, значить, мали се. Але я певний, що дивилися на ту річ як на науку „не от міра сего” та щойно тепер пережують її вдруге. Ще цікавіше, що за сім днів ні разу не ображено П. Гетьмана (а що було давніше на вічах!). Про Вас тільки раз оден демагог півінтелігент з „Оборони України” сказав, що Ви Поляк і поміщик. Я не уважав за вказане навіть відповідати на се. Не упоминалися відповіді, хоч все дуже напірають на відповідь. Значить — уважали оправданим зігнорувати.

Що до Вашого твердження, що Ви ще мене не спровогували, то воно остільки слушне, що Ви не написали тих критичних творів про Драгоманова і Шевченка, про котрі пишу. Се значить, що навіть мені вони потрібні для остаточного прочищення нутра мого мозку. Так, Дорогий Пане После, людський мозок дуже дивний: навіть як уже має завалене щось, органічно потребує, щоби другий усунув йому румовище з голови. А щож доперва говорити про всю інтелігенцію? Я зовсім не вважаю, що Україну можна збудувати охльократичним засобом (мені він в голові має імя „хаотичного”), але бюся з думками, чи її взагалі можна чим небудь оздоровити і збудувати. Се страшне — ослаблює всі нерви й робить паралітиком людину.

Як бачите, я вже зачав пропаганду єдиновластя отверто, не виключаючи найвиразнішого виступу. Покищо в пресі без підготовки вічами й лекціями недобре булоб се робити. Знаю з практики. Сим далосяб нагоду передвчасну демагогам до виступу і легких ще тріумфів, бо маса ще накіпіла давним хаосом. Той хаос треба усунути, розколовши в масі живим словом.

Неясне у Вашій теорії те, як Ви Собі уявляєте апарат державний. Се було й для маси найцікавіше: головно про се питали. Я так відповідав: Ніякий редактор, ні інтелігент взагалі не розуміється на фабриці, на копальні, на полі, на водній господарці, на

лісовій. Тому допускати їх в дорозі парламентаризму до укладання законів у всіх тих справах — дурне. Треба допустити до рішення тих, що розуміються на всім тім. Розуміється, рівно по дурному булоб думати, що неграмотний може сим зайнятися. Треба, щоб Ваші діти робили те що батьки, але й училися. Тоді з них можна буде зробити представників інтересів їх станів і кляс і фахів. Над усім тим мусить стояти володар без вибору, а по нім син його так як у вас при роботі. Під королями англійським і данським є соціалістичні уряди, може й у нас бути таке. Як не буде, то Польща й Москва задержать усе на віки, навіть як знов трапиться нагода.

Признаюся, що я потерпав, щоб не запитали: А заки діти вивчатся, тепер, якби се мало виглядати? Хто мавби все у всіх областях рішати? А вже сам гетьман не може сього робити. Важко булоб відповідати. Словом: масі треба ясного образу того, що має бути. Може не так ясного як блискучого. А того у Ваших творах нема. Значить: Ви не дали: 1) зруйновання старих богів, 2) образу будучого устрою, до котрого маємо йти, — не дали початку й кінця. Середина добра, тільки вона плаває тому, що не причіплена до початку й кінця. Ви не можете сказати: „Зробіть се Ви (я) !” Бо се має бути з одного каменя. І чи я годен се зробити? Але помочи Вам я годен багато мабуть. Дуже булоб пожадане, якби Ви прислали мені перед друком Ваші писаня: — я поробивби свої замітки з чисто агітаційного становища, котрі Ви довільно моглиб ужити, або ні.

Звертаю Вашу увагу на те, що російські монархісти (маю тут часом „Новое Время” з Сербії і „Русь” з Болгарії) досі не уважають вказаним бодай з повагою ставитися до особи п. Гетьмана (наприклад пишуть „скоропадські провінції” і т.п.). Тому булоб пожаданим не дуже в „Хліборобській Україні” „заісківать” у них.

Ви слушно пишете, що не можна бити дрібноти, оставляючи непокараними головних виновників. Се відчув я в часі семидневних лекцій і дебат. Питали мене як я дивлюся на Винниченка. Не маючи на кого опертися, я мусів відповісти менш-більш так: Се талановитий белстрист (пояснив се слово), але до державного діла не відповідний так само як Грушевський; йому як талантови багато треба вибачити. Відповідь на питання, чи він півінтелігент, я обминув.

Зі способу друкування „Америки” смійтеся. Вона ще чудово випечатала Вашу студію. Звичайно — безліч ошибок у кождім реченню.

„Проти орд Джінгісхана” перероблю в зимі. До того часу напишу Вам кілька питань у тій справі і проситиму о пораді.

Мій виклад про Ваші погляди на релігію і Церкву викликав

найдовші і найживіші дебати. Як і сподівався я, найбільше гризла їх справа самого Бога. Я мусів про се виголошувати у відповіді на питання — просто новий виклад по першій. Аргументацію передам колись. Важко про се говорити, бо у нас нема нічого путнього на сю тему, а з чужих писань не все входить у мозки наших людей.

Дуже очікую збірного видання Ваших „Листів”. Коли вони вийдуть?

Найважливіше для мене, знати, чи все ж стане у Вас сил і змоги (охоти), написати хочби невеличкі праці про Драгоманова й Шевченка? В тім випадку виготовивби я Вам ряд питань про Шевченка (Драгоманова не маю ні одного твору тут).

Дуже дякую за Ваш помисел у справі писання Дорошенка Д.

Цікаво, що булоб сталося з тими грішми, які я дав радикальній партії, якби я їх не дав був? Взятиб соціал-революціонери, соціал-демократи і інші. Ясно. Але — пусте: *tempri passatissimi*.

Дуже Вас прошу не вичерпувати Ваших сил на переписку, навіть на мою, хоч я так радо читаю Ваші листи. Вдоволюся відповіддю на одну сторінку, вірте мені.

Писань Андрієвського й Монтрезора не можу поручити, не читавши їх: не знаю який се сорт, чи тут взагалі піде. Тут дуже тяжко щось видати їм. Прозу ще часом можна, але поезію? Мабуть неможливо. Про Андрієвського запитаю в редакціях „Свободи” і „Америки” (у моїй часописі нема місця; навіть на офіційні звіти не стає). Взагалі тут скрута, про яку європейському інтелігентови важко дати поняття.

З дійсно глибоким поважанням
і дуже щирим привітом
О. Назарук

47

Шікаго, неділя вечір
14. вересня 1924.

Високо Поважаний Пане После!

В доповненню попереднього листа пересилаю Вам замітки з найцікавішої дискусії мого третього викладу в Шікаго, в „Січі”, перед найбільшою сотнею 15-ою, до котрої я належу. Публіка майже вся робітнича (крім кількох бизнесменів, то є торговців харчами, агентів і т.п.). Переважно домовласники (доми з довгами), решта чистий пролетаріят. Виклад був цілком уже „виразний” — по досвідах у Дітроїті не мав я вже причини побоюватись дурних сцисій. Я виложив коли українська влада зачала ставати фікцією,

за нею держава й нація та що на Україні, коли се не зміниться з приверненням природної Голови (а не штучних як у ляльок, що раз-у-раз вискакувати можуть) — будуть дві нації: польська і московська, а ми останемо партіями, та все розсвареними.

Питання були такі (всіх сім) :

1. Чи можливо в 20-ім століттю ворогів заставляти до праці, як робив Богдан?

(Відповідь: Можливо! Так робив у 20-ім століттю Ленін з білими генералами).

2. Чи наші дотеперішні провідники, такі великі (!), учені (!) як Петлюра, Винниченко, Петрушевич, Грушевський не розуміли того всего, що говорить нам Липинський?

(Се питання видається мені найцікавішим зі всіх поставлених мені — так у Дітройтї як і в Шікагу. Я відповів: По перше — не всі вони учені, наприклад Петлюра має освіту сільського вчителя. По друге — навіть великі учені можуть знати свій фах, наприклад хемію, чи фізику, чи право карне, але державна штука се цілком инше діло, його з самих книжок не навчишся, треба практики і то од рода в род. Такої практики наша інтелігенція не мала і не має).

3. Як вибрати таких лідерів, котрі не билисяб за уряд?

(Відповідь: Таких лідерів вибрати не можна, бо се людська натура битися за все вищі впливи і почеси. Лідери перестануть шкідливо битися між собою щойно з хвилию, коли нарід матиме природну, сталу голову, котрої влада переходить з батька на сина, бо таким способом повставали всі правдиві народи, навіть американський, котрий не був зразу нічим иншим, як частиною англійського, вихованого і здисциплінованого в Англії під дідичними королями).

4. Чи Скоропадський мігби тепер знайти силу в нашім народі, на котрій мігби опертися, коли той нарід так страшно розбитий?

(Відповідь — про хаос який перекипіти мусить, про евентуальні обставини, про науку з хаосу й ляльок, котрим штучні голови вискакують).

5. Яким законом осягнув гетьманство Богдан?

(Відповідь: Про се буде серія окремих викладів).

6. Колесо історії посувається наперед. Чи булоб добре спинити його, або й назад цофнути?

(Відповідь: Історія йде такими кругами як пори року — весна, літо, осінь, зима — і знов весна, літо і т.д. без кінця. Так ідуть і вертаються ріжні влади — все наново. Поступу постійного нема,

бо якби був, то не завалилибся старі держави і не пропалиб на-
роди).

7. Який спосіб є, щоб нарід зрозумів монархію?

(Відповідь: Аво — і Ви нарід і розумієте. Час, освіта і практи-
ка все вияснить).

(На кінці були оплески).

На дорозі (і сьогодні теж) кілька слухачів інтерпелювало мене про Гетьмана, про те де він живе, чи з родиною і т.д. Ні одного знаку неповажання. Дехто з притиском говорить (на заяву дру-
гих, що Гетьман повинен звернутися до Галичан з відозвами), що Галичане (Петрушевич etc.) повинні до Гетьмана звернутися, що-
би він й Галичину представляв перед світом. Словом — мусує. За
Вашими книжками питало кількох — не маю навіть одного комп-
плету (бракує мені останна книжка „Хліборобської України” —
VII, чи VIII. збірник). Прирікаю, що за місяць — два будуть. Спо-
діваюся кожної днини нового видання Ваших „Листів”! Добре бу-
лоб, якби до них долучили Ви і студію про Церкву й релігію, але
іза того не задержуйте видання, бо дуже треба. Думаю, що по
перетравленню розумніцями Вашої книги здобудуться на податок.
Стаття в „Українськiм Голосі” (Канади) робить своє токож. Уже
багато робітників згадувало мені про неї. Ага, в Дітройтi говорили
мені наші (Наддніпрянци), що буквально щезли там великі колись
большевицькі організації між рускими й Українцями знад Дніпра
(Галичане ще найдужче держаться, але й вони помалу відпада-
ють). Сьогодні казав мені один: „Якби Гетьман приїхав сюди з про-
мовами (!), весь нарід пішовби за ним”. А другий: „Большевики
згладилиб його”. Словом — мусує.

Сподіюся урядити тут дебату про „Народоправіє і єдиновлас-
те”, між рускими. Вже переговорюю з ними.

Є се перші спроби між робітництвом. Вислідү такого я рішучо
не сподівався. Не знаю тільки як дальше робити. Кружки? Літе-
ратури страшенно треба! Особливо дрібної — відозв, метеликів, ко-
ротенької історі Гетьманату й історії взагалі, хочби на 20-30 сторін
друку. Прямо нема що дати простому чоловікови, котрий не при-
вик читати великої книжки. Атже Грушевського й Аркаса праці
се чорт зна що, не історія, якісь бабині галушки й дідові теревені.
На один-два аркуші друку якби Ви дали історію, поглядову, об-
разами писану, Вашим флюїдом переняту, зараз тут видамо, напе-
ред малим накладом в 1.000 примірників, а як піде в маси й одержу
іза неї питання, подам Вам що треба поширити. Дорогий Пане
После! Напишіть на яких 32 сторінки, два аркуші малої 8°, пять-

шість дат (не багато), а може дати числа при кінці краще. Прямо необхідне. Як не дасте, прийдеться мені писати, а я ж у тім не Вам пара! Відваги не маю на те!

Думаю, що добре булоб взяти таку схему історії (розуміється, з агітаційного становища пишу):

Три властиві епохи, вступ і закінчення:

Вступ: „Племінні” часи представити не так „ясно” й „ідеально”, як се роблять звичайно. Історія починається від хвилі устійненої родової влади одного на певнім просторі. Міжусобиці були скрізь, вони не принесли такої шкоди, як пишуть, навпаки: дво-ри княжі розносили культуру і безпеченство укріпленими замками, подібно як німецькі.

I. Державність українських князів.

Головно: 1) особи представити якнайконкретніше, бо се маса зрозуміє, 2) те добро, що остало по них досі (напримір християнство, яке перше однаковим культурним покістом потягнуло маси племен від спишської землі по Тьмуторокань, військовість, чудова мобілізація за князів до битви над Калкою, право — як судили, школи, дбанне про монастирі як розсадники культури, столиці єпископські досі оставші — се зацікавить від коли вони — взагалі кольори ясні, риси великі, виразні, звязки з чужими родами монархів, — Ярослав Мудрий або Мономах могли їхати по цілій Європі й ночувати у свояків аж до степів під Уралом — змагання Данила до універсальної монархії від Жмуди по Адріатик (в Австрії сидів же його син якийсь час).

II. З отроєнням нашими боярами останнього князя умирає українська державність і — нація попадає в летарг. Остає релігія й Церква, зацеплена Князями (Володимир Великий) і поширена. Все на ній концентрується. Сей період коротко перейти, бо прикрій. Се „Боротьба перед удушенням” — Церква й аристократія свідомо ще боряться, маси час-до-часу відрухово. Все те немов пеньки колось могутних зубів, жувати ними вже важко, вороги вибивають оден по другім, витягають, маса вирізує (напримір козаки вирабовують православні церкви в Галичині! Навіть за Богдана — се дух черні діє).

III. Знов епоха державности: від Богдана. (Все, що передтим було або на службі Польщі, або в бунті, не в повстанню проти її магнатів, не проти неї). Богдана змалювати і його круг великий, до якого все стягалося. Силу війська (по Кубалі!), поважання чужих держав для нашої. Знов кольори ясні, риси великі, виразні.

Чи знаєте тритомову історію Січи Скальковського, видану в Одесі? Я бачив її у наших Наддніпрянців в Одесі. Дорошенко. Мазепа. Тільки верхи видно з мутної повіні агітації за чужі гроші й соболі. Мутність заливає все. Кінчиться.

IV. Темрява. Паперові відродження, вишпирування з пороху, як гієрогліфів з болота. В чужих державах і військах. Коротко. Тут ударити Драгоманова як анархіста й цілу масу чужих агітаторів по суті.

V. Знову епоха державности за Гетьмана Скоропадського. Пусте, якими силами дійшов до влади, Хмельницький теж чужими (татарськими). Се підчеркнути. Що було. Військо, гроші які мали вартість універсальну, академія, можливість життя. Круг свідомих Українців в уряді (по Д. Дорошенка праці у „Хліборобській Україні”. Знову мутна хвиля агітації. Все провалюється. Маріонетки танцюють. Розвал — і гниє по чужих таборах і тормах.

Закінчення: Які перспективи? Про Галичан доконче! Бо вони все ще являються найважливішим чинником — се видно скрізь: лиш вони здібні поки що до організації.

Дуже щиро Вас здоровлю
О. Назарук

P.S. Одну статтю про вірність я вже написав, буде в 19. ч. „Січі”. Прошу о замітки і про два-три шлягворти до дальших статей на сю тему.

По сій лекції було прецікаве засідання: рішали про прийатте чоловіка, котрий був одним з начальників вправ у польськїм „Соколі”, а тепер хотів вступити до „Січі”. Сварня така, чи прийати, що аж Головний Отаман рішати мусів: Приймати. Цікава та сліпа ненависть маси до кожного, хто хоч на час відходив від неї.

Робимо заходи перенести сюди єпископат з Філядельфії. Булоб далеко лучше тут, передовсім єпископ виплативби церкві 168.000 долярів довгу.

Зазначити, що всі три епохи нашої державности були будовані при сильній співучасті чужих нам культурою людей — а повалені нашими Українцями з крови і кости, що слухали агітаторів чужих держав.

Нігде не згадувати, що се для молоді, бо тоді молодь не читає. Скрізь бити на жертвенність і то постійну.

Писати так як для дітей від 12 року життя! Кольори, форми й картини. О.Н.

Шікаго, 22. вересня 1924.

Високо Поважаний Панае После!

Щойно наспів Ваш лист з 1. с.м. з двома брошурками — англійською й російською.

Щиро дякуючи за лист і за приємний для мене вислів, що мої листи також належать до тих, які заступають Вам необхідні розмови з людьми, — беруся зараз відписувати (а то вже серіозно боявся, чи не навкучив я Вам. Прошу, коли се станеться, сказати — я ні трохи не буду ображений).

1. Жеребко повідомив мене вже давно, що контракт у справі купна видань „Україна на Переломі” вже післав Вам. Значить — та справа полагоджена.

2. Найсердечнійше дякую за замітки до статті моєї „Реорганізація Січі”. Вірте або ні, а я з неї не був задоволений. Але додумався самому так ясно до причин незадоволення, як Ви їх мені подали, мабуть не мігби.*) Кожда Ваша замітка слухна — й буде використана та запам’ятана.

3. IV-ої книжки „Хліборобської України”, як уже Вам писав я — не маю, тому переповідав Вам Феррера. Три перші я читав тут уже багато разів і добре їх памятаю.

4. Подивляю й Ваше квантитативне *resum* щодо годин праці. Я встаю пізно й пізно лягаю.

5. Що до становища Українців у справі реставрації монархії в Росії, то воно булоб сьогодні далеко прихильніше, ніж колись. Діло тільки в тім, чи й монархія русска не дасть нам бобу. Сю справу требаб підготовити.

6. Взагалі я просивби, щоб Ви були ласкаві подати мені ряд заголовків для популярних статей. Оброблю їх так, як обробив про „Вірність”, котру Ви згадали. Крім заголовка — одним реченням (бо на більше у Вас часу нема) напрям. Довіряючи Вам абсолютно, опрацюю все. А воно може придатися.

7. Давати анонс „Січі” у „Хліборобській Україні” не вказано і не практично на мою думку. Вже лучше, звернути якомсь увагу на сей орган у тексті, коли Вам се вигідно. Бо я тут не вічний. За якийсь час може взяти орган Бог зна хто і плести такі речі, що волосся дубом Вам стане, а анонс остане на окладинці „Хліборобської України”. Інше діло згадка в тексті Ваших писань — вона

*) Сих кілька Ваших заміток переконали мене про здібність аристократа орієнтуватися й правити більше, ніж переконалаб незле написана велика книжка.

відносилося до змісту в якимсь періоді органу, навіть без підчеркнення сего. Але й се можливе тільки тоді, коли уважаєте, що не дасть се підстави до глупих дотепів в роді: „люде з товариства взаємної адорації”. Я доволі часто, устно й письмом, поручаю Ваші праці. Се оставляю Вашому великому тактови, хоч признаюся, що мені особисто була дуже приємна Ваша загадка про мій орган.

8. Згадав я про глупі дотепи. Вони — певна ознака некультурности. Доказ: (Се подаю Вам інтимно): Ходжу на науку дентистичної техніки, щоб евентуально тим заробити колись на хліб, як прийдеться тут оставатись (все бути редактором — дуже прикро). Величезна школа вечірна — приватна. Людей — як в улию! Учителі виключно Американці. Мені важко не тільки тому, що я старий (нар. 1883), але й тому, що англійської мови вухом не можу схопити, хоч читаю й розумію вже все — і поважні твори й газети. В задумі, коли я раз одягнув був білий фартух, у яким всі тут працюють — навиворіт, почув я коло себе сміх двоє людей — голосний і дотепи: „як у кіні”. Оглядаюся: сміялись два чорні як гебан мурина, хоч салья велика й тісно заповнена Американцями й Англійцями (Дискретно передаю Вам факт сеї науки тому, бо може я не вспію її опанувати. Отож не хотівби я, щоб се було відоме. І тут нікому не говорю про се, крім одного товариша, котрий мене спонукав до тої праці, бо сам там працює). Я щойно від 16 с.м. працюю чотири години денно, і чуюся добре при тім: роблю вже з гіпсу відливи щок і з воску червоного форми так, що учителі кажуть: very nice (вері найс — дуже гарно), але не знаю, чи дальше не прийдуть дуже важкі штуки. Тут практичні науки далеко лучче уряджені, ніж в Європі — нема ніякого порівняння. Коштує 270 доларів курс (8-10 місяців). Окремо треба вчитися пльомбовання, вже на університеті.

9. Розуміється, що як хто звернеться по інформації у справі Вашого „Червоного Хреста” — подам як найлучші. Може й безпосередно згодом удасться щось помочи. Зроблю все можливе.

10. Реферат мій не вийде окремою відбиткою, бо видані вже книжечки, не звернули досі коштів видання (одна книжечка в 1000 примірників коштували пересічно коло 50 дол.), а організація не має грошей. Видання відбитки зі споминів Гаркавенка буде зроблене його коштом (там будуть прихильні згадки про час Гетьманату).

11. Хаос, про який Ви згадували, що підійметься в організації січовій по першій спокую, — точно піднявся. І дуже сильно. Був час, коли я думав, що ціла організація розлетиться через переведення централізації. Просто потрясали нею майже зі всіх округів

(тільки слабші числом округи V. і VI. мовчали). Але якось знов притихло й може перепливемо до найблищого зїзду (за півтори року). Д-р Гриневецький хоче вислати письмо до п. Гетьмана, передаючи йому право номінації тут Головного Отамана з тим, щоб до слідуючого зїзду остало се в тайні й змогло бути оповіщене щойно на зїзді, котрий має відбутися в Дітройті в маю 1926 (або тоді скоріше, якби наступили зміни на Україні, напр. падав большевизм). Що Ви на се? В якій формі се зробити? Воно може мати своє законне й агітаційне значіння, навіть не мале, коли зложаться так відносини.

12. Лекції мої тут (і переповідження їх Володимиром Босим у Канаді) роблять таке вражіння, що може за рік Данило Павлович могтиме явно обїздити наші організації. Залучую оповістку лекцій В. Босого, котрий був на моїх лекціях і поробивши докладні записки, переповідає їх у Канаді. Ношуся вже з думкою, сотворити тут спеціальну малу покищо організацію в цілях ширення податку нашому Гетьманичови. Що Ви на се? Пізно, бо пізно, і кволо, але все таки може прозябнути та ідея, якій Ви все життя своє дали, у нас, між народом. Я не сподівався, що се можливе так скоро.

13. Моє здоровля (дякую за запит) — немудре. Ствердили цукрову хворобу в початках, як я вже мабуть згадував Вам. Вилічити її можна тільки при домашнім харчі, якби мав тут родину. А на се не заноситься. По 3. місяцях дам себе ще прослідити, тоді знатиму, чи і яким темпом розвивається хвороба. Відбивається між иншим кара за неспані підряд по 14 діб ночі в часі праці проти української держави (так я працював, коли ми облягали п. Гетьмана в Києві!). Все те, що я пережив, відбивається тепер на ослабленню цілого організму, якому тяжко дати собі ради з цукрицею.

14. Пропаганди таки не можу Вам забути. Щойно позичив Вашу I книжку „Хліборобської України” другому силачеви — д-рови Steike, синові поміщика з України, походження німецького або шведського, тут грає ролю Поляка задля реклями. Дивний тип: освічений, то є начитаний, перенятий психічним анархізмом російської культури й літератури, хворобливо амбітний, але симпатичний, має форми товариські, київський університет, він протестант і. . . атеїст*), говорить по російськи, польськи й німецьки, кепсько по українськи. Ходить з Гаркавенком і вже видно під його впливом просив мене сьогодні, позичити Ваші писання. Я до переняття такими перелетними типами, ідеї, прикладаю велику вагу,

*) Чи Ви вложили у Свою студію про релігію щось проти атеїзму?

бо вони скрізь по широких світу зустрічаються з масою людей і то цікавіших. Про наслідки читання Ваших річей напишу. Д-р Стейке опозиціоніст з вдачі, отож цікаве, в чім опонуватиме.

Не дивуйтеся, що так уперто вертаю до справи пропаганди. Упертість — суть і ядро мого характеру. І де ще бачу хочби тінь чогось, що треба на мою думку випилувати, там пилюю до кінця. Отож: у Ваших „Листах” єсть на тлі поглядів про пропаганду противеньство. Пишете про пропаганду з „пренебреженієм” і — Саміж її вживаєте. Правда, кажете плюс-мінус, що се конечне зло. Але ж, ради Бога — чому чесна пропаганда взагалі „зло”? Який пех — якраз перед хвилиною дав я І-шу книжку „Хліборобської України” д-рови Стейке, а там маю закреслені місця в тій справі. Значить, ще треба буде з тою книжкою в руці, з цитатами, взятися до тої справи. Покищо лишім се.

15. Годжуся з Вами, що організації піддержують тривкість діяння письменницьких творів. Але, не інакше як піддержує цимбринє воду в криниці. Хоч криницю становить вода плюс цимбринє, та важніща — вода. У Вас взагалі слідне принижуваннє і недоцінюваннє своєї праці, котре єсть наслідком мабуть отсих скомплікованих фактів: 1. Занепаду Вашої кляси, з котрої походите, 2. Ваш рід не висунувся на визначнійше місце в історії ще тим сильніще тяжить на Вас, що суттю аристократії уважаєте (і слушно) висування на верх,*) 3. особисте кепське здоровля, 4. останні невдачі, які ми всі пережили важко.

Пишу се рішучо не для того, щоб залазити Вам у душу, або щоб надіявся реаговання на се для заспокоєння якоїсь цікавоти, тільки на те, щоби задля практичних цілей показати Вам, що Ваш мозок се те джерело, та „нора” бючої води, кругом котрої вже якомсь побудують цимбринє. Річ ясна, що само се не зробиться. Але Ваше діло головно в тім, щоб бути джерелом чистої, бючої ключем води. І коли Ви се виконаєте до кінця, — Ви своє зробили. Будова цимбриня кругом джерела добра, але се не головна річ, хоч без неї джерело — ясно — може бути занечищене, а то й засипане та може перейти згодом у багнюку. Хоч воно мабуть за сильне, щоби пропасти, і за чисту воду має, щоб забули про нього. Все те пишу на те, щоб Ви дали нам історію, але цілу! Хай на 1-2 аркуші друку, на 16-32 сторінок, тільки цілий конспект (розуміється лучча булаб більша).

*) Річ ясна, що навіть на випадок нездійснення Вашої (й моєї) мрії — Ви особисто оставите по Собі monumentum aere perennius — величавий.

16. А прогос моєї повісти „Проти орд Джінгісхана”. Супроти моїх занять у школі технічній мабуть не встигну сеї зими переробити й сю повість, бо часопис займає мені досить часу. Кожда новинка вибрана в ній і дібрана, кожда стаття передумана і з диспозицією писана (напр. „Отченаш” 5 разів перероблений основно заки пішов до друку). Та все таки якби я мав Ваші відповіді, то час до часу перероблявби. Як знаєте, на пишучих находити часом сильна охота писати те, а не що инше. Повість готова від мая 1918 року — тільки хочу її переробити. Тому прошу відповіді на питання у справі сеї праці писати на окремих, по можности одного формату карточках. Я їх зложу й матиму все при тій повісти, щоб користати з них.

Наперед короткий зміст подам:

У прологу представляю народження Темуджіна, сина Єсукая, пізнішого Джінгісхана. Це згідне з чудовими китайськими легендами, які я відкрив у німецьких збірках і вибрав. При тім пророцтва, і т.п. Книга законів його „Яза”, дуже цікава і т.д.

Сама повість має 2 томи. Зміст першого:

Вістка від Половців про напір Татар. Котян приїжджає особисто до Галича, до свого тестя й повідомляє про все Мстислава. Сей, воїн з крові і кости тішиться, що матиме нову нагоду до війни і то з невідомим ще ворогом. Притім як князь і добрий володар думає про потребу забезпечити торговельні шляхи, очевидно загрожені новою силою, бо Половці вже були присмирени і звязки з ними були.

Скликає раду князів до Київa в порозумінню з Мстиславом київським, сином Романа.

Опис зїзду князів — по можности величавий: опис нарад у Києві, ухвала мобілізації, чудово переведена мобілізація: піші полки з Галичини і Волині ідуть човнами Дністром, морем і горі Дніпром. Кінні з князями сухопутною дорогою до Дніпра (біля Хортиці, на броді всі зустрічаються).

Се фактично-історичне тло по літопису. Романтично любовне: чотири боярські сини, старшини галицького війська залюбилися в дочці священика з Галича. Вона вимогла на них, щоб потаємно взяли її на війну — на човна. (Сей мотив дівчини, що йде на війну, відомий іще зперед татарських часів у нас, а саме з часів половецьких; є пісні народні про се). Переодягнена за чуру Оленка пливе з галицьким військом до Хортиці.

Зміст II тому: Перегляд усіх княжих сил, убиття татарських послів, поява татарських передних полків, сварка між князями галицьким і київським за право „першої крові”. (Тут прошу о пораді, як оминати кепського вражіння сварки?).

Галичане з Волиняками (Данило, зять галицького Мстислава був тоді волинським князем) женуть перші. Перебігаються з Киянами аж до Калки.

Галичане, Волиняки й Половці переходять Калку. Кияне, Черниговці, Турівські князі. Переяславці і інші укріплюються. Татаре подаються далі, щоб відтягнути перших від других. Відтягли. Битва триває цілий день. Опис битви двох рас і культур. Галицькі воеводи Володиславич і Домалигич бачучи, що не встояться, без відома галицького князя посилають до Киян, щоби спішили на поміч. Київський князь відмовляє. Вечером. Попри блискучий огнями київсько-чернігівський табір утікають розбиті галицькі, волинські і половецькі полки. Київський князь каже зачинити брами укріпленого табору. Татари женуть попри його табір Галичан — і б'ють аж до Дніпра. Потому облягають Киян і при помочи бродників („тут же и бродници биша старие і воєвода їх Пლოსкия”) зрадою займають табір. Убиті князів.

Оленка попадає в полон татарський, і до гарему Джінгісхана. В далекій Азії отруєно згладила Джінгісхана з любови до молодого князя Данила, проти котрого Джінгісхан збирав нові сили.

Все переплітане описами української й азійської природи та культурних звичаїв (матеріалів мав я дуже багато).

В повісті виступає Метуса. Як старшина перемиський, молодий, це симпатик Данила. Чи так оставити і тільки натякнути, що він опісля змінився? Чи може відразу представити його як тип „літературного” крикуна тих часів? Може лучче не перечорнювати повісти описом його кепських сторін?

Пლოსкия й сотник галицької армії ведуть дебати про княжий і републиканський устрій (Градок — Новгород Великий). Вони зустрілися ще на дніпрових островах, де підглядали себе взаємно. Пლოსкия вже тоді вагався. Як вияснити зраду бродників? Чи скинути рішення на їхню раду? Чи дати перевагу індивідуальному злочини?

В повісті представлені такі стани і круги своїми типами: I. Блискучий круг княжих родів, II. Боярство, III. Духовний стан (світський і чин Студитів), IV. Міщанство і V. Смерди — посередно в розмовах старшин, VI. Бродники степові.

Що про ті стани і круги повинно бути підкреслене? Боюся Вам запропонувати прочитання манускрипту: він має плюс мінус 400 сторін (том по 200). Один примірник маю у Львові — і якби Ваша вдача була виїмково така, що Ви в дозвіллі малиб охоту

читати манускрипт (я не люблю й відмовивби напевно*), то скажу Вам переслати зі Львова. Другий скрипт маю тут. Напишіть, абсолютно не церемоньтесь: мені булоб дуже прикро, якби Ви з чемності згодилися взяти на Себе тягар читання скрипту. Значить: я майже на сто відсотків припускаю, що Ви відмовите, і цілком тим не почуюся діткненим. Що иншого дати короткі відповіді на питання. Відписування зробить Вам вражіння листа.

17. В 110 ч. „Америки” єсть допис про мої лекції в Дітройті. Я сам її писав, але дав право д-рови Мишусі, котрий сидить у Філадельфії, вичеркнути, що уважатиме вказаним, щоби переконатися, що разить людей. Отож — він вичеркнув місце про дідичність єдиновластя. Цікаве. Сам д-р Лука Мишуга людина чесна, по довгій розмові зі мною взяв на себе обовязок переговорити з д-ром Петрушевичем (д-р Лука Мишуга їде в листопаді в Європу) в справі навязання з п. Гетьманом. На всякий випадок довідаємося, як далеко застряг д-р Петрушевич у переговорах з большевиками.

18. Залучених в однім з попередних листів елюкубрацій большевиків про мої лекції не потребує вертати, бо шкода порта, пам'ятаю, що там писали.

19. Митрополит Шептицький лежить хорий. Мабуть старість валить його перед часом. Чи Ви пригадали йому потребу (й на мою думку великий обовязок) написати хоч короткі спомини (хайби за 50 літ призначені до опублікування)? Вірте мені, що се може бути найважніша і найплідніша в добрі наслідки праця сего дуже діяльного й культурного чоловіка. Тому не забудьте сеї справи — дуже прошу.

20. До характеристики тутейших відносин: Проти купна дому січового була тут сильна опозиція в „Січі”. Вона аргументувала, що банкови за гроші ручив Яворський, бувший корчмар, „котрий понатягав людей” — отож не хоче з ним мати нічо спільного. Та опозиція вищукала новий дім за 40.000 долярів, і сама скинула значну позичку на купно сього дому. Сьогодні д-р Гриневецький згодився продати перший дім і купити сей. Розуміється, на се обравився Яворський і тепер буде опозиція проти сего другого дому! Чудове. Як буде виглядати ся кампанія, напишу, бо се для психіки Українців дуже характеристичне. Новий дім (теж весь на кредит) чудовий, з великою галею, величезними вікнами, в самім центрі

*) Ваші скрипти я все читавби, бо вони мають організаційну вартість. Що з працею, призначеною для „Записок” Наукового Товариства ім. Шевченка?

українського життя в Шікаго, якби сотворений для нас. Продав його один американський багатир, що виїздив до Каліфорнії на постійне життє. Услівя продажі дав нам дуже добрі. Але чи при сварні виплатимо, не знати, якби не сварня, дїм певно можнаб виплатити, і за яких 10 літ він матиме тут вартість 100.000 долярів. Але сварня не устає. Здається, що се хронічна потреба Українців.

21. З Волині звертається до „Січі” тамошний організаційний комітет „Мети”, часопису, що має бути оснований на зразок січового органу для пропаганди спортивно-військових справ. Адреса: Редакція: Łuck, Katedralna 4, мешкання І. Волошина. Ми відповіли, що стоїмо на засаді єдиновластя й не віримо в демократичну українську пропаганду, коли й вони стоять на тій засаді — можемо кооперувати. Чи Ви знаєте що про ту групу бувших старшин, що пише до нас відтам?

22. Найцікавіща тепер справа в Шікаго така (вона важніша, ніж здається):

Німецькі католики, довідавшись, що маємо на церкві 168.000 довгу, порадили парохови взяти в поліції дозвіл на тритижневий „карнавал” під голим небом, на огороді церкви (він дуже великий!). Поліція дала дозвіл. Німці помогли урядити „карнавал”, то є показали, як робити. І тепер вид такий (уже від 4 днів): на огороді парохіяльним крутиться величезне колесо на зразок Riesenrad-у у Відні, освітлене ніччю, крім нього карузели для дітей, маса будок до вигравання ріжних річей і 2 будки до гри в рулету (се законом заборонене, але поліціанти беруть по 20 долярів за стороження, і радять ще, як се робити). Народу така тьма, що перетиснутись годі: наші, Поляки, Рускі, Жиди, Німці — словом вежа Вавилонська. Огні електричні горять! Рух, крик. Урядження того, що коштувало 1.500 долярів, сплатив дохід одного вечора! Неймовірне, але правдиве. Сам парох мені таке казав. Урядження лишається власністю парохії — на дальші роки. Найбільше приносить... рулета. Буда для танців дає мало, але конечно, бо притягає маси. Наші люде як не ті стали: жінки й чоловіки точно приходять що вечора до обсади будок і кричать до 11-ої в ночі (а всі вони по роботі) — аж похрипли. Доходу чистого за 3 тижні буде, як обраховують, коло 5.000 долярів. Цікаво, що наші люде виграючи щось у будках, звертають се знову. „Нехай чужі виграють” — кажуть. Словом — підйом нечуваний. Німці кажуть, що на другий рік („карнавал” може бути тільки раз на рік) дохід буде 15 до 20.000 долярів і що за 10-15 літ церква буде напевно сплачена. Є се перша така спроба церковного „підприємства” у нас, а

Німці вже від давна так виплачують тут свої великі церкви і школи при них. На церковнім огороді переважають чужинці, часом цілком заливають наших так, що української мови в тій товпі майже не чути. І все те бавиться, грає, танцює та виплачує нам кольосальну церкву (дають уже за неї пів мільона доларів!).

Парох написав до нового єпископа, щоби приїхав, подивитися. Може сю систему заведуть скрізь по наших задовжених церквах. Іншого способу дійсно нема, як сіrcenses. До психології народу се надзвичайно повчаюче. Чи Ви знаєте, що з цілого мого часопису читає маса тільки спомини Гаркавенка. Пишуть за сотки миль по „попередні” числа, відколи є „пригоди Гаркавенка”. Все се до студій маси неоцінимо. А карнавал з дива мені не сходить. Коли ся система увійде скрізь у нас, зможуть церкви стати тут фінансовою силою. Американська поліція скрізь іде на руку всяким церквам. Наприклад, при рулеті програють люде за один вечір і по 20 дол. (ставка 10 центів), яких за ціле життя не далиб на церкву. Грають завзято, до рана гралиб. Дотиснутися до тих двох рулетових будок годі. Особливо завзято грають наші. Се доказ, що се арійське плем'я, як пише Г. Чемберлен у своїй студії про Арійців (дуже поручаю — титул забув, се мала праця).

Що Ви скажете на мораль того „підприємства”? Памятайте, що се Америка, країна долара, абсолютно неподібна до Європи. Успіх „освячує” все. Дивний край, для Європейця незрозумілий. Здається, що він виявляє властиву натуру людства, як потріскана гора, в котрій ясно видно нутро брил поломаного каміння ріжних гатунків. Цікаво, що я ніколи не бачив тут такої точности наших людей, як при сім „підприємстві”. А енергія наших пань при будках — неймовірна! Просто, не пізнаю їх. Спокійні істоти кричать годинами голосно: „Прекрасні річи! Чудові річи! За 10 центів можете виграти срібний сервіс, чудовий коц, шинку, живу курку, індика і масу добрих річей!” (Все по англійськи). Друга при тім показує — годинами держить сервіс у руках і теж кричить. І таке роблять дійсно делікатні пані й панночки! Емоція!

Річ ясна, що якби інтелігенція дальше була проти церкви, все те булоб немислиме: а так просто до доброго тону належить ходити до церкви і сприяти їй. Коли я сюди перед роком прийшов, в церкві було майже пусто. Тепер, у неділю на тацу скидають 400-500 дол. дрібними датками, вже говорять про мальовання церкви, про вітражі і т.д. Ясно, що при ніякій іншій організації не годен так згуртувати нарід, як при церкві. Коли сей рух не заломиться, то дійсно виплатять церкву — а се величезне майно буде — і все ростиме. Біда тільки в тім, що великий відсоток між нашими духов-

ними зматеріялізований страшенно, і неоден має на совісти звичайні крадіжки й обманства.

Спомини Митрополита моглиб бути ліком для молодого нарібку духовенства.

23. З збільшеvizованими робітниками сходжуся дальше — принагідно. Цікаве таке: вони в неділю рано сходяться „замість на богослуження” на читання суспільної економії (Богданова й н.), котрої, натурально, не розуміють (так як і Бухаріна). Все те мають переложене на українську мову (кепсько). Читають разом і один другому „пояснює”, чого сам не розуміє. Зовсім як секта біблійників (роселістів) робить зі Святим Письмом. І се віра, дивно твердо її держаться. В чім таємниця сього? Вже втікають з Росії з нужди назад ті, що відси туди поїхали. Приходять сюди, оповідають, а ті не вірять, що там зле. „Підкуплені буржуями” — кажуть! Якби збагнув тайну їх твердості й довіря до московського большевизму, лекше булоб його поборювати. А так — скеля, але вже вона помалу розходиться сама. Лиш агітацією майже нічого їй вдіяти не мож. Дивне й незрозуміле.

24. Справу браку цивільної відваги у нашої інтелігенції Ви пояснили мені (дякую), але неvistарчаючо. Молодь напр. не має ні примітивного реалізму, ні безідейности, а брак цивільної відваги і у неї слідний; навіть перед собою, в нутрі — бояться відважно думати. Чи причина не в культурній молодості цілої верстви? Загукана — старшими культурами.

Цікаво говорив мені Босий про своє внутрішнє відношення до Гетьманату: „Я — казав — навіть у нутрі сам перед собою боявся думати, що монархія у нас моглаб бути! Се ж реакцією мені здавалось, — чимось проти народу мого зверненням. І взагалі боявся я, хоч молодий Євген Зиблікевич (внук першого маршалка Галичини) дуже поручав мені студії В. Липинського ще в Галичині”.

25. Пишете, що час починати, бо само не зробиться ніщо. Добре. Але як? Вискажіть свої думки про способи. Я приміню їх у практиці. Думаю про завязування цілком малих гуртків для збирання податку, бо тільки по грошах в Америці пізнати щирість людей і по нічим иншим. Се така атмосфера, такий ґрунт і такий корінь думки.

Дуже щиро Вас здоровлю і жду на відповідь особливо що до 25. точки сего листа, і 6-ої.

О. Назарук

Р. С. Боюся, щоб Кемпійський Тома не вплинув на витворен-

ня у Вас пасивности. Ваша думка, що „його книга буде не його книга, а старша” — дуже цікава і може мати основу, хоч у середновіччю при війнах, борнях і розвалах та анархії, яка все бухала — могла ся книжка також повстати. Требаб добре знати околицю, в якій жив Тома й історію її — тоді можнаб щось певнішого сказати.

2. Кільки Ви місячно видасте на Ваше життє, а кільки потребуєте ще, коли можна знати?

3. Прошу ласкаво поздоровити від мене п. Цитріяновича, коли він у Вас.

Збірне видання Ваших „Листів до Братів Хліборобів” конче потрібне. Коли вийде?

49

Шікаго, 4. жовтня 1924.

Високо Поважаний Пане После!

Щойно вернувся (год. 2 над раном) з лекції про націоналізм, яку я виголосив у Білорусів на просьбу їх діяча Змагара. А що безсонниця мене й так мучить, отож пишу.

Ся лекція має для моєї практики велике значінне. По ній ще більше переконаюся, що без монархічної влади рішучо немислимо дати собі раду з тим елементом. Перший раз зробилося мені жаль большевиків як влади. Як вони можуть видержати з таким елементом? Се правдиві мученики — ті большевики, що при владі (а не є „жуліками”). Інша річ, що вони се розпутали — той нечуваний хаос у головах темних людей! З порівняння бачу, що наш, галицький большевизуючий елемент, ще золото при тім! Куди культурніщий!

Тиждень оповіщували день у день у російськiм щоденнику, що відбудеться моя лекція. Приходжу до їх школи (наймають 4 кімнати в школі Ірляндців за 90 долярів місячно) і застаю плюс-мінус 50 людей. Робітники. Кілька жінок. Ну, нічого. З практики знаю, що лекція перед меншим числом людей лучча, більше діє, опокійніше йде.

Виложив я їм (головно по Бочковськiм) усе; півтори години говорив. Зачинаються питання (предсідатель Змагар, котрий там учителює при дітях у тій школі, говорить мені, якої партії питаючі).

Наперед виступають два анархісти, потому два большевики, і знов анархісти і знов большевики. Питань 29. Цікавіші:

1. Чому впала (засохла) китайська культура, хоч її не задавила чужа влада?, 2. Чому є нації, що приймають чужу культуру?, 3. Як одібрати землю од „паразитов”?, 4. Чому Українці кажуть, що вони

луччі від руских?, 5. Що таке культура?, 6. Яке правительтво було у старій Греції, коли там була висока культура?, 7. Коли з'явився націоналізм?, 8. Чи в буржуазії є національне почуття?, 9. Чи й Америка булаб залежна від Москви, якби побідив інтернаціоналізм?, 10. Чому в одній нації люде ріжуться?, 11. Що лучше для „человічества” (!), інтернаціоналізм, чи націоналізм?, 12. Чому високі національні культури падали під ударами диких племен?, 13. Чому Україна й Білорусь упали перед російською культурою?, 14. Чому Євреїв усі націоналісти ненавидять?, 14. Чому Індія впала у своїй культурі?, Відповів я на все. Зачалася дискусія.

Говорить перший анархіст, плюс-мінус так: Сьогодні була хороша лекція в змислі „іскаженія” науки (!). Я ще не чув такого (слова не памятаю, але суть) безсоромного „защицання буржуазних предрасудков”! І ні словечка про матеріяльні вигоди (дослівно) пролетаріяту! Про визиск капіталіста! „Мірової культури лектор не показав!” „А телефон єсть ілі нет?” (Тут я кричу: Сеж не культура!). „Как нет?” „А почитать тряпку, званую флагом, хатіте?” Нації хочуть обманути пролетаріат! „Не нужно Нємцоф, Англічан—а нужно єдинство інтернаціональноє!” І т.д. (20 мінут).

Другий анархіст: Я вперве чув таку „смєлую рєчь в защиту націоналізма.” Інші так бояться говорити. Інтелігенція боїться нам говорити, що думає. Русска революція не нищить націй, а вигребує їх з забуття, французька нищила.

Третій (большевик): Значить, нам пояснили цєго „тормоза клясовой борьби”! З пояснення ясно, що треба громити інтелігенцію. Бо коли прелегент говорив, що Євреїв громлять із зависти, що вони культурніщі, то й інтелігенція культурніща, значить „громіть нужно” (що за логіка!). Прелегент злий на Раковського, що пішов у царі України. А де тоді були Назаруки, як Раковський борвся за народ?! Землю треба одбирати од „паразитов”!

Четвертий (большевик): „Трі врага єсть: націоналізм, клерикалізм і нєвєжєство. Треба бути нєвєжєю”, щоб проповідувати націоналізм. Се „очєнь нїзко”! Вороги у вас єсть на Україні? Так вони умніші от вас! Кричите, що вас бють кацапи? А ви не громили жидов? Римський інтернаціоналізм і св. Синод заїдали народ! А Раковський попав у царі, бо не було нікого іншого на Україні! (Сміх).

Пятий (невідомий президії): Я ще не чув такої лекції з ідеалістичної точки погляду!! Тимчасом все матерія і пролетаріат не має отчизни: робить поки є що їсти, а нема — йде дальше в чужі краї. Чому в Америці роблять погроми на негрів, хоч вони менше куль-

турні ніж євреї? Капітал усьому винен! „Опасайтесь” таких ядовитих „гадов” як прелегент! У нього мощі національні в Києві! „Мать убіть, отца убіть — вот націоналізм!” „А я кажу: Убіть такого націоналіста, сеж невежа”! Смерть націоналістам, да здравствуєть комунізм (тут уже ясно було, що се за птиця). Оплески.

Відповідаю: Плюс мінус, що я „невежа”, се може бути, але скажіть, де ви і від кого навчилися того, що ви тут кричали? (Ревуть!). Я вам не ревів, як ви говорили. Вільно вам лягтися і називати чоловіка, що прийшов вам дати щось з того, чого навчився „невежею”, але не вільно закидати, що я хотів обманути вас! Сеж дурне! Бо який хосен мені з обманювання вас? Вперве я вас бачу і, напевно, востаннє! Чого хочете? (Оплески й мечі).

Все це тільки короткий зміст довгої балаканини „з огнем”. Страшна темрява і звірськість, у котрій плавають охлапи якихсь фраз, Бог зна відкіля захоплених. Якийсь професор агрономії Волкоф з’явився (говорив зі мною приватно). Питаю його, чому вони такі дикі. Каже: Ми ще такого культурного поведіння не бачили супроти наших прелегентів, тут до крісел доходить! А вас — пошанували. . .

Виходжу. Змагар, що крутився між „публикою”, приносить вісти, що „крикуни” тільки так „кричали”, а тепер говорять між собою, що „образований прелегент”, але „буржуй”. Та у них усяка книжка — буржуйство! Думки кинені між них робитимуть своє.

Ми боялися так отверто говорити про націоналізм. Дуже несподівано, дуже культурно обійшлися з вами.

А я думав, що той нарід рішучо не може мати іншої влади, як царат, або чрезвычайку. Сеж ясне, як сонце. Темнота й ненависть — основа його душі. Дуже цікаве те, що цілком не реагували, коли я їм викладав, що по республіках мусить вернутися монархізм. Маю вражіння, що в них просто сидять фрази, які обкипіли дурнотою й ненавистю — і вони викидають їх з себе без огляду на тему.

5.X.1924.

Сьогодні неділя. Вечір. Північ.

Весь час думав я про Білоросів. Ще вчора вечером, вертаючи з лекції з Савд Шікаго (10 старокраєвих миль!) зі Змагаром, викладав я йому, що одинокий ратунок для них і одинокий спосіб, як з тої маси звірят зробити людей — єсть: признати Гетьмана України Павла Скоропадського також Гетьманом Білорусі й коло того кристалізаційного пункту почати творення нації — на зразок, як творилася мадярська нація при Габсбургах. Молодий сту-

дент слухав уважно. А сьогодні прийшов до мене Воронка, бувший голова їх „уряду”. Я виложив йому докладно свій погляд на їх „нарид”. Довго ми говорили. І домовилися ми до такої речі. Я подиктував йому листа його іменем писаного до Кричевського, їх голови, такого змісту:

З обов'язку обсерватора вважаю вказаним подати Вам до відома такі факти: Українці в Америці й Канаді розвели сильну пропаганду за отвертим признанням Павла Скоропадського дідичним гетьманом. На диво ся пропаганда приймається скоро між їх фабричним пролетаріатом (гляди чотири статті в большевицькому органі щоденнім „Українські Щоденні Вісти”, котрі виходять в Нью Йорку). Сього перед роком навіть подумати не булоб можна. Перелом гряде. Документи про те, що подібна акція Українців іде і в Канаді, бачив я сам (я показав Воронкови лист В. Босого, котрий залучаю тут). Крім того навязують Українці в тій цілі також зі своїми у Бразилії. Нам, Білоросам, кажуть вони так: Коли Ви отверто признасте П. Скоропадського також гетьманом дідичним Білорусі на основі персональної унії на зразок шведсько-норвежської перед кількадесяти літами, або австро-угорської, — тоді ми (Українці) поставимо Вам (Білоросам) до диспозиції нашу пресу й організацію тут, у Канаді і Бразилії та поручимо своїм людям стати пропагандистами білоруського освідомлення, видамо окремою відбиткою формуляр з інструкцією, як агітувати між Білоросами й допоможемо Вам до видавання місячного органу. Коли ми Українці, маючи тут 400 церков і міліонові інституції, не бачимо иншого виходу з пониження, в яке попала нація, як признати легального Володоря свого, без ніяких розговорів про вибори, — то що ж говорити про Білоросів, котрі не мають тут ні одної церкви в своїх руках! Коли спізнитесь, Ваша земля стане ціною купна добрих стратегічних границь для Москви, України, Польщі й Литви. Що до Вильни то в інтересі будучого гетьмана Білорусі, котрий резидуватиме в Києві лежатиме поширити як найдальше межі своєї двобдиної держави, але в даний момент, коли Ви Білороси не становите ніякої сили, Гетьман мабуть не могтима взяти ніяких зобов'язань що до сего города супроти Вас. Коли Ви не згодитесь на наш плян, то ніяким чином дотеперішними методами не кристалізуєте свого народу, чи радше маси, бо всі особи і кличі дотепер уживані Вами (і нами) вже зужилися так, що й мови не може бути про викликанне якогось серйозного руху між Вами. Все те розуміється може наступити, то значить, поміч від нас Українців можете одержати тоді, коли Гетьман П. Скоропадський пришле нам наказ, помагати Вам Білоросам. В інтересі Українців єсть, щоб

Ви се зробили, що радимо Вам тому, бо з моментом, коли Ви визнаєте Гетьмана і своїм Гетьманом, перестас він бути головою одної з українських струй і стає міжнароднім чинником, з котрим мусять рахуватися (в разі перелому на сході) європейська політична опінія. Ясно кажемо Вам, в чім діло, хоч Ви не становите ще ніякої сили самі. Тільки в тій комбінації можете й Ви, Білороси, стати чинником. Підчеркуємо, що ми по страшнім досвіді вже позбулись ілюзій, немовби інтелігенти могли бути чимсь иншим, ніж герольдами державного будівництва, будівничими інтелігенти напевно не єсть, що показує приклад їх „будівництва” в совітській Росії. Що Ви (Кричевський) на ті справи й питання? Уважають, що переговори потягнуться около року. Я (Воронко) від себе замічу, що в аргументації Українців єсть багато влучних заміток. Жду відповіді. — Воронко.

Лист сей до Кричевського (від Воронка) йде рівночасно з сим моїм листом до Вас, Дорогий Пане После! Може я Вам непотрібно накоїв сим труду, але й до нічого не з’обовязав ні себе, ні розуміється Вас, ні тим менше п. Гетьмана (до чого не маю навіть тіні ніякого права). Просто — хочу пусти-ти пропаганду за нашим Гетьманом на ще одно русло. Не-хай котиться і пливе! Я виразно сказав Воронкови, що я не маю ніяких звязків з п. Гетьманом, котрого ж я не так давно облягав у Києві; тільки стою в переписці з Вами. На те він — щоб запитати Вас про думку. Я при нім написав до Вас окремого листа, який тут залучую, а на яким Воронко дописався. Я сказав йому, що роблю се виключно зі своєї ініціятиви, не знаючи взагалі, чи п. Гетьман серіозно трактуватиме їх справу.

Від себе одначе скажу, що сеї справи не требаб відкинути аб ово. Просто з тої причини, що в разі заяви Білоросів за нашим Гетьманом, ми сильно маємо влекшену пропаганду між Українцями: „Бачите, навіть Білороси доглянули вже, що ніякого иншого вихо-ду нема і що се одинока реальна путь. А Ви сього не бачите?”. Се аргумент, коли його відповідно розробиться, дуже сильний. Про слабість Білоросів ніхто у нас поняття не має. Зрештою, ми дійсно можемо в короткім розмірно часі (в разі Вашої згоди) так роз-агітувати наших за допомогою Білоросам в їх організації, що щось їм сотворимо (їх тут багато!).

При моїй розмові з Воронком були якийсь час присутні Голов-ний Отаман Гриневецький і сотник нашої найлучшої сотні ч. 15. Розуміється, висказували ті думки, що й я. Потому я пішов з Во-ронком.

Сам Воронко — типовий інтелігент, західного вигляду й форм.

Інтелігенція його лагідна, то є не дуже бистра, але мабуть відвагу цивільну викаже. Він очевидно страшенно тим зааферований; в нім вариться все. Казав, що вони на своїх нарадах кілька разів обговорювали справу признання українського Гетьманату і для Білорусі, але спеціально про П. Скоропадського як гетьмана не говорили. (Типове буянне в теоретизованню). Розуміється, я підчеркнув його, що ніяких компетентних обіцянок йому не роблю і що не маю ніякого права до сього та що б він не виступав з сим перед своєю групою тут, поки сам у собі не зважиться рішучо на сей шлях.

Мій погляд такий:

Всяка фікція має тенденцію здійснюватися при сприяючих їй обставинах. Білорусь і білоруський рух се тепер „чиста фікція” — але вона при нашій допомозі може зачати набирати серйозніших форм і може нам скріпити нашу пропагандистичну плятформу та в відповідній хвилі дуже стати в пригоді, хоч се фікція покищо, як політичний чинник. Але фікцією єсть зразу всяка ідея!

Залучую на окремих картках (менших) інформації Воронка для Вас. Беріть їх *cum grano salis*.

Думаю, що їх інтелігенти схочуть пробувати натягати п. Гетьмана на гроші. Тому прошу зараз поінформувати п. Гетьмана, щоб: 1) не дався натягнути навіть на обіцянки грошей, 2) на ніякі далеко йдучі зобов'язання, бо вони (Білороси) не репрезентують ніякої сили. Але чемне прийаттє їх евентуальної депутації вказане на мою думку. Випитував, що буде на випадок, якби напр. большевики „спрятали” рід Скоропадських. Я відповів, що будемо захищати по можности нашій, як перетревав той рід століття гірших часів, перетриває й дальше. Журився, що тільки одного сина має п. Гетьман. І знов питав: А що буде, як таки спрятають? Я: Є ще рід Розумовських, але бесіди не може бути про навязування з ним, поки істнує хочби остання хай і жіноча ляторосль роду Скоропадських, бо інакше хаос „виборчий” захопивби обидві нації. Се все важно нам знати, сказав.

Просив про комплет Ваших писань, особливо ж про студию про Церкву і релігію. (В „Америці” застановили чомусь кімець — не знаю чому. Чи Ви друкуєте сю студию в „Листах” при кінці? Доконче треба).

Напишіть отверто, чи добре я зробив, проявивши ініціативу в сім випадку?

В залученню пересилаю цікавий лист Володимира Босого (він уже іменованний представником „Січей” на цілу Канаду з днем 1.Х. с.р.). Боюся, що той молодий чоловік за горячо береться до про-

паганди Гетьманату, але що робити? Годі спинювати.

Пересилаю також проєкт документу, який підписав Гриневецький. Прошу поробити замітки, що ще бракує або що викинути і звернути його у відписі нам. Ми тут переложимо його по справленню на англійське й пішлемо п. Гетьману в двох текстах: може у відповідній хвилі пригодиться як доказ поважання, яким тішиться легальний Володар України на еміграції в Америці, де наших ніхто не силує до признавання його влади і де вони свобідно так заявляються.*)

Щиро здоровлю, желаючи здоровля й гумору —

О. Назарук

50

Шікаго, 5. жовтня 1924.

Високо Поважаний Пане После!

Сидить у мене якраз бувший голова (президент) Народного Секретаріату Білорусі пан Осип Воронко (потому міністр білоруських справ у Литві). Говоримо про евентуальні переговори в справі (по порозумінню) визнавання Білоросами, покищо американськими, п. Гетьмана Павла Скоропадського також Гетьманом Білорусі на основі персональної унії на зразок своєчасної шведсько-норвежської або австро-угорської.

Будьте ласкаві написати, в якій мірі була така аналогія за Б. Хмельницького і як поставився до сего питання п. Гетьман та його оточення. Пан Воронко впевняє, що на Білорусі є настрої антипольський і антимосковський. Болить його дуже питання Вильни, але я кажу йому, що в інтересі двоєдино гетьманату булоб сьгнути якнайдалше своїм впливом, та покищо без компромісів і плати землею спірною мабуть немислимо. Припускаю,

*) Дата сього документу буде 2. XI. 1924. в день вручення тут д-рови Гриневецькому, отаманської булави Січами. Акт д-ра С. Гриневецького просить він задержати в тайні до хвилі, в якій буде треба дати до відома. Перед тим требаб зговоритися в цій справі. Замітки бажаних змін просимо зробити окремо, нумеруючи речення заквестіоновані тут Вами. В англійським тексті требаб викинути часть про виступи противників проти п. Гетьмана. На машині придалисяб мені два відписи провкту акту д-ра Гриневецького для висилки старшинам „Січей” у Канаду. Ми машини не маємо.

що на зовні при даних обставинах п. Гетьман не мігби прийняти в тій справі зобов'язань, але змагання в тім напрямі — инше діло. Справа ся довірочна.

Прошу дуже о відповідь. Щиро здоровлю

Осип Назарук

Шлю привіт, Я. Воронко

P.S. Зі всіми листами можете робити ужиток, який уважаєте вказаним — з виїмком друку в сей час.

Тут рух за гетьманатом аж за скоро горить. Боюся, щоб не за скоро, бо може як солома згоріти. А може се зворот. — О.Н.

51

Chicago, Ill., 7. X. 1924.

В Галичині й на Волині йдуть підпали і грабунки. Довірно подаю Вам до відома, що наші основують скрізь терористичні групи, відкидаючи засадничо їх сцентралізованне (ніякого політичного центру не треба — кажуть). До мене звернулись по заопінюванне пропагандивної брошури в тій справі. Розуміється, я їм написав (комісійно її розглянувши), що без признання центру доведуть до анархізму найгіршої сорти з вимушеннями — грутками молокососів, зі знищенням активніщих сил і вкінці — зі зверненням таки самої української суспільности до польської влади, щоб ратувала її перед пайдократами з бомбами! Повідомив я про сей свій погляд листами д-ра Л. Мишугу у Філядельфії, редактора „Свободи” Ревюка в Нью Йорку й нашого організатора Січей у Канаді В. Босого. Діло в тім, що ті молодики в Краю, котрі вірять, що такою „боротьбою” „вратують” українську „державу”, хочуть грошей відси. Психоза така, що і поважніші люде (імена годі поручати почті) захопилися тим в Європі. Річ ясна, що найлучче протидіяти сьому дурному рухови (без центру!) булоб, якби загрожені чинники в Краю виявляти почали свої симпатії до українства. Прошу звернути їм, коли можете, увагу через Ваші групи в Польщі, що сей рух, тому, що він несцентралізований може опинитися в руках большевицьких агітаторів і викликати хаос, у яким уже ніхто не розбереться! Якесь незорганізоване конвульсійне дрожанне частин тіла без голови — се тепер наш національний рух у найбільш свідомій західній Україні! Просто жаж бере на думку, що молодь замість учитися — марнує енергію на самознищення, бо ж таким рухом, визволення зпід Польщі і зпід нікого не здобуде. Теорії, теорії і ще раз теорії треба — а тут крім Вас нікого при тій праці не видно!

Акт д-ра Гриневецького стилізований так, щоб колись міг мати пропагандивне значіння в масах. Тому згадується про „найвищі школи” і про соціалізм його молодости і т.и.

Чи не моглиб у п. Гетьмана зробити перекладу (по Вашій перерібці, коли потрібна, і по пропусках) на англійське та прислати сюди до підпису? Діло в тім, щоб стилізацію відповідно дібрали в англійській мові — се колись тут по англійськи треба буде оповістити. Чи не требаб було в англійським тексті дописати, що „нарід український по всім досвіді довіряє тепер свому легальному Гетьманови у всіх його минувших і будучих союзах та порозуміннях міждержавних”; „з повним переконанням, що вони були й будуть ужиті на ратовання й укріплення української держави й нації”. Коли треба, то уложіть — але тоді дійсно треба наперед все пояснювати в пресі, що треба прийняти (хочби загально), бо інакше можуть повторитися подібні заколоти, які були в Києві і в Україні по проголошенню федерації з Москвою, хоч сьогодні видно, що се не було гріхом, бож тої Москви не було, а підмога могла бути, якби не повалення Гетьманату.

Щиро здоровлю і желаю всего доброго

О. Назарук

P.S. Щойно прийшов Ваш лист (на одній картці) з 23. IX. не поручений. Йшов тринадцять днів!

Панейко й до мене довго вже не пише — може образився, що я йому не відписав на останного листа його, але я не міг відчитати його нової адреси в Парижі. У Львові знатиме адресу його брат Олесь, може сотник Крилач розвідає, тоді й мені дайте адресу.

Я чуюсь фізично незле, дякую за запит, але хвороба очевидно є.

Роблю вже дентистичні річи такі, що сам не вірю, що то я зробив. Уміють учити тут! Дуже докладні в роботі.

52

Шікаго, 15. жовтня 1924.

Високо Поважаний Пане После!

І. До краю втомлений — хочу „відвести духа” розмовою з Вами. Уявіть Собі таке: субота, год. 3-та по полудні — приїжджає новий єпископ К. Богачевський. По дискусії з д-ром С. Гриневецьким, я зразу думав, що не вказано нам обидвом його витати на двірці, бо стоїмо на становищі, що „Січ” загально-національна організація, а єпископа Теодоровича ні оден з нас не виходив ви-

тати. Але переважили практичні згляди: при католицтві сила наших, при православію горстка. Ідемо обидва на двірець з п'ятьома священниками й публікою.

Точно приїздить. Молодий, з бородою, розсудний, вічливий, але ще непрактичний. Побачите даліше. Запрошує мене біля себе в авто, дорогою говоримо. Він сподівався тут, а Америці, застати в гіршій стані Церкву і наш нарід, ніж застав. Кажу йому, що се „фата моргана”, котра за десять-двайцять літ щезне, але від нього багато залежить, може й удержиться. Відроджувались же тут цілі народи: Литовці, Айриші, Жиди. Один литовський лікар (я був знову в Литовців на вічу недавно) звернув мені наприклад увагу, що друге їх покоління на сімдесят відсотків пропало, а третє — вертає знову до свого!

За двадцять хвилин ми на парохії. Великі товпи народу, більші ніж на Великдень. Січова сотня в одностроях, її музика грає: „Гей там на горі Січ іде!” Прапори, 200 дівчаток з квітами, маса малих хлопців. Єпископ відразу їде на візиту до кардинала. Вспів я ще тільки замовити собі й д-рови С. Гриневецькому авдієнцію в трійку — по відправі вечірні.

Вернувся. Обхід — чудовий, вночі, маса світла, свічок. В церкві новий єпископ стає в торжественних ризах з жезлом під своїм бальдахімом і виголошує першу проповідь: ні одного слова про мораль, Церкву, Бога, тільки всю (дослівно!) „проповідь” про нарід, Україну, державу. Вічева промова. Не жартую! Я остовпів. Коло мене в лавці стоїть син місцевого пароха о. Тарнавського, бувший старшина Галицької Армії (гетьманець) і питає, що я на ту проповідь. Кажу: „Се не проповідь, а вічева промова. Jung und unerfahren”. Потім обхід знову. Вечера. По вечері авдієнції. Наперед церковні. О год. 11-ій вночі приходимо на чергу — я і др С. Гриневецький. Ми в трійку.

Ми з д-ром С. Гриневецьким вже порозумілися й він (др С. Гр.) представляє йому дві справи:

1. Відношення Церкви до „Січі” (кооперація).
2. Ширення ідеї гетьманської між духовеством і народом.

Я аргументую. Першу точку полагаємо так, що годимося на визначення комісії з духовних, делегованих єпископом і з Головного Отамана та з мене до устійнення взаємин на письмі. На аргументи в другій справі єпископ відповідає: (Плюс-мінус) Я їхав через Рим. Там не протиставляється Українській Державі. Але що до форми уряду то треба знати, куди нарід потягне. Церква приновиться і до монархії і до республіки. Аргументую йому знову, що се не все одно і для церкви, бо кінець кінців республіка

доведе до розвалу моралі й Церкви. Питаю, чи знає що з Ваших творів. „Хліборобської України” не читав, але в „Америці” читав кілька уривків з Вашої студії про релігію і Церкву.

Цікаве, каже; Ну, а когоч би на гетьмана вибрати? Д-р С. Гринецький пояснює йому, що про ніякий вибір бесіди не може бути, бо по перше всякий вибір — розвал (ми про се вже довго говорили), по друге є легальний суверен Павло Скоропадський. Відповідь: „Добрий чоловік Скоропадський, але активно я не можу взятися за агітацію”. — Ми й не хочемо сього. Тільки хай його орган не виступає проти Гетьмана (показую йому статтю в „Америці” п. з. „Русская горькая”, де при кінці якийсь дописувач плете дурниці. Прочитав.) Нічого не сказав. Може по припису Риму єпископам: „Перший рік — нічого не бачити, нічого не чути і нічого не говорити, другий рік — рік усе бачити, усе чути, але нічого не казати, третій рік — усе бачити, все чути і говорити”.

Д-р С. Гринецький подає йому до відома, що Січова Організація рішена стояти при гетьмані П. Скоропадським і в тім напрямі працюватиме. „Я нічого не маю проти” — каже. Др. С. Гринецький подає йому до відома, що Ви як дорадник гетьмана, католик і Церкві католицькій кривди не буде. Слухає уважно.

Слідує ряд інших справ.

Умовляємось, що про евентуальні виступи священників проти „Січі” повідомлятимемо наперед його, без виступів у пресі (в 19 числі „Січі” була замітка проти священника католицького з Брідж-порту — читав це і перший порушив).

Підношу справу семінара для виховання священників з тутейших і справу прийняття німецьких сестер з університетською освітою для виховання наших. Проти останньої борониться руками й ногами: боїться „народу”! Толкуємо як можемо, щоб не боявся. Каже, що спровадить сестер з Краю. Кажемо йому, що німецькі висше стоять. Якось потакнув, але що зробить, не знати.

Думку про потребу зібрання й оповіщення статистики й історії церков прийняв відразу.

Думку про потребу брошури популярної теж.

Просив о короткий меморіал на письмі.

Описуємо йому його священників — вичисляємо добрих, подаємо про решту характеристику загальну, що се не тільки не священники, але й не християни: злодії, картограї, на віру сидять. Але радимо довго не рухати нічого, бо зачнеться така буря, що розбити можуть Церкву. Уважно слухає. Кілька разів хочемо йти, щоб не мучити його; задержує. Так ми посиділи до 1-ої год. вночі. А він ще зі священниками радився, аж дніло.

Рано в неділю, о год. 10 похід — (величавий, знову „Січ”, музика, діти, прапори, квіти, маса людей) — і торжественна Архієрейська Служба Божа (я вперше бачив). Цікавий ритуал. Проповідь. Уже чисто релігійна — про покору. Добра. Може син о. Тарнавського сказав йому мою думку, а може сам так поділив собі. А може подіяло те, що вночі в часі розмови я не втерпів, щоб не сказати йому, що священники зле говорять проповіді і виказував, як зле. Д-р С. Гриневецький кивав на мене, щоб не говорити, але я говорив. Уважав обов'язком сказати.

По Богослуженню мав бути спільний обід. Але кардинал запросив єпископа на посвяченні нової ірландської церкви в східнім стилі — коштувала пів мільона доларів, а вітвар 50.000. Єпископ поїхав о год. першій. Ми ждали на нього з обідом до четвертої. Обід просив, щоб був скромний, без вина і тільки з одним мясом, бо не може забути нужди в краю. Се добре подіяло — і такий дали обід. О 5-ій скінчився. Вся місцева інтелігенція з жінками була при столі. Я скористав з того і попросив двох найбільш впливових (старий д-р Володимир Сіменович, лікар і молодий д-р Мирослав Сіменович, теж лікар — не свояки*) на розмови — поодинокі. Говорю з ними про гетьмана П. Скоропадського. Перший вислухав (недавно був на вічу у большевиків!) і каже: „Я вже давно думав, що иншого виходу нема. Зроблю все, що в моїй силі, для поширення справи сеї”. Даю йому Вашу адресу, щоб вислав 35 дол., зібраних передтим у нашім клубі інтелігентів на Червоний Хрест (адреси берлінської на брошурі нема! Чому? Се ж повинно бути скрізь!). А другий д-р М. Сіменович ще цікавішу річ оповідає мені: „Як знаєте, бувший посол галицький Сінґалевич мій свояк — каже — як я був тому два роки в Європі, то він уже тоді говорив мені, що тільки се вихід. Але якось не міг рішитися — не хотів дразнити Петрушевича. Тепер напишу до нього, що тут пропаганда за гетьманом шириться сильно, що він на се?” Умовляємося в найблищу п'ятницю вечером скликати перше засідання організації з самих гетьманців, котрі вже переконані. Він додає: „Навіть як Скоропадський не сяде на престолі, то се одинокий спосіб, як зєдинити біля нього національну думку”. З кінцем місяця їде він на прогульку до Нью Йорку й буде по дорозі говорити зі знакоми. Се дуже цінний чоловік — розважний і впливовий.

На концерт в честь єпископа й на засідання клубу інтелігентів, з ним, я вже фізично не міг піти — за багато нарад мучить —

*) Ні один з них не читав нічого з Ваших писань! Прирекли читати. Жду на Ваше нове видання.

пішов я на прогульку по місті. А єпископ видержує таку навалу! Та се готово довести його згодом до такого нервового стану, який переживав я в часі сильної агітації в Канаді, коли просто мук зазнавав на вид людей. Не має ще досвіду й переладовує день приняттями. Так пішли два дні, томлячі. — Ага, д-р. С. Гриневецький дуже хвалить другу проповідь єпископа. Каже, що зорієнтувався.

II. Між робітництвом шириться анархістична книжка п. з „Новое направление анархизма — ассоціонний анархизм” В. Чернова (Турчанінова). Читаю, щоб евентуально могли станути до полеміки. Чи Ви знаєте се? Требаб переглянути — думаю.

III. Зі збірки на Червоний Хрест не сподівайтесь багато! Дуже мало прийде. Причина: Тут сильний занепад по збірках на Галицький Уряд. Большевики використали се. Крім того безробітте. В Канаді ще гірше. Збірка д-ра Л. Мишуги цілком збанкрутувала. А він усе таки створив за два роки праці щось ніби апарат і мав поперте цілої преси. Та — скінчив на катастрофі. До Канади писав я у тій справі до Босого. Відповів, що неможливо: безробітте таке, що люде пухнуть з голоду. Ледви організація трохи дихає. А вона в початках.

IV. Вчора (13. X.) відбулося цікаве засідання Головної Старшини з приводу приїзду курінного отамана Майорчика з Дітройту. Там по моїх викладах почалося таке: большевики вже 6-ту статтю пишуть про монархічну агітацію, зразу — хвалили мене, тепер уже лають „дурним Стецьком”, але висилають аж з Нью Йорку до Дітройту по двох агітаторів для спараліжовання лекцій „дурного Стецька”. Мабуть у звязку з тим приїхав Майорчик, чоловік спритний (агент). Він не конче прихильний Отаманови.

По правильних звітах про поодинокі округи, просить він слово й питає: „За якою владою організація заявилася на випадок якби на Великій Україні падав большевизм.” — Д-р С. Гриневецький на моє здивованне без обиняків відповів: „за гетьманом Павлом Скоропадським” — без ніяких вступів, ні пояснення, як річ самозрозумілу. Стало тихо. Ніхто з присутних ні словечка не відповів. Присутна була вся Екзекутива й Гаркавенко, як гість. Він один не стерпів і гукнув: „Треба бить кожного, хто інакше схоче!”

Се отверте признание д-ра С. Гриневецького на офіційнім засіданню матиме наслідки для організації. Які — ще не знати. Річ ясна, що Майорчик, котрий їздить як агент по цілій державі і має масу знайоств, розпише се вже сьогодні на всі боки. Він сидів опісля понурившись, був очевидно приголомшений: чи роздумував над потребою піддатися, чи над потребою опору, не можна

знати. При кінці засідання я запитав його при всіх, чи годиться з відповідею Головного Отамана на його запит. Відповідь дослівно так: „Мушу бути згідний, як не зможу, маю один вихід — значить: резигнацію.” Тут уже видно блаженні наслідки централізації влади в організації. Перше бувби ряд бурливих мітінгів і розбиттє зараз. Тепер — думають. Важне те, що в Канаді рухається знаменито молодий Босий, а Канада близька Дітройтови — через вузький пролив озера уже йдуть канадські Січі — їх там „гетьманськими” й називають. Все те діє.

Сьогодні відбув я з д-ром С. Гриневецьким нараду й ми постановили таке: Повороту ні закривання вже й пробувати не можна. На випадок бунту навіть у всіх округах (се виключене, часть напевно сподіваємося вдержати, головно тут в Шікаго), Головний отаман деградує збунтованих старшин безоглядно. Органи у наших руках. Киринників виключитьсє з організації (резолуція зїзду в справі державній стане у пригоді) й на слїдуючий зїзд, котрий евентуально приспїшиться в міру потреби, допускається тільки прихильників тої резолюції в її властивім розумінню. Не пускаємо з рук організації хочби одна сотня остала при нас. Можливо, що кирина зачнеється скоро, а може все затихне. З Дітройту є вість, що там хочуть приступити до „Січі” бувші гетьманські й денікінські старшини числом 60. Привіз сю вістку Майорчик. Чи се правда чи тільки він видумав се, щоб у нас вивідати, як поставимосє до того — не знати ще. Д-р С. Гриневецький відповів, що зараз їх прийнявби й давби їм навіть безпосередне відношеннє до Централі. Словом — цікаво.

Найпрактичнійше булоб тепер на нашу спільну думку (мою й д-ра С. Гр.) таке: Чи не мігби п. Гетьман прислати затверження для д-ра С. Гриневецького зі зміною титулу напр. на „Гетьманський Осаул”, або щось подібне. Дїло в тім, щоб: 1) забувся злощасний титул „головного отамана” (Петлюри), 2) щоб у титулі тутейшого голови „Січей” було слово „гетьманський”. Сеж у кождім числі газети буде проголошуване й робитиме рекляму, пропаганду. Се булоб оповіщене щойно на найблищім зїзді, але вже тепер помалу булоб подаване до відома довірочним і відданим старшинам так, щоб на зїзді мати гурт зажертих прихильників, що ніяких виборів уже нема, бо начальник організації іменованій легальним Володарем України, котрий також не може бути вибраний. Хто має які скарги, нехай звертається до Гетьмана в Європі.

Події можуть розвиватися тут скорше, ніж припускаємо. Тому на всякий випадок просимо якось полагодити сю справу.

В. Босий іменований уже з I.X.1924. Головним Обозним (організатором) на Канаду. В номінаційній грамоті для д-ра С. Гриневецького добре булоб зазначити, що всі його номінації п. Гетьман затверджує сумарично. Лучче єсть мати до діла з одним центром тут, ніж з двома. До якого року прийти може ще 3-ий — бразилійський (найслабший, там усього 50.000 Українців).

Я від себе звертаю Вашу увагу, що сю гарну, ідучу вперед справу требаб скоро полагодити і невідмовно, бо загальмує мені дальшу працю. Підчеркую, що конечність одного центру дасть нам тут змогу все уніфікувати й контролювати. Звіти, після бажання, можуть іти окремо відси, окремо з Канади (тут є понад 50 сотень, в Канаді покищо 6). І тут і там тенденція до зросту єсть, приступає багато бувших большевиків, щиро вертають і — вони найлучше платять: здисциплінували їх большевики єврейські й російські!).

V. Залучаю лист Босого.

VI. Залучаю лист у справі білоруській, писаній при Воронку (котрий дописався) і прошу о відповідь на порушену в нім справу. Я забув його долучити в попереднім листі — і думав, що вислав, та тепер відкрив у паперах на столі. Вибачте.

VII. Залучаю знимку зі зїзду в Дітройті: ліворуч стоїть Володимир Босий, представник Січей з Канади, сидить сотник галицький Михаїл Федитник, тепер окружний писар IV. Округа, стою праворуч я. (Д-р С. Гр. уже був виїхав з Дітройту й не був при фотографії).

VIII. Залучую лист д-ра Л. Мишуги з Філядельфії (котрий в листопаді їде в Європу). Він уже в душі поломаний (бачите з листа як вагається). — Веду з ним пильно переписку далі — се бувби дуже цінний набуток: вірний, характерний і рухливий та дуже спритний, хоч без вищої політичної освіти. З природи дуже інтелігентний. Чесний і солідний. Переписка триває вже довго.

IX. До „Свободи” й „Америку” помалу підходити треба. Важко їх буде прихилити, але як прихилимо, тоді маємо всю опінію тут за п. Гетьманом.

Прощу висказати бодай коротко Ваші погляди про те, чи на Вашу думку правильно йде тут робота, а як ні, то в чім і як її справити.

Щиро Вас здоровлю і желяю всего добра та здоровля

Осип Назарук

P. S. В „Хліборобській Україні” здержіться з острою критикою органів демократичної преси, бо є надія, що несподівано багато може зачати підпирати п. Гетьмана, може навіть така „На-

родна Воля” зчасом!! Also: wohlwollende Kritik!

Чи не цікаве?: Гаркавенко каже мені, що польський борець Стейке, перечитавши оповістку Великого Князя Кирила, сказав: треба післати податок! (Стейке з України). Чи не добре булоб п. Гетьманови видати маніфест? Думаю, що дуже добре.

Дуже важне! Босий з Канади домагається портрету п. Гетьмана, щоб зробити тут відбитки й розсилати та розвішувати по організаціях. Помисл добрий. Просимо скоро йому післати інакший, зробимо тут і в Канаді відбитки. Адреса його: W. Bosyj, 143 Franklin Avenue, Toronto, Ontario, Canada. Книжки („Хліборобська Україна”) прийшли, але шкода, що в ріжній кількості — ріжні примірники; люде ж комплетів хочуть.

О.Н.

53

20. жовтня 1924.

Високо Поважаний Пане После!

1. Щиро дякую за картку з 6 с.м., котрою Ви мене дуже втішили, повідомивши, що напишете історію України (хочби коротку!). На виданне знайдуться яось гроші.

2. Другої книжки „Хліборобської України” прийшли тільки 3 примірники. Треба її до комплету. Четвертої книжки нема між ними ні одної.

3. Чи одержали мій лист (звичайний) з 17. IX. і два рекомєнтовані з 7. X. і 15. X.? Особливо сих двох булоб шкода, якби пропали. Зараз мусіви я зміст їх ще раз передати Вам.

4. Ваш почерк читаю вже знаменито, кожде слово розберу — навчився! Можете сміло рукою писати. Як не маєте часу, я не гніваюся на опізнення: волію, щоб Ви скінчили історію, хочби на 3-4 аркуші, але повну! (переняту Вашим флюїдом). Сеж буде перша історія, яку можна буде дати молоді з чистою совістю, бо не побачить там похвал для зради „татарських людей” і т.и. —

Желаю здоровля й гумору

О. Назарук

Пану Ципріяновичови мій поклін.

54

Філядельфія, 28. жотня 1924.

Високо Поважаний Пане После!

Засилаєм Вам щирий привіт з Конгресу — делегати Шікаґа й Детройту —

Д-р О. Назарук, Д-р С. Гриневецький, М. Федитник, Д-р В. Сіменович, Д-р Мирослав Сіменович.

55

Філядельфія, 29 жовтня 1924.

Високоповажаний Пане После!

Приємно нам повідомити Вас, що на Конгресі „Обеднаня” Українських Союзів — Ліг Горожанських, Ветеранів, Січей — і інших організацій та товариств — виринула думка про Гетьманат як легальну Владу всієї України та зустріла ся вона не тільки зі зацікавленням, але також зі зрозумінням представників українського робітництва і цілої суспільности.

В привітних письмах і депешах з різних сторін Америки і Канади висказана була Конгресови та сама думка.

Одушевлені тим зворотом публичної opinii, котру ми вповні поділяємо, остаємо з високим поважанєм

Д-р Стефан Гриневецький, Д-р В. Сіменович, Д-р Мирослав Сіменович, Д-р Осип Назарук, М. Федитник.

56

Нью Йорк, 29. жовтня 1924.

Привіт з Нью Йорку. Сьогодні вертаюсь до Шікаґа.

Щиро здоровимо

Д-р О. Назарук, Д-р Стефан Гриневецький, П. Задорецький, отаман V. Січової Округи.

По нараді окружних Старшин у справі Гетьманату. Гарно пішла нарада.

57

Нью Йорк, 30. жовтня 1924.

Високо Поважаний Пане После!

Отсе я вдруге в Нью Йорку. Сим разом я і д-р С. Гриневецький приїхали до „Січі”. Ми тут сподівалися в ній розвальних впливів страшної сварні Нью-Йорчан. На диво застали все добре, і дух гетьманський! Самі робітники почали!

Конгрес у Філядельфії пішов нам згідно з пляном — знаменито! Більше напишу з Шікаґа, куди сьогодні їду. Тут доволі цікаві річи.

Щиро здоровлю й желяю доброго гумору: рух гетьманський несподівано скоро шириться (лиш інтелігенція шкодить!).

О. Назарук

P.S. Чи Ви знаєте К. Лисюка з Наддніпрянщини (або чи хто з Ваших знає його?). Він тут мігби послужити нам дуже, але нам треба знати, хто він! Форми має добрі (лише за голосно говорить). Має тут фільмову фірму, літ він коло 35, молодий, здоровий вираз обличчя.

Був у Шепеля при контррозвідці. Нюх має знаменитий. Тут орієнтується прекрасно в наших справах.

Цікаво, що „Свобода”, котрої редактори оба мої старі знакомі й оба були на Конгресі в Філядельфії, й оба чули мій корреферат — та дискусію й резолюції, написали, що зїзд не займався справою гетьманату! Чудове! Вчора вони до мене телефонували, тепер якраз з готелю телефоную до них. Один приїде сюди за годину, другий за півтори години. Цікава буде розмова.

58

1. падолиста 1924.

В дорозі між Нью Йорком і Шікаґом. В купе.

Високо Поважаний Пане После!

Моя цілотижнева пропагандистична подорож, котру колись докладніше опишу, принесла на загальний вислід: Нарід (робітництво) скрізь прихильно відноситься до ідеї гетьманату, інтелігенти — або ворожо (мало таких), або крайню нерішуче (вагаються). Та про се опісля.

Тут хочу описати одногодинну розмову мою з визначним жидівським діячем*) у Нью Йорку, котрий тепер є на службі американських урядових кругів. Він просив, не виявляти його назвиска, що льояльно додержую. Я був у його бюрі позавчора. Пів години говорили ми в присутности наддніпрянця Лисюка, пів години в чотири очі. Перша часть розмови була чисто інформаційна, друга інтимна. Ту другу часть почав я так:

— Їду з Конгресу „Обєднання” українських організацій, який відбувся у Філядельфії. Найбільш характеристичні риси сього Конгресу були: численні письма й депеші з Америки і Канади, котрі домагалися признання гетьманату в дідичній формі, в роді Скоропадських. Що Ви на се?

— Знаємо, як таке робиться! Одна-дві енергічні одиниці, маючи знаомства, викликають крик навкруги.

— Гм. А годні Ви тепер викликати такий крик напр. за Петлюрою, Винниченком, Раковським, Махном?

— Ні, ні.

— Отож бачите, що се знак перелому опінії мас.

*) Мова про Арнольда Марголіна. [Ред.]

— Скоропадського я знаю. Коли він був Гетьманом, я не був у нього, тоді пхалися до нього переважно ті, що його покинули потому, а я зложив йому візиту аж коли він упав. Робить приємне вражіння чесного й культурного чоловіка.

— Чи напр. Ви готові булиб — говорю цілком приватно, без ніяких уповажнень,— в імя порядку, який потрібний і Вашому племені і нам, причинитися чимось до скріплення позиції того культурного, як самі кажете, чоловіка в характері гетьмана?

— Буду говорити щиро: Ні. З трох причин: 1. Круги, що стоять при Скоропадським, зробили таку річ, яку Жида уважають гіршою ніж 100 погромів, а саме: допустили в органі, про котрий усі знають, що се орган гетьманський, ідеологію Тимофієва, так уложену, що може вістися в мозок і переконанне народу та зробити нам багато зла. 2. Таємних прислуг на світі нема: усе виходить на яву. Колиб я взявся чим небудь за се діло, мої довідалисяб і тоді я втративби у них усе. А тоді й вам я нінащо не придавсяб. 3. Америка абсолютно противна самостійности України, уважаючи її боротьбу проти Росії за те саме, чим була боротьба полудневих стейтів проти північних. Я виясню їм, що се те саме, чим була їх боротьба проти Англії за незалежність, але не помагас. Недавно кликав мене до себе й англійський представник та інформувався, чи нема в Росії загально-монархістичних тенденцій. Підчеркую, що розмова велася у всеросійським масштабі. Я мав у нього бути в вересні другий раз, але хоч я довгів не маю, та кошти їзди до Вашингтону за великі для мене тепер і я не поїхав. Америка хоче міцної Росії проти Японії. У Вашингтоні бояться, щоб Японія не забрала Росії частини Сибірі, там не окріпла й опісля не кинулася на Америку. Тут абсолютно нічого, або майже нічого не зробите в українській справі. За те в Англії (котра зрештою й важнійша в даний мент — увага моя для Вас, — О.Н.) можна спробувати, але дуже обережно, щоб не попсувати всего. Напр. під гетьманською егідою оснувати в Лондоні неполітичне „Англійсько-Українське Товариство”, або банк. В Лондоні може повстати корінне серіозної української держави. На мою думку Лондон мусить іти щораз більше рука в руку з Берліном. До тої спілки і требаби звертатися помало й обережно, всякими способами, по можности неполітичними, приготовляючи ґрунт. (Всі ті думки 1, 2, 3, — не були висказані одним „віддыхом”. Се я комбіную з цілої розмови, бо записок при нім робити не випадало. — О.Н.).

На те я:

— Ваша відповідь на твердження про американську північ і полудне доказує, що Ви справдішній Українець, бо так відпо-

вівби кожний український патріот. Але якраз тому і тим більше дивує мене те, що Ви на сам перед видвигаєте справу жидівських погромів і все, що з тим зв'язане в теорії хочби дуже далекій. Атже ми Українці як цілість не менше терпимо від погромів, як та часть українського населення, котра має жидівську віру. Жиди сповняють у нашім організмі важну функцію й винищування їх уважасмо винищуванням нашого організму. А що без жидів обійтися не можемо, се підчеркує В. Липинський у тійже самій „Хліборобській Україні”, на котру Ви так нарікаєте за поміщення статті Тимофієва, проти котрої прецінь можна помістити 10 інакших статей.

Він: — О, Липинський! Дуже здібний і надзвичайно чесний та культурний чоловік. Алеж його теорія має в собі такі риси, що поважних політиків світа можна нею відстрашити, колиб хотіли присвятити свою увагу Україні. Сеж пропонуванне нації нових експериментів з якимсь фахово-становим представництвом.

Я: Чим се таке страшне?

Він: Тим, що навіть найсолідніший ум нації хоче робити експерименти з нацією, замість кричати, що хоче щоб було так як у людей! Просто вам се говорю. Атже скрізь очі відкриють на такий експеримент: фахи флюктуують — і требаб хіба що другий день змінити ординації й регуляміни всяких представництв. Сеж експерименти, яких ніде ніхто не робить! Чиж українська нація не має нічого пильнішого до роботи, як робити експерименти? Ви повинні цілому світови кричати в уха, що хочете такої держави, яка є, не, яка „має” бути! Напр. як в Англії. Інакше уважати вас будуть експериментаторами, ще менше можливими, як інші експериментатори.

Я: Теорія В. Липинського багато прояснила й дала нам хребет як нації. А що вона тут і там може мати вигляд „експериментський”, як Ви кажете, се не причина до несерйозного ставлення до державних змагань наших взагалі. Атже кожда без виїмку теорія має такі риси! Та се ще далеко не значить, що нація всю її здійснить, як не здійснила ж Англія теорії Гобса, ні Франція теорії Русса. Словом — ідеологія важна, але ми говоримо про практику і тактику. Бачу, конкретно кажучи, що Ви боїтеся оточення Гетьмана, не гетьмана й гетьманату, і то оточення в роді Тимофієва, так чи ні?

Він: Так. А ще одно: Чи Ви думаєте про гетьманат виборний, чи дідичний?

Я: Розуміється, що дідичний. Інакше шкода й говорити про... хаос. (Довша мовчанка. Більше до сеї теми не вертався).

Я: Які Ваші погляди на Кирила?

Він: Се рух слабий, головно ізза незгоди в нутрі російських монархістів.

Я: Чи думаєте, що большевики вдержаться?

Він: Пророком бути не хочу, але думаю, що ні.

Я: Значить, припускаєте самі, що прийдуть дні суматохи і смути. А тоді — що лучше? Чи мати до діла з Гетьманом, котрого самі уважаєте дуже культурним, чи з дикими горлорізами і грабіжниками, або півбожевільними?

Він (думає, а потім): Буде так: Жидівська буржуазія в разі, якби Гетьман був уже на Україні, підперлаб його, мимо таких теорій як Тимофієва, — а жидівський пролетаріят бувби захоплений тим, чим усі пролетаріяти. Але — Ви не скінчили про оточення есентауального Гетьмана.

Я: Так. Чи не припускаєте, що оточення будучого Гетьмана булоб більше переткане Галичанами, не лише Наддніпрянцями. А що Галичане елємент, який з Жидами не мав ні одної сцисії, се вам відоме. В Галицькій Армії був спеціальний жидівський *Sturm-bataillon*; дуже добре держався. Жиди аж хорі на страх перед вичуванням антисемітизму. Отож булиб нам не дали своєї крові, якби чули се у нас.

Він: Так. Але колиб Гетьман оперся на Галичанах, тоді зворують Наддніпрянці.

Я: Діло в пропорції того „опирання”. Ми малою скількістю допущених до служби людей сподіємось зробити багато. Рахуємо все таки на вашу поміч — бодай „негативну”: що не будете гам шкодити. Ми уважаємо Вас органічною частиною нашої нації й землі.

Він: Тож то й є, що не землі, тільки торговиці! А ми хочемо бути не тільки клясою торговців, але й народом, хочемо мати все, що має нарід, отож і землю та робити на ній.

Я: Не думаю, щоб Ви уважали експерімент большевиків за вигіднійший від порядку, який може дати Гетьман.

Він: Розуміється, що большевизм се розвал. Я юрист і троха знаю заграничні справи. Коли буде українська держава і покличе мене служити їй на одній з тих двох ділянок, котрі знаю, — я піду, як громадянин України.

Я: Гарно. Алеж ту державу, щоб була, треба творити — чим хто з громадян України може і де може. Чи не моглиб Ви напр. повідомити мене про зміст Вашої найближчої розмови з англійським представником (якщо вона буде взагалі)? Я зовсім приватно й інтимно, не надуживаючи Вашого імени, використаю її для наших державних цілей.

Ми обмінялися адресами — і я пішов.

Вражіння з розмови:

А. Хоч інтерлюкутор мій се оден з найздоровіщих жидівських типів, яких я бачив (а знаю їх багато), але й він хорий психічно на страх перед антисемітизмом до найвисшої міри.

Доказ (крім усього висше сказаного): Коли я вияснював йому, що ми, християнські Українці не менше терпимо від погромів, ніж вони, жидівські Українці, він сказав: є ріжниця: вам легше укритися в хаосі, який викликають погроми. На те я: так, бо обличча т. зв. інтелігентів у нас мало що тупіщі від облич типів з маси. Він відпекувався того багато разів, що так не думав і не хотівби ніяк викликати вражіння, що так думав. Було се якесь дивно скоре дрожанне жаху перед викликаннем навіть припущення, що вони уважають себе чимсь вищим, благороднішим, делікатнішим, якесь інстинктовне бажання укрити себе, щось з переслідуваного звіряти, щось дуже подібне до того, що живе в душі і всеї нашої інтелігенції, котра боїться виступити отверто проти т. зв. „кличів поступу”, щоб укрити себе в замішанню.

Останні його слова були: „одного не розумію — як міг Липинський як редактор помістити таку статтю Тимофієва? Атже 100 погромів минає, а вплив такої статті не минає, а щораз глибше всякає”.

Б. В большевизм він не вірить, у російській царат Кирила ще менше вірить, чим у наш Гетьманат. В разі поважнійшого руху у нас пішовби на службу до Гетьмана і служивби так вірно, як вірно служать усі перестрашені типи.

В. В хаосі на сході Європи не бачить ще ніякої точки опору. Але — на мою думку — згодом побачить її може в нашім Гетьманаті.

Г. Найтруднійше питання для кооперації його (то є і таких як він) з гетьманатом булаб квестія землі для Жидів — в теорії. Бо в практиці ся квестія мені не видається надто серіозною на випадок якби Гетьманат був уже на Україні.

Другу спробу інформаційної стрічі зробив я в Нью Йорку з Москалями групи Кирила — через Лисюка. Він спровадив мене передовсім зі своїм землячком (з пов. Проскурова), народним учителем Фиятюком, котрий служить при адміністрації часописі й книгарні тої групи. Але видно, що солодко йому там не є, бо казав при мені, що шукає посади. Літ має близько 40, обличче подовгасте

— тупе і хитре заразом, частійше тупе ніж хитре. Інформації дав нам такі: Від часу маніфесту Кирила прибуває членів до їх організації хоч і не так багато як сподівалися. Гроші слабо напливають. Віда скрізь. Він як адміністратор більше не знає. Всім тут кермує голова тої групи Бразоль, котрий тепер лежить хорий, а його заступає секретар Шумський, з котрим Бразоль все радиться, а котрий навіть від царя Кирила одержав признання на письмі. На питанні, чи говорять що в групі про Гетьмана Скоропадського, відповів, що говорять, але змісту сказати не міг. Від себе тільки — твердо заявив, що не думає, аби Росія могла згодитися на якусь самостійність України — і що він сам є тої думки, що ніякої самостійности нам не треба (говорив чисто по українськи). Тоді я виложив йому коротко історію України, котру він в українській концепції очевидно вперше чув. Був здивований, що щось таке єсть. Колиж він далі був тої думки, що передніше, запитав я його, чи він уважає себе мудрійшим від Хмельницького й Шевченка. Скрутив на княжу епоху. А я йому на те: „Ми Галичане не є воротами Росії, але якби так хотів припадок, що я йдучи з військом на Україні зустрівби Вас й Ви також там заявилисяб проти Гетьмана, можете бути певні розстрілу. І грубо помиляєтесь, коли думаєте, що я жартую”. (Вам певно дивно з такої „дипломатії”, але з такими „типами” інакшої нема. Він — остовпів. Жував се — буквально як кінь, се було в ресторані).

Потому завів мене до секретаря Шумського. Людина літ около 30, тип пересічного короткоголовця, по котрім видно, що сотворений для послуху й виконування наказів (найбільш дорогоцінний тип, якого у нас так мало!). Інтелігенція очевидно слаба. Робить вражінне чинника, з яким дійсно можна дійти до всякої цілі. Був перед засіданнєм. Отож я сказав йому лиш те: „Я той і той — хочу поговорити з Вами про деякі публичні справи інформативно.” Згодився — й ми умовилися на другий день рано о 10. годині в ресторані. Одержав я ще маніфест Кирила і пішов.

Тимчасом голова „Українського Народного Союзу” Лемко (солідний фаховець!) Ядловський залпросив мене на той час. А що його інституція має 1,700.000 долярів майна і видає „Свободу”, — я уважав для справи важнішим, не зігнувати його залпросин. Отож просив я Лисюка, щоб пішов до Шумського з такими справами (інформативно):

Що робить його центр, се инше діло. Українським гетьманцям, зорганізованим в Америці, цікаво знати, що думає периферія, бо нераз периферія валить найлучші заміри центру. Отож цікаво нам знати інформативно:

1. Як уявляють собі праві русські круги відношення до українського гетьманату дідичного в роді Скоропадських?

2. Територіяльно (напр. що з переважаючим українським населенням Туркестану? По новим дослідям там українська колонізація переважає).

3. Політично.

4. Галичане від правих до лівих не є ворогами Росії, але вони національно дуже свідомий елемент і тому про ніякі розмови й умови, які не забезпечилиб гетьманату як української влади — й чути не хочуть.

5. Відносини до Польщі й балтійських держав.

6. Щоб довідатись про їх звязки (Кирилівців), має Лисюк сказати їм плюс мінус так: як ви собі уявляєте тепер практично похід в Росію — з чим, коли? За нас не турбуйтеся — ми вчас будемо там.

Потому — має витягнути що дасться з розмови й написати мені до Шікага, а мій виїзд оправдати. На підставі інформацій, які я одержав від особистих знайомих Бразоля — се дуже інтелегентний чоловік, великий посідач, говорить плавно по англійськи і всім кермує. На жаль — він хорий — і я виїхав, тай очікую тепер листа від Лисюка. Вишлю Вам як прийде.

Всі замітки про ці прояви „ініціятиви” зробіть отверто. Ніколи не гніваюся. Коли Вам треба, скажіть, а я знайду тут контакт з російськими правими кругами постійний.*)

З Ядловським розмова тревала коротко. Він почав говорити компліменти про „переломове значіння” виступу в Філадельфії. Я сказав, що переломове „буде тоді, коли pomoжете”. — Він: „Не можемо мішатися до політики”. Чи се звичайна фраза фаховця супроти нової для нього появи (він неінтелегент), чи страх перед хаосом, який закипить (можна припускати), чи страх перед Ревюком, співробітником „Свободи”, — годі оцінити тепер. Був дуже чемний, що не все лучається.

Найцікавіша історія з Ревюком. Се мій товариш з університету, молодший кілька років. Не скінчив нічого ні в Європі, ні тут. Редакційної практики європейської теж не має. При „Свободі” чотири роки. Передтим був тут редактором „Народної Волі” й ра-

*) Характеристичне, що Лисюк не хотів зразу брати участі в навязанню зносин з правими Росіянами і сказав, що зробить се тільки на приказ (він бувший старшина, тепер січовик). Тоді д-р С. Гриневецький дав йому такий приказ і він послухав. Причин не подавав.

зом з Січинським та Цеглинським вів боротьбу проти всіх і вся. З природи інтелігентний, любив усе малярство й гімнастику. Му- жицький синок. Сильний фізично. Життя мав тяжке: вдома, де була незгода і опісля: се трета його жінка, дві перші поповнили самогубство. Тепер він весь зайнятий новою психологією, котра на его думку все вияснює так: Кожда діяльність людини се вплив якогось мінусу особистого. Коли хто що робить, він зараз висту- дює його життя й розчовпує все. При тім доходить до дивних вис- новків. Робить вражіння хорого — як велика більшість людей на еміграції. Не тільки на мене, але й на лікарів.

До справи гетьманату поставився на засіданню перед Конгре- сом так, що — він неприготований до дискусії. Д-р С. Гриневець- кий відповів, що хто досі не готовий, не буде готовий і за 100 літ. Сцисія між ними була сильна; доходила до закидів психічної імпо- тенції та лікування її. Я, знаючи Ревюка, здержався взагалі з де- батою прилюдно і весь час говорив з ним приватно, в чотири очи по можности. Він думає, що він уже замериканізований. З тим вяжеться „принципіяльне республиканство”. Народови не вільно говорити, що він гірший від тих, що мають республиканську фор- му, бо се уба в нім самопочуття. До якої міри він відчужений на- вить від українського життя в Нью Йорку, видно по тім, що писав до мене кілька разів по комплет Ваших творів у „Хліборобській Україні”, „бо в Нью Йорку нема”. Я не мав комплету. Приїхав я і зайшов до книгарні нашої в Нью Йорку, а там купа комплетів! Кажу йому — мовчить. По хвилі: „Так?” З ним вспів я договори- тися, що не виступатиме проти гетьманату.

З другим співробітником В. Лотоцьким (сей має значну прак- тичу європейського редактора і є 11 літ при „Свободі”) — він шеф її, але за лагідний (з Ревюком зле живуть). Договорився я до пов- ної згоди. Я ночував в нього одну ніч. Та він сам не може змінити фронту, бо кожної хвилі можуть його відправити. (Має велику родину). Відправити може його о. Струтинський. Він особисто про- мовляв на вступнім засіданню за гетьманатом. Але коли Ревюк вист- упив, уже не відважився на пленумі ні слова сказати. Між ними йде завзята особиста боротьба за керму „Свободою”. Справа оста- точно рішиться аж на загальних зборах Союзу, за 5 місяців! Збори ті раз на чотири роки. Тепер радьте: Чи лучше мені їхати на ті збори і старатися про співробітництво в „Свободі”, а на редактора „Січі” попросити напр. Боберського, — чи не пхатися в ту при- страсну боротьбу, і держатися „Січі”. „Свобода” — дневник, дуже поширений і забезпечений. „Америка”, без „Свободи”, не відва- житься виразно піти на наш бік. Колиб одначе я впав при канди-

датурі на зїзді Союзу як співробітник, — тоді „Свобода” вже напевно гостро пішлаб у ворожий нам бік. Рішення дуже важке.

Ревюк заявив мені, що не знав що ми з д-ром Л. Мишугою умовилися в справі спільних резолюцій, тому написав, що Конгрес не займався справою гетьманату. Я роздумав се: воно можливе, хоч передтим я думав інакше. Значить, можна ще числити бодай на льояльну боротьбу.

Поспішаю, бо хочу кинути сього листа до поштової скринки на двірці в Шикаго. Перепрашаю за невиразний почерк. Пишу в поїзді, трясє.

Щиро Вас здоровлю
Осип Назарук

59

Шикаго, 3. падолиста 1924.

Високо Поважаний Пане После.

Дуже спішуся. Але мушу Вас повідомити, що вчера при великім здвизі народу вже офіціяльно і при чужих гостях переведено залучену присягу Гетьманови України Павлови Скоропадському. Одушевлення було таке, що нарід плакав ревно. Жінки кричали: тепер уже знаємо, хто голова „тому всьому”; вдоволення людей годі описати. Чи се істерія хорих на ностальгію, чи трівкий зворот, — побачимо. Большевики були — з лідерами. Ні писнули! Всі встали — без наказу (бо небезпечно було сидіти).

Орган Ваш піде!*)

Гроші теж помалу збереться на пропаганду — (як стягнулося вже близько 1.000 долярів коштів на їзду чотирьох делегатів наших у Філядельфію на Конгрес). Як тільки се одушевлення не промине. Бог їх знає, що се за нерви у тих людей! На всякий випадок маєте доказ, що Ваші думки як вогонь ідуть в масу; треба було тільки представити їх тій масі популярно!

9. XI. будемо се робити в Дітройтї офіціяльно. Рух сильний. Прошу о замітки і ради.

Більший лист іде за два-три дні.

Щиро здоровлю
О. Назарук

Скрізь питають, чи Гетьман схоче прийняти нашу вірність. Требаб бодай письма п. Гетьмана до січової централі. Письмо до п. Гетьмана піде відси офіціяльне з підписами старшин. Духовенство греко-католицьке і православне все за Гетьманом піде. Рух очевид-

*) Книжки (інші) прийшли — ще не було часу почислити.

но просякне у старий Край — листами і т.д. Біда тільки, що Босого можуть викинути з Канади, вже поліція там випитує його, проти кого організує військо!

60

6. падолиста 1924.

Високо Поважаний Пане После!

Кипить у нас! Властиво проти гетьманату нема руху, але „взагалі” рухаються.

Дуже придився мені лист від Вас з відповідями на справи: 1) номінації д-ра С. Гриневецького (сі формальности тут дуже потрібні), 2) як поставити справу податку, 3) скрізь питають, чи п. Гетьман прийнявби справу заступства українських інтересів перед світом.

Большевицька преса, як „Українські Щоденні Вісти” з 5 с.м. здобулася тільки на закид, що дідичний гетьманат „спізнений”, значить, думає, що ми „випередили” Англіїців, Данців, Шведів і т.д. Зрештою — думка про Гетьманат всякає щораз більше в маси і буде далі всякати, бо без того розвал і розклад.

Жду відповіді і щиро здоровлю —

О. Назарук

61

Шікаго, 13. падолиста 1924.

Високо Поважаний Пане После!

Давно, дуже давно не було вже від Вас листа — так, що я думаю, чи не крадуть Вашої переписки які большевицькі агенти.

А тимчасом події у нас пішли скоршим темпом, ніж я сподівався. Діло в тім, що ми не хотіли пропустити такої чудової нагоди до пропаганди як зїзд „Обєднання”,*) котрий відбувся 28. X. 1924. у Філядельфії. На тім зїзді крім січової організації були заступлені сотки ріжних заломогових організацій Українців з цілої Америки; хоч число делегатів не було велике (в „Америці” маєте звіт доволі докладний), пропаганда через них розійдеться скрізь, бо й органи їх („Свобода” печатається в 25.000 примірників, „Америку” около 8.000) мимохіть мусять містити звіт з промов. І для нас важно було знати, як поставляться до самої думки люде, які про Гетьмана не чули нічого доброго досі. На диво — ніхто злим словом не відозвався! Тільки два редактори (цікаво, що оба інтелігенти), Ревюк зі „Свободи” на передвступній нараді (не на

*) А раз виступивши на тім зїзді, мусіли вже зовсім отверто й послідовно дальше йти.

Конгресі) заявив, що ся справа „непідготована” і він до дискусії не готовий — а Хандога, редактор тижневика „Народне Слово” з Пітсбурга — на Конгресі сказав, що він республіканець і тому проти Гетьмана. Ближче не аргументував, тільки щось говорив про панів і землю для народу, як звичайно говорять інтелігенти посту-пово „есерівські”. У приватній розмові обіцяв — не шкодити.

В „Січі” у Філядельфії (се найбільш неспокійний округ) зу-стріли ми опір проти проголошення признання гетьманату, але якось зацитькали його. В Нью Йорку всі заявили за гетьманатом у нашій „Січі”. Протокол нарад з Дітройту (сама старшина Січей була) залучаю тут — писаний мною на місці. Кінцеве голосо-ванне крім одного голосу самотнього присутнього Наддніпрянця земляка — було за Гетьманом. Але — яка ж дискусія!! І се по моїх цілотижневих лекціях! З того видно, що треба літ праці над народом, щоб йому вияснити справу! Але на загаль — праця на-певно увінчається не поганим успіхом. В часі дебат доходило до того, що д-р С. Гриневецький питає так: „Якби чорт сказав: Дам Вам самостійну Україну! — чи пішлиб Ви за ним?” Відповідь: „Пішлиб — але на як довго?” Словом — у нас треба цілком інак-ших способів, ніж прим. у Москалів, котрі є державним народом. Майже кождий діставав питання про чорта!

Я є тої думки, що ціла ся метода схиблена, але певности в тім не маю. Д-р С. Гриневецький каже, що ся метода самотня — і другої нема. Що Ви на се?

Властиво — як братися до опановування організації? Річ ясна, що кінець кінців нарід іде за проводом. Але чи він іде перекона-ний, на стало? Як се робити, щоб ішов на стало? Д-р С. Гриневецький каже, що треба робити так, аби нарід бачив, що його ра-димосся. Тоді перехід, зміна — не буде така гостра. Коли їх трохи не попитається, то хоч скажуть, що йдуть, не підуть. Інакше ж пі-дуть — і згодом у нутрі переконаються.

В неділю 16-го с.м. маємо тут загальне віче у справі гетьма-нату, будемо вияснювати все. Цікавий я на запити.

Широ Вас здоровлю і жду на відповідь —

Осип Назарук

P.S. Анонс „Січі” вже можна оповістити на окладинці „Хлібо-робської України”, бо вся Екзекутива заявила за гетьманатом — значить як навіть мене тут не стане, є вигляди на постійність.

Д-р С. Гриневецький є тої думки, що нарід „вихований” ві-ками на демагогії та що клин клином треба вибивати — і правду треба демагогічним способом викладати, інакше нічого не досяг-

неться. Щойно по якімсь часі нарід сам відкине демагогію й оставить собі зерно, коли в попередній демагогії нічого ніколи не мав крім пустки. Тут остане йому бодай думка про одного господаря. — Та я думаю, що д-р С. Гриневецький ріжниться тільки в пониманню демагогії. Я абсолютно проти всякої демагогії, бо вона мститься, незважаючи вже на несмак з неї.

Тут така „бухаюча каша”, що ну! Можливо, що се успокоїть, а можливо, що розсадить організацію. Цікаве до студій! На загал — нарід іде, але всякі сиромудрі агітатори „contra”. В ч. 22. „Січі” буде велика відозва за Гетьманом. — О.Н.

62

Шікаго, 15. падолиста 1924.

Високо Поважаний Пане После!

Сьогодні прийшли Ваші великі листи з 27 і 29. X. с.р.

Я з Головним Отаманом д-ром С. Гриневецьким уважно двічі перечитав їх і відповідаємо, що слідує:

Годимося зі всіми Вашими засадничими думками, але не з тактичними, а спеціально щодо занадто швидкого темпа. Діло в тім, що:

1) якби ми були пропустили невикористаним для гетьманської пропаганди Конгрес „Обєднання” найважніших українських організацій з 28. X. 1924., то на таку нагоду треба було ждати аж три роки. Сама січова організація була властиво гетьманського переконання від початків (про що свідчить — у її непоінформованости — хочби шукання — звязку з Остриницею!). Але сама Січ не могла рушити прилюдно сеї справи без опертя на цілу тутешню суспільність, бо наразилася на певну невдачу. Конгрес „Обєднання” дав Січі змогу розповсюдити пропаганду по цілій Америці навіть всупереч волі визначних членів „Обєднання.” Думка увійшла в масу через найрухливіших її представників, зібраних на Конгресі з цілої Америки. „Провідники” тут переважно йдуть за масою — значить, вони згодом замовчать. Тільки пресовими звітами старої тутешньої преси можна дібратися до широкого загалу, а та преса булаб інакше нашої думки не помістила.

2) Услівє, яке Ви кладете перед початком агітації, фактично існує: се січова організація з гетьманським настроєм. Твердість того настрою скріпить наш публичний виступ дволяким способом: а) відпаде 7 до 10% непотребів, б) прибуде якраз ізза ясного поставлення справи значна кількість людей, головно ж духовенство, котре тут становить велику силу.

3) Тепер був найвищий час дати народови ясну думку про

одноособовий провід, бо інакше той нарід, розбитий страшенно демагогами, — розгнівсяб душею цілковито.

4) Свого роду тактика татарського загону у нас була, але Америка при своїх просторах і рухомості робітничого населення вимагає такої тактики. Правдою єсть, що пасивну масу можна потягнути в кожний бік, але правдою є також те, що маса в такім розкладі як ся, раз захоплена, може не датися вже від того відтягнути.

5) Не забувайте двох річей: а) Що маса відносилася страшенно ворожо до гетьманату і що блудом булоб пропустити момент крайнього розбиття тої маси. б) Що вплив тої маси на старий край є постійний — через листи, їзди і т. д. Незабаром проявиться той вплив відси там. Побачите.

6) Розвальні елементи скріплять свій крик. Се правда. Але тим вони рознесуть інтерес до тої справи. Не забудьте, що того інтересу в позитивнім значінню не було, що Ваші твори лежали неткнені навіть інтелігентами (правдивими!). Тепер всі мусять читати, бо справа стала ідеологічно актуальна. У такої дуже інертної маси як наша треба багато часу, заки якась думка всякне хочби в інтелігенцію. Заскочити маси не можна, коли пройде пора, за пізно вже ширити думку. Тоді настрої мусить вже бути, думка мусить бути бодай у сфері можливости в голові маси. Інакше хаос повставби в рішаючій хвилині.

Отож — маючи до вибору ждати три роки з виступом перед загалом (а за тих три роки хто знає, що сталоссяб) і виступити зараз, — ми вибрали те зараз. Не підлягає сумнівові, що раціональна єсть Ваша думка про конечність мати організацію, ведучи пропаганду. Алеж ми її маємо. А ждати на ідеальну, годі, бо все розточує рак розкладу.

Д-р Стефан Гриневецький
Д-р Осип Назарук

Від себе замічу ще що до скорости темпа, що Ви Самі писали мені нераз, що вже ми може й спізналися, що Ви боїтеся того, чи ми вже не спізналися, що для Вас психологічна загадка, чому я Вам викладаю популярно Ваші ж погляди і т. д. (значить — а не иншим). Все те мусіло в послідовности викликати у мене вражіння, що треба робити! Роблення потайки для нас Галичан, непривиклих до підпілля, дуже неприємне й упокоряюче. Ми відчуваємо болюче приниження не виступати отверто з тим, що думаємо — бодай ті типи між нами, які працюють і мають енергію до праці.

Ваше гальмуванне наспіло вже по випечатанню великої відоз-

ви з датою 16. XI. (в шесту річницю початку бунту проти п. Гетьмана, гляди мій „Рік на Великій Україні” — дату 16. XI. дав я нарочито) — і ми маємо ще час у коректі вложити розділ, що „Се єсть висновок нашої думки незалежної від Особи нашого Гетьмана, якої не хочемо втягати у вир нашого хаосу”.

Загнати Вас у підпілля ми не можемо, бож Ви властиво ще не вийшли зі Свого затишша. Се ж перша спроба видвигнути гетьманат з тиші розмов і з журналу (що правда — одинокого у нас журналу, котрий варта читання й думки над ним, від коли ми маємо писані речі) — в маси. Що через те на Великій Україні може наступити натиск чрезвычайки — га, з тим годі рахуватися в акції розрахованій на більшу мету. З другого знову боку большевицька преса рознесе мимохить сю ідею аж до найдальших меж України, чим оживить там Українців і дасть їм можливість переварити в собі рештки невдоволення їх з гетьманату, яке було і єсть дивним дивом найдурнішими в світі аргументами втримуване.

Письмо до п. Гетьмана напише власноручно д-р С. Гриневецький і я також.

Думаємо, що можемо Вас запевнити, що справи сеї не покинемо вже ніколи і до смерти видержимо. Дальшу тактику вестимемо по Вашим директивам. Того, що досі сталося, ми вже не могли здержати, раз пустивши в рух, тим більше, що розвальні елементи щораз більше зачали були кріпшати. Отож — очікуємо директив так щодо внутрішньої організації, як щодо зовнішніх репрезентацій. У пляні маємо, щоби старшина схвалила в усіх округах відозву Головного Отамана* (се вже пущене в рух і мусить бути виконане) й опісля хотілиб ми зібрати підписи всіх січовиків за п. Гетьманом — на се, щоб їх укріпити в тій ідеї, а нарід заагітувати; та на се вже ждемо Вашого пласет. Щоб Ви були спокійні й повірили в нашу дисциплінованість, підписуємо сю свою постанову обидва. (Чи тризуб з левом не уважаєте ознакою сепаратизму?).

З глибоким поважаннєм. Д-р Стефан Гриневецький, д-р О. Назарук

P. S. Адвокат з Йоркtonу (Саскачеван, Канада) М. Стечишин, брат редактора „Українського Голосу”, пише мені, що підозріває Гетьмана про взаємини з Папою Римським на зразок Великого Князя Кирила. Се пише він так, через обиняки до мене. Колиб сю видумку рознесли панове з групи „Українського Голосу”, акція за Гетьманом булаб дуже утруднена й вся енергія пішлаб на пісчані шля-

* Дивись Додатки, ч. I.

хи релігійно-обрядової боротьби, на що з притиском прошу звернути увагу п. Гетьмана. — О.Н.

63

Шікаго, 26. падолиста 1924.

Високо Поважаний Пане После!

Аж боюся писати Вам се, що хочу, щоб Ви не стали — вибачте — зарозумілі і щоб се не вплинуло зле на Ваші дальші думки: Все точно здійснюється, що Ви передсказали. Головно те, що ми виступили явно за скоро, без відповідної підготовки ячєйок. Большевицькі агенти вдарили на те, що ми (я і д-р С. Гриневецький) — перекуплені п. Гетьманом! А нема кому організовано відперти се. Розуміється, кипить! Кипить так, що напр. відозву Головного Отамана з 16. XI. 1924. як одержали в фабриках, то працю перервали, а читали.

В масі слідний нахил повірити, що ми перекуплені! Хоч, мовляв, може се й добра річ, але — „перекуплені”! Се викликає у мене огиду. Та, розуміється, стою. Може перейде. Часть сотень напевно задержимо; вкладки слабо пливуть, але пливуть і тим дуємо держати орган. Що далі, побачимо.

Найгірше те, що я поважно хорий. Ви помилились, думаючи, що добрий вигляд рішає. Цукрова хвороба вже стверджена. Вона доволі сильна, зі всіми симптомами — коли не застановиться в ході, буде цілком зле. Д-р Сіменович М. розслідив основно — на всі лади (вже четвертий лікар підтвердив се) — нема сумніву. Є можливо, що Ви мене перетриваєте, чого Вам зрештою щиро желаю, бо Ви потрібніші ніж я. Се може також було несвідомою і для мене причиною, що я пер до акції „на яв”: хотів іще побачити розвиток її на світлі деннім. Але головна причина була та, що я зрозумів Вас так, що треба ж писати не Вам про се, а масі. Пропало. Як можете дати які ради, дайте. Тут „руські” прилюдно викладають про Кирила. Маса — слухає! Ще перед роком було се не до подуманне.

Виліченне моєї хвороби новим засобом пробують, та се не таке певне, як Ви думаєте! Залежить від сили серця і багато інших обставин. Лікарі бояться давати нове средство, кажуть, що організм не все його видержує, але помалу дають. Глупо мені й байдуже якое: хотівби ще тільки дві-три важніші річи зробити, як не відійде охота до праці. До школи технічної вже місяць не ходжу, бо лікарі заборонили пересилюватись.

Мабуть вийдемо якое з халепи. Але на всякий випадок вискажіть Вашу думку, як кінчити, колиб ми падали, то є, колиб ор-

ганізація не дала змоги далі вести орган? Що на прощання написати? Треба ж щось!

Вибачте за прикрости! Тепер уже добре бачу, які ми невироблені в державних справах і — навіть у пропаганді. . . Треба дійсно в крові мати практику й інстинкт. Дуже дивуюся, відкіля вона аж у такій мірі у Вас, хоч Ви майже не займалися агітацією.

Якщо передержимо сю кризу, яка є (думаю, що якось передержимо), то вже буду дуже обережний. Якби не моя хвороба, я напевно передержавби. А так — енергія й охота слабне помітно. Часом коло полудня ледво зволічуся з ліжка. Може зима освіжить мене. Зрештою — дурниця! Дуже хотівби я перечитати 5-ту книжку „Хліборобської України”. Ага! Чи не добре булоб, дати Вашому збірному виданню „Листів” заголовок: Справа гетьманату. На окладинці. Се на мою думку заінтересує й робітників. Бо „Листи до Хліборобів” можна дати на другій сторінці.

Чи ми добре опрацювали заклик Головного Отамана?

З правдивим поважаннем — жаляючи Вам здоровля й гумору, остаю

Осип Назарук

P.S. Вибачте за нелад у паперах — вони з дороги. На будуче буду менше „многоглаголивий”, бо навчився вже скромніше думати, і порядніше писатиму. Пригноблений я. Якби не мала книжечка Томи Кемпійського, булоб зле зі мною.

Сердечно дякую за знамениті уваги до повісти „Проти орд Джінгісхана”.

Загальне моє вражіння таке, що ми інтелігенти українські, не доросли навіть до пропаганди! А ще так недавно писав я, що ми в тім „авторітети.”

Між Білоросами в Європі й тут така гризня й повний розвал, що я досі навіть не показував Вашого листа Воронкови.

Справу з адміністрацією „Хліборобської України” опишу п. Ципріяновичови, котрому прошу кланятися від мене. — О.Н.

64

20. грудня 1924.

Дорогий Пане После!

Я ждав з висилкою листа, думаючи, що відносини поправляться. Досі одначе стан дуже прикрий. Рев bestій проти одужання нації дійшов до біснуватости. Напримір „Українська Громада” реве, що я провокатор. І позивати нема кого, бо аноніми — і що в них випозиваєте? А тут процес тисячі коштує.

246

Чиж у „Народній Волі” — реве. Наші „Чижі” (півбожевільні з лінивства — знаю їх) ревуть проти Гетьмана. Відповідати — нема де. Наш органік не те що малий, але може незабаром цілком провалитися. Значить, точно справджується, що Ви писали. Може само Шікаго вдержить орган. Як до весни продержимось, то все піде добре, то є — сяк так.

Важко! Тепер розумію вже добре руїну й дуже тяжку долю всіх гетьманів та всіх людей, що хотіли держави.

Експеримент наш мабуть не вдався. Мабуть — кажу тому, бо ще держимось. Зрештою рівночасно взяті тягарі (нові машини і т.п.) тягнуть нас вниз. Що буде далі, поняття не маю. Як серед тих обставин Жеребко витягає гроші з людей, не знаю. Се геній на тім ґрунті.

Старайтеся вдержувати переписку з д-ром В. Сіменовичем — навіть з цілковитим занедбаннєм моєї. Я ще не успів йому передати Вашого листа. Тут важко зустрітися!

Я особисто ходитиму на роботу до того дентистичного заведення, і може там згодом укріплюся. Вступити в члени Вашого Круга я хотівби — як се зробити? Який податок? Чи означений, чи після можности?

Думаю, що до кінця життя треба сповняти обовязок — навіть без надії на успіх. Якась дивна тінь руїни паде на ту „інтелігенцію” Вона хоче в гріб — по руїні: природне. Знаєте — як солодко булоб заснути на все! А треба стояти до кінця.

Щиро Вас здоровлю
О. Назарук

65

Січова Організація Українців в ЗДА
2406 W. Chicago Avenue
Шікаго, 20. грудня 1924.

(Зміна дому, ми вже в новім домі! Листи доходять і на стару адресу!)

Високо Поважаний Пане После!

Дня 16. XII. прийшов Ваш лист з 29. XI. с. р. з вирізкою з „Українського Козака” про Лисюка.

Дуже дякую за нього. Застав він мене серед дуже змінених обставин: просто застановляюся над тим, чи взагалі*) українська

*) Митрополит Шептицький (цікаво, чи пише він спомини?) сказав раз тут у Клівленді при вечері на замітку о. Тарнавського, що український нарід не доріс до своєї держави: „І питаннє, чи

нація не є засуджена на те, щоб остати на завше в стадії хаосу й повільного заникання під чужими. Здається, що: а) гіперпродукція нефахової інтелігенції й б) традиція хаосу та розвалу вілися за глибоко в душу того народу, щоб одно-два покоління могли се змінити. І здається мені, що асиміляційний рух в напрямі „метрополій” — Варшави й Москви йтиме скріпленням темпом. Послухайте — „основ нашої політики!”

Нью-йоркська „Січ”, до котрої д-р С. Гриневецький і я поїхали в справі гетьманства, одноголосно ухвалила заявитися за Гетьманом П. Скоропадським, хоч ми ні один раз не згадали перед ухвалою імени п. Гетьмана. Кілька тижнів опісля повідомляє нас тамошний Окружний Отаман Задорецький, що фондів нема. Відповідаємо, що ніяких фондів ми від нікого не одержали, а як не складатимуть на пресу, замкнемо видавництво. На те лист, у котрім пишуть: Якийсь „сотник” Гриник скликав собі „Січ”, поставив на столі нагайку й стричок та —заявив, що д-рови С. Гриневецькому і мені належить се і нам пішлють (мавпованне польських традицій по 1863 р.; се очевидно якийсь читаний інтелігент робив плян!) за те, що ми за Гетьманом П. Скоропадським. Се теж одноголосно ухвалено. Ми надумувались ще, що відповісти, як надійшов лист, що жіноча сотня перша заявила, що перша ухвала лучша, і відкликала другу ухвалу. За нею пішли інші, супроти чого Окружний Отаман цофає свою резигнацію. Тільки одна сотня заявила за „гетьманом” . . . Винниченком!

Ще ми не вспіли відповісти їй, як уже від неї прийшов лист, що відкликає се своє рішення. Підозріваємо, що сей відклик стоїть у звязку з вістю, що їде сюди д-р Кирило Трильовський. Очевидно та сотня не виступила, щоб мати змогу бути на надзвичайнім зізді, який в разі приїзду д-ра К. Трильовського схочуть скликати всі розвальні чинники. Бачать, що нас тут повалити трудно (хоч не легко нам видержувати напір!), отож хочуть спровадити д-ра К. Трильовського. З тим скріпивсяб танець, який і так уже „добре” йде впереврті.

Все „складається” разом на „прекрасний образ”: 1. „Січи” або глухо мовчать, або бунтуються. 2. Вкладок не присилають, або дуже мало. 3. Кирина з-поза Січей величезна! Напр. проф. Боберський з Вінніпегу, дуже поважний і високо освічений чоловік з німецьким університетом пише мені довірочно, що він сам на жарт (!) підкріплює кириню і проклямує Петлюру та Петруше-

не доріс, чи взагалі карликом уродився й ніколи не доросте.” Се не сходить мені з тямки,

вичка (Національна Рада галицька уже 5 літ не сходиться!). Евентуальне оповіщення такого листа підкосилоб порядно автора. Я уважаю невказаним оповіщувати його вже тому, що він довірочно писаний. Але все таки мене цікавить, як Ви дивитесь на те: чи з державно-морального боку вказано оповістити щось подібне?

Коротко відповідаю на точки Вашого листа:

а) Внутрішня організація Січи мусить наперед видихатись з потрясення, яке їй завдало проголошення гетьманства.

б) Всі гетьманські чинники в Америці й Канаді на нашу думку повинні вступити в „Січ“, бо се скріпилоб і їх і нас. Чи Ви моглиб на се вплинути?

в) Контакт з Центром біля Особи п. Гетьмана навяже в імени нас усіх старий др Володимир Сіменович — котрому з уваги на його літа і доволі велику при тім рухливість, д-р С. Гриневецький і я уважаємо вказаним віддати се діло (д-р С. Грин. дуже перетяжений, а до того листів абсолютно не пише — за тяжкий до сього). При всіх своїх прикметах д-р В. Сіменович ще й найзаможніший з тутешних Українців. Отож згодом як зживеться з нами, може поможе й фінансово (інакше його значні гроші підуть у польські руки, бо він бездітний, а жінка Полька з Познанщини).

4) Що до усталення тактики, то ми просилиб Вас накреслити її, що до загальних рам, бодай коротко. Се очевидно вимагає часу.

Ad I. (римське) Вашого листа:

Дійсно заходить небезпека, що гетьманство може стати новою формою пасивної надії на зовнішню силу, для Галичан. Але вони так тепер розбиті й утомлені, що чи булаб ся форма надії, чи ні — спочивалиб пасивно і так. Треба зазначувати їм що і як. Ви в однім з „Листів до Братів Хліборобів“ прирекли написати щось про Галичан. Як стане у Вас часу, то добре булоб там написати Ваші ради. Вони все дуже дивно глибокі.

Ad II. Перемішання ідеї диктатури з ідеєю монархії теж можливе. Д-р С. Гриневецький каже напр., що на разі навіть необхідна у нас диктатура. Я маю вражіння, що маса теж хотілаб слухати. І я напр. особисто радше виконувавби накази, бо вже доволі „биків“ настріляв я „самостійно“. Се так приємно мати наказ, чи доручення — зробити се, або те! Відітхнувби чоловік — по всім „самостійництві“ кидання собою, по 40-літній тріскотні язиком, по зужиттю маси, божевільної маси енергії на пусто-дурно, або розвал! Розуміється, енергія праці булаб тим більша, якби були якісь вигляди на здійснення, якась правдоподібна перспектива! Але й без неї можна робити — хоч тяжко!

До п. Гетьмана ми досі не написали. Хотіли вже з успіхом

якимсь написати, а тут — іде, котиться хаос! Просто важко брати за перо, писати до того Гетьмана, котрого я сам валив. Навіть мені важко, що люблю писати! Психологічно се таке оправдане! Зрозуміле. Треба здобутися — чую се. І здобудуся. Сими днями.

Справа податку: Я думав, що пішлемо зразу більшу квоту, хочби парусот долярів. На засіданню порушив се: тихо! Зібрали 6 (шість) дол., котрі лежать, бо стидно. Я думав, що буде 600. Нема ніяких вісток, що п. Гетьман „робить”? Такі голоси підносяться. На замітку, що Москалі з фабрик посилають податки, відповідали: „Се державний нарід” (слушно!) і „генералами, знають, що будуть, як удасться”, і т.и. Важко! Треба мабуть переждати і то довше, аж осядеться хаос.

З тим вьажеться й зовнішне представництво при Гетьмані. Тут розбитте — сильне. Витягненне Галицьким Урядом коло 150.000 долярів на зовнішню дипломатію зробило нарід абсолютно недовірчивим. Кирина добила жертвенність до решти. Напримір я досі (вже 16-го) без платні — так тяжко тут!

Лисюк не є в центрі. Він член сотні. Я просто, без ніяких повновластей, ужив його до розвідчих балачок з російськими монархістами.

Присягу помалу через неуживанне можемо „витягнути” з обігу й заступити її згодом іншою. Нарід тут і там бурився дійсно. Ви маєте відчутте знамените.

При нагоді спростую блягу большевиків, що Ви. . . „в Варшаві”. Хоч — тут уже ніхто не простує, хочби писав хто на другого, що вкрав дзвін з церкви св. Стефана у Відні, або св. Юра у Львові. Ніхто вже й не звертає уваги на ніщо; упадок моралі газетної загальний і глибокий.

Вживатиму „гетьманство”, хоч — я думав, що гетьманат і гетьманство се різні поняття.

Перспективи такі: Я з д-ром С. Гриневецьким держимося до останка! Як повалять нас на зїзді (се можливе мабуть тільки тоді, якби приїхав сюди д-р К. Трильовський і не скомпромітувався на зїзді. Чи Ви можете довідатися, чи він вибирається і на чий кошти?) Якби ми мусіли віддати організацію й орган, то ніхто її не вдержить. Вона розсиплеться. Тут інших сил не видно.

Я з охотою покинувби все — так остогидло — і занявсяб дентистикою, якби скінчив з успіхом курс. Але, розуміється, зроблю се аж мусітиму. Здоровле — при ліченню поправляється. Вже встаю о 8. або 9. рано! Може й вилічусь. До технічної школи знову ходжу.

Бачучи, як людина може давати щось конкретне, якийсь про-

дукт, чую часом дивно глибоку погорду до всіх своїх балакань і писань. — Сеж емоції, піна думки, котра може скакати, куди хоче. Взагалі ж, маю бажання усунутись бодай доти, доки не ставби на своїх ногах як технік і не був залежний від ніякої „платні”. Се таке вже болоче, що дихати тяжко.

До того всего родинні відносини „добивають” мене. Батько на смертній постелі, мати теж хора, сестра хора, а дитини я не бачив. Словом, якби не мала книжечка Томи Кемпійського, котру щовечора читаю, бодай сторінку, то не знаю, що булоб зі мною.

Боюся дуже, що кириня нас матеріяльно вбє — то є розібють усе й не буде за що видавати часопису, хоч д-р С. Гриневецький каже, що передержимо. Побачимо. Ви мали рацію: ми за скорим темпом пішли! Взагалі Ви дивно влучно предсказуєте. Можеб Ви предсказали, бодай так собі, на спробу, як і приблизно коли скінчиться хаос в Росії? Виж так добре знаєте Росію, бо Ви там выросли. Мені здається, що хаос там буде ще дуже довго. Наприклад так довго, як по 1789 р. був у Франції, або й довше. Та що ми всі вимремо за кордоном і остане тільки Ваша праця, з якої хтось колись витягне щось, якусь науку. Що Ви на се?

Чи не мігби п. Гетьман спробувати наблизитися до англійських консервативних кругів? До уряду? Атже там чейже думають про вихід з хаосу, який робить Москва! Щойно тепер видно, що мусіли терпіти давні гетьмани наші, коли Москва всім урядам світу таких клопотів уміє наробити — і тим самим способом, що давні царі.

Маю вражіннє, що Босий уже згаряє — рідко пише. Мабуть у біді. А рев bestій добиває його енергію.

Перспектива якась, і зовнішні знаки руху п. Гетьмана дуже нас оживилиб! Що Ви на се?

Вашої V. книжки „Хліборобської України” очікуємо сильно.

Дуже щиро Вас здоровлю і кланяюсь п. Ципріяновичеви.

О. Назарук

P.S. Чому коли бодай одним реченнєм не згадасте що до редагування „Січи”? Ваші уваги для мене дуже цінні.

Напишіть, як уникнути помішання ідеї диктатури з ідеєю монархії! Ми — важко в сім хаосі орієнтуємося! О.Н.

66

Шікаго, 28. грудня 1924.

Високо Поважаний Пане После!

1. Помалу зачинає улягатися шалена нагінка проти нас за

виступ у справі гетьманства, котра була появилася і в нашій організації. Люде успокоюються. Думаю, що таке буде скрізь — і в Краю, де певно також рушиться гангрена, звана українською „інтелігенцією”. Тому, може й добре, що ми виступили. Се дасть можливість „виплюватися” нашій карикатурній „демократії” до часу, поки стане дійсно пекучою, справа гетьманства. А то — я вже думав, що я вдруге завалив (чи причинився до завалення) гетьманську ідею. Сим разом з поспіху і надмірного розгону. Може й добре сталося.

2. Важне й те, що ми побачили „аргументи” противників: вони нікчемні як трава. Прямо — інстинктом чують, що при гетьманській владі нема їм можности жирування, і тому кричать. Дивніша поява, така як напр. у д-ра Л. Мишуги, котрого докладно студіюю: вагався довго, вже був час, що просто (хоч покриймоу) помагав нам, а тепер знов пише приватний лист до д-ра М. Сіменовича, що Край „проти”, і що якби тут почули українську мову п. Гетьмана „зросійська”, — то вивітривби гетьманат до решти. А д-р Л. Мишуга, се чесний чоловік. І розсудливий. А мимо того — таке поведення! Жерело його бачу в тім, що він оглядається на „народ”, то є на невловиму і як вітер змінливу „опінію” півінтелігентів, які переважно захопили пресу і вічами та зборами каламутять усе. Значить, брак виховання на провідника, занедбаний століттями. Не було на чім виховуватись. Вашої праці не було передтим, коли виростало се покоління.

3. Дуже цікавою появою вважаю те, що хоч Ви від 1920 р. даєте такі солідні книги, в яких розчитуваласяб кожда інтелігенція кожного народу, наша — навіть уваги на них не звернула! А тепер, коли виступили ми грішні, кість від кости демократичного розвалу — всі заревіли! І то як заревіли! Нема газети в якій не проявивсяб рев! Нема сходи, де не говорилиб про гетьманат, ні приватних розмов. А ми маємо в руках тут дуже маленьку пукавку, як з бузини, і раз на два тижні стріляємо, і недовго ще стріляємо. Образово виглядає се так, якби з малого фльоберта на качки стріляв до мурів кріпости. А прецінь — ті демократичні „мури” аж куряться, так скоро почали рухатися. Бо се в середині їм вистрілили. З їх бувших людей розвальних хтось почав стріляти з бузинової пукавки. І вони більше сполохалися ніж Ваших тяжких гавбиць (бо Ваші книги — се во істину наймодерніщі гавбиці).

Як собі докладно пояснити сей стан вереску й попередного гробового мовчання — не знаю. Бож Вас вони також цінили, ще й як! Се факт! Уважали й уважають великим істориком, ученим справдішним (так писала навіть „Українська Громада”, орган гір-

шого сорту від усіх найгірших большевицьких!). І — не звертали уваги! А тут — трах! Крик нестемений! Тут буквально і на вулицях сваряться і в тверезім і в п'янім стані. Від робітників чую таке: „Кажуть, що Ви (себто я) варят, що виступили з такою думкою як про Гетьмана. Але ми їх питаємо, нащо ж стільки крику робити, коли варят щось сказав? Хто ж увагу звертає на говорення варя-та? Сказав то сказав. А тут як у кітлі — не втихає!”

Тепер дуже придавсяб якийсь акт п. Гетьмана, не до „народа”, але прим. якийсь крок, виступ, нота до якоїсь „Ліги Націй” і т.и., коли Ви уважаєте се вказаним. Або лист до організації січової. Д-р Гриневецький вже нарешті власноручно пише до п. Гетьмана (се у нього штука, бо він від 20 літ не написав ніякого листа!). Помалу пише! Але скінчить сими днями.

4. Я сьогодні їду до Клівленду (найбільші сталеварні з масою робітників), куди мене запросили і гроші на залізницю прислали, щоб виложити їм про гетьманат. Відтам до Акрону й Дітройту, де теж просять знову. В Дітройті, здається, утвориться перша гетьманська організація з Наддніпрянців, буде се перша тут наддніпрянська організація взагалі! Від коли світ стоїть!

Може передержимо хаос! Просто було таке, якби їх кожного зокрема вдарив між очі! Так ревіли. І ще ревуть! Але вже менше кажуть, що „варят”. Цікаво, що большевики приличніше ревіли, ніж наша „демократія”. Що за дивна поява! Бороняться перед тим, що далоб вигляд на упорядкування хаосу, прямо страшного! З якого й вони вже ніякого хісна не мають.

Ваші річі нарешті вишлю Вам з поворотом. Будьте ласкаві вибачити! Дуже і дуже хаотично було тут і не до висилки мені було: жити не хотілося. Так само обчислю комплети „Хліборобської України” (троха вже продано, небагато), і вишлю те, що маю грошей, хоч мало їх.

Може помалу все якось піде, і матимемо вже ясну лінію. Може.

Щиро Вас здоровлю і желяю здоровля

О. Назарук

P.S. Добре булоб, якби Ви могли й мали час пояснити, які „шантрапа”, що справді думає, що нас „купили” — а їх ні?! рїжницї бачите між диктатурою й монархізмом, як Ви його Собі Гидке! О.Н.

увяляєте. Ходить о момент рішення й управи державою.

Вибачте й те, що я навіть на час Вам не пожелав. Нікому не писав, не складалася рука, такий хаос тут був. А найгірше: підозріваннє, що нас „купив” п. Гетьман!

Клівленд, Огайо, 2. січня 1925.

Високо Поважаний Пане После!

Вже четвертий день лежу тут хорий. І в ліжку пишу сего листа. Тому дуже невиразно. Вибачте. Маю грипу. Приїхав я сюди на лекції, по двох захорів, положився, а потому на третю непотрібно встав, і ще гірше застудився. Тепер лежу в чужім домі, де вперше був: на нашій парохії, греко-католицькій. Хозяйка дуже чемна, але має своїх четверо дітей і мужа, він теж хорий! Хочу завтра їхати до Шікаґа. Але й там не маю де лежати й нема кому воду подати. . . По сім досвіді треба вже твердо здобутися на якусь постанову в моїм приватнім життю. Бо годі так!

Лежу й розбираю всячину в голові своїй — pro bono publico et privato. Обидва вони так тісно в'яжуться нераз! Се „нераз” сягає до 90% часом.

На тлі мого побуту тут представляються мені дивні картини: Послухайте, бо в сій капліні відбивається наше море.

Клівленд се до недавна, ба — до тепер, наша перша громада в Америці й Канаді! Церква (греко-католицька) в гарнім положенню, на горбі, мурована й виплачена цілком (варта яких 60.000 долярів), коло неї дім нарохіяльний, де лежу, ряд кімнат на долі й на горі — без довгу, зараз коло нього закупила парохія дім для молоді — за готівку, недалеко відси. При сій самій улиці (Вест 7-а) закупила парохія два доми на сиротинці — для хлопців і дівчат — все без довгу! Василіянки є. Школу українську удержує — 5 сил учительських, Сестри й дяк. І крім того прекрасний „Народний Дім” — при головній улиці. Два українські банки, пекарня, Січ — словом перша громада! — Тому кілька тижнів посварилося кілька парохіян з дяком — і далі закладати на злість православну церкву. Вчора був уже „мітінг”. Аргумент: вертати до „козацької” церкви батьків! Січ — „інституція козацька” в їх уяві. Отож більшість її заявила за „козацькою” церквою, котра прирікає (!), що збудує (!) державу українську! Всего 6. Січовиків осталося при греко-католицькій. Розвал очевидний іде. Оскільки та „козацька” церква не заснітиться з недостачі гроша, розвал захопить усі інституції. Вже директор „Народного Дому” дозволяє їй правити в галі, а інші члени, що осталися при греко-католицтві, противляться тому! Танець — як на Запорожу! Найприкріші в тім

є дві річи: 1. Та легкість, з якою наш нарід покидає те, при чім стояв, хоч — вона очевидно вище стоїть організаційно, — покидає під впливом пуского гасла „козацька”! Покидає, не бачучи наслідків, хоч вони очевидні. Покидає, щоб іти до агітаторів, які стоять куди нище від греко-католицьких духовних. 2. Ще прикрійше те, що ми, провідники, до сеї пори не маємо: а) теорії в тій справі, б) а хто й має свою, то не має ґрунту для розвинення своєї цивільної відваги щоб сказати: „Се зле, бо: а) се розвал, б) заміна луччого, тривкішого — слабшим”. І ми стоїмо „неутрально”. Така програма Січі! — Мене тут публично питали, що кажу на спір двох церков. Я відповів по програмі: „Централья не мішається в релігійні справи членів”. Виходить таке, що простий нарід сам має „вирішувати” ту життєву і для нього справу і для всіх його інституцій, в тім і для нашої „Січі”! — нонсенс очевидний і ваговитий у важкі наслідки. Але ґрунт навіть в теорії непідготований до вирішування тактики! І маса, на око, чи на слух, по крику демагогів „рішає” все — догматичні спори, якість Церков і т.д. — без кінця. До божевілля дурне — особливо становище „проводу” — *sit venia verbo*. Бо при чім тут „провід”? *Lucus a non lucendo*. В приватних розмовах я не міг кривити душею й говорив, що думав. Наслідки — побачимо. Все тут можливе, почавши від абсолютної тупости, скінчивши на „вибуху”. Все — крім розуму й застанови. Хіба брак гроша спинить від дальших кроків розвалу.

Як Ви думаєте? Чи не добре булоб на найближчому зїзді „Січі” переперти ухвалу, що — я хотів сказати, що кожда сотня має стояти там, де почала стояти. Але се ж неможливе тут. Який же тут вихід? Бо напрям для мене ясний: маючи „до вибору” Церкву, де рішає єдиновласте — і церкву, де рішає синодалізм, який переходить, або все може перейти в мультітудинаризм, я волю безумовно першу, як противницю хаосу. Переді мною “*Słownik apologetyczny wiary katolickiej Dr. Jaugey-a, в перекладі Szczepaniaka*. В томі I на ст. 512 в статті “*Duchowieństwo*” читаю: “*Kościół żadną miarą nie jest instytucją demokratyczną, w której władza wychodziłaby od tłumy drogą wyborów lub delegacji. . . taka jest autentyczna nauka rzymskiego kościoła*”.

Цікаво, що та праця перекладена перед 30 літами, коли ще демократизм не довів до верха своїх оргій безглуздя. Значить — уже давно мала католицька Церква правильне прочуття і розуміння. Але — пробі! Чому в Польщі, де римський Костел так вкорінений, панує традиційний демократизм? І що ж доперва говорити про нас?!

6. січня 1925.

Свят вечір ст. ст. Лежу далі на парохії. Вчора був тут річний мітінг парохіяльний (се цікавий і страшний прояв атакістичного повороту впливу мирян на справи Церкви, якого нема у латинян і тому тут латиняне мають лад). Відносно велика група парохіян зажадала дискусії над діяльністю дяка й хотіла його усунути. Але він, чоловік заможний, має тут фото-ателіє, друкарню — має і вплив. Ото ж група жінок закричала внескодавців і цілком не допустила до дискусії ні голосовання. Дяк остався знов на рік. Яких 40 парохіян відступило через те й пішло до „козацької” церкви (де такі самі „лади” або й гірші, бо там „народовласте” у „принципі”). Парох так тим схвилювався, що лежить (вже два лежимо). Лікар заборонив йому вставати бодай 14 днів. А тут свята! Жінка пароха (інтелігентна) телефонує при мені — се чути — до єпископа в Філядельфії, щоби прислав священника заступити. Відповідь: Не мож, бо велику параду там роблять. Як не буде відправи, все пожене до „козацької” церкви. І — хаос буде.

Цілий наш нарід хорий, а інтелігенція се його гангрена. Як не буде добре обдуманого пляну організованого рятунку, — сей нарід очевидно розложиться й увійде в сусідів. А що він етнографічно дуже великий, отож процес його пожирання і травлення сусідами потриває дуже довго та матиме все нові конвульсії, надзвичайно болючі для всего, що живе й думає на території від Попраду по Каспій. По всім, що я бачив, для мене вже ясно, що підставою й підоймою до ратунку може бути лиш релігія й Церква. Тут як у ретортах се видно дуже ясно, просто експериментально ясно. Подивляю, що Ви бачили і сказали у своїх „Листах” та в праці про релігію і Церкву (д-р Мищуга писав мені, що будуть друкувати в „Америці” далі, — здається закинули скрипт, тут скрізь хорі люде!), хоч Ви не бачили тутейших проявів. Якаж Церква тут може помочи? Очевидно не синодальна, бо вона тільки до дна схаотизує все. Думаю, що вона тому не встоялася під Польщею, хоч мала за собою аристократію та її фінансову допомогу (Острожські та ін.). Алеж бо й греко-католицька ієрархія страшенно ще слаба, нездисциплінована, ні не вмилася напр. до айришської тут! Навіть священство не має в собі дисципліни. І — гадаю — не буде мати, поки не буде целібату. Се тут переконання кожного розумного й досвідного священника. Центр у Львові багато завинив. І досі не взявся як слід до праці, хоч Митрополит Шептицький знає все, бо наочно оглянув. Напр. тепер видано Митрополитим фундаційним коштом найбільшу зі словянських збірок стародруків. Се дуже гарне культурне діло. Але чи не пот-

рібніше видання в нашій мові апольогетичного словника нашої Церкви? Атже навіть духовні не знають, як боронити Церкву перед ріжними агітаціями. Думаю, що потрібні гроші на се видання давби тутейший єпископат. Се просто конечне! Словник, який я тут весь час читаю (3 томи — великі) дуже добрий, але потребує очевидно: а) додатків у спеціальних справах української Церкви та її сект, б) змін у таких статтях як про пекло і т.и. Все те тут малоб великий попит. І воно дуже потрібне.

Якраз принесла почта друге число „Свободи” з 3. І. 1925 і третє число з 5.І. (понеділок) 1925. В 2. числі цікава замітка, з котрої бачу, що Босий мабуть необережно втягнув єпископа греко-католицького Будку в явну акцію за Січами й п. Гетьманом (виклад у бурсі Шептицького у Вінніпегу!), що потверджує й 3. число. Але — чи се не одинокий вихід, не знаю. Бо елементи неоправославні („Український Голос”) від початку нашої акції — „проти”. Ще цікавіша нотатка про „Український часопис в чеській мові”, яку видає Греників (хто се?) і стояти має на Вашій плятформі неомонархізму то є Гетьманства та на ґрунті католицизму. Чи се Ваше (то є Гетьманське) офіційне становище? Може й слушне, бо дивлячись власними очима на той релігійний хаос, відходить охота до всего! Поки одержу від Вас відповідь, стою на тім, що Гетьманство має бути у всім традиційне, отож і православє не може покидати. Так я й відповідав уже як питали — з тим, що зближення релігійне вимагає часу бодай 500 літ, заки всякне. Розуміється маючи повне довіря до Вас і Вашого розуму, підпру кожду Вашу акцію. З Нью Йорку співредактор „Свободи” В. Лотоцький питав мене, чи се правда, що пишуть йому з краю, що п. Гетьман заключив договір з Кирилом на основі віднови Переяславського договору. Я відписав: не знаю, але як правда, то заявлюся за тим, бо з хаосом ніякого договору ніхто не зробить.

Желаю всего добра
О. Назарук

68

Шікаго, 10. січня 1925.

Високоповажаний Пане После!

Мій гумор поправляється при читанню преси, яку Ви були ласкаві мені прислати: тут нема її. Чудово ревуць батяри. Зачинаю набирати охоти до боротьби з ними — порядної.

Будьте певні, Дорогий Пане После, що люде з черні в моім ґатунку також уміють бути тверді й дуже витревалі в раз взятім напрямі. Се не є привілей аристократів, навіть таких правдивих

як Ви. Без глуму се пишу. Більший лист приготавляю. Я забув Вам з Клівленду написати, що віча між правдивим пролетаріатом удалися знаменито. Вони постійно удаються, отож забувається. Протоколи — прецікаві, перешлю.

Покищо щиро здоровлю Вас і п. Ципріяновича.

О. Назарук

69

Шікаго, 14. січня 1925.

(Наш „Новий Рік” — чому не заведуть нового календаря, важко зрозуміти!).

Високоповажаний Пане После!

Така маса справ накопичилась, що не знаю, від чого зачинати.

I. Найважливіша справа організації: По досвідах прийшов і я до того, що Ви висказували, а саме, що аби пропаганду вести, треба вже мати організацію. Але ж бо й організацію твориться — пропагандою. Чи діло в тім, щоб наперед сотворити малу організацію, сильно спропагандовану? Значить — чи діло в обмеженню своєї роботи? В обмеженню покищо до устної пропаганди? Чи всяка організація повстає так, як повстала християнська, котра заки написано Евангеліє (письмова пропаганда!) росла устною пропагандою й листами апостолів до поодиноких людей і громадок? Прошу відповісти на се, бо воно дуже важне для практичної роботи.

II. Справа „Отченашу” і присяги п. Гетьманови: По зрілій надумі прийшов я до такого погляду: Не треба вирікатися „Отченашу” з такої причини: Як слушно пише наш противник Боберський, чоловік зрештою дуже цікавого ума й великої роботящости, — тут діло не так у легальности (хоч яка вона безмірно важна!), як у легенді, то значить — у витворенню великої, всіх обіймаючої легенди докрути п. Гетьмана і його Роду як Династії. А щож сильніше й більшою авреолею може оточити на віки того Гетьмана і його Рід, як не правда-легенда (бо в глибинах мас народних кожда правда се олицетворена легенда і навпаки), яка остане на віки в пам’яті мас, коли тільки використаємо її. Буде та легенда так виглядати: Коли наші бунтом повалили Гетьмана і він виїхав за кордон, а з ним виїхала доля всеї України, — тоді наші скитальці молилися на далекій чужині Господньою молитвою і присягали нею, що вже будуть вірні. Дальше та легенда буде розвиватися відповідно до того, чи ще сей Гетьман верне в Київ, чи його син, або внук. Відповідно до того уробиться в масах легенда про довготу кари й покути за безголовя, яке ми бунтом своїм спричинили.

258

Тому: 1. Не викинемо з відбитки „Заклику” Отченашу.

2. Думаємо залишити його як форму присяги для старшин почавши він окружного отамана вгору (окружні отамани і центральна старшина).

3. Для сотенної старшини і має уложити нову присягу. І про проект її просимо по можності такий, щоб відповідав психіці має, головню наддніпрянських. Раджу зробити той проект комісійно і не забути втягнути до роботи — Кочубея, бо його стаття в „Хліборобській Україні” вказує, що він має дуже добрі помисли і ще зручнійше їх висказуваннє.

Що до иншої „жули”, — то се вже улягається. Фактом є, що ні оден духовний не зробив за се нам заміт (робили редактори „Української Гр.”). Обидва єпископи — Богачевський тут і Будка в Канаді за нашою ідеєю. В потребі напевно можна від одного з них одержати свого рода автентичне пояснення, що вжиттє Господньої Молитви в повазі не є ніяким злим злом — навпаки.

Прошу висловитись в сій справі.

III. Справа мого вступу до „Свободи”, евентуально иншого заняття.

Про се рішить розвиток подій. Коли ми не вміємо вдержати правильно органи (не забувайте, що він вперве за мене в 1924 р. виходив правильно цілий рік), — тоді мушу шукати заняття. Редактором остане Мусійчук, як був — а я присилатиму йому статті передові. Мусійчук уже заангажований віршом „Золота Гетьманська булава” — і я ще його більше заангажую так, що цофнутися не зможе. Статті даватиму — ото ж усе піде сяк-так.

Що до „Свободи” то Ревюк страшно лютий — думаючи, що я хочу його вигризти. Тимчасом там є місце і для нього і для мене.

Маю ще одно предложеннє з банку українського в Клівленді і ще одно від п. Жеребка. З Клівленду предкладають добрі услівя, а п. Жеребка пише мені, що за поміч у його роботі дасть мені харч (його Пані дуже добра господиня!) і 50 дол. місячно, а що харч коштує тут мене коло 60 дол. або й більше, ото ж і се услівє не зле. Боюся тільки, чи п. Жеребка не обтяжив би себе.

Що Ви на сі всі предложення? Не забудьте, що „Свобода” булаб у наших руках, а се зброя, — дневник! Одинокий дневник на свободі! Розуміється, се непевне, чи зможу до нього дібратися, але правдоподібне. Хоч остаточне рішення буде залежати більше від обставин, ніж від мене, — все таки прошу Вас дуже, висловитись в тих справах — хоч кількома словами, бо важно почути думку не свою в таких справах, які є основою праці.

IV. Босий держиться — мабуть належить до людей „довгого

віддиху”, хоч позиція його в Канаді дуже важка, ще тяжша ніж моя тут. Знаю Канаду!

V. Не знаю, що се за „Громада ім. Франка”! Де вона? (Адреса!). Якби Ви могли мені подати імена визначних членів, то якби був знакомий між ними, я мігби вплинути. Думаю одначе, що найлучче впливаннє булоб — відповідне зоперованнє впливу всіх поетів на політику, почавши від Шевченка. Я якраз читаю Франка — потребую для лекцій про літературу, на які запросили мене до Дітройту. Страшна пустка в тім Франку! Просто дивуюся, чим я за молоду одушевлювався; з виїмком „Мойсея” — нема нічого в його поезіях будууючого. Навіть його поема „І. Вишенський” — се спекулятивне висловлюваннє натуралістичних мудрощів про життя й пантеїстичних про Бога, аскезу і т.д. — з кепсько дочіпленим націоналізмом. Знаю, що Ви перетяжені. Дайте ж мені ласкаво адресу п. Кочубея, може мені вдасться наклонити його до написання студій (ряду — малих студій!) згідно зі спільно обговореним пляном про нашу літературу. Се річ такої ваги, що по виданню таких студій, які я маю на думці, підріжемо скрізь усі безглузді товариства, що для пайдократичної політики опираються на анархічних „думках” Драгоманова, взятих з Прудова і ріжних поетичних ілюзіях Франка. Короткі студії можнаб містити скрізь навіть ту саму тему можна і треба розбити на самостійні статті. Інакше друк у сих часах немислимий, хіба в журналах.

VI. Дуже придалосяб здобуття нашими людьми „Літературно-Наукового Вістника” у Львові. Тепер там є Панейко і Кривецький — причалить Крипякевич. Спробуйте обіцяти Ваше співробітництво, я обіцяю своє (безплатне!) — описи подорожей — маю їх трохи готових, коли редакція перейде в руки Панейка або Кривецького. Се може їх спокусити. А здобуття того органу в краю малоб велике значіннє для поширення не тільки ідеї але й організації гетьманської в краю. Знаю вплив „Літературно Наукового Вістника” на молодь! Що Ви на се?

VII. Не знаю, чи дійшла моя картка з 10 с.м. тож повторю: В листі з Клівленду забув я Вам написати, що віче в справі Гетьмана і нарада старшин у тім центрі великих сталівень пішли дуже добре: дали на письмі заяви за Гетьманом Павлом Скоропадським. Взагалі кожде віче в тій справі йде добре. Дебата з Січинським пішла теж знаменито: я не знав, що „Оборона України” має аж такий хаос в головах своїх провідників, хоч читав часом їх орган „Українську Громаду”. Робітництво кричало Січинському „ганьба” і питало: „Кажете, що все зле, ну, а щож добре?”

VIII. Що до брошур, писаних так, як „Заклик Головного Отамана”, то се вимагає: 1) закінчення, або бодай заокруглення циклю Ваших думок, як основи нашого державного світогляду (на тій же основі збудований прецінь „Заклик”), 2) придумання заголовків потрібних брошур і диспозиції до кожної, 3) покищо вважаю конечною брошурку про Особу п. Гетьмана і його діяльність — головню його Рід — прадіда п. Гетьмана. На кождім вічу розпитують робітники про се! Прошу мені подати матеріал з кількома хочби замітками — я опрацюю помалу, потому пішлю Вам і по Вашій згоді надрукую. Згоди треба, бо се дуже делікатна справа: перетягнути в чимось або недотягнути булоби зле! Портрет п. Гетьмана на листівці, яку мені прислав п. Ципріянович, дуже мені сподобався. Чи Ви маєте клішу? Як маєте, то скажіть вибити і пришліть бодай 500 таких знімок. Тут з тої кліші не зроблять — требаб інакшої, виразнішої знимки. А робити фотографії з сеї дуже дорого. За портретом теж питають.

IX. Адрес наукових інституцій у Києві й Харкові не маю. Прошу прислати. Не забувайте, що тут культурно страшна пустиня: ні одного старокраєвого часопису нема! В цілім Шікаго! Ні одної української бібліотеки! На кількадесят організації і купу церков! На кількадесят інтелігентів! Се неймовірно лінива інтелігенція, якої не має ні один нарід на світі, не виключаючи муринів! Ніякі заклики, ні крики, ні намови не помагають. Мабуть тому, що та інтелігенція походить з найтовстішої землі світу — товсті лини лежать у болоті й не думають. По що? Думка ж не дає спокою. Ту „інтелігенцію”, як буде держава, треба буде всякими способами підмішати чужою кровю: скандинавською, німецькою, англо-саською, бо інакше зогниє живцем.

X. Уявіть Собі таке: останнє число „Січі” за 1924 рік надрукували тільки на кепськім папері, бо я виїхав до Клівленду й не було кому припилювати! Так річник буде мати всі числа на луччім папері, а одного ні! Розпач з нашими людьми!

XI. In politicis: Гризе мене дуже фінансове становище гетьманського центру і „Хліборобської України”. Чи не робите Ви помилки, що занадто по хуситськи ухиляєтесь, чи не стараєтесь затагнути десь позичку? Думаю, що при звороті публичної опінії (порівняти напр. „Америку” число 4. з 10 с.м., „Канадійського Українця” і и.) Вашому центрови не так уже трудно прийшлося затагнути поважнішу позичку може в Англії або Німеччині.*)

*) Там тепер монархіст міністром внутрішніх справ. Чи не добре булоб, попросити у нього спеціальної охорони для мешкан-

Адже Москалі добувають якось! Ніякої залежності се не при-неслоб з собою. Не такі речі не приносять залежності. Адже без наладнання Вашої пропаганди у старім краю просто неможливо буде двигнути за п. Гетьманом опінію мас, навіть як прийде до-гідна пора. Я все думаю, що пропаганда важнійша від магазинів зброї й амуніції: якби в часі, коли п. Гетьман був у Києві, була Ваша пропаганда хоч така, як тепер, ні оден Галичанин бувби не пішов до петлюрівського повстання, а всі булиб як мур сто-яли при гетьманським уряді. Дорогий Пане После! Нехай у Ва-шій думці ні на хвилию не повстане підозріння, що ми тут хочемо щонебудь одержати від Вас „на пропаганду” й тому так пишемо. Ні! Ми робитимемо своє діло до кінця самі. Ви пишете, що якби я махнув рукою на все, то се кинулоб Ваш рух дуже взад. Будьте певні, що вірність і витревалість не єсть привілеєм на-віть правдивої аристократії, до якої Ви належите, але трапляєть-ся й у людей, котрі виходять з черні. Серіозно се пишу. А про потребу оглянутись за фінансованнем Вашого діла пишу тому, бо інакше Ви не в силі повести солідної підготовки. Виснажитесь й повмираєте оден по другім. А відси дуже важко Вам допомгти; просто боїмося говорити про се — по тім всім здирстві народу, яке тут було, на речі, які не здійснилися. Ми з д-ром Гриневець-ким вже нераз думали разом про се.

XII. Білорус Воронко зачинає робити на мене несеріозне вражіння (хоч він був їх преміером якийсь час) — тому, що згадує про потребу переїхатися йому в Европу „для переговорів” з п. Гетьманом, — розуміється на наш кошт (чого не говорить, але се певне). Вже соліднійший його товариш Змагар, котрий пише в справі визнання п. Гетьмана до їх людей в Европі. Побачимо, що з того вийде. Він каже, що Скірмунт дуже солідний і якби Скірмунт пішов на те, то й він отверто виступивби за тим. Думає спровадити Скірмунта сюди, в Америку, на якийсь час. Адреси його докладнішої не знає покищо, але каже, що Скірмунт живе в своїм маєтку під Польщею.

XIII. В нашім „Клубі Інтелігентів” в Шікагу д-р В. Сіме-нович (старий) мав лекцію про потребу целібату для нашого духовенства. Була дуже цікава дебата. Я теж був за целібатом. Противники не мали ні одного аргументу, але при таємнім голо-сованню (задля академічного ствердження опінії) за целібатом заявилось всего 5 мужчин і 2 пані, проти — значна більшість.

ня п. Гетьмана? Бо я боюсь атентату большевиків. Даних на се побоюванне не маю, але як то кажуть — береженого Бог береже.

Се дуже повчаюче: привичка рішає. Думаю, що дуже тяжко буде відучити наш нарід від привички до анархії й бунтарства. Треба пропаганди, пропаганди і ще раз пропаганди — від дітей. Я розпочав писати для дітей короткі новельки з монархістичною ідеологією: першу післав тому місяць до Львова до дитячого журналу під заголовком Чорна Королева Льоянда. Якщо впаде в руки ся новелька, будьте ласкаві зазначити в листі до мене, чи на Вашу думку добре й досить виразно виступає в ній те, що треба, а як ні, то в чім помилка. Пачовського й Бірчака, як що Ви з ними в зносинах, вартаб у тім напрямі пустити, щоб робили: вони Вас послухають, бо (все памятайте) Ви маєте серед українських інтелігентів більшу повагу ніж Вам здається і ніж хтонебудь инший. Тому використовуйте ту повагу! Ви тепер „на духовім полі” чи не одинокий у нас авторитет— шкода булоб, не використати сього впливу та не пустити в рух ріжних колісцят: нехай працюють!

XIII. Д-р Гриневецький каже мені, що лист до п. Гетьмана вислав, як я був у Клівленді.

XIV. Вістки, що я з Кирилівцями був на розмові, чи хотів бути, пустив мабуть не Лотоцький, але Ревюк, бо я говорив при нім як при старім товаришу з Лотоцьким про потребу, в інформаційних цілях наблизитися до російських кругів. А що Ревюк злий на мене, бо підозріває, що я хочу його „вигризти” зі „Свободи”, — отож міг пустити се. Та вірте — воно в нічім не зашкодить. Може навпаки! Бо наші раби й „паламарі”, як чують, що хтось з чужих хоче говорити з нами, зараз набирають поважання. Се факт. Отож хай говорять! Вже плетуть, що я по-тайки був другий раз у Нью Йорку, щоб... бачитися з жінкою великого князя Кирила! (хоч, розуміється, я на очі її не бачив у життю та від тоді в Нью Йорку не був).

XV. Ваше становище, що говоритимемо з тими російськими кругами, котрі переможуть, видається в теорії добрим, але у практиці не зовсім обережним. Бо відкіля знаєте, чи вони тоді счочуть з Вами говорити? Чи не лучче завчасу, коли вони ще жеруться і тому слабі та непевні, бодай понавязувати з ними? Зазначуючи, що остаточні умови будуть тоді, коли вони погодяться між собою. Звязки з часів упадку все луччі ніж з часів, коли противник сильний.

XVI. Важне! Хотівби я чисто популярним стилем написати малу статтю-брошуруку про предка п. Гетьмана, котрий правив Гетьманщиною, бо все попитують, „який він був”. Я відповідаю народови (не забувайте, що ворожа преса бє на те, що се був

слабий чоловік, який підлягав і жінці і Москві), що се був оден з найрозумніщих Гетьманів, бо серед дуже важких обставин, які вже застав, все таки вспів охоронити Україну перед утратою державности, яку ще мала, — і не за нього втратили ми державність до останка. А що до жінки, то говорять так тому, бо не був се дикун, який „мінає жінку за тютюн і люльку”, тільки культурний чоловік, який дбав про родину — любив жінку а жінка його. Та я дуже прошу про історичні дані для брошурки про сього Гетьмана в таких зарисах: а) важкість становища Гетьмана, яку вже застав і в чім вона?, б) що він робив або за Вашим міркованням (Ваша думка така густа, що навіть Ваші здогади схильний уважати на рівні з удокументованими твердженнями) мусів робити, щоб охоронити нашу державність від упадку, в) твердість влади тодішньої Москви, котра освідомить мене про важкість становища Гетьмана Івана Скоропадського, г) кілька заміток про тодішні заграничні відносини. Все те 10-15 реченнями, коли не маєте часу на більше; мені вистарчить те, що Ви знаєте і скажете — не шукайте за тим! Пожадані образки, докладніші дати (літо, зима, весна чи осінь), коли той Гетьман наставав і вмирав — для популярної розробки й живости представлення. Се річ потрібна — і я зроблю її порядно.

XVII. Дуже потрібна також реабілітація Юрія Хмельницького, бо наші ідіоти-історики представили його по образу з подобою свому — хоч я майже певний, що се був інтелігентний молодець, хоч і дуже недосвідчений. Про його інтелігенцію здогадуюсь з того, що: а) все таки у страшнім хаосі держався досить довго й виринав кілька разів, б) що зважився піти в монастир — благородна утеча й одинока, яка лицює правдивому лицареві, знеможеному вкрай і при безвигляднім становищі. Потреба статті-брошурки про нього важна тому, бо одинокий аргумент, який має тільк оправдання за собою у наших противників монархізму се те, „що, мовляв, робити, як трапиться дурний син гетьманови, бо трафився такий Хмельницькому”. Тут требаби згадати Віттельсбахів, де було багато божевільних, а прецінь, як вони прикрасили Баварію! Тут властиво головна суть аргументації за дідичністю — і треба її розробити! Кількість і якість даних як під XVI. А не забудьте про податкову систему в обидвох випадках, як є які дані про неї. Діло в тім, що треба в той спосіб підходити делікатно до переконня мас, що податки все мусять бути!

XVIII. Босий рухається далі — я помилявся, думаючи, що він людина „короткого віддиху”. Фактом єсть, що у Вінніпегу

розбив він кириню, оснувавши там січові курси. Се дасться почувти щойно згодом, що кириня розбита.

ХІХ. В Календарі „Свободи” (амер.) єсть розумна і пристойна стаття про п. Гетьмана та проти Петлюри. Се важне, бо календар той печатається в кількадесять тисячах примірників і цілий рік лежить на столах!

ХХ. На загал я переходжу сильні осциляції психічні — від упадку до піднесення і так раз-у-раз. Вже взяв я перший застрик інсоліни проти цукриці — і чуюся лучче. Мабуть родове здоровля візьме верх (мій батько роджений 1849 ще живе і все був дуже робучий, мати теж живе). Те, що я Вам не висилаю (напевно вишло!) брошури і біографії — дивна поява: се щось таке дивне, як те, що невольник лежаннем проявляє протест проти насильства — не знаю, чи зрозуміло я се представив. Будьте в тім виrozumілі — не гнівайтесь, хоч маєте право. Я вишлю. Дивне се й мені!

Чи Ви одержали мій лист з Клівленду (нерекомендований)?

Залучую оригінал протоколу зборів Старшин Січей 14 Округа у Клівленді (Огайо). З уваги на те, що там є оригінальні підписи, прошу зберегти сей протокол, бо колись може придатися. Тепер пересилати назад — шкода коштів на порто.

Прощу прийняти від мене найщиріше поздоровлення і поклін для ВП. Пана Ципріяновича

Осип Назарук

P.S. 1. Чи не добре булоб виробити там звіт про перелом в українській опінії в справі Гетьманату (ага, маю вражінне, що лучча тактика гльорифікувати се слово, не уникати його тому, що вороги порівнують з царатом) й розіслати чужим урядам (литовський я поінформував через знайомих тут Литовців).

2. Дуже вказаним булоб, якби хто поважний з Вашої верстви, напр. Грохольський — написав зміст „Заклику Головного Отамана” напр. до “Сзасу” краківського, давши вступ, що се прояв здоровий, бо відвертає маси від глупого руїництва: нашим хахлам імпонує, коли щось є про них у чужій пресі.

3. Не знаю, чи я добре зробив, але я вислав „Заклик Головного Отамана” — до Москви всім визначним провідникам російського большевизму, думаючи, що гіршого вони вже й так не нароблять, бо неможливо, а се може їх непокоїти психічно і спонукати до крику, з котрого наші пригноблені люде наберуть там надії й духа. Що Ви на се? Тепер гризуся непевністю, чи я добре зробив. Але — вони й так зналиб!

[Дописки на маргінесах листа]:

Коли вийде „Хліборобська Україна”? При кінці як Вам се вигідно, можете передрукувати „Заклик Головного Отамана”.

Не маю російської монархічної преси з Європи. Чи не моглиб Ви час до часу прислати мені якесь цікавіше число? Бо не знаю, чи увійдуть вони в обмін з двотижневиком, і адрес не маю.

Може знаєте, хто є „Літописець”? Він дописує до „Америки” з Європи — і колись сильно, тепер незначно виступає проти Гетьманату.

15. I. 1925.

Я вже хотів заліпити листа до Вас, як прийшла „Америка” з 13. с.м. ч. 5., а в ній стаття о. Ваня, молодого католицького священика, мого доброго знаомого ще з Канади, що тепер у Нью Йорку живе, целбса й культурного в формах чоловіка. Прочитанне тої статті навело мені такі рефлексії: навіть сей культурний католицький священик, котрий сам недавно і при свідках (я говорив з ним у Нью Йорку) казав мені, що ми в справі державній взяли одиноко можливий курс, конечний для виховання нашого народу, — виписує тепер останні дурниці!! Очевидно — поговорив з ним хтось — і вже перекинувся! А щож доперва говорити про нарід! Про бідну масу, темну від віків! Традиційно здану на те, щоб колихатися як збіже під подувом вітру! Якраз те, що се молодий священик — річ страшна. Бо се ознака, що глупий, розвальний, демагогічний тип нашого старшого духовенства, котре замість займатися уморальнюванням мас, займалося їх розполітованнем і ненависть їм вкладало в душу, — не переводиться! В часі, коли інші народи виховують багато просто ідеального духовенства! І хтож має той нарід помогти виховати до признавання якогось тривкого ладу, коли навіть католицький священик виступає як типовий демагог: хоче „заскарбити” собі ласку у маси криком, що „боронить” Галицьку Армію, бо її не згадано у „Заклику”!... А то раз „згадавши” її, треба згадати і тих Галичан, що йшли здобувати Київ від п. Гетьмана й деякі з них досі уважають себе тому героями, зруйнувавши державу! Се не виімок — о. Вань. Загал нашого духовенства не тільки не є духовенством у повнім того слова значінню, але й не є христіянами! Се погане, — мстиві, зависні, сварливі, демагогічні, без ніякої дисципліни в нутрі, матеріялісти — бо так виховані. Вже в семінаріях, замість думати про своє високе післанництво, думали й говорили про заможних дівчат та лінюхували. Потому

женилися і дивилися на парохії з тої точки, кільки з них витиснути грошей можна (се вислови о. Тарнавського, котрий добре їх знає!). І се ще та культурніша частина священства, котра все таки має такий культурний і дисциплінований центр як Рим. А щож говорити тут про так званих „незалежних“! Роспач і тільки!

Дорогий Пане После! Тут треба глибокої орки дуже важким плугом, заки щось можна буде трівкого засіяти у той переліг! З коренем треба виривати надзвичайно старі недуги, купу раків, що нищать організм нації під фірмою найсвятійших річей!

Ви писали, що ми тут за вчасно почали акцію. Яка ж радія! Ми, Пане После, почали її завчасно на 100 — 200 літ! Се ж Дике Поле — душа того бідного народу, здичіле через „ділання” таких священників-демагогів і т. зв. „інтелігенції.” Страшне, але правдиве. Кождий нарід має щось подавати молодому поколінню, що має читати й на чім учитися — цілий ряд мислителів з ріжних часів. А у нас? Сміх Котляревського, сервілізм Квітки, ножі Шевченка, анархізм Драгоманова, переважно пустий крик Франка (з виїмком „Мойсея”), страшну наївність Павлика — і цілу купу демагогів маленького сорту, у котрих їх маленькість постійно ще маліє при рівночаснім зрості нахабности й розвальности. Ще наймудрійші старі речі, як поученіє Мономаха дітям — але ж тими дрібничками (по величині) не заповнимо пустки в молодих душах. І тому чим більші вони з природи — тим більше їді в них (пригадайте Собі мої мрії про „потребу” ідеалізованя Кривоноса, заки Ви не зоперували того хорого напрямку думки у мене!) — по словам Міцкевича: *Wielkie serca, Aldono, są jak ule zbyt wielkie; Miód ich zapelnic nie zdoła, stają się gniazdem jaszczurek.*

Кажу Вам, що я вже боюся, коли бачу блиск здібности в очах Українця: бо з нього легко може бути здібний руїтник. Приклад: Ярослав Чиж, котрого я, бачучи ще дитиною, витягнув у гору — бо був здібний. Сьогодні він виписує з повним підписом, що я за гроші п. Гетьмана, дався „перекрутити“!...

Не думайте, що гіркість заливає мою душу — ні: за багато я бачив і терпів, щоб іще мати гіркість, „свобідну” до заливу душі. Тай Сенеку, котрий чудово пише про „вдячність”, докладно я читав. Мене заливає не гіркість, але страх на думку, що буде з тим нашим племенем... Щойно тепер розумію я добре свого покійного приятеля д-ра Анзельма Мозлера, котрий масу грошей і труду вложив у наш нарід і його національні змагання, а все

говорив: “Takiej niedobrej inteligencyi niema żaden ze znanych mi narodów. Z taką inteligencyą ten lud do niczego nie dojdzie”.

І щойно тепер розумію я страшенно тяжке становище покійних Князів і Гетьманів на нашій території — при постійній пропаганді Москви, Польщі й Мусулман! Отже тепер усі уряди світа бояться тої пропаганди одної Москви — а наша влада видержувала її сама — з трох боків — і то довго видержувала! Дивно тверда мусіла се бути влада! І до того сама була хора на виборність! Просто дивно, що так довго вдержалася на таким ґрунті і з такою горішньою верствою!

Дуже булоб добре, якби Ви, коли Вам час і здоровля дозволить написати історію української державности, — підчеркнути так, як Ви се вмієте підчеркати, труднощі нашої Влади! Та — мабуть Ви помрете перед виконанням сего великого діла — і все, що лучче вимре, зжерте журбою й недостатком, — а масу помалу розідатимуть агенти чужих влад і вона конатиме та розкладатиметься серед упідлень її так званих верхів ще довго-довго.

Такі типи як Ви і Вам подібні відійдуть у минушість подібно як відійшли наші князі, велика аристократія й Гетьмани — тихо й без скарги. *Utinam falsus vates sim!* Але так воно виглядає. І виглядає, що справедливо над тим усім панує така Москва як тепер і така Польща як тепер і така Румунія. . . Безоглядно, дико, глупо. Якась оргія глупоти, нікчемности й пакости насіла на ті землі — й важко боротися з тим, о, важко! Тільки — дітей шкода тих, що ще мають незіпсуті очі й дивляться на світ подібно невинно як діти справжніх народів. Але як дійдуть до „свого” віку — попадають в те, в чім батьки плавали. Треба писати для них, — а то для старших часто не хочеться думати вже інакшими категоріями як — слиною до пльовання.

Треба буде сьогодні вечором читати Тому Кемпійського, а то задушуся від думок і почувань.

Може за низькі тони моїх рефлексій, але що робити — такі вони є! Та — Ви певно й Самі їх маєте, може й у „ще луччим виданню”. Тут уже діло не в тім, що ми стратили державність, що скитаємось бездомні, непевні завтрішньої днини. (Ага! знаєте, на мене мусів бути донос і мені казали тут, що я „неправно” приїхав, ледви вдалося одержати дозвіл на постійний побут тут — бо вже грозили арештом і викиненням „туди, відки приїхав”, та я боронився, що я *homeless*-бездержавний, бо не маю ніякого горожанства — і якось згодилися, дати дозвіл. Хто зробив донос, не знати).

Та — пусте все! Добре єсть, що все минає. Мине й наше „положеннє” — і ми все ближчі до його кінця.

Майте гумор, Пане После! Я Вас ніколи не бачив усміхненим. А я — часто сміюся. І то голосно сміюся. Що Ви читаєте? Чому не поручите щось мені з Ваших улюблених книжок або авторів?

Щиро Вас здоровлю

О. Назарук

[Дописки на аркушах листа]:

Чи випадас пожалуватися у єпископа на недоречности о. Ва-
ня? Що Ви думаєте?

Большевицька преса приносить вісти, що автокефальна („ко-
зацька”*) церква православна визнала радянську владу (УРВісти,
Вінніпег, з 10. І. 1925), містить викиди з декларації тої церкви
надзвичайно демагогічні. Значить: розвал і там, де повинен бути
хоч зарис будівництва.

Знайомі прислали мені кілька чисел “Wiadomości Literac-
kich” — цікаві тим, що польська душа „злітературизовується” —
щораз більше й переходить у якийсь блискотливий пустоцвіт. А
московська — в пустиню. Наша — в нулю.

Може Вам коли пише п. Крилач, чи не бачив мого сінка?
Як він виглядає? Я вже довго нічого не знаю про нього.

70

Шікаго, 15. січня 1925.

Високоповажаний Пане После!

Вже по заліпленню листа приніс п. Змагар листа в справі
гетьманській до п. Луцкевича, зглядно до Комітету Білорусько-
го під Польщею.

Він просить або при нагоді доручити його особисто в руки,
не почтою й нікому другому як п. Луцкевичу, або задержати,
бо інакше польська почта може знати зміст і вийшлиб великі
неприємности для Білоросів і їх Комітету. На нагоду особистого
доручення треба буде довго ждати, але з тим треба рахуватися.

*) Думаю серіозно над тим, чи не вказано булоб згодом роз-
почати „хрестоносного походу” проти вживання назви „Січ” у
модернім життю, бо се впливає розвальню. Vide „козацька цер-
ква”! Що Ви на се?

Можна доручити сей залучений лист також на адресу:

Warszawa, Budynek Sejmowy,
Klub Białoruski
Poseł B. Taraszkiewicz
dla Klubu i p. Luckiewiczza

Просимо відповісти, чи можливе доручення.

З високим поважанням
Др. О. Назарук, Антін Змагар

P. S. Лист залучений просимо, розуміється, прочитати і написати чи правильно поставлена справа.

О. Назарук, Змагар

71

Шікаго, 22. січня 1925.

Високоповажаний Пане Посол!

Не можу не поділитися з Вами дуже приємною вісткою, котра вказує на те, в яку правильну струну вдарили Ви в народі: в 16 числі „Свободи” з 21. І. єсть допис простого робітника, якого тут знають (називається Космій) про Гетьманську справу, — яка мені дуже додала охоти до життя й роботи. Видно в ній цілковите зрозуміння ідеї. Віддихається легше, коли се бачиться. І працювати хочеться. А „інтелігенти” — пожалься Боже! Живуть фразами про „республіку” зі старих авторів упадаючого Риму, котрого вже й цезари врятувати не могли!

Помалу перелом в опінії зробиться. Може за тою мрякою і тріскотнею піде й будова-організація.

Як Ваше здоровля? Я якось оживаю! Подвійне число „Січі” вийде завтра.

З високим поважанням
О. Назарук

Число вже вийшло, сторінки погано відбиті!

Привіт п. Ципріяновичу. Коли вийде „Хліборобська Україна”?

72

Шікаго, 30. січня 1925.

Високоповажаний Пане После!

Звертаю Вашу увагу на малу, але гідну допись у „Канадській Фармері” з 22 с. м. під заголовком „Чи треба гетьмана на Україні”. Коли се писав той сам П. Космій, про якого я Вам згадував (з його підписом була дуже добра стаття у „Свободі”), то — хаос у головах комплетний — і остає тільки одно: не звер-

270

тати найменшої уваги на те, що пишуть хаотики і робити організацію, на яку нас стати і поки нас стати силою. — Мій стан фізичний погіршується, бо жолудкова хвороба (викликана ресторанами) зачинає на добре відбиватися. — Що з Вами? Певно не лучче.

Вашу брошуру я вже нарешті запакував. За найблищим „побутом” на поchtі надам. Тут хаос творять інтелігенти — неймовірний!

Щиро Вас здоровлю. Прошу поздоровити п. Ципріяновича.
О. Назарук

73

Шікаго, 2. лютого 1925.

Високо Поважаний Пане После!

Не знаю вже, чи я Вам не згадував в однім з попередних листів, що наші робітники з Дітройту, зорганізовані в „Січі”, прислали мені купу книг з області літератури й історії літератури, щоб я приготувався і приїхав до них з лекціями на ті теми.

І я тепер у вільних, переважно нічних годинах, сиджу над тими книжками і — приготуваюся. І так тепер перед мною: 1. Велика „Історія української літератури”, Возняка (2 томи), 2. Історія українського письменства, Єфремова (2 томи), 3. Історія української літератури, Лепкого (2 томики), 4. Літературна характеристика українських письменників, том I. — І. Франко, А. Крушельницький, 5. Спомини О. Барвінського (2 томи), 6. Комплет творів Шевченка, 7. Децо Франка і т. д.

Перечитав я Єфремова (дивну роботу: мішанина таланту з викривленням у голові, мішанина ненависти до большевизму з несвідомим ширенням його й абсолютно глупим недоціненням старої літератури), перекинув інші речі і спинився на кінці 33-ої сторінки II тому Возняка, переживавши дуже цікавий тестамент шляхтича В. Загоровського.

Спинився я, чи радше і спиноло мене вражіннє, яке мусить мати людина, котрій сиплеться на голову руштованнє будівлі, яку хочуть направляти, сиплеться разом з камінням, цеглами, брусами, бальконами й чудовими нераз карнізами тої ж будівлі. Не говорячи переносно, маю таке вражіннє. Всі ті працівники, що положили масу труду під свою працю, роблять в дійсности страшну роботу колочення душі молоді будучих українських поколінь. Бо ні в одного з них не бачу — при всій їх магазиновій учености, дійсно значній — зясуваннє собі самим, що таке література. Висновки їх — часом навіть дуже влучні, але — на

довжину одної цегли. Навіть архітрав уже за важкий для них! А про цілу будову і говорити нема чого! Тим більше, що се дійсно не будова, тільки якісь дивні розвалини — все, що вони описують. Се ж властиво — при всіх перлинах (як тестамент Загоровського) — якась шарпанина душ, з котрої вискакують на протязі багатьох століть оклики болю і судороги омертвіння і проклони. Словом — уся та велика купа праці і паперу пригадує мені т. зв. історію українського народу перед появою Вашої інтуїтивно сильної роботи, котрою Ви поставили сталеве руштовання покищо над одною її добою.

До того всего просто лякає мене факт, що М. Грушевський, найбільший з „магазинерів” нашої історії написав також величезну історію української літератури. Як можна було здогадуватися згори (і як се видно навіть з короткої рецензії В. Дорошенка тої праці, в „Старій Україні”), старий але роботящий хаотик Грушевський наробить тою історією літератури того самого, що наробив своєю Історією України-Руси і своєю „державною діяльністю”.

З Ваших листів знаю, що Ви по Своїй тяжкій праці займаєтесь читанням. Чи не булоб Вам можливо, перечитати й ті історії літератур (коли їх у Вас нема, я мігби написати Ів. Кревецькому, щоб переслав Вам зі Львова) та поробити до кожної з них бодай короткі „гльосси” *Randbemerkungen*, що надавалисяб до друку. Знаю Вашу солідність, котра єсть не тільки Вашою найбільшою вартістю, але й Вашим нещастям (та й нашим взагалі). Тому підчеркую, що тут вистарчилаб на разі Ваша, що так скажу, лопатна, рискальна (від слова рискаль, залізна лопата) робота: короткі, афористичні замітки: а) критичні й б) позитивні (вказуючі, що повинно бути). Думаю, що се моглоб Вам бути відпочинком і розвагою по Вашій дійсно каторжній праці (перероблювання цілих сторінок на популярніші, як Ви про се мені писали).

З сих Ваших афористичних уривків збудують уже інші, здорові й — хочу вірити — великі системи. Але мусять мати вказівки. Бо досі се тільки якийсь страшний хаос! Напр. Єфремов пригадує мені зрештою інтелігентну сільську молодицю або бабу, котра на базарі бачить всячину — і над одними восхищається та хвалить їх, до других відчуває (часто цілком неоправдану) нехоть і ганить їх, а сама несвідомо для себе підпадає моді і то східноєвропейській (характеристичне, як він не знаючи очевидно польської мови береться пояснювати деякі польські слова вживані давними письменниками нашими!),

Біда з Вашою, зрештою правдивою, теорією, що така література й такі історії літератур мусять бути як вислід становища певної здеклясованої групи людей. Але ся правда — правдива тільки „на загал”. Напр. і я здеклясований але відчуваю сильну потребу якоїсь упорядкованої лінії в розумінню того хаосу цегол, дротів, каміння і всякого иншого „відродження”, котре відродженнем не є! Очевидно не є! Як не є ніяким „відродженнем” те, коли жид-шматяр порядкує чи радше на окремі купи скидає найріжніші лахи і предмети, які прибирав за літа свого похатництва й посмітництва. При своїй низькій інтуїтивній силі напр. у відношенню до історії економіки той жид прецінь не в силі навіть зрозуміти вартість кількох обірваних старих шпаргалів, котрі десь знайшов на сміттю, а котрі напр. мають дещо з люстрацій великих дібр. Як бачите, — й робітництво, котре мені прислало сі (доволі тут дорогі книги!) тай штурмує мене вже від кількох місяців, щоб приїздити з лекціями на сі теми, — також відчуває потребу довідатись щось у тім напрямі. А я — признаюся — зволікаю, бо сам не можу собі виробити ясного погляду, з якої точки оглядати перед ними все те. Чесність наказує — сказати їм правду, як я її бачу. Та знову боюся, щоби се їх не прибило! Також тут, у Шікаго, греко-католицька парохія, котра під проводом енергійного пароха Тарнавського (шляхтич!) зовсім не зле рухається, предложила мені давати одну годину лекції денно в школі парохіяльній про історію й літературу українську (напереміну). Я відмовив на разі, кажучи, що не маю часу. В дійсности — я не маю ще виробленого погляду, ні навіть тіни розумного підручника в однім і другім предметі щодо його суцільности! Та коли я роблю собі, як то кажуть, скрупули з тим, як і що викладати, багато наших „прелегентів” „нічтоже сумняшесь”, читає „лекції” просто страшні своїм хаосом й шкідливими протиріччями! Все те йде в масу й пізніше відзивається нам на кожній області без виїмку, до родинного життя включно! Бо такі „прелегенти” розібють в пух і прах усе! Лишаються по такому вітрі „землетруси” тої маси.

Иншими словами — всі ті книжки, всі ті лекції, якими недосвідчена людина може тішитися як „доказами”, що ми „відроджуємося”, — являються в дійсности тільки доказами тріскотні абсолютно пустої в найлучшій разі, а шкоди в звичайнім і нормальнім „бігу справ”. Се тільки розмішування глини, котра й так уже до неможливости подібна до болота!

Так я відсунув, ізза внутрішньої неможливости, лекції в школі парохіяльній. Але з лекціями до Дітройту таки треба буде пої-

хати! Думаю зачинати їм викладати з такого становища:

Щоби зрозуміти, як і що читали наші прадіди в початках нашого письменства, треба пам'ятати, що се були люде абсолютно неподібні до всіх*) тих, що пишуть вам „історії літератур”: бо наші прадіди були люде глибоко віруючі в Бога. Святе Письмо було для них дійсно святе. Тому наперед мусимо відчитати: а) одну главу старого завіта (про сотворення світу), б) одну главу нового завіта (нагірну проповідь), в) один псалом (напр. 50-ий або 1-ший). Щойно коли увійдете і ті з вас, що увійдуть духом у ту чуттєву атмосферу, в якій були Ваші прадіди, що читали або слухали того, — зрозумієте, чому така була у нас колись література, а не інакша.

Чи се, на Вашу думку, буде добра інтродукція, а як ні, то яка булаб добра? Зі старою епохою — до Татар дам собі якось раду. Але як викладати полеміку Православя з Унією? (коли я переконаний, що унія вища і міцніша культурно). Коли в кожній історії літератури представлено навпаки — як щось „своє” нещасний мультітудинарнособорний принцип, на основі котрого всі шевці і кравці хотіли рядити єпископами в духовних справах і се виставляється як ідеал! (Дивись навіть Історія Літератури Возняка, напр. ст. 33, II тому). Та від біди і тут спробую дати собі раду, ставши на становищі, що всякий поступ був силою накидуваний і дуже часто ворогами!

Але що робити з так званим „відродженням” (від Котляревського!), з усіма тими Гулаками, плаксивими Квітками, гайдамацькими різунствами Шевченка („будем драти, пане брате з китайки онучі” — і в консеквенції розбивати фортеп'яни та венецькі зеркала!), непередуманими, чи властиво страшно передуманими матеріялізмами й пантеїзмами Франка (в його поемі „Іван Ви-

*) Возняк на стор. 49, II тому називає владик, що заявилися за Унією просто — апостатами! І сам на православя не переходить (він гімназійний учитель) і „Просвіта”, котра головно стоїть агітацією за нею уніятських священників, видає таку книгу! Просто — зразковий хаос! І що з тим робити? Се може зразу не викликає наслідків, але згодом викличе напевно, не кажучи вже про аномалію, що чоловік, котрий єсть греко-католиком, бо не виступив з тої Церкви, виписує проти неї, а найповажніша в краю інституція видає се! Чи ж не можна було зреферувати тільки ту справу, а не вдаватися в полеміку, самому стоячи в таборі, проти котрого полемізується! Чудово. Яка Ваша думка? Чи писати про се?

шенський” і навіть у його „Мойсею” — дивися теорії Азазеля!), з „Раєм і поступом” Драгоманова (котрий знаменито приготував нас до „раю” і „поступу” під московськими большевиками), словом з усіма тими, що їх в оден гуж у нас називають корифеями й відродителями, — абсолютно не знаю. Ні брехати, ні душею кривити не буду! А того проминути неможливо! Отож діло в тім, яким способом з того вилізти? І про відповідь на се питання прошу (як і на інші — підчеркнені червоним олівцем) хоч би й найкоротшу. Що і як тут говорити? Заки прийде Ваша відповідь, я ще не виберуся.

І таке у нас з усім! Мочарі і тепличина припетська! Як заїздили туди наші батьки, втікаючи перед татарами, котрих самі скріпили, так і досі важко вилізти. А що робити з общинними речами Винниченка? Про футуризми й інші хаотичні кубізми вже й не кажу. Се якась піна з писків (вибачте за слово!) пняних прочуттям руїни людей — тай тільки! Словом — ціле так зване відродження літературне тільки в однім наближенню до зрозумілої мови, має для мене вартість, ото ж чисто формальну. Бо змістом — воно радше декаденція в порівнянні зі змістом літератури дотатарської доби! І як се сказати простим робітникам? Вони ж запитають: ото ж на чім образувати свій ум? Куди йти? Де і чого шукати? Бо тими останками старих, дотатарських річей чейже годі заповнити потреби сучасности!

Ні історії опрацьованої нема в суцільности, ні історії літератури, ні самої літератури, — лише брошурки Бухаріна про „рай”, який большевики хочуть сотворити, кружляють в масі тай зачинають кружляти ще гірші анархістичні „твори” („соціометрія” Турчанінова, про яку я Вам уже раз згадував). Просто — роспач і тільки! І виховуй же ті величезні маси, коли не тільки нема їм що в руки дати, але й сам не знаєш, на яку ногу ступити! Уявіть Собі тільки таке „становище”!

Пан директор гімназії Антін Крушельницький навіть не прочував, яку страшенно їдку іронію написав, хвалячи Франка (ор. cit., стор. 4) словами: (Франко) „був на стільки щасливий, що міг бачити, як тим новим життям (якому він дав основи) зажила вся наша суспільність!” Ой, та й зажила ж! Аж дихати важко! Вже старе, галицьке москвофільство — хоч яке воно осоружне в заложенню своїм — мало куди більше будуюче для народу письменство! Прикро се писати, але — се правда й нікуди її діти! Строго логічно річ беручи, то правильним і найбільш послідовним сином українського руїництва пером являється страшенно розкладовий редактор „Української Громади” Микола Цеглинсь-

кий у Нью Йорку, той Аретіно української „творчости”, розуміється без його пера й успіхів у вимушуванню грошей. Arrettino en miniature!

Колиб Ви знайшли час і можливість відповісти мені на сей лист, Ваші відповіді послужилиб мені як точки опору в виготовленню правильного становища бодай для принагідних лекцій, котрі також мають своє значінне часом, навіть таке важливе в наслідках, що й передбачити важко.

З дійсно глибоким поважанням
Осип Назарук

P.S. Відпис Вашого листа піславби я відси напр. Пачовському й Бірчакови, котрі мають значну продуктивність. Се важне!
О.Н.

74

Шікаго, 4. лютого 1925.

Високо Поважаний Пане После!

1) Прийшов Ваш дуже змістовний лист з 16. І. 1925. Колись (як його випечатають) уважатимуть мене ідіотом, що я досі не зрозумів Вашої теорії як слід. Але годі! Хай се послужить доказом страшного занедбання що його віками доконувала Ваша кляса, що маючи освіту і практику та традицію правління, не дала (аж до Вас) ні одної стрічки теорії, на котрій моглиб виростати мозки будучої інтелігенції та вправлятися бодай в читанню річей зі змістом! Хочби дали були один переклад з теорії французьких легістів! І того ні! А тепер іритуєтеся, поручаючи мені читання Ваших „Листів”, котрі я всі по кілька разів перечитав з олівцем в руці, як про се свідчать мої примірники „Хліборобської України”. Та — щойно по Вашім останнім листі починаю яснійше розуміти Вас. Та все таки остає у мене одна неясність, яку прошу вяснити, бо не розумію. Приклад: Єсть уже Гетьманська Україна і єсть Уряд, настановлений Гетьманом; приходить до конфлікту в поглядах між Гетьманом і Урядом; за урядом стоїть представництво станово-клясове в переважаючій більшості, *quid iuris?* Що наступає правно? Чи Гетьман має право розв'язати представництво й уряд та покликати нове представництво й новий уряд? Чи може правно опертися на меншости представництва і з нього покликати уряд? Коли се може зробити? Як довго може покликати нові представництва й уряди, коли вони уперто стоять на тім, на чім стояв перший в хвилі вибуху конфлікту? Приймім (для комплікації), що Гетьман має рацію.

276

Хто укладав закони, яким підлягає й Гетьман? Чи се не ослабити його поваги, коли про закони рішатиме представництво? Що армія правно має й повинна робити в разі впертого конфлікту (при психозах), яких ніяким тактом не можна усунути: тоді треба *biegen oder brechen!* (Я особисто волів би дати правну владу рішення Гетьманови, але Ви на се після Вашої ж теорії можете сказати: Се охлократичний принцип бере у Вас перевагу в думці). Волю — по своїй страшенно прикрій практиці — навіть зле рішення одного, ніж розвал, неминучий при віддачі права рішення мультитудинаризмови в якій небудь формі; розуміється, такі конфлікти се річі виїмкові, на загал Ваша теорія видається мені добра й у нас спеціально добра.

2) Про хитання і зневіру бесіди не може бути: я вже вистояю до кінця (свого фізичного) при Гетьманській ідеї й Династії. Повторяю, що твердість не є привілеєм аристократів. На „опінію” — вибачте — свищу не від тепер, бо знаю: I. як вона міняється, II. що вона варта навіть у тих народів, котрі її мають, III. що у нас її властиво нема, хоч треба її сотворити. Мої хникання мають Вам тільки дати „восковий” відтиск подій і фактів.

3) Во істину — три-четвертини часу давати на переписку се вже марнування його — особливо при Вашій хворобі! А що буде, як Ви перетяжитесь й не зможете скінчити того, що уважаєте дуже потрібним? Думаю, що немилосердно й без огляду на такт в приватних та публичних справах треба скоротити листи до мінімум, бо вийде аналогія до того, що говорять про митрополита Шептицького, напр. така: „Одну нам теоретично-державну голову від 700 літ дала аристократія тай та змарнувала свій мозок на пропавші листи!” Ви ж маєте підставу сказати всім, на машині вибитим, „стереотипом”: „я хворий тяжко й будьте ласкаві вибачити за коротку відповідь”, — не кажучи вже про інші причини. Така переписка се ж — Ваша рулетка в Монте Карльо!*)

4) Ad 1 в) Вашого листа: Час уже іменувати тих виконавців! Хочби для підготовки різних справ — на всякий випадок.

5) Признаю, що в слові „всі” лежить моя помилка і постаюся скрутити сей зворот. Але не розумію інтенції Вашого писання, що „вишукування спільної емоції творить тим більшу руйну”. Чи се значить, що маю цілком припинити пропаганду гетьманської ідеї на вічах і в пресі? Я готов се зробити, коли скажете, що се Вам не вигідне (без найменшої, розуміється „образи”

*) Знаю, що се засильний зворот. Але хочу натиснути!

готов!). Тільки — а) чому? б) Що тоді писати й говорити? Бож машина раз пущена в рух вимагає вже „поживи” власне ідеолгічної того рода. Творення організації без впоювання ідеї може скінчитися легко на тім, що по наших відході (миж не вічні, навіть якби вже тут, на сім засланню прийшлося життя кінчити), то організацію тоді вхоплять вороги нашої ідеї в руки.

6) Годжуся з Вашою думкою, що лучше, щоб імени Пана Гетьмана не надуживати і не зуживати на „акцію”, ноти, заяви і т. и. та щоб се робив центр п. Гетьманом призначений. Але — нехай же той центр уже раз буде!

7) Змаганнем, зрозуміти монархічну ідеологію, присвятив я (і ще думаю присвятити) багато часу і праці, не трохи. Але прошу й Вас, Пана После, зрозуміти, що не легко з ферменту, в яким я кипів поверх 20 літ — перейти до упорядкування, коли абсолютно не було на чім навіть думки спинити. Ваші речі — недавні. Вагу слова „недавні” можете скорше оцінити Ви ніж я, бо Ви людина, що виросла з традиції, а я щойно у практиці (а чим коротка практика одного життя?) відчув, що значить її нестача! Се відчуття властиво негативне. Перше зрозумінне позитивне ваги традиційної практики в думанню одержав я з Ваших листів до мене щойно тут, коли побачив, що Ви нераз лучше оцінили ситуацію тут, хоч її не бачили на місці, ніж ми.

8) Чим уважає себе „Січ” в Америці й Канаді? Перший раз пригадуєте мені сим питанням ту французьку принцесу з часів революції, котра питала, чого так люде кричать, а коли їй сказали, „бо нема хліба”, відповіла: „То дайте їм бубликів” (Kuchen — по німецьки я се читав). Коли я сюди приїхав 2. XI. 1923, застав я такий стан (коротко): Неймовірне жертя між усіма округами й центром над абсолютними „пустяками”, над стилізацією листів наприклад і головно над тим, чому, мовляв, не питали Ви нас (в чім небудь, що не варта сірника!), як також над пустими титулами. Засідання тягнулися поза північ і я виходив з них наче збитий буками (припускаю, що так власне мусить почуватися збита людина), абсолютно не знаючи, чого ті люде так жеруться (головні причини жертя йшли від сходу Америки, де здавна розжерті наші). По довшім часі я зрозумів причину того невинного жертя: Була се — серіозно говорю — потреба сварки, вихована й виплекана довголітнім жертям „інтелігенції” на еміграції, хоч в організації січовій був властиво один одинокий інтелігент, Д-р С. Гриневецький, який терпів таке літами, чого я не в силі бувби витерпіти навіть якби з голоду прийшлося вмирати! Се та сама сварка, що під кожною церквою тут шумить

— за що хочете! Корінь її, думаю, сягає ще часів, коли старі братства жерлися з єпископами! Вірю в се твердо, що се ділична сварка. Про те, чи Січ армія, смішно булоб і подумати. А хоч як смішно було подумати, чи се не армія, то мабуть і коли можливо — ще смішнійше булоб подумати, що се політична організація. „Кличі” були всілякі, які хочете: і армейські і політичні і релігійні і церковні — все під кутом сварки. Словом — хаос не до описання: представити той хаос, по Вашим власним словам неможливо, його треба бачити. Дальший хід подій Ви знаєте з моїх листів, з органу та зі звітів про зїзд січовий і про порушення та переперте гетьманської ідеології. Д-р Гриневецький і я переперли централізацію (при чім молодий д-р М. Сіменович дуже нам спритно поміг), котра усунула бодай сварки звязані з виборами старшин (але помітно ослабила оживлення*) по сотням) та довгі й пусті засідання централі, від котрих я цілими днями спав, чи радше дрімав у ліжку з перевтоми. Тепер властиво стоїмо на міліні, під котрою бурчить іще давна вихована до сварні вдача.

Що уявляє з себе ся організація? Слово чести даю, що — не знаю. Частинку маси, з котрої я походжу, а з котрої може колись буде нарід-нація там, у краю, за морем, — бо ся частина, що тут, очевидно вимре й за 20 літ її потомки вже читатимуть по англійськи виключно; багато по мені українських редакторів уже тут не буде. Значить: моя праця може тут мати тільки значінне рефлексу, на старий край киданого (злого або доброго), але тільки рефлексу. Яка армія? Яка політична організація? Якби так ще заки вимруть тут наші повстала українська держава, можнаби відси вислати для тої держави від нашої організації — *sit venia verbo*: а) яких 500 людей, здібних до поліційної служби або жандармерії — по курсах про сі справи, б) яких 20 дуже спритних поліційних агентів — теж по курсах, в) яких 20 перекладчиків англійської мови, колиб були потрібні, г) яких 20 спритних бизнесменів до ріжних річей (при кождім требаб уважати на поручення Головної Екзекутиви й Єпископату). Правдивих офіцерів маємо тепер стільки, що їх на пальцях рук можна порахувати й ще трохи лишиться — пальців. Чи боввий відділ зі 100 можнаб виставити, сильно сумніваюся. Що при сприятливих обставинах наших січових відділів можнаб тут ужити як вербункові бюро, се правда. Скільки правдивих жовніврів розсипа-

*) Бо нема над чим сваритися! Подібно, якби алькоголікови нараз забрати алькоголь — спустить ніс!

них є у нас і в Америці — ніхто не знає. Чи вони не зіпсуються ще, теж годі знати. Ось і все що до армії.

А що до політики, то пожалься Боже! Яку тут політику можна робити? Значить: Остається таки — пережилитися на „армію”, коли вже доконче треба якусь номенклатуру покласти. Так ми з головним отаманом й говорили про сю точку. А тепер Ви, Пане После, „будьте мудрі” з того всего, що Вам тут правдиво представлено. Та — у ворогів не лучче, як то кажуть. І просимо сказати, що з тим „фантом” робити на Вашу думку. Ага — ще треба згадати, що в разі потреби можна тут мати ще горстку (дуже маленьку) наших, вихованих на офіцерів в американській армії. Як вихованих, певно знаєте.

9) В Америці Українців заможних дуже небагато — і абсолютно і релятивно річ беручи. Бо се молода імміграція тут.

10) Пишете, що Англія поборює агітацію комінтерну, але не думає втручатися у внутрішні справи „советів”. Здається, що в разі першого луччого замішання при більшим безробіттям комінтерн втрутиться в англійські внутрішні справи — і то порядно. Внутрішній розвал большевиків може тягнутися десятки літ. Атже навіть петлюрівський, далеко глушійший від большевицького, тягнувся довго, хоч не мав забезпеченої території. Енергія Жидів у большевиків кольосальна! А нове покоління все таки вже підковується — воно вже не знає про инший лад як большевицький. Що з того всего вийде? Чи се правда, що маса німецьких фаховців там працює в Росії? Вам, як вихованому в Росії, лекше се зміркувати, ніж мені.

11) „Хліборобської України” я вже троха продав — мало. Гроші пішлию п. Жеребкови.

12) Пана Босого здержуватиму від пропаганди — але до якої міри?

13) Вашу записку для Росіян католиків перечитав я дуже уважно. Рівно цікава, як і обережна. Страшенно обережна.

14) Референдум у справі Гетьманату пропонували д-р Л. Мишуга і о. Струтинський. Якби не мій спротив, булоб перейшло се на засіданню „Обєднання” — напевно.

15) З п. Тимофієвом бачився й говорив на зїзді „Обєднання”. Було се так: Я сиджу на естраді як секретар зїзду — бачу: входить п. Т. і сідає як гість. Я мав власне промовляти і подумав, що добре булоб, порозумітися з ним, що говорити. Тому сходжу з естради і йду до нього та беру його на пять хвилини до сусідної кімнатки й кажу. „хочу порушити справу гетьманської ідеї, чи радите гостро перти, чи ні?” — „Раджу не перти”. —

„А Ви, питаю, будете що говорити і що?“ — „Як би треба, можу сказати щось“. Тут сказав, що (зміст маєте в пресі, бесідник з нього дуже слабкий для маси). Я погодився з ним у всім, що говорити. По своїй промові питав я його, чи добре я говорив. Сказав, що добре, але хоч се потрібне, та муки з того мелива мабуть не буде. І з тим я погодився. Він ідеєю зайнятий, але здивачів в порівнанню з тим, як я його бачив у Відні. Ми ще потому з ним говорили довше. На людей у „Свободі“ казав, що вони „безнадійні“. Питав я його, чи стоїть у звязку з Вами. Казав, що так, і журився, що Ви (особисто) в потребі, та він не може допомогти. Я думаю, що Т. як старий холостяк може геть здивачити — натуральний хід речей: не мати журби про родину зле! Ще гірше, ніж мати журбу. Писав мені потому В. Лотоцький, редактор „Свободи“, що Т. написав Вам, щоб на січовий рух не дуже рахувати. Я відписав В. Лотоцькому, що розумно написав Т. От і все, що можу сказати про Тимофієва.

16) Дякую Вам дуже за признанне в справі редагування „Січі“. Се підбадьорує. А колись — прошу сказати й кілька заміток. Лайок не буде. Слово „смаркач“ се в приповідці, а з пісні слів не викидають, хіба цілу пісню. Добра єсть увага про генерала і „кулакобитіє“ в стіл, хоч парламентарний посол несмачний, який бє у стіл п'ястуком. Найлучче сподобалося мені, що „житте коротке і сумне“, Часом і скучне до того! Та годі! Треба його донести якось до мети, за котрою Бог знає, що єсть. Я був два рази на спіритистичних сеансах. Чи думаєте, що се „блеф“? Не можу зорієнтуватися! Флямарион — учений правдивий — пише, що ні. У звязку з тим був анонс у нашій газеті про „духи“. Я запримітив його аж по випечатанню — бувби дав своїх 6 дол., які одержала адміністрація за анонс, щоб не містили. Другий раз складач, старий, упертий Буковинець помістив його „на свою руку“ навіть всупереч волі адміністрації, цілком безплатно! Він уже „вилетів“ з друкарні, при чім я так зіритувався, що два дні відлежав.

17) Відбитку з „Заклику Головного Отамана“ зробимо. Досі стоїть склад. Але рішучо неможливо було відбити: ми переносилися до нового будинку. Довго се тревало, перенести цілу друкарню й умонтувати нові машини. А потому — треба було робити на гвалт бізнесові друки, бо не було б чим заплатити робітникам і все сталоб. Властиво та друкарня удержує організацію — і часопись видається тоді, коли можна урвати трохи часу від бізнесових друків (анонсів і т.и.). Се велика мізерія —

і з дня на день тягне се бідне підприємство дуже жалюгідне істнуваннє.

18) Відбитки зі споминів Гаркавенка не буде: він навіть 100 дол. не міг дати на папір і брошуровання. При тій нагоді пізнав я, що ті борці (крім тих, що є в тресті) дуже бідні: анонси, в котрих пишеться, що змагання йдуть за 500 дол. і т. и., се „блеф”, щоб заохотити публику. В дійсности гроші мають тільки борці, що захопили трест у свої руки: той трест не допускає навіть до винайму більшої галі для новоприбулих борців, а до великої преси їм уже ніяк добитися! Америка не має навіть тільки свободи конкуренції, що Европа. До тресту прийнялиб і Гаркавенка, якби він згодився, що буде кластися „як корова” (його зворот) перед кождим, коли йому скажуть кластися. . . При тій нагоді довідався я, що той другий борець, син поміщика з України, про котрого я Вам згадував, утік до Варшави, зробивши якусь негарну мальверзацію з дорогоцінностями чи грішми чужої жінки. Детективи за ним шукали, але він був уже на Океані. Дивний се світ — тих борців. Гаркавенко дуже інтелігентний але пережертий життям і російською культурою. Шкода його! Бо має великий обсерваційний змісл і розум та прекрасно і скоро орієнтується що до вартости людей.

19) Чи не маєте Ви тих чисел „Українського Прапора”, в котрих нападає на мене орган п. Президента? Як маєте, прошу прислати мені. Я хотівби відповісти, бо се вже скидається на брак поваги, уживати далі титулу Президента Галицької Національної Ради, хоч вона від пяти літ засідань не відбуває і ніколи не буде відбувати (члени вимерли й розбрелися). І за які гроші видається той органик? Варта його прилюдно запитати.

20) Залучую картку перестрашеного В. Босого котрому хаос мряки нашої поміж пальці розлітається. Я сподівався того вже давно. Порадив я йому, не брати собі до серця того. Се навіть лучше, що він завчасу вилічиться від віри в тріскотню. Я поручив йому — пильно читати — Тому Кемпійського. Ся книжка дуже сталить душу на всякі невдачі. Божественна книжка. Щойно тепер розумію, чому Греки вживали того вислову у відношенні до творів деяких своїх творців.

21) Дорогий Пане После! Чи Ви знаєте, що я приходжу до переконання, що ніякої нації, ні держави з нас не викреше ніхто й ніщо, коли не дамо релігійної основи провідним верствам! Церква без праці світських у тім напрямі не вдіє багато, бо в масі вже вкорінена якась дивна злоба у відношенню до духовенства. Зрозумів се оден з найбистрійших умів, колишній ра-

дикал д-р Володимир Охримович і написав свою відому брошуру. Але вона слабо опрацьована — нема „переходів” у ній, нема процесу, як він дійшов до зміни. Тепер мені ясне зачинає бути, чому вся державна культура нашої княжої доби так була на релігійне виховання, але се було надто механічне, що вони тоді робили. Тепер треба віднови того всего — з пристосованням модерних досвідів, нервів і думок наших часів, з ужиттєм т. зв. науки, штуки, белетристики (Бурже у Франції), кіна і т. д. Вчора був я тут у кінотеатрі (2-ий раз від коли я в Шікагу) на White Sister (Біла Сестра) — чудова штука на тлі релігійнім! У нас до духовного стану повинно піти більше людей з культурою яку має митрополит Шептицький (Чи Ви знайшли нагоду пригадати йому про потребу споминів?). Без того наша Церква не відіграє ролі в піднесенню тої хаотичної маси. Чим більше вдуюся в той хаос, тим лячніше робиться на душі — бо чим глибше думка копається в нім, тим більше переконується, що ніяких фундаментів під свою будову нема: все мряка й то їдка мряка, тут і там нескоординовані камінці та багато дуплавного дерева. А журитися тим важко, особливо, коли подумати над тим: Що нарешті буде з тобою самим? з твоєю дитиною? Хто займеться її вихованням? Важко кричати на тім степі „беззахистнім, безводнім”...! Тай що з того крику вийде? Чи се не самообман і чи Польща та Росія таки не поділяться остаточно тими великими просторами, як закроїли вже свої поділи давно-давно? З другого знову боку стає перед очима мала, паршива Ромунія, котра якось держиться зі своїм короліком і має можливість свобідно розвиватися. Темна будучність наша — тай тільки. Але над релігійністю наших верхів требаб попрацювати! Се ще найконкретнійше зі всего мабуть. І, як сил у мене стане, я возьмуся до праці над тим. Вже у свою повість „Проти Орд Джінгісхана” вбгаю се — скільки зможу. Добре, що не надрукував досі, хоч пропонували свого часу у Львові! був — великий пустоцвіт, над котрим я багато напрацював. Тепер щойно дозрівають у мене потрохи деякі конкретні думки і я спробую їх вложити у той пустоцвіт великий (2-томовий). Але часу так мало! Хотівби я ще: а) написати великі спомини з свого життя, б) книжку досвіду для молоді (зачну по 50 р. життя), деякі історичні повісти й оповідання. От і все, що зможу ще мабуть дати. Якже зле зробив я, що не послухав колись матері, котра дуже хотіла, щоб я йшов на священика вчитися: бувби мав я тепер масу часу до праці. А так — розтріпав його на пусту тріскотню а тепер останками сил гоню (Цукриця уступає під впливом за-

стриків інсоліну — може уступить зовсім! Тоді ще буде змога інтензивніше попрацювати). Чую, що треба у нас сотворити якийсь гурт, міцно зіспіваний, котрий почавби від основ перебудову всего — in caritate et membris, як то кажуть. Інакше, той хаос тільки страшно кипітиме ще довго-довго й нічого не дасть сталого. Се більше діло, ніж мені зразу здавалося! Ми вже думаємо категоріями палат, військ, держави, а тут ще степ, мокрий, мочаристий, де треба дренавання, заки на нім худобина, не то людина, виспатися зможе і травиці попоїсти! Уу — ! як же ми вискочили думками вгору й наперед — як фантасти!

22) Чую, що Панейко 14 днів видержав у „Ділі” і пішов! Шкода! Але що і Донцов покинув свою партію, ото ж є бодай потіха, що ломиться — все. Може якась там перебудова можлива. Добре булоб, якось Панейка на редактора „Літературно-Наукового Вістника” пхнути. Але як? Тоді він, Ів. Кревецький, Ів. Крипякевич моглиб там у Львові творити малий гурток, здібний до праці і малиб поле до неї.

23) Чи Ви знаєте брата митрополита Шептицького? Се має бути молодий чоловік (я не знаю його). Можеб його удалося спонукати до праці над теоретичною підготовкою до релігійности модерної молоді? Бо все відоме мені духовенство се звичайні zjadacze chleba, з котрих крім сповіди і відправи нічого не витрясете! Якже бідно родить наша плодюща, сита земля!

24) Що до тексту присяги то треба той текст взяти наперед на засіданнє. Тоді й відповідь дам.

25) Ще вертаю до справи Січі як організації. Думаємо поставити її на основі посмертного для родини січовика, бо організація стоїть досі на крику „патріотичнім” і довго так не встоїть. Плянів тут що не міра! Що з того всего вийде, Бог знає. От — живемо з дня на день — “bez marzeń i bez snów”. Вчора знову від довшого часу снилася мені Галичина — шлях між Львовом і Золочевом, по боках гарні фоси, поширені, свіжо покопані. Ой, якби я хотів вернутися до Галичини! Та — Ви певно знаєте се почуваннє й бажаннє повороту! Сильно знаєте. Та — що робити! Треба тягнути тачку свого життя поки сил стане. Цікаво, що я мав колись часто думки про самогубство, як мені лучче жилося, а тепер як гірше, то не маю тих думок.

Дуже щиро здоровлю Вас і пана Циприяновича та остаю з глибоким поважаннєм
Осип Назарук

P.S. Хоч як мені приємно одержувати листи від Вас, але я

дуже прошу, не переладуйте Себе бодай тягарем переписки зі мною. Одно речення відповіді на запит — мені вистарчить. Щиро се пишу. Желаю Вам гумору! О.Н.

75

Шікаго, 16. лютого 1925.

Високо Поважаний Пана После!

І. Прийшов лист п. Гетьмана з 24. І. до мене позавчора, а до д-ра Гриневецького день передтим. Коли се припадок, то добрий припадок, бо амбіції емігрантів дразливіші ніж людей, що виростають і живуть на своїм ґрунті.

Листи п. Гетьмана безумовно розумно уложені. Так власне повинен писати правдивий Гетьман.

По перечитанню листів п. Гетьмана в присутности головного отамана й головного секретаря було таке: Д-р С. Гриневецький заявив: „Найважливіше місце в тім, що Гетьман стоїть на становищі суверенности української держави. А найбільше сподобалося мені се, що нічого не обіцяє. Але з тих листів видно, що за ним нікого нема і, здається, не він їх писав”.

На те я: „З тих листів видно, що є й інші організації за Гетьманом, не тільки наша, бо Гетьман виразно згадує про се, а ні він, ні Вячеслав Липинський неподібні до наших „демократичних” проводирів, котрі все писали що Японія й Англія й навіть Франція нас уже визнали. Ті, неправди не пишуть. А що до авторства листів, то хоч вони дуже розумно, на мою думку, написані, Гетьман як бувший генерал, що видавав не один наказ для трохи більших сил, ніж наша, — мусить мати відповідну практику у взаєминах з людьми. Що Вячеслав Липинський міг знати зміст листів наперед, се інше діло”.

З сим головний отаман погодився й зараз сам поручив головному секретареві виготовити для п. Гетьмана цифрові звіти з організації. (Се затяжна робота й потриває).

Розмову вище наведену подав я Вам на те, щоб бачили, як люде розбирають усе докладно і звертають увагу на найменшу дрібницю.

Що до сухости, то в першій хвилі листи п. Гетьмана дійсно таке вражіннє викликають, але скоро те вражіннє само щезає й вони стають у світлі, яке Англо-Сакси називають „ол райт” (впорядку), зворот, який вони надзвичайно часто вживають (а ми надзвичайно рідко).

Листа до мене перечитав я кілька разів з увагою, яку повинен мати юрист (хоч не все я її маю) та можу сказати, що

він для мене зі всіх точок погляду вповні вдоволяє (коли мені годиться ужити цього слова про „вдоволенне” з огляду на те, що я належав до тих, що з якогось — щораз більше для мене дивного — замрячення „облягав” того ж Гетьмана в Києві). На загал мені особисто — по навязанню з Гетьманським Центром і самим п. Гетьманом — з огляду на моє розбите вже особисте життє — сей звязок заступить усе инше, — та без огляду й на се я вже видержу при нім, бо дуже вже перелилося через очі, ніс й уста багато того хаосу, в яким я досі плавав і нуркував.

П. Рівночасно з листом п. Гетьмана прийшов і Ваш лист з 29. I. (другий сего року). Відповідаю по порядку на підчеркнені червоним олівцем місця й инші:

1. Протоколи з нарад у Клівленді я Вам уже вислав порученим листом. Певно вже тимчасом дійшли.

2. В церковно-релігійній справі по ріжних ваганнях і карколомних скоках „Січ” ще на пятім зїзді станула на таким становищі, яке Ви поручасте й таку ухвалу прийняв зїзд (вона надрукована). Але добре, що Ви згадали й вияснили се, бо се тепер нас впевнило, що се добре і яснійше нам. (Ухвалу маєте в першій позїздовій числі нашого органу).

3. Всякі важнійші постанови протоколується.

4. Ваші погляди про те, що найлучче не полемізувати з „неоправославними”, вповні поділяю. Я се на зовні робив інстинктивно, а приватно з ними я в листах полемізував — і дійшло до того, що вони перестали писати: не стало їм аргументів мабуть.

5. „В Чехії не можна інакше” — пише Вам той дивний видавець чи редактор і „коментатор”. Се правдиве, Пане После! То значить, що я розумію його. Тим хаотикам, нераз дуже щирим, видається, що дійсно інакше не можуть робити, як роблять. Се переважно люде хорі на брак центру в душі. Тому з ними треба делікатно поводитись.

6. Склад „Заклику Головного Отамана” ще стоїть. Все нема часу, щоб його зломати й відбити. Я вже писав про се. Але зробимо.

7. Правдою єсть, що пишеться з гордості: „я людина з черні”, але се „з ґрунту”, засадничо інакша гордість, се „гордість на збитки”, гордість навиворіт, бо річ ясна, що кождий, хто походить з черні, волівби не походити з черні. У Каспровича — мабуть я згадував Вам раз про се письмом або устно — єсть сильне місце, що пояснює якість тої гордості у певної категорії то є у одной категорії людей з черні. Се місце приходить у великій поемі „Miłość”. Та се пояснення не до всіх з черні відноситься

(воно починається словами: „ja jestem z tłumu, a z tłumu odpadki tylko wyjść mogą”, — „(nie dzieci tłumu) wiją sie zatruci” i t. d. — вже тільки уривки держаться в пам'яті. Важко Вам, Пане После, представите се почування — мені тим важче, що я тільки напів з „tłumu”, бо мав дуже добрий дім і дуже приємний: за весь час свого життя не чув я суперечки між батьком і матір'ю, ні їх з сусідами (дивно не вдався їм син, хоч виріс у такій тихій атмосфері!). І тому, що се був такий дім, я все в життю мав у думці „остю” — коли мені було зле, я міг думати про той дім, як про пристань, затишну й милу, як про гарний острів на гіркім і бурливім житейськім морю. Який се глибокий вплив мало на мене, можете судити по тім напр., що коли я 23. І. с. р. одержав з дому лист про смерть мого Батька — рівно в місяць по смерті його прийшов лист — я по яких 20 літах (не памятаю вже) вперве заплакав, хоч Батько помер у глибокій старості, якої я певно не доживу. Ото ж, маючи сей „кристал дому” за собою, я не відчував абсолютної гіркоти з життя, яку відчувають звичайно люди, що йдуть „з дому”. А все таки відчував!

Та, пощо я те все пишу? Ага — я властиво*) потребував того, щоб Ви мені написали про потребу „видержати” — і не з гнівом я відписав протиставляючи себе Вам як типови, „а так”, „щоб щось відповісти”, бо як було мовчати на те? А коли не мовчати, то що було сказати иншого?**) Що до Ваших заміток, чого більше у Вас, а чого у мене як типа, — то вони слухні — з деякими корективами, напр. енергії у Вас більше тяглої, витреваллої, будууючої, у мене більше енергії ударної (Stossenergie), вибухової, руйнуючої. І „хотіннє” інакше: у мене воно вибухає високо, як гумовий мяч, киданий в гору з усею силою, а „певність себе” таких типів як я, має своє жерело мабуть у недостатчі традиційного досвіду, у тім почуттю, що я на висоті думки свідомої — перший у своїм роді, за мною нема нікого. А хто перший на переді, той мусить іти сміло — все одно куди йде. Тому такий тип виступає сміло то є „з певністю себе” і тоді, коли йде здобувати Київ, не знаючи по що й на що і тоді, коли йде говорити про потребу діничного Гетьманства до мас правдивого, фабричного

*) І навіть час до часу — прошу — пригадуйте сю потребу „видержати”, бо інакше може здаватися на сій прерії далекій, що й Ви вже махнули на все рукою. А тут так чужо-чужо, як „на другім світі” — тим, котрі щойно прийшли — в „гадес.”

**) Розуміється, про якесь бажання пониження Вас — я не міг думати, бо навіть не розумію, як се Вам до голови прийшло.

пролетаріяту у великих сталівнях Америки, чи в фабриках Форда, заробляючого на своє життя. Всі протиричча робить такий тип „з певністю себе”, бо на полі думки про загальні справи не було перед ним нікого: він „свобідний”, як вітер в полі, як цікавий гураган, що ходить лійкою по преріях (я бачив раз на свої очі три такі воздушні лійки в Саскачевані — на прерії, їдучи, — ой скоро ми втікали!). Та — пусте! Ви слушно кажете раз, що не ми тому винні, що речі такі є, які власне є. Тим лійкам можна дати напрям — а до того необхідні такі якраз як Ви. Якби їх було бодай два-три перед Вами, ми сьогодні малиб державу. Напевно! Бо теорія кермує одиницею, а одиниця кермує часто (хоч не все) масою, часто тільки „трохи кермує”, але вплив має очевидний. А до якої міри теорія кермує людиною, найлучче видно тут, де 6. П. с. р. поповнено не одно самогубство, бо на той день секта адвентистів предрекля кінець світу! Се факти, Пане После! Тому дуже цінить Свою працю над теорією для величезної кількості тих бушуючих умів-лійок на землі від Сяну до Кавказу — на протязі століть, чого ми не знаємо.

Раз, на Поділлю, як Галицька Армія в сильній була біді, прийшов до мене молоденький хорунжий (прапорщик) Галичанин, літ коло 18 (імя я хвилево забув) і сказав щиро як до мами: „Пане Доктор! Ми читали Вашу статтю в „Стрільци” (не памятаю вже котру — мабуть з приводу 1. листопада) — знаєте, що такий у нас дух вступив, якби ми довідались, що цілий новий Корпус прийшов нам на підмогу!” — Таке сказав молодий хлопець (котрого абсолютно про нещирість не можна було посудити) за одну статтю! Порівняйте з одною статтею (хочби яка вона була!) — Свою велику, бльоками будовану працю! А тоді матимете в приближенню її значінне. В приближенню тому, бо моєї статті вже ніхто, ні навіть я сам не памятаю, — а Ваша масивна робота триватиме як піраміда. Переконує мене в тім, що досі мало хто ту роботу знає! А вона вже викликає важкі наслідки. Тому я Вашу будуючу енергію уважаю вартнішою від моєї, яка тільки робить вражінне більшої, бо вона експльозивна й має вибухові, штовхаючі прикмети у собі. Summa summagum: Очевидна річ, що ми мусимо йти разом і не протиставляти собі себе, то є одні другим. Але часом мені здається, що такі типи як я надаються більше до розбивання ворога, ніж до будови. В таких типах укрита сила дикого степу й університетські дипломи та студії тільки згодом, помалу уставляють їх в ряд. Може мій синок буде вже „ол райт” (не маєте поняття, як я хотівби з ним піти на прохід і говорити!).

8. Головний отаман по перечитанню листа від п. Гетьмана відразу хотів його печатати. Та я здержав, кажучи, що не маємо права без дозволу робити се. Коли ж прийшов Ваш лист, я відчитав йому і він сказав: „Титулятуру ми змінили (по нараді — я забув Вас про се повідомити), бо тут, на сій землі і в сій атмосфері абсолютно неможливо булоб надрукувати листа з правильною титулятурою. А й тепер нашого листа до п. Гетьмана не можна ще друкувати, отже лист п. Гетьмана, мігби бути надрукований”. — Та я уважаю се передчасним тому, бо: а) ми ще не обіхали всіх округів (кошт залізниць тут величезний, напр. до Філядельфії треба около 100 дол. туди й назад на дорогу), б) бо Бог знає, чи незабаром не припинимо видавництва — і якби се виглядало, якби ми помістили лист п. Гетьмана. а потому зараз часопис упав! Лучче виждати! Атже й так мали ми довше кооперувати без гомону.

9. Вістка про такий скорий провал Панейка була для мене дуже прикра. А ще до того, коли я побачив, як се відбилося на всіх органах тут! Усі перестали писати так, як досі писали, проти большевизму: мовляв — край інакше хоче! З того наука: Панейко за сильно і за скоро „готив”, або — діяв необережно. Се також тип лійки-гурагана свого роду. Не доцінив булькотання хаосу та його сили. А шкода тої позиції в „Ділі”, одинокім дневнику в нашім у краю. Його упадок утруднив тут і мені становище, бо всі знають, що Панейко мій товариш. Чиж уже писав про те в „Народній Волі”. Коли знаєте, що Панейко тепер робить у краю, напишіть коли змога, прошу, бо я від нього нічого досі не маю. Чи остасться у Львові?

10. Дуже хотівби побачити в „Хліборобській Україні” Ваш „Лист” про Галичан і Галичину, більше ніж усі інші (крім конспекту історії України). Коби здоровля Ваше видержало, а на видання мабуть спроможемося.

11. Зустрічаю тут на вулиці нововисвяченого православного священика з Великої України Костецького. Вірить, що большевизм упаде.

12. Важна справа. По своїм досвіді в Клівленді (де мені сотник Тримблук сказав, що січовики перейшли до „козацької” церкви, бо ж Січ колись воювала за православє), думав я тут довго над тим, яке замішанне може викликати традиція, вложена в сучасність. Як йому пояснити, що Січ воювала колись і за магометанізм (до переходу Гладкого), хоч була православна, а бродники — навіть за татарський фетишизм, хоч теж були „православні”. І прийшов я до погляду, чи наперед до замітки, що

ні один з культурних народів не дає в сучаснім життю старих назв організаціям, напр. Чехи не дають своїм „Соколам” назв „Таборити” або „Гусити”, бо се: а) смішно, б) може викликати розбивання. Мають і Німці немолоду традицію, а свою Січ назвали просто “Turnverein”, не “Arminius” напр. Або Норвежці, чи Шведи не назвали своїх гімнастичних організацій „Вікінгами”. Чи би й нам згодом не змагати до того, щоб виеліминувати старі назви з сучасного життя? Дуже прошу відповісти на се питання. Розуміється, се моглоб відбутися тільки по довгій, уважній підготовці — і то наперед у краю, бо тут усе такою зміною можна завалити. Д-р Гриневецький, котрому я виложив свої думки, каже, що висновок мій не правильний, бо наша маса взагалі не знає традиції, отож не може їй се шкодити. Бо ж вона пізнає її власне (ut exemplum docet у Клівленді) тай пристосовує пусті кличі, котрі реально нічого, крім заколоту не принесуть. Будьте ласкаві висказатися про се, бо се ж, такби сказати, „Ваш” фак. Ви тут „вдома” — що до Січи і впливу традиції.

13. В першій листі с.р. згадували Ви, що переписка так Вам багато забирає часу, що до друку нема часу приготувати взагалі матеріялу. Колиб Вам треба було колись матеріялу для „Хліборобської України”, я мігби Вам прислати якийсь опис з подорожі. Як старий редактор, ні трохи не обиджусь, коли Вам мій матеріял не буде підходити, або коли взагалі моє співробітництво буде непідхоже. Воно може й лучче, якби Ваш журнал мав одностайний вигляд і тим самим одностайний стиль що до матеріялу, його роду й відредагування. Коли се пишу, то виключно бажуючи Вам особисто у важкій хвилі, які бувають у всякій редакційній роботі, запропонувати, що в потребі можете сміло звернутися до мене по матеріял — і так само сміло відкинути його, коли Вам не підходитиме з яких небуть причин. Евентуально міг би я Вам дати кореспонденцію з Америки по пунктам диспозиції, яку мені пришлете (коли, розуміється, знатиму те, чого схочете) або опис — який схочете мати. Розуміється, про ніякий гонорар не думаю. Я мігби дати описи з Канади і з Америки. Не думайте про те, що я маю й так багато роботи. Щиро Вам кажу, що хоч се правда ще й яка, — я з правдивою приємністю причинивсяб до облешення Вам праці, якби була того роду потреба. І ще раз підчеркую, що з моім скриптом не потребувалиб Ви церемонитися, ні з цілим, ні з його частинами, реченнями, словами. Коли моє предложення не придасться Вам ні тепер, ні потому, нехай Вам воно буде доказом, як я ціню Вас як редак-

тора журналу зі стилем, котрий, як відомо становить і людину й будову.

14. В залученню пересилаю для пізнання душі робітництва два листи робітника Николи Шемердяка, січовика і старшини. Як бачите, по моїм приватнім листі до нього він уже трохи инакше пише в другім листі, ніж у першім, але все боїться дідичности, „чи внук не буде ідіот”. Я відповів йому, що за 1000 літ нашої історії ще ніоден князь ні гетьман не мав ні сина ні внука ні праправнука ідіота, а коли Юрія, сина Богдана, оклеветали, то зробити се „каламарі”, бож дурень не годен бувби так довго держатися і проти чужих і своїх кириників. А в Баварії, де в королівськім роді дійсно бувають божевільні, все таки народ вийшов лучче на правлінню того роду, ніж у большевії, де „правлять” сиромудрі мудрагелі! Вчора я щойно написав йому другого листа — ще нема відповіді! З того бачите, що пропаганда може легко змінити погляди думаючих одиниць з народа і що листи діють лучче, ніж статті, як Ви се зрештою й підчеркували. — Страшенно требаб двох річей: а) Регабілітації Юрія. Вистарчить, коли напишете про се одну сторінку. Я вже розроблю порядно. Коби тільки мати кілька дат і трохи даних. (Чи добрий вірш М-а в 3-4 числі „Січи”?) б) Хоч коротенької теорії легалізму (згадуєте, що він Гетьман П. С. правний). Як бачите, нарід думає над тою „правністю”, але не маючи за що зачіпитись думкою, сумнівається. Я-ж не хочу виступити з якоюсь теорією, котра моглаб у чім небудь піти не по лінії Вашої великої праці. Тому прошу мені написати два-три речення, які я розробивби докладно — на сю тему. Як певно Ви запримітили, ся точка (легальности) найслабше вийшла у „Заклику Головного Отамана”. І як бачите, — простий нарід вичув се: Шемердяк у першім листі і в другім листі постійно вертається до тої „правности”. Видно, що вона його найбільше зі всього обходить. Як до нього підступити з виясненням? Я знов обминув сю справу в листах до нього (в обидвох), постановивши собі, засягнути Вашої опінії. Бо устно лекше мені з ним булоб поговорити. Але на письмі давати йому якусь теорію, треба вже основнійше. Зустрітись тут не легко, бо місто величезне. Тому він пише. Се роботяца людина, яка не має часу ходити на дискусії. Але може прийде. Дуже прошу відповісти в сій справі, бо такий Шемердяк се властиво представник душі чорноробочих людей, котрий живе з ними і сам ним є. Його листи уважаю типовими і тому спеціально цінними, бо більше мають змісту, ніж багато того роду листів від народу.

15. ad I. Вечір. Якраз відбулися такі сцени: два робітники

січовики, довідавшись, що прийшов лист від п. Гетьмана, просили, щоб перечитати їм. Я перечитав, застановлялися, то є думали голосно, як се звичайно роблять робучі люди і „сподобався” їм лист, особливо місце „по тяжкім досвіді” (що я повернув на лянший шлях). Ви — кажуть мені — могли були заважити там в инший, ліпший бік. — „Та міг”, кажу, „якби мав той розум наперед, як маю ззаду, але я думав, що там вороги України сидять при гетьмані”. В тій хвилі приходить третій робітник, — вони зараз до нього: „Є лист від Гетьмана.” „Але є?” — „Бігме є!” — „Ану покажіть!” — Я показую в коверті, не виймаючи. Він оглядає докладно зверху зі всіх боків і нічого не каже. А я: „Листи будуть відчитані в четвер вечером (постійний день засідань Централі), всі можуть слухати”. — „Е, Пане Доктор”, кажуть обидва, що їм я вже читав листа, „перечитайте ще тепер Бойкови” (ім’я новоприбулого). Заки я згодився, вони на впереїми кажуть до Бойка: — „Але, знаєш, не вміє Гетьман по українськи, „што хатіте?” пише — і всьо лиш по московськи, ні в зуб по нашому”, — так нарочно говорять, а в тоні чути, що хочуть новому несподіванку зробити.

Я відчитав. Новий (Бойко) дивився пильно в лист, як я його читав, стрічка за стрічкою. Видно, що був задоволений. — „Треба відчитати по сотням”, каже оден.

„Треба”, додають.

— „Але лист змінвсяб, як пішовби по руках”. „Треба відбити на цикльостилю” (у нас є цикльостиль).

— „Але пояснити треба докладно, бо той лист писаний до такого, що знає всі справи, а людям треба цілий виклад дати про той лист”.

Так говорили (так і треба буде зробити).

16. Один з них іде зі мною на вечеру. По дорозі говоримо. Я хотів купити німецький часопис, не дав мені, сам пішов купити і звороту гроша не хотів. Ідемо. Він говорить таке:

— „Я читав в англійському часописі вчора, що большевицьких комісарів вибивають на Україні. Знаєте, що я гадаю, з якою програмою булоб добре, якби Гетьман вступив на Україну?”

— „З якою?”

— „З жадною! Бо з якою не вступивби, то зараз буде крик, що зла. А як скаже: нема програми, працной кождий, аби від голоду вратуватися, а я тобі лад забезпечу тимчасом і так буде 5 літ, а потому будете вибирати уряд і парламент і якось будуть радити. Гадаю, що булоб так добре”.

— „Може й добре”, кажу, „напишу про се людям, що працюють при Гетьмані.

Цікаво, що думають про се і як думають. Думаю, що се важне для психології мас.

17. Звертаю увагу на статтю аноніма в 17 числі „Америки”. Думаю, що се Наддніпрянці тільки „матеріал” подали, а відредагував його Галичанин або Галичане — мабуть з табору старого Петрушевича, котрий ще думає, що буде „правити” Галичиною. . . Чомусь здається мені, що „матеріали” дали з групки бувшого архикнязя Вільгельма (Вишиваного), але даних на се не маю ніяких. На сю статтю звертаю тому Вашу увагу, бо в ній використовують Ваше становище, що треба обминати в агітації імя п. Гетьмана. Становище слушне, але до певної міри, бо як бачите, покликається несовісний анонім на те, що мовляв сам Вячеслав Липинський проти Скоропадського!! Правда, несовісному нічим уст не заткаєм, але ж маса читає — і спростувати треба, бо безкритичних багато більше ніж думаючих. А спростувати можете лиш Ви!

18. Босій у Канаді зробив уже клішу з портрету п. Гетьмана на картки-листівки. Питає, чи ми не уважаємо вказаним помістити в Січі сю клішу з біографією. Тому прошу написати мені, чи треба се зробити і прислати ласкаво короткий життєпис п. Гетьмана (думаю, що булоб добре — де й коли уроджений, де і як довго студював, у яких полках служив, якими силами командував, — по можности писати цифри, се імпонує! Добре, думаю, булоб рід вивести ще зперед Івана Скоропадського, гетьмана, — і аж до сього Гетьмана. Сего ще не було ніде. Бодай визначніших у роді згадати — по батькові й матері). Як уважаєте?

19. В 6. числі „Канадійського Українця” (органі католицькім) появился заклик-стаття бувшого сотника Галицької Армії Ст. Сували, під загол. „Гетьманська ідея на землях Вашингтона”. По ній переконуюся, які слушні Ваші думки про „роблення пари” без попередної організації і про тріскотню! Він роздаровує поля і дебри „народови” — очевидно іменем п. Гетьмана і війська, називає п. Гетьмана „нащадком” (!! Богдана, грозить, що будемо з п. Гетьманом бити всіх, у Варшаві й Москві, і з подібним „розмахом” пише про мене і т. д. Просто — жах мене взяв по прочитанню сього, зрештою з талантом написаного заклику. Жах ізза думки про хаос, який мігби повстати на Україні — вже під прапором Гетьманським, як що не буде міцно уложеної теорії надзвичайно популярної. Бо річ ясна, що Сувала читав Ваші „Листи до Братів Хліборобів”, але вони очевидно за тяжкі (се

не значить, що я думаю, що „треба” Вам інакше писати). Перерібки треба! Ясної, по пунктам. Я, розуміється, зараз напишу лист до Босого з виясненням тих справ.

Сам Сувала се дуже спритний офіцер, інтелігентний, живий, але без політичного досвіду — цілком. Мешкає в Мондері (Mundare) в Альберті, в самім центрі нашого найбільшого компактно заселеного фермерами простору — величини майже Східньої Галичини. Там я був кілька разів. Позиція дуже важна. Там є монастир наших ОО. Василіян і їх алюмнат, недавно збудований (найбільша будівля в містечку).

18. II. 1925.

20. Окремо пересилаю Вам 20 число „Народної Воли”, з 17 с. м., котру редагує розполітикований офіцирик і недокінчений студент Ярослав Чиж. Де яка сплетня появиться, він її зараз передукує — і „бе” проти нас, навіть не звертаючи уваги на те, що большевики серіозно лагодяться захопити „Народну Волю” на найближчій зїзді тої організації в маю. Просто — диво, як той зрештою інтелігентний хлопець шкодить тут, мабуть у щирім переконанню, що „обороняє український нарід перед „панамі!”... Так відбивається на нас тепер довгий вереск усеї преси ще в краю „проти панів”, „за лісами й пасовискамі”. Показується, що нації й культури національної, „в лісах і на пасовисках” творити не можна, — що найбільше при сприяючих обставинах можна сотворити дроворубів і пастухів і то не на довго, бо: а) дрова вирубають скоро, і б) худобу з тих пасовиск заберуть тим пастухам ті, котрі не будують нації на крику про „ліси й пасовиска”. Наука вже є, але що з того? Ми розі́джені до тої міри, що мине мабуть багато часу, заки та наука просякне інтелігенцію, а до народу ще далеко! Ой, помалу йде досвід!

21. А ми, Дорогий Пане После, таки падемо. Не морально й ідеологічно — далеко ні, — тільки фінансово. І не через проголошення Гетьманату, а через помилки, які зробила Централя: а) закупивши нові машини (можна ще було 5 літ робити старими), б) закупивши дім на кредит! Ті дві річи пожирають усі прибутки організації. На видавання газети й оплату робітника не стає. Тепер спробуємо зробити „Kaiserschnitt” — може продамо дім. Як не вдасться вратувати органу, видам останній номер — і не знаю опісля що робити! Може тут посиджу ще зо 2 — 3 місяці, щоби скінчити технічний курс роблення зубів. Може дістануся до „Свободи”. Може вратуємо ще орган. Пишу Вам усе те тому, щоби Ви знали, чому евентуально виїзджаю, коли виїду. А Ви, Пане После, пишіть ласкаво, як маєте коли час

і охоту — на стару адресу: тут почта добра, перешлють, куди поїду. Тут лишая адресу — і листи йдуть за адресатом. Оттак дуже легко можу стати кочуючим „інтелігентом”, типово здеклясованим пролетарем. Кочовиком був я й досі: від 18 року життя, коли мене вигнали з бучацької гімназії (кінчив я в Золочеві й у Львові) не був ніде багато довше як 2 роки. Валізка моя від 22 років ніколи не була цілком випакована, бо все ситуація була така непевна, що ніде не сподівався я довше посидіти. Можете Собі уявити, чи і як можливо в такому стані духа робити якусь тривкішу роботу! Я й так дивуюся, що зробив щось за ті часи скитання! Напр. у Львові писав я свої історичні повісти в часі війни — не знаючи ніколи, чи на другий день буду ще у Львові. Писав я їх і в кадрі стрілецькій, куди раз-у-раз мусів виїздити. Так, що я властиво привик до скитання. Та хотівби вже десь сісти. Але — мабуть годі буде.

Підчеркую, що Гетьманська ідея ні трохи на мою думку не пошкодила нам як організації, коли впадемо (на якийсь час), то ізза непотрібного поспіху в закупні нових машин і дому.

Та — ще поборемося! Може й виліземо. Пишу тільки тому, щоб Ви знали, якщо несподівано виїду.

„Мала книжечка” Томи Кемпійського дуже мені пригодилося в життю.

22. Ще одно! Може й Вам се придасться для скріплення організму: я беру одно або дво-секундову купіль в цілком холодній воді по системі Кнайпа. І чуюся щораз лучче. Витиратися по тій купелі не треба, тільки дуже тепло одягтися. Спробуйте?

Дуже щиро Вас здоровлю — нетерпеливо очікуючи Вашої 5-ої книги „Хліборобської України”. —

Осип Назарук

Кланяюся п. Ципріяновичові.

P.S. I. Від Босого є вістки, що зрозумів уже, що значить тріскотня, а що організація. Тішуся тим дуже.

II. Дві наші сотні, одна тут в Шікаго, друга в Дітройті самі, без спонуки нашої виключили кількох членів, котрі заявили, що вони „проти” п. Гетьмана. Се знак дуже добрий, обяв уздоровлення робітництва, якого я так скоро не сподівався.

76

21. лютого 1925.

Високо Поважаний Пане После!

Довідуюся приватно, що анонімну статтю в 17 числі „Амери-

ки” (в котрій написано, що й Ви не є за п. Гетьманом) прислав В. Андрієвський. Ви його знаєте особисто. Дивний романтик. домагається „пояснення” — „атмосфери” (!), убийств у неспокійнім часі так, якби сам же той неспокійний час не був „поясненням”! І не має відваги підписатися під своїм домаганням. У масці хоче „робити політику” — чудове!

Щиро здоровлю
О. Назарук

77

Шікаго, 9. березня 1925.

Високо Поважаний Пане После!

Лист з 18. II. прийшов сьогодні. Щиро дякую за багаті думки його (в тоні похолодніли Ви так, що аж прикро, але — що робити!).

Відповідаю побіжно покищо:

I. „Отченаш” буде вицофаний з обігу. Я бувби відразу се зробив, якби Ви були виразніше написали, що така рішуча думка центру.*) А то виглядало на — *diskutable Frage*. Взагалі прошу зрозуміти, що мені вже досить налилося вухами неладу, щоб я мав його ще охоту викликати. Значить — коли є „разногласіє”, то тільки з несхоплення наразі суті справи, яке буває ж і в генеральних штабах військ, де панує абсолютна дисципліна, по тім як передискутують справу. Хтось очевидно мусить рішати спірні справи, і тим „кимсь” я зовсім не маю охоти бути, — бо я вже по вуха „нарішався”, Пане После — і маю досить хаосу, який я сам нераз і не два викликав. Се факт, на який я вже надивився.

II. Тут під I) маєте й відповідь на метод, яким думаю вирішувати спірні питання. Алеж треба їх: а) поставити, б) обговорити, в) вирішити. Розуміється, коли справи пильні, не думаю ждати на точки а) плюс б), вистане точка в).

III. Що до титулятури п. Гетьмана, то я вже писав про се; тут в Америці відразу годі було з такою титулятурою виступити. І тому ми писали так, маючи на думці тут оповістити. Але і в тім уступимо — по підготовці! Побачите, як я її зроблю. Але треба наперед зробити ту підготовку!

IV. Підозрівали Ви мене, що я недокладно читав Ваші дальші „Листи до Братів Хліборобів”, підозріваю я й Вас, що моїх

*) Добре, що не зробилося досі відбитки з „Заклику Головного Отамана”, — тепер викину, як робитиметься.

листів не мали Ви часу (не дивуюся, бо Ви дійсно перетяжені) докладно перечитати, бо відки Ви взяли те, що Кочубей на мою думку мав написати нам „Статут”? Я зовсім не чув ніколи, що є якийсь на пергамені писаний статут. Я писав виразно про публіцистичну працю Кочубея в „Хліборобській Україні” (здається, титул її „Думки Гетьманця”). А Ви збиваєте ніби-то мій погляд, що Кочубей написав статут. Сеж ясне, що такі річі як статут робиться організовано.

V. З Берліну досі не прийшли портрети п. Гетьмана. Коли вислано — значить пропали. Взагалі від тепер закладаю докладний „інвентар” — приходу й відходу листів — так, що все подаватиму, що вийшло і прийшло. Для проби пишу сей лист не рекомандовано.

VI. Більша частина часу й енергії йде вже на організацію. Але пропаганди годі — на мою думку — спиняти, бо витолкують се як резигнацію з ідеї. Одначе, коли се малоб шкодити гетьманській ідеї, я готов на Ваше бажання припинити в пресі пропаганду. Прошу виразно написати про се; без глуму пишу се: Плебеї потребують виразних доручень і дуже болить їх укритий глум, власне тому, що вони певно менше культурні. Тим не кажу, що у Вас є глум, але є щось, що межує з ним, напр.: „маю надію, що Ви захочете це прийняти на увагу й вицофаєте з ужитку цей Отченаш”. Можете все „мати надію” і навіть певність, що на бажання, але виразне, зробимо все, раз ми стали на шлях дисципліни супроти династії та її центру. Майте В.П. Пане После й повну надію, що між нами не буде таких випадків як з кириною Острияниці, Сокири й інших подібних їм панів, коли виховаємо все, що йде з нами.

VII. Сотник Федитник уже перед одержанням мною Вашого листа з 18. II. написав у порозумінню зі мною спростовання (гляди число 5. „Січі”). Але дякую дійсно щиро за пригадку і прошу все подібні справи пригадувати.

VIII. Ad 36. Вашого листа: Аж так трагічно білоруської „конспірації” я не бравби. Не мож доручити, то не мож.

IX. Ad 37. Дуже розумна засада Платона. Але я просивби бодай два-три титули назвати тих статей, котрі уважаєте влучно написаними, щоб можна було вчитися, розвивати се. Загальна увага, що „в Січі бувають дуже добрі зразки” — нічим не змінює стану, на який уже Шевченко жалувався: „Ніхто не гавк-

*) Лають і гавкають ті, що рішучо неподібні до людей. Тут діло в тім, щоб обізвалась конкретно людина!

не, не лайне!”*) Лучче єсть і дуже остро скритикувати щось, ніж загальником сказати.

X. На Вашу 5 книгу „Хліборобської України” нетерпливо жду.

XI. Здається — видержимо тут якоеь.

Не забудьте, що як публіцист я 20 літ „спеціалізувався” на розвальній, ідкій роботі та щоб перейти на цілком інакше поле — треба мені „тренингу” (вправи). Я дуже вдячний Вам за уваги, але — як буде у Вас час і охота — прошу про конкретні уваги що до сеї або тої статті, хочби в 2-3 реченнях.

XII. Чому не написали Ви, хоч одної уваги, чи протокол з нарад у Клівленді варт для Вас щось? В чім він Вам цікавий, а в чім ні?

XIII. Перелом в опінії у справі Гетьманства очевидно йде. Залучаю відповідні листи. Але маєте рацію, що лучче ще підодждати з оповіщуванням сього. З приводу пересилки Вам листів інших рекомандую й сей лист.

XIV. Я дуже дякую за ласкаве приреченне щодо листа до С. Крилача в справі дитини. Але тепер соромлюся — що не подумав, що обтяжував Вас і тим. От написав „ізіляніє чувства” — прошу вибачити.

Прочу не взяти мені за зле деякої остроти сего листа — се доказ, яке вражіння зробив безпосередно Ваш лист з 18. II. — і більше ніщо.

З дійсно глибоким поважаннем і бажаннем Вам як найкращого здоровля. (Чому не згадуєте про се?).

Осип Назарук

P.S. I. Заздалегідь желяю Вам по можности веселого Великодняя, бо боюся, щоб не забути, як було вже раз трапилось мені. Вам важко представити, скільки тут роботи — моє листовання вже також міцно мене гнете: на сих просторах тільки живим листуванням можна удержати рух. Листи від Вас для мене рекреация, навіть такі, скажім, аристократичні (не гнівайтесь), як останний — хай він мені (*prima caritas ab „ego”!*), Вам і організації на здоровле виїде! Здоровий лист! Направду здоровий!

Від 27. III. до 4. IV. читаю лекції в Дітройті. Звіт одержите. Скажіть правду, чи не за великі мої листи і звіти? Мабуть — за великі.

P.S. II. Що до карток то в Канаді вже друкує їх Босий.

Спінні справи — (титули, „Гетьманат” і „Отченаш”) представив я щойно головному отаману й головному секретареві — зго-

дилися без опору — і були навіть задоволені, є якась команда, якийсь авторитет.

P.S. III. Вчора на січових зборах II-ої Округи відчитано листи п. Гетьмана. Тихо було! Ні слова ніхто. Аж по зборах, як виходив головний секретар, юрбою все тиснеться — „покажіть, як пише Гетьман! Чи є російські йорчики, чи так само пише як ми?“. „Покажіть адресу!“ „Конверту!“ „Підпис!“ і т.д. Цікава сцена. Листи будуть відчитані скрізь — в Дітройті і т.д. — Потому з одного зробимо фотографію і надрукуємо.

І ще одно! Пропаганда теорії! „Теорія стає матеріальною силою, коли входить у маси“, сказав Маркс і слушно! Якби я був знав Ваші писання перед 16. XI. 1918, бувби я на голову поставився й не допустив до бунту в Білій Церкві — (тай не дуже тоді треба було „ставати на голову“, якби й інші знали) — і сьогодні інакше виглядала б Україна і все. А Ви ще не доцінюєте пропаганди! Розуміється, що без організації вона пустяк. Але треба її мати готову, вироблену, бо нема на чім організації будувати!

P.S. IV. Ще забув я відповісти на найважливіше може питання Ваше за весь час нашого листування — про „авторитет“ (уступ 15, Вашого листа). Тут уже іронізуєте доволі виразно! „Навіть мені кажете, як це треба робити і що це властиво значить авторитет на Україні“. — Спробую „навчити Вас“, коли були ласкаві іменувати мене „навчителем“ у тім пункті. Отож: Авторитет на Україні (як на кождім залуценім природніми власниками дикім полі, котрого духової ниви століттями не орали ті, що перші мали змогу й обовязок її відповідно орати й засівати, через що зійшли оклики „ріж, бий!“ і овоч дали на наших очах) се дійсно щось таке, як Ви описуєте в другій частині 15 розділу Вашого листа. Але ж ради Бога! Не про такий „авторитет“ я думав, пишучи про Вас! Він не того гатунку в моїх очах — і тому я без іронії писав про се. Вдумавшись у Вашу гіркість у сім розділі, мушу сказати, що вона абсолютно неоправдана й безпідставна! Змилосоєрдїться над — Собою Самим! І не затроюйте Собі непотрібно думки! Бо чого Ви властиво аж такі огірчені? Чи винна тому Україна коли за 1000 літ від часів Володимира Мономаха „Поученіє Дітям,“ — отсе перший раз людина, що вродилася й виролася на українській землі заговорила до нас, людей з долу, котрі думали досі, що можна уважати себе „освіченими“ й до проводу державного здібними на тій основі, що хтось з нас трохи латини вчися та греки! Та ж за весь той час ті,

що повинні були говорити й учити (у всіх народів робила се аристократія), абсолютно нічого не робили крім розбоїв, або в найлуччім разі дбали про себе! От хочби й В.П. В. Липинський — якби не війна, то не давби був того, що дає, хоч „українські люде пера не від тепер не пишуть того, що треба писати”! Та — добре, що вибухла війна й викинула Вас з хутора на Україні — ой як добре! Правду пишу, хоч Ви будете злі! Сплатите в Альпах довг ума своєї кляси — рідній землі! Ви вже його дуже багато сплатили! А як дивиться на Вашу клясу загал (і то чесний!) наших людей, масте в залученім листі мого товариша К. Крушельницького: той лист може й неясний, сирий, острый, але щирый.

І по тім усім ми хочемо щиро підпорядкуватися Вам, Вашому досвідові й умові, а Ви — іритуєтесь! — Та чого? Дорогий Пане После! Знаєте — Ви дуже гарна людина, але — важко з Вами говорити! Щож я Вам такого написав, що Ви так нагримали? Авторитет масте. І то першого сорта. Значить — ужити його. Як? Дуже просто. Напр. чи не багато пішов я по лінії, яку Ви начеркнули? Чи не піде — Пачовський? Треба лише дати йому дві-три вказівки, а він, як не зараз, то колись напевно їх проковтне! Все йти мусить помалу! Бо стайні Авгія (на цілій Україні вони є) за 2-3 роки годі вичистити! А чому не спонукаєте людей зі своєї кляси, щоб давали те позитивне письменство, про яке згадуєте? То Кочубей напр. тому, що працює при слюсарстві, ледви чи зможе на Вашу думку зробити одну річ — а ми, що працюємо при гірших (вірте!) роботах ніж слюсарство — маємо все те зробити — і то без такої традиційної підготовки, яку вже з домів одержали Кочубей? Так бачите знов виходить на верх те нещасне „ми” і „Ви” — але ж не з нашої охоти до того, щоб се „видобувати”!

Слово „Гетьманат” будемо уникати, хоч на мою думку гетьманство се рід збірного поняття, такого як „панство”, а „гетьманат” се щось суцільне. Таки не розумію, чого боятися? Тому, що є „царат”? То що з того?*) Але — прошу! Буде!

P.S.V.: Краківський “Czas” і виходячий колись “Przegląd” читав я довгі літа як був ще молодий — і нераз у них солідні й чесні інформаційні статті про нас, навіть про радикалізм, котрий їм також не подобався є цікава брошура одного з графів Баденіх — інформаційна, здержливо писана. Тому думаю, що

*) Чи не страх се перед демагогією? Мовляв — царат, гетьманат і т. д.

справа поміщення інформаційної розвідки не єсть безвиглядна. Я післав до „Czasu” „Заклик Головного Отамана”, наразі на загальну адресу “Czas” w Krakowie, бо не маю докладної адреси — отож не знаю чи дійшло. — О.Н.

78

Шікаго, 26. березня 1925.

Високо Поважаний Пане После!

Сим разом може дещо цікавіше для Вас: розмова з людиною, котру можна уважати членом верхів нашої наддніпрянської інтелігенції. Розуміється, про гетьманат. Розмова з архиєпископом Української Православної Автокефальної Церкви, о. Теодоровичем. Відбув я її для 24. П. від години 3.30 до години рівно 9 вечора, значить тревала 5 і ½ годин. Представлю її цілу, бо се всетаки людина яку нове життя подвійно винесло на верхи, в аристократію по Вашому розумінню (і мойому), між правителів публичної думки. Подвійно тому, бо: 1) зі звичайного священника в єпископи, і 2) з єпископів на страшенно бідній тепер Україні в американські єпископи, де всетаки бодай має можливість не зносити страшенно упокорюючих знущань. Значить — се мусть бути “lumen” між вижчим духовенством тої церкви, бо виїхати сюди з України — се привілей, якого хто будь не осягає.

Дібрався я до нього так:

У нашій друкарні працює як „пресер” дяк при нім. Я сказав йому, щоб запитав свого владику, чи прийнявби він мене на приватній авдієнції, бо з огляду на силу Греко-Католицької Церкви я офіційної візити зложити йому не можу. Се я одверто сказав, думаючи, що як се розсудна людина, то знає вже відносини і прийме; а як нерозсудна — то не варта балакати, тим більше, що його паства тут нечисленна в порівнянню з греко-католицькою, а на Україну його вплив уже з цензурних причин (позитивно) сягати не може. По яких трох днях прийшов дяк і сказав, що владика просить прийти. Я взяв числє телефону, виждав теж три дні й зателефонував. Представився по телефону і сказав, чи можу зайти за ½ години. Відповідь: „Буду дуже рад”.

Взяв я свою брошуру „Святиня Мормонів”, щоб зачати розмову про Канаду (котру він недавно обїздив) і пішов.

Впровадив мене о. Гундяк, бувший греко-католицький священник, висвячений єпископом Будкою й потому перейшовший до неоправославних. Молодий, жонатий уже з тут уродженою Українкою. Вперве я його бачив (з ним д-р Гриневецький довго

позивався й програв 700 дол., коштів за обиду в січовім органі).

В кімнаті звичайно, але доволі вигідно урядженій, зустрів мене архієпископ, знаменито виглядав, літ з вигляду коло 30 (має 37), з малою борідкою. Вірменського в нім, крім прізвища нема нічого на перший погляд, але вигляд обличчя за правильний як на словянина: значить расово устійнений. Сідає він в гойцалку, мене саджає на великій канапі й каже, що сподівався, що я колись зайду до нього. Я оправдуюсь, що так довго не був, хворий був і занятий і т. и.

— „Преосвящений вернули з Канади” — кажу. — „Я там був досить довго, цікаво, чи наші вражіння дуже розходяться.”

Я навмисне зачав від чогось, далекого від того, що хотів знати, бо сподівався, що він сам зачне говорити згодом про гетьманську справу, а тоді найлучче викомбіную, що він думає. Якби не зачав сам, я бувби зачав. Але я не помилився, — він опісля зачав, по дво-годинній розмові на інші теми.

З Канади він виніс вражіння менше песимістичне, як я. Очевидно — не мав нагоди обіхати стільки, що я (він там 4 місяці, я понад рік, він міг бути лише в громадах православних, я був і в них і в греко-католицьких і в пресвітеріанських). Ми говорили тільки про економіку Канади й вигляд краю. Він звернув на релігійні теми й жалувався на безоглядні напади греко-католиків, котрі змінили його погляди на Унію. Довго він і в його кругах інші були тої думки, чи Унія дійсно не моглаб бути українською національною церквою, але тепер він бачить, що се експозитура Риму, котрий мов павук (перепрошує за той вислів) привик тільки брати, а нічого не дає нам. Рим дуже хитрий, бачить, що пробудження української нації наступає та що колись і Галичина злучиться з Великою Україною, отож заздалегідь хоче викопати ще більшу прірву й заводить целібат. Вкінці покликається на якісь листи митрополита Шептицького, надруковані сен. Шелухіном в „Українськім Голосі” в Канаді (я ще не бачив того числа) на доказ, що митрополит Шептицький хотів „руйнувати українську державу”. Митрополита Шептицького він особисто знає.

На те я (плюс-мінус) так (розуміється, по можности чемно, бо все ж це достойник, який їздить і зустрічається з багатьома людьми):

Листів митрополита Шептицького я не читав. Що до Риму то на мою думку ми його коштуємо, не він нас. Доказ: хочби величавий інститут для наших хлопців в Йорктоні в Канаді, де виховують наших хлопців Бельгійці в національнім українськім

дусі, хоч розуміється в католицизмі. Я сам бачив і говорив з хлопцями. Що до celibату то він дешевший і більше користи приносить Церкві й нації, бо парохія, яка у нас ледви може вдержати одного попа з жінкою й дітьми, напр. у Поляків удержує тут по 3-5 celibсів, вони мають змогу поділитися роботою, закладають і виплачують шпиталі, школи і т.и. і по якимсь часі наша маса спливає до них. В одній північній частині Шікага коло 10.000 українських родин є при польських парохіях і діти їх польщатся, бо наш оден священник не може дати собі ради. А від наших Угро-росів перейшло до словацьких костелів коло 100.000 наших, що знаю від наших угоро-руських священників — з тих самих причин. Крім того дисципліна celibсів більша й тим міцно стоїть там влада єпископів, а у нас, де священник обтяжений сімєю, мусить потурати „народовластю”, витворюється страшний хаос, з котрим певно й він уже познайомився.

Сей останній аргумент він признає, інші ні. Celibс дороще живе, хіба що є артіль, або при монахинях. „Тож то й є, що вони й монастирі сестриць заводять”.

— „Що до павука, кажу, то чим він сильніший, тим менше причин бачу, чому ми малиб не мати при нім своїх людей. А на всю Україну ми, ні ніхто з нас Унії поширяти не думає, навпаки, ми радо бачилиб там скріпленне поваги і влади Єпископів православної Церкви, а може за яких 500 літ можна буде зачинати говорити про якесь зближенне.”

Се йому сподобалося й він сказав: „Я відразу подумав, що се мусять бути наклепи на Вас, немовби Ви в Клівленді говорили проти православія. Бо якже й Гетьмана православного пропагувати й Унію ширити — се не в'яжеться”.

(У Клівленді мене питали прилюдно в справі церковній і я сказав, що Січ не мішається в те, але приватно говорив, що думаю).

„Певно”, сказав я.

Він знову про Рим: Унія накинена, народ на Великій Україні уважає уніятів Ляхами і т.и.

Кажу: Унія може й накинена, але мені здається, що братств, які хотіли в імя принципу народовластя правити єпископами, ніякий інтелігентний чоловік знести не мігби, щоб йому говорили лайки та ще й неграмотні, що йому робити в церковних справах.

На се він згодився, але додав, що братства і їх становище до єпископів були викликані страшним станом церкви і моралі тих же єпископів, нароще корумпованих польським урядом.

На се я: уряд старої Польщі зі своїми справами не міг собі

ради дати, а ми тоді мали ще магнатів, котрі з військом приїздили на сойми й котрим королі стояли о ласку. І ті єпископи були ставленники наших православних магнатів, котрі довше боролися проти католицизму й Польщі ніж Козацтво.

Се для нього було нове.

Наводжу йому імена, дати. Каже, що дуже його се цікавить і що студіюватиме. Годиться з тим, що мультітудинаризм розбиває силу Церкви та що целібат не був би злий і на Великій Україні, але наряд так зжився з жонатим духовенством, що хіба через яких 300 літ можна буде й на Великій Україні спробувати заводити реформи.

Твердить, що Унія забрала нам шляхту на латинство. Кажу, що до Унії перейшла маса нашої шляхти, бо не мала навіть перед ким висповідатися, а вчислення родів, які перейшли до Унії, можна знайти таки в творах старих православних владик.

(Пані Гундякова просить до вечері. Йдемо. Пізнаю десятилітну донечку архієпископа Теодоровича; він каже, що жив з женою 4 роки й померла, а він тепер целібат).

По вечері ідемо знову до окремої кімнати. Я вже думав сондувати його думки у справі гетьманату в надії, що бодай помолю в нім упередження, коли більше годі буде зробити, — коли він сам зачав.

Дуже цікавить мене Ваша гетьманська акція. Я з увагою відношуся до неї, але скажу Вам отверто, що вона тепер не піде на Україні. Найтяжче переробити настрої у народі. Я сам на Волині бачив, як поміщики стягали контрибуції й били. Я сам не гетьманець, але Скоропадському спочуваю. Знаю його особисто, раз був навіть на сніданню у нього в Києві. Гетьман говорив зі мною досить довго. Найгірше — оточення, яке мав Гетьман. Уявіть собі моє вражіння, коли офіцер його гвардії говорить до мене на українську мову: „Не панімаю!“ Або таке: Смотри дивізії чи полку синьжупанників — я був у них куратом ще за Австрії. Коли я з тою дивізією виїздив з Австрії, то австрійський генерал, прощаючи ту дивізію, навчився кілька слів по українськи, щоб заговорити. А гетьманський міністр Рогоза по російськи заговорив до неї! Мовчанне було йому відповіддю. Та дивізія від тоді до кінця мала недобрий настрій.

На те я:

— „Про контрибуції я міг би ще більше оповісти, бо багато я волочився по Поділлю ще в уніформі австрійського солдата. І навіть писав до Відня жалоби, що австрійську армію вживають на здирства українського народу. Але тепер мені ясно, що чей-

же большевики й Поляки без порівняння більше зла зробили, ніж люде, за яких Гетьман відповідати не може. А настрій — сьогодні такий, завтра інакший, його ж робиться. Що до оточення Гетьмана то — я сам переконався в Києві, що годі було змінити бувших царських цензорів преси, бо наші були без найменшої практики й перепускали укриті насміхи над українством за нашої ж влади, а москвичі, старі цензори добре й скоро прирорувались”.

— „Алеж бо, бачите, Українцям ходу не було за Гетьмана. Я сам не одержав посади і мої знакомі. Просто — москвичі сиділи в урядах і не приймали Українців, а казали ждати”.

— „З історії Церкви знаєте певно, що довго по Константині Великім були на високих становищах погане і то явні, навіть префектами Риму! Того, що росло віками, не можна відразу замінити новим, коли з того нового нема що вибрати. Але сам факт участі Гетьмана в творенню напр. Української Академії Наук мусів згодом викликати роздвоєнне між ним і російськими шовіністами — се були розбіжні лінії діяльності, не паралельні й тому все дальше мусіли розбігатися, треба було тільки виждати”

— „Знаєте, я Вам скажу правду: в політиці я багато не плавав, моє діло не от міра сего, я як єпископ маю дбати про Церкву і її вічну місію. До того я еkleктик: думаю, що всі напрями політичні, раз вони є, то мають рацію істновання, між ними й ваш, гетьманський, а з їх боротьби щось вийде й се, що вийде, підпремо”.

(Перед тим він зробив кілька негативних заміток про большевизм, котрі в суцільности представлю пізніше. Се я використав, кажучи) :

— „В засаді я того самого погляду на головну діяльність кожного єпископа. Алеж і Христос говорив не тільки про церковні справи, а виразно сказав: „кесарева — кесарю”. А недавно Ви самі негативно висловилися про большевизм — і слушно, бо ж він нищить Церкву і всяку релігію. Значить — уже з того „еклектизму” відпадає оден напрям, який Ви щиро не моглиб підперти. Сусідує з тим напрямом — есеризм. Сей напрям без порівняння гірший від большевизму, бо хаотизм його куди більший від большевицького! Так, чи ні?”

— „Так”.

— „Сусідує з сим „напрямом” — соціал-демократія. Се мати большевизму. Коли большевизм се поява хора. Ви самі сказали, що робить вражінне божевілля. Та ж се тільки одна вітка з дере-

ва соціал-демократів, одна з його сект. Се ж не підлягає сумніву. Коли Ви осудили есеризм, котрий є тільки відпечаткою хорого хаосу російського, який все таки нам ближчий, ніж інші хаотики, — то соціал-демократи се відпечатка ще дальшого, європейського хаосу думок. Сусідує з тим хаосом соціал-демократів — т. зв. партія соціал-федералістів. Се для мене найдивніща зі всіх появ. І як я високо шаную поодиноких людей з тої партії, як учених, письменників та педагогів, — так само низько ціную ту партію, котра вже в назві своїм неморальна, бо вона ні соціалістична ні федералістична. І де взагалі в світі єсть „партія” гімназіяльних учителів та університетських професорів? Що се властиво за „партія”? Де її підстава?”

Владика думав. Я чув, що трохи немилосердно пер його. Але мене подразнила диспропорція між його становищем і невиробленим політичним світоглядом. До того мені пригадалися Ваші погляди на те, що „переконати” нікого не можна. Боно правда — але тільки що до позитивного висліду дебати. Негативно річ беручи (що до валення!) є інакше: річ ясна, що можна в другім захитати, розхитати й навіть поламати його погляди. А сеж перша умова, щоб на місци старого могло вирости щось инше. Так? Прошу дуже висказати на се Ваш погляд (позитивний погляд очевидно мусить „сам” рости).

Він: — „А все таки я в політику партій і напрямів не змішаюся. Вже тому не можу, що се моглоб наразити на тюрму моїх братів по Церкві”.

Я: — „Мені й в думку не приходить, щоб могло бути інакше, навіть якби не було оправданого побоювання що до тюрми Ваших співпрацівників. Мені ходить лиш о Ваше внутрішнє переконання, котре в даний мент може колись заважити. Напр. паде большевизм (він вірить, що большевизм упаде) і Вас як владика, через десяти руки сондує непомітно представництво якоїсь чужої держави — які Ваші погляди. Що Ваше Преосвященство говорилоб, коли можна знати?”

Він: — „Я сказавби, що як владика підпру кожду владу українську, котра не валитеме Церкви й не шкодитиме в забезпеченню розвитку української нації. Бо нація не партія: партія твір людський, нація — Божий”.

Я: — „Але ж бо крім большевиків кожда инша влада задалегідь говоритиме, що зробить так. Діло в тім, яка сама влада на Ваш погляд може се виконати?”

Він: — „Над сим требаб конкретно застановитися”.

Я: — „Добре. Возьмім персонажі! Чи Грушевський і Винни-

ченко, котрі відтягнулися вже від політики, можуть входити в рахунок як конкретні „правителі?“.

Він. — „Ні“.

Я: — „Чи Петрушевича й Петлюру можна ще серйозно брати під увагу?“

Він: — „А Скоропадського на якій основі можна? Вам може невідомо, що отаман Сокира, котрий в часі як був на службі у Гетьмана, їздив до Австрійців накладати з ними, щоб його „зробили“ Гетьманом, бо він потомок Мазепи! Ось як серйозно стояв Скоропадський“.

Я: „Алеж він таки стояв і тим, що він якийсь час вистояв, уже він, а не Сокира був і є нашим Гетьманом. Континуацію влади по Розумовським мав і має Скоропадський. Се факт, якого вже з історії, з традиції України ніхто не годен вимазати“.

Він: — „Ви згадали в ХХ ст. про традицію з ХVІІ століття. Але на традиції того, що було, ніхто не творить держави, бо вона твориться на підставі сучасних обставин. Адже гетьманат Богдана творився на підставі сучасних йому обставин“.

Я: — „Розуміється, що на підставі сучасних обставин усе твориться. Але нічого не сотвориться без того, що вже було“.

Він: — „А чи Богдан творив на підставі княжої традиції?“

Я: — „Не підлягає сумніву, що так. Самодержцем Руси уважав себе від часу як київський митрополит зійшовся з ним. А син Богдана навіть виразно називав себе князем (Сарматії). Супроти того річ ясна, що традиція відіграла тут таку роль, яку відіграє форма при всякому творенню, то є — вирішну“.

Він: — „Чи Ви самі розпочали акцію за Гетьманом, чи в порозумінню з ним?“

Я: — „Властиво я з центром гетьманським мав звязки, по тім акцію розпочав, а потім Гетьмана повідомив й лист ми одержали від Гетьмана“.

Він: — „Я думаю, що більше як 5.000 людей Ви відси в потребі не в силі вислати“.

Я: — „І що з того?“

Він: — „Кошт їх виєкіпування й висилки виносивби півтора мільона, а за ті гроші там можна 10 разів стільки людей вистачити“.

Я: — „Се вже питання тактики, техніки і т.д. На разі в чім іншій діло, а саме в тім, щоби проломити в суспільности той дивний наклін до хаосу й вічної змінчивости“.

Він: — „На Україні революція цілком змінила нарід. Се вже не той нарід що був“.

Я: — „Чи думаєте, що большевизм вдержиться?“

Він: — „Ні“.

Я: — „Яке вражіннє се робить? Ви ж недавно відтіль“.

Він: — „Большевизм робить вражіннє божевільної влади, причім страшенно деморалізуючої. Шпіонажу поширив аж у сімю. Перед провокатором ніхто навіть у себе в дома не чується безпечний. В нарід усякими способами пхають атеїзм. Напр. коли я з іще одним єпископом відправляв молебень, большевицька „влада“ напроти церкви нарошне в часі молебня привезла горівки і дівок. Але коли нарід таки не пішов на танець а до церкви, по Богослуженню якийсь 20-літній „слідователь“ взиває мене і того другого єпископа, щоб „непремінно“ ставитися перед нього. Щож? Ідемо! Приходимо, а він ще перед ствердженням чого небудь, виголошує до нас промову при людях, як нам не соромно. . . розпивати нарід!“

— „Якимже чином Автокефальна Церква могла визнати таку владу, хоч московська її не визнала досі?“ — запитав я.

— „Мусіла визнати, бо потребувала зареєстровання, по закону. Московська Церква була, як настав большевизм, ото ж зареєстровання не потребувала а наша потребувала. Тому мусіла заявити свою лояльність. Що там діється, не маєте поняття. Церкві відобрали не тільки поля і всяке инше майно, але й будинки, навіть святині! Тепер треба грубо оплачуватися, щоб до церкви допустили (як за часів „Зельмана“!). Властиво вони кажуть, що віддають церкви даром, на домагання 40 селян, але такси беруть страшні — ну й везіть ви нераз по кількадесять верстов пів сотні селян, коли підвод нема! До того ризи позабирали, в них уряджують насмішливі походи по містах, нас призивають до дебат з собою, забравши навіть усі книги й бібліотеки, замкнувши наші семинарії і т.д.“

Такі й подібні „картини з раю“ малював владика нової Церкви, кажучи при тім, що Автокефальна Церква таки задусила тихонівську. „Але до того мусіла настановити цілком нове священство, переважно з учительства, бо старе було московське й до нічого“.

Цікаво, що В. Чехівський виступав з большевиками до дебат в обороні Православної Церкви — аж поки його не завізвали до Харкова й там мабуть заборонили, або наживали.

— „Я сам, додав, мусів їм писати й підписувати відозву, щоб наші віддали всі дорогоцінності церковні. Що було робити. Все одно забралиб і ще в разі опору народу, тяжко побилиб і порозстрілювалиб. Отож лучще було „добровільно віддати“.

Все те оповідав він мені з тим, щоб його прізвища не називати ніде, що я їй Вам кладу на совість.

Так ми говорили до 9-ої веч. Розмову сю передав я Вам на-рошне так докладно, щоб Ви могли собі виробити образ з пере-крою ума й думок теперішнього інтелігента вижчої міри на Ук-раїні (владика впервє в Америці).

Перед відходом показав мені ще дивну річ: стару книгу, малого формату, приблизно 8°, з дуже зужитого пергаміну вся, але письмо в ній чудове а ініціали просто прекрасні, кольорові, місцями фарби на них відпали вже сильно — та кольори їх дійс-но імпонуючі. В середині є якимсь письмом довгим, то є високим і тонким, якого я ще не бачив, виписано, що книжка ся пода-рована Добрині, а далі що Добриня подарував її Предиславі. Оп-рава деревляна, покриста шкірою, з львиними образами (втис-нинема в оправу) ріжних форм. З середини видно дерево. Є ще клямра з металю, але шкіра, яка ту клямру лучить з книжкою, вже очевидно ново додана. Владика каже, що ся книжка була зроблена на замовлення Володимира Великого і для нього! По-казував мені і якісь кручені букви, котрі після нього мають бути підписом Володимира Великого! Він зробив з того докладні ко-пії (я бачив їх) і крім того дасть зробити фотографічні знимки та вишле Академіям Наук до розсліду. А проте мимохідь насу-вається на думку, чи се не фальсифікат, але знаєте Пане После, — якийсь дроз, якого я ніколи не зазнавав у життю, обхопив мене на вид тої книжки, котру — ану ж мав у руках своїх Во-лодимир Великий тому близько 1.000 літ!

— „Де Ви її знайшли?“ питаю.

— „В дуже глухім закутку, я се опишу“ — сказав Владика і показував мені молитви у ній, тепер цілком невідомі й якісь імена, яких я ніколи не чув і не читав — очевидно чужі нашо-му вухови й нехристиянські. В деяких картках пергаміну є в сере-дині діри, не випалені, а таки так мусів той пергамін з роботи вийти, то є з виправи. На тексті тих часів, на мові й на матеріалі фарб і формах письма не розуміюся, ото ж не можу висловити ніякої думки що до автентичности сеї дивної речі. Але се ви-дасться мені певним, що навіть коли ся книжка пізніша ніж кі-нець X і початок XI століття, то все таки вона дуже стара, бо на модерний фальсифікат не виглядає: занадто природне зни-щення і — такого виконання тепер не зробить рукою людина навіть у надії на значну грошеву суму. Значить — припускаю, що коли се їй не оригінал, який мав у руках котрийсь з князів, що стояли на межі поганських і християнських часів, то се ста-

рий, старанний відпис, знищений віками. Зрештою — се тільки мої припущення-вразіння ляїка.

На столі у Владики бачив я ще 1-ий том Огієнка (видання Наукового Товариства ім. Шевченка) про друкарство, коло 400 сторінок, щойно прийшов до нього — з дедикацією автора.

Запрошував іще зайти до нього — і я зайду ізза дальших вражінь і спроб поламати його світогляд in politicis.

Подайте мені, що для Вас булоб цікаво довідатися ще від нього: він ще недавно з України. І яке Ви вражіння маєте з сеї розмови?

Рівно в місяць опісля познайомився я тут з Росіянином з костромської губернії родом (мати з німецької сімї фон Штейн), римо-католицьким священником о. Верховським (згадка про нього є в книжці „Царський Вязень” — про митрополита А. Шептицького). Він щойно приїхав з Європи. Се звичайний священник, без високого рангу, але освіта його надзвичайно висока: рідко можна зустріти таку освічену людину, як у справах релігійно-церковних, так і світських. Він оповідав мені, що був офіційним представником Великого Князя Кирила в Празі. Цікавіще, що я міг видобути від нього:

1) при центрі кириловців сильний брак глибших і енерійних людей, 2) найбільшим умом уважають у тім таборі Врангеля (брата відомого генерала), котрий тепер в Римі. Він мав бути у Вас кілька разів, чи вже й був кілька разів. Крім того якийсь Барк (може я зле запам'ятав, але не випадало записувати при нім), фінансист-фаховець, котрий одначе дуже зайнятий в банку лондонським і не має часу на політичну роботу. В Празі є тепер якийсь зручнійший чоловік їх, імя німецьке, я забув, 4) але мимо убожества їх на людей вони сподіваються виграти, бо принцип легалізму се те одиноке, на чім може спинитися думка втомленого загалу, коли прийде знівельованне всего. Він вірить, що большевизм видихається і впаде, 5) до України і до п. Гетьмана ставиться прихильно. Я думаю, що у них назріває думка про потребу зміни старої політики. Але чи назріє? (Я дав йому цілий річник Січі, добре оправлений; цікаво, що він чув про Вас як „впливового чоловіка” і нічого не читав з Ваших писань: тут маєте ілюстрацію, як помалу, як дуже помалу всякає книга в уми, коли навіть до такого високо й широко начитаного чоловіка як о. Верховський, котрий очевидно дуже любить читати, ще не дійшло нічого з Ваших писань. Я поручив йому їх), 6) його сюди прислав Рим — навіть дав йому і його жінці (вона гімназійна учителька, освічена, але забита Московка, про Україну

„не договорює” навіть) 15.000 лірів на дорогу і виробив паспорт. Він приїхав з листами до нашого греко-католицького єпископа Богачевського, а той прислав його тимчасом сюди. Сам о. Верховський думає зайнятися редагуванням органу Кирила в Нью Йорку „Правое Дѣло”, не даючи йому своєї фірми. Фінанси у кирилівців не мусять стояти надто добре, коли його мали задержати в Європі з платнею 150 дол. чи 100 дол. у місяць — і не задержали, 7) він дуже цікавиться п. Гетьманом. Випитусь, обережно, про настрої у нас до п. Гетьмана і як інтелігенція ставиться до нього. Я відповів йому, що тут в Шікагу вся світська і духовна інтелігенція за п. Гетьманом (як і єсть), про що може переконатися, а позатим у Канаді маємо групи і взагалі настрої іде щораз більше „за”, бо — подібно як у них — уважаємо п. Гетьмана легальним пересемником української влади з тої простої причини, що вже його предок був Гетьманом, а пуститися на „вибір”, значилоб пуститися на такий хаос, який був при соціал-революціонерах, тільки вже на монархічній платформі, 8) він інформував мене про відносини у Ватикані (Папу уважає мало розсудним чоловіком, але се дуже дискретно передав мені, — ми довго говорили й він „вихопився”). Цікаво, що в Ватикані бідно тепер на гроші. Масу грошей пожирають заграничні представництва. Знайомства Верховського великі, 9) з уваги на його феноменально чутку інтелігенцію, можна на нього сильно впливати. Се моє переконання. А що він має великі знайомства й освіту, підчеркну се, яку рідко можна зустріти, — тому можнаб через нього багато влити в ті круги, в яких він обертається. І тому, коли уважаєте вказаним, напишіть мені, в яким напрямі його інформувати та що Вам важно булоб знати від нього. Незабаром сподіюся через нього поробити й інші знайомства. — Ага, він казав мені, що неправдою єсть, немовби Великий Князь Кирил мав умову з Папою — се пустили проти нього миколаївці.

Часопис „Америка” щораз більше огидно виступає проти нас, але скрито, в депешах Польської Агенції Телефонічної пускає колючі вістки. Там така „господарка”, що пишуть, що хочуть світські інтелігенти (напр. у „Дочці Монтезуми”, як мені звернув увагу оден католицький священик — мають бути річи просто дискредитуючі католицьку церкву!). А вплив там тепер має д-р Л. Мишуга, котрий мусів одержати від Петрушевича якісь нові обіцянки, що мовляв „Японія нас визнає”, або щось у тім роді — тай підпустив їм. З єпископом, котрий тут буде на місії (на жаль якраз в тім часі, коли я буду в Дітройті) поговорять тутейші священики в тій справі. Але сумніваюся, чи Єпископ має там

можність скрутити голови тим хаотикам у своїм, ніби католицьким органі! Се факт! „Народовласте” редакторів, коректорів, адміністраторів тягнеться від часів Львівського Брацтва аж досі і аж сюди! Як зла хороба! Помалу проломлюємо се, але воно вимагає часу і великої праці.

Справа конкордату потрясає тут усім населенням нашим! Чи в Римі аж до тої міри засліплені, що не бачать, до чого се може довести? Чому Рим так поспішився з заключенням такого конкордату? Наше становище є обережне, кажемо, щоб єрархія церковна сказала своє слово. Побачите з 7-го число Січі, котре після завтра вийде. Сьогодні висилаю Вам знову 3-4 чисел, котрі пропали, як Ви писали.

Ше одно цікаве оповів Верховський: Він їздив по Європі й оповідав мені на тій основі таке: Скрізь ферментує большевизм і скрізь може вибухнути, бо робітництво думає, що в Росії революція не вдалася ізза темноти народа, „а ми мовляв лучче се зробимо”. В одній Німеччині скорше можливий рух правий.

Здоровлю Вас! О. Н.

79

Шікаго, 29. березня 1925

Високоповажаний Пане После!

Дякую за листа з 6. березня с. р.

Я вже основно зрозумів на досвіді, що організація мусить робити пропаганду, не навпаки. Президента Петрушевича напав я трохи ще перед одержанням Вашого листа.

Дуже дякую за кілька слів заміток Ваших про літературу. Вони мені стали в пригоді при виготовлюванні викладів, з якими їду. Я бувби Вам дуже вдячний, якби Ви при вільній хвилі могли більше щось написати про се, особливо про ті речі, що написані в чужих мовах.

М. Літинського не знаю — й не чув про нього. Се мабуть псевдонім якогось мрякобіса (читаю тепер чудових „Бесів” Достоевського! Дуже раджу Вам відсвіжити Собі сей твір! Але ж бо він предвістив большевиків і навіть Троцького з Леніном!).

Залучений лист прошу ласкаво переслати пану Крилачеви.

З Гнатюком я трохи листуюся при нагоді пересилання йому для „Молодої України” своїх монархістичних оповідань для молоді — вислав уже три, з того одно було вже друковане в 1-ім числі „Молодої України”. Але не знаючи там тепер докладно відносин, не знаю, як підійти до справи Літературно-Наукового

Вістника. На співробітника в нім він мене запрошує, та я часу маю мало. Але якби Літературно-Науковий Вістник перейшов у руки наших, я знайшовби час. Від дуже довгого часу, вже рік, я не бачив Літературно-Наукового Вістника і не знаю, яка в нім „лінія” тепер.

З Тимофієвом я тільки говорив. Листування з ним не маю.

Організація „Січова” морально кріпне, але ізза безробіття фінансово ледве-ледве дихаємо. Орган виходитиме на 4 стор., не 8-ім — і то не знати, чи не прийдеться на якийсь час спинити.

До „Свободи” мабуть не дістануся, бо там таке заварилося, що крий Боже! Ревюк просто так і написав мені, що я напосівся на його місце як — провокатор... „вправді” не в нормальнім того слова значінню — каже — але і т. д.! Чудове! Одиноке в своїм роді. Гидко, Пане После! Так гидко, що — ну!

Лист до п. Гетьмана у справі матеріялів до популярної брошури про нашу династію напишу по повероті з Дітройту.

З високим поважанням остаюся — О. Назарук

P. S. Моє здоровля знову погане; мій лікар був оперований і місяць лежав. Весь той час я не лікувався — й проба виявила поворот хвороби в цілій повні. Здається, прийдеться довго мучитися. Тепер знову лічить мене і вже трохи лучче. Та на загал недобре. Але — що робити! Така мабуть наша доля, скінчити десь на чужині. Згадую все Ваші слова, що все те й так суєта, коли не взятися до якогось великого діла.

Вибайте, В.П. Пане После, але мені дуже требаб знати, чи Ви п. сотника Крилача уважаєте практичним чоловіком для переведення справи порушеної в листі до нього? Відповідно опісля требаб мені застосуватися. Се страшенно важна для мене справа: дитина! Тому дуже Вас прошу про відповідь — двома словами, бо знаю, що часу у Вас і на се рішучо нема.

Щойно був Верховський. Про автокефальну Церкву каже, що се большевицька креація і що Липківський та інші се люде, близькі до раціоналізму. Зразу він думав (тоді був він у Києві), що вони зроблять унію з Римом і тому підпирав їх при передаванню їм церков. Але потому переконався, що їм залежало більше на майні тих церков і націоналістичній агітації, ніж на релігії, а большевикам залежало на розбиттю старої Церкви, тому в Москві сприяли „живій” церкві, а на Україні автокефальній. По осягненню своєї ціли — стали дивитися на ту Церкву як на непотрібну і від тоді дійсно їй дошкулюють. Ось усе! Цікаве воно. І під таку Церкву готова тут підпасти наша, коли

розгориться агітація ізза конкордату. Розклад усіми порами йде!
Що робити?

Дальше говорив Верховський, що в царській родині вже зачинають прихилитися до Вкн. Кирила.

Ми для ратовання організації здається продамо дім, бо вся увага Централі йде на дім!

80

Детройт, 4. квітня 1925.

В. П. Пане После!

Відпочиваю по скінченню серії лекції. Пішло добре. Сьогодні й завтра маємо ще січові організаційні сходи. 7-го буду в Шікагу.

Щиро здоровлю

О. Назарук, Ю. Цебринський, Й. Білобровка,
Т. Кошіль, Й. Скубівна, А. Мочогук
Марія Согара, Н. Согара

81

Шікаго, 9. квітня 1925.

Високо Поважаний Пане После!

Вернувши з Детройту, застав я Ваш поручений лист з 11. III. й посилку гарних портретів п. Гетьмана з Берліна, а сьогодні прийшов Ваш звичайно наданий (без реком.) лист з 26. III.

За обидва щиро дякую.

Я до краю втомлений подорожею й хворобою (котра не лічена 10 днів знову вернулася в сильних виявах), тому пишу коротко: світ немилий хорому. Везу і я, Дорогий Пане После, — порядно везу. Але — пусте. Коби терпеливості Бог дав — довести свій тягар коли не до успішного кінця, то бодай до гробу!

I. Ваша відповідь Андрієвському була дуже потрібна на думку мою і всіх, що її читали. Ми з її стислого змісту довідалися дуже багато. Фактом є, що се перша Ваша виразна заява, що стоїте при династії Скоропадських. Якби не вона, во істину моглиб усякі хаотики оперувати тим закидом, що навіть Ви в повітрі літалиб.

2. В Дітройті, де на східній частині того міліонового міста маємо найкращу нашу організацію січову, а на західній найгіршу (так зложилися обставини), — обидві підписали на письмі, що визнають п. Гетьмана й одобрять становище Січової Централі.

3. Всі числа органу нашого висилаю я сам, як завжди, до Вас. Коли тільки напишете, що не дійшло якоесь число, зараз

висилаю вдруге. Очевидно пропадають на почті. Мабуть большевики мають уже „своїх” і там — тай ті диригують усе в Москву. Може й листи читають.

4. Анонс в „Америці” дав я свого часу. Число пропустили вони — недбалість се головна ознака американських редакцій. Тут усі хорі: клімат инший і відірвання від рідної землі робить людей неможливими. Се тільки устно дасться представити трохи. Стан страшний: ніякої точности в емігрантів нема, всі найгірші інстинкти вилазять, очі їх якісь варятські переважно, рухи теж, словом — бідні ества! Що до ціни за „Хліборобську Україну”, то я її назначив — бо так продаю. Чому не взяти більше, як можна? Вона варта далеко більше, ніж Ви назначили. Хто хоче, купить. Тут особливо виразно вбилося людям в тямку, що „тане мясо пси їдять”. Такі тут відносини. Тепер напишу, щоб анонс вицофали, коли послухають: бо Entnervung у людей тут така, що листи стоять у них місяцями! Хорі і вже. Я теж западаю на ту хоробу. Доказ: Висилка Вам брошури і життєпису. Розумію їх! О, як розумію! Коби втечи до Європи — хоч умерти десь на її березі. Вам се буде незрозуміле, але не желаю Вам, щоб колись зрозуміли той стан.

5. Статтю „Як я дійшов до Гетьманської ідеї” напишу. Скільки часу маю на те? Пів року? Чим довше вилежатися може в голові, тим лучче.

6. Життєпис п. Гетьмана відредагую, як прийду до себе — тепер я занепокоєний тим, що лікар мій сказав, що треба піддати мій стан докладному осудови у шпиталі. За кілька днів се наступить.

7. До організації прибувають нові, добрі сили з молоді. Але чую, що довго не зможу видержати: просто не зможу — гарівка страшна, особливо листування зідає час і нерви. Журбу про дитину стараюся відогнати, але важко. Якби не мала книжечка Томи Кемпійського, я вже давно заламавсяб.

Дуже щиро Вас здоровлю.
Осип Назарук

Рівночасно знову висилаю Вам число 5 Січі, де є заява сотника Федитника у справі сплетні, яку пустили „круги” стоячі при „п. президенті” (чи такі „круги” ще існують?).

З краю маю листи, що рух за гетьманською ідеєю зачинається по провінції — на щастя „несміло” — значить: буде тривко рости, бо у нас що „сміло” зачнеться, се солом’яний огонь.

Більший лист — коли успокоюся і сили прийдуть. Так тяж-

ко тут дихати, Пане После, що немов фізично душуся: товариства нема, культури нема, нічого нема!

82

Шікаго, 11. травня 1925.

Високоповажаний Пане После!

1. Дякую за картку з 29. . IV. Я дійсно за клопотами і хоробою забув про справу анонсу. Залучаю проєкт, котрим хочу вплинути на зміну думки людей про даремщину, бо се неможливе: якась манія опанувала наших людей, що вони повинні даром одержувати все — і будуть ласкаві прочитати. Се деморалізація, яку треба викорінювати, а як не піде, то се знак, що та інтелігенція зогнила цілковито й нема до кого говорити.

2. В моїм стані фізичнім наступила криза — по дуже тяжких болях, у яких добами вився я: жолудок (на який тут терпить 90% людей). Була хвиля, коли я хотів плюнути на все і їхати в Європу — може бодай лекше сконавби там, думав я. Та якось минуло. Як вернеться (се вже тричі верталось), виїду — бо не годен видержати ще.

3. В Січі криза — грошей нема. Я вже 2 місяці без платні. Ще видержу троха і треба буде йти на учителя до якоїсь малої школи (у нас великих нема!) — тай коби ще знайти. Дуже мені жаль пускати з рук орган — як свої дитини жаль: зі всіх сторін признання приходять (але грошей нема) — се знак, що все таки надоїла людям анархія думок. Тільки продовжатиб — та годі: суспільність не дозріла до матеріяльного піддержання сього доброго зусилля.

4. Ще вироблю новий статут для організації і потому хай діється, що хоче: головою муру не пробеш. Організація буде вегетувати якийсь час без органу, а в осени знов якось споможеться на орган.

5. Багато досвіду зібрав я за той час. Коби використати!

6. Тішуся дійсно, що перечитаю ще Вашу 5 книгу „Хліборобської України”.

7. (Дискретно). У Львові має виходити „Політика” — пише мені д-р В. Бачинський, що Ви прирекли чи приречете співробітництво. Чи се буде орган на гетьманській плятформі?

8. По одержанню від Вас листа обіцяного напишу більше.

Щиро Вас здоровлю і прощу кланятися від мене п. Ципріяновичеви.

О. Назарук

Шікаго, 2. червня 1925.

Високо Поважаний Пане После!

Давно нема від Вас ніякої вістки. Давно і я не писав: хорував і кризу хаосу переходила організація. На разі удалося. Що буде далі, не маю поняття. Коли буду знати, що Ви вже менше обтяжені роботою, опишу Вам ту прецікаву кризу в організації. Рівночасно йде криза в церковнім життю, котра грозить повним розвалом. Горстка світських інтелігентів почала „війну” прети Єпископа — і вже доходить до закликів „на завсіди зривати з Римом” і т.п. (гляди „Свободу” з 1. VI. 1925). А що всі організації при церквах (до запомогових включно), отож скоро може наступити крах. Хаос бухає всіми щілинами. Від Тимофієва ніякої вістки. Від Босого й Жеребка теж уже довго нема письма. Від Вас також. Як на острові сиджу сам; довкола прекрасний український хаос! Думаю, що та нація дозріла до того, щоб умерти. А може се тільки верх кризи.

Чи Ви одержали всі числа Січи? Як Ваше здоровля? Я думаю що раз частійше їхати до дому, все одно, що буде.

Щиро здоровлю Вас і п. Ципріяновича.

О. Назарук

Чи Ви знаєте “Freiheit des Wissens” Доната? Знаменита книжка!

Шікаго, 23. червня 1925.

Високо Поважаний Пане После!

1. Для певности пересилаю лист і одинайцять долярів на Вашу адресу для Пана Ципріяновича: не знаю, як довго він у Відні буде — тай число дому (адреси) подав невиразно.

2. Тут багато нового. Але не хочу Вас турбувати описами. В організації здавлено бунт, що широко був закроївся — і жерело мав у Централі. Оден з її членів, С. Мусійчук організував його. Вилонений, покався, на письмі зложив заяву і т.п. Він — типовий син українського народу. То ми виродки зі своєю постійністю. Бунт — се вдача Українців. Колись опишу се. *)

3. Панейко прислав мені листа: пише, що й Англії і Франції грозить большевизм. Колиб в Англії бухнув, то скоро буде

*) Залучую статтю про Трильовського, якої поміщення спинив Мусійчук і на тлі того счинив бунт. Колись поміщу, як буде можна.

і в Канаді і тут. Тут його дуже мало. Упав навіть між нашими. Геть упав. Але є групки, що держаться. Такі читають пильно большевицьку літературу. Якраз маю від одного з них Богдано-ва: „Науку про суспільну свідомість”, Київ 1921, 158 стор., велика 8°. Читаю. Як виздоровієте, дуже раджу переглянути, чим вони годують робітництво: абсолютним розкладанням віри. Хвилями ломиться в мені надія на можливість оздоровлення нашого народу й інших. Здається мені, що большевизм у тій або іншій формі мусить спалити всі вязання старого й нового світу — й аж потому, на руїні — збудується нове життя: тоді й Ваша велика праця матиме значіння. Що вона не безуспішна, бачу по тім, як всякає в масу: тут і там зявляються вже й фанатичні приклонники гетьманства між робітництвом. Є й цілі організації, доволі кріпкі, на сій платформі. Жаль, що Ви хорі й не можете кермувати дальше розвитком сего руху: він іде в глиб і в шир. Але річ ясна, що вислід його залежить тепер від розвитку всеї Європи. Якби встоялися в 1918 р., тоді розвиток Європи до консолідації залежавби був сильно і від нас. А так — ми тільки можемо приготувати частинку до евентуальної відбудови.

4. З „Заклику” головного отамана робимо нарешті відбитку — викинувши „Отче наш” відповідно до Вашого бажання.

5. Босий одержав місце учителя гімнастики при католицькій Колегії в Йорктоні. Се дасть йому можливість життя і праці постійної для нашої ідеї. Дуже тим тішуся, тим більше, що не знаю, як довго тут зможемо видержати: дуже тяжко клигаємо фінансово.

6. Відрадна єсть вістка, що між Василіянами вдалося позискати точку опору для нашої справи: їх організація могутнійша від січової й далеко тривкіща: мають дома в Канаді, Бразилії, Галичині, на Прикарпатській Русі і незабаром матимуть і тут в Америці. Мають органи. Залучаю лист від о. Теодоровича, мого товариша з гімназії. Прошу його переслати п. Гетьманови, щоб евентуально у споминах пояснити справу з Василіянками, яка порушена в тім листі.

7. Я хотівби вернутися до Галичини: нерви не дописують, дитини ще не бачив, від двох літ ніяких вісток про дитину! Просто — безвиглядність пожене туди. Якби тут мав родину, лекше булоб жити — на дитину дивлячись. А так. Та — Ви маєте своїх клопотів доволі.

Щиро Вас здоровлю і желаю здоровля.

О. Назарук

P.S. Виїду відси мабуть осінню. Нема змоги довше видержати.

Ще хотівби я навчитися техніки, якої почав учитися — і з тим кінець. Чого тут довше сидіти? Абсолютно не знаю, як кінчити тут свою працю! Що далі робити, куди їхати — словом: ситуація хоч з моста та в воду. „Да будет воля Твоя!” — одинока філософія, яка осталася. — О.Н.

85

Шікаго, 21. серпня 1925.

Високоповажаний Пане После!

Як від людини з другого світу відкрив я сьогодні, отворивши, Ваш великий лист з 7 с.м. з масою дуже цікавих додатків, — бо вже думав, що Ви закопалися в якімсь ділі на дуже довго і що скорше устно поговоримо, ніж листовно.

Відписую за горяча, щоб не пропустити перших вражіннь: така тут навала всего валиться на мене!

1. Передовсім дякую дуже за лист і додатки. Що до тону і стилю, то я просто забув, що сталося в давнішому листуванні. Шукати за ним — дуже важко. Тай перетяжений я! Тай властиво зайво: думаю, що так як стоять справи, вистарчать до довготривалого листування: коби лиш наші нерви взагалі видержали! Зрештою при вільнійшій часі перегляну старе листування й опишу все, що треба. Бо таки чути якийсь брак.*)

2. Вповні годжуся з Вами що до відношення до т.зв. чужинців, уроджених на українській землі. Навіть звір має нахил вертатись там, де вродився, тим більше право до рідної землі має кожда людина — се природне право — і вигуками його не скасує ніхто. Треба отже шукати співжиття. До редакції “*Wschodnich Rubieży*” вишлю видання наші.

3. Дякую дуже за признання що до редагування — се оживляє мимохить, бо тут крім шаленої лайки якихсь озвірілих вярятів рідко можна почути слово признання! Особливо тішить мене, що статут сподобався Вам — бо він коштував мене неймовірно важкої праці, хоч проєкт без вступу прислав п. Босий, але треба було сильно переробляти — і зуб за зуб обжиратися і на Централі і на зборах за той статут! Муки пекольні. Поправки, які пропонуєте, будуть виконані.

4. Я рішучо зле мусів висказатися, коли Ви зрозуміли мене так, немовби й закидав Вам, що Ви виключно під примусом сотворили свою ідеологію. Я ж знаю здавна Ваше “*Z Dziejów Ukra-*

*) Але що до стилю і тону то Вам, без сліду іронії се пишу — *z wieku i urzędu, kultury i tradycyi* — належалоб дати проєкт норм!

iny”, ще заки з Вами познайомився, перед війною, зараз по виході тої праці. Але річ ясна, що те, що Ви написали, написали щойно на еміграції — і булиб інакше писали, менше добре, бо менше глибоко й болючо, якби не примус покинути рідну землю. Доказ: Міцкевич!

5. Вповні згідний з Вами щодо авторитету. Але — болючо вражає мене друга частина сторінки 3-ої сего Вашого листа, в якій мимохіть підозріваю натяки — до себе! Коли се правда, що так Ви до мене пишете, то воно безпідставне: Цілком! Я дійсно і щиро поважаю авторитет п. Гетьмана і Ваш і нещирої реклами не роблю, як не робив її ніколи в життю своїм. Я ще стрічки не написав не вірючи в те, що пишу, хоч міг писати злі речі! Подібне пригадую собі і з попередних листів.

6. К. Крушельницький на щастя луччий, ніж Ви думаєте.

7. Єпископа Теодоровича уважаю надто демагогічно настроєним, щоби щось з нього викресати. Але спробую ще.

8. Вповні годжуся з Вашими поглядами що до російських монархістів і обережності, якої треба у відношеннях з ними.

9. Полтавець се паяц і дурень — знаю його особисто ще з Києва. Дивуюся, як його можна було держати на таким високім становищі.

10. Ваша характеристика п. Сували видається мені правдива, хоч вона дуже страшна. Таких маємо багато. Се тип.

11. Про мої лекції в Дітройті виробите Собі поняття з залучених тут змістів у польській мові: вони мали бути печатані в „Dzienniku Polskim” у Дітройті, котрий хотів нам дати цілу сторону до свобідного ужитку даром, але коли наші счинили божевільний рев, я не дав уже до друку. Можете ті змісти задержати або використати, як схочете. Може Іван Кревецький зробивби щось з ними, бо питав мене листовно, чи маю списані ті лекції.

12. З Вашої відповіді Андрієвському в „Америці” я дальше дуже задоволений. Не знаю тепер, що Ви називаєте радикальною тактикою у мене. Можеб були ласкаві пояснити — се мені моглоб придатися. Чи, гострий тон статей? Алеж бо маса глуха на делікатні річи!

13. Певно, що я під Вашим впливом став при династії нашого Гетьмана. Але се сталося під впливом думок, які Ви висловили в приватних листах, бо з Ваших інших писань, вже оповіщених, я бувби мабуть до суду-віку не додумався до того. А коли Ви Самі написали, що я один з найкращих представників народу, — то чого ж хотіти від слабших. Занадто невизразно ве-

ли Ви справу: може се добре для людей тоншої культури, але для людей з народу абсолютно невизначно було. Тепер уже ясніше, — хоч очевидно добре єсть „штовхати” думку і діла людей: та се вимагає також виразніше вказаного методу, як се робити. Як має виглядати ся тактика? Бо ідеологія вже на загал ясна й уґрунтована.

14. Анонс про „Хліборобську Україну” ніщо лекшого, як знову почати друкувати. Припинено просто так собі — без думки. Мовляв: уже досить було. А як хочете, знову піде.

15. Щиро подивляю Вашу відповідь п. Босому. Се правдивий *Meisterstück*. Рідко трапляється читати такі „спритні” (не образитись!) листи.

16. ОО. Василіяне — думаю — прихилені до нас цілком. В календарі своїм, який виходить тут у Філядельфії, помістять мою статтю про п. Гетьмана і портрет п. Гетьмана. Пишуть також до Бразилії, як мене повідомляють.

17. Статтю про Трильовського пушу аж на відхіднім. Його треба бити, бо пише далі страшно руїницькі статті в „Народнім Слові” (головно „дає собі духа” в реві проти греко-католицької церкви, зовсім глупім). Але проти п. Гетьмана якось мовчить.

18. Дуже прошу колись, як охота буде, написати мені, чому фантастичне оповідання „Шевченко в Америці” уважаєте злим? Мені ж треба знати се, щоб учитися.

19. Подорожні записки мої, які друкує „Український Голос” в Перемишлі (а які я думав дати до „Хліборобської України”) — неможливі булиб у Січі: бувби за великий рев усяких, міцних тут сектярів. А в краю не так — і там вони більше придадуться як пересторога. На жаль, я бачив тільки перший підвал у друку, „Український Голос” бо сюди не доходить, а редакція навіть авторови не ласкава вислати, хоч я даром дав їй ту працю.

20. Маєте рацію, що таких писань як „Петлюра промишляє” слід уникати, бо се йому робить рекляму. Просто — з ніким тут поговорити про се. Не встережешся сам усіх помилок.

21. В. Лозинського не знаю і „Пророкового ока” не читав. М. Ценівського теж не знаю. „Свободу” читаю лише побіжно, бо вже надто клясично — пуста.

22. Листи Ваші до Олександра Шаповала я перечитав з великим інтересом. Коли се бувший міністр війни в кабінеті Остапенка, то я з ним разом там сидів і досить добре його знаю: се людина дуже завзята і серіозно робить, як до чогось візьметься. Має конечну в війську прикмету: викликує вражінне примусу, де появиться! Я з ним годинами дискутував, переконуючи, щоб не

застрілив старого професора Михайла Грушевського, що О. Шаповал хотів зробити. Переконавав я його довго, при свідках, що лучче не вбивати, а хай пише історію і по архівах нишпорить — хочби й під караулом. Але — Шаповал се тип дуже амбітний. Безоглядно. І Ви правильно підозріваєте (в 2-ім листі до нього), що він має наполеонські привиди. З нього можна зробити нашого, коли зломиться в нім погляд, що націоналізм се щось найвище. Спробую се виконати, коли навяжу листуваннє.

23. серпня 1925.

23. Опис бунту в січовій організації:

Якраз тепер апогей його ломання! Щоб Ви могли Собі уявити все те, коротко представлю Вам основи бунту, як я їх зрозумів (се не легко!), бо все те дуже повчаюче:

Бунт має два роди коріння.

I. Особисте коріннє (дійсні матеріальні інтереси й фінансові ілюзії осіб, звязані з нашим рухом). Се коріннє ярко „жене в верх” і мусує сильно, але його лекше поламати, ніж:

II. Природний, давно вкорінений хаос маси нашої, скріплений радикалізмом старокрасвим і американським відблиском т. зв. демократії. З сим дуже важко боротися.

Ad I: Від першого дня мого приїзду сюди, то є від 2. XI. 1923 р. С. Мусійчук рив під мною безоглядно. Причина: хотів бути редактором (він був ним передтим). А хотів не тільки задля „чести” (сего хотіла особливо його жінка, котра не давала йому спокою — се бувша служниця), але й задля „чисто” матеріальних причин: З хвилию мого приїзду, наша маса тут, котра як скрізь, любить запалюватись солом'яним вогнем, — зложила на удержання редактора близько 2.000 дол. Вже тоді о. Тарнавський, дуже розумний і практичний чоловік, сказав мені, що коли до часу зужиття тих грошей не потрафимо організації поставити фінансово на ноги, — другий раз такої квоти не зберуть на ту ціль. А се значить, що двох платних урядовців (Мусійчука й мене) організація не буде в силі удержати по зужиттю тих грошей. Се розумів і Мусійчук, хоч о. Тарнавський з ним не говорив про се. І тому рив він від першого дня. Ритте було знаменито обчислене на тупість нашої маси. І так він знав, що та маса все, що повязане з газетою, приписує редакторови, навіть річ з якими редактор нічого спільного не має, як прим. експедиція газети, друк й т.п. Отож від першого мого числа нарочно зачав мішати експедицію, то є висилав часопис тим членам сотень, що не платили правильно вкладок, а не висилав тим, що платили, слушно

числячи на обурення їх проти редактора. І я і навіть д-р Гриневецький, котрий тут уже близько 20 літ, довго не могли зорієнтуватися, чому така маса скарг приходить на безпорядок у висилці — зі всіх міст Америки й Канади, куди тільки йде орган. Бо аж такої хитрости ніхто з нас не припускав. Розуміється, ми в часі поїздок поясняли сотням, що редактор газети не висилає, тільки менаджер (управитель). Тоді Мусійчук взявся ще на інші способи, знаменито придумані: не покидаючи до кінця першого способу, котрий натурально викликав зменшення тиражу, бо зачали перестати платити й ті, що правильно платили, — почав домагатися видавання органу тільки на 2 карточки, а й ті завалював анонсами так, щоб читачі не мали що читати. Мене до книг рахункових абсолютно не допускав, а д-р Гриневецький така натура, що вгляду в книги ніколи не мав, хоч мав право до них. Сего Мусійчукови треба було на те, щоби кричати: „за дві карточки двічі в місяць і то майже заповнені оголошеннями, платимо з робітничого гроша панови Назарукови 150 дол. місячно!” (Поки всіх тих 150 дол., при моїх видатках на старих родичів в Бучачі і дитину у Львові та на мене тут абсолютно не вистарчало і я ледви дихав). Подивляю терпеливість тої маси, бо дійсно виглядати могло, що я паразит! Агітацію на тім тлі вів явно його знайомий і приятель, Кочій, котрий тут записався на медицину: Мусійчук прирік йому безплатну рекляму в органику, коли викурить мене. Доходило до того, що я кликав свідків, що не маю місця в газетці. Але Мусійчук кричав, що „нема грошей” на 8 сторін друку, хоч складач дармував, а папір тут дешевий. Та годі було щось зробити! Рівночасно вів Мусійчук з приятелями агітацію проти централізації, бо колиб рішав зїзд, а не Головний Отаман, тоді він — Мусійчук, мавби забезпечене платне місце від зїзду до зїзду. А на зїзді йому легше вдержатися, ніж мені, бо він не разом з ними й потрафить плакати, що має „жінку й діточки” (я чув се у Філядельфії, коли касували хаос і заводили централізацію). Розуміється, весь час коштом організації вів переписку зі всіма сотнями, бунтуючи знайомих проти централізації (вона введена на 3 роки „на пробу”, бо інакше не можна було „народу” наклонити, щоби зрікся своїх „суверенних” прав до лайки й рішення всего всіма). Найсильніший атут мав у тім, що я не лаю Поляків recte „Ляхів”. Се підносив на кождім засіданню Централі й навіть публично. І нарешті допровадив до того, що вивів мене з рівноваги і я прилюдно заявив: „Поки я редактор, поти я рішаю, що і як писати для народу! Ляхів лаяти не буду і не хочу, бо мені вже гидко

навіть читати лайку, не то писати! Досить її по наших газетах! Се ідіотизм, а не виховування народа!" Від тоді — він і його прихильники, записавши собі дату того мого виступу, постійно говорили се, особливо Майорчик, надзвичайно спритний агент горівчаний і пресвітерський колектор (назвиска його правдивого ніхто не знає). Се були сильні напади, які до тої міри діяли на товпу на зборах, що навіть д-р Гриневецький, особисто супротивний лайці, заявив мені: „Мусите в тім попустити: як не хочете каляти свого імени, підписуйте моє під нападами на Поляків!" Але я вперся — бо просто гидко було уступити. І заявив д-рови Гриневецькому, що радше зараз покину редакцію, а не дамся знасилувати. Тоді він почав уже постійно мене і в тім боронити, бо знав, що з моїм відходом завалять зараз централізацію.

До того всего увійшов Мусійчук в порозумінне з Окружним Отаманом Січий з Округа (Ньюйоркського), Задорецьким. А Нью Йорк се найбільш зогниле багно нашої еміграції — там вона найстарша, ото ж найдовше гниє. Задорецький почав доволі виразно писати до Централі по гроші: мовляв, від Гетьмана певно маєте їх, давайте й мені. Мусійчук докладно знав, що від нікого ніяких грошей не маємо, але розуміється, не виводив зі самообману Задорецького. Коли ми таки держалися, жеручись і з Нью Йорком (і з Філядельфією, де нам докучав д-р Мишуга, про що опісля), зробили наші ворота таку штуку: По довших нарадах Мусійчука з Майорчиком, Кочієм і ин., написав Кочій статтю під заг. „Чи можемо ми любити Ляхів" і прислав мені до поміщення з повним підписом, як член організації... Я прочитав цю статтю, яка була пропагандою ненависти, на засіданню Централі і поставив внесок помістити її, додавши редакційні примітки до неї. Внесок був прийнятий, але Мусійчук і Кочій робили різні заходи, щоб стаття була поміщена без редакційних приміток. У висліді вийшла з цього чергова авантюра, протести, нове засідання і т. д.

Щоби зрозуміти дальший хід подій, треба знати, що д-р Гриневецький, памятаючи пересторогу о. Тарнавського з перед двох літ, купив дім за 38.000 дол. на кредит, рахуючи на те, що ціни підскачуть і ми зискаємо на ведення організації. Та се нас іще глибше закопало, замість помочи: бо ціни не підскачили, а рати треба було платити. Вся форса агітації, якою ми досі здобували гроші на орган і організацію, пішла на дім, щоби не пропали вплачені 10.000 дол., котрі зібрано від членів у формі позичок. Рати печуть, розвал ширений Мусійчуком викликає зменшення числа членів і негодовання (тому два роки було плюс мінус

1.800 членів, сьогодні коло 500!). Щоб ратувати організацію, заявив я д-рови Гриневецькому, що бачу тільки такий вихід: уступаю (бо двох платних урядовців і рат організація вбсолютно не видержить) — і до кожного числа дам вступну статтю, а решту „випхає” Мусійчук звітами. Д-р Гриневецький не згодився. Відправив Мусійчука на формальному засіданню. Майже рівночасно виключив з організації бувшого окружного отамана Майорчика за кириню (ми постаралися о такий внесок від здисциплінованої й найлуччої тепер округи IV-ої в Дітройтї, де був отаманом Майорчик — він тепер у Шікагу). Крім того усунув д-р Гриневецький і окружного отамана П. округи шікагівського Заблоцького, котрий був у коаліції з Мусійчуком — та покликав на суд М. Яворського, його брата і ще інших, котрі вели боротьбу проти Централі без звязку з Мусійчуком. Ряд засідань — і їх оправдано, щоб не робити собі рівночасно за багато ворогів. Судить, відправляє, словом — рішає голова організації д-р Гриневецький, на котрого часом легко вплинути, часом дуже тяжко (се взагалі важка проблема, як обмежити його владу). Вчера був правильний збір старшин П. (шікагівської) Округи — їх понад 100, доступ мають і члени. На нїм показався весь хаос нашої маси:

Ad П. Збори Округи отворено о год. 8. Тревали до I-ої по півночі (я приїхав від лікаря о год 9, бо моя діабетїс, хоч уже зникла від кількох місяців вимагає обережности і дальших встрікувань). Аж до кінця реву був такий, що в лісах полудневої Америки мабуть лучче не ревуть. Я не говорив ні разу, сидїв спокійно і слухав*.) Д-р Гриневецький говорив кілька разів — спокійно й виїмково тактовно. Мусійчук змобілізував усю свою родину і знайомих. Почалися наперед вигуки: „Чому відправилисте робітника?!” Потому „бесїди”. Перша промовляла мати Мусійчукової жінки, стара, але дуже енергійна баба з громовим голосом. Говорила як Демостен і все, що могла, сказала, аж до того, що я живу на парохії й не плачу ренти (я, розуміється, хотїв платити, але о. Тарнавський сказав, що се не готель, аби платити, а 16 кімнат для нього за багато). По ній ряд „бесїдників” чудових! Але дуже замітне се, що вже не покликувалися на „народ”: мої насміхи над сим „поняттям” як політичним чинником, зробили своє. Обходили як могли слово „народ”, говорили „ми хїба ніякого права голосу не маємо?” і т.п. А се важ-

*) Щоб не подумали, що бороню свого платного (тепер дуже нерегулярно) заняття.

не, бо лекше дискутувати. І д-р Гриневецький добре затикав їм пельку. Казав: „Як заплатите зараз 1.000 дол. пильного довгу й забезпечите векслями („нотами“) удержанню, то можу прийняти і 10 урядовців, які не будуть киришити! Але покищо на підставі ухвали зїзду я правлю і я рішаю про те, що добре для організації“! Ряд бесідників був за ним — робітники. Приємно було слухати їх. Мусійчук виготовив на письмі довгий лист (він очевидно відібрав його на цикльостилі, який, в неприсутности нашій забрав з редакції! — та розіслав по цілій Америці). Коло год. 12-ої забрав голос Мусійчук (при нім для ефекту стояла жінка з дітьми, викрикуючи: „Пани гонять робітників!“). Говорив довго і плавно та голосно, але виїмково нелогічно (звичайно говорить не зле). Довг около 1.000 дол., членів коло 500, доходу має організація місячно коло 300 дол., а потребує коло 600 на платні і рати; чому ж держати більше урядовців як можна?; старокрайова політика зі Скоропадським тут не на місці“! (Ще недавно писав вірші!). Треба організації молоді (чому не робив її? Ні разу не їздив, а ми їздили). Він — мовляв — здоровля стратив в організації! І тепер на брук, а пани спекулюють на організації „робітничій“! В тім сенсі довго, голосно, плавно і скучно говорив та пророчив упадок організації „через панів“. Кут галі плескав. Але більшість була незорієнтована. На кінець — концерт скріпився: Хтось з „народа“ крикнув, що ми прийняли по відході Мусійчука — Поляка до роботи в друкарні! Боже! Як заревіли! „Сором! Ганьба панам! Встид!“ А діло було таке: Мусійчук відійшов, не показавши мимо просьб навіть того, де що стоїть і не залишивши адрес до пресера, до хлопців від експедиції — нічого. Число мало вийти, як все, 15-го, а було готове вже 12-го. Шукаємо адрес — нема. Через людей довідалися, де мешкає наш пресер Савчук. Сам д-р Гриневецький ходив до нього, щоби прийшов вибити газету на машині. Прирік. Ждемо день, два, три — нема. Знов посилаємо. Прирік. Ждемо день, два, три — нема! Розуміється, телефонуємо до американської юнії фахівців. А та прислала молодого Поляка Вержбовського. Той зробив роботу за пів тої ціни, яку ми платили Українцеві і зробив чисто — що бачите по сім числі (вийшло з опізненням з датою 20-го с.м.). Того самого пресера брав і Мусійчук, коли Савчук часом не приходив. Все те і сказав зборам д-р Гриневецький.

Уляглося трохи обурення „народа“. Збори мали вибирати кандидата на окружного отамана (по Заблоцькім). Розуміється, група Мусійчука реве, щоб через аклямацію предложити до затвердження знов Заблоцького. Д-р Гриневецький заявляє, що не

затвердить його. Рев такий, що птах на хату не сівби. Потому крик: „Не хочемо жадного!” — „Чорт вас побери!” відповідає наша група. Від неї внесок: „залишити самому головному отаманови, щоб і вибрав і призначив і затвердив!” Голосованнє — за нами 2/3 голосів. Ми відітхнули. Д-р Гриневецький призначає зараз Бойка (робітник).

Виходимо — серед криків змобілізованої рідні Мусійчука (деякі поплавили за 8 місяців залеглі вкладки, щоб тільки мати право ревіти!). Взагалі збори були великі, бо є 500 правильно платних членів, а решта досить нерівно платить. Та ще при виході розярненє групи Мусійчука було таке, що не виключені були фізичні напади. Цікаве для характеристики наших сторонників, навіть щирих, що коли я і д-р Гриневецький („пани”) виходили з церковної галі, де вся та буча кипіла, пусто робилося довкола нас. . . Але наші жерлися групками з їх крикунами, ще довго на вулиці. Ми два пішли на молоко до ресторану і посиділи там з годину; як вийшли — здовж Шікаго Аве. ще стояли і тягнулися громади завзято розсварених людей! Ціль групи Мусійчука: тепер довести до скликання надзвичайного зїзду. Розуміється, ми проти того, бо нема потреби, хоч боятися зїзду в Дітроїті нема мабуть чого (в Шікаго мігби зїзд бути небезпечний). Загальне вражіннє: Мабуть виграємо.

Сьогодні о. Тарнавський виголосив делікатну і дуже добру проповідь про злого і доброго менаджера, навязуючи до слів св. Письма про відому притчу Ісуса. Діло в тім, що наша боротьба се тільки частинка боротьби, яку веде єпископ Богачевський! Точ в точ така як наша — і за те саме: за владу централі над попами й улицею.

(25. серпня 1925.)

О 11. год. вечера щойно вернувся я з над озера, куди їхав відітхнути — $\frac{3}{4}$ год. їзди трамваєм.

Вісти з централі єпископа в Філядельфії такі: Єпископ розвязав тут. „Товариство св. Апостола Павла”, основане попами за намовою д-ра Мишуги для опозиції проти єпископа. Попи формально покорилися. В дійсности ж зачали таку підпольну кириню проти єпископа, що Катедра запустила: „народ” майже перестав ходити. Головна маса нашої еміграції на сході, над Атлантиком (Шікаго се остров Українців, еміграція наша тут наймолодша, около 20 літ має тут). Там часописи (всі в руках півінтелігентів) і головна кириня: ґрунт під кириню чудовий! Річ ясна, що ми підпираємо єпископа. Але наша філядельфійська Січ пішла під вплив д-ра Л. Мишуги, і я необачний сам її

пхнув. Було се так: Тамошна Січ сильно ненавиділа його і всю тамошну інтелігенцію. Вікна їм вибивала, двері обмазувала гноєм і т.п. Д-р Мишуга жалувався мені. Як я приїхав до Філядельфії на Конгрес „Об'єднання” в 1924 р., вплинув я на тамошну Січ, щоби дала спокій та головою настановили ми там чоловіка, котрого поручив д-р Мишуга, робітника і агента Титанича. Той цілком опанував Титанича — і почав іти скрито проти єпископа і проти нас. Сьогодні тамошна Січ майже без звязку з нами. А д-р Л. Мишуга випирається, немовби він се зробив! І ми далі листуємось. „Гра зі своїми”, „з народа” він і я.

Отець Тарнавський каже, що опустіння церкви мине, бо так уже було тут нераз. Розуміється, „Свобода” цілком звязана з Мишугою: дають йому 100 дол. (котрі перше платили кореспондентам з Європи, Гехтерови й іншим), а той випишує їм ріжні речі проти конкордату, проти владик і т.п. Єпископ впливу не має навіть на „Америку”, котра буцімто є його органом, католицьким! В дійсности се орган хаосу, то є асекураційних товариств при церквах католицьких, у котрих рішає „народ” (себто агітатори). Єпископ, як пишуть нам з Філядельфії, домагався, щоби редакцію „Америку” віддано мені — й перепавав з тим домаганням. Отець Тарнавський каже, що по літах боротьби єпископ може побідити. На разі — хаос безтямний!

Вчера прийшло сюди 229 число „Українських Щоденних Вістей” з 24 с.м. (антидатоване) з Нью Йорку, а в тій большевицькій газеті була допись з Шікаґа проти мене і д-ра Гриневецького. Писав її очевидно Мусійчук разом з Майорчиком (доказів нема). Підозріваємо, що один з них уже давно мусів бути у звязку з большевиками, мабуть Майорчик, котрий по їх наказу мусів перенестися з Дітройту до Шікаґа, щоби нищити централю Січей. Допись викликала велике обурення в наших рядах проти її авторів — тим більше, що вкрали адреси січовиків і дали большевикам: ті порозсилали те число скрізь нашим людям! Адреси мав у руках Мусійчук.

Майорчик по виключенню його пропонує згоду. Не знаємо, що робити; брак інстинкту правління відчуваємо при тім факті виразно: чи по думці засади „лучше один наvernений грішник, ніж десять праведних” погодитися з ним, чи ні? Не можемо рішитися. Що Ви на се?

Словом — морально, хоч тяжко нам, мабуть дамо собі раду, але фінансово мабуть ні, хіба вдасться корисно продати дім. Дітройт підпирає нас прекрасно. Якби не він, ми вже тому пів року впалиб були.

Як бачите, бунт іще не цілком скінчений, хоч зеніт перейшов. Що далі буде, напишу.

24. Дуже потрібно було б в'яснити мені, як саме „штовхати думку”? В засаді Ви очевидно слушно поставили се твердження, але в практиці не знаю, як її виконувати.

25. Чи по руїні всесвітної буржуазної демократії не прийде большевизм? Бо чейже трудно припускати, що з розвалу відразу вийде монархізм. А в часі розвалу большевики можуть винищити всі розважні чинники.

26. Листи наших студентів з Чехії, які Ви були ласкаві залучити, надзвичайно цікаві тонкістю обсервації, своєрідним гумором і дивним — як на молодь — реалізмом в оцінці подій. З тих хлопців, як не зманіруються, можуть бути гарні провідники.

27. Лист від нашої Централі до Січі в Празі вернувся — видно подали злу адресу, або перенеслися. Може Ви знаєте адресу (певну) тої Січі?

28. Чи не добре було б, якби я посилав в обмін „Січ” якомусь російському монархістичному органу? Як маєте яку адресу, прошу ласкаво подати.

Дуже щиро Вас здоровлю й желяю здоровля

Осип Назарук

P.S. Спис тих, що жертвували 6 дол. на пресовий фонд „Хліборобської України” пішло п. Циприяновичеві. Тепер ферії й людей тут нема, годі роздобути їх адреси.

86

Шікаго, 24. вересня 1925.

В.П. Пане После!

З перепрацьовання і вічного вічування вернулася моя хороба, що стверджено. Тому я не пишу докладніше про V книгу „Хліборобської України”, котру я вже кінчу. Щось дійсно імпонуюче. За 50 літ її зрозуміє українська інтелігенція. Народ зрозуміє скорше, як потрафимо йому передати се в малих дозах.

Здається, що фінансово організація січова вратована й дім устійся. Се значить, що і орган мабуть потягне. — Тут іде між українською інтелігенцією вже крайній розвал по заяві Петрушевича з дня I. IX. 1925, що Радянська Україна — спадкоємниця Галичини. Цікаво, але дуже прикро дивитися на се.

Широ здоровлю і желяю здоровля. —

О. Назарук

Ми вислали Вам 25 брошур — розуміється, не платіть за них.

87

Шікаго, 2. жовтня 1925.

В.П. Пане После!

1. Якраз прийшов Ваш лист з 16. IX., писаний перед Вашим виїздом до лікарні. Невимовно прикро мені, що Ви хворі. Коли будете в потребі, прошу написати мені, я Вам пішлю, коли не образитеся тим, радо, що зможу, грошей. Вибачте за таке пряме поставлення справи.

2. Тут уратований дім січовий. Супроти того існування січової організації забезпечене на 99% правдоподібности. Д-р Гриневецький дійсно попрацював над тим! Гумор у мене ізза того поправився, хоч здоровля не мудро виглядає.

3. Більшого листа з протоколами про перебіг кирині Мусійчука вишлю. Згода неможлива: контролю виказала (солідно) погану господарку Мусійчука. Виключимо.

4. Сували я не притягав. Одного дня перечитав я його не-смачну статтю в „Канадійськiм Українці” з похвалами через „чур” для мене — і написав до нього, щоб так не писав. Він на те прислав той лист, котрий Ви бачили (я переслав був). Потому ще раз писав — і урвалося листування. Він опісля, як пише мені Босий, здефравдував 500 дол. у когось і втік до Європи. Та се дрібний жулік; напишемо, що треба.

5. Більший „жулік” і зарозумілець — О. Саліковський, котрого пашквіль, званий „споминами” під заг. „Посольство Української Держави до Галичан”, просто огидна зарозумілість — віс таки з тих „споминів”: говорить про „терор”, коли його на 24 годин замкнули і за те сам міністр гетьманський перепрошував! Во істину чрезвычайки треба було на таких. „Безконечно справедливо наділяє Господь”. . . Чи не добре булоб дискредитувати десь того правдивого представника українських інтелігентів?!

6. Пропонують мені місце редактора в католицькiм органі в „Канадійськiм Українці”. Але видержу тут поки зможу, коли кажете, що се потрібне. Так тяжко тут, що ну-ну! Але коби тяжше не було.

7. Про V книгу „Хліборобської України” я вже згадував. І ще напишу. Ся книга буде рішаюча в розвитку психіки української. Се ясне. Можете мати ту велику сатисфакцію, що з печаттю Вашого духа піде та українська маса далі в життя.

8. Ся часть „Споминів” п. Гетьмана, що в V. книжці, робить велике вражіння на робітників: уже кількох говорило мені про се.

Щиро Вас здоровлю. Як справлюся (бо тепер страшно я перетяжений), напишу більшого листа.

Дуже желяю здоровля.

Ваш — Осип Назарук

88

Шікаго, 13. жовтня 1925.

Дорогий Пане После!

Вибачте ласкаво, що пишу на таким свистку. Але по перше не беру нарощне більшого, щоб не „розігнатися”, тому, що Ви у лічниці повинні мати більше часу на читання книг (я все в хоробі багато читав), по друге: пишу тепер дуже багато інших листів, щоби пропагувати й заокруглювати (в популярнім розумінню) нашу ідею. Вас, *sit venia verbo*, заагітовувати не треба — ні „заокруглювати” Вам „ідею”. Якраз кінчу великий лист до Александра Шаповала як відповідь на його великий і дуже сердечний та не менше цікавий лист: він, Александер Шаповал, уже наш, думаю, що твердо й безповоротно. Побачите се з листа, коли Вам перешлю його, як обійде *via* Жеребко — Босий, Канаду (се потрібне для скріплення духа в наших тут).

Тут залучаю Вам ще два змісти двох лекцій моїх у Дітройті: не вислав я їх Вам з попередними, бо вже й так тамтой лист був дуже грубий — з додатками. Більше вже змістів не маю, бо не зробив свого часу.

Організація січова помалу оживає, від коли в центрі не стало Мусійчука. Шкодить він далі — листами й обмовами. Але на загал — уже проломано його.

Помешкання на парохії я втратив, бо сестри Василиянки приїзджають і забирають. Се відібється на якості органу, бо там мав я прекрасні умови праці, ясну і теплу робітню з бібліотекою англійською і трохи німецькою. Докучати потому годі. В бюрі все рух, людей повно, а в дома (ще не знаю, що знайду) все годі працювати в тій кімнаті, де спиться. Та — що робити! Добре, що й так тягнеться.

Незабаром сподіюся вислати Вам інтересні для студій протоколи з промов Мусійчука: атакує нас, „панів докторів”, так само — як ми атакували п. Гетьмана. Немезіс — *si licet parva*

magnis comparare. Від 8 — 15. XI. знову читатиму лекції в Дітроїті.

Щиро здоровлю і желаю гумору та здоровля —
Осип Назарук

В залучених змістах лекцій можете змінити все, що уважаєте вказаним, коли Вам треба буде до чогось тих змістів.

Большевицькі статті в католицькій „Америці” інспіровані очевидно д-ром Л. Мишугою via Петрушевич. Се не підлягає сумніву для мене. Єпископ безсильний ще. — О.Н.

89

1. падолиста 1925.

Високо Поважаний Пане После!

Передовсім прошу прийняти від мене щире бажання ізза того, що Ви сяк-так прийшли до себе фізично, бо пише мені п. Жеребко, що Ви вертаєтесь до Райхенав. Та — чи не за скоро?

За той час, як написав Вам більшого листа, перейшло тут багато подій. Зміст їх такий:

1. Всі елементи розвалу стягаються вкупу проти нас — і хоч вони “marschieren getrennt”, то бють нас “vereint”. Се два табори:

а. большевицький, б. український націоналістичний, я назвавби членів його хаотиками. Вони складаються: 1) з приклонників Петрушевича (на чолі д-р Мишуга), 2) з ворогів Петрушевича (на чолі відомий б. розвідчик Я. Чиж, редактор „Народної Волі” та М. Цеглинський, редактор „Української Громади” і М. Січинський), 3) з окремої групки бувших військових (припускаю, що їх коло 8 і що між ними найбільші писки мають дезертири Галицької Армії, що стоять під впливом д-ра Мишуги...*); ся групка щойно стягнулася в Філядельфію й очевидно розійдеться пополітикувавши, 4) з Петлорівців (під проводом Кедровського); їх може два-три, але риють, де можуть, 5) з неоправославних — так тут, як і в Канаді. Їх пропорція відношення до католиків така — по словам (слухним) Боберського, як гедза до корови: гедз кусає корову й дістає сам манію великості, бо думає що він сильніший від корови тому, що вона втікає перед гедзом і страшно реве. Неоправославні очевидно звязалися вже виразно з Петлорією, що видно по двох фактах: а) їх отвертим і скріпленім нападі на нас як гетьманців в обидвох їх органах „Дніпрі” — тут у Шікагу вже виходить, і в канадійськім „Українськім Голосі”; б) в реклямованню „творів” Доценка, котрі очевидно дикту-

*) Тут названо одну, ще живу особу, прізвище якої пропускаємо. — Ред.

вав або й писав у значній частині „сам” п. „Головний Отаман”, С. В. Петлюра, а котрі має на складі „Дніпро”, тут у Шікаго, дві вулиці від нас, при Erie (Ірі) стріті..., 6) розвальні елементи в нашій нутрі, січовим, як Мусійчук тут, Титанич у Філядельфії, Задорецький в Нью Йорку й ціла сотня неоправославна у Клівленді; 7) розвальні елементи в католицькій Церкві, радикальствующі католицькі попи, переняті „ідеями” Драгоманівського анархізму й пустим вереском про „народ”; се в дійсності атеїсти, що заробляють по ремісницьки на життя при католицьких вітварях; вони погани в дослівнім того слова значінню, мстиві, злобні, розпустні, грошелюбні, про християнство поняття не мають.

Цікаво, що група А. і група Б. повязані з собою спільною ненавистю до нас, при чім група Б. ще гірше нас не терпить, ніж большевики; 90% правдоподібности в тім, що сі групи лучить Петрушевич через Мишугу (але певности в тім не маю) навіть вповні свідомо.

Сей поділ закроюється по цілім світі, де тільки єсть Українці. В Канаді й тут у Злучених Державах цілком виразно, в Бразилії щойно ферментує, але дуже сильно: орган проф. (і бувшого римського теолога) П. Карманського „Український Хлібороб” в нечуваний навіть у нас спосіб лає Василіян і греко-католицьку Церкву — він очевидно дійде до неґації всякого ладу. В Китаю знов почав виходити якийсь орган „Українське Життя”, докладної адреси не подає, тільки “The Ukrainian Life” — Harbin, China. Він виступає проти п. Гетьмана. Напишу до нього, спробую ту „козацьку душу” переконувати. І п. Босому я вже написав, щоби спробував: се часом діє а часом бодай бентежить противника.

„Свобода” з 30. X. 1925, де вже виступили проти нас перший раз отверто (вона, то є Ревюк пробував нас убити мовчанням), свідчить, що їм зачинаємо бути докучливі. Знак добрий. (Примітка: Так кажуть і робітники — що „Свобода” рознесе вістку про те, що єсть організація, яка є за п. Гетьманом, бо вона дуже поширена, „Свобода”).

„Америка” — в повнім, неймовірнім хаосі: редактори її д-р Демидчук і п. Цурковський та Штогрин люде абсолютно незорієнтовані, стоять під впливом Мишуги особисто, він там з ними живе, ходить, в карти грає і впливає. Єпископ, шеф і протектор „Америци”, проти хаосу. Наслідок такий, що в числі 124 з 29. X. ц. р. на першій стороні, Д. містить нотатку „Рай на Україні” (передрук з „Січі” без подання джерела), а під нею реклямує — Вітика (здегенерованого хаотика, налів божевільного), як визначного громадянина — а знову на 4. стор. велика стаття про

„Політику” львівський журнал — і в ній „заява” редактора, що „ті самі ідеї „Америка” вже здавна проповідувала. . . значить ті, що пишуть у „Політиці”, щойно тепер додумалися до того, що „Америка” вже й забула. Чудове й одиноке!

Словом — на цілім світі колеться українство на два табори: гетьманський і табор хаотиків. Сей другий поколений на безліч групок, а властиво що голова то розум! До якої міри доходить у нім зогниття й розтіч навіть у нутрі вже не тільки одної редакції, але в голові одної й тої самої людини, може клясичним прикладом послужити листування якогось офіцера Гал. Армії Бодянського, котру прислав мені до оцінки п. Босий. Се щось, чого навіть фантазія людини, що добре знає хаос, бо сама його перебрала — як напр. моя, — не в силі придумати. Якась дуже дивна мішанина бунтарства, дїтвацтва, лакомого бажання датися скорумпувати, тільки нема де, — глуму, кпин, зарозумілості й лакейства, плазовання й гордості, словом — усяких гидот. Читаючи той прояв бідної й типової „інтелігенції” нашої, прийшов я до погляду, що се прояв „козацької хвороби” — яка складається з хаосу, зарозумілості, фата-морганізму (на степах привида) і ненависти, яка розідає всіх і вся до ґрунту! В листі до п. Жеребка пишете, що інтелігенцію нашу можна вилічити перевихованнем. Я сказавби: так, але тільки приверненням її до релігійного ґрунту; тому зі всіх Ваших праць найпотрібнішою і найдорожшою уважаю Вашу студію „Релігія і Церква в історії України”. Ех, якби Ви могли — фізично — сотворити Вашим стилем писану апологію віри в Бога! Щойно тоді можнаб говорити про сотвореннє передумови, без якої шкода всеї праці, бо з того елементу, опанованого козацькою хворобою ніяка організація не сотворить держави, — ба, навіть не в силі серед того елементу вдержати вже готової держави. Річ ясна, що нас большевизм російський не завоював, бо ми були большевиками найгіршої сорти, ще заки взагалі появился російський большевизм зорганізований. Атеїзм був основно вкорінений — і клич Леніна „грабуї награвлене” був чудово поширений в ріжних формах. Бо чим же був крик: „ліси й пасовиська” і т.п., як не тим самим кличем? Чим був крик татарських людей про „завеликі податки”, як не тим самим? І т. д. Се ж діичний большевизм не так нашого народу, як його інтелігенції, що його вона для демагогії вщиплювала постійно в нарід. І тому без витворення релігійного світогляду шкода мріти про зорганізуваннє українських мас як нації: бо нема на чім, нема духового ґрунту. Його заступає якась страшна бочка Данаїд — (коли не помиляюся). Вона проковтне

все, що в неї вкинете і вічно буде гудіти дивними голосами, — коли їй не вставити — релігійного дна. Нема надії, щоби те дно вставили духовні: бо вони самі пережерті в 75% атеїзмом, а в 25% козацькою хворобою — тільки одиниці мають католицький світогляд, але вони не мають ні таланту ні потрібної для впливу на світських освіти в модерних ідеологіях.

II. Якийсь час я думав, що зможу дати се дно. Тепер бачу, що я мігби дати тільки одну з дощок до того дна, або тільки якусь штучку до нього, якби вже те дно дали напр. Ви. Доказ: д-р В. Охримович спробував дати те дно у своїй відомій брошурі „Як я вернувся до католицької Церкви”. Вийшов — вибачте, невдатний твір. Перетлів ум старого Охримовича, колись сильний і живий.

Якби так Ви могли фізично видержати таку працю. Систему оригінальної апології віри в Бога з двох частин (щось аналогічне до Вашої „України на Переломі”!): а) віра в Бога; б) пошана Церкви, як кінцевого організаційного вияву віри в Бога.

Шойно по появі такої Вашої праці я мігби напр. дати — потовчення її на дрібні кусники для маси, як товчу тепер Вашу ідеологію прозою і віршом („Нова народна дума”). Для маси — розумію інтелігенцію й півінтелігенцію, бо нарід йде туди, куди ті дві верстви завернуть. Зрештою нарід і так в 99% віруючий, хоч він церкву бачить в обрядовости і хоч козацька хвороба і в нім нуртує — бо вже заражений давно інтелігенцією.

Так само не чуюся на силах дати працю, про яку Ви раз писали мені — про потребу праці кожної одиниці в її стані й клясі — хіба, що далиб Ви докладну диспозицію. Просто — не знаю, як братися до того, хоч уже здаю собі справу з потреби такої праці.

III. Вашу критику брошури Кучабського одержав я в сам час, бо я вже заповів лекцію про неї в Дітройті — а бувби сам не відкрив у ній того, що Ви відкрили. Як же потрібний у нас хтось, хто взагалі критично оцінювавби всі нові появи, — бо інакше хаос буде рости нестемений! І „вчитимуть” ті, що самі потребують науки. А се — страшно! В. Кучабського особисто знаю; Ви знаменито його зрентгеноували, наскрізь. Я думаю, що 60% єсть за тим, що він стане новим Донцовим, а дуже шкода, бо здібний. Та в тім ціле нещастя, що у нас багато здібних, але внутрішнього стриму не мають: хорі на козацьку хворобу, тай тільки. Напр. Льонгін Цегельський був дуже здібний — і що з того? Сегодня роздає пресвітеріянські відозви й летючки під греко-католицькою церквою в Нью Йорку, задля куска хліба; здіб-

ний і Микола Цеглинський, редактор страшної „Української Громади”, найгіршої помийної ями, яку ми коли небуť мали в публіцистиці. Здібний і Карманський і Щипавка (обидва у Бразилії доказують, до чого веде здібність без внутрішнього стриму). Здається, що таке саме буде з Кучабським. Подивіться добре на те, що він пише в I числі „Політики” (яка сюди вчора прийшла): „Великі, справжні державні мужі й державотворчі суспільности не керуються у своїм будуванню держав ніякими теоріями. . .” Се очевидно злобні й укриті кольки проти Вас і Вашої ідеології; — корінь їх „козацька хвороба”, її друга точка: Кучабський хоче сам блестіти як „перший” муж на нашій сміттю, хоч не має абсолютно даних на се, головно не має потрібної освіти і праці над собою та внутрішнього стриму, який можливий тільки при глибокій релігійній світогляді. В дійсности Кучабський се публіцист анархічний, хоч може з нього бути й добрий — при відповіднім напрямі горизонтальнім і вертикальнім, значить: при перебудові цілої його психіки. Начитання його поверховне, коротке, нахапане, а зложенне його думок чисто калейдоскопійне: гарне, живе, але неорганічно повязане, невиросле, тільки мертво-мозаїкове, хоч блискуче. З сих камінчиків калейдоскопу хліба не буде, але блиск може бути, і наразі він навіть корисний — в порівнанню з тим абсолютним хаосом, яким досі кормилася галицька суспільність.

Що до вище наведеного вислову Кучабського, то він очевидно безпідставний: бо чи державність Єгипту чи Вавилону, Греції чи Риму не збудована на теоріях (релігійних!)? Чи теперішні республіки Європи не повстали на теоріях (упадаючих) клясичних республік старини? Чи теперішня спроба большевицької „держави” не повстала на (карикатурі) марксистської теорії? Чи все середновіччє не єсть боротьбою за теорію державности про два мечі й оден меч? А всяка теорія дається „відчути”. Тут як на долоні видно самонасильство Кучабського, щоб бути „оригінальним”, а його наука про Ранке й Рацеля так і показує, як він щойно поставив їх з рук, розуміється, не маючи часу всі їх твори основно вистудіювати: вирвав щось і блискає тим. А все те доказує, як дуже треба у нас „дна”, про яке пишу вище. Без нього — такі публіцисти розсаджать Вам усе, розкритикують, розїдять — виключно для задоволення 2-ої точки: спраги в козацькій хворобі. . .

IV. Взагалі — я думаю тепер по всім досвіді, що коли справа відбудови не буде покладена: а) на релігійній основі, б) на інтернаціональнім порозумінню елементів ладу (монархічних), то

вся культура на цілій земній кулі абсолютно не до вратовання і — ніяка більше культура по сій не повстане. Хід моїх думок такий: жадна культура, яка падала (атлантидська, староегипецька, вавилонська, мексиканська, перуанська і т.д.) не відновлялася тими племенами, котрі її мали, лиш іншими, які не мали в собі заразків тої культури, що впала. Нпр. германські племена прийшли з лісів і на ґрунті, де розіджена була народна маса римської держави, витворили на основі тих авторитетів, які принесли з собою і тих відломків авторитету, які застали на розвалинах, нові державні системи. Так само Араби й Турки на сході. Так само Манджу в Китаю. Так само Еспанці в Мексику й Перу. А хто ж тепер може прийти в разі руїни сеї культури? Адже заразки того, що звалило Східну Європу, є і в Англії і в Америці і в Китаю і в Австралії й між муринами (якраз відбувають тут неґри свій зїзд зі всіх усюдів, і наш український большевицький хор ходив до них співати в українських національних строях. Витали їх неґри зі всіх сторін світа, і з Африки, як своїх рідних — більше ніж всі інші делегації. Вчора говорив я з двома большевиками нашими, котрі мене відвідали; признають, що у неґрів більша культура й дисципліна, ніж у нас, а один робітник сказав мені, що вже від року не може читати української преси (большевицької також), бо дуже лайлива. Факт знаменний. Скрізь та інфекція атеїзму (і „козацької хвороби” взагалі) єсть очевидна. На тій основі думаю, що сей культурний одяг, як зачне рватися й поза Східною Європою (а він проривається теж в Китаю!), то виторочиться скрізь до кінця й нового не буде, бо нема нових сил, без інфекції: чейже не будуть тими „новими силами” австралійські неґри, бо вони: а) за низько стоять (глистиж їдять), б) вигибають (Папуа вже вигибли в Тасманії, чи як ті Тасманці називаються?). Впаде індустрія, впаде рільництво, впаде комунікація — і пиши: пропало. Бо все те повязане! Інфекція входить у всі вени й нерви цілого людства! Коли не „випалити” інфекції, то буде запізно — і ми, коли поживемо ще 20 — 30 літ, готові бачити те, що в Індіях часто помічається: як джунґля і степ скоро покриває залюднений колись простір. Тільки там знову його здобувають від природи, а коли наступить загальний занепад, готово се відбитте бути неможливим. Думаю, що тут уже діло не в проблемі, яку нераз поконували держави: здавленє все і в кожній суспільности існуючої розвальної, отруйної течії, котру можна порівняти напр. з кривавою різачкою (дезинтерією), яку переходить організм людський в жолудку, — але діло з загальним затроєнням цілого ор-

ганізму людства, на зразок сифілісу, котрий атакує все: і стовп хребетний і мозок і очі і сугави і пальці і всі органи — й охоту до лікування, котре в такій стадії зрештою безвиглядне. Думаю, що до тої стадії абсолютно недалеко, то єсть — до її порога: за ним може ще тягнутися мука навіть дуже довго — але що з того? Коли сей поріг — а до нього все сунеться — переступимо, боротьба буде ведена вже не на життя, а на смерть. І ще маю вражінне, що правительства не доцінюють небезпеки, як не доцінювали її ніколи ті, що мали падати (Сарданапаль, уряд Картагени etc.). З тої точки погляду ми, Українці, представляємо своїм гниттям і розкладом дійсну небезпеку для Європи.

Я вже раз писав Вам про сі свої побоювання щодо того — а пишу ще раз тому, бо за той час, що минув, запримітив я деякі дрібні на перший погляд факти, які одначе утврджують мене в тім погляді. Всі вони — на точці абсолютної смерги моралі й авторитету в масі.

V. За два роки своєї праці в „Січі” хотів я виховати Мусійчука на редактора, щоби, коли піду відси (бо вмирати тут не хочу), було кому віддати орган. Що я не робив у тій цілі! За весь час ні разу з ним не посперечався, хоч, як знаєте з листів, було доволі причин. І вчив його! Як міг — і при кожній нагоді. Викладав йому при кожній нагоді, на чім стоїть усяка організація і сила народу й людини, вчив правопису, переробляв з ним його страшну „драму” (не згодився на всі зміни!), вчив про атеїзм і його деструктивність, про внутрішній стрим, вчив стилістики, поетики, фігур і троп — бо він пише поезії — робив йому зміст прозою кожної строфи тих праць про Богдана і Юрія, котрі були печатані — й переробив їх йому на половину сам (віршом), щоб заохотити, одним словом: хотів я його виховати на „діяча з народу”. І чого я дочекався — масте в залучених тут протоколах. А „найлучче” на кінци (*venenum in caudo*). По всіх тих дійсно різницьких нападах (Мусійчук був довгі літа різницьким челядником у великих різнях Шікаґа) одержав я від нього особисто примірник його драми („За волю”) — півбольшевицької і півгетьманської „ідеології” з чемною просьбою о рецензію і в тім самім листі „дозвіл”, — підписати його під „Новою народною думою про Гетьмана Павла” та з закликком, щоб не красти його духової власности! (Се було по напечатанню I — IV частинок „думи” в 19 числі). Розуміється, ні одної стрічки п. Мусійчука в тій думі не було. Я дав йому зміст прозою, він пилував пів року, потому приніс — я справляв двічі, вкладав, що міг, він переписував — і не міг нічого путнього дати (вона

єсть у мене — страшно!). Прийшлося плюнути й написати самому. А тут — на тобі! Треба було піти до адвоката й завізвати його рекомендованим листом, щоб подав бодай зміст прозою дальших частин, коли каже, що се його „власність духовна”, а заплачється йому золотом. Крім того був візваний, щоб оповістив дальшу часть думи в котрій хоче газеті, а організація заплатить хочби найвищу анонсову належитість і понесе всякі можливі кошти, чи то на газету, чи на судовий депозит його духової власности (він грозив, що „має скрипт”!). Розуміється — Мусійчук замовк. Але уявіть собі, Пане После, яку я мав приємність!

Примітка: А сидіти і писати те, що говорив Мусійчук на вічу — міг я тільки тому, що читаю Тому Кемпійського. Та й се відхорував я. Просто кров біла в обличчє.

Говорити про те все на засіданню Централі, читати „його” віршилище, читати свою роботу, толкувати тим людям ріжниці й оповідати взагалі про все те — просто гидко!... І час тратити на адвоката, на висилку — і нерви. І слухати всяких уваг! Скажете може: „Сей тип виїмковий”. А я Вам скажу: „Ні. Се вірний син українського народу, ми виродки”. Бо так єсть: се тип звичайний, не виїмковий! Я їх тут обсервую вже довго. А в краю! Чи ж чоловік там не був порядний, поки його війтом не зробили або головою читальняної крамниці?! Се ж маса фактів таких! А інтелігенти — не луччі, коли не гірші!

Розуміється, Ревюк у „Свободі” дає тепер Мусійчукові місце на „вірші”. А д-р Мишуга чи ж не написав у „Свободі” з 30. X., що я прислав йому листа, що я не думаю й не хочу викликувати через гетьманат будь яку боротьбу в нашім національнім таборі... Розуміється, я так не писав, тільки писав, що я готовий переговорювати у справі гетьманській навіть з Ревюком, котрий особисто мене дуже вразив.

Такі се типи! — Уявіть Собі тільки, які неприємности мавби я, колиб так Мусійчук мав більше розуму й хитрости та виждав, коли буде кінець поеми — й тоді оповістив, що я вкрав у нього! Річ ясна, що місце на оповістку сього одержавби в „Свободі” від Ревюка і в „Народній Волі” від Чижа і в неоправославних органах. А вся та „сфора” тільки ревілаб, хоч добре зналаб, що сеї роботи Мусійчук зробити не в силі.

Як бачите з сього прикладу — елемент український durch und durch wurmstichig, як спорохнявіле дерево, хробаками пережерте. З такого матеріялу будови не буде. Неможливо. Тепер розумію, чому в Святім Письмі написано, що мусіло вигинути те покоління, котре було занадто зіпсуге, щоб увійти в обіцяну зем-

лю. І розумію не одно, чого передтим не розумів. А без релігійного переродження годі думати про переродження сего гнилого дерева: треба з його зерен очікувати нових дерев.

VI. Дуже важна річ: Ваша V книга се верх усіх дотеперішніх. Особливо сильні (і страшні) місця про інтелігенцію. Та одного в тім бракує: чому та інтелігенція живе з розкладу народу? Чому вона не може зрозуміти, що їй лучче і чеснійше життя може дати своя гетьманська упорядкована держава. Гордість? Адже ж нищенням своєї влади ся інтелігенція попадає в найбільше упокорення, яке уявити собі можна! (Гляди знуцання в польській тюрмі над бувшим шефом штабу С. С., що здобував Київ від п. Гетьмана!). Чи ж се так важко тій інтелігенції зрозуміти, що вона нищить і себе і свій нарід? Я сам не можу сього зрозуміти! Се одинокий брак у Вашій праці в V книзі „Хліборобської України”. Чи не моглиб Ви сего доповнити напр. у статейці в „Політиці”? Воно дуже придалосяб.

VII. Чи дозволите мені використати Ваші критичні замітки, під Вашим іменем розуміється, в статейці у „Січі” — про брошуру Кучабського? Прошу о відповідь на се питання.

VIII. Дуже просимо, коли се п. Гетьман уважавби вказаним, щоб п. Гетьман прислав святочні желання січовикам Америки й Канади — ми надрукувалиб їх в органі й окремо (з портретом п. Гетьмана). Сю думку — якраз тепер (я пишу сей лист у бюрі, а робітники гуторять) підніс наш робітник К. Шкраба, дуже розважний сотник 15-сотні. Каже, що се скріпилоб наше становище, бо люде тут уважають на таке. Щоб попало в орган те желанне, требаб його тут мати до 15-го грудня 1925. Розуміється, Централя вишле від себе желанне п. Гетьманові на час. Прошу про відповідь у сій делікатній справі — вона рівно делікатна для п. Гетьмана, як і для робітників. Колиб желання прийшли з датою „грудень 1925” (без дня) і були власноручно п. Гетьманом написані виразним, округлим письмом, ми зробилиб з них кліше і відбилиб. Може лучче не відбивати в органі, тільки окремо як повіншування — як порадите, так ми зробимо.

IX. Чи не моглиб Ви прислати нам до „Січі” маленьку статейку? Напр. про те, як запорожці святкували Різдво? Або за Богдана на гетьманським дворі (коли є які записки про се). Або на яку тему хочете. Але сего требаб до 10 грудня найпізніше, коли має попасти в святочне число. Якби могли аж до новорічного, то треба до 25. XII. мати тут.

X. Чи Ви одержали 25 примірників відбитки (брошури) „Заклику Головного Отамана”? Я післав уже давно.

XI. Чи добре ми зробили, що післали всі наші видання (брошури) — їх 8 досі — до Foreign Office в Лондоні й до Заграничного Уряду Німеччини в Берліні? В тім теж і брошуру про п. Гетьмана.

XII. В брошурі про „Гетьмана всеї України” не міг я справити слова „Гетьманат” на „Гетьманство”, бо склад (Satz) був ще зі старого лінотипу, котрий ми заміняли за новий доплативши. Тому навіть коректу годі було зробити, бо форма букв нового лінотипу зовсім инакша. А друкувати наново — нема тут часу. Ми били 1.000 примірників і вже майже нема (50 осталося). Треба буде робити новий наклад колись. Тоді й виправлю все.

XIII. Боюся, щоб орган „Політика” не виродився у якусь фронтду, хоч там є й поважні люде. Боюся участі в нім Кучабського і Томашівського (коли останній не притягнений виразно Вами). Добре булоби приєднати проф. Ст. Рудницького (він особисто не терпить проф. Томашівського).

XIV. Чи Ви одержали і другі два мої виклади в Дітройті, писані по польськи? Коли надаються, можете порадити І. Кревецькому щоб переклав їх і помістив у „Політиці” — з малим вступом Вашим (без Вашого підпису з огляду на те, що там про Вас пишу) про те, що се спроби популяризації між вище розвненим робітництвом.

XV. Другий протокол у справі Мусійчука (де д-р Гриневецький його розбив), перешлю пізніше, бо ще потребую його.

XVI. Пригадую просьбу про Ваші уваги до поеми про Гетьмана Павла. Між иншим тому здержуюся з продовженням її.

XVII. Тут рев ворожий кріпне — се знак, що зачинають боятися нас — і тому кричать, що ми падемо. А тим якраз тепер лучше стоїмо фінансово. Але той крик може нам збаламутити значну частину людей: сеж хаотичний матеріял і на козацьку хоробу дуже хорий.

Щиро поздоровляю й очікую відповіді на сей лист і на питання, як Ви особисто чуєтеся.

О. Назарук

90

1. грудня 1925 р.

Високо Поважаний і Дорогий Пане После!

1. Передовсім желаю Вам щиро веселих свят, оскільки вони можуть бути веселі на чужині та в наших обставинах, тяжких і непевних за те, що буде завтра. Будьте ласкаві прийняти від мене переслані рівночасно через банк 25 дол. на свята Ваші. Булоб

мені дуже приємно, якби Ви перебули за них ті два дні святочної поїздкою до Відня, або де Вам булоб приємно. Може безжурно перебути два дні додадуть Вам охоти видержувати безжурно дальші дні — до якогось часу. Ще раз желяю зі щирого серця всего добра і здоровля.

2. Ваш лист з 25. X. (нерекомендований з лічниці) прийшов. Я зараз не відписав, бо хотів написати більшого листа. Вже й зачав — та якось не сподобався мені мій лист і я кинув його. А тепер часу дуже нема, перед святами переписка, засідання, газета і т.д. Ох, як требаби відпочинку! Та мабуть уже на другім світі відітхну. Коби хоч не дуже довго ждати. А то важко з бігом літ — що раз більше.

3. Дуже втішило мене Ваше признання, що „Народна дума” добра. Під його впливом написав я вже 10-ту частинку, яку маєте в числі 23. Ваша ласкава думка, що я мабуть найкращий популярний бесідник нашого покоління в першій хвилі дуже мене піднесла в моїх очах, а потому дивно пригнобила: почувається обовязок більший. Досі я ніколи про се не подумав, що таке може бути, хоч хвалили мене. Просто — одним ухом впускав, другим випускав. А коли Ви се написали, я застановився і якось (по згаданім підйомі) сумно і тяжко стало. Важко мені самому розібрати се почування — але вже тиждень мене гнете. Се, розуміється, не закид для Вас. Просто — дивне тай тільки. Во істину — цікавий той ум людський.

4. Про Сувалу заявили ми в органі в числі 21, що січова організація, нічого спільного з ним не має, що й відповідає правді. Він, як написав ту несмачну статтю і як я його вилаяв за неї, — так на тім і урвалося листування.

5. До О. Шаповала я написав другого більшого листа (він написав до мене). Від того часу не маю ще нічого від нього. Як напише, знов відпишу. Се дійсно цінна людина.

6. До Омеляновича Павленка написав я тільки привіт і спонукав Канадійську Січ написати. Маю і відповідь. Думаю, що Омелянович Павленко теж гарна людина, менше туга від О. Шаповала, але зате без аспірацій на диктатуру навіть у минувшині (гадаю, що О. Шаповал теж вилічився вже з диктаторства). В Китаю тепер цікаво ріжуться „диктатори”.

7. Босий стрілив велику дурницю — постарався про третю дитинку! Коли двоїх уже не мав чим прокормити. Дуже легкодушний. Розуміється, се його геть звяже і нерви розібе. Написав нерозважну статтю в „Канадійськім Українці” таку, що ми мусіли в його взяти слово, що офіціяльні статті буде наперед слати

сюди, інакше до п. Гетьмана звернемося. Добре, що послужав і прирік.

8. Січова організація остільки вратована, що дім січовий мабуть забезпечений, майже зовсім уже певно. Не те з органом і машинами. Кожного місяця треба поверх 500 дол. — на рати і на робітників та папір і т.и. А стільки нема. Мабуть прийдеться припинити на якийсь час орган — се вже нераз бувало з ним. Тільки один Дітройт дає доволі. Вже в Шікагу не те — ізза кирині Мусійчука головно. До того В-во „Дніпро” сюди перенеслося і реве проти нас. Нарід невироблений — легко його збаламутити. Допомога від священства щойно помалу зачинає рухатися — і мабуть прийдеться припинити. Що далі, Бог знає. Так вічно вагається доля: прийдуть гроші з Дітройту — гумор приходить. Не приходять — біда. Спробую ще турне агітаційне зробити, коли здоровля дозволить: бо зміна харчу діє на мене дуже погано. Мушу мати харч означений точно, без того не можу рано встати й лежу до полудня. Хороба ні не поступає, ні не уступає.

9. Що до V книги, то не забувайте, що єсть твори, про які годі щось говорити — до таких належить і V книга. Особливо сильно вийшла II частина статті про Варягів. Але і все воно таке! Лист з Франції у 22 числі „Січі” писав В. Панейко. Там теж маєте оцінку. Видам Вашу біографійку й той лист разом з мою статтею „Що таке монарх” окремою відбиткою. Се тривкіше ніж в органі.

10. В масі — вже чути рух за Гетьманом своїм! Видно се особливо в Дітройті. Демонстрація була величава. Але заки сей рух дасть матеріяльну підпору, мине час. Зате думаю, що в Галичині можна видвигнути при виборах кандидатів на плятформі гетьманській: маємо цікаві листи з ріжних повітів Галичини, від селян. Подумайте над сим, коли уважаєте се вказаним. На всякий випадок агітація за сим пішлаб велика. Але — може се ще передвчасно. Я сам, якби був у краю, радо взявби участь в агітації.

11. Супроти непевности щодо органу січового відпадають Ваші заходи, щоб проф. А. Андрієвський згодився на друкування його споминів у „Січі”. Видам лиш виїмок.

12. Взагалі — ситуація непевна. Коби вже той орган або завалився, або став на ноги, то вже чоловік знавби, що з собою робити. А так — та непевність лише нерви драгує тай тільки. Ні йти куди, ні лишитися при чім — ось „ситуація”! Так мабуть усім нам „живеться”. Добре, що хоч каліками з війни

че вийшли. Читаю пильно Тому Кемпійського — та й сим дерхуся внутрішньо. Без нього важко булоб за який-такий спокій!

13. Рівночасно пишу до п. Шемета про моє побачення з Брагіном, якимсь дивним типом, він за Миколаєм Миколаєвичем. Се люде хорі на русскую мегаломанію — по Райн (!) границі Росії хочуть. Напишіть п. Шемету, щоб Вам той лист мій прислав, бо двічі писати про те саме важко.

14. Останки Ваших паперів перешлю Вам у першій порученій листі, який надам. Єсть іще дещо Вашого у мене.

Желаю здоровля й побачення звороту на лучче на нашій землі та сердечно Вас поздоровляю

Осип Назарук

P.S. Про „Народну думу” пишуть мені, що навіть жінки читають її — і плачуть. Дітройт уже сам зафірував кошти видання її — щоби дотягнути до кінця. Скорше як у лютім не зможу її скінчити, бо інших робіт багато.

На брошури, які я вислав до Foreign Office в Лондоні (між иншим про Гетьмана всієї України) прийшла подяка від Брітіш Музею, з Пражського Університету теж. А з Берліну — ні.

91

5. грудня 1925.

Високо Поважаний Пане После!

Листи післав я Вам 1. XII. Чи одержали?

Желаємо веселих Свят, Нового Року і здоровля.

д-р О. Назарук
М. Мельникович
І. Шкраба

92

7. грудня 1925.

Високо Поважаний Пане После!

1. Вернулася картка з желаннями, бо якісь нові приписи видали. Висилаю її вдруге — і пишу пару слів.

2. Для 5 с. м. відбулися тут збори окружних старшин „Січі”: люде до непізнання змінилися на лучче. Мабуть під впливом вістки, що п. Гетьман зажадав реєстрації, або може під впливом вістки, що п. Сували не прийнято на авдієнцію у Берліні; писав мені п. Шемет про се, а я, розуміється, сказав се на Централі.

344

Досить, що збори були „антиподом” тих, які скликав Мусійчук, а з яких протокол післав я Вам уже давно. Не переборщу, коли скажу, що збори виглядали як *Offiziersbesprechung* при війську. Тихо, поважно, спокійно. Кирильники ані не писнули.

3. Вигляди наші фінансові знову поправилися трохи. Мабуть видержимо, тільки папір треба буде давати гірший на орган. Розуміється, для п. Гетьмана і для Вас буде добрий. Точно як погода тутейша, так міняється тут усе. Та я вже помалу привикаю до того.

4. Так само у пресі „Свобода” вже знову взяла курс проти большевицький, „Америка” теж. А на мене напала, бо її редактор боїться, щоб я не дістав „Америку” в руки. Се просто *Brotneid*. Гидке.

5. З Європи, з Галичини що раз більше вісток від селян, що „Січ” туди просякає і що вони радо пішлиб за п. Гетьманом, але інтелігенти (!) „хочуть народовластя”! Чудове. Одиноке у своїм роді. Для богів!

Всього добра! Здоровля, здоровля, здоровля!

Щиро здоровлю Вас з високим поважанням

Д-р О. Назарук

93

Шікаго, 4. січня 1926.

Дорогий Пане После!

Прийшов Ваш великий лист, а сьогодні Ваша картка з 14. XII. і Ваш лист з 16. XII., з 3-ма дол. на передплату п. Монтрезорові. Щиро дякую за вістки.

На великий лист відпишу окремо, досить багато — і вже зачав.

Тут коротко, бо дуже завалений я листуванням і редакційною роботою.

1) Розуміється, що годжуся на Ваш проєкт розподілу тих бідних 25 дол., бо певно, що я хотів Вам зробити приємність, отож як Вам приємно так розділіть. Прикро тільки, коли згадаєш, що тут єсть наші інтелігенти, які денно заробляють по 100 — 200, а то й більше дол. і знають про стан організації і симпатизують з нею, дійсно симпатизують, а цента не дадуть, хоч я робив виразні натяки. І се майже всі вони такі! Вже скорше бідний робітник дасть! Часом здається мені, що з такою „горішною верствою” абсолютно не можливо здобути свою державу, бож

держава се власне організація горішньої верстви! А без жертвенности її годі вдержати щонебудь, бо й нарід дивиться на те тай виразно каже: „Чому ж вони не дають? Адже їм лекше гріш приходить!” І се правда.

2) Чи не моглиб Ви в повнім виданню „Листів” зачіпити сю дуже важну справу жертвенности „провідної” верстви! І ще дві згадки конечні! Бодай по одній сторінці — з окремими титулами: до робітників і до жінок. Жінки особливо домагаються, щоби згадувати про них у „Січі”. Зачинаю робити се, хоч матеріялу не маю до того. Згадка у Ваших „Листах” про жінок і робітників далаб основу до розвинення скріпленої агітації за гетьманством в тих групах: вони дивно зачинають рухатися, мов у лоні матері те, що має жити. Коли можливо, не забудьте, хоч дещо з того вложити в „Листи”.

3) „Тризуб” не дійшов, але „Вільна Думка” прийшла від Вас — три числа. Я їх дуже уважно перечитав і також маю вражінне, що се орган субвенціонований місцевими посідачами. Відчув я се зараз по ріжних зворотах і по спрепарованню статтейки про короля Данила і його звязки з Польцею, чи пак її провідною верствою. Мимо того, що статтейки ті й ріжні замітки не дуже зручно уложені (видно невправну руку), — не роблять вони злого вражіння. Дійсно варта з ними подискутувати по доброму — й вияснити їм по ближчім пізнанню, що таким чином вони не охороняють себе і землі Волинської від періодичної руїни, — тільки мусять увійти в канал нашого хаосу і поборсавшись в нім, взяти його за роги та вирвати йому його страшні зуби — на завше. Що се можливо зробити, видно хочби по Вашій роботі, Дорогий Пане После, — бож ми булиб без Вас до кіння життя ревіли абсолютно безцільно про „кривду” та накликувалиб до останнього віддиху до різні. А Ви проломили сей ідіотизм — і той пролім як розколина в мурі все ширшатиме, поки хаос згодом не розвалиться. Колиб хоч у дечім подібних працівників достарчила культурна верства, від нашого хаосу (зрештою зі зрозумілих причин) відчужена — тоді смерть хаосу (во істину — він страшний!) приспішиласяб, а з нею прискороноб і можливість людського життя та пожиття на нашій гарній і одночасно страшній землі. Вона страшнійша навіть від тих земель, що мають вулкани. Спробую, як трохи звільнюся від роботи написати до редакції „Вільної Думки”.

4) До Митрополита напишу в часі свят і перешлю через Вас (Ви до Кривецького і він вручить), щоби Ви подивились чи добре; як ні, то завернете мені. Я маю те саме вражінне з його

поведенням, що й Ви. „Не вірить” — і то все. Не дуже йому дивуюся, що не вірить у можливість зорганізування того страшного хаосу, бо надивився на нього очима цілого роду свого впродовж багато віків — і сам пізнав доволі се трясовинне. Але показується, що його можна осушити й організувати. Навіть серед таких дуже тяжких обставин, як тут, коли я ніколи (від двох літ) не певний, чи вийде слідуєче число, та чи всего не розібють. Але висліди праці в поодиноких робітників і в групах помітні, прекрасні. А се значить, що і цілий той хаос можна розсадити, хоч робота се гірша від каменярьської, бо в багні й каналі її робити треба.

„Січі”, Митрополитови (і всім греко-католицьким єпископам) посилаємо — чи доходить, не знаємо. Раз тільки Ординаріят Станиславівський повідомив, що одержав наші книжечки і змістив їх у свою бібліотеку. Добре й се.

5) Тон супроти Драгоманова зміню.

6) Від Панейка довго не маю вістки.

7) „Політики” прийшло 4. числа. Чи не виходить?

8) „Січі” можемо посилати Вам 25 примірників й п. Гетьманови 25 — можеб пп. Ципріянович і Шемет занялися поширенням у краю. Ми відси майже безсильні, за далеко, щоби стежити, чи доходить. А наша українська лінь навіть карткою не повідомить, чи одержує! Просто — відхочується думати про посилку, бо не реагують. Видно, що польську почту баламутить американський орел на „Січі”, бо пише мені сестра з Бучача, що правильно „Січ” доходить туди. Чи скрізь так, не знаю.

Дуже щиро здоровю Вас і п. Ципріяновича —

О. Назарук

P.S. Все забуваю Вам написати, що не будь Вашої праці, не булоб абсолютно ні „Нової Народної Думи”, ні „Січі”, ні статей у ній, тільки бувби дотогочасний хаос, повний духової злоби й закликів до різні та ненависти. Тому Ваше діло не оцінено за високо.

Думаю також спробувати написати до Донцова щирого листа і до В. Винниченка. Хто його знає — може й щось пропилюю і в їх головах. Але часу страшно мало — перетомлений я. Добра єсть смерть: спочинок.

З фондів січового дому юридично і фактично нічого не можна ужити на пресу. Що найбільше кредитує органи за приміщення. Тяжко тут!

Два календарі католицькі, тут і в Канаді, принесли життє-

пис п. Гетьмана — се згодом дуже добре відібеться, бо ті календарі поширені масово. Та — се вимагає літ, щоби праця була слідна. О.Н.

94

Писано 1-го і 11-го січня 1926.

Високо Поважаний Пане После!

I. Щиро дякую за лист з 8 грудня, з котрого я, а саме з Ваших цінних заміток про організацію, зараз таки зробив статтю п.з. „Ланцюг Організації”. Буде друковала в 2. числі „Січі”. Цікаво, чи сподобається Вам розгорнення Вашої думки.

II. Відповідаю по порядку на порушені справи:

1. Як я собі уявляю справу поширення „Січі” (органу) у старім краю? — Дорогий Пане После! Я маю тут таку масу праці (Самі Ви раз у листі згадували, що таке старанне редагування мусить вимагати від мене масу труду — і слушно), що звичайно не йду спати перед 2-гою годиною ночі. Не жалуюся на те, навпаки — добре, що єсть над чим працювати, а то збожеволівби на сій пустині з хмародерами! Але займатися ще й розсилкою органу до старого краю я можу лиш в дуже обмеженій мірі. Що до моєї думки, якби той орган поширити, то наперед стверджую факти: він шириться „сам” по трохи. Просто, січовики посилають у листах. З Дітройту пише мені тов. Кошіль, що недавно видали 20 дол. на саме порто й порозсилали 23 і 24 число „Січі” з 1925 до багатьох читалень „Просвіти” в Галичині. Чи доходить се все, то вже инше питання. Щось доходить, бо листи про се пишуть. Часом доходить і без коверти, а при звичайній розсилці. Напр. моя сестра пише мені з Бучаччини, що дістає (висилаю звичайно, як до Вас, у звітку — 1 примірник, бо не хочу її наражувати на закид, що вона „ширить пропаганду” — вона учителька). Розуміється, все те несистематичне ширення органу. Ага, пише мені Іван Кревецький, що Вібліотека Наукового Товариства ім. Шевченка має комплет: одержує з Дітройту від знайомого в коверті, а часом доходить і звичайно те, що тут адміністрація надає. Розуміється, ми тут у Централі не маємо ні засобів ні робучої сили на те, щоб zorganizувати розсилку систематичну на більшу міру. Почта дуже тут подорожля. Друкуємо всего коло 1.700 примірників, бо й папір подорожів. Просто — для членів і остає яких сто примірників. Дуже се бідненьке жерельце пропаганди, але все таки просякає. Цікавий вислів одного українського священника, монаха Редемпториста з Канади про „Січ”, переданий мені п. Босим: Зразу мав

неохоту до того органу, але згодом зачав, як сам висловився, відчувати сугестивний вплив того органу на себе і тепер читає його від дошки до дошки. Подібно пишуть і з краю.

Я думаю, що ми не годні спромогтися на більшу розсилку відси. Якби Ваша адміністрація могла з Відня, чи з Райхенав (п. Ципріянович, котрого прошу ласкаво поздоровити від мене) спромогтися на розсилку напр. 50 примірників кожного числа, то ми, гадаю, моглиби стало посилати Вам таку кількість, розуміється, безплатно. Ось і все, що при теперішнім нашім стані можу сказати про ту прикру справу.

Розуміється, булоб лучше, якби можна бодай кількасот примірників пускати систематично в старий край. Але — я гадаю, що навіть кільканайцять примірників, які продираються туди, все таки роблять своє діло — то єсть: а) дискредитують хаос і б) насаджують зерно позитивної нашої ідеї, котре мусить згодом заглушити хаос, як се бачите напр. з друкованого в „Січі” листа зі Збаращини (се майже без змін надрукований лист; „майже” кажу тому, що я викинув згадку про себе). Багато з того перенесе молодь університетська, котрій посилаємо — до Данцінгу (до обидвох українських товариств „Основа” і „Чорноморе”, до Відня до „Січі”, до Праги, де певно п. Олександр Шоповал дає читати й иншим, і куди можемо). Крім того рахую на те, що газета знаходить стежки, про які навіть не припускаємо, що вони існують, — як усяке друковане слово. При нашій бідности і сим мусимо тішитися.

2. При сій нагоді хочу з Вами поділитися думкою про свої вражіння з української преси взагалі. Вони — страшні:

I. Найнижче стоїть наша преса у Бразилії. Орган проф. П. Карманського (вихованого в Римі!) „Український Хлібороб” — се просто небувалий навіть у нас *stek obelg i wuzwisk* (не знаходжу подібного українського вислову). Мабуть таксамо відповідає йому василіяńska „Праця” (котрої не можу допроситися, хоч посилав уже їй „Січ”), що вношу з „Українського Хлібороба”, то є з полеміки. А шкода! Бо Карманський здібний чоловік. Віда у нас з тими здібними людьми! Просто мов кропивою випікають усяку позитивну думку з народу і роблять одну рану в його душі. Думаю, що незабаром у Бразилії по тім шаленім танці преси почнеться занепад навіть того, що там з таким трудом збудували Василіяни і той же сам Карманський. Я писав до нього, пробуючи заагітувати його для нашої ідеї (тоді я ще не бачив його страшного органу). Навіть не відповів (тільки зачав присилати орган), що дістав мого листа, бачу по тім, що вжив

його в полеміці з Василямианами! Те, що він навіть не відповів, свідчить, що він належить до типу українських інтелігентів, котрі в усім позитивнім бояться „заангажуватися”. Се дуже поширений у нас тип людей, звичайно навіть чесних, але така вже огидна атмосфера виробилася, що люде просто несвідомо ждуть, що ану ж хтось їх найме! І тому не хочуть „ангажуватися”. А в лайці і в усякій негативній роботі зараз вже заангажуються! Бо се до нічого не зобов'язує. Навпаки — руйнуючи все у нас, може кождий такий діяч рахувати на те, що напр. большевики скорше його приймуть. Се річ певна, що сей внутрішній процес відбувається переважно серед тих людей підсвідомо — і се власне найстрашнійше, бо доказує, як глибоко затроений ґрунт збірної душі. Думаю, що дренаванне його далосяб осягнути одною одинокою книжкою про нашу пресу, написаною так основно, як напр. Ваша відповідь п. Чикаленкови на його варяжську теорію. Се не оптимізм! Бо якраз тому, що маса тих „діячів” кермує ніс по вітру, така праця скрутилаб їм ніс, викликаючи відповідну опінію серед молоді й навіть робітництва, котре уже тут і там видає дуже основних читачів.

Щоби Василяни перестали з Карманським вести полеміку, писав я вже основно до о. Теодоровича ЧСВВ і до єпископа Будки, аргументуючи по силам своїм. Чи і який наслідок буде, не знаю. Коби тих людей перекопати хоч в однім: що до всякої сварки треба двох! Се вистарчилоб.

II. Дальше: що до страшної сварні і безприкладної пустки, то зараз по бразилійській стоїть українська канадійська преса (цікаво, що й там першу найпоганішу сварку розпочали два доктори філософії, обидва педагоги, той же сам П. Карманський, котрий був у Канаді і також дуже здібний д-р Олександр Сушко). Тепер уся канадійська преса в руках півінтелігентів, з виїмком тижневика „Наш Поступ” в Едмонтоні, котрий редагує д-р Дацків, старокраєвий правник, котрий тому два роки приїхав до Канади і котрий час до часу (але рідко) пускає обережні статті за нашою ідеєю; чи се напевно він, не знаю, але 90% правдоподібности, що то він ще там єсть. Я просто не маю часу листуватись з ним. — В „Українськїм Голосі” сидить Ілько Стецишин (котрий по атентаті Мирослава Січинського на Потоцького змінив собі імя на „Мирослав”), недокінчений семинарист (що вчився на сільського учителя), має також щось три кл. гімн., довго скитався по Канаді як фізичний робітник. ..

„Канадійський Українець”, орган католиків, субвенціонований Французами католиками в Канаді, раз-у-раз змінює редакто-

рів (перед кількома днями і я одержав пропозицію від єпископа Будки, щоби, як буду покидати моє місце, обняти евентуально редакцію „Канадійського Українця”). Розуміється, при таких частих змінах діються в тім органі неймовірні річи, напр. міститься про Трильовського похвальну статтю, обговорюється страшенно руїницьку нову книжку проф. М. Грушевського про протестантизм (в 51 числі „Канадійського Українця” з 1925) так, що просто робиться їй рекляму, хоч на зовні виглядає се на полеміку (і автор мав намір полемізувати), вічно — літами цілими — робиться рекляму сектам ворожим католицькій Церкві, розуміється, несвідомо і т.д. без кінця! Орган сей вічно в довгах, як зрештою вся українська преса в Канаді (і Бразилії). Вона як жерело заробітку для європейських українських письменників служити не може.

„Канадійський Фармер” в руках Чеха Доячека як його приватний орган. Сей орган редагує п. Гикавий, страшно запрацьований чоловік (я ніколи не міг зрозуміти, коли той чоловік спить і їсть, бо прецінь на саму коректу того великого тижневика треба маси часу), тому передруковує й містить усе, що попаде під руки. Там можна містити все, що хто хоче! Тому й Остриця (що се за паяц!) містив там якийсь час свої прегумористичні річи й послання до бідного українського народу... Сей орган видержить там мабуть найдовше.

Орган пресвітеріян „Ранок”, видаваний виключно англійськими грішми секти пресвітеріян, має редактора Зигмунта Бичинського, котрого мати була Полька (відси імя Зигмунт), батько Українець. Він має матуру гімназійну (галицьку), одинокий з редакторів у Вінніпегу, що має матуру (університету не має). Се чоловік дуже робучий і доволі читаний в релігійних справах. Він страшенно нещасний, се варений у кипятку чоловік, бо розуміє, до якої ролі вживають його англо-канадійські асимілятори, але ізза своєї бідности (жінка й багато дітей) мусить їм служити. Розуміється, згодом душа його переїджена вітриоєм того почування, що він поповняє зраду (як все з обуренням підчеркував мені проф. Боберський, котрий його неймовірно ненавидить), стала гірка й через край дразлива. Сей орган найменший.

Большовицькі органи (є їх там щось аж три: „У.Р. Вісти”, „Робітниця” й якийсь економічно-агітаційний орган для фармерів) в руках найнище стоячої наволочі з Галичан і оден Наддніпрянець там єсть — се найнищі типи початкуючої півінтелігенції, без усякого почуття такту й сорому, страшенно брехливі й

лайливі. Розуміється, субвенції большевицькі там мусять бути, бо зі складок робітників тих органів втримати не можливо. По тім усім можете Собі уявити, який така „преса” може мати вплив на той нещасний нарід! Се майже одна кльоака, яка ллє гній в душу того народу. Редактори страшно бідні, нужденні й звичайно без науки, а при тім з претенсіями на провідників!

Мені їх особисто жаль, бо се люде в дійсности невинні: не було кому виробити в них ні світогляду, ні освіту їм дати. Всі вони раціоналісти, а большевики очевидно атеїсти. Все те — вислід і овоч нашої драгоманівщини, франківщини і павликівщини. Коли дивлюся на їх „пресу”, то просто не можу з дива вийти, як може проф. Томашівський кликати в „Політиці” емфатично: „Назад до Драгоманова!” Таж від того Драгоманова власне дійшли ми до таких овочів.

Ага, є ще там „Православний Вістник”, в котрім, розуміється, вічна полеміка з католицизмом. Взагалі майже всі ті органи уважають, що „всему винен папа римський”, як Ви слушно відмітили в Вашій V книзі „Хліборобської України” такий тип просвітителів. А найгірше в тім те, що вони не зовсім щиро так пишуть, але в надії, що „ану ж” колись пригодиться колись просити о ласку пресвітеріян, отож треба, щоб Бичинський посвідчив, що вони пропагували „ідею”, що „всему винен папа римський”. Се квіточка з того самого дерева, що страх перед заангажованням себе в якійсь позитивній роботі українській, бо ану ж прийдеться шукати когось, хто б наняв... Се те саме, що у наших передвоєнних соціал-демократів і соціал-революціонерів, котрі все оглядалися на когось споза Українців зі страхом, щоб їх не запідозрили в „нереволуційности”. Просто — жах дивитися на такий тип людей.

III. Преса українська в Злучених Державах Північної Америки мабуть іще страшнійша від описаних досі: страшнійша тим, що коли дві попередні мають бодай на своє зрозумінне (хоч не оправданне) свою страшну біду, то ся преса тут не має й такого оправдання. Бо се переважно (майже вся — з виїмком „Січі”) преса матеріяльно забезпечена, бо вона оперта на асекураційні організації, а три органи її „Свобода”, „Америка” і „Народна Воля”, навіть багаті — їх організації мають власні доми, прекрасні машини (без довгу) і печатають ті органи в показнім числі примірників. І при тім усім їх вартість моральна зовсім така сама як описаних під I і II, або й гірша. Мабуть гірша! Бо напр. в часі побуту тут старого й хорого Митрополита А. Шептицького, котрий ледво дихав, писала тут українська преса, що

він з дівками розпустиє по готелях і т.п. Таких речей безліч у ній. Розуміється, найстрашніше вражає католицька „Америка”, від котрої можнаб очікувати якогось стриму! Бож се орган прицерковний який вже по своїй організації надається до викликування дисципліни! А тут таке, що виглядає як у байці: печатає повісти авторів явно ворожих не тільки до католицизму, але й духовенства взагалі (напр. повість „Дочка Монтезуми”, де представлено священство як кровожадних звірюк! Перекладач, розуміється, посчеркував що гірші місця, але дух остає від автора); робить рекламу большевизмови систематично; клеветче безпардонно, вживає вуличного стилю і т.д. і т.д. Словом — єсть числа „Америки” так зредаговані, що якби не було в них оповістки про Богослуження, можнаб і по стилю і по змісті думати, що се орган Апфельбавма, а не католицької Церкви! Се не жарти!*) І цікаво, що на около 200 українських католицьких духовних не знайдеться навіть мала групка духовних, котра за протестувалаб проти сего! (Єпископ правдивий католицький єпископ, але не може нічого зробити, бо ще не вкорінився в сей ґрунт, чи радше багно). Коли таке діється на зеленім дереві, то легко Вам уже буде зміркувати, що діється на сухих! Коли дивитися на те все, мається вражінне, що ніякий нарід не міг ніколи мати гіршої горішної верстви — і що ми дуже слушно не маємо своєї держави! Бо ж се тільки каплина з нашого моря. . . А стільки в ній нехарі.

Коли я Вам усе те пишу, то на те, щоб Вас спонукати таки хоч статтю написати про угрунтованне віри, релігії, бо як бачите з сего образка, духовенство того рода не може викресати з себе апології віри — тут не в теології діло, а просто в роботі ляїка для ляїків. Та про се нижче. Якась дивна дегенеразія слідна в тій пресі: абсолютна пустка, страшний хаос, божевільні скоки, брак не то моралі вже, але й сорому, словом — чогось подібного я ще не бачив. Корonoю й викладником тої преси, від якої можете сподіватися буквально всякого свинства, — єсть „Українська Громада”. Редагована безіменно мабуть для звироднілої сатис-

*) Вплив особистий має там д-р Л. Мишуга, котрий сам єсть нуля в політичнім знанню й думанню; він просто ділає під впливом бувшого Президента Петрушевича. Ділає погано. Маю вражінне, що й Петрушевич опоганився — се його відбиттє. Тепер Мишуга з о. Сполітакевичом (се його односельчанин) написали заяву проти большевизму. Чи він писав щиро — сумніваюся. Тепер розписує листи проти мене приватно.

факції „редакторів”. Раз вчитав я, що... з мене по п'яному стягали у Відні штани (хоч розуміється, я ніколи не був у життю такий п'яний — і не бачив такого п'яного). Нема ідеї, нема думки — єсть задрукований свинствами і беззмістовним балаканням папір, при чім навіть коректи не роблять! Що се? Якесь дивне лінивство вийшовших з долу, з народу людей, котрі “psim swędem” перейшли трохи школи (ні один з них не скінчив!) у переконанню, що йому належить „панство”, „пануванне” — без ніякої праці! Се очевидний факт! Прямо гидко даліше бабратися в тім болоті! А та газетна справа коштує тут українське робітництво грубо поверх 120.000 (сто двайцять тисяч) долярів щорічно (бо ще і процеси за лайки коштують — сама „Свобода” виплатила за лайки грубі тисячі ображеним і адвокатам — казав бувший її шеф о. Струтинський, щось коло 80.000 дол.! Я маю до року можливість позивати „Америку” за переддруковану I. XII. 1925. клевету з „Українського Прапору” і не знаю, чи позивати — якось ніяково: се сиротинське добро йшлоб у них на процес, се католицька газета.

IV. Українська преса в Азії репрезентована на щастя лиш одним органом „Українське Життя” (чи бачили його?) зачала писати проти п. Гетьмана. Я зараз написав до них (там є й Галичани). Просив і Босого. Писали і з Дітройту. Не знаю, чи се вплинуло на них, чи просто вже вилаялись досить, що перестали. Жмякають безцільно ту нещасну українську „мову” — а чого хочуть, їй Богу, не знати.

V. Найсумніщий вид „уявляє з себе” галицька „преса”. Якісь шмати з дурним базіканням, страшно претенсіональні і безмежно пусті та безцільні („Діло”, „Новий Час” „Народня справа”. Луччі: „Український Голос” з Перемишля, але також непотрібно лає католицьку Церкву; якась дивна скаженина в наших людях каже навіть розумним з них, хоч знають, що се не так, припускати, що цілий Рим — се „польська інтрига”. І лають. У волинськім „Дзвоні ” зауважую руку якогось здібного публіциста, наддніпрянця, хоч весь напрям „Дзвону” — безцільний. „Вільна Думка”, як я Вам уже писав (чи одержали того листа?), робить вражінне, що її видають і навіть пишуть у ній місцеві дідичі, польської культури, — мимо їх незручності у висловах, не роблять їх продукції злого вражіння. Про „Політику” писав я вже давно (може 1½ місяця тому) до д-ра Панейка: По що вони її видають, чи на те, щоб показати, „які ми мудрі”? Образився мабуть, бо не відписав (спробую ще писати до нього). Якраз прислав мені п. Ципріянович відбитку Вашого листа до проф. Томашівського з

21. XII., в котрім характеризує „Політику” так, якби мені з уст виняли сю характеристику. Підписуюсь під кожним словом того листа. (При тій нагоді запримічу щодо другої відбитки з 19. XII. до одного галицького політика (В. Бачинського?)*, що всі замітки того листа рівнож дуже слухні на мою думку, тільки в однім місци сумніваюсь, чи вже дозріло се, про що пишете: „Повірте, що мову таких Українців, місцеві консервативні Поляки зрозуміють і на порозумінне з ними підуть”. Гадаю, що зрозуміти — зрозуміють, але чи тепер підуть, не знати: бо й над ними тяжить буквально хмара чаду з польської шовіністичної преси і видань та весь звиринний безглуздий шовінізм значної частини польської інтелігенції, котра радше жертвувалаб корінно польською землею ніж ослабилаб звязок залежности Галичини. Мабуть — ще не дозріло таке відношення до української землі у них, як у англійських лордів типу Парнеля до Ірляндії.** Вже скорше було воно можливе при старій Австрії, але тоді наші були страшно дурні й не думаючі. А тепер важче. Але, розуміється, спроби требаб робити.

Щоб не забути: про книжку Лепкого, за якої титулом питаєте, читав я рецензію десь — глупу, неприхильну, самої книжки не бачив я — титулу теж не тямлю. Десь мабуть в 1923, або з початком 1924 рр. помістив я на основі тої рецензії замітку в „Січі”, що появилася така річ і поручив її. Питали мене листами й тут, де можна дістати.

„Літературно-Наукового Вістника” не бачу — хіба як поїду до Дітройту, тут на яких 30 українських інтелігентів (між ними є й дуже заможні) ніхто не має „Літературно-Наукового Вістника”. А я все „на wуlocie” — тому думаю, що як замовлю, то він дійде, як мене вже не буде. І так тягнеться. Думаю, що Галичина може вдержати тільки оден журнал: тому дуже хотівби бачити „Літературно-Науковий Вістник” в наших руках, гетьманців. Шкода, що Панейко виїхав з краю.

VI. Найважнішою, основною хибою і браком нашої преси вважаю те, що греко-католицьке духовенство не має у краю хочби свого тижневика. Се просто скандал, щоб яких 5.000 людей (родин!) не мали свого станового органу. Се наслідок того глупого „примазування” себе до „суспільности”, то є до дурних крикунів (щось подібне як у Вашій характеристиці „розкаянї дво-

*) [Такого листа написав Липинський до Яр. Окуневського. Ред.].

** Се ж вимагає часу! А у нас навіть підготовка в тім напрямі ще не зачалася. Ба, навіть думка така ще не вкорінена.

ряни"). Поки сього не буде, uzдоровлення преси не має відкiля зачатись: одна саламаха, в якiй гукають пiвбожевiльнi вiд зарозумiлостi люде. (Знаєте — часом приходить менi на думку, що власне ся безпомiчнiсть українського духа i думки єсть доказом, що з сеi маси може бути страшно мiцна нацiя: адже зi всiх звiрят i сотворiнь людина найдовше безпомiчна).

VII. Пишу Вам усе те на те, що може Вам колись збереться на охоту написати щось, хоч одну статтю — на маргiнесi української преси: щоб мали „перегляд перекрою". Ви може не уявляєте Собi, як *bardzo nasycony jest aromat Waszego pisania* (я привик у гiмназiї — ходив лише до польської — висказувати свої тяжшi думки по польськи): тому можете мати кольосальний, просто необчислимий вплив на дальший розвиток преси у нас, якби присвятили їй Свою увагу.

VIII. Масте повну рацiю, що бiй на нашiй позицiї завязався тут передчасно: але в напруженню того бою витворилися тут деякi популярнi зразки боротьби, котрих iнакше не булоб. Чи се зрiвноважить шкоду, яка повсталаб, колиб ми не видержали тут (фiнансово, бо морально — нема страху) не знаю.*)

IX. Думаю, що рiшучо помиляєтесь, що ми не в силi заповнити браку релiгiї серед нашого народу i що це зроблять иншi. Обидва твердження — на мою думку — не вiдповiдають дiйсностi. Що „ми" в силi (розумiється — сильно, хоч не цiлком) „заповнити" — свiдчить вплив Вашої працi про „Релiгiю i Церкву". Вона вже „заповнює" прiрву: чи бачите, як затихає довгi лiта триваюче жертя релiгiйне в Канадi? Як Ви думаете? Чому? Се ж очевидно дiє та Ваша праця: навiть забитi голови, що досi кусалися там, побачили тепер, що: — вони „того не знали", ergo: було смiшно. Вiдчули се хоч вони ще самi не здають собi з того справи. Але я масток заложивби, що єсть власне так — тiльки нема як того рiшити i ствердити, що власне так єсть. Я певний, що ту саму роль по якiмсь часi виконалаб та брошура Ваша i в Бразилiї, якби — нашi люде (тут духовнi) мали популяризацiю, тут — у формi реклями: але минут лiта, заки припадком та брошура дiйде до Бразилiї. Як абсолютно позбавленi популяризацiї нашi люде (i змислу до реклями), покажу Вам на такiм прикладi: єсть просто величавий католицький катехизм д-ра

*) Вiд падолиста я без платнi редагую. Мабуть ще зо три мiсяцi видержу без платнi. Може зрештою принесе щось коляда. Впрочiм — писатиму їм навiть як вiдiду, одну статтю. Може якось потягнеться. Така непевнiсть iснування — тут уже два роки.

Fr. Spirago (Німця). Великий, 3-томовий. З глибокою ерудицією (імпонує), достосований до наймодерніших часів і проблемів, розумний — словом: праця, яких мало. Я випадком перечитав дещо з неї в оригіналі у Клівленді, як лежав там хорий на флю. Отож вийшов і український переклад тої праці. Хиби його головні (я там бачив, а не читав по українськи): Великий формат, дуже незручний (польський — чудовий, кишеньковий!) — нема української передмови, ні словечка про велич сеї праці! А се ж рішає особливо у таких тяжких людей як наші, чи знайдуть похвалу (рекламу): інакше може стояти 20 літ у хаті — не рушать! — Найгірше: навіть в „Америці” не анонсують! Ніхто не знає, що єсть український переклад. Я мушу нашим священикам звертати увагу в листах на те, що єсть. Дивуються і не їх вина, що не знають. Бо звідки мають довідатися? (Я Вам теж дуже поручаю сей твір — матимете зібрану всю мудрість і практику католицизму за 2000 літ! Багато там схожого з тим, чим пересичені Ваші думки і Ваш спосіб думання).

Все те тільки Streiflichter на те гліяке болото, яким залиті „душі” Українців: се якісь слижі з болотяних, товстих ставів. *Lasciate ogni speranza*, щоб вони „за нас” зробили що не будь! Все треба „за них” зробити: помалу вони втягнуться в те і туго тягнутимуть даліше: але власне треба їм зробити шлії, хомути, дишлі — і то передовсім релігійні. Зробити, наложити на них, похвалити ту роботу і їх у тих шліях, що їм до лица, — то потягнуть, і то ще як потягнуть! Аж іскри підуть — з болота (бо і там камінь трапляється). Слушно пишете, що „книжки про релігію не можуть замінити релігії”. Але її й не треба „замінювати”: вона єсть і то власне в такій лінівій, „на Божу волю” зданій масі єсть більша і глибша ніж здається; її тільки зайлозили драгоманівці й павликівці та трильовщики. Кождий некультурний тип має сильно розвинений фальшивий сором. Але як побачить, що „такий Липинський вірить в Бога і шанує церкву”, — тоді видно буде, як уся ся лінь глибоко буде обурена на всякий натяк, „немовби” вона віри не мала! І всунеться з вухами в церкву і віру і зачне набирати щораз глибшого змісту. Люди з масних земель мають нахил до фаталізму, і ніщо так у них не прийметься, як се власне: властиво розвинеться, бо вона єсть. Недавно читав я статтю дуже визначного англійського письменника Честертона, *Why I am Catholic* (чому я став католиком). Він був протестантом, їздив по Америці, перед двома роками став католиком і написав, чому. Чудова се річ! Зачинає плюс мінус так: єсть тисячі причин (чому я став католиком), але всі вони

дадуться зібрати в одну: бо католицизм правдивий. І аргументує! Ми ту статтю читали тут (з молодим українським священиком о. Кузьмаком, тим, що возив мене до святині Мормонів). Коли ми скінчили, він каже: „Страшна безодня знання і логіки. Але — чи Ви знаєте, що мені здається, що Липинський сильніший від Честертона в письмі?” — „Знаю — кажу, те саме вражіння маю і я”. Потому ще довго говорили про те, що Ви називаєте „браком релігії”. (Вашого листа мав я вже) О. Кузьмак зовсім признав Вам рацію в сих справах, але по дискусії, цофнувся. Стало на тім, що вправді книжка не творить релігії (бо „віра от слуха”, як сказав апостол Павло мабуть), одначе роздуває навіть найменшу іскру (коли вона єсть, а маленька звичайно єсть. 99% людей її має), надає певности віруючому, робить його сильним у тій вірі. Таке власне вражіння ствердили ми на собі по перечитанню тої (невеликої) статті Честертона (се перша частина, далі буде). Погодився з нами й дуже досвідчений о. Тарнавський, старий практик. Він каже також, що з нашого духовенства нема кому написати доброї книжки про релігію. Тут не ходить о теологічну річ! Таку компіляцію склеївби кожний теолог на 4-ому році — зовсім не злу. Тут ходить власне о релігійне відчуття ляїка для ляїків: Ви ж з фаху не політик і не агітатор — а прецінь, що за зміну Ви вже викликали (і ще викличете за літа!) на тих обидвох областях! І не інженер винайшов парову машину! І машину до шиття теж винайшов ляїк. Здається, що майже все винайшли ляїки. Фаховці лиш удосконалювали.

Коли ж приймаємо, що без „релігійного дна” нема в що всадити почуття обовязку, — то консеквентно треба все можливе зробити, — щоб розбудувати те „релігійне дно”, без огляду на те, чи ми теологи, чи ні. *Ceterum senso*: у Ваших „Споминах з мого життя” повинен бути один розділ про релігію. Се вистарчить!

На доказ, що нема між нашим духовенством кому писати про релігійні речі, залучаю Вам лист наших монахинь ЧСВВ до мене: тут єсть поверх 120 католицьких українських священиків, а в краю коло 5.000. Особливо в краю кожний хотівби заробити пару долярів за дописування, але їх знають і не звертаються до них за співробітництвом, а звертаються до ляїка і недавнього атеїста, котрого знають як яркого (большевицького) атеїста! Се ж ясно говорить про внутрішній стан нашого духовенства: се в 75% поганські жреці, абсолютно далекі від поняття християнства. *Dura veritas, sed veritas!* Якщоб Ви не хотіли писати під своїм іменем, присилайте під псевдонімом:*) я пішлю їм до дру-

ку і будьте певні, що піде — і до „Місіонаря” і до календаря (більшу річ можна вже тепер обдумати і до липня найдалше прислати, подякують, ще й заплатять досить гарно, думаю). Як-що зможете перемогти Свій дивний опір, то прошу дуже, спробувати.

X. Мусійчук прямо обкрадав організацію й тому всі його „відчування” й „аргументи” нестійкі. Те, що Ви називаєте „почуттям рівності” — мабуть треба вирвати нашим хаотикам. Се можна зробити — помалу, але основно. Вже сміються тут з балакання, що „народ все зробить сам”. За два роки моїх клин — уже — увійшло в масу. Каже мені о. Тарнавський, що не пізнає людей на зборах церковних!

XI. Кучабського брошуру похвалив я ще заки перечитав Вашу добру критику.

XII. Чи досить зручно передали ми привітання п. Гетьмана у вступній статті в 1-ім числі Січі? („Ясновельможний” — довго ми тут з головним отаманом думали, як се вложити в статтю, щоб рев не зірвався, — мабуть удалося, бо зовсім тихо: ніхто не кричить).

XIII. В „Листах” Ваших дуже придалисяб такі речі, хоч коротесенько: 1. Вступ, що „хліборобами” в ширшій значінню єсть і робітники, бож працюють вони на хліб своїм дітям і суспільности на прожиток (се потому чудово можна використати у пропаганді); 2. Про жінок і до жінок (хоч на одну сторінку). Се спеціально важне, бо чути, як будиться жіноцтво наше: а розбуджений свіжо рух шукає скрізь передусім себе. Нехай же знайде у Ваших „Листах” хоч згадку про себе.

XIV. Дуже дякую за замітку про сердюків у коректі думи. Буде вложено у відбитці. Се дуже потрібне. Може ще щось таке або подібне замітите.

XV. Від Шаповала Олександра кромі одного листа нічого досі не мав. Я відписав — і тихо, газету шлю.

XVI. Помешкання я знайшов дуже чисте у робітника січовика: дивно чисте (має симпатичну жінку і двоє діточок дуже тихих і чемних). Моя кімнатка маленька, але вітальня (тут робітники мають гарні вітальні) велика. Можу в ній писати — зовсім спокійно. Тільки рубрику робить у бюджеті: 15-ть дол. в мі-

*) Розуміється, я волівби, щоб Ви писали під Вашим іменем, бо се малоб такий вплив, що цілий ряд письменників не соромивсяб писати в релігійних виданнях: „коли В. Липинський пише, то чому я не мавби писати?”. Але як уважаєте?

сяць. Але що зробити! Ну — й бібліотеки під рукою нема, ні великої англійської енциклопедії. Се втрата.

XVII. Від сина д-ра Липи нема нічого. Як прийде, дуже чемно відпишу: все молоді чемно пишу.

XVIII. Гіперболізм! Він єсть — признаю. Всі, що вийшли з долу, мають його. Лікуюся. Але Ви вже занадто його боїтеся, то єсть, навіть там, де його таки нема: бо Ваша праця певно більше цінна від Конрадової, бо ж він був фотографом життя, а Ви творець життя в будуччині. Зовсім в те вірю і тому маю право писати те, в що вірю. Донцов і т.п. будуть злі, чи я так писавби, чи инакше.

Дивно незрозуміло для мене думаєте Ви про „критицизм читача”. (Гляди 20-й розділ Вашого великого листа з 8. XII. 1925). Питаєте, з ким же тоді порівнати того, котрий „додасть” (?) до Вашої праці недостаючі їй 999-ть частин вартости? Якже дивно дібрали Ви слова і поняття! Хто ж казав, що „додасть” або що „не достас”? Навпаки! Ту вартість, яка єсть, треба розтовчи на дрібнесенькі шматочки й тоді дехто проковтне і погодується нею: Отож завданне того другого „хтось” — се *Verkleinerungsarbeit*, nicht *Vergrößerungsarbeit*!

Дорогий Пане После! Повірте, що на 40 мільонів Українців тільки в одного критицизм йде в тім напрямі, (що до сего питання) про який Ви пишете: той один називається Вячеслав Липинський. Серіозно пишу. Я зовсім безпечний перед закидом, що хочу „додавати” 999-ть частин „вартости”. Томуто викпивби я тих, що таке закидалиб мені! Чудовий матеріял — луччий до обробки ніж тема про Святиню Мормонів. Ви рішучо передразнені у Вашім відчужанню неохоти до реклами: вона дуже потрібна, а Ваш змисл до неї майже не існує. Се здається одинока вартість, котрої Вам бракує, або котрої Ви свідомо чи з упередження не хочете Собі засвоїти. Але буду рахуватися і з тим Вашим упередженнем (се типовий предразсудок!).

XIX. У справі портрету п. Гетьмана для січовика Білика: думка добра, але добре булоб, післати портрет просто до команди IV Округи (Mr. T. Koshil, 2248 Grayling Avenue, Detroit, Mich.), бо ми так перетяжені в Централі почтовими висилками, що місяцями і то багатьома почта залягає. Не стає рук і часу.

XX. Відбитки зі статей роблю по змозі, але на все те треба вкладати гроші: вони вертаються але аж по довгим часі. А їх нема. Тому дуже пиняво все те йде. І затримується. Годі инакше. І так дивуюся, як ми се тягнемо. Коби хоч „Думу” гарно вспів я видати.

XXI. Дуже сердечно дякую за святочні желання.

XXII. Вже тепер уявляю собі, що Ваша працездатність обмежена сильно тим лежанням по 8 годин на студеному повітрі. Я не знав цього, що Ви аж таке тяжке й скучне лікування переходите. Коби лиш подужали Ви! Прошу в потребі рахувати на мою поміч — по моїй можності. Щиро се пишу, тому не повинно Вам бути надто тяжко звернутися в потребі до мене — розуміється, тільки для Вас можу щось дати, бо й мені тут безвиглядно тяжко. Якраз се моє слово і пропозиція нехай Вам, Дорогий Пане После, зробить легшим звернутися до мене в біді.

XXIII. Залучаю бажаного листа до Митрополита Шептицького. Коли він Вам видається добрим, то може добре булоб, перебити його на машині, щоб не пропав — і післати оригінал з копією, а один примірник сховати прошу на пам'ятку і тому, що може не дійти. За переписання заплачу. Чи не добре булоб написати мені листи і до Донцова та Винниченка? Що Ви на се?

XXIV. За три роки нашої переписки не пропав ні один лист писаний без рекомендації, отож думаю, що можна сміло писати непоручені листи (коли Вам дозволить стан Вашого здоров'я і праці). Се облекшить видатки на порто, котрі у Вас мусять бути значні: хіба в дуже важних справах треба рекомендувати і то тоді, коли треба посвідки, щоб евентуально заплатила почта за пропавший лист. Як що Вас не діткнулоб се, я мігби на організаційне листування прислати дещо коштів. Се дразливі речі, отож дуже прошу вибачити, якщо за просто се пишу: просто не знаю як інакше. І мені се прикре.

XXV. Якраз прийшла брошура Забаревського (Дорошенка) про Вас. Прислав Жеребко. Читаю й делектуюся популярністю її. А все таки бракує чогось тій зрештою знаменитій популяризації. Чи не образовости й кольористики? Як я хотівби попрацювати бодай пів року — при повній праці — над кольоростично-образовою популяризацією Ваших „Листів"! Але щоб Ви перед друком переглянули. Та мабуть се ще довго буде мрією. Покищо тішуся працею Д. Дорошенка, дійсно тішуся.*)

*) Якраз скінчив я читати брошуру Дорошенка про Вас: відкликаю заяву, що їй чогось „бракує". Бо вона написана так добре, що я не чуюся на силі навіть так написати, не то лучче. Особливо друга половина прекрасна (хоч і першій нічого не хибус, але друга видається мені mehr raskend). Шкода, що під своїм іменем не оповістив її. Тоді міг дати на обгортці список своїх творів — а се

Портрет Ваш досить добре вдався: тільки хорта біля Вас бракує — і типовий англійський або пруський аристократ. Мабуть у ході портрет бувби ще цікавіший і вартніший, бо Ви людина руху, тому і в русі мабуть вийшлиб так, що лучче годі. Та се вже нюанси естетизовання і припущень. Добре, що й так єсть.

Прошу кланятися від мене п. Ципріяновичови й подякувати йому за пересилку копій Ваших листів. Залучаю для нього ексцентричні марки. Він раз згадував, що збирає їх.

Дуже щиро Вас здоровлю і желяю гумору та всего добра.
Осип Назарук

Довірочно:

З Шікага вибирається в Європу бувший пресвітеріанський проповідник, тепер гандляр землею, Баран. Колиб зголосився до п. Гетьмана, віднести з резервою. Се спекулянт і єсть тут у ворожій організації. Вигляд: Брюнет, обличчя подовгасте, високий, В публичнім життю без значіння.

P.S. На всякий випадок до „Календаря Сирітського Дому” у Філядельфії я дуже радивби щось написати: часу — доволі, до липня. Се дійсно симпатичне видання — скромне і потрібне та сильно поширене. Мені за статтю дали 25 дол., я їх післав на Захоронку в Бучачи, бо — якось не міг взяти собі гонорару з набожного видавництва. Чи не романтизм своєрідний?

Чи приймте п. Босого до Союзу Хліборобів Державників не скріпить його недисциплінованости? Думаю, що так. Він щирий гетьманець, але в крові, як зрештою у нас всіх, єсть, на мою думку, недисциплінованість. На бажання можу ширше про се написати, що я зрештою йому самому писав.

Забув я ще децо: а саме справа евентульних виборів у Галичині й на Волині.

І. Питаєте, як я собі уявляю переведення агітації виборчої в Галичині без мене? Дуже просто: Передусім не вірте, Пане После, що добра промова має рішаюче значінне. Так єсть тільки там і тоді, де і коли дана група людей, що вислухала таку промову, зараз діє, як напр. у суді присяглих. Там очевидно сильна промова має рішаюче значінне (але також тільки тоді, коли між присяглими нема напр. адвоката, хочби слабого промовця, але промовця, котрий може легко знеутралізувати попередню про-

реклама і для популяризованої брошури. Ой, тяжко буде, як всі гетьманці не доцінюватимуть реклами!

мову — власне тому, що він говорить після оборонця). Все те мав я сотки нагод ствердити на вічах за позичкою Національної Оборони в Канаді і тут. Вистарчить, щоб після найлуччої промови хто небудь сказав кілька речень, напр.: „Не дайте, се не штука файно говорити, але хто знає, що з тими грішми буде” — і вже успіх зламаний, а часто і цілком майже знівечений. Правда — гроші ядерти від людей тяжше ніж голоси, але все таки на загал сей досвід правдивий: Отож — добрий промовець, яким Ви ласкаво уважаєте мене, зовсім певно не єсть рішаючий. Далеко важніше: а) добрий організатор виборів (таким єсть безперечно — а бодай був за часів моєї праці з ним д-р Володимир Бачинський); б) рухливі агітатори, котрі як мухи скрізь лізуть і жужчать, добрий організатор вишукає їх і підбере). Грошей на мою думку майже не треба в Галичині. Я часто бачив там виборчі кампанії (та брав сам у них успішно участь) без грошей, напр. вибір В. Будзиновського. Дальше: важна єсть добра відозва, або 2-3 ріжні відозви (видані в ріжних містах, не лиш у Львові, щоб робило вражіння, що се „загальна думка” — бачиш, мовляв, і там таксамо думають) з підписами поважних людей, а де їх нема — то з підписом „Комітет”. Такі відозви можна і тут написати, по одержанню списку актуальних („пекучих справ”), але один чоловік мусівби всі переглянути, щоб відозви не ріжнилися в основних думках. При галицькій незрілості політичній важна молодь університетська і гімназійна: я особисто уважаю гріхом уживати її до відкритої агітації (як робив Трильовський особливо, але й інші — чим нищили її), одначе до „симпатизування” можна. Бо трудно инакше. Тут велику прислугу зробилаб власне брошура Дорошенка про Вас — поширена між молодю. Окрему інструкцію для молоді, як поводитися підчас виборів, я написавби і післявби Вам. Розуміється, кандидатури мусілиб передтим бути затверджені п. Гетьманом, або лучче його центром (щоб на випадок як кандидат не вийде не давати нагоди до глупих дотепів на адресу п. Гетьмана: Мовляв, затвердив навіть п. Гетьман, а кандидат упав).

Та чи вся та справа дозріла вже в Галичині, годі мені відси оцінити. Се мігби зробити тільки чоловік, що там живе. У своїм родиннім повіті (Бучачі) я мігби відси трохи поагітувати листами між особисто знакомими селянами. Священством дуже важний чинник у виборах на селах. — Орган бодай тижневий (хоч на час передвиборчий) требаб доконче мати. З Дітройту дещо вплинулосяб на Збаражчину і може й на інші округи. Тільки требаб нам завчасу дати знати, якщо там рішилисяб наші ставити кан-

дидатів, бо листування відси довго триває, і при навалі роботи треба буде й се робити! — Важно було б і на Волині хоч одного кандидата поставити, щоб здетонувати противників вражінням, що се „загальний” рух. Загальна виборча засада: Абсолютна непевність — се вибори: майже все несподіванки! Отож можна здобути щось. Тільки не треба ніколи за багато сподіватися. Се лучче. І так говорити своїм. Думаю, що се була б цінна річ, мати напр. 2-3 своїх людей у варшавськiм соймі — з ріжних, преріжних причин. Таксамо було би вказаним, щоб наші люде здобували і місця менші, напр. в радах повітових, бо все те впливає при „великих” виборах. Якби „Політика” (чи вона виходить?) була в руках певних наших людей, могла б мати вплив. Не знаю, чи проф. Томашівський якраз ізза виборів не почав її видавати? Для мене було б дуже цікава така спроба виборча наших прихильників.

П. „Тризуб” від Вас одержав, дякую дуже. І прочитав уважно. На жаль, здається хтось смикнув його мені з редакції. Тому вибачте, коли не відішлю. А може ще знайду. На що і за які гроші ті люде видають там ту зрештою незле редаговану часопись? — О.Н.

95

Шікаго, 11. січня 1926. веч.

Шойно прийшли сьогодні 5 і 6 ч. „Політики”. Поруч слухних думок єсть і страшні, напр. заохочування до розбирання „дискусією” всего, бо тоді, мовляв, витвориться „громадська думка”! Ех — якби так автор подивився на те, до чого довела тут вічна „дискусія”!! Маса нашого робітництва, що поза північ дискутували, — потратили літа, нічого не навчилися, все „роздискутували”, почавши від Бога і держави, а багато з них „додискутовалося” до пиянства, картярства й розвалу всякої організації та родинного життя. На всякий випадок щось повинно бути й остатись поза дискусією, як Блекстон пише — бодай особа й засада Короля, бо інакше все піде шкереберть.

Добру годину шукав я за паперами, котрі мав Вам відіслати, але льокаль був чищений на свята і всі бюрка також — і ще не можу в тім зорієнтуватися. Тільки Ваші листи до мене (спора їх пачка!) стоять — я їх звязав, щоб разом держалися. Супроти того вже аж другим разом вишлю. Дуже прошу вибачити.

Тепер рішається — в найближих тижнях — доля дому: треба тут зібрати поверх 20.000 дол. на сплату дому. Коли д-р Гриневецький успіє се зробити (бо він опісля піде до шпиталю на лікаря, щоб підрепарувати свої фінанси), то дім буде вратований.

364

Як ні, то буде погано — буде ще тягнутися та хляпанина якийсь час — Бог знає, як довго і чорт знає, як упаде те, що замірено. Бо сама організація устоїться „в комірнім”. Без дому дуже важко буде вдержати і орган, бо все те звязане.

Домівка „Січі” чудово прибрана. Портрет п. Гетьмана на гарнім місці, над моїм бюрком. Довго його переносили й укладали робітники. Чи не дивно? Перша гетьманська домівка прибрана робітниками — за морем!

О. Назарук

96

Шікаго, 15. січня 1926.

Високо Поважаний і Дорогий Пане После!

1. Листок Ваш з 29. XII. 1925 з залученим відзивом з 16-29. XII. і відбитком молитви — прийшов сьогодні. Я прочитав усе з великою увагою й дуже воно мені припало до серця. Тому щиро дякую за присилку. Не зазначено лиш, чи звернути сі письма. Задержу їх і як треба зверну.

2. Для 12 с. м. вислав я Вам більшого реєстрованого листа. Тому тепер пишу тільки сю замітку. Сьогодні прийшло 2-ге число „Українського Голосу” з Вінніпегу, котре я Вам зараз вислав. Прошу переглянути допис з Ріджайни про прилюдну заяву якихось невідомих мені людей. Думаю, що п. Жеребко буде їх знати. Тому через нього можна довідатись, що се за люди. Мені невідгідно відси писати про се п. Жеребкові. Можеб Ви запитали.

3. Залучаю допис з Мюнхену до тутейшого німецького щоденика. Сей щоденник має поважних кореспондентів — і хоч він республіканський, але добре редагований. Звертаю увагу на небезпеку, яка в найближчих місяцях може грозити в Німеччині гетьманській Сімї. Чи не булоб добре, порадити п. Гетьманові, щоб разом з Сімєю перенісся бодай на якийсь час прим. до Швайцарії, або бодай запаса в потрібні на подорож документи — на всякий випадок. Бо стереженого Бог стереже. Думаю, що в Німеччині, як порядок, то порядок, а як зачнеться буря, то буде така як за 30-літної війни: основна. Се лежить у вдачі основних до всего Німців. Тому — думаю — що булоб лучче, або вже розглянутися за иншим місцем побуту, або бодай зробити всякі можливі приготування до подожі. На всякий випадок будьте ласкаві звернути на се увагу, бо час на місці не стоїть.

4. Роман Дмовскі пише в „Познанськїм Дзєнніку” ряд статей (досі три) і каже, що се, що діється в Європі — не „кріза”, але таки ліквідація сили, а може й цивілізації Європи. Вихід з того: вимертя голодовою смертю десятків мільонів людей, бо

промисл (і хліборобство) безповоротно паде, а чужі краї замкнули границі.

5. Мабуть незабаром буду в Дітройті на день-два (рух там гарний), а може й у Філядельфії (де д-р Л. Мишуга надсподівано прикро рие проти нас). На загал — держимось якомсь. Тільки в Галичині якомсь глухо-глухо. Навіть Кривецький замовк. Вже пару місяців не маю нічого від нього.

6. Тутейша преса (американська) раз-у-раз приносить вісти про вискази визначних промисловців, що большевизм на упадку, ба, що впаде „ще заки сей рік скінчиться”. Просто боюся подумати, що тоді буде, бож нам іще дуже далеко до підготовки.

7. Чи одержали Ви „Календар Сирітського Дому” з Філядельфії? Там єсть поміщена статейка про „Гетьмана Павла і Рід Його” (передрук з „Січі”, з портретом, котрий післав туди п. Босий).

8. „Тризуб”, котрий Ви мені прислали, знайшовся. Вишлю Вам з поворотом.

9. Трохи втомлений я. Зчаста тепер думаю, яка розумна установа смерть. Розуміється, се нічого спільного з самовбийством не має: вірю, що треба природно вмирати, не по своїй волі. Взагалі — „по своїй волі” робити — глупо. Коби так перевиховати будуче покоління! Булаб з нас сила, тай не аби яка. Се ніщо инше — як стара ідея монаших чинів. Аж тепер видно, яка се сила в них була! Тепер, — бо се часи руїни.

10. Довідаюся, що річний бюджет „Свободи” виносить близько 200.000 дол. (двіста тисяч!). І яке дрантя має те бідне робітництво наше, що платить такі суми, за ті гроші! І нема можливости змінити се! Прямо — „марно”!

11. Тут крадежі, вломи, убийства — в білий день. Що дня бодай одно убийство. Корупція, якої не знав мабуть і Рим на склоні свого віку.

12. Позавчора говорив я з акторами, уроженцями України, котрі щойно прибули з Далекого Сходу, були і в Японії. Кажуть, що в Японії монархія устоїться і що там страшна ненависть до Америки, а инших чужинців чемно й радо бачать. Кріза й на Архіпелагу (Борнео, Джава і т.д.), бо відтам ішла маса продуктів до Росії, а тепер не йде.

Щиро і сердечно здоровлю та ще раз дякую за присилку згаданих писем.

Ваш Осип Назарук

Шікаго, 21. січня 1926.

Високо Поважаний Пане После!

1. Сердечно дякую за листок з 4. I. Я саме пакуюся в дорогу на лекції (мабуть буде там „здорова” кириня) в Філядельфію — доба дороги — й тому коротко пишу. Маса справ іще до полагодження!

2. Дякую за зразок хаосу в листі (приємного мені зрештою) Вадима Щербаківського. Се тип новгородського купця: міщанина — так мені ввижається — що не любить воювати, а радо спокійно розмишлявби і плативби дань і чесно крамарювавби всякими речами. Листа його дуже важко втягати в себе: якби не те, що Ви поручили перечитати, ледви чи зі своєї охоти проковтнувби я його в цілости! Мабуть ні!... Страшний хаос! Якись камінці в салаті з мясом — пісок і шріт — все до купи. При тім переконання у нього єсть, що се торт! Чудовий тип. Не дивуюся, що тільки трьох студентів слухає його, а дивно, що й ті видержують. А прецінь він особисто приємний.

3. У Філядельфії „революція”! Єпископ Богачевський, як пишуть відтам, зажадав від „Провидіння”, в котрім він по статуту є покровителем, щоб усунули з редакції „Америки” д-ра Демидчука і Штогринна...; як ні, то він прийме рішучі заходи. Не знаю, чи се правда. Але все тут можливе: еміграція! Се прерія, Дикі Поля, хоч стоять хмародери на 50 поверхів. І я не дивуюся єпископови: адже ті пани, з католицького органу роблять большевицьку ячейку! Страх на них упав і вони — помістили уривок з Ваших „Листів”! Що далі, не знаю. Зміркую на місці.

4. Їду, бо „Січ” завізвала. Кошти їзди великі — поверх 100 дол. І можуть не вернутися Централі. А тут біда! Коляда принесла троха гроша, але за мало! А їхати треба. Думаю, що д-р Мишуга приготував там бича на мене і що має замір таки при мені переперти ухвалу як розбити тамошну „Січ”. Але напевно не знаю. Побачу! Страшно цікаво!

5. При нагоді побуту в Філядельфії хотів я бути з лекціями і в Нью Йорку. Писав туди. Відповіли, що там таке, що бійка певна — і хіба требаб до поліції йти з тим! Скільки в тім правди, не знаю. Але це можливе. Як з Філядельфії не знайду з ними контакту, то нема де там спинитися: даху над головою нема, отож нікуди їхати. Значить: „море грає”! Українське море хаосу. Кождий хоче бути гетьманом і „рішати”. Ясно, що се народ, достойний власне череззвичайки: правду Ви написали, що „безмежно справедливо наділяє Господь народи владами”! Ой, правда. Вже

розумію „історію України”! Аж тут зрозумів! Мабуть вся вина таки наша була: жерлися всі — а потому чужі били, бо мусіли. Що ж мали робити? Маю вражіння, що Татари правильно з ними поводитися: таволгою били, бо що ж іншого мали робити?

6. Справа Босого мабуть не така прикра, як я думав. Пручається. Значить — інакше виглядає, як я думав. Чорт їх бери! Все в тім „торті” дивне, бо дивне! Спокійно беріть усе, Дорогий Пане После — як у малій книжечці Томи Кемпійського написано, так і беріть! (Я післав через Канаду п. Гетьманови і Данилови Павловичові по одному примірнику. Не знаєте, чи дійшло? Не випадає їх мені запитатись). А добре булоб, щоб обидва таки добре вчиталися в сей твір! Заощадять Собі багато прикостей, коли щовечора читатимуть. Я так роблю — і спокійно вже живу: буквально нічим не тривожуся. А Ви маєте сю книжечку чи дали комусь? Як не маєте, пішлю й Вам! Варта завжди її мати!

7. Бачив я листи від п. Арабської, учительки з прерій канадських, до п. Босого. Се перла — аж дивно, як вона у нас виросла! Відослав я вже ті листи назад п. Босому. Гарна, дуже гарна працівниця! І спритна! Куди лучча на шефа ніж п. Босий! Має такт у всім, як видно з її листів у різних справах.

8. Не виключена річ, що єпископ заоферує мені редакцію „Америки”, коли побідить. Але се ще питання, чи побідить: бо там, як чую, всі проти нього: прямо кипить у Філядельфії. Хаос не може стерпіти вихованого по римськи єпископа. Ясно! Від плебсу аж до каноніків — „революція” йде. Чую, що катедра вже пуста. „Народ” протестує так, не ходить! А єпископ тверда штука. Тільки катедра ще в довгах, а се готово його зісти. Живе дуже скромно і всі свої гроші пакує в сиротинець і семінарію. Гарно. Але чи видержить? Якщоб упав, булоб зле: „чорне море” хаосу розгулялосяб на довго!

„Засвіtimo! До самої хмари з щоглистими кораблями палає Скутара!” Аякже! Чудовий, „козацький” се нарід! Здається, що органічно не зносить порядку і влади. Демагогію любить від часів Митуси. А тяжко з ним боротися! Особливо з Митусами тяжко. Бо співають собаки „прекрасно”. Виють, плюють, зубами рвуть. Тепер головний „Митуса” д-р Мишуга. Пише, що провідники повинні йти за народом, що Владика стид, йому, д-рові Луці Мишугі приносить і т.п. А католицькі („духовні”) українці йдуть з ним — проти Владики! Чудове й одиноке!

Цікаво, які сильця заставили на мене. А може збойкотують лекції? Все те цікаве! Здається, що якби п. Гетьман обняв владу,

а члени чрезвычайки, зловлені, внесли прохання о помилування й аргументували, що вибили багато „інтелігенції” української, — то ледви чи можнаб їм відмовити уласкавлення, колиб так аргументували. Я напр. думаю, що ті, котрі вибивали українську інтелігенцію, просто добродійство українській землі робили — і готов я се прилюдно підтвердити — так мені сала за шкуру залили.

Желаю Вам гумору і спокою та здоровля.

Ваш Осип Назарук

P.S. Листи (копії) Вадима і Вашу копію звертаю й дуже дякую.

З редактором „Українського Голосу” не кореспондую — часу нема. Особисто його не знаю. О.Н.

98

Довірочно

Філядельфія, Па., 27. січня 1926.

Дорогий Пане После!

Хоч я в часі лекцій, обіздок і тьми розмов страшно зайнятий і перетомлений, але мушу Вам написати відси кілька слів, щоб Ви знали, як бездонно правдиво представили Ви розкладову ролю нашої інтелігенції. Тут стан такий:

Єпископ нарешті вспів розкрити гниючі боляки: бувший парох Філядельфії й управитель багатьох кам'яниць нашого єпископату тут, о. Кінаш (вже перенесений) так завідував тут тим у часі як не було Єпископа, що тепер Єпископ забрав йому його власний дім на дієцезію. Тисячі доларів довгу оставив більше, ніж застав, мимо того, що всі доми були винаяті і т.п. Ще гірші „неправильности” відкрив Єпископ у „Провидінню”, асекураційнім товаристві католицьким, котре тут має Централю. Прості вже спроневірення публичного добра! На велику міру. Єпископському візитаторови світська інтелігенція, що обсіла ту інституцію, не хотіла книг показати! Грозив їм аж поліцією й державною владою. Всі злодії звязалися, розуміється, проти єпископа. Один друголо криє. Сирітським добром просто діляться в ріжних формах! І не легко єпископови знайти точку опору! В його органі пишуть проти його переконань! Всю справу витягнути перед тутейший суд доволі прикро для єпископа, бо суди тут пресвітеріянські. Демагогія тих наших руїників іде в нарід під гаслом „народ має рішати, не один чоловік, тут свобідна земля!” Коли єпископ усунув відси пароха, тоді д-р Мишуга, що залицявся до дочки

того пароха, спонукав місцеву „Січ”, що та з квітами витала пароха і йшла в депутації до єпископа, щоб залишив його! А д-р Мишуга прилюдно виголошував промови, що „єпископи, котрі не йдуть з народом, сором нам приносять” і т.п. Словом, — розклад повний завдяки інтелігенції й півінтелігенції.

Згодом, на мою думку, переможе єпископ. Але тяжка се боротьба! Головно тому, що нема на кім опертися: брак характерних одиниць! І сильна восприїмчивість на демагогію.

Позавтра їду в Дітройт на дебати з — Січинським, а відтам мабуть до Нью Йорку. Втомлений я — але годі.

Дуже щиро Вас здоровлю
Ваш Осип Назарук

99

Дітройт, 4. лютого 1926.

Щирий привіт з Дітройту —

д-р О. Назарук
о. Лев (?) Сембратович
д-р Микола Бодруг

100

Нью Йорк, 10. лютого 1926.
22. E. 7th Street
(дім нашої греко-като-
лицької парохії)

Високо Поважаний і Дорогий Пане После!

1. Я вже три тижні в організаційній поїздці. Успіхи дуже малі, бо схід Америки неймовірно розіджений. В Дітройті (він до сходу не належить) зробив я помилку, що вдався в дебату з Січинським. Большевики окремою відозвою постягали інтернаціонал (російський, польський і навіть нігрів) на дебату тай розуміється ревом підперли Січинського. „Січ” держиться, але — не треба було тої дебати. Наука, яку на мою думку добре булоб дати з головного Центру Гетьманського всім нашим людям — така: Не вдаватися в публичні дебати у справі нашої ідеї, бо хаотиків скрізь більше ніж людей з твердим світоглядом. Наша сила в агітації одинцем і малими гуртками, в переписці й розмовах — так як Ви й робите. Але се треба вбити в тямку всім нашим людям.

370

2. Нью Йорк — се найгірш розложене багно, яке мені коли небудь довелося бачити. Між нашими — котрі очевидно найслабші в порівнянні з іншими національними групами сего міста. Се багно найбільш воняє: маса групок хаотиків, котрі тільки жруться між собою й одні одних „критикують”, а всі разом плюють на все. Щойно тут на місці (сиджу тут уже 6 днів) переконався я, що наша „Січ” (тут група наша має 45 членів) се ще найздоровіща група, хоч і вона під впливом того багна не може здобутися на відвагу, отверто визнати п. Гетьмана. Але добре, що хоч при Головній Централі Січовій стоїть. Вже єсть за що зачіпити в тім багні. Я хотів тут дати серію лекцій так як у Дітроїті — і ще з Шікаґа написав до тутейшої групи. Відповіли, що вони не радять, бо хаос кинеться тут до бійки — і крім скандалу нічого не вийде. Ми в Шікаґу не вірили, що тут аж так зле. Тоді написав до нашого пароха в Нью Йорку та прохав, щоб оповістив у церкві лекції — від понеділка до п'ятниці (в неділі й суботи церковна галя занята). Він оповістив і сотрудник його також. „Свобода” не згадала, хоч там і єсть наш симпатик, В. Лотоцький, співробітником, бо не може: я щойно тут довідався, що на остатнім зїзді „Українського Народного Союзу” аж два члени „Оборони України” (найгірша хаотична група Цеглинського) вспіли одержати вибір до Екзекутиви того „Союзу” (його орган „Свобода”). Вони на зїзді ставили виразний внесок, щоби „Свобода” не сміла містити нічого за п. Гетьманом. Але перейшов делікатніший внесок, що „напрям Свободи має бути національно-демократичний”. Таким чином реклями годі тут було зробити. А все таки зійшлося споро людей на мою першу (й останну) лекцію в понеділок. Я говорив про „Ідею як біологічний чинник” — при чім аж при кінці зробив висновок, що ідея українського народу — се один Господар. Весь час слухав той хаос дуже спокійно. А потому — почалось! Просто дико ревіли й булоб до бійки прийшло, якби я ще довше був сидів. Розуміється, домагалися „вибору” президії, „щоб перевести дискусію”. І розуміється, я заявив, що я тут президія як прелєгент, бо се не віче, а лекція.

— „Та без вибору?”

— „Певно, бо таких „виборів” не признаю!”

Се їм заїмпонувало — мабуть новиною. Розуміється, почали робити безличні „запити” — я відбирав голос, бо запити не належали до річи (виклад був популярно-фільософічний, а не політичний, а вони все про політику). Страшенно розполітикований весь той хаос. Найгірше ревіли бувші У.С.С. (Українські Січові Стрільці), якийсь Батюк і Гриник. Як це зле, робити славу якійсь

частині війська, тому що вона „має гарну назву”. А військо повинно мати номер (полк чи баталіон такого то числа) і тільки! Інакше йому в голові перевернеться й буде хаос аж до повного винищення такого „війська”.

Коли по кількох моїх зазивах вони не переставали завдавати недоречних питань, я по загрозі, що вийду, дійсно вийшов. І дальших лекцій — за радою тутейших священників — уже не робив, а то ізза їх безцільності на сім ґрунті. Такий страшний ґрунт підготували тут не тільки обставини, що в Нью Йорку спиняється найбільше і найгіршої наволочі кожного народа — але й бувший священник наш тут о. Підгорецький (уже суспендований єпископом). Тут, де повинна бути найбільша й найбогатша українська парохія в цілім світі, — він наробив грубо поверх 100.000 дол. довгу на церкві! Будинок парохії (три поверхову кам'яничку) запустив так, що я подібного запусцення ще не бачив: сплю тут — стеля замокла — тапети пообривані — бруд страшний — але одно тут гарне: оставив величезну бібліотеку (правда, в хаосі не до описання) — скрізь книжки, маси книжок у ріжних мовах — від гори до долу — до самої пивниці — в шафах, комодах, по столах, на вікнах, на долівках, на кріслах — де хочете. Все порохом припало. Сам о. Підгорецький мешкав дейнде...* Працюють тепер на цій занедбаній нашій парохії аж два священники — але мабуть роки минуть, заки зберуть бодай трохи розігнану громаду парохіян. Люде наші, котрих тут багато, бачучи такі речі за попередного священника, геть порозходилися! Остала маленька як на Нью Йорк групка. І вона відучилася платити колекту, та й годі дивуватися.

3. Ще перед моїм виїздом з Філядельфії екзекутива „Провидіння” (його орган „Америка”) запропонувала мені редакцію „Америки”. Дає 200 дол. в місяць (а єпископ від себе прирік харч і 2 кімнати). Се блискучі умовини — та розуміється, я за явив єпископови, що покинути „Січ” годі, не знайшовши відповідного заступника. Він згодився з тим, але радив приречи Екзекутиві „Провидіння”, що обійму редакцію „Америки”, що я і зробив. Повідомив я січову Централю про все те — й одержав відповідь, що головний отаман ніяких перешкод мені у відході не робитиме. Новий наш менаджер (по Мусійчуку), п. М. Мельникович написав мені, що лист мій його тяжко зажурих. Ся його відповідь вплинула на мене так, я рішився не йти до „Америки”, хіба що сама Централя скаже, що звиває „Січ” (бо таке нам уже довго грозить). Супроти того всего ситуація така: Я можу втра-

*) [Тут пропускаємо кілька рядків щодо обставин життя о. П., Ред.]

тити і місце в „Америці”, котре згідно з контрактом може зайняти інший, і роботу в „Січі”. Одначе годі інакше: треба видержати, поки тільки можна. Як усе те „розвинеться”, не маю найменшого поняття.

4. В суботу їду до Вотервлиту, де єсть окружна команда ню-йорської округи „Січей” — а відтам через Філядельфію до Шікаго. Перемучений я, хоч майже нічого не роблю в дорозі. Як зложу число „Січі”, вернувши, сам не знаю.

Осип Назарук

101

Нью Йорк, 12. лютого 1926.

Високо Поважаний Пане После!

Завтра виїжджаю з Нью Йорку до Олбані й Вотервлиту та хочу ще поділитися з Вами трьома вітками.

I. Тут говорив я з Кедровським. Він тепер у партії демократично-радикальній, в яку перетворюються останки соціал-революціонерів (так казав) і інші елементи. Програми ще мають, хоч мають звязок з Петлюрою, не уважають, щоб він опісля мусів по большевиках прийти до влади. „Буде як народ скаже”! — Значить: хаос мають дальше в головах. Цікаво, що Кедровський говорив мені, що п. Гетьман був у Гінденбурга „але нічого з того не буде”. Значить: довідалися про авдієнцію п. Гетьмана: а) або від наших, б) або від Німців, в) або від а) плюс б). Потім мало цікавого сказав Кедровський, хоч досить ми наговорилися. Цікаве хіба те, як він (а належить він до типу здібніших) уявляє собі гетьманську владу. В голові його хаос такий, що навіть династичного гетьманства — будучи республіканцем — не виключає, тільки каже: „Не Скоропадський буде, але когось виберемо, той хтось дітей наплодить (дослівно!) і буде свій рід, як треба буде!”

Чудове! Розуміється, шкода з ним дискутувати, бо безвиглядно. Слідна в нім сильна манія великості: раз-у-раз говорить про те, як він генералів приймав на службу і що буде ще розстрілювати людей на Україні і що большевики його не тронулиб і т.д. З його бесіди важне хіба те, що всі угруповання наддніпрянців розложилися.

II. І сим разом зложив я візиту Марґолінові. Він розуміється цікавіший від Кедровського. Написав по англійськи якусь книжку (ряд статей про Україну) і шукає видавця. У справі гетьманства каже, що пішовби на службу, якби бачив, що Англія серіозно ставиться до того. На його думку Англія з Німеччиною будуть

правити світом, але ще не погодилися що до Сходу: Німці хочуть тепер єдиної Росії, Англіїці волілиб розбити її на кілька частин. Над тим іде торг. Особисто Марголін не вірить у гетьманство на Україні, але шанує п. Гетьмана Скоропадського. Не може забути статей Тимофієва про жидів. Вашу концепцію називає спізненою, бо феодалів уже нема на Україні й тому такого верха як гетьман важко сподіватися. Зрештою — слушно каже, рівнання можна розв'язувати тільки тоді, коли єсть не більше як дві невідомі, а тут тисячі невідомих. З України має вісти, що там дуже бідують наші судді й адвокати: якраз заходиться коло збірки для них тут, котру мусить переводити в російській мові, бо з нашими годі се зробити. Він безумовно Українець і не вступив у правління тутейших русских юристів тому, що не назвали „общества” „з Росії й України”. (Я вірю Марголінові, що він Українець. Взагалі се бувби цінніщий тип, якби можна колись покористуватись ним). Він говорив тут недавно з якимсь російським професором, що саме приїхав з большевії: оповідав, що в Києві вже всі крім двох (старих) професорів читають по українськи лекції, а в Харкові на половину. Додав той професор: Все те робиться на злість Польщі, але як обставини зміняться... „все повернемо на русску сторону як і було”...

В Берліні, казав Марголін, гетьманська ідея ґрунту в симпатії Німців не знаходить, а за те люблять там Петрушевича. В упадку Зіновєва бачить початок назрівання антисемітизму в Росії й тим самим упадку большевизму (сам Зіновєва не любить). Вірить в те, що Миколай Миколаєвич, одержавши серйозну поміч від чужих, мігби всю бувшу Росію загорнути. Не виключає еволюції большевиків. На загал — каже — все темне в будуччині.

III. В „Січі” тут студент Комарницький натягнув на гроші бідного робітника й навіть опісля не відписав... Се прикре тим, що він покликався на особисте знайомство з сином п. Гетьмана і т.п. та часто про се говорив. Але що робити!

Желаю всього добра! Щиро здоровлю Вас і п. Ципріяновича.
Осип Назарук

P.S. Ще оповідав п. Марголін, що американські купці дуже вигідно налаждали для себе торгівлю з совітами (напр. шкірами й футрами) та роблять мастки, бо пів даром дістають товар: їм зміна большевицької влади булаб не вигідна. Таксамо бояться зміни Німці — казав.

(Дописка на марґінесі:) Мос вражінне: Розклад скрізь (тут Бразоль, провідник російських монархістів пішов до готелю за

кельнера — значить: гроші скінчилися у них). — О.Н.

102

Нью Йорк, 12. лютого 1926.

Високо Поважаний Пане После!

Придивіться тій улиці, де тепер рішається доля світової економіки! Вол-Стріт.

Щиро здоровлю

д-р О. Назарук
о. П. Понятишин

103

Шікаго, 23. лютого 1926.

Високо Поважаний Пане После!

Я вернувся 18-го з 3-тижневої подорожі — і хоч лікар зараз ствердив, що цукор — щез зовсім (на велике диво — мабуть тому, що мимо трудів дороги, вивітріло бодай на 3 тижні все, що тут мене журило), то ще досі з утоми не прийшов до себе: сплю в ночі і в день, а роботи й листів така сила, що все попало в нелад — годі упорядкувати його! На бюрку моїм хаос страшний як у головах нашої інтелігенції.

Те, що я бачив під час подорожі, страшно: все розпадається! Задержанне законом еміграції до З'єд. Держ. Америки — зробило за той короткий час з нашої еміграції калюжу, яка засихає: на долі видно тільки, як кишать черваки. Церкви по великих містах майже пусті, по менших — держаться, але байдужність і там кріпшає. По платню для себе мусять уже священики ходити по хатах... Служб уже майже нема. В парі з тим іде розклад також світських організацій. Згідна опінія старих емігрантів, що за 15 літ церкви по більших містах не стане, а по менших трохи пізніше, як не відкриють еміграції.

„Січі” ще розмірно найздоровіші — але їх мало і мало мають членів.

Ратунок (то єсть відсунення смерти) у піддержанню Церкви. Се знаменито розуміють робітники, що сидять у нашій централі. Коли я представив тут дуже холодно, що єпископ запропонував мені редакцію „Америки”, на моє здивовання всі члени централі сказали щоб іти туди, хоч розуміється жалували мене як редактора (за весь час я — крім хриї з Мусійчуком дуже прикрої — не мав з ними ніякої прикрости). Я відразу говорив, що застосуся до їх ухвали. Цікаве, що д-р Гриневецький сказав на засі-

данню, що відхід мій вказаний ще з одної причини: море ворогів втихне, коли відійду... На моє місце мавби прийти старий д-р Володимир Сіменович (уроджений 1862 р.) як фірма, а я і Панейко дописувалиб. Що з того всего вийде, годі знати. Я мавби відійти 1. мая — по виданню статуту й „Думи”. До Панейка сьогодні написав я, чи мігби присилати матеріяли на дві картки друку двічі на місяць за 30 дол. місячно. Др. Володимир Сіменович даром дасть фірму. Значить: Організація відтяжена буде на мою платню, а се просто конечне, бо інакше лопне напевно, а так може пізніше бодай, а може навіть потрафить потягнути. Як я собі дам раду з редагуванням „Америки” (тричі на тиждень, сам!) і ще з „Січею” — не маю поняття. Се очевидно далеко тяжше буде, ніж досі — але иншого виходу не бачу й тут не бачать. І фінансові і загальні причини пруть до такого виходу. Колиб Ви одначе думали, що лучше стояти на становищі, аж поки не лопне, то можна й се виконати. Думаю одначе, що лучше застосуватися до загальної думки; пробувати такого виходу, як ухвалено.

Що до Босого, то він ані слівцем не згадував мені взагалі про прийнятте його Вами. Крім письма про дозвіл, не писав про се нічого. Справою його я занявся будучи в Дітройті: поговорив основно з сотником Федитником, котрий має практику з австрійських часів у розвідчій службі і знає відносини добре. Казав, що закид, який роблять Босому, типова провокація. Супроти того всего думаю, що я переголював у побоюванні і що його початкове незаперечення було звичайним соромом молодого чоловіка, підозріваного в такій прикрій справі.

Дякую за замітки до „Думи” — а все таки маю вражіння, що чогось не стає в тій „Думі” — і не знаю чого: якийсь Stückwerk, Wrack, місцями занадто слямазарний (сльози!). Але що робити — українське воно! Такі ми вже є! Спробую при відбитці дещо справити, що дасться.

З краю починають напливати листи від різних учителів гімназійних (навіть один Поляк мій товариш зголосився) — а тут віддиху не стає на відписування! Все буде занедбане! Бо перетяжений я!

Вашу V. книгу „Хліборобської України” читаю перед сном. Усе — вже по кілька разів — все як перший раз. Добру Ви річ дали — страшенно сильна! Відбитку на душі нації оставите вічну.

Щиро здоровлю і желаю всего добра —

Ваш — Осип Назарук

Шікаго, 11. березня 1926.

Високо Поважаний і Дорогий Пане После!

1. З відповіддю на Ваше письмо з 15. II. і на лист ВП. п. М. Кочубея ждав я до вчорашнього засідання. На нім урадили ми з д-ром Гриневецьким (котрому я прочитав обидва листи), не говорити, на що грошей треба, але що треба фонду. І ухвалено відновити збираннє його. Чи до осені назбирається 400 дол., годі сказати. Крім того написав я ще у справі тих 400 дол. до нашого книгаря Цебринського. Відповіді досі нема. Крім того п. О. Жеребко пише мені, що сам дасть 300 дол. сего року на видавництво „Хліборобської України”. Два багатші люде, до котрих я тут звертався, відмовили. Д-р Гриневецький сказав мені, що лучче взагалі до них не звертатися: безнадійно. Сам д-р Гриневецький тепер у тяжкій потребі: одинокий синок тяжко хорий на закаженнє крови (від наглодання черевиком кинулося)! Вже три тижні у шпиталі — видатки великі й до того зовсім занедбав своє діло! Вже 4 місяці помешкання не платить. Рахую ще на Філядельфію трохи, куди позавтра їду на постійно. Такий стан фактичний.

2. Що до фінансовання праці п. М. Кочубея в Парижі, котра — оскільки я зрозумів — малаб розпочатися якнайскорше, то я беру на себе через пів року посилати туди по 50 дол. в місяць. Прошу ласкаво повідомити мене, на яку адресу і від коли висилати. Вірю в потребу такої праці. Може вдасться там ще кого позискати. Я матиму там 200 дол., то 50 зможу через пів року посилати. На довше не зобовязуюся, бо не знати, чи видержу там довше: інтриги і клевети вже зачалися страшні, хоч я ще туди не виїхав.

3. Тут остається на моє місце д-р Микола Бодруг, визначний галицький юрист, бувший суддя за старої Австрії, літ коло 45, людина добра й освічена, але Ваші річи вперве тут читає! Нема кому віддати. Формально вестиме орган д-р Володимир Сіменович, бо має добре і відоме імя.

4. Дуже добре булоб, якби Петлюра захорував на монархізм — се його викінчить остаточно: бо „династія” Марків Проклятих можлива, але тільки в „практиці розвалу” і поки не проголошується її. Інакше — вона смішна до загину.

5. Російський лист п. Кочубея я годен був добре відчитати й він мене не разить. Якби в нім не було розділу про те його сьлюсарство, то можна булоб тим листом агітувати між людьми; а так годі, бо подумаютъ: за тяжко панови працювати і в дипломати

хоче йти. Такі вже наші люде єсть. Убожество треба перед ними скривати особливо тоді, коли хочеться чогось від них. Стара практика!

6. Все те ледви пишу: інфлюенца мучить: а тут ще пакуватися треба! Коби хоч до Філядельфії доїхати — близько доба їзди! А як не буду на час, то й тут і там утрачу. Америка не Европа! Безоглядна!

Дуже щиро здоровлю і прошу повірити, що в обидвох справах грошевих ужию всіх зусиль, щоб їх полагодити.

Ваш — Осип Назарук

P.S. Відповідь п. Лотоцькому на його статтю у „Тризубі” зроблю до „Січі”; тепер годі!

Поклін п. Циприяновичеві. Маю від нього листа.*

Замітка: Звертаю тут і кінець одного друкованого на машині листа тому, що там єсть ручні Ваші дописки. О.Н.

105

Філядельфія, 20 березня 1926.

Високо Поважаний і Дорогий Пане После!

I. Ще з Шікага вислав я Вам листа про те, що 400 дол. дасть в осени Цебринський (можна полягати), а по 50 дол. місячно через пів року зобовязуюся дати я — потому побачимо. Прошу ласкаво написати мені, коли і на яку адресу зачати їх висилати до Парижа.

II. Я вже видав два числа „Америки”. Зараз казав я Вам висилати. Прошу про ласкаві замітки, чи досить обережно беруся я до сего органу. Єпископ — наш. Се людина розумна й господарна. Але ще не вкорінена. В монастирі Сестер Василянко маємо також надію на гарну позицію нашу. Словом — я не жалую, що пішов сюди. Дітройт по надумі написав, що добре сталося.

III. Помешкання маю добре в семінарії — вигідне і з окремою купальнею для мене, полученою з моєю кімнаткою. Там перше мешкав покійний єпископ Ортинський. Харч, підібраний до моєї хвороби — монахині дають: дуже добрий. Але треба буде платити. Та годі. Добре, що не в ресторані.

IV. „Січ” якось буде йти. Відси помагатиму. Коби д-р Залозецький помагав!

V. Липа з Познаня написав, але так беззмістовно, що просто не знаю, від чого зачати „відповідати.”

* Дивись Додаток ч. II.

VI. Зате від Олександра Шаповала прийшов чудовий лист паганди.

Пишу мало, бо я дуже зайнятий. Три рази в тиждень сам пхаю газету! Сего й волови за багато булоб! Грошей на співробітників не хочуть дати! Така „Екзекутива” (Екзекутива до того не має ще права). Якби не поміч попів, я впавби під тягарем.

Прошу повідомити хоч карткою, чи дійшов сей лист і з Шікага.

Щиро здоровлю
Осип Назарук

Моя адреса: 816 N. Franklin Street, Philadelphia, Pa. (Не на редакцію, бо боюся, що тут чигають на листи — колись виясню!). — О.Н.

106

Philadelphia, Pa., 30. березня 1926.

Високо Поважаний і Дорогий Пане После!

Сьогодні на засіданню „Провидія” вспів я видерти для двох постійних кореспондентів в Європі квоту 30 (трийцять) доларів місячно. З того думаю 15 дол. запропонувати д-рові Панейкові, а 15 — п. Ципріяновичові, що отсим роблю. Гроші в Америці виплачують тільки після виконаної праці (я особисто гарантую п. Ципріяновичу за виплату).

Якщо б він згодився на се, хай буде ласкавий зараз зачинати присилати, що хоче. Діло в тім, що коли його кореспонденції сподобаються тут (люди з „народу” покищо рішають про се), то по яких 3-4 місяцях можна буде спробувати (думую що з успіхом) подвоїти ту квоту (за ту саму роботу). Думаю, що в тій цілі треба робити так:

1. Вибрати п. Ципріяновичові постійний псевдонім (найлучче „Наддніпрянець”, або від назви села чи губернії), щоби вбити в тямку людям той всевдонім.

2. Доки не напишу, що гетьманський ґрунт тут скріпився, не писати нічого про гетьманство (але, розуміється, можна подавати вістки про скріплювання монархістично руху взагалі, по можности мало вживаючи слів „монарх”, „монархізм” і т.и., бо се їх дразнить).

3. Подавати річи такі, які відомі під іменем сензаційних (розуміється, без слизькости їх), як: I. процеси, II. демонстрації, III. процесії, IV. страйки, V. зїзди, конґреси, VI. партійні сварки, VII. більші бійки, VIII. монстра (напр. про теля з двома головами —

Росії і знуцання над ними, XI. про платні і ціни, XII. про нові винаходи і. т. д. (в Neues Wiener Journal — маса такого матеріялу).

4. Четверта частина дописів може бути поважніша, може навіть третя частина.

5. Що до кількості матеріялу, то я з того квестії робити не буду. Висилка може бути напр. що 10 днів, або щотижня. Побажані речі короткі, по пів шпальти друку. Розуміється, можна й півтори шпальти нараз дати (шпальта в „Америці” вузька). На гиждень хоч три шпальти друку (по ок. 120 стрічок). Можна писати рукою. Мову в потребі виправлю.

На всякий випадок прошу ласкаво спонукати п. Ципріяновича до скорої відповіді.

Чи одержали Ви мої листи, в котрих я годжуся на фінансування поїздки п. К-я в Париж покищо через пів року.

Дуже щиро здоровлю
Осип Назарук

P.S. Думаю, що до пів року вкорінюся тут, тоді інакше можна буде платити.

В останній хвилині прийшов лист від п. Жеребка, в котрім пише, що до мого фінансування п. К-я через пів року додасть у червні ще 100 дол. Отож є вже 8 місяців. Буде й більше.

Чи одержали Ви „Америку” від початку мого редагування?
— О.Н.

107

Philadelphia, Pa., 3. квітня 1926.

Високо Поважаний і Дорогий Пане После!

Ваші листи via Chicago прийшли — останній з 10-ого III. (з поверненим листом від К.). Дуже дякую особливо за замітку, що можна незаметно для себе перейти до демагогії — тепер виджу виразно, що се і сталося у моїй статті про „Ланцюг організації”. Вам, Дорогий Пане После, мабуть трудно Собі уявити, як дуже потрібні нам Ваші замітки. По них дійсно бачу, який досвід чи радше відчуття досвіду маєте Ви! Ми homines novi абсолютно не відчуваємо того — хіба ex post.

За вказівки про і до редагування „Америку” бувби я Вам дуже зобовязаний. Вже певно маєте в руках кілька моїх чисел „Америку”. Тут хвалять — розуміється, не всі. „Свобода” мабуть зачне „файт” (боротьбу), „Народна Воля” вже зачала. Ціка-

380

во, що большевики ще найкультуріше поборюють мене: чи не тому, що й вони проти демократії?

Пишу до Шікаґа, щоб післати Вам 13. і 21. число „Січі” та брошури.

Залучую лист нашого організатора Саска — дуже цікавий. Рівночасно прийшов лист від о. Тарнавського з Шікаґа, в котрім доносить, що Мусійчук зараз по моім виїзді зачав „впливати”. Цікаво, як се скінчиться там.

Там рішила централю прийняти на фактичного редактора д-ра М. Бодруга. Дають йому 100 дол. — се дуже мало тут. (Був 14 літ суддею за цісаря в Австрії, дуже добрий правник, але без досвіду в газеті, чоловік чесний, але in politicis абсолютно невправлений — луччого не було, а д-р В. Сіменович за старий: Він даватиме фірму; вона дуже добра). Не здивуйтесь, що ми в централі рішилися брати „Америку” заки прийшла відповідь від Вас: діло в тім, що Єпископ задепешував, що „народовласте” обсадить „Америку”, коли зараз не приїду — і я встав з ліжка (лежав на „флю”) та в горячці їхав, щоб не пустити того з рук. Хвала Богу, якось не пошкодило. Харч маю тут добираний — у Сестер Басиліянок, помешкання дуже приємне, дві кімнати (з купелю).

Підпору в сім єпископі маю знамениту, але народовласте — бурчить! Розуміється, зі „Свободи” підсичують — покищо „долом-долом”. З д-ром Мишугою ми зійшлися приватно знову, а in publicis він — не вірить, щоб можна проломити народовласте і каже, що я полечу відси. Побачимо. Покищо стою. Жду на відповідь, куди вислати по 50 дол.

Щиро здоровлю —
О. Назарук

P.S. Як тут народовласте воює проти мене — опишу при вільній хвилині. Страшенно цікаві способи!

Предложення п. Ципріяновича в справі сейчасового співробітництва прийшло? Прошу про відповідь.

Про вибори в Польщі Ваші побоювання очевидно слушні. Але — чоловік стріляє, а Бог кулі носить. Я напр. мимо всіх побоювань — стрілявби, якби був там. Просто — з неможливости всидіти без боротьби. А що булоб, то булоб.

Що головно зазначити про магомеданську охлократію в „Роксолянні”? Вона не буде відбита тепер, бо грошей нема. Ото ж колись можна буде докладнійше справити, а й тепер дещо. — О.Н.

Philadelphia, Pa., 15. квітня 1926.

Високо Поважаний і Дорогий После!

I. Сьогодні витягнув мене Єпископ на прогулянку до прегарної недалекої фарми за містом, яку має Монастир Сестер Василянок. І я кинув усе, тай добре зробив. Бо в дорозі в трамваю (плюс мінус година їзди) вспів я перечитати половину величезного звіту п. В. Босого п.з. „Довірочне” (про відому Вам справу), а вернувшись дочитав другу вже в бюрі. Сей його звіт Ви вже певно маєте. Серед загального глибокого зіпсуття повоєнного, котре тут напр. вдерлося навіть у круги священства (колись про се окремо), В. Босий не представляється так зле, як можна було думати в мирних часах, в котрих ми виростили. Вправді перша стара засада моралі каже: “Nemo malus nisi probetur” (а тут наступило по части те “probetur”), а друга засада каже: „Що в однім зле, те у всім зле” (не памятаю вже по латинськи сеї сентенції), — але з оглядів тактичних і практичних я радивби відложити рішення сеї прикрої справи з ним бодай на пів року, а то для провірення його оборони.

II. За Вашу карточку з 30-ого III. особливо дякую. Вона дуже повчаюча для мене як редактора „Америки”. Признаю, що я надто сильно заакцентував у першім моім числі „Америки” вагу духовних організацій і тому можна мати вражіння, що я обнизив цивільні: Се наслідок загального браку міри у виступах *hominum povocum*. І тому ще раз переконаюся, який важний для нас контакт з Вами. Справа та буде постійно темперована. Прошу про дальші вказівки.

III. Відносини тут такі (пишу головне): єпископ — абсолютно чесний чоловік і характер в повнім того слова значінню. Тому маю в нім сильну точку опору, без котрої булоб годі тут видержати. Тло і ґрунт такі: Організація „Провидіння” має майже 10.000 членів. Се організація асекураційна. До органу щомісяця доплачує грубо, від літ. Власти американські вже звернули увагу на ту аномалію під оглядом законним, бо не вільно брати грошей призначених на асекурацію, — на пресу. Коли не вдасться піднести фонду пресового, треба буде зменшити орган на тижневик. Ті фінансові труднощі й були причиною, що відправлено двох редакторів, а взято одного — мене. Але одному дуже тяжко виконати що 2-ий день масу праці, конечної в газеті того формату. Працюю часто від години 8 рано до 12, 1 і 2 в ночі. Як довго видержу так, не знаю.

Відносини в нутрі такі: Будинок і друкарня чисті від довгів.

Вартість — значна. Працюють тут крім мене ще: а) менаджер, бувший народний учитель з Галичини, Кирилюк (тип Мусійчука, але значно розумніший і спритніший). Він проти мене. Около тижня не давав мені ключа до домівки, досі не дав ні зшитка до записок, конечного в редакції, ні тек. Він у коаліції з ріжними елементами хаосу (здається, він у порозумінню з Чижом, Цеглинським і Січинським та подібними елементами тут); б) бувший редактор, а тепер секретар рекордовий органу п. Цурковський; каже, що він монархіст, помагає навіть, але ще не можу виробити собі поняття про нього; в) секретар фінансовий (імени не памятаю), молодий робітник — без освіти — мабуть під впливом п. Кирилюка; г) касієр, старий Лемко п. Борисевич, в коаліції з п. Кирилюком, г) два складачі в друкарні — з обома живу добре, але не знаю наскільки вони тримають з п. Кирилюком. Про все рішає мітінг, т. зв. Екзекутива („народовласте”), в котрій редактор має тільки голос дорадчий і то тоді, коли його завізвуть на засіданне. Єсть Екзекутива вужча і ширша — Головна Управа. Перша радить щомісяця, друга двічі в рік. Всього від неї можна сподіватися, як від кожного народовластя. В данім випадку се народовласте остільки утепероване, що його члени, священики, мусять рахуватися з волею єпископа (бо в разі якби котрий пішов проти його волі, може бути перенесений на гіршу парохію і т.и.), також з єпископом з оглядів дисципліни. Але: а) священики в меншости, б) не все знати, коли хто з них дійсно підпирає, а коли поза плечі скріплює „народовласте”. Се зміркую по якім році.

Боротьба між менаджером і мною йде ще заки я сюди приїхав і йтиме мабуть аж поки один з нас не „вилетить”: та напевно сего ще не знаю. Єпископа інформую докладно про всі перипетії тої боротьби — і він уже переконаний, що в разі загострення її, треба буде усунути менаджера — що можливо заризикувати через вплив єпископа на духовних, членів Екзекутиви. Боротьба булаб завзятіша ніж з Мусійчуком, бо сей чоловік заможний і має впливи в місті та звязки не такі як мав Мусійчук у Шікагу. Він може тут звязатися явно з неоправославними і розвалювати Церкву, котра стоїть на членах, а в осередку дієцезії се булаби дуже прикра для єпископа боротьба. Тепер відносини холодно чемні. Я стараюся покищо угрунтуватися в місті: завтра зачинаю лекції (на котрих буде дуже мало людей, бо се не Дітройт! Може і збійкотують).

В „Січі” єсть кириня: є в ній тут явні приятелі Чижа, котрі стоять з ним у звязку. Вже на двох засіданнях округи був я —

покищо рахуються. Не знаю, чи се кріпшатиме, чи впаде. „Січовий Дім” з великими довгами тут, ще тяжшими як у Шікагу. Гетьманців у тутейшій „Січі” два-три — решта хаотики, або й вороги. Раз-у-раз зривають питання про те, „хто над нами”. Стою на становищі, що се не діло округи, але централі і зїзду (зїзд буде в Дітроїті, де стоїмо певно). Не знають, що на се казати, але бурчать. Д-р Мишуга особисто зі мною зїйшовся, але політично ні: він уже в „Свободі” — бачите по її напрямі, що робить. Від Саска з дороги маю листи, що д-р Мишуга пише до знайомих проти „Січі” і її напрямку. Помалу заходжу до домів визначніших робітників. Помалу ломиться ворожнеча до січової централі — коби лиш та централія там встояла і знову не попала в руки — Мусійчука. Бо пише мені о. Тарнавський, що Мусійчук по моїм виїзді вже відважився знову вийти на сцену і говорити — тай оплески зібрав від маси, хоч гурт певних людей остався і там. Словом — абсолютна непевність, що з того всего вийде, хоч на загал виглядає, що кріпнемо.

IV. Почта моя, адресована сюди, непевна. Тому прошу ласкаво адресувати так: Dr. Joseph Nasaruk — с/о Bishop K. Bohaczewsky, 815 North Franklin Street, Philadelphia, Pa. (Не 817!). Бо інакше абсолютно нема певности, чи листи адресовані до „Америки” не пропадуть.

V. Мимо великої праці чуюся досить добре, хоч фактичного стану хвороби не знаю, бо не мав часу піти до лікаря, відколи я тут. Тай нема тут безплатного лікаря, як мав у Шікагу.

VI. Ізза навалу праці, хаос у моїй переписці великий.

VII. Пану Ципріяновичові прошу ласкаво сказати, що половина того скрипту вистарчить, про який я писав: я вже розглянувся в ситуації в газеті.

Желаючи Вам здоровля — остаю з дійсно глибокою пошаною і щиро здоровляю.

Осип Назарук

P.S. Думаю, що Центр Гетьманський на основі Вашого листа донього про мій перехід до „Америки” слушно вирішив ту справу. І добре зробив, бо тут тим влекшив мені ситуацію між січовиками.

В листах сюди прошу не згадувати про Кирилюка, бо абсолютно непевна річ, чи він не порозуміється з листоносом і листи навіть на єпископа адресовані не опиняться в його руках.

За обіцяні вказівки про редаговання „Америки” на будуче я дуже був би вдячний і очікую їх нетерпеливо. А що скажете на мою „Роксолянну”? — О.Н.

Philadelphia, Pa., 19. квітня 1926.

Високо Поважаний і Дорогий Пане После!

Прийшов Ваш лист з 6 квітня. Іде сюди скорше почта — 13-15 днів!

1) „Січ” піддержую всіма силами, хоч дуже тяжко мені тут. Мабуть зміна клімату (тут над океаном) робить мене хворим. Може привикну, але тепер отяжів я. До того каторжна робота!

2) Вповні з Вами годжуся щодо клерикалізму. Розуміється, Ваші виразні вислови куди виразніші від того, що я думав про се, але я відчував те саме вже тому, що бачив просто бездонне зіпсуття й інтригантство значної частини духовенства, котре тут пізнаю ще лучче. Се щось дуже слизьке і гидке, Дорогий Пане После! Колись опишу Вам се, бо тепер я сильно перепрацьований. Розуміється, уважайте орган, в який я встряваю, Вашим, гетьманським органом — який я по можности своїй спрямовуватиму в той бік, який визнаєте вказаним у центрі Вашім: інакше годі вести акцію. Незабаром побачите мої спроби освітлення клерикалізму.

3) Чому виступив Білопольський? В таких випадках просивби я зазначити коротко двома-тьрьома словами причину.

4) Кінець листа звернув я тому, бо там було Ваше бажання про довірчість щодо життєпису.

5) Тут стрілив я дурницю, накинувшись на п. Чижа у статті „Пан капітан дуже люті”. Здається — хоче скаржити за закид анархізму. Супроти того мусітиму доказувати, що Драгоманов був анархіст. Я просивби о вказівки в тім напрямі — на всякий випадок. Два-три речення і титули творів, де найлучче се підкреслене („Вільна Спілка”?).

6) Босому я відмовив оповіщувати що не будь у справі його афери в „Америці”, поки гетьманський центр не вирішить, що робити.

7) Д-р Гриневецький якраз тепер бере участь з „Січею” в Шікагу у виборчій агітації по стороні республіканської партії проти демократів. Питав мене, що робити. Я не орієнтуюсь в тутейших партіях і досі, бо вони цілком подібні! Заки я відписав він уже вмшався. Не маю вражіння, що се добре. Але в разі перемоги республіканської партії може буде можливо фінансово скріпити „Січ”: помоглиб дім сплатити і т. и. Та чи се не пошкодить „Січ”, не маю поняття. Важко на чужім ґрунті кермувати! Не забудьте, що між січовиками є й горожане Америки, а люди людьми: хочуть від своєї організації вказівок у всьому! Повного

керівництва хочуть. Американці заскакують коло Централі „Сі-чей”.

Прошу о ласкаву відповідь особливо на точки 5), 6) і 7) —
Щиро здоровлю
О. Назарук

P.S. Чи п. Ципріянович бере співробітництво? — О.Н.

110

Philadelphia, Pa., 1. травня 1926.

Високо Поважаний і Дорогий Пане После!

1) Годжуся на пропозицію 15 дол. плюс 35 дол. для п. Кочубея.

2) Гроші зараз по святах висилаю на вказану адресу.

3) Ніякого витикання в очі не було. Навпаки — єсть і було повне зрозуміння й довіря для і до п. Кочубея. Згадана фраза про те, що демагоги (а демагог криється ще майже в кождім Українцеві) сказалиб, колиб їм показалося лист п. Кочубея, ужита п. д-ром Гриневецьким і передана Вам мною, дуже добре віддає психіку демагогів. Возьміть під увагу, Дорогий Пане После, що наша ситуація тут таки добре гірка і дуже непевна: раз-у-раз булькоче під ногами „народовласте”,*) себто „пучина хаосу”, в якім кождий хоче „рішати” про всякі справи — єпископа, редактора, політика і т. д. Напр. сьогодні прийшла почта з Рочестеру, стейт Нью Йорк: цілий відділ „Провидіння” звернув „Америку” — розуміється, не сподобалося те, що не кричу, що „народ” має „правити”. Чиж у „Народній Волі” пише виразно, що вже і я „Поляк”, бо нема образи (дослівно) в моїх замітках про Польщу! Кедровський у „Свободі” знову пише, що п. Гетьман — москаль. Словом — нема Українців, тільки одні других прозивають Поляками й Москалями. Все те маси читають і — ревуть! А урядовці в таких організаціях, як „Провидіння”, просто жити хочуть — і бояться всякого руху мас та й радо бачать редактора, котрий схібляє масам, що то вони мають „правити”. Ото ж ситуація як на вогни! До того тут таке, що крий Боже: мені навіть січовики кажуть, щоб єпископ з життям берігся! Ось про що вже думають! Діло в тім, що він дозволив монастиреви святкувати по латинському календареві! А зробив се тому, бо на наш сиротинець дають

*) Si licet comparare: уявляю собі, що подібні речі відчувати мусіли всі наші правителі в княжій і гетьманській епохах — лише на більшу міру — розуміється. Аж сюди се переплило!

386

Айриші, Німці і и., котрі радо бачать таке. Та й засадничо — час змінити календар! Розуміється, я пишу отверто за новим календарем — а се викликає лють. Тяжко покутуємо ізза того, що так довго у нас годовано масу дурнувати вигуками про народ і не полемізовано розумно з Драгомановим („Вільна Спілка“!), Шевченком („заріж синів як Гонта, коли вони католики“), Франком, Трильовським і т. д. Все те всякло в масу — і вона тепер ригає тим. А антідоту не було! І не було кому його дати, бо ті, що розуміли діло, мовчали. Словом, так важко й непевно під ногами, що важче трудно щоб було.

4) Духовенство в 80% згангреноване: се купа атеїстів-гедоніків, котрі просто заробляють при вівтарях, гонять за дівками, обманюють людей, обкрадають церковні каси і т. и. А тих 20% „порядних” — люди неактивні. Ніяке свинство — вибачте за слово — нікого тут не здивує. Напр. о. совітник Кінаш, про котрого я Вам уже писав, дістав від мене листа з проханням, щоби написав звернення до інтелігентного жіноцтва, щоби вступало в монастир, бо треба. В листі подаю йому цілі звороти, як писати, — і прошу щоби звернув, коли не може, бо тих зворотів ужию пишучи сам, коли він не напише. Додаю, що єпископ згодився на такий лист. Відписує, що не напише (а він співробітник „Америки” власне в релігійних і церковних справах) і листа не зверне, бо „знищив”. Се розуміється неправда, бо листа він сховав, думаючи колись ужити проти єпископа. Се вже з тих луччих попів, що прилюдно виступають у пресі десятками літ! Провідник народа... Все те пишу Вам строго довірно, щоб Ви знали, по якім багні я ходжу, чи радше скачу. А що діється в бюрі, де пишу, се опишу колись, бо дуже часу не маю. Чудове! Хвилями думаю, що нарід, котрий видає щось таке, мусить бути знівечений і викорінений. Бож усе те лишень симптоми того, що в нутрі кипить! І то симптоми гомеопатично заобсервовані — унції симптомів, малі-малесенькі. А в нутрі мусить бути просто стайня 1.000 Авгіїв.

5) Та живий живе гадає. І я гадаю помалу й обережно боротися з тим змієм паскудства. В тій цілі прошу дуже обережно звернути увагу п. Кочубея (окремо пишу до нього), що „Америка” ще тільки здобута мною формально: я „вмашерував” у неї, але не покоровив ще того хаосу, який під нею кипить, навіть так ні, як у „Січі”, де вже можна виразно писати, хоч і там кипить під нею вогонь, та вже зливаний багато разів водою. Тут абсолютно ще неможливо писати виразно про бажані для нас справи, бо викинуть все те разом зі мною. Треба хоч пів року писати

про різні цікаві речі — статті (не тільки кореспонденції), щоби привикли до кореспондента (все одним іменем підписувати). Інакше повториться справа з Панейком у Львові, що по кількох статтях усе застрайкувало — і кінець „завойованню” органу.

6) Панейкови предложив я 30 дол. від „Січі”, думаючи, що він буде писати та що не приймуть д-ра Бодруга. Тимчасом він: а) по європейськи спізвився з писанням, очікуючи виразніших умов, або грошей, б) там прийняли д-ра Б. Супроти того сумніваюся, чи йому там заплатять — тим більше, що не мають. Отож сих 15 дол., які відси одержить, будуть для нього дуже важні. Якби не те все, я бувби інакшу комбінацію зробив.

7) „Січ” до Вас певно висилають й далі, бо новий адміністратор (по Мусійчуку — М. Мельникович) се дуже солідна людина й віруюча в наше діло. Значить — почта запропащує. Але пишу йому, щоб вислав знову Вам усе. І певно пішле.

8) Відси сказав я адміністраторови п. Кирилюкови посилати „Америку” на адресу сина п. Гетьмана, бо на адресу самого п. Гетьмана бувби не вислав — навіть колиб я заплатив, то міг не висилати — і що йому зроблю? А до сина якось проковтнув. Не знаю, чи висилає. Як випадає, то будьте ласкаві довідатися і мене повідомити.

9) Виглядає, що всі листи Ваші (і картка одна) дійшли. Але напевно не знаю, бо я просто в горячці від січня — як бачите з величезних просторів, які я в тім часі переїхав і віч, статей, засідань і т. и., не кажучи про листування і сильні приватні клопоти. Тому прошу ласкаво вибачити, що я вчас не вислав Вам привіту зі святами — просто затратив рахубу часу в тім вирі, як затрачує вязень у тиші тюрми. До того я хорую і перевтома зголошується.

Дуже щиро Вас здоровлю —
Осип Назарук

111

Філядельфія, Па., пишу в суботу
5. червня; піде: 7. червня 1926.
(бо в неділю не йде тут почта).

Високо Поважаний і Дорогий Пане После!

Якраз хотів я сідати писати до Вас листа (і повідомити, що позавчора вислав я на Вашу адресу 50 дол. для п. Кочубея за місяць червень, бо на 50 дол., висланих на його адресу до Брукселі ще в перший день по наших греко-католицьким Великодни не одержав ніякої відповіді, що дійшли), — коли принесли мені

Ваш короткий лист з 25. V. з цікавими залучниками:

а) відпис знаменитих заміток до статута п. д-ра В. Залозецького.

б) відпис листа ген. Шандрука і відповідь йому.

До тих заміток не маю що сказати, бо вповні з ними годжуся.

До відповіді ген. Шандрука замітивби я таке: Не легко булоб видобути тепер від „Січей” якийнебудь гріш, бо тепер літо — і організація ледве дихає, а в осени зачинає сплачувати літні довги. Тому, навіть якби організація ген. Шандрука прихилилася до нашої ідеї, прошу дуже обережним бути з приреченнями фінансової помочі відси, бо майже напевно кажу, що нічого з того не вийде тому, що годі. З Китаю і з Куби маємо подібні пропозиції від Наддніпрянців, навіть виразніші що до ідейного становища, але — хочуть грошей „на організацію” філій, не усвідомляючи, що Централя власне філіями живе та їх допомогою.

До виписків з листів Вол. Левицького з дати зборів, 15 і 17. V. замічу ось що:

1. Добре булоб мати в Галичині гетьманський орган і непогано булоб, колиб ним став „Український Голос” у Перемишлі. Але хаос у нім релігійний такий, що страшно робиться, коли читати часом. Якби там лишили на боці всяку релігійно-церковну „критику”, булоб добре. Без того ледве чи вийде що з того цілого „інтересу”.

2) Ще більше турбує мене думка про те, що наші хочуть в лоні УНДО (Українське Національне Демократичне Об'єднання) творити свою групу. Атже УНДО се на мою думку найдурніша і найбільш хаотична партія, яка в нас була від початку до нині, бо не видно в ній найменшого сліду науки з того нещастя, яке ми всі пережили. І сам д-р Вол. Левицький добре те УНДО характеризує. Як же в тім УНДО нашим обертається? Що робити? Хіба з нутра розбивати його? Бож інакшої можливости „робити” щось з тими демагогами не бачу. Се купа типових галицьких плосколюбів і крикунів, по котрих усяка наука спливає як вода по гусаках! Дивно, що навіть напр. бувший суддя Целевич не навчився нічого зі свого побуту в Америці й далі проповідує програму „забездурно” („без викупу”) земельку!

Та — може там на місці нашим видніше, що робити. Може й лучче займатися їм якийсь час критикою в нутрі УНДО, поки не дістануть у руки якогось органу. Тоді зможуть окремо виступити. Чи я знаю. Давно вже я з краю виїхав. А відси все те, що там у нас діється, робить на мене вражінне пустої метушні одної з „малопольських” підпартій, бо польські партії — при всім їхнім

хаосі — ще таки вище стоять ніж УНДО.

Попередні листи й картку я одержав і дякую.

1. „Америку” — розуміється що редагую значно гірше ніж „Січ”, бо: а) „Америка” виходить 6 разів на 14 днів а „Січ” раз, б) По уступленню Мусійчука в „Січі” ніхто мені не докучав, а тут маю коаліцію всіх урядовців „Провидіння” проти себе, котра доходить аж до того, що напр. заперечила, немов би то була ухвала, що маю право наймити двох співробітників з Європи по 15 дол.! Супроти того плачу зі своєї платні і за радою єпископа відвигну справу на ширшій Екзекутиві.

2. Щодо дуже гострого листа Вашого про моє відношення до Драгоманова, то я думаю, що пишу власне так, як Ви кажете відноситися до нього по суті: що є крім анархізму у Драгоманова й розумні річі. Вашого листа дав я читати єпископови — і він також каже, що не розуміє, в чім ріжниця Ваших поглядів і моїх у статтях. Але оставлю і таке писання про Драгоманова, бо ма-буть форма загостра.

3. Я такий перепрацьований, що навіть упорядкувати листів не можу. Тому прошу ласкаво вибачити, коли я не відповів на деякі точки Вашого листа — не памятаю вже на які, а перевертати все листування й шукати, абсолютно тепер не маю часу. Коли се були пильні справи, прошу дуже згадати їх, зараз відпишу. Я такий занятий, що до сеї пори не повідомив мами про зміну адреси, тільки гроші посилав. Можете собі уявити, який я перетяжений! До того всего в офісі боротьба йде завзята й дуже погана. Крім того д-р Мишуга розсварився — і веде підпольну акцію проти мене. Правда, я зле зробив, що назвав його дурнем у сварці, але вже видержати було годі. Нерви не дописують. Що з моєю хворобою, не знаю, бо відколи я тут — не мав часу бути у лікаря.

Щиро Вас здоровлю —

Осип Назарук

P.S. Прошу ще раз відповісти, чи „Америка” доходить до п. Гетьмана, бо не випадає мені питати безпосередно. На адресу Сина п. Гетьмана казав я посилати тому, бо на адресу самого п. Гетьмана булиб не посилали.

Залучений лист прошу: 1) переслати п. Гетьманови, 2) п. Кочубеєви.

112

Шікаго, 26. червня 1926.

Високо Поважаний Пане После!

Тут була прямо нечувана маніфестація католицизму. „Січ”

гарно взяла участь. Завтра вертаюся до Філядельфії. Ваші думки про орган старався здійснити. Годжуся з тим вповні. Про інші речі листом з Філядельфії.

Щиро здоровлю
О. Назарук

113

Philadelphia, Pa., 1. липня 1926.

Високоповажаний Пане После!

Рівночасно висилаю на Вашу адресу 50 дол. для ВП. Пана Кочубея (плюс 5 дол. на пересилку поштову, решту ВП. Ципріяновичові за переписання листа до Митрополита з перепрошенням, що я скорше не вислав, бо призабув. Цікаве, що Митрополит не відповів — а може відповідь не дійшла).

В Шікагу ствердив я таке:

1. Теперішній редактор „Січі” д-р Бодруг, чоловік особисто чесний, бувший суддя за Австрії, та — хорий, рознервований, озлоблений на весь світ — і тому просто у нього большевицькі настрої. Замінити його немає ким. Добре, що й такий єсть, може помалу він викристалізує: адже ми були „демократами” майже всі. Помалу виплили з того хаосу при Вашій допомозі.

2. Далеко гірше представляється справа з п. Босим, котрого я по довгім часі бачив знов у Шікагу. Змінився — грубо на гірше. Видно, що навіть становище начальника в такій бідній „Січі” в Канаді — вплинуло на нього недобре. Виглядає так: а) при розмові перебиває всім (чого перше не було), аж треба йому звертати увагу, що так не робиться, б) на вулиці говорить за голосно — в почуттю отаманства свого, в) йдучи, лізе на другого — упіменення не помагають (всього того не було передтим), г) ображується за очевидну правду, г) уважає себе авторитетом у канадійських справах, хоч поважні священники відтам сказали головному отаманові, що якби не стояла за ним шікаговська централь, вже давно не мавби там що робити — зразив собі майже всіх. Та все те дрібниці в порівнанню з тим, що не хотів абсолютно піддатися централізації й відступити каси (вкладок) головній централі та згодитися на переведення операції з блефом, а саме на фактичне скасування його мнених „курнів” (де має по кілька людей). Чиста петлюрівщина.

Тоді вжили ми такого способу. Я при нім заявив головному отаманові, як мається справа з відомим запідозрінням шпїонажї п. Босого у польській службі. Він зразу опирався розгляданню її, кажучи, що до сего компетентний гетьманський центр. Ми ро-

зуміється признали се, але заявили йому, що тутейший голова організації повинен знати справу, бо вона може дуже відбитися на тутейшій організації. Зрештою — сказав йому головний отаман — коли він, п. Босий, сам на засіданню централі поставить внесок на переведення централізації також в Канаді, то се буде надруковане з похвалою для нього — а все те вплине на добре, а бодай ліпше вирішення справи в гетьманським центрі в Європі. Тоді помалу згодився. Дотичний протокол, в той спосіб „здобутий” від нього, появиться в „Січі”. Пишу Вам се на те, щоб Ви знали, як до сього дійшло.

По довším розважуванню його справи 6. VII. — (не мав я часу скінчити скорше листа) прийшли ми до такого висновку, що булоб мабуть найлучче, якби гетьманський центр, вирішивши справу п. Босого, міг додати клявзулю, що дальше його залишення в службі Січової Організації, він робить залежним від рішення головного отамана. І про се требаб псвідомити централю Січей в Шікагу та п. Босого. Без того п. Босий може вести тиху, але успішну опозицію проти сцентралізовання вкладок й урядовання.

3. Тут вибухла вже змова проти мене. Обидва складачі „Америки” застрайкували (подібно як було се у Львові проти Панейка) очевидно в порозумінню з Мишугою (доказ: „Свобода” з 1. VII. помістила заяву тих складачів) та Цеглинським, Чижом і мабуть нашим менаджером (найспритнішим з них усіх). В тім усім д-р Мишуга показується найгіршим візантійцем (типова *graeca fides!*). Згадую Ваші слова, що на українському степу не знаєш, хто тобі ніж всадить у ребро, ворог чи товариш і приятель. Починаю в найблищім числі „Америки” (76-ім) кампанію проти Мишуги, бо годі інакше. Чи вдержуся тут, не знаю, мабуть так. На всякий випадок ціла та афера вчить мене основно, що ніяка серйозна праця неможлива без знищення у нас демократичних засад і переродження способу думання. В разі колиб я не вдержав тут, верну до краю і по дорозі вступлю до Вас. Та мабуть скоро се не станеться. Єпископ завзятий. Видержить в обороні мого становища і мабуть доведе радше до замкнення державною владою „Провидіння”, ніж до дальшого „народовластя” в нім: се мініатура того, що булоб у нашій державі в разі якби не вдалося вкорінити ідеї гетьманства.

4. Дуже прошу повідомити, чи дійшли вже гроші для п. Кочубея (досі вислав я 150 дол.) і прошу, щоби прислав бодай щось до друку, бо я вже вдруге перевів ухвалу на виплату двом кореспондентам по 15 дол., то мушу виказатися бодай чимсь, що присилають. Цікаво, що на засіданню всі священики пригадали

собі першу ухвалу, а всі світські — перечили!! Компромітація їх повна, але й ненависть до мене повна. Важко тут встоятись серед тої візантійщини.

Дуже щиро Вас здоровлю —
Осип Назарук

114

Philadelphia, Pa., 12. липня 1926.

Високо Поважаний і Дорогий Пане После!

1) Дякую дуже щиро за лист з 26. VI. з залучниками. У справі вістей в американській англійській пресі про п. Гетьмана і рух наш, дуже мало можемо зробити, бо ми тут „гетто” українське, дослівно. Але спробую через одну паню, котрої брат єсть американським англійським журналістом. Вона і він вже тут уроджені.

2) За Ваші уваги, навіть дуже гострі, я ніколи не гнівався, навпаки — я вдячний за них. Коли я менше пишу, то се не тому, що я вражений чимось, тільки ізза навалу праці та інтриг. Тут назріває криза. До полеміки з д-ром Мишугою мусіло дійти. Централя січова боїться, що я її програю, бо з демагогами в стадії повного розкладу суспільности не легко воювати. Але годі. Побачимо зрешттю. Приречені посилки по 50 дол. на всякий випадок видержу. Тут залучаю лист до п. Кочубея і прошу ласкаво доручити йому.

3) „Час” (2 числа) одержав я і вже половину переклав Вашої статті. Дуже дякую. Вирізок — Бог знає де. У мене хаос в листуванні, бо не можу дати собі ради. Казав я адміністрації замовити у редакції „Czas”, але мабуть нарешне не замовляє. Тому прошу ласкаво присилати прочитані числа. Як прийде з Кракова, то повідомлю, що вже не треба. На адресу єпископа все доходить до моїх рук.

4) Д-рови Грицаєви дам порядну відповідь — не бійтеся. Але годі все нараз зробити. Буде він пам’ятати мою відповідь! А чепна буде.

5) Тут така горяч, що люде падають. Я часом лежу без руху і тільки важко дихаю.

6) „Руль” прийшов, дякую. Тут уже російська преса принесла ті вісти. Я зробив з них статтю до „Січі” (без мого підпису) — буде друкована — про гетьманське повстання. Чи воно в звязку з нашим п. Гетьманом, чи стихійне?

Дуже щиро здоровлю
Осип Назарук

P.S. Можеб Ви були ласкаві Вашим глибоко острим пером ще окремо виложити п. Кочубєви, що тут сіра маса се його читачі та що вони абсолютно ні латинської, ні французької мови, ні альгебри, ні мітології, ні грецької історії не нюхали, а про сучасних діячів Європи знають тільки само, що про ірраціональні цифри у високій математиці, або про теорію Айнштайна. Та се не значить, що не можна писати про Айнштайна. Тільки — зрозуміло. Не вживати побічних речень! Самі головні — се найлучче! — О.Н.

115

Philadelphia, Pa., 20. липня 1926.

Прийшов Ваш лист з 6 с. м.

Я дуже хотівби: 1) видістатися з сего пекла злости і кипучої гнилі старої еміграції, 2) працювати близько нашого п. Гетьмана.

Думаю, що я вспівби зацікавити Німців лекціями про нас (припускаю, що у них вже назріла думка, яку від давна переводять Англіїці: виховувати собі союзників з молоді ріжних народів). З Вашого листа не знаю, чи читати лекції требаб там по українськи, чи по німецьки (мігби й по німецьки).

Біда тільки в тім, чи: приймуть, і як їм виказати мої кваліфікації формально. Ніяких наукових праць я не публікував, але маю надруковану досить велику студію (12 аркушів друку) політичну, в крайнє ворожім для Польщі дусі: а) „Про вшехполяків, їх історію, теорію й таємну організацію” (друк у Львові, 1907). Тут не маю тої праці. Був я ще тоді дуже молодий, як писав її (я уроджений 1883), але совісно використав усі матеріали, які міг добути, багато річників органів вшехпольських, книг і т.д., б) Крім того до історії нашого Сходу студіював я багато, що виказують мої історичні повісти („Князь Ярослав Осьмомисл” — друкована 1918 р. і „Роксоляна”, друкована тепер, та „Проти Орд Джінгісхана” — два томи готові до друку, маю тут), в) в Науковім Товаристві ім. Шевченка був я вибраний членом якоїсь комісії, якої, мігби сказати Ів. Кревецький, мабуть суспільно-економічної або статистичної — не памятаю, бо я виїхав скоро. В „Записках” надрукував я раз маленьку річ про приповідки народні в Канаді, г) безліч моїх статей розсипані по всіх українських дневниках та інших виданнях, кілька літ був я редактором „Громадського Голосу”, співробітником „Діла” і співробітником німецького кооперативного органу у Відні „Landwirtschaftliche Genossenschaftspresse” (рік), г) знаю Канаду й Америку, то є

словянські групи в тих державах, мабуть так, як ніхто з Українців, бо обіхав я ті краї (студія про Канаду була друкована в 1922 або 1923 в „Українським Прапорі” й передрукована у Львові в „Емігранті”), д) знаю з організаційної й агітаційної праці Галичину, Буковину, Прикарпатську Русь і трохи Велику Україну (Студія споминава, коли так можна сказати, „Рік на Великій Україні”, стор. 344, друкована у Відні 1920 р.), е) знаю революційну і соціалістичну літературу російську і польську (з тих часів мій переклад „Революційний катехізм Бакуніна”). Польську літературу — думаю, що знаю взагалі доволі добре, є) університет і докторат маю німецький, у Відні. Копію диплому маю тут. Зрештою у Відні можна дістати посвідку в потрібі. Докторизувався я в р. 1912 (мабуть), не памятаю докладно дати, ж) в розмірно скорім часі мігби я спробувати там написати науковий твір по німецьки на бажану тему.

В засаді я згідний поїхати на ту роботу, також на доцентуру. Ген. Гренера не знаю. Зате знаю майора генерального штабу Яроша з Києва і майора фон Фельзена: я з ними переговорював (гляди: „Рік на Великій Україні”). Може схотілиб посвідчити щось добре про мене, бо я їм мабуть добре докучив як сторонник Директорії, але ми гарно розсталися і я дуже гарно їх описав в „Році на Великій Україні”.

Дуже щиро Вас здоровлю —
О. Назарук

P.S. З німецьких кругів може мігби мене поперти у Відні — Орієнтальний Інститут, де я студіював, але забув я професорів і учених, з якими сходився. Імена мігби подати проф. Рудницький. Я там досить довго ходив до бібліотеки.

Можеб удалося мені дістатися як доцентова на якийсь німецький університет? Весь час у пресі (20 літ) писав я дуже прихильно про Німців і ніколи погано.

Полеміку тут мушу скінчити. Виїзд мій мігби відбутися в осени. І радо поїхавби я! Думаю, що булиб задоволені з моєї роботи.

(Д. Дорошенко уважав вказаним згадати мене в „Словянськім Світі”, ще як мій противник).

28 с. м. тут бій за редакцію буде! — О. Н.

116

Philadelphia, Pa., 7. серпня 1926.

Високо Поважаний і Дорогий Пане После!

1. Дня 2. серпня с. р. вислав я знову на Вашу адресу 50 дол. для п. Кочубея (плюс 1. дол. на порто). Се вже третя посилка

по 50 дол. на Вашу адресу для нього, — а ще ні разу не одержав я від Вас вістки, що Ви гроші одержали. Прошу о вістку, бо як гроші не дійшли, то треба мені реклямувати.

2) Тут удалося вповні (то є одногосно — несподівано!) виграти баталію з хаосом на зїзді Головної Управи „Провидіння” мимо шаленої агітації проти мене. Розуміється, рішив сильний звязок з єпископом. Тепер маю вже орган міцнійше в руках, але знову лиш на пів року, до другого мітінгу „народовластя”! Видно, що можна ломити те народовластє.

3) Полеміка в „Америці” конечно, бо Мишуга розідає масу. Чистий Мишуга! Форма полеміки пристосована до тутейшого життя й рівня. Со крај, то обусзај. Тут бандитизм сильний в пресі. Не можете Собі й уявити, як основно я бриджуся демократією. То якесь божевілля і то гидке, фуріятське.

4) Від п. Кочубея придавсяб скрипт! Нема.

5) Чи одержали Ви мого листа в справі тої доцентури в Берліні?

6) З полемічних статей зроблю книжку, разом з голосами публики. Відбитки роблю на кошт єпископату (се довірочне). Се по якім році прочистить атмосферу.

7) 25 авторських примірників Вашої „Релігія і Церква в історії України” вислано Вам через адміністрацію.

8) П. Босій з Канади пише, що п. Скоропис переконав його, що він хаотик-анархіст і що старатиметься поправитись. Побачимо.

9) Я втомлений сильно, бо тут дуже горячо — 100° Фаренгайта!

Дуже щиро Вас здоровлю
О. Назарук

Від Гетьманича Данила єсть лист. Бражіннями поділюся пізніше. Відписати не знаю що, на той лист.

117

Філядельфія, Па., 24. серпня 1926.

Високо Поважаний і Дорогий Пане После!

Дуже прошу вибачити, що припізнив висилку. Просто дихати важко від навалу праці і руїни: маю добру покуту за те, що руйнував я колись гетьманську державу.

1) Дуже тішуся, що Ви їдете в Берлін. Пан Гетьман має повну рацію, що тягне Вас туди.

2) Фінансових ресурсів відси ледви чи колись можна буде

396

надіятися: руїна розідає все. Ви добре передбачили розвал, який чинитиме кружок Петрушевича скрізь. Се заражений кружок. Тут Мишуга реве. Розуміється, всі його дописи у „Свободі” укладані в редакції „Свободи”, а темняків підписує. На зовні се робить вражінне. Та розвал іде! Мабуть наші не врятують „Січового Дому”. З редактором „Січі” Бодругом — погано: не і кричить по пьяному проти січової ідеї, проти церкви і т.и. Нерви інтелігента Українця! І нутро яке!

Дуже щиро Вас здоровлю —
О. Назарук

Більший лист опісля.

118

Philadelphia, Pa., 25. серпня 1926.

Високо Поважаний і Дорогий Пане После!

1) Завтра вишлю Вам рекомандовано ті палери, що Ви їх Самі заадресували — зворот. Бо тут нема кого й на пошту післати! Гірше ніж у Шікагу, і тяжче.

2) Про книжку Донцова, котру помалу читаю перед сном, напишу щось. Але Ви крім того мусите (повинні) написати! Я за малий авторітет, щоби збити ту купу ріща цитатів, а до того нема тут ніякої бібліотеки: пустиня! Щойно закладаємо: вперве єпископ на мою просьбу спровадив 28 книжок Франка, бо не було на основі чого й полеміки вести. Книжка Донцова се sui generis негатив фотографічний Вашого способу писання й навіть деякі контури його пізнати. Се щось таке, як большевизм на сім ґрунті єсть негативом Церкви. Якби не було церкви тут, то не булоб абсолютно большевизму між нашим народом. Не будь предмету, нема тіни. І Донцов проти демократії! І він сміється з того не-мовби жиди й „пани” були причинами воєн. Словом — схопив дещо. Думаю, що його книжка зробить нам прислугу своєю негативною частиною. А те, що він і Вашу (нашу) теорію копне тут і там, за мало товпі читачів виразне. На прочитання сих Kauderwelsch-ів (словесних нісенітниць) піде ще багато часу, а маю його мало. Не беріть Собі до серця появи тої книжки: се той прояв, що — *das Böse will und das Gute schafft*.

3) Гірше, що тут стан цілої еміграції нашої розгніває. Буквально! Передбачили Ви добре ролю „центру” диктатора Петрушевича! Що за нікчемности тут виправляє Мишуга! Бо єсть на чім. Напр. священство в більшости агітує проти будови Семінара, бо боїться, щоб молоді, в римській дисципліні виховані священники, не зробили зайвими старих атеїстів при престолах. Се

факт. Тепер аж розумію, чому Мойсей мусів у пустині ждати, щоб вигинуло старе покоління. Думаю, що і з сим треба ждати! Воно все має Франковий світогляд, що тіло безсмертне і треба йому догоджати.

4) Полеміка ставить під обстріл і дієзезію і „Січ” — але як би так пустив, то булоб мабуть ще основніше гірше: глибше прогнилоб. А так відділюється скрізь добре (ліпше) від злого. Вже й б'ються (буквально) тут і там над тою полемікою.

5) Спомини п. Кочубея добрі. Бракує: I) Згадок про погоду, се дуже оживляє, II) Хоч два-три слова про вигляд кожної особи яку згадує. Се конечні вимоги ясних (формально) описів.

Дуже щиро здоровлю Вас —
Осип Назарук

З Вашої поїздки на побут у Берліні дуже тішуся. Досить Вам того Райхенав-у.

119

Philadelphia, Pa., 17. вересня 1926.

Абсолютно довірочний лист

Високо Поважаний і Дорогий Пане После!

Давно я до Вас не писав основнішого листа! Клопоти особисті й загальні, як також каторжна праця, бо за велика („Америка”, статті до „Січи”, листування і тепер ще календар „Провидіння”!) — просто віддиху не давали.

Та сьогодні прийшли три цікаві числа “Czasu” від Вас (я вже абоную його, але на закреслені Вами числа і місця звернув, розуміється, спеціальну увагу). Отож пишу:

I. Мишугізм бере верх, бо ґрунт у суспільности мишугістичний. Річ ясна, що значна частина найстарших священиків підпирає й веде боротьбу Мишуги проти єпископа. Се факт. Маю майже певність, що Мишуга хоче довести до автокефалії — зовсім як інтелігенти в Канаді і як Карманський у Бразилії. Се розклад на тлі націоналістичнім. Частина останеться при католицькій Церкві, значна частина відпаде і розсиплеться, бо автокефальні попи се переважно зарібкуючі попівством атеїсти й то без освіти, котрим ніяка релігія не в голові. Стан такий кипучий, що на збори небезпечно йти, бо можуть побити. Аноніми раз-у-раз грозять смертю мені й єпископови. Добрі люде, свої, теж остерігають. Пригадую Собі Ваші слова, що хто побачить нарешті руїництво демократії, той зачинає тратити популярність. Але се пус-те. Частина останеться, а згодом руїна сама себе зажере.

398

Спеціально довірочно

II. Тепер я до Вас по раду. Діло в тім, що одна страшенно зловна групка — Ви певно догадаєтеся, котра (я писати про се не можу), — пропонує нам, то єсть мені і єпископові поміч — не знаю ще, чи серіозно — в процесі проти „Свободи”, колиб єпископ згодився підійняти судову справу проти неї. Вагаємося, чи робили се? Обурення булоб шалене! Але можна виграти! Тоді удар бувби для „Свободи” і матеріяльний і моральний великий. Колиб ми програли, то гірше як тепер, вже не може бути. А вигранєм можна спинити розвал. Замовкнуть зі страху і задля коштів судових: вони (кошти) тут величезні. Єпископ видержить процес. Прошу о Вашу опінію.

Сю картку прошу подерти.

P.S.

1) Брошури Ваші вислані.

2) Я не знав, що “Wenzel” се здрібніле — читав я der hl. Wenzel і думав, що так уживається. Розуміється буду вживати в потребі Wenzeslaus, бо тут напр. при грошевих посилках, коли нема титулу як „др.”, вимагають повного імени. — О.Н.

120

Філядельфія, 21. вересня 1926.

Високоповажаний Пане После!

Прийшов Ваш дуже прикрий лист з 7. IX. і картка з того ж дня.

Моя відповідь така:

I. Нельояльність ні супроти Гетьманського Центру, ні супроти Вас мені й не снилася та — думаю — не присниться.

II. Зворот про „брання товариша на спис ззаду” сильно обидливий, тим сильніше, чим вища і глибша Ваша культура й вищий ум.

III. Виривок з книжки Донцова помістив я: а) з застереженням, що не годжуся з його політичними виводами (про котрі думаю писати), б) серед таких обставин:

А. Я перегружений ось як: 1) що два дні видаю таку пляхту як „Америка” без помочі тут, а з колодами, які мені кидають, неймовірно часто! 2) пишу статті до „Січі”, 3) кореґую статті в нашій справі, які йдуть до „Канадійського фермера” (писані іншими, напр. Саском, часом дописую багато), 4) видаю тепер ще Календар „Провидіння” величини 6 аркушів друку по 32 сторінки

аркуш великої 8-ки, 5) корегую Календар Сиротинця — не менший, 6) веду листування — шалено велике, 7) маю засідання і поїздки в публичних справах (недавно був я в Нью Йорку. Не кажучи вже про мої тяжкі редакційні клопоти!).

Б. У справі полеміки буквально все кинулося тут проти мене, аж до священства включно, щоб не чіпати Франка (а для Церкви се річ засаднича і єпископ тай я уважаємо, що „чіпати” конечно, бо інакше Церква зійде на фарсу й атеїстичний розсадник). Головним аргументом всіх було, що у краю всі за культом Франка. Ото ж тут навинувся мені Донцов. Чи ж католики не вживають на попертя поодиноких своїх тез аргументів і уривків з книг своїх заїлих ворогів протестантів? — подумав я. А мимо того не перестають їх сильно й уперто поборювати? (гляди напр. у творах Доната і и.). В тим притисненню і я так зробив, застерігшися, що Донцова не поручаю загалом. Газетна праця, котрої Ви в таким поспіху мабуть не робили, не дає часу до довшої призадуми. Не буду оспорювати, що я зробив „ляпсус”, у поспіху, але оспорюю те, що за такий ляпсус належалася аж така обидлива реакція з Вашого боку — без вислухання мене наперед по відповідним запиті. Я се видержу (і мабуть все вже видержу), але не можу не зазначити, що коли Ви, Високоповажаний Пане После, і на ляпсуси інших так реагуєте, то можете розігнати часом й не поганих людей та й навіть твердих у роботі.

В. Пригадую, що се вже не перший раз Ви осуджуєте, не запитавши, що і як. Напр. недавно написали Ви мені, що я помістив невідповідну статтю про Петлюру в „Америці”, хоч в тій же „Америці” виразно зазначено двічі: коли я виїхав і коли приїхав. Згадану статтю помістили в часі моєї неприсутности у Філядельфії, мені очевидно на злість. Писати про се — неможливо, бо се значилоб викликати боротьбу тут, нагостро! А маємо вже зовнішню зі „Свободою”.

Г. Супроти наведених фактів, я так перепрацьований, що доперва в грудні зможу прочитати до кінця Донцова. Тепер се неможливе — фізично. Тому в найблищих числах написати се не можу, але можу помістити евентуально прислану статтю.

Г. Доказ, як я перегружений, маєте в тим, що я до сеї пори не успів написати відповіді на статтю Грицяя (і навіть не читав її, лиш переглянув). У „Січі” писав Д-р Гриневецький (диктував) — і написав так, що мені прикро було місцями читати.

По перечитанню Вашого листа з 7. IX. мав я вражіннє, що: а) або Ви через край роздразнені, б) або Вам (Гетьманському Центрови) невігідний я взагалі. В першім випадку нема про що

говорити мені, бо такий стан розумію. В другім — я готов на Ваше бажання, коли сего треба, мовчки перестати брати участь у Вашій акції, розуміється, без ніякого жалю, бо вважаю, що наш хаос докричався до такого безглуздя, що крім гетьманського виходу іншого нема й не буде.

Звертаю Вам Ваш останній лист і картку, не для діткнення Вас, але для того, щоб Ви могли подивитися на них маючи й мої вияснення. Остаю з високим поважанням.

Др. Осип Назарук

P.S. Інші справи залучую так, як захопив мене Ваш лист. Не мусите їх, розуміється, полагоджувати. — О. Н.

121

Філядельфія, 23. IX. 1926.

Високоповажаний Пане После!

Шойно сьогодні одержав я залучений тут анонс до поміщення в „Хліборобській Україні”. Се фірма солідна й дасть гроші на умовлену кількість примірників. Тому, коли се можливо, дуже прошу помістити сей анонс по можности на цілій сторінці „Хліборобської України”, або на обгортці.

З високим поважанням
Д-р О. Назарук

122

11. XII. 1926.

Високоповажаний Пане После!

Прошу прийняти щирі побажання Веселих Свят.

Ніяких грошей за „Америку” не присилайте — се смішне булоб. Брошури нарешті післала Вам Адміністрація.

Всього добра

Осип Назарук

123

Philadelphia, Pa., 31. січня 1927 р.

Високо Поважаний Пане После!

В останній день свого побуту в редакції „Америки” пишу листа ще на фірмовім папері тої газети до Вас.

Усуненнє мене наступило в сам час — бо довше як кілька

місяців я сам не видержавби вже. А так — бодай заплатили згори за три місяці по 200 дол., бо мали виповісти на 3 місяці і я тепер маю немов „платний урльоп”. Є можливість, що знову покличуть по якимсь часі, але я вже не вертавби: а) праця над силу одному, б) вона тут далі безцільна: все, що можна було сказати, я сказав. Воно як має зійти, то зійде без дальшого опи- хання води в ступі, а як ні, то ні. Суспільність еміграційна — хора, буквально хора. Вона в конвульсіях. А тут застаріла емі- грація.

Усунення мене наступило — без ніякого закиду, бо я не по- рушив ні одної ухвали Головної Управи „Провидіння”. Навіть висказано признання. А за причину усунення подавали „бесідни- ки” з „народа”, що „народ” — „збурений”. Тай правда, що збу- рений, хоч також правда, що не від часів мого редагування збу- рений. Очевидно, „Союз” під впливом Мишуги ужив усіх спосо- бів проти мене. Два попи з Управи „Провидіння” абсентувалися, один не голосував, два горячо за мною (се з партії єпископа), проти — всі „з народа”.

(Дня 2 лютого — перенесення паперів — маса того; забрало мені два дні часу й утомило сильно. Пишу вже вдома, в приват- нім мешканню).

Словом — уся процедура викинення мене розагітованим „на- родом” впевнила мене в двох речах:

1) Що всяке „народовласте” абсолютно безглузде.

2) Що у нашій масі ще гірший брак поваги для авторитету ніж я думав: за мною був покровитель організації, єпископ, чо- ловік солідний, котрий за два роки сплатив около 70.000 дол. довгів на церкві й при ньому фонди організації „Провидіння” зросли на 100.000 майна (то є на третину в порівнянні зі всім попереднім майном), — чоловік, якому абсолютно нічого закину- ти не можуть (навіть з націоналістичної точки погляду: польський уряд усунув його свого часу зі становища генерального вікарія в Перемишлі й відобрав платню). За мною був голова організа- ції, довголітний, о. Ортинський, за мною був голова контрольної комісії о. Пик, вже з огляду на те, що я був найдешевший ре- дактор, бо коли все було по двох редакторів, то я сам вів усе. За мною був делегат єпископату. Словом — усі авторитетні осо- би без виімку. А люде з „народа” — признаючи, що нема мені що закинути, голосували проти мене!

Пригадався мені остракізм в Атенах. Припускаю, що подібну (si licet magna cum parvis comparare) долю мусіли весь час на- шої історії мати виборні гетьмани, ба навіть удільні князі, котри-

ми раз-у-раз перекидали. В усім тім бачу брак пошани для авторитету (постійного). Поодинокі крикуни не можуть виявити своєї „сили” в будові, ото ж виявляють її у валенню. *Regum novarum student* — як пише котрийсь з римських клясиків, представляючи племена, що дозріли до їх окупації. І в тім булоб величезне значіннє гетьманського роду нашого, якби він зміг проістнувати сотки літ як постійний центральний авторитет наш світський. Без того ми очевидно ніколи не успіємо скріпитись як правдива нація.

Що до Ваших заміток про потребу зміни тактики, то вони слушні. Одначе тут за глибоко вкорінений хаос і анархія, щоби зміна тактики діячів за одно покоління дала висліди, яких уже тепер треба: маю на думці матеріяльну поміч для нашого центра гетьманського. Думаю, що дуже довго треба ще ломати прикладом своїм і словом той хаос, заки доспіє овоч тої праці. Тут мститься те, що так довго не брали участи в нашій науковій, публіцистичній і політичній духовій праці такі сили з аристократії як напр. п. Кочубей. Ви певно запримітили, що за весь час мого редагування „Америки” статті п. Кочубея становлять (мимо його неправности в газетнім ділі) найглибші речі під оглядом суспільної здорової думки (гляди напр. освітленне страйків в Англії, фашизму і т. д.). Якби такі праці були у нашій публіцистиці й научній літературі тому літ напр. 15, ми сьогодні малиб державу, а бодай булиб далеко блище до якогось упорядковання думок, ніж ми є. А так — маємо хаос повний отрути і злоби, страшний хаос, абсолютно безцільний, брага кипуча в кітлах ріжних партійок, просто осоружне вигукування ріжних безглуздох „кличів” і лайок — от і вся „Україна” нашої інтелігентської верстви з „народа”. А що, як Ви слушно пишете, ніякий нарід не може бути мудрійший від своїх „ідеологів”, якими з природи речі повинні бути інтелігенти, — отож маємо „цілість прекрасну”.

Головне жерело нещастя се націоналістичний стан духовний. То він продукує явно і тихо все те, що Поляки — як же слушно! — називають „*rozwydrzonem hajdamactwem*”. Той стан „виховує” атеїстів і матеріялістів уже в семінаріях. Жонатість того стану робить його ще більшими матеріялістом. А чим тяжчі умови життя, тим безоглядніщих способів уживає той стан, то є більшість його членів, на здобуттє собі прожитку в масі, тим більше крайних „кличів” плодить і незадоволення. Сини його се ті Трильовські, що анархізують все! Ратунок бачу в прочищенню того стану по римському зразкови, католицькому. І тому, що Західна Україна має більше можности скорше перевести таку зміну того стану, уважаю її дуже важною для всего нашого державного життя.

Чи не звернуло Вашої уваги те, що всі дійсно католицькі сили (тут в Америці і Канаді оба єпископи католицькі) отверто заявили за легальним гетьманським родом Скоропадських, хоч розуміють, що православя той рід покинути не може. Все те дуже поучаюче!

Сими днями наш єпископ д-р Богачевський Константин іде до Риму (по порозумінню з Апостольським Делегатом у Вашингтоні). Ціль його поїздки: а) на місци розвіяти всі наклепи, що їх відси сиплять на нього до Апостольської Столиці, б) одержати в Римі рішет на дальшу безоглядну боротьбу тут.

Довго й докладно обговорював я з Єпископом тутейші справи. Я стою на такім становищі:

1. Резигнувати (єпископ носився з такою думкою) єпископ не сміє, бо се тільки скріпилоб *rozwydrzone hajdamactwo* і зробилоб тяжчим становище його наступника (а може Рим уже й ніякого не давби).

2. Боротьбу проти хаосу треба йому видержати буквально до останка. Кажу єпископови так: єсть около 10 кам'яниць, власність єпископату, — хочби прийшлося продавати одну по другій на харч для єпископа (се очевидно крайність), то стояти і казати: я тут репрезентую Апостольську Столицю. А кінець-кінців хаос перекипить і навіть по сильнім розвалі люди зачнуть вертатись, коли він встоїться.

3. Сестри ЧСВВ видержать жертвами Американців, Айришів, Німців і інших католиків, хоч, розуміється, прийдеться зменшити сиротинець і відложити будову матірнього дому ЧСВВ, на яку мають уже яких 20.000 дол. готівки, а може і продати одну гарну, дуже гарну ферму над океаном атлантийським у Чесапіку.

4. Що ніяке „порозумінне” з хаосом неможливе, на се вказує досвід єпископа Будки в Канаді: світські інтелігенти мусять довести до автокефальної Церкви і розбиття (розуміється, та автокефальна Церква, се тільки звітрілий струп на тілі еміграції, в котрім кишать розкладові елементи).

5. Коли в Римі заакцептують сей плян і єпископ поверне (думаю, що так буде, бо і єпископа Будки не відкликано), тоді першим кроком єпископа повинно бути по повороті, виждавши догідну хвилину, відмовитись від протекторату над „Провидінням”. Ціль: а) в той спосіб уникне викинення його, котре інакше напевно згодом наступить (покійний єпископ Сотер мав точно такі самі права в „Союзі”, що видає „Свободу”, і викинули його буквально з засідання! Без причини! Те саме жде і сего єпископа в „Провидінню”), б) коли ж сам уступить, тоді орган „Провидіння”

не піде в екстремний табір проти Церкви, в який пішовби для оправдання тих, що викидалиб єпископа, якби він сам не уступив, і в) уступлення Єпископа розв'яже йому руки як також тій чесній частині духовних, що стоять при нім і зверне всю думку й увагу того духовенства на справу Церкви і моралі в народі, а згодом і на потребу творення своєї чисто католицької преси, котрої вже ніхто їм з рук не вирве. Таким чином се, що виглядає на перший погляд як уступлення з позиції, може стати початком сильної, хоч зразу невеличкої будови; оскільки тут взагалі щось можна ще зробити то в сей спосіб. Що Ви на сю думку?

Єпископ заявив мені, що як полагодиць справи в Римі (і на Підкарпаттю), буде старатися відвідати п. Гетьмана і Вас. Для Вашої інформації подаю, що єпископ се чоловік особисто абсолютно чесний, строгий у поглядах „Римлянин”, а націоналізм український, з яким він ще приїхав, уже тут вивітрює йому основно з голови. Я довго впихав в нього в дискусіях погляд, який огидний той український націоналізм. Ваших творів єпископ не читав, хіба виривки — бо час його сильно зайнятий (уявіть Собі поверх 100 парохій — з величезними „проблемами” — китлованнем хаосу, боротьбою між іншими з атеїстами попами, злодіями, обманцями і т.и. та з так „вихованим” народом!). Одначе з розмов зі мною єпископ приблизно знає Вашу науку й помалу годиться з нею, бо іншого виходу нема. На Різдво в проповіді виразно, по імені і назвіску поминав дуже теплими словами нашого Гетьмана як легального володаря України всеї — не звертаючи уваги на те, що „Свобода” вже від довшого часу закидає йому „політичну агітацію” за гетьманом (на „Січову Пресу” дав 100 дол.).

Якщо єпископ вспіє відвідати Вас, то певно відвідає, хоч можливо, що його поїздка буде і така прикра для нього, що він муситиме махнути рукою на все. Не потребує Вам хіба багато писати про те, що колиб єпископ тут переміг хаос, то се малоб величезне значіння і для нашої державницької пропаганди, — так моральне, як згодом і матеріяльне, бо по сплаченню тут довгів, які єпископ застав, можнаб від нього одержувати й матеріяльну поміч чи то для січової преси чи на інші цілі (бо з доходів з т. зв. катедратику, єпископ рахунків перед ніким не потребує здавати, а в інтересі Церкви єсть очевидно скріпити дійсну державницьку ідею і пропаганду у нас). Та се щойно музика будучини — покищо боротьба тут дуже тяжка буде.

Що з собою особисто робити, — не маю поняття. Д-р Гринецький депешує мені, щоб зараз вертати до Шікаґа. Але по що? Передусім я перепрацьований: то не жарт видавати що

другий день таку плахту як „Америка” і ще весь час мати на голові масу інших справ. Мушу відпочати хоч місяць-два, інакше пішовби до шпиталю. А й потому — вертати на старе місце гупо: вже не булоб „ефекту”, який в Америці лише нового зустрічає. Та й чого я там у Шікагу досиджуся? Треба ж подумати і про себе та й про свою дитину, котрої я ще й не бачив, а хлопчик уже незабаром до школи піде. Хоч здалека треба ж про нього подбати. Тай подивитися треба на нього. Значить — хочу їхати. Тут пожду ще до Зізду Січового. Може вдасться пашпорт до того часу роздобути — ну й поїду. З чого жити в тій нещасній Галичині? Може допустять до адвокатури? Може в якій редакції приміщуся. Може в яким „бизнесі”. Бог знає. Але якось живуть же там тисячі таких як я, то може й мені вдасться приміститися.

Покищо зажду тут (у Філядельфії) на поворот Єпископа; від нього довідаюся докладно, яке там життя в Європі (він буде і в Чехії), певно скрізь воно подібне там — приблизно.

Розуміється, їдучи вступлю до Вас і послухаю Ваших ласкавих інформацій та поглядів про те, що Ви уважалиб найбільш можливим для мене, — коли матимете змогу уділити мені таких інформацій.

Від д-ра Володимира Бачинського маю листа; осоружним стилем і способом вислову пише. Певно хорий на нерви. Пропонує 500 золотих польських місячної платні за співробітництво в органі, який закладає. Розуміється, не відповім йому навіть на ту пропозицію. Крім того пише, що готов мені за гроші виробити вільний візд у Польщу... Прикре вражіння робить його лист, дуже прикре. Тут залучаю відпис листа, який він мені прислав (і який він певно розсилає на всі боки) та звертаю увагу на стор. 3-тю того листа, де він твердить, що стоїть при наших п. Гетьмані. Рівночасно в польській американській пресі появилася вістка, що різні групи українські аж до гетьманської включно „орієнтуються” вже на Польщу. Боюся, щоби все те в комбінації з Володимиром Бачинським не пошкодило чим нашої справі. Тому звертаю увагу, що час до часу можна булоби з центру нашого давати делкатні (короткі) замітки до публичного відома в „Січі” й „Канадійським Українці”. Що Ви на те все? Розуміється, я вже від давна стою на тім, що абсолютне довіря до всего, що робить або зробить гетьманський центр вимагає обстоювання кожного його кроку без виїмку. Без такого становища годі витворити який небудь авторитет. Але інформації бажані.

Що до будуччини „Січі” як організації — то на мою думку

в сій країні мамонізму (так в Америці, як у її економічним "Hinterland-i" — Канаді) така організація як „Січ” не устоїть, коли їй не дасться тут економічної підстави на зразок тих організацій, що тут ростуть, то єсть запомогових, або будівельно-позичкових. До тої думки дійшов і головний отаман д-р Гриневецький. Коли влітку знайти сили в цілі перетворення „Січі” на тих основах (бо до того треба фахових сил), то встоїться довго, я як ні, то впаде, розуміється не з причини, що вона гетьманська, як кажуть вороги, — тільки з тої причини, чому тут нема ні одної організації на основах старого краю (хіба церковні, забавові і т.п.). Дивний се край — і я не думаю навіть, що його можна за кілька літ пізнати, хіба „поверха”. Але що се край мамонізму (в котрім трапляються і яркі противенства його так як прим. у старій Росії поруч деспотизму — анархія), се ясно. Розуміється, коли ту організацію поставиться на економічній основі, тоді її урядовці будуть згодом перти до затертя всяких ідеалістичних прикмет її (подібно як у „Провидінню” до відкинення протекторату єпископа). Але все таки се продовжилоб її життя на значну кількість літ. Зрештою — всьому неамериканському грозить тут загибля, з виїмком вселюдського: тому католицьку Церкву в нашій обряді можнаб тут ще найдовше, може на завше законсервувати, якби наші самі не розбивали.

Щиро Вас здоровлю і жду відповіді хоч коротенької, бо знаю, що Ви не конче здорові.

Осип Назарук

P.S. До п. Гетьмана напишу окремо на Ваші руки. До п. Ципріяновича теж.

В „Америці” з 3. II. 1927 помістили звіт з „Обеднання”, де Мишуга секретарем і де є на Франка збірка на „революційну роботу”. Се проти єпископа.

124

Philadelphia, Pa., 21. березня 1927.

Високо Поважаний Пане После!

З приводу недалеких Великодних свят маю честь висказати Вам свої щирі побажання, щоб Ви провели їх у забуттю прикростей та у веселости, яка можлива в сих часах. Пильно студіюючи Ваші писання щєраз і щєраз, кажу совісно, що Ви можете мати радість у душі зі Своєї праці (хоч Тома Кемпійський не радить восхищатися своїм ділом).

Ще з початком лютого написав я Вам рекомендованого листа (до Вас і оден до п. Кочубея). Може пропав. Відповіді нема. Ви може дуже заняті, або хоруете.

Тепер пишу оцінку „статуту” пересланого мені п. Залозецьким уже давно: досі я не міг його перестудіювати. Уважаю сей статут слабо укладеним і — для галицького ґрунту мабуть непідходячим (мабуть, кажу тому, бо я вже давно не бачив Галичини).

Тут розвал опреділюється вже виразно: „Свобода” агітує вже за висилкою делегації на Радянську Україну. Се очевидно впливи Петрушевича через Мишугу.

З новин: Був у мене з візитою — Чиж, редактор „Народної Волі” (його становище вже захитане) і казав мені, що Петрушевич на утриманню большевиків і що бере 500 дол. місячно. Група Чижа має звязки свої. Говорили ми довго. Він інтелігентний, але наскрізь пережертий гедонізмом і атеїзмом, до чого отверто признається. Думаю, що скінчить тут на бруку, як усі, що хотілиб жити з „народнього пророцтва і просвіщенія”.

Був я в Нью Йорку, шукаючи роботи — і говорив з Марголіном. Оповідав мені, що одержав лист від п. Шемета. Повторяє він все „своє”: що якби В. Липинський проголосив був виборний устрій „хай і з гетьманом”, то бувби „пішов”, а так годі, не ті, мовляв, часи настали. Позатим він цілком розумно дивиться на світ і має вже звязки тут. Показував мені лист від редактора великого ньюйоркського дневника і т.д. Марголін казав мені, що „столиця большевиків у Берліні, таксамо як Поляків у Парижі” — і що якби Берлін сьогодня рішився повалити большевизм, то завтра булоб по большевизмі, але Німці не хочуть ще того. Оповідав мені, що німецький предотавник у Вашінгтоні вірить в поворот монархії, але в Росії, не на Україні і що про Україну не приймають американські органи статей, а про Росію приймають. Марголін, чоловік спритний, але типовий демократ, хоч особисто уважаю його солідним.

Роблю щодо себе заходи, щоб вернути до краю. Прикро ходити по польських владах! Колись опишу Вам. Покищо — жду на документи з краю. Справа повороту дуже затягається. Може й пів року, або рік потривати.

„Січ” — якимсь чудом держиться! В Канаді вже кількість членів більша як тут. Та — чи все те не хвиливі вітри українські, — не знаю. Тяжко — через інтелігенцію. Ви їх добре зглибили й описали!

Ще раз бажаючи всего добра — остаю з правдивою пошаною
Д-р Осип Назарук

P.S. Головний Отаман, д-р Гриневецький напірає, щоб я вертався до Шікага на редактора „Січі” — але: а) вертати на старе місце дуже прикро і тяжко там вдержатися буде, б) мені 50-тка недалеко і треба вже десь осісти на стало, в) син до школи вже піде. . . г) хвороба розвивається — може в Галичині на своїм харчі прийду до себе, що Ви на те все?

Загальний вислід роботи тут: Скрізь є вже гуртки й одиниці наші. Сильна організація можлива лиш тоді, коли забезпечені одиниці зможуть згодом сотворити економічну централю тут. Край — важніший.

125

Великодня Пятниця, 22. квітня 1927.

Високо Поважаний і Дорогий Пане После!

1) Прийшов Ваш лист з 31. III. перед кількома днями. Я ждав з відповідю, бо в середу міг я щойно бути у польського конзуля в Нью Йорку в справі мого паспорту й не знаю, чи одержу його та чи зможу виїхати відси. Прикро було туди йти. Генеральний конзуль Dr. Alexander Gruszka, молодий ще чоловік, з Галичини, прийняв мене дуже чемно і хоть я не мав приписаних документів, зараз казав мені виставити паспорт на 6 місяців (опісля урядовець списав дані і за пару днів мають мені його прислати сюди). Потому — чого я вже абсолютно не сподівався, запитав мене, чи може мені в потребі й — фінансово влекшити поворот до краю: III кл. корабельну карту може мені дати зовсім даром, а II кл. за доплатою 40 дол.! Я страшенне був тим вражений. Розуміється, я відповів, що дякую, але можу вернути своїм коштом. (Вернувши домів, я довго в ніч не міг заснути від упокорення тою пропозицією: видно добре знають наші відносини! Бо дійсно, якби я весь час не жив був надзвичайно ощадно, то „не повинен би” мати тепер за що, вернутись до краю).

Не маю вражіння, що він хотів мене „купувати”, як кажуть наші, тільки просто вдумався в мою ситуацію і полюдськи запитав. Мимо упокорення, яке я відчув, все таки приємно й від ворогів політичних почути людське слово — особливо, коли рівночасно свої страшно цькують і не виплачують наємної платні за три місяці, всупереч умові — в християнській організації!..

Конзуль не натякав ні словом на ніяку політику. Я сам запитав його, чи на його думку можливий тепер напад большевиків на Польщу, бо думаю в Галичині отворити канцелярію адвокатську. Відповів: „Розглянетесь на місци, але я не вірю в можливість нападу большевиків: мають „заняття” в Китаю досить.

В самій большевії не так зле, як пишуть — розуміється, не на наше західно-європейське розуміння річ беручи. Такі вісти маємо з Москви. Відносини ССРСР з Польщею добрі. Тепер новий конзулят має ССРСР відкрити в Галичині. Що до адвокатури питає я його. Відповів: „Маю брата адвокатом. Се тепер недобрий бізнес, але українських адвокатів ще не багато й думаю, що якось вижити ще можна, хоч не блискучо”. По хвилині додав: „Тут є ще оден Ваш політик, д-р Цегельський Лонгін. Але він мабуть не вертається, бо тут має якісь бізнеси”. (Гірки се бізнеси!).

Потому коли я приніс фотографію (бо не взяв я з собою, не сподіваючись, що видадуть зараз паспорт і треба було в Нью Йорку на борзі робити), урядовець не хотів навіть прийняти належності за паспорт, яку беруть від усіх (щось коло 9 дол.). Я сам звернув йому увагу на те, що заплачу, але відповів: „Пан конзуль не казав від Вас брати грошей”. Не було ради.

З дивним почуванням, що мене трактують як нещасного горожанина Польщі, вийшов я з польського конзуляту. Рух там значний. Бюро багато. Три поверхи заняті (дім невеликий) їх бюроами. Публики повно. Урядування йде скоро і справно. Публику трактують чемно.

Ще передтим був я з єпископом, котрий їздив у справі свого паспорту (він ще не горожанин Америки) у польського посла Сісчановск-ого в Вашингтоні. Приняв також дуже чемно. Я не згадував нічого про свій виїзд, а пішов з єпископом подивитися. Посол говорив між иншим, що закону про вивлащення церковних дібр не будуть мабуть переводити в життя. Урядження посольства краще ніж конзуляту, але скромне. Руху там майже ніякого. Бібліотека з вигляду гарна. Посол робить вражіння добре. Бачив я там двох секретарів. От і все.

Загальне моє вражіння відси таке, що нашу землю на довго мабуть обняли в посідання і що всякі „революційні” акції терору се божевільні спроби молодиків. Помалу будуть травити нас. Та думаю, що наш анархічний з природи елемент не легко стравити: він буде довго-довго кипіти ненавистю. Се дивний елемент: напр. тут каже поліція американська, що є багато народів, але в боротьбі за церкви все проти наших треба мати сконсигновану поліцію. Тяжкий — во істину — хрест має нести наш Рід Гетьманський, котрий взяв на себе завдання з того елемента творити державний нарід.

Супроти того всего виїзд мій наступить десь около липня і тому прошу не присилати мені обіцяних книжок: буду у Вас в переїзді до Галичини.

2) Єпископ уже вернувся. Не був у Вас, бо як казав мені, за пізно визначили в Римі консекрацію єпископа Гойдича, на котрій він мусів бути, а на Великодні Свята мусів вертатись. Вернувся змінений до непізнання: замикається, каже, що „треба жити внутрішнім життям” (якби був монахом) і мабуть до публичних справ уже не мішатиметься: думаю що зломався внутрі, м'який характер був і непривичний до такого хаосу, який тут буває. По якімсь часі, гадаю, зрезигнує сам.

3) Тут хаос і гниття скоро поступає. З редакторства „Січі” уступив д-р Бодруг, мабуть тому, що не платили йому (бо нема чим). Вже як я був, дуже тяжко було фінансово. Думаю, що помалу все буде чахнути, ціла еміграція. Тут уже й німецька преса паде — один орган за другим. Д-р Гриневецький витривалий, але сумніваюся, чи що вдіє. Кличе мене депешами і експресами — вертатися на редактора „Січі”. Розуміється, не поїду, бо крайна пора витягнути ноги з еміграційного багна розкладу й подумати про свою старість: десь прецінь осісти треба й зайнятися хоть приготуванням до виховання дитини, бо пропаде.

Тут все стоїть на „блефі”. Напримір тих 1000 дол., котрі д-р Гриневецький ніби жертвував на семінарію духовну: се бонди, які він має на Січовім Домі, а він невиплатний. . . Словом — прикро. Одинокa весела вістка та, що пише мені д-р Гриневецький про п. Тимофієва, що він „серіозно на дорозі до зроблення мільонів”. Яким способом, не пише.

4) Просить мене д-р Гриневецький, щоб я написав до Гетьманського Центру в Європі прохання, щоб п. Гетьман прислав привіт на зїзд січовий, котрий відбудеться з початком липня. Будьте ласкаві подбати, щоб се сталося, бо не хочу безпосередно турбувати п. Гетьмана: я недавно писав.

5) Годжуся тепер вповні з Вашою думкою, що „розпроституовану 1000-літною історією українську дівку — серенадами не годен взяти” і що треба організації значно більше, ніж пропаганди. Але як ту організацію робити? Ким? Духовенство — се просто люде, котрі для життєвої вигоди пішли на духовних. Значний процент злочинного елєменту, бодай тут. Інтелігенція — під псом. І то з українських шкіл гірша, ніж з польських. З російських якась зовсім хора, на фантазуванні. Своїх „панів” нема, або знищені. Бизнесовців теж нема. Жертвенність т.зв. „свідомих” майже не існує. І ким ще рухати ту масу? Але припустім, що гуртки таких охочих до рухання її знайдуться. Не знають, як. Буває, маю вражіння, що сего не можна зробити і що та маса буде гнити та бешкетувати час до часу й тільки купки демагогів, зов-

сім упавших морально, будуть ще якийсь час жити з нікчемного побуджування низьких інстинктів ненависти і грабіжі під гаслом: „Ріж, бий невіру Ляха, Жида, Кацапа, Ромуна, Чеха!” А потому і се заглухне, хоч зненависть буде в тій масі кипіти як смола горяча довго, довго. Тепер розумію вже всіх, що втікали під Польщу й навіть під абсолютизм царя російського. Розумію вірність тому цареві аристократії з нашої землі: Бо єсть чого боятися „України без хлопа і без пана”! О, єсть! Во істину — шалено велике діло пробував робити наш Гетьман і ті, що з ним! Але маємо й ми обовязок робити — та як організувати „українських людей”, — їй Богу не знаю.

6) Пишете, Пане После, що „при сучаснім тяжкім положенню нашого Центру” булоб найкраще, якби я залишився тут. Пане После! Мені ніколи й на думку не приходило сподіватися чогось для себе від нашого Центру. Думаю, що я маю лиш обовязки супроти нашого Центру, все одно, чи той Центр у тяжкім, чи в легкім положенню бувби. Хочу їхати в Галичину і там пробувати владити собі життя. А не зможу, то хай діється воля Божа. Ніяких сподівань на Центр не мав я і не хочу мати. А залишатися тут — безцільно. Писати — пишу їм. Можу се робити і з краю. А організувати розклад не маю вже сили і не знаю вже, як. Пишу Вам щиру правду, що не знаю вже як. Устно представлю Вам докладніще, до чого доходить українська зненависть: вона виплекана на гаслах зненависти до чужих, але обернулася в нутрі проти своїх же. Дихати в тій зненависти тяжко, не то гуртувати й держати.

7) Висилку Вашої брошури відси масте завдячувати не о. председателеви організації (бо його не слухають), тільки таки адміністраторови, п. Петрови Кирилюкови, бувшому учителеви, дуже спритному й типовому Українцеві.

8) Від д-ра В. Бачинського не маю вже більше нічого. Думаю, що він дійсно хворий. Та вина того не лише у відносинах тяжких, але і в тім, що він тяжко і довго пив і нічого кромі пиття не робив. А здібний се був чоловік. Шкода його.

9) Що до справи реагування на мишугізм силою, то тут уже заходить питання просто сказавши терору. Воно теоретично необпрацьоване у нас, як ніщо. І тому важко про се говорити, хоть мимохить насувається реагуванне, бо й мишугісти терором воюють, буквально. Словом — „cafe dawne Zaporoże”! Тільки значно більше неприємне.

27. IV. 1927.

I. Прийшов паспорт від конзуля. Точно прислали. Значить,

іду в липні, бо на зїзді Сїчей ще треба бути. Д-р Гринецький раз-у-раз пише, щоб їхати в Шікаго, але — маю досить! Тай не годен там жити з обіцянок.

II. Залучую лист селянина зі Збаражчини до п. Цебринського в Дітроїті, щоб Ви бачили, що: 1) не даремна була Ваша праця, 2) що вона помалу буде всякати в масу як роса й остане на довгі покоління провідною ідеєю. Чи бачите, що навіть мужик відчуває потребу хоч короткої історії України (від початку), бо в нас нема! Ваша праця, можлива і як наукова робота для Інституту, про всю історію України, сталаб одинокою у нас. Се ясне! Навіть колиб Ви „Історію України” дали в сухій, строго науковій схемі, то ми її вже спопуляризуємо.

Щиро Вас здоровлю —
Осип Назарук

126

Philadelphia, Pa., 20. травня 1927.

Високо Поважаний і Дорогий Пане После!

Прийшов Ваш лист з 10 с. м., скоро йшов сим разом! Щиро дякую за нього.

1) Дуже тішуся, що думаєте взятися до писання історії нашої (цілості, хочби як короткої). А дайте при кінці дати. Бо ми зробимо з неї підручник (одинокий!) для молоді і народу. Та Ваша праця увіллє скрізь душу в молодь, котра досі не мала історії (М. Грушевський в історії літератури страшні речі повиписував, а що до історії, напр. лає старого літописця за те, що той записав, що воєвода якийсь прийшов на відсіч Києву, щоби спасти Династію, а про харч для „бідного народу” ні чичирк той воєвода не згадав!.. Чудове!). І як можливо було вчити чогось молодь, коли навіть історії нема! Ну, нема. Все хлам демагогічний! Повно суперечности! А головно демагогія. Незабавом вишлю Вам великий лист до мене одного з наших істориків, д-ра Ол. Сушка (літ 47), щоби побачили, що в головах їх сидить і кипить! Він тут в Шікагу, дуже здібний агітатор, був уже скрізь, з природи большевик.

Навіть робітники попитують за історією — і нема їм що порадити! Хіба компіляцію старого Аркаса... І ми хотіли державу вдержати, навіть одної історії не маючи в сих часах! Думаю, що добре булоб, якби Ви могли більше наголосити світлішші хвилини й характери; се не значить фальшувати, лиш вирізнити те, що підносить. Яке ж воно потрібне! Англіїці мають багато такого. Що зле, скоро минають, побіжно, що добре, підкреслють. Так в важних працях, так і в „шовах” (кінах), — скрізь оптимізм і до-

бре наголошують. Але — не знаю, що саме хочете писати, може лише схему. І се буде добром! Коби лишень цілість!

2) В Галичині жде мене очевидно дуже гірка доля, бо яких два роки піде, заки допустять до адвокатури. А я вже не молодик! І потому — мабуть на дрібниці, на пусті „багательні” спори судові піде праця життя. Я вже був у тім фаху і знаю його тай те, як він зуживає силу і час. Се страшний млин і то серед бідности галицької ненамолотний. Але годі.

3) Проєкт статута старатимуся привезти хоч малий, бо маса клопотів з пакованням і інших справ. Редагую ще календар для Сестер (але не підписую). Листування і т. д. Словом — гук роботи. Та й щойно побувши в Галичині можна розглянутися. А може треба буде втікати відтам. Бог знає.

4) Кучабський на мою думку здібний, але хорий психічно. Він не варят, але ненормальний.

5) В. Лотоцький, котрий тепер редагує „Америку” такий: з родини дуже великої (багато дітей було у його батька), в нужді виростав, недокровний, не міг учитися, батько дав його в цирк, був там і вийшов зломаний. Йде буває Нью Йорком і купить за 1 або 2 дол. дрібниць, ложок, забавок діточих, завине все, приступить до поліція і дає йому: „Я знайшов”, каже. Потому оповідає про се як дотеп.

Особисто симпатичний, але без волі — зовсім. Довго тут був на бруку, жив з натягання, бо копійки не зложив. Дірвавшись тепер „Америку” (вже вдруге, перший раз був пів року, доплатили, аби пішов), пише те, що кажуть йому зі „Свободи”. Бо ті диктують. Він сам усе написавби, що хто схоче. Просто — їсти хоче чоловік. А що фізично слабій, ото ж до фізичної роботи нездатний. А що хребта ні волі не має, — ото ж пише, як люблять ті, що можуть його цькувати.

Загал бачить ріжницю в редагуванні, але що з того? Скарг уже маса. Та вони в управі волять мати таке, ніж мене, бо крик „Свободи” знов піднявсяб. Єпископ ніякого впливу не має, сам зацькований як „Поляк”. . . Він замикається, поражений тим цькуванням — і так усе миршавіє. Думаю, що до 5 літ дієцезія (ї еміграція) взагалі на добре розложиться. Демагогія бушує й розбиває все. Чисте „Запороже”. Взагалі розклад поступає. До большевизму хиляться навіть люде розмірно заможні. Утрата віри в Бога веде до розкладу повного.

(2. червня — клопоти, зуби поправляв і т. д. так, що не мав потягу до писання).

6) У російській пресі появилася вістка, що старша донечка п. Гетьмана вийшла заміж за польського (!) аристократа гр. А. Монтрезора. Не знаю, чи простувати. Мабуть краще не відзиватися. (Нотатка спокійна, без нападів).

7) Шаповал Микита грасує по Америці скрізь викпиваючи віру і Церкву тай лаючи все — від большевизму почавши, на гетьманцях скінчивши. Дійсний анархіст.

8) Від Панейка вже довго не маю вістки. Мабуть дуже зле йому, або знеохочений усім. А шкода його!

9) Тут збунтовані попи під рішучим напором апостольського легата покорилися. Але розуміється нещиро. Єпископ кінець кінців програє, бо не розуміє значіння преси. Якби пів доходу віддав на пресу, ще мігби вдержати розвал дієцезії, котрий інакше йтиме без стриму.

10) „Січ” тут оживає, а є місця, що паде. В Дітройті зорієнтуюся, як стоїть цілість. Канада мабуть лучча!

11) Д-р Гриневецький пише, що меморіал, про який писав п. С. Шемет, уже висилає.

Вся моя увага звернена тепер на край. Маю ріжні ідеї. Розуміється, без апробати Гетьманського Центру нічого на свою руку не робитиму. Тут навчився я багато при акції гетьманській. Грунт — основна підготовка. Хаос зідає сам себе — думаю, що по комплетній руїні таки наше зерно зійде, бо все инше сміття й полова.

Дуже щиро Вас здоровлю і бажаю здоровля та гумору.

Ваш — Осип Назарук

P. S. — Не забудьте прислати на Зїзд до Дітройту привіт! З захоотою і підбадьореннем! Се дуже важне.

Як маєте ще для мене які вказівки на Зїзд Січовий, то прошу написати зараз, ще дійде до Дітройту (2248 Grayling Avenue).

— О.Н.

127

Philadelphia, Pa., 11. червня 1927.

Високо Поважаний Пане После!

І. Щойно заявив мені редактор Сирітського Календаря Сестер, о. Епіфаній Теодорович ЧСВВ, що радо помістивби фотографію Гетьманської Семі. Коли можливо й уважасте се вказаним, прошу ласкаво якнайскорше прислати, щоб можна зробити клішу. До того додам статтейку про те, як наш Гетьман підпірав культуру українську (на основі того, що написано в “Mitteilungen des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes”, за присилку кот-

рих щиро дякую). Фотографію на мою думку булоби вказано помістити. Як прийде скоро, то може ще успіємо відси переслати клішу і до Канади до тамошнього календаря. Адресуйте прямо: Rev. Father Eriphanus Theodorowich 815 N. Franklin Street, Philadelphia, Pa., бо я може тоді буду ще в Дітройті, а клішу треба робити скоро.

II. Вашу відповідь п. Радзівському читав я нашим робітникам в „Січі” тут. Всі однодушно сказали, що інакшої відповіді нема на ту справу: Доказ, що між робітниками, коли над ними хоч троха попрацювати, виробляються розсудливі, думаючі люде. Розуміється, існування таких груп страшенно дразнить хаотиків! На вулиці їх атакують лайками. Вчора йшов я, один священик і один робітник. Нагло лайкою якісь дикі обличчя вибухли: один виразно крикнув до нас: „зволоч гетьманська!” Ми засміялися голосно і пішли. Се свідчить, що ті типи не чуються вже сильні, але загрожені. Се дуже добрий знак. Коби тільки наші гуртки проявили постійне внутрішнє життя і публікували в пресі про своє життя хоть короткі вістки: се скрізь викликати життя. Взагалі — без преси модерний рух немислимий, але за нею мусить стояти жива організація.

III. В Канаді вийшла знаменита праця бувшого православно-го священика, тепер католика, о. Божика з Буковини під заг. „Церков Українська в Канаді” (335 стор.); показує, до чого доводить хаос радикалізму. Се просто прекрасна праця (автор бувший дяк, самоук!). Рецензію під А. Ч. післав до „Канадійського Українця”.

Тут спека сильна. Пакуюся з трудом. З кінцем липня сподіюся бути у Вас, в Берліні, де задержуся пару днів. Опісля в Галичину їду.

Щиро здоровлю —
О. Назарук

128

Філядельфія, 22. червня 1927.

Високо Поважаний і Дорогий Пане После!

Ваша картка з 11. с.м. прийшла сьогодні — з критикою моєї статті в „Новій Зорі” що до Наддніпрянців. Признаю вповні рацію Вашим увагам. Вийшло так як вийшло, просто з недокладного передумання, а ще більше з побіжності у згадці тої важної теми. Знаю, що без Наддніпрянців нам Галичанам „шкода ся журити” (як кажуть наші) якою небудь „державою”, бо се бувби сміх. Аргументи, які Ви в картці навели (що до петлюрівщини і т. д.)

416

просто не прийшли на думку, хоч я їх дійсно знав, бо ж бачив і бачу пеглюрівщину. Напишу додаткову статтю — і перешлю через Ваші руки, щоб оглянули і в потребі справили. Помилки — того рода виходять через надто слабе „сообщеніє” між Галичанами і Наддніпрянцями. Відси не лише незнання себе, але навіть коли воно єсть у якійсь мірі, то забувається хвилево, бо нема на очах ні людей, ні звязків, ні організацій дотичних. Не потребую додати, що я дуже далекий від охоти викликати антагонізм між Галичанами і Наддніпрянцями. По що? Чи мало ще маємо антагонізмів?

Як бачите, такі уваги як Ваші, дуже потрібні навіть для старих галицьких редакторів. А з молодими тим більше треба мати звязок.

В Канаді — маю вражіння — Босий робить якусь окрему „політику”, напр. зїзд округи саскатунських „Січей” скликає на липень, що може відтягнути від головного зїзду увагу. Місяцями не обзивається, каже що брак часу. Але мабуть амбіція розсаджує його і хоче поставити за всяку ціну вище канадійські Січі, ніж американські. Цінна він сила, але боюся, щоб гордість не зіла його.

Великий Шікагський дневник “Herald and Examiner” з 19. VI. 1927. приніс статтю М. Rukoffa між иньшим про те, що п. Шемет мав розмову з Черчілем (наладнану Сабліним) і одержав приречення, що Англія поможе п. Гетьманови, коли п. Гетьман скоординує свою акцію з Николяєм Николаєвичом. Подаю Вам се до відома для інформації, що тут пишуть.

Кедровський і Мишуга валять „Січ” за всяку ціну. Відкись взяли гроші на видання окремого органу „Січові Вісти” (хоч жаден з них не був Січовиком в життю!). Їх субагентики пють цілими ночами, — видно гроші мають. Наших напастують по вулицях.

На загал — дійсно найтяжче завдання сотворити й вести навіть українську організацію, не то державу!

Не дивуйтеся отже, що в таку зневіру попадає напр. д-р Бодруг, редактор „Січі” (залучаю його лист для інформації). Се чоловік — чесний особисто.

Щиро Вас здоровлю
О. Назарук

P.S. Чи фотографію Гетьманської Сімі для календаря Сес-тер ЧСВВ можете прислати?

Писати бруліони статей! Дорогий Пане После!! Не стає часу, щоб відразу писати! Така маса робіт, розмов, листування, за-

сідань і т.д. Але дійсно треба роздумати основно, що пишеться й особливо над темами дальшими від середовища, з якого хтось вийшов. Напр. я як Галичанин повинен дуже обережно говорити, коли взагалі говорю, про Наддніпрянців, котрих мало знаю, хоч там був і дивився: бачив я головно їх „демократію” чи радше „варятію” — і вона міцно мені врилася в тямку. А з типів правих, конструктивних, я властиво довший час мав звязок і то лише листовний тільки з Вами. От і всі приблизно причини, чому ми Галичани так “potrafimy wdernać”, коли пишемо про Велику Україну. Злої волі — розуміється — в тім нема, ні за макове зерно.

Маса дрібних клопотів перед виїздом. А пакованне!! Прію на саму думку. — О.Н.

129

Філядельфія, 8 липня 1927.

Високо Поважаний Пане После!

1) Я вчора вернув зі Зїзду Січового. Був у Дітройті тиждень. Без ніякої пересади кажу, що ідея гетьманська за тих три роки вкорінилася в наше робітництво понад усякі мої сподівання і припущення: зїзд три дні виглядав так, що мігби з нього бути задоволений усякий монархіст і мігби на нім бути присутний наш Гетьман з повним задоволенням. При згадці про п. Гетьмана, або його Сина зривалися оплески робітництва. При читанню їх привітів всі без наказу встали. Але ще більше радували мене приватні розмови в чотири очі з нашими робітниками: деякі нагадували, щоб не схибити вже з того шляху, „бо ми вже душу свою вкладаємо в се”. Се побоювання особливо мене тішило.

2) Я помилявся в попередних листах, пишучи, що канадські „Січі” ліпше вироблені від американських. Так не єсть. Се видно було на зїзді: тутейші таки лучче вироблені — літа праці зробили тут своє. Канадські свіжі (від недавна), ото ж і вироблення їх слабше. Але презентуються не погано.

3) Річ певна, що гетьманські Січі вдержаться тут і без мене. Згода була взірцева, і весь час. Се добрий знак.

4) Як лише допише провід тут! То єсть інтелігенти, котрі є в „Січі”. Головний отаман завзятий, але нерви його ослаблені. Напр. лист у справі п. Тимофієва написав такий до гетьманського центру, що робітники, заангажовані там у тім бізнесі (в Шікагу) говорили мені в Дітройті, що п. Тимофіїв не винен і що закиди йому роблені, на загал, не повинні бути роблені. . . Прошу ласкаво повідомити про се п. Шемета, бо я до нього писав інакше під впливом інформацій головного отамана.

5) Яка важна згода на верхах організації, то є тут між інтелігентами, видно з того, що напр. неприїзд на зїзд п. Босого (хоч централа післала йому 75 дол. на дорогу) викликало запити робітників, „чи нема часом непорозуміння”. Дуже побоююся розбиття між п. Босим і головним отаманом — в найближих місяцях, хоч іще конкретних точок спору не бачу: просто нещасна українська амбітність може довести до непорозумінь, а тут потрібна хоч на зовні абсолютна згода.

6) Американський уряд (котрий повідомлено про зїзд) поставився дуже прихильно до нас: оферував нам до вправ артилерію свою (не прийняли ми ізза коштів транспорту, рівно як оферованих літаків), а через границю пустив канадських січовиків без ніяких паперів; річ нечувана від часу загострення приписів. Щодня були по два інші американські офіцери (найвищий рангою був майор), оден навіть обняв коману над Червоним Хрестом нашим і разом з нами дався зняти на фільм. Мене запросили виголосити лекцію про українські справи перед збором американських офіцирів дивізії. На жаль, я на стільки по англійськи не знаю, щоб говорити без приготування й сказав їм се. Не маємо абсолютно нікого до такої праці тут.

7) Маневри випали прекрасно! Були й два ранені — американські офіцери подивлялися бовість і завзяте навіть у грі маневрів.

8) Привітів на зїзд прибуло багато. Се дуже піднесло всіх на душі.

9) Один день присвятив я в Дітроїті відвідинам Поляків з мого родинного міста Бучача — ремісників (Пісарські, Остроскі й т.і.). Не можете Собі уявити, Пане После, як дуже прихильно вони мене приймали (а в краю звичайно ворогувалося). Говорили по українськи виключно. Частували пивом (тут „присмак”) і взагалі дуже тішилися відвідинами. В розмові ставали на наш „штандпункт” український. Мені пригадалися Ваші погляди; маєте повну рацію, що при наближенню до тих Поляків можна легко досягнути порозуміння. Тільки треба теорії й для них. Устно перекажу Вам розмову, побачите. Що вони елемент більше державницький, ніж Українці грецького обряду, видно по тім, що вони: а) рухливіші, б) більше покірні й чемні, напр. говорили, що як сюди приїхав Галлер, то його жінки польські по руках цілували. І говорили про се як про натуральну річ, чого між Українцями грецького обряду не булб. Мабуть виховання римського костела діє сильніше ніж грецької Церкви. Зрештою Ви се лучче

будете знати. На всякий випадок се елемент дуже добрий, тільки не треба проти нього цькувати; ясно вже. Та коли се стане ясно нашому загалови, не знаю.

10) Виїжджаю відси 21 с.м. і незабаром по одержанню сего листа побачите мене у Себе з візитою. Прошу ласкаво заздалегідь зголосити мене на авдієнції у п. Гетьмана, коли можливо. Також хотівби я дуже побачити Сина п. Гетьмана і коли можливо всю Семю. Опис свого побуту там, зроблю в Берліні й покажу Вам, опісля пішло в Дітройт і т.д. Се потрібне. Просили о те в Дітройті. Розуміється, коли з яких небудь причин буде се трудно виконати, я зовсім не буду тим „діткнений.” Коли хочете там мати мою довірочну лекцію про тутейші відносини, заповідajte.

В Галичину їду з початком серпня.

Щиро Вас здоровлю —
Ваш Осип Назарук

P.S. Зїзд вислав 4 депеші: до Президента Кулиджа, до Англійського Короля, до п. Гетьмана і до ген. Гінденбурга (з подякою за гостинність дану нашій Династії).

Сьогодні прийшли сюди два листи: один з Великої України до брата одного священика, другий з Галичини до мене. В обох пишуть про можливість війни. — О.Н.

130

У Львові, Підвалє 7/II, 19 падолиста 1927.

Високо Поважаний Пане После!

Щиро дякую Вам за листівку краєвидну з 15 с.м., котру я вчора одержав.

Я не писав до Вас не ізза браку охоти до писання до Вас, тільки з таких причин:

1) Зараз по приїзді сюди, то є, заки я ще урядив свої домашні справи (вони — Богу дякувати — наладнані мимо всіх важких прикростей), одержав я вістку від п. Монрезора й від п. Кочубея, що Ви виїхали, причім п. Монрезор заявив мені, що Ваша адреса непевна і що Ви поважно недужі. Знаючи з практики, як в часі поважнішої недуги тяжать невідписані листи, не писав я навіть тоді, як одержав від п. Панейка листа, щоб написати до Вас у відомій Вам уже справі листа Вашого до нього — тай ще йому вірадив, непокоїти Вас безпосередно, бо се збільшує кількість листів Ваших.

2) Якийсь час подорожував я по Галичині: був у Бучачи пару тижнів, де від рана до ночі ходив по знайомих і приймав

їх у себе, був у Самборі в справі своїх адвокатських паперів, у Стрию і в Сколім, а 4. X. захворів на запалення нирок, получене з гострим катаром кишок — і досі не виходжу з кімнати, таї ще мабуть зо два місяці, прийдеться сидіти дома, бо се хвороби вперті і ще до того у мене скомпліковані цукрицею, котра вже була зовсім уступила, а тепер на тлі нової хвороби знову проявилася, що доказує аналіза мочі.

3) Приречений звіт про мій погляд на тутейші відносини написав я на 12 великих (аркушевих) сторін письма і вислав його п. Кочубевви з тим, щоб, коли уважає вказаним (іzza Вашого здоровля), переслав Вам його. Звіт мій писаний на відомий Вам мій манір так, як я Вам писав з Америки.

Лежачи (я ще часто в день лягаю, бо коли за довго сиджу, то здуттє розпирає мене так, що віддишу не стає і мушу лягати), читаю доволі багато, бо що робити? Трохи ранком учуся законів, а потому читаю. Коли можу сидіти, то пишу до „Католицького Проводу” (чи дістаєте, Вам посилають, як мені пише редактор його, о. Теодорович). Переважно реферую статті з католицьких тижневиків „Schönere Zukunft” і „Das Neue Reich”. кромі того друкується в „Католицькім Проводі” моя історична повість, вже тому десять літ коли написана („Проти Орд Джінгісхана”). За те, після умови, маю діставати по 25 дол. в місяць впродовж року (від 1. IX. 1927). Життя тут з родиною коштує коло 50 дол. (синок уже до школи ходить, до I класи нормальної, до німецької дав я його, чи се добре, Бог знає). Треба докладати. Палери потрібні до відкриття адвокатської канцелярії вже всі постягав, але треба ще буде — по хворобі — рішучо піти до когось на практику, бо ж давно я не мав змоги займатися адвокатурою. Все те журить мене, бо не дуже єсть до кого йти: ніхто не хоче прийняти, бо боїться, щоб опісля я не осів там і не забрав клієнтів. . . Ніякі впевнювання, що піду на инше місце, не помагають. Люде, або стоять на становищі: *sicher ist sicher*, або після себе судять слова другого. І се моя найгірша грижа: як пустити в рух канцелярію. (Не відразу вона нестиме потрібні до життя доходи).

Щоб не дуже памятати про ті турботи, — пишу по 8 і 10 годин денно, або читаю. Ось як виглядає „гло” мого тутейшого життя. Велике щастя, що вдома спокій і що хлопчик гостро береться до науки, без принуки.

Тепер зачав я писати критику страшно глупої і претенсіональної брошури гімназійного учителя Гамчикевича („апетитна” брошура!) під загл. „В ім'я правди”. Вона звернена проти єпископів і конгрегації для Східної Церкви. Інтересно, що й тутей-

ше духовенство не має сил, потрібних до полеміки (а ті, що є, — переважно потиху симпатизують якраз з руїниками! Дивно, але правдиве). Не знаю, чи підписати свою критику (з огляду на канцелярію, якій відразу зачнуть шкодити!), чи ні. Придаласяб мені праця Ваша „Релігія і Церква в Історії України”. Я свій примірник десь комусь дав. Вправді є тут в бібліотеці „Наукового Товариства ім. Шевченка”, але на своїм примірнику я робивби собі уваги. Як можете без зусилля більшого прислати мені, колиб ще мали, — то дуже прохаю.

Виборами майже не цікавлюся. Інші справи тутешні маєте досить докладно описані в моїм звіті висланім п. Кочубеєви, котрий він Вам вишле як схочете.

Дуже прошу написати мені як Ви живете, чи ще можете працювати і чим займаєтесь та й які Ваші перспективи на будуче.

В Росії, як бачу з преси і з обсервації тутейшого большевизму, заноситься на гостру боротьбу в нутрі „комунізму”. У нас щойно ідеологічний пролом треба робити, хоч слідні вже самосівні початки організації на основі Ваших „Листів” (про се більше у згаданім листі до п. Кочубея). Коби Вам Бог дав здоровля побачити дальший розвиток: він доволі певний.

Щиро Вас здоровлю і жду, коли Вам буде можливо писати листа —

Ваш Осип Назарук

P.S. З преси бачу, що Мишуга довів в Америці „щасливо” до упадку „Обєднаня”: закрив сей упадок т.зв. „переорганізованем”. Тому, що не стало вже, крім „Союза”, який видає „Свободу”, ні одної центральної організації в „Обєднаню”, він зачав „творити” місцеві кружки „Обєднаня”, затримавши його фірму. Розуміється, се вже не є ніяке Обєднання українських організацій в Америці, тільки спроба зробити щось нове, що видно з утворення окремої „комісії” для валення наших „Січей” і для справ шкільництва, котрого там, крім Церкви — не годен ніхто збудувати, бо Церква може монахинями вчити. Ознакою гнилі є те, що в новім ніби „Обєднанню” лишилися деякі наші католицькі священики разом з автокефальними розбивачами! Все те віщує повний розвал там усього, чого не можна буде задержати при церкві. Рівночасно робить собі Мишуга тут рекляму в „Ділі”, що він „невтомимий діяч” і дуже заслужений. Так і пише. А печатають йому ту авторекляму, бо дуже бідно платні співробітники мають з ним звязки (позички і т.и.), а інші не орієнтуються. Словом — демагогія, яка проявиться в однім місци, заражує атмосферу в

іншим. Як з тим боротися і чи взагалі можливо се побороти, чи не мусить зогнити, що зачало гнити, — не знаю.

[Дописки на маргінесах цього листа]:

Щойно скінчив я читати книжку Е. Psichari (внука Ренана) „Głosy wołające na ruszczy, wspomnienia z Afryki” (буде печататись і в українським перекладі в „Поступі”) — цікава історія повороту душею до Церкви католицької.

А пророс моїх дальших праць: Хотівби я ще написати колись велику повість історичну ідеалізуючи Гетьмана Івана Скоропадського, бо думаю, що історичними повістями найлекше і найтриваліше можна спопуляризувати Династію; ту повість хотівби я написати особливо цікаво. На се треба літ студій, записок і праці. Також сучасну повість хотівби я дати хоч одну. Чи все те зможу зробити— при масовій праці, не знаю. Мабуть так.

Канадська централа „Січей” доволі добрий має тепер склад — самі інтелігентні люде. Я хочу їх впрягти до писання до нашого органу „Поступ”, бо се одинокий спосіб, звязати наші, по цілім світі розкинені, сили в один організм. Коби хоч раз на пів року написав щось кождий з них — і буде циркуляція думки нашої тай вироблятимуть собі думку й перо. Що Ви на це? — О.Н.

131

Львів (Podwale 7/II), 5. грудня 1927.

Високо Поважаний і Дорогий Пане После!

Щойно одержав я Вашого листа з 2 с. м. і щиро Вам дякую за нього і за Вашу книжку „Релігія”, котру переслав мені поручено п. Ципріянович з Берліна.

Я все ще не вихожу з дому (вже повні два місяці), але горячка паде і вже проявляється тільки що 2-й, 3-й день, вечером, або по купелі. Значить — іде до лучшого. Коби тільки цукриця не вернулась, то буде все добре і ще не одно діло зроблю.

Щодо Вашого настрою, то він очевидно за чорний, викликаний хворобою й самотою. Український хаос безперечно — не жарти і проклін Божий над ним очевидний, але й над іншими хаотичними країнами він з правила єсть, поки вони хаотичні, себто найгірше злі, які тільки уявити собі можна. Чи Мехіко і всякі Гондураси та Гватемалі не страждають іще гірше? Уявім собі, що ми відтіля походилиб! І також малиб обовязок тягнути тачку життя, во істину — ще тяжчу, ніж українська. А Китай!? З його всіми жорстокостями, які подібнісенькі до большевицьких, але з тою ріжницею, що вони все там були і єсть перманентні, навіть

у мирних часах. Певно знаєте „Огород мук”, Мірбо? Та й у культурніщих народів що діялося і діється! Страшні ж речі довго діялися в Англії (історія „Зоряної Палати”), у Франції, Італії, Німеччині, на Балкані і т.д. Ви ж Самі все те прегарно знаєте. Чому ж так боліти душею ізза того, що діється на нашій землі? Чи ж ми маємо бути виймком? Я сильно болів до недавна, а тепер уже успокоївся.

Колиж я тут придивився всему потроху то скажу Вам ось що: Ми надармо боліли душею, коли тратили Галичину, бо якби тут була вдержалася галицька влада, її булиб до року-двох підмінували большевики заговорами і страшною демагогією тай занялиб по Сян — і не булоб можности віддиху тут такого, який все таки єсть тепер. Просто виницилиб усе. А так все ж хоть відпочати тут можна, хоть полежати в хворобі, коли не робиться заговорів і т.п. „революцій” (у мене була поліція в часі хвороби тут, але поводитася чемно й тільки виписувала докладно всі дати з паспорту: може чіпатимуть конзуля в Нью Йорку, що видав папери? Та мені нічого не казали).

Вртаючи до Вас, думаю, що коли постійно будете Собі повторяти, яка праця Вас ще жде, то се збереже Вас при такім здоровлю, що зможете не тільки жити, але й працювати. Не памятаю, чи я в Новім Світі описував Вам те, що я чув від наочного свідка о. Камянецького в Канаді, котрий з вибухом війни був інтернований канадськими властями в таборі разом з усякими иншими підозрілими чужинцями, м.и. з турецькими дервішами. Отець Камянецький був тоді сухітником і взагалі дуже слабосильним (тепер він силач, червоний, дужий). Одного дня почув він страшний крик у таборі й вибіг, подивитися: то кричали Турки, биті англійською сторожею, котра забороняла їм молитися голосно, а вони не слухали, кричали, а сторожа біла. Найупертіще біла дервішів, бо вони найупертіще кричали при молитві. Їх би-ли так, що кров їм плила з похилених хребтів при молитві, але вони на другий день знову таксамо кричали при молитві.

Отець Камянецький запитав їх, як вони можуть видержувати таке? Відповіли: Ми маємо спосіб. Втягасмо в себе глибоко повітря і з вірою повторяємо: Є на світі сила і витривалість, нехай увійде в нас. І так кріпимося.

Отець Камянецький робив так весь час свого увязнення (а се тривало довго) й вилікувавсь тай навіть став дуже сильним. Я не знаю, чи Вам такий спосіб придавсь, але я певний, що психічна сила волі й віри в потребу праці дуже довго Вас може держати, чого Вам зі всего серця бажаю.

Що до мене, то приватне моє життя з жінкою поправилось так, що мені дуже вигідно хорувати в її помешканню. Вона і її мати надзвичайно старанно ходять весь час коло мене. Такий догляд мав я ще у моєї покійної мами. Сердечно Вам дякую за Ваші своєчасні уваги в напрямі вдержання родинного життя навіть коли видається, що важко його вдержати. Без догляду, який я тут маю, булоб таки погано зі мною. Думаю, що коли й Ви моглиб рішитися повернутись хоч на Волинь, до Своєї родини, Вам булоб лекше. Та се Ваша річ. Вибачте за сю замітку, роблену зі щирого серця.

Тепер переді мною така ділема: Коли прийду вже зовсім до себе (се думаю наступить з весною), треба рішатися або на виїзд на провінцію з адвокатурою (всі потрібні папери вже маю), або оставатись тут. На провінції прожиток легший, але праці більше і то такої, що займе мені весь час безумовно на дрібні спори адвокатські ізза сварок злобних баб і т.п., котрі правуються „за гонор”, ізза переораних меж і т.д. Оточення також стягатиме вниз: брак інтересу до книжки на провінції все був, а тепер він більший ніж коли. Тут оставатись — значить: стати редактором напр. „Нової Зорі” за яких 400 злотих в місяць і ще доробляти дописами до американської газети, бо з того важко вижити буде.

Коли я ще був в Америці, а преса вже принесла вістку, що я виїду в Європу, єпископ Хомишин через свого нотаря написав мені листа туди, з офертою 100 доларів в місяць за видавання тут популярної газети для народу. Лист не застав мене там і прибув сюди за три місяці по його висилці зі Станиславова. Я відписав нотареві 31. X. с.р., що в засаді приймаю оферту, але хочу відкрити канцелярію адвокатську в Станиславові, бо на старість не зможу писати, а канцелярія щось таки нестиме, коли її зорганізую. Від тоді досі не маю відповіді. Припускаю, що нотар (котрий, як я опісля довідався, єсть синдиком єпископських дібр) мабуть налякався, що як осяду в Станиславові, то згодом перейдуть до мене справи дібр — і може не сказав єпископови нічого, а може й зробив усе потрібне, щоб відхилити єпископа від того пляну. Досить, що відповіді нема (листа я рекомандував і він певно дійшов). Тепер не знаю, чи випадає удаватися ще до єпископа листом, чи вставши, поїхати до нього, чи ждати? Не знаю також, чи єпископ Хомишин не хотів, щоб я тут у Львові редагував орган, бо тутейші тижневики стоять його субвенціями (і „Н. Зоря” і „Правда”!). Отець Галуцинський заявив мені через треті особи, що давби мені 400 зл. за редагування „Нової Зорі” як тижневика. Та сього за мало (адвокатура принеслаб мінімум 1000

зл.). Тепер отже ділема. Чи не маю я обов'язку вдоволитися чим будь, щоб залишитись у Львові, бо тут я все таки більше мігби зробити для публичної справи? Чи не маю я обов'язку передусім забезпечити матеріально жінку і дитину на випадок смерти моєї: я вже не молодий, до того цукрова хвороба єсть. Канцелярія у Львові се майже безнадійне діло, а на всякий випадок нужденне і всі адвокати стоять тут дуже лихо тепер. Бюся з думками й не знаю, що робити. Вабить мене те, що у Львові мігби я працювати й науково. З другої знову сторони при 400 зл. годі буде, бо треба буде ще доробляти пером в Америці. Пробую вплинути тут, щоби з „Правди” і „Н. Зорі”, додавши грошей, зробили щоденник християнський. Консистер Гладилевич говорив уже в тій справі з єпископом Перемиським у великій тайні: обіцяв зробити все можливе. Але між ним і єпископом Хомишином з одної сторони, і Митрополитом з другої єсть очевидна незгода на тлі питання Патріярхату, котрий Митрополит хотівби створити. Інші Владики бояться, що коли не стане сего Митрополита, то в разі створення Патріярхату може легко прийти до змагань унезалеження від Риму й розбиття та руїни. Словом — незгода. Я не знаю, чи Митрополит не мріє про щось таке, як Ви пишете в своїй „Релігії й Церкві” — згармонізування двох культур на тлі церковнім. Все те вимагає часу. А тут треба буде з весною рішитися, що з собою робити. Якби Ви могли висловити Вашу думку, особливо Ваш погляд що до того, до чого я в більшій мірі зобов'язаний в тій ділемі, я бувби Вам дуже вдячний. Розуміється, коли Вам здоровля не дозволяє, то не старайтеся писати.

Видаваної Донцовим „Державної (!) Нації” я не бачив від довшого часу. Ще в Америці бачив я одно число: страшне.

Ще більше ніж Донцов турбує мене Панейко, котрий з дуже скорім темпі наближається до ССРСР і видумав собі теорію про те, що большевики до 5 літ займуть Галичину і т.и. Біда чи нервозність жене його туди — чи одно і друге? На мене мабуть погнівався і вже давно не відписує. Що Ви думаєте про нього? Тяжко мені в нім зорієнтуватися; я симпатизую з ним далі, але його рівночасні похвалювання католицизму й нахили до большевизму дивують мене дуже. Се один з найлуччих галицьких публіцистів, може найлуччий і тому його скоки дуже зле впливалиб на молодь, якби стали зовсім явні.

Вирізки з “Czas-u” одержав — дуже дякую. Вони надзвичайно цікаві. Звертаю Вашу увагу на „Діло” з 1.XII. 1927 р. ч. 268, де у вступній статті написано, що до бльоку непольських народів можуть зголоситися лише ті, що визнають принцип демокра-

тичний! Значить: лише демагоги! До поданих Вами 4 гарних тем ще одна! Але де знайти для них місце? На се треба щоденника й удержання, щоб за такими речами слідили й на них реагувати. „Przegląd Wileński” постараюся дістати. Відкіля там такий розум у пишучих по польськи і чому тут вони не проявляють його?

Не думаю, щоб колись ми фігурували поруч большевиків в історії „Русской Смуты”. З Хмельницьким і Кривоносом інше діло! Тепер се неможливо, бо маємо вже дуже виразні Ваші праці, котрі діятимуть що далі то триваліше. Як кожде зусилля дозріває по віках, видно напр. по тім, що тепер зачинають дошукуватися до впливів — царівни Теофанії (сестри Анни, жінки Володимира Великого), котра вийшла за Оттона, цісаря німецького і привезла з собою Візантійців, котрі заціпили там релігійний і державний світогляд візантійський — а він дозрів у протестантизмі по віках і в теорії *cuius regio*: Прусія — се Візантійський твір! Цікаво виглядає й правдиво. Ви слушно оцінюєте нашу сучасну „демократію” як осад старопольської шляхотсько-анархічної демократії. Аж ось коли дозріло се в нас! Прийде час — дозріє в життю й Ваш світогляд. Він уже тепер мігби сильно перемагати, якби ми мали один щоденник: сьогодні тижневики — се ніяка преса, як не рахується напр. „їзда” тачками в порівнанню з їздою експресом, або літаком.

Пишете, що наші „демократи” дістають скрізь великі гроші на валеґня нас, а ми не можемо дістати ніде і що „видно нашої людській природі потрібна руїна, а не ми”. Думаю, що не природі, лише тим, котрі хочуть жирувати на нашім організмі. А що до ініціативи, то й у нас є люди з ініціативою: чи є більша ініціатива й енергія як прим. у Босого? Але ґрунт абсолютно багнистий, а ми не маємо чим осушити його. Я переконаний, що маючи щоденник, можна за 3-4 роки дуже значно осушити наші ґрунт і ми моглиб тут стояти сильно, так у тілах законодатних як, що може ще важніще, в льокальних. І люде найшлисяб. Але нема варстату до праці. Можливо, що вдасться тут якось наклонити Єпископат до встановлення щоденника. Се бувби тут початок пролому в пралісі демократичного хабаззя. Опісля пішлоби скоро вже, то є розмірно скоро.

До Америки передплати за „Католицький Провід” не посилайте: Ви ж не багаті, щоб відсилати доляри, а колись можете дати якусь статейку. Там не рахують на Вашу передплату. Про висилку Вам „Нової Зорі” й „Поступу” пригадаю, як лиш прийде до мене п. Гладилович. Се звичайне недбальство адміністрації, що не висилає! Тут у всіх органах нашого УХО, посади се синекури:

держать „нездар”, „бо вони бідні”, платять „бідним” і по кілька-десять долярів у місяць, а „бідні” приходять, покурять папіроски, почитають газетки — і йдуть. Стан — страшний! Гладилевич рахує, що як я встану, то „зачнем робити порядок”, бо вже кооптували мене (одноголосно) до Центральної Управи УХО. Але я пам'ятаю Ваші уваги, щоб обережно поводитися і ще довго буду дивитися на те все, заки розгляну місце, на яким можна буде стати і зачати робити щось.

Шкільна влада наказала всім ненімецьким дітям забратися з німецької школи і мому синкови також. Я зробив рекурс до Варшави. Відповіді ще нема.

Читаю тепер доволі багато, між иньшими великий, дво-томовий твір Шпенглера (Spengler: “Der Untergang des Abendlandes”). Перший том я вже читав перед виїздом в Америку. Се страшенно руйнуюча віру книга. Автор має неймовірну ерудицію, особливо історичну. Дуже раджу Вам дістати там з бібліотеки сей твір і якщо можете читати, то прочитати, бо вказано булоб дати відсіч особливо в справах християнства: бо книжка та видержала вже 49-е видання, мимо того, що дорога (220 німецьких марок). Се значить, що вся інтелігенція читає її. Автор стоїть на тім, що християнство се твір магічної релігійности круга арабського (магометанізм се його секта) і що вправді католицизм найвисша його форма, але вже все те „виживається” і кінчиться в своїй дії. Є й помилки: він прим. не знає, що сповідь була відома вже в старім Вавилоні й заховалися навіть клинові надписи з формулою розгрішення. Далі — оперує раз у раз аналогіями, котрі властиво нічого не доказують. Але на загал його твір мусить діяти страшно і вказано поборювати його, бо інакше большевизм пошириться; без християнського релігійного світогляду нема дна в одиниці й нема на чому опертися.

Дуже бажавби я знати, що Ви розумієте під виховуваннем династій. Се особливо не забудьте пояснити хоч пару реченнями, якщо зможете писати.

Моя жінка дуже дякує Вам за привіт і просить передати її уклони та щирі бажання здоровля для Вас.

На тім на разі кінчу і прошу Вас сей лист уважати строго довірочним, бо якби справи, порушені тут, особливо що до щоденника й відносин в УХО вийшли на яву, то се перешкодилоб мені зовсім у моїх плянах що до праці.

Ваше письмо олівцем я зовсім добре читаю і шкода булоб

затрачувати час п. Ципріяновичові на переписування.

Дуже сердечно Вас здоровлю і бажаю всего добра —
Ваш Осип Назарук

P.S. (Лист сей іде на пошту 7. XII.).

132

Львів, 19. XII. 1927.

Високо Поважний Пане После!

З приводу Свят бажаю Вам усього добра.

Тут заноситься на дивні річи в області української церковної боротьби. Колись опишу. Можливо, що дістану якийсь орган в руки. Я ще хорий і про адвокатуру годі й думати, а писати в кімнаті можу.

Щиро Вас здоровлю! Чи дійшов мій другий лист?

О. Назарук

133

Львів, Підвалє 7/II, 1. січня 1928.

Високо Поважаний Пане После!

Ділюся з Вами несподіваною (і для мене) вісткою: з нинішнім днем обняв я редакцію „Нової Зорі” по писаному контракту на два роки. Вона виходитиме від половини січня двічі в тиждень, а потому, коли будуть фонди, як дневник, що виразно вложено в контракт, при чім я писемно застеріг собі право на підставі моєї власної опінії відправляти і приймати співробітників, на що без труднощів згодилися підписуючий умову єпископ Перемиський і представник духовенства станиславівської дієцезії.

Персонал слабий, але змінити його ще неможливо, бо я ще не роздивився і я хорий (вилікування не наступить перед весною і треба ще буде їхати в Карльсбад, кажуть лікарі).

Підписувати орган ще не буду якийсь час.

Зі старших прирекли співробітництво час до часу д-р В. Охримович і Ів. Кривецький. Платня від стрічки — як до теми. Чи думаєте, що я мігби звернутися згодом і до п. Кочубея по спорадичне співробітництво? Чи лучче до Кучабського? (Ви хоруєте, якби не те, я передусім просив би, розуміється, Вас. Як Бог дасть Вам більше здоровля, тоді дуже прошу про щонебудь для органу).

Покищо просивби я — як зможете — про вказівки для мене — хоч 2-3 поради, як вести католицький орган (по перегляненню

1-го числа, котре вийде за пару днів). В тім числі буде моє „Від Редакції”, реферат „Католицька акція у Поляків” (чого можемо від них навчитися) і початок виправленої „Роксоляни”. Будуть по дві статті С. Томашівського, одна Залозецького і т.д.

2. січня — Щойно прийшов рекомендований мій лист з Вашими увагами про католицизм на нашім ґрунті. Зрозумів я Ваші висновки, але в практиці, от хочби моїй, не знаю, що робити: грошей на виключно світський орган з державницькими цілями вони не дадуть, про те шкода й говорити, бож і свої преси не мають такої, щоб заслуговувала на ту назву. Значить: творитимуть свою. Колиб я не взяв був обовязку редактора, то взявби його хтось инший, напевно не з наших людей, без звязку з Вашим, досвідченим центром і бувби ще один український хаос. А так бодай децю зможемо зробити! Дуже дякую Вам за уваги, але ще прошу сказати, як що здоровля дозволить, чи маю на Вашу думку держатися праці в тім органі, чи старатися якнайскорше відкрити канцелярію і дати собі спокій з тим усім. Взагалі — побажані булиб конкретні вказівки, що і як писати, то єсть: ряд тем, які требаб літами товкти публиці в тімя. Властиво — публиці можна за 2-3 роки лише не багато втовкти в голову тем. Отже які? Чи вказувати їх хаотичність? Чи прим. взятися до Донцова? Чи не полемізувати з ніким? По 25-ти літах писання стою перед тим усім і не знаю, що в тім хаосі робити! Маю вражіннє, що тут навіть у їх органі можна багато і свобідно доволі плавати. Тільки: треба знати, куди плисти і як, думками.

Моя стаття „Рим і Візантія” се тільки перша частина. Друга мала вказувати, що наша культура візантійська, але не довелось вже написати її в „Америці”.

Ваш О. Назарук

P.S. В органі відразу годі проявити наше становище! Може й дуже довго треба буде лявірувати та обережно підсувати. За те є „Поступ”, його можна поручати.

Статтю про Візантію і сам думаю передрукувати тут і додати, що требаб. За замітки про візантійську культуру бувби Вам дуже вдячний. — О. Н.

134

У Львові, 8. січня 1928.

Високо Поважаний і Дорогий Пане После!

Свята — і я застановив трохи читання й публіцистичну працю. Зате переглядаю пресу.

430

1) В „Ниві”, о. Костельник під буквами Г.К. вже напав на мене, під заголовком „Хаотичне і шкідливе писання”. Се пише він, котрий у „Ниві” помістив резолюції (!) мишугового „церковного собору” й опісля в екскомунікованім „Українським Голосі” своє рагере проти зарядження єпископа Перемиського. Чи думаете, що треба вже тепер вдарити порядно того ананаса, чи ще виждати й наперед в тій цілі простудіювати цілу „Ниву” за його редагування? Я склонююся до того другого, хоч дуже „руки сверблять”.

2) В „Новім Часі”, субвенціонованім Митрополитом, появилася в святочнім числі (на 24 стор.!) стаття, що чоловік походить від звірини. . . Є й образки, як саме виглядали ті звірі, від котрих п. Паліїв думает, що ми походимо; він же син священика — ще оден „аргумент” за жонатим духовенством, подібно як Трильовський, котрий у ч. 2-3 „Громадських Вістей” взивает покищо делікатно до вирізання всіх панів, називаючи вже панами також інтелігентів (може й не помиляється, що вирізання 90% і не булоб шкідливе). Все те — чудове своєю демагогією.

3) В святочнім „Ділі” появилася фейлетон Купчинського (він же Галактіон Чіпка), у якім глумиться з Гетьманського руху. Думаємо йому глумом відповісти в „Поступі”. Може маєте який помисл? В тім же „Ділі” єсть стаття В. Панейка під заг. „Наш візантинізм”. Коли мою під заг. „Рим і Візантія” уважали Ви шкідливою, — то ся буде ще шкідливіша, до певної міри. Та — сяк чи так — булоб дуже вказаним і бажаним, якби Ви могли колись, (як дасть Бог сили Ваші повернуться хоч до якоїсь міри), вказати Вашу тезу, котра мені дуже промовляє до переконання, що минувшини змінити не можна, — тезу про діяння візантійського впливу й на релігійному полі у нас. Діло в тім, що коли хтось инший у нас розгорне ту Вашу тезу, то з того буде лише сварка, а колиб могли її обробити, хоч в одній статті, Ви, то Ви вже авторитет у нас скрізь, і то такий, що навіть як бувби спротив, то: а) не в формі сварки, б) ніякого успіху не мавби.

Се вказане ще й тому (все, коли Ваші сили повернуться), що сю статтю мігби переписати на машині до друку п. Ципріянович (котрого матеріяльне положення, як я бачив сам у Берліні будучи, дуже а дуже важке). Гонорувати ту статтю постаравсяб я в найвищій можливій мірі (гонорар маю надію витягнути не низький), а се булоб одиноко можливим способом дати з того якесь підкріплення п. Ципріяновичови. Колиб стаття Ваша про Візантізм і всякі його прояви була навіть така довга, що тягнуласяб рік або і два, — я змігби її в міру наших можливостей зов-

сім не зле гонорувати, як бачу з розвиваючихся тут подій. Так само всі Ваші евентуальні статті на всякі теми, але розуміється, найлекше тут ішлиб на теми церковно-державного взаїмовідношення.

Дуже щиро Вас здоровлю і прошу взяти се під увагу (можете писати і під псевдонімом „Правобережець”, чи яким хочете).

О. Назарук

P.S. — Схему історії України, про котру Ви мені згадували в часі розмови нашої в Берліні (що маєте вже матеріял до неї) я радо друкувавби і коректу зробилосяб уважно.

Може ще більше потрібна булаб Ваша хоч дуже коротка історія Унії, чи радше історія боротьби східних і західних впливів на землях України. Діло в тім, що як тут справу поставиться, так вона далі діятиме. А хто ж її у нас мавби поставити? Та, знаю, що все залежить від стану Вашого здоровля. — О.Н.

135

Львів, 12. січня 1928.

Високо Поважаний і Дорогий Пане После!

Сьогодні наспів Ваш лист з 10 с.м. (разом з вирізками з газет) якраз у хвилі, коли у мене були пп. Ів. Кревецький і Ів. Гладилевич. Ми спільно перечитали Ваші всім нам дуже цінні вказівки в справах редакційних. Особливу радість мав я з того, що не лише молодий п. Гладилевич, але й поважний уже віком п. Кревецький дуже втішилися, що Ви обіцяли робити нам уваги по кождім числі. Велика се для нас поміч! Особливо ж для мене, бо я як редактор головно потребую вказівок Ваших, і ще тим більше, що літами був я за морем: тепер відчуваю відчуження від тутейших відносин.

Всі Ваші доручення будуть сповнені, особливо ж віднесуся до проф. Д. Дорошенка й п. Кучабського.*)

Що до регіоналізму й красвости то ми обидва з Кревецьким не зовсім добре розуміємо Вашу концепцію в наслідках, хоч те, що Ви написали, розуміємо. Іменно: Що нам шкодить, коли польські воєводи зберуть матеріяли про економіку й тим подібні річи воввідств, де єсть наше населенне? Се ж хосенна річ для нас. Regio — околиця, край. Сей рух єсть тепер і в Англії й у Фран-

*) І до Жука я звернувсяб, але грошей ще за мало. Як буде щоденник, тоді можливе. А де єсть Жук?

ції й у Німеччині. Він може вийти на хосен і краєвости, хоч його концепус Варшава. Але — (тут маєте доказ, яку правду написав я Вам у попереднім листі, що Вас уважають авторитетом у нас) як ми прочитали Ваші замітки про регіоналізм і краєвість, Кревецький витягнув з кишені вже готову до друку в „Новій Зорі” статтю п. з „Регіоналізм”, перечитав її мені й рішився сам („беручи до уваги Липинського” — каже) основно переробити.

1. Статтю єпископа Вайца я застав уже зложеною ще заки я обняв редакцію. Мусіла вже піти, бо иншого матеріялу в тім часі вже не могли зложити. Так само прим. „Два ангели”.

2. Моя стаття „Від Редакції” писана була в останній хвилині, коли вже склад инший, як *petit*, не бувби вліз; та ще з неї прийшлося витягти три стрічки, бо не влазила.

3. Стаття Залозецького прийшла, коли вже було запізно. Я міг хіба всю її дати до чергового числа, але не хотів його остудити як співробітника (Різдвяне Число!).

4. „Przegląd Wileński” маю вже від тоді, як Ви написали перший раз: беру від Редакції „Нової Зорі” й пильно та з цікавістю читаю.

5. Рубрики Литва й Біолорусь будуть заведені.

6. Окремий чоловік (п. Гладилевич) вже призначений, щоб вилловлював з преси вістки, на які Ви поклали натиск. Також иншим зверну на те увагу.

7. По газету Цегельського я вже три рази писав до „Америки” — і не присилають! Типова українська безучасність!! Прямо лють бере!

8. Чи бачили календар Сирітського Дому на 1928 р. зі статтею про п. Гетьмана на полі шкільництва?

Взагалі орган сподіюся „пустити” на добре в рух до яких трьох місяців, а огляд заморський до року (заки порозуміюся). Можеб так Тимофіїв написав де що?

Дуже щиро Вас здоровлю і дякую Вам —
Осип Назарук

136

Львів, 14. січня 1928.

Ще раз і ще раз перечитав я Вашого листа з 10. I., бо я психічно в дуже тяжкім положенні: страшенно тут важко зорієнтуватися, як поставитися до цілого комплексу проблем. Тим тяжше, що (не возьміть сього за зарозумілість, бо я може аж надто відчуваю свою слабкість) тут, при мені, буде одинока групка пишучих у краю людей, котрі мають серйозний світогляд, то єсть:

Кревецький, Томашівський, о. Галущинський і молодий Гладилевич. То все, на разі (може ще доскочить старий Охримович). Але й між ними нема єдності: я ще не зорієнтований, Гладилевич за молодий, і може бути тільки ведений, о. Галущинський в політиці без досвіду, проф. Томашівський очевидно й виразно угодовець (на мій погляд з почуття обов'язку, не з бажання кар'єри — взагалі думаю, що він має незаслужено погану опінію в тім напрямі; головню виробилася вона на тлі його хоробливої дразливості й гризливості та гостроти). Кревецький теж хилиться туди, куди й Томашівський. Фізична нервозність Томашівського викликає в нього депресії психічні до тої міри, що він прим. думає, що з хвилиною коли нас не стане, не стане й Гетьманського руху, бо той рух: 1) не був континуований так як прим. петлюрівський, але перерваний був зреченням п. Гетьмана (я думаю, що се зречення треба поставити так як поставлено прим. в Австрії зречення Карла: „від урядування, бо не було вже над чим і ким урядувати, а не від трону”), 2) той рух за часів свого реального існування в Києві не видав ні одного теоретика, 3) був відновлений Вами так би сказати на еміграції, як кабінетним ученим. Все те виголошує він так би сказати в формі питання. „Чи не єсть так?” Твердженнь не кладе. Навпаки, все додає: „Життя покаже”. „В теорії слухних думок В. Липинського ніхто, крім нього самого, не знає як прикласти до практики. Отже як його не стане”... і т. д. На тім тлі легко Вам буде зрозуміти його нахили до повного песимізму й угодовости з Польщею в ім'я самозаховуючого інстинкту — збереження того, що дасться зберегти. Головне, що мучить Томашівського (подібно як Кревецького) єсть те, що така нерозбериха між Українцями триває постійно, вже тисячу літ, і не видно, щоб вони чогось навчилися навіть по страшних досвідах Великої Війни, революції, большевизму і т. д. Томашівського діткнув факт, що Ви взяли участь у ювілейнім числі „Діла” (котре він уважає безнадійним з усею його саламахою „голов” і „ідей” — в тім і я йому признаю також рацію, в тій безнадійности людей з „Діла”). „Властиво — каже — я головню задля Гетьманського Центру, то значить В. Липинського (у нього се ідентичні поняття) приложив руки до стягання тут консолідаційної групки (котра з природи річи мусить згодом звернутися проти хаосу демократичного з „Діла”), в наслідок того не відповів я й на запрошення редакції „Діла” взяти участь у його ювілею, — а відтам беруть участь! І подібні речі бачу не вперве”.

Представляю Вам усе те строго довірочно й рішучо не на те, щоб Ви реагували, тільки щоб Вам змалювати яка моя ситуація

без созвучности (повної) навіть з моїм найблищим оточенням. А що ж доперва говорити про созвучність з читачами „Нової Зорі”, вихованими на страшнім 40-літнім, щоденнім хаосі „Діла”! Занадто виразне поставлення справи нашої може легко скінчитися подібним усуненням мене, як скінчилося поставлення мною справи єпископа в „Америці”. Зрештою правду кажучи — крім нашої ідеї я тут не маю ще що „виразно ставити”, бо просто не можу ще виробити собі погляду прим. на таку важну річ, як відношення до уряду Польщі. Пишете: „ Становище лояльне, але не угодове”. Се значить — коли не угодове, то опозиційне (бо ми очевидно політична група, хочби 100 разів писав я, що „Нова Зоря” неполітичний орган!). А коли опозиційне, то: а) в ім’я чого в сій державі?, б) як довго? Скажете: В ім’я територіяльної самоуправи і до здійснення її. Ба, коли вони очевидно доволі скоро почалиб переговори в тій справі, розуміється на тлі угоди. Се певна річ, однаково як і те, що вже сам факт переговорів у нашій здемагогізованій суспільності скомпромітувавби нас так, що противна сторона не малаб уже з ким далі пертракувати. Лояльність супроти уряду Польщі зобов’язує конкретно до вірності їй і призначення її армії оборонцем також нашої Галичини перед большевицькою руїною та до витворювання заздалегідь відповідного настрою (бо в разі вибуху війни вже за пізно говорити й писати, що большевицька руїна гірша від польської влади). Значить: лояльне але неугодове становище накладає на нас усі тягарі, які наложилаб угода, а не дає ніякої користі, яку моглоб дати евентуальне зговорення. Ніякої поради в політичних справах від єпископів, котрі нас фінансують, не можна надіятися, бо вони політикою не займаються й у повнім довірю віддають її нам тут — розуміється аж до якогось різко хибного кроку, котрий зробивби нас неможливими. Се ясне.

Також ясне єсть те, що з боку т. зв. української демократії (себто всієї пишучої братії так світської, як і духовної) можна сподіватися тільки глухої ненависти. Яка та ненависть глуха, сліпа й неволима, показують такі дрібні на око факти:

Коли я приїхав, „Діло” привитало мене новинкою доволі симпатично й виразно закликаючою: ходи до нас, позбувшись „мрій” про Гетьманство, які на еміграції були „можливі” а тут „ні”. Розуміється, я устно в редакції „Діла” заявив, що останньою зміною моїх поглядів, яку я зробив, була зміна в напрямі родового Гетьманства й нашої правної Династії. Те саме сказав я й п. Говиковичові, котрий робив мені подібні уваги, як „Діло”. (Від угодвця — з Польщею).

Тепер, до ювілейного числа „Діла” запрошено навіть Залізняка, Гехтера і ряд людей, які ніколи не були співробітниками „Діла”, а мене, що літами працював у „Ділі”, даючи без гроша описи подорожей і статті, а около півтора року був членом редакції — зовсім поминено. . . Я, очевидно, бувби зробив в разі запросин те саме, що зробив Томашівський, вже задля прихильності його для „Нової Зорі”, — але яке се характеристичне, те поминення мене. Навіть ізза сорому — не запросили. Розуміється, знають, що я хоч хорий, пишу, знають певно (бо в одній друкарні друкувалися „Діло” й „Нова Зоря”), що я її редагую. Зрештою Німчук буває у мене.

Все те показує, яка безпардонна боротьба жде нас тут з хаосом демократії. Молодий Гладилевич описує мені, що на зборах студентських вистарчить, як котрий студент заявиться гетьманцем, щоб націоналісти елімували його з української суспільности, подібно як большевика. Мимохіть доходить до кооперування між нашими й большевиками проти націоналістів — силою факту „виключування” наших. Ту саму ненависть бачите з листа молодого сотника Ісаїва з Канади, котрий Вам тут залучую для перегляду (лист дуже потішаючий, бо свідчить про завзяття наших), пересилки Гетьманському Центрові й опісля звороту мені.

Нехай Вас не здурить те, що Вас запросили до участі в „Ділі”. Річ в тім, що Вас вони трактують як ученого й емігранта, а як політика беруть — вибачте за слово — в їх зарозумілості „несеріозно”. Значить імя Ваше прикрашує в їх поняттю орган як щось гротескове, мовляв, чи не інтєресно, що й Липинський до нас пише? Хоч річ певна, що для мене не мають вони й сотої частини тої поваги (своєрідної, відомо), що до Вас, але мене уважають тут на ґрунті більше небезпечним ніж Вас там, на еміґрації.

Summa: 1) Нас жде боротьба з хаосом аж до повного Aufreihen одної або другої сторони.

2) Боротьба та — як доказує наш експеримент в Америці (U.S.) і Канаді — прибере з їхньої сторони найогидніщі форми, але по нашій витворить свого роду новітнє лицарство, дуже завзяте, à la Ісаїв, або той робітник з Філядельфії, що в 24 числі „Січі” з 1927. (15. XII.) написав статтю „Рєви язичку” (звертаю увагу на знамениту серію перекручених там слів — прим. „горламент”, „вівче” і т. п. річи дуже добрі для агітації в масі). Що се писав робітник, знаю напевно.

3) Витворений нами тип удержиться навіть тоді, якби — не

дай Боже — не видержав центр! В се глибоко вірю, що вдержиться тип гетьманського борця.

4) Боротьба буде дуже тяжка, бо матимемо до діла з людьми проти яких „навіть боги боряться даремно”, — себ то до діла зі страшенно наївними противниками — при всій їх злобі й зарозумілості. Все те доказує ювілейне число „Діла”, найстрашніше мабуть, яке вони видали. Уявіть Собі тільки, що вони „досі оперують такими кличами” як: „Добро Української Нації понад усе!” — так, якби яка небудь інша група до большевиків включено говорила інакше! А яке се за „добро”, — ні чичирк. „Правда, добро, краса (!) і справедливість...” (Не відомо лиш, чи „реалізм у мистецтві”, чи символізм, або кубізм — се та „краса”). І такі речі уважають вони „виразним ідейним обличчям, ясним і відкритим для будуччини”...! Ви, Дорогий Пане После, рідко помиляєтесь, але в Вашім бажанню, щоб Бог їх освітив, Ви помилились, бо й Бог не годен освітити розуму тих, хто розуму не має, хіба що давби їм наперед якийсь розум. І се наш одинокий щоденник — під таким умовим „проводом”! Безвиглядне, Пане После! Се жерело страшної наївності й хаосу, а притім невилічимої сліпоти й зарозумілості. Стаття Панейка свідчить, що він пішов думкою цілком у матеріялізм. До того говорить аподиктично і не каже, як властиво той „бідний нарід” мавби „копнути” зло, проти якого воює. Баламутить і старий Окуневський.

Але найстрашніше те, що описує д-р Охримович: отже таку „опозицію” вели вони! І то навіть такі чесні люде як пок. Олесьготові були зробити і робили все, чого хотів, а рівночасно на смерть — буквально на кров і смерть — розагітовували того нещасного мужика „проти польських панів”. Во істину — *viel hab' ich ihnen zugemutet*, але того ні! Дійсно — елемент, серед котрого найліпші так поводяться і то супроти свого доброго товариша праці, — не може досягнути нічого. І або нам удасться витворити й укріпити інакший тип Українця, або весь той крам безповолицький і В. Бачинський! *Na każde skinienie pana hr. Potockiego* ротно пропаде. (Що за припадок! Якраз прийшов старий Охримович — я прочитав йому сей розділ, заявив, що дійсно В. Бачинський розагітовував рівночасно хлопів до крові...).

Кінчу, бо субота й почту замкнуть. Все те описав я Вам, щоб Ви бачили всю трудність мою (розуміється, бадьорість не покидає мене — якраз тому, що се тяжке!). Прошу о виясненне того, що мені неясне, головно питання „льоальности й неугодовства” в практиці, бо тут межі дуже пливкі.

„Українську Ниву” я пильно перечитав; зверну як лише при-

іде Гладилевич (він виїхав на 2 дні на село). Реагувати на се може в „Новій Зорі”, поки я не вкорінився, тільки Наддніпрянець з підписом, напр. Шемет або Кочубей, котрому, розуміється, годі відмовити права гостинности. Від Редакції зробити сього відразу неможливо, зглядно невказано, бо скажуть, що зразу „надуживаю” орган для монархічної пропаганди. Инше діло, — колиб були голоси Наддніпрянців з підписами, хочби з заявою, що не мають иншого органу й тому звертаються до „Нової Зорі” в гості. Се можуть робити і частіше. На жаль — вони проявляють абсолютну інерцію в довгих відступах часу. Пан Бать також не реагує, як мені оповідають з редакції (співробітники). Коли зі мною схоже також так робити, без пардону здержу йому відси з „Нової Зорі” всяку платню, бо таких річей не можу знести, хоч люблю його як вірного Гетьманця. Робота вимагає хоч сякої-такої точности, від чого відступити годі, хоч п. Гладилевич дуже симпатизує з п. Батьом. Я його не знаю особисто.

Я дуже цікавий, як усе це розвинеться далі. Річ ясна, що тут згодом сконцентрується наша діяльність. На всякий випадок, навіть колиб я тут провалився, Гетьм. Центр може рахувати на мою неуступчивість: хочу залишити приклад постійности „людини з черні”.

Як мені дуже треба Ваших порад бачите з того, що пишу такий довгий лист, хоч дуже не маю часу! Але хоч виговоритися з Вами треба.! Як здоровля Вам дозволить, дуже прохаю відповідати на мої питання. Залучені канадійські папери прошу, будь ласка, вислати п. Гетьману, або просто, або через п. Кочубея, бо з листа п. Гетьмана бачу, що хитається його довіря до „січового проводу”, а на мою думку ситуація зовсім не погана.

Щиро Вас здоровлю —
Ваш Осип Назарук

137

Львів, 18. січня 1928.

Високо Поважаний і Дорогий Пане После!

1) Щойно прийшла Ваша картка (без дати — і на печатці теж годі дати відчитати, тому не знаю, з котрого дня). Відписую зараз-же:

2) Автора статті „Страхіття візантизму” позитивно не знаємо, але і я і проф. Томашівський і Ів. Кревецький майже напевно додумуємося, що се ніхто инший як „балканський хаотик” (та й влучно ж Ви прибили йому на чоло отсі два словечка!), професор Богословського факультету (в семінарії митрополичій у Львові), підприємець і редактор „Ниви”, „перший інтелект” (!) (так

його тут серіозно називають) всего українського духовенства, головний ідеолог св. Юра, уроженець Балкану, о. д-р Г. Костельник. Здогадуємось: I. по стилю, II. по виявленім „світогляді” тої статті, в котрій він Рим називає жерелом анархізму і мимо того не виступає явно й практично зпід омофора „анархізму”, але їсть хліб його і то смачний (о. Костельник знаний як смакун), III. по дійсно візантійській хитрості, в якій змінив першу букву свого імени, залишаючи ініціал прізвища, щоб і закрити себе і не дуже („і капітал приобрів і невинність католицьку (!) о. духовного сохранив”), IV. по скорості відповіді (зараз до слідуєчого числа — цупка балканська кров грає-виграє!), V. по спішнім поміщенню його статті редакцією „Діла”, котра знає, що о. Костельник довірений муж св. Юра і все ще не тратить надії, що св. Юр купить „Діло” (дослівно!), а се вигідніше бути залежним від св. Юра, ніж від непевних грошей, які дістає УНДО то від жидів, то від штабу німецького на бльок з Німцями. Розуміється, я тих грошей не рахував, але відки вони можуть їх мати? Таж „Діло” страшно вже впало щодо числа передплатників, а виходить. І вибори коштують і канцелярія УНДО!

3) Буду дуже тішитися, коли побачу вже в своїх руках Вашу працю готову до друку, все одно, якої величини. Річ в тім, що я мушу друкувати щось у звязку з тою справою візантійства; не сам же я рішаю тут спеціальні церковні справи. І так іде вже в 4-ому числі передрук статті з „Католицького Проводу” під заг. „Рим і Візантія” в цілях інформаційних, як буде зазначено. Від Редакції дам статтю, в котрій зазначу, що свої підсумки зробимо аж геть-геть опісля. Потому піде передрук статті Панейка з „Діла” і статті (хоч у виривках) балканського хаотика (о. Костельника). Колиб Ваша наспіла скорше, то піде зараз. Мушу зараз почати містити щось про візантизм, бо газета не буде актуальна (се перша умова її просперування!): стаття Панейка і о. Костельника рушили тут „опінію” Дикого Поля українського до самого дна. Ба, рушили зараз-же і польську релігійно-церковну пресу (гляди: *Gazeta Kościelna*). Длятого неможливо щоб „Нова Зоря” цілком мовчала. Се й о. Галуцинський каже — слушно. Передруки з Вашої брошури „Релігія і Церква” розуміється поміщу. Як зможете і матимете під рукою брошуру, напишіть, котрі розділи і в яким порядку містити, бо не хотівби я Вам зробити прикрости в разі кепського вибору мого. Я взагалі в дуже тяжкій ситуації: на 5 (зі мною) постійних співробітників лиш я можу писати скоро статті. Молодий Гладилевич вже близько три тижні пише одну статтю (він учиться до докторату), другий мо-

лодець Мох (літ 20 і щось) написав довгу статтю, але за довгу, дам її до „Поступу”, бо в „Новій Зорі” можна давати лише короткі, приблизно п'ять чверток писаних. Якщо тема не дасться вбгати в 5 сторінок, ділити її на ряд тем можна, але вони ще не вміють; на се треба практики. Лотоцький написав проповідь замість статті; я не помістив. А Гайдук так завалений дрібною роботою, що не маю серця ще і статей вимагати від нього. Дописані з провінції статті приходять, але переважно такі безграмотні й довгі, що волю вже сам писати, ніж справляти. І пишу — під ріжними ініціалами (А.Ч., Б.), або без них. Словом — танець; якби не моміч Кревецького (значить — шестого платного співробітника до малої газетки!), я не давби собі ради, бо не булоб навіть з ким порадитися, що написати. На Томашівського рахувати годі, бо він перепрацьований і хворий: дає часом статтю. Досі всего одну (крім фейлстону). До того всего молоді паничі або зовсім не приходять до коректи, або дуже нерадо — і я ще сам коректу роблю з Гайдуком. А переписка з Галичиною, Америкою, Канадою! А дописі до „Католицького Проводу”, бо хочу вдержати контакт (хоч вони — з найбогатшої української дієцезії не додержують грошево, а мені треба грошей і то точно — на дім, на одяг, тут дорожня і ще зложити на виїзд до Карльсбаду, бо без того не вилічусь). Словом — роблю як машина, навіть до півночі, хоч я ще хорий. Та інакше годі! З тих всіх причин, не дивуйтеся, Високо Поважаний Пане После, коли я не одно зроблю не так як треба.

4) Навіть найменшу річ треба прочитати перед друком, бо інакше пальнуть ідіотизм, (возьмім напр. новинку „Слово „жид” обидою”, з котрої визирає ідеальний юридичний ідіотизм!). Газети й бюлетени католицькі треба переглянути й зазначити, що мають перекласти, інакше буде зле. Поговорити треба з кождим, хто прийде, а приходять щораз більше людей! Все те пишу Вам правдиво на те, щоб не дивувалися, коли я не в силі всего як слід зробити. Розуміється, я се наладнаю до яких двох місяців далеко лучче. Але покищо маю дикий танець з „українською нацією”...! Часто киплю — але все чемно говорю. До того всего, гроші на статті треба видушувати. Але їх видушу. В тім усім щастя, що жінка дуже доглядає мене. Якби не те, що маю домашній догляд, рішучо не мігби того всего подолати. Згадую часто Вашу добру раду: вертатись до жінки.

5) Вчора поручив я Ів. Кревецькому написати до Заїкина щоб під псевдонімом писав мені літературні критики, доконче потрібні (гляди як ідолопоклонствують перед Кобилянською!). Він

неборак має якусь аферу з посудженням його про участь в бувшій царській охрані (мабуть большевики сфальшували документи бувшої охрани) — і ніде йому не дають роботи; гине з голоду в Варшаві. А здібний! (Се довірено, що я до нього звернувся).

Дуже щиро Вас здоровлю
Ваш Осип Назарук

P.S. Ваш лист з 13-го прийшов 16-го с.м. Дякую дуже. Годжуся зі всім і не нападу на о. Костельника явно. Але що з таким годі боротися отверто в вузькій уличці, бо підставляють ногу, отож придумаю спосіб, як йому підставити ногу. Сильну охоту маю до того. Помалу, дуже помалу сподіюся діпняти свого, коли не погодиться зі мною (що невиключене). Я ще його особисто не знаю. Як встану, зложу йому візиту. І тоді зачну тут також те, що він робить. Як же інакше? Вашу теорію — дивлячись на те все — про допасування візантизму до нас признаю вповні й на тім тлі розумію цікаву статтю Перфецького в 147 томі „Записок” Наукового Товариства ім. Шевченка про те, як і чому Данило убив єпископа в Перемишлі (хоч проф. Томашівський каже, що літописне слово „оудуси” значить не вбив, але відсунув його в тінь — не знаю того). Се тільки знаю вже напевно, що наші князі мали дуже тяжке життя і правління, яке жде й наш гетьманський уряд. Чи читали в органі Трильовського блягу про договір нашого п. Гетьмана з бувшою Директорією? (гляди „Громадські Вісти” з 8 с.м.) Лагоджу силветку Триля. Цікаво, що большевики якраз тепер в горячій виборчій часі припинили тут видавання аж трьох своїх органів! Чи всі гроші на пропаганду забрали Трильовський і Петрушевич, чи що се таке, не знати? Дива тай тільки.

Митрополит втяв нову „штуку”: дав інженерови Кулицькому (зятєви проф. Алиськевича) значні тисячі в долярах з якогось фонду на верчення нафти, а той „провертів” вмить і своє майно і тисячі Митрополита тай зруйнувався. Родина його тяжко нарікає на Митрополита. Знаю те все від родини того інженера. . . А на видання історії Церкви „нема” грошей! Пишу Вам сей лист абсолютно довірено. Митрополит уже в Римі. Мабуть капіталізує там зїзд єпископів — каже проф. Томашівський.

Ви, Дорогий Пане После, радили мені не займатися тим, що роблять Владики: та годі, бо само лізе в уха. І що про те все думати? . . . Ей, коби Ви так могли напр. переїхати на лікування в наші Карпати, прим. по чеськім боці — чудові там місцевости, соляниці, повні запаху смерек! Знаю їх! Тоді я мігби хоч раз у

місяці відвідати Вас за пропуском через кордон — згодом виробили ми знайомства на границях. Як дозволите, зачну робити вивідина в тій справі через наших людей по чеськім боці. Може до Воловця хотілиб переїхати? Або до Ясіня? Чудово там! (Прощу на се відповісти!)

Чи одержали мого рекомендованого листа з 14 с.м.? Прощу все подати дату листа мого одержуваного Вами, бо я нотую дати. Кождий Ваш лист читаю вже справно і скоро.

P.S. (Ще до листа з 18. I. 1928.).

Справа д-ра С. Гриневецького.

Довірно.

Вечоріє. Наш Щедрий Вечір (Українці, котрі страшенно люблять святкувати, обходять його у Львові ще більше торжественно ніж перший Святвечір). Я якраз хотів надавати на почту листа до Вас, як прийшов Ваш лист з 15 с.м. Значить лист мій піде завтра.

Відповідь моя така:

1) Лист Гриневецького до мене був приватним листом, котрого я довірно, в повнім довірю до Гетьманської Централі, переслав їй до вжитку, то є до відома, не маючи перед Централю тайн у публичних справах. На мою думку з такого листа не годиться робити публичного вжитку і втягати мене в дуже неприємну ситуацію.

2) Колиб одначе Гетьманський Центр вирішив, що годиться, я певно піду за ним, нічого не кажучи. Одначе й тоді форму залагодження справи, яку Ви пропонуєте, уважаю з практичних причин, знаючи обставини в Америці й Шікагу, за невказану, бо моглаб нам (та форма) розбити організацію, котра зачинає зовсім певно ставати й економічно на ноги й ідейно утревалується понад усякий сумнів. Ви пропонуєте зажадати від д-ра Гриневецького, щоби зложив зараз заяву безумовного послуху, або виключити його з „Січі”. Коли се зробилосяб зараз, без підготовки ґрунту, то є без листування з тамошними нашими людьми, абсолютно вірними й довіреними (як о. Теодоровичем, складачем у друкарні „Січі” Осипом Саском, менаджером друкарні робітником М. Мельниковичем, бувшим сотником УГА, тепер д-ром дентистики Омелянном Тарнавським (мало енергії), та Централю в Канаді!), —

то ніхто не знавби, в чім річ, всі тільки зробилиб великі очі, організація потрясласяб і в Америці й у Канаді (де вона тепер, як знаєте з мого листа й залучників, висланих Вам 14 с. м. переходить перехрестний огонь атаків і витримує його прекрасно!). Не думаю, щоб Гетьманському Центрові було вказано, так прудко поводитися, не приготувавши ґрунту.

3) З листа д-ра С. Гриневецького бачите, (а саме з його домагання, щоб Гетьманський Центр судив так, як він хоче п. Тимофієва, що д-р Гриневецький людина схорована. Се досконало знають там всі робітники й тому вони вибачливі на його численні промахи та крики, знаючи, що він має і добрі прикмети: велика витривалість, жертвенність, учинність і и. Яке ж вражіннє зробилоб на робітників, як би Ви на галай-на-балай виключили його — по 20 літах його публичної праці? Не була та праця все добра, але була все щира й некористолюбива. Се робітники через шкіру чують і якраз тому його — мимо всіх його великих помилок — шанують.

4) Справу з ним можна отже залагодити тільки: а) дуже делікатно, б) добре її обдумавши, в) докладно приготувавши ґрунт перед евентуальним остаточним вирішенням її та г) найважніше: в порозумінню з тамошними людьми, підшукавши заздалегідь наступника, що є нелегкою справою. Все те вимагає великого листування й найменше рік часу, бо треба буде кілька разів написати й засягнути також опінії тамошного адвоката Богдана Пелеховича (адреса його є все в „Січі”), дуже дискретної людини, вже там вихованої. Бо як піде наперекір, то д-р Гриневецький буде завзято „боронитися”. Я думаю, що все те можна без тих клопотів помалу залагодити.

5) Будьте певні, Дорогий Пане После, що і я маю почуття смішности тай по стільки літах своєї агітаційної праці не хотівби „гинути смертю блазна”, рівно, або подібно як і Ви не хотілиб такої смерти. Для того власне так уважно розглядаю сю справу. Лучче 10 разів примірювати, а раз вкряти, ніж відразу врізати, не вимірівши.

6) Болить мене особливо те, що Ви пишете, що коли не буде так, як Ви думаєте, що повинно бути, то кидаєте все й усуваєтеся зовсім від усякої праці політичної, організаційної і навіть літературної! Признаюся, що ціню Вашу працю настільки, що я готовий задля того, щоб Ви не усунулися від неї, зробити в тій справі те, що схочете. Але сам не звільнюся від вражіння, що Ви — скажу евфемістично — за скоро хочете вирішення тої справи, коли вона вимагає довгого часу до вирішення. Чи ж задля одної справи можна кидати все?

Summa: пропоную:

I. До д-ра Гриневецького звертаєтесь Ви а не я, а то з тої простої причини, що коли прийде до розриву, то на мене, а не на Вас упаде тягар ліквідувати те все публично в статтях (вибрати до сего орган там не легко, бо „Канадійський Українець” вже в руках ворогів, а „Католицький Провід” всего на 4 сторінки виходить як тижневик!). Отже лучче єсть, коли я, як особисто відома там людина, напишу прим. статті під заг. „Гетьманський Центр волів ліквідувати все, ніж уступити перед ким би то не було”.

II. Проєкт Вашого листа пришледе мені перед висилкою його, бо я знаю там ґрунт і людей, то можу дещо замітити.

III. У Вашім листі, Ви, що підпишете за Централю, бо д-р Гриневецький пише, що до Вас має довіря (значить буде можна потому ужити сього), не будете відразу грозити йому виключенням, тільки плюс мінус: „тоді Гетьманський Центр поступить по нормам прийнятим у себе для всіх членів організації, залишаючи Вам відклик до Особи п. Гетьмана”, або щось в тім роді. (Се треба буде в разі розриву проголосити).

IV. Поінформуєте про все те дискретно й особисто (коли вже рішиться на розрив) п. Босого й особи, які я вкажу в Шікагу, що до диспозиції майном організації; майно те вже сьогодні значне — друкарня і дім — хоч дім в довгах, але за пять літ буде чистий.

Коли Ви не приймете моїх пропозицій, я прийму Ваші й виконаю їх з тим, що прошу не казати мені писати тепер до нього загрозу, а то на те, щоб я міг опісля в пресі свобідно ще ту справу в інтересі Центру представити.

Тут залучаю листа молодого Василіянина, д-ра теології о. І. Луба з Collegium Ruthenum в Римі, котрий заявляється нашим. Се цінна сила і може мати вплив на будучих вихованків Колегії. Лист його будь ласка переслати Гетьманському Центрови, щоб бачив, що наша ідея має мобілізаційну силу. Я увійду з ним в переписку, з тим доктором Лубом.

Щиро Вас здоровлю і прошу вибачити, коли я Вас чим діткнув у сій прикрій справі.

О. Назарук

138

Львів, 28. січня 1928.

Високо Поважаний і Дорогий Пане После!

Ваш лист з 21 с.м. і картка з 24 с.м. прийшли. Щиро дякую.

444

Не відписав я скорше, бо коли я за (неохочим, що правда) дозволом лікаря вийшов з дому до Бібліотеки Наукового Товариства ім. Шевченка (се через дорогу!), то вернувши за годину, не міг зловити віддиху й опісля зігнало мене так, як на початку хвороби! Здається, ще з 6 місяців прийдеться сидіти в хаті. — Тепер уже під грудьми знову лучче. Горячки нема. Та як довго, не знаю.

До проф. Дорошенка я написав, до Кучабського також. Від професора прийшла вже відповідь, мабуть співробітничатиме, хоче тільки, щоби тон супроти Франка й Драгоманова зберегти приличним. Що до тону має рацію. Не шкодить мені, бувшому радикалови, пригадувати се, бо треба! Часом ще бухає з мене радикалізм. От вчора мало не бухнув при такій нагоді: хочу відправити А. Лотоцького (гляди його новинки ідіотичні в числі 5, „Катедра для Індіян“, Радянщина) і кажу се о. Галущинському при Ів. Кревецьким у себе в кімнаті (Лотоцький за ті новинки бере 300 зл., бо до статей уже його взагалі годі допустити!). На те о. Галущинський: „добре, я на його місце хочу свого брата Михайла” (має вже 650 зл. в „Просвіті” і тепер кандидує до сенату). Я (і Ів. Кревецький, як мені говорив опісля) остовпіли (дослівно!); по хвилі кажу, „Вибачте, Отче Ігумен, але я не згоджуся; припинанне залежить виключно від мене на основі контракту” (при котрім він був і підписав як свідок). — „Чому?” — „Бо булиб сцисі”: він чоловік старший, в публіцистиці ніколи не робив, при кожній увазі булаб метуша. — „Ні, він добрий, я його характер знаю!”. I tak w kółko Macieju — йшло!

Розуміється, не можу уступити, бо се значилоб: 1) або даром йому платити, 2) або кинути перо з рук і піддатися у всім. (Погляди М. Галущинського крайно хаотичні). Доказ: його кланяння большевикам на зїзді „Просвіти” і т. д.). От тут скажіть, будь ласка, що Ви зробилиб, бо справа не скінчена: буде тягнутися. . . Я хочу доконче Наддніпрянця до Редакції, бож до дневника ладимося, а він має йти й на Волинь — треба Наддніпрянця, думаю про Заїкіна, хоч у „Ділі” помістили проти нього якесь письмо невідомого типа. Якось я не вибухнув, але мало бракувало в тій розмові.

Показується, що Е. К. мабуть не Костельник. Мабуть о. Садовський, котрий збирає рівночано й прилюдно: а) літературу проти Папи і б) порнографічну бібліотечку. . . Він є тут парохом Преображенської Церкви, а о. Костельник при нім сотрудник. Значить: парох перший забрав голос, а його сотрудник певно по нім. Вчора сказав мені о. Галущинський, що брат Митрополита о. Климентій висказав негодованне, що „Нова Зоря” помістила

статтю „Рим чи Візантія” (але нема негодовання за статтю Е.К.).

Статтю „УХО і вибори” в 6 числі приніс Німчук з „Діла” до поміщення з тим, що в УНДО всі обурені на Дм. Левицького за проголошення кандидатури Рудницької без згоди Управи УНДО, але писати про се в „Ділі” не можуть! Я не рішився сам помістити, але рішили о. Галущинський і проф. Томашівський (припадково присутній).

Тяжко нашим виборцям голосувати на людину, котра прилюдно голосить атеїзм. Необхідність — при слідуючих виборах проголосити нашу лісту.

В краю велике незадоволення з УНДО за кандидатури.

Журих мене на будуче відношення до о. Галущинського. Ех, якби нам придався світський орган!

Думаю (доказу нема), що о. Галущинський спробує вхати брата Михайла як редактора до „Поступу”, значить: відобрати його з рук п. Івана Гладилевича (через що орган ставби хаотичний!). Як боронитися? Чи говорити про се єпископови Коциловському? Він не конче любить о. Галущинського). Все те тяжить на мені! І то дуже. Але контракт забезпечує „Нову Зорю” в моїх руках мінімум на два роки. Що буде далі, побачимо.

„Гетьман” і т.д. пишу все великою буквою в „Новій Зорі” — се вже коректори винні, коли інакше вийде. Там стиск у друкарні...

Є надія на створення тут філії друкарні ЧСВВ, на що я дуже налягаю.

Митрополит ще не виїхав, бо приготується на довшу подорож до Англії, Франції, Італії і т. д.

Зі Станиславова очевидно встрянуть у полеміку в справі візантійства.

В Сокальщині знову дві громади перейшли на варшавське (Діонізія) православ. Хаос назріває серйозний. В Америці теж. Усе те стоїть в звязку — майже напевно. Думаю, що тут буде велика заверюха релігійна між нашими.

Вашу брошуру „Релігія і Церква” зачну друкувати, коли скінчиться один з фейлетонів. Без того трудно.

Кучабський досі не відповів.

Щиро дякую за уваги про орган і прохаю — коли здоровля дозволить — на будуче.

Тут є граф Монтрезор з жінкою.

Сердечно Вас здоровлю
Ваш О. Назарук

P.S. Ще дві цікаві й важні справи.

Вчора був у мене знову відомий Вам співробітник „Діла” (рівночасно були й граф Монтрезор, проф. Томашівський, Іван Кревецький, Іван Гладилевич, музик Кудрик, ще якийсь пан вперше — так, що я доволі втомлений сьогодні, бо мусів в окремих кімнатах переговорити з кожною з тих „груп” українських). Отже той співробітник єсть рівночасно репортером зі судової салі, де тепер йде процес шпівнів 17-тки. Він каже: 1) від хвилі коли „Діло” друкує докладно звіти з того шпівнського процесу, є численні замовлення зі всіх міст Галичини і то хоч спізнені, а все жадають від початку процесу. Вносить: що та шпівнська організація має своїх людей скрізь і що багато наших родин живе з того. . . 2) він представляє в „Ділі” справу, як єсть, що се процес шпівнів. На те позавчера запросили його знайомі на вечерю — і при вечері загрозили йому, що як не буде писати, що се організація „для української ідеї”, то буде з ним зле. Він, чоловік твердий, відповів їм, що напише по процесі ще статтю, що се шпівнська організація і що вона деправує молодь. На те вони: „Памятайте, що в ній є люде, котрим все одно”.

В звязку з тим звертаю Вашу увагу на „Розбудову Нації” число 1, Рік I, орган Проводу Українських Націоналістів. Се очевидно орган тої шпівнської організації за німецькі гроші. Головний його теоретик інж. Д. Андрівський (гляди як характеризує Гетьманців на стор. 9). Зміст такий: Всі центри і всі партії нездалі. Провід націоналістичний творить новий центр політичний, котрому всі мають підлягати. Ніхто того проводу не годен зрозуміти, хто не має його психіки. Всі, що його не зрозуміють, се трупи. Провадити націю можуть лише ті, що в огні були (пропаг. наполеонізму). При кінці стаття такого, що був в огні, Є. Кововальця, чоловіка спритного, а його весь край знає, що він шеф німецької розвідки в Польщі.

Прошу про Вашу опінію: 1) Чи вже тепер вдарити сю „теорію” (а можна се чудово зробити! Стаття Д. Андрівського прекрасно надається, щоб їх бити глумом), 2) Чи писати виразно, що шпівнські агентури не можуть бути проводом нації, хочби не знати в яким „огні були”? (Прийшов Іван Гладилевич і каже, що: а) подібно як з тим співробітником „Діла” роблять ті пани з иншими, при чім „націоналізм” стає однозначним з приналежністю до шпівнських груп, б) Що вони ще такі сильні, що якби ми тепер зачали їх поборювати, то булоби зле з нами).

Ще одна річ: Щойно прийшла почта з Америки — преса. Друге число „Січи” дуже добре. Звертаю увагу, як ростуть доми

Січей у Канаді. Прийшов і орган Л. Цегельського, число 14 „Українського Вістника” з 12. І. 1928. На вступі стаття „Рецедива москвофільства”, звернена очевидно проти нас, гетьманців (хоч не каже виразно) — і то як!... „оферують Україну” на наложницю Москві, се „політична проституція”, — потім як Вільгельм приймав Гетьмана — і т. п. „сильні слова”. „Ратує” п. Цегельський „націю” перед нами. Думаю, що посередною відповідю буде йому стаття в „Новій Зорі” під заг. „По десяти літах” (писав проф. Томашівський, добра на мою думку, прошу о опінію Вашу). Чи післати Вам „Український Вістник” для відповіді? Думаю, що придаласяб.

P.S. Листа з 18. І. читав я отсе знову.

1. Годжуся, що не треба непотрібно дразнити ворогів, значить тепер УНДО.

2. В реченню: „Чому не притягнете блище до співробітництва С — а того, з яким я познайомився в Б.” — не можу додуматися, хто се такий.

3. Не маю ще змоги навязати з Волиняками. Пришліть хоч одну адресу. Тоді помалу піде. Я жив на Волині в часі війни, але від тоді все вже, Бог зна як, змінилося!

4. До боротьби проти „Ради” й „Української Ниви” вже збираю матеріяли.

5. В питанню: „льояльність се не угодовість” пишете: Як ще чого не розумієте, пишіть. Дійсно не розумію. Напр. вибрали ми (консервативна партія) послів і домагаємося у Варшаві прим. автономії. Кажуть нам: Підпишіть, як сталося, що уважаєте, що Україна з Польщею во віки вічні вжуться, і за себе се робите і за внуків та правнуків — *równi z równymi* і т. д. *Polska, Ruś i Litwa* і т. д. — а даємо вам от таку то автономію. . .

Quid iuris? Чи ждати аж поки Архангел Михаїл затрубить, щоб іти на Йосафатову долину, чи підписувати, хоч автономія і не вдоволяє? Або чи прим. за університет — голосувати за бюджетом? Чи ждати? І доки? — О. Н.

139

4. лютого 1928.

Високо Поважаний і Дорогий Пане После!

Ваша картка з 31. І., в котрій питаєте про лист з 18. І., прийшла так само як згаданий лист. Я відповів Вам на листа коротко. Докладніше як упораюся з американською кореспонденцією. В

Шікагу діються очевидно глупі речі. Завтра неділя і я виготовлю туди листи, а Вам перешлю для перегляду. Адміністрації „Нової Зорі” я переказав, щоб висилали правильно.

Я ще виходити з дому не можу, бо хорую. В понеділок вишлю Вам більшого листа.

Щиро здоровлю
О. Назарук

P.S. Від Кучабського ніякої відповіді. Від проф. Дорошенка ніякої статті, по рецензії.

140

У Львові, 6. лютого 1928.

Високо Поважаний і Дорогий Пане После!

1. Наперед справа американських і канадійських Січей: З залучених листів з Вінніпегу (писав їх молодий і дуже інтелігентний сотник Ісаїв, уже там вихований) зорієнтується, в чім річ. Моя відповідь Ісаїву і мій лист до головного отамана д-ра С. Григнєвського зорієнтує Вас у моїх поглядах на ту доволі замотану справу (замотана вона: а) інтригами В. Біберовича і канадійського Курдидика, б) амбітністю й непоінформованістю та легкою запальністю головного отамана, в) абсолютним незнанням справ уроженця Канади о. Бартмана, котрому перевернули в голові передчасні достоїнства, г) мабуть чужими впливами, котрі вживають Бартмана і Курдидика щоб розсадити нашу організацію січову).

Пропоную: 1. Лист мій до головного отамана тут залучений перебити на машині на всякий випадок в двох екземплярах. Один екземпляр післати Гетьманській Централі, один прислати мені разом з оригіналом по можности скоро для висилки відси. Уваги евентуальні (Ваші) можу ще йому дописати.

2. Лист до Ісаїва (адреса на ньому) вислати йому просто від Вас, то є через п. Кочубея, по можности скоро й евентуально з замітками Гетьманського Центру.

3. Тиждень по висилці мені, то є по звороті листа головному отаманові, написати до нього від Гетьманського Центру, що він переступив компетенцію Шікагської Централі і свою, касуючи фактично основу існування Канадійської Централі, котрій Гетьманський Центр дав автономію — і хай дасть пояснення в тій справі та й цофне свій розпорядок.

4. Канадійській Централі написати від Гетьманського Центру, що вона має автономію й повинна далі урядувати, а її ав-

тономія пошириться, коли всіе удержатися й оснувати свій орган.

(П. Справи галицькі) :

1. „Поступ” всеціло може бути редагований в душі гетьманським. Треба тільки, щоб від наших приходили статті в такім душі (а їх мало приходить).

2. „Нова Зоря”, як бачите з числа 8 з 5 с.м. мусить числитися з кругами строго католицькими, котрі її фінансують. Стаття в тім числі на переді, передана мені в імени тих кругів, доволі виразно осуджує моє оглядне становище, заняте в справі візантійства. І на се я не маю ради, ні змоги опертися, хіба покинути редакцію. Биминою все те тим, що зазначую, що „стаття надіслана”, значить — не редакційна. Думаю, що полеміки зі статтею в сім числі не зможу помістити ніякої. Поза тим, то єсть поза питаннями строго католицькими, маю свободну руку й що раз дальше її матиму. Напр. (се все, весь лист довірочний!) недавно одержав я від станиславівського владики устне уповноваження через одного тамошного каноніка до всяких політичних переговорів, евентуально потрібних, з тутейшими партіями в справі виборів, кандидатів і т. п. (Наразі нема про що переговорювати, хай до кінця компромітуються всякі УНДО — думаю). Се свідчить, що на будуче наш вплив тут ростиме і то доволі скоро. Сподіваюся до року досягнути доволі сильний вплив і на популярний орган „Правду”, котра вже перевисшила передплатниками, всі иньші галицькі популярні видання і друкує 4.000 примірників (большевики друкують і по 17.000, в друкарні „Наукового Т-ва ім. Шевченка”, але все те даром розсилають).

Майже напевно можу сказати, що тут у боротьбі між кругами, що гуртуються коло митрополита (візантійство) і кругами, коло двох иньших владик — програють митрополичі круги: бо рік у рік виходять зі Станислава і Перемишля безженні священники наші, котрі в силі жертвувати: а) більше праці й запалу в роботі, б) більше гроша для своєї католицької ідеї, ніж жонаті для візантійської. Зрештою й у львівській семінарії, митрополит мусітиме згодом завести целібат, бо через брак його Львівська дієцезія стоїть найслабше. До того з Риму приходять раз-у-раз нові наші сили, науково вишколені і предестиновані на провідні місця. З тим усім треба рахуватися в наших державних справах. Добре, що дух у „римщуків” сильно гетьманський; на доказ залучаю листа. Прошу його переслати п. Гетьманові. Все те поступатиме. Уважаю за річ певну, що уніятська Церква скорше або пізніше

перейде сокальський кордон і піде далі, хіба, що уряд соціалістичний розсадивби її тут, у Галичині, на кілька частин. Та й тоді вона ще булаб — силою.

3. З того і з інших позначок ясно, що тут треба творити політичну консервативну (нашу) партію, котра моглаб виступити вже при слідуючих виборах за 5 літ. Дуже важна річ — її програма конкретна і тактика (бо ідеологію маємо в Ваших „Листах”), передусім агітаційна, напр. питання, яке раз-у-раз підносять: „Що у нас треба консервувати”? За листа в сій справі був би я Вам дуже вдячний. Тай не тільки я!

4. Шкода, що Ви не подали мені адреси Лебідя Юрчика, або яких 2-3 інших наших людей на Волині, котрих можнаб запросити до „Нової Зорі” ізза контракту на будуче.

Щиро Вас здоровлю
Осип Назарук

141

Львів, 11. лютого 1928.
Субота веч.

Високо Поважаний і Дорогий Пане После!

1) Щойно прийшов Ваш лист з 9 с. м. Щиро дякую. Почта ходить очевидно правильно і не крадуть уже листів, хоч, як залявив передсідник суду процесу 17-тки, фотографують підозрілі листи перед відданнєм. Думаю, що наші листи зовсім не звертають уваги. Але на всякий випадок раджу з заду на коверті ліпити хоч якийсь значок як я се роблю, а то щоб переконатися, чи відкривають.

2) Тут покищо така симбіоза, що прим. д-р В. Охримович є в головних управах УНДО й УХО, бо одна організація політична, друга ні. Значить — М. Галушинський оставшись в УНДО, може вступити в УХО. Але його вхід до нас був би просто компромітацією, тому я абсолютно не пристану на се. Здається, що проти моєї волі не зможуть мені його накинути і діло тільки в натягнених відносинах відколи я спротивився.

3) Весь Ваш лист читаю, як завжди, зовсім добре.

4) Вповні поділяю Вашу думку про значінне організації. Вона твориться і кріпне, але дуже помалу.

5) Таксамо годжуся з Вашим поглядом що до лояльності супроти держави, але не угодовости, бо відчуваю, що се добре. Особливо промовив мені образ дівки, до котрої не залицяються. Що правда, одначе, не розумію ще різниці між тими поняттями

(льояльність і неугодовість) — видається мені, що се Naarspaltetei, теоретизуваннє. Та практика покаже.

6) І Хмельницький і Петро В. могли кого будь поставити на місце усунених: ми ж тепер не маємо кого поставити в Америці на місце Гриневецького. Се факт. Si duo faciunt idem, non est idem.

7) Про візантинізм і католицизм треба буде спробувати устно говорити з єпископом Станиславівським, коли виздоровію і поїду. Здається, що се чоловік простий, то є прямолінійний і щирий, але дуже мало політично вироблений. Навпаки митрополит — гнучкий і непростолінійний.

8) Панейко робить своїми статтями вже на всіх дуже прикре вражіннє. Точно таксамо говорить уже і Крипякевич (котрого Панейко заагітував). Був вчора у мене — повторяє все, що Панейко пише.

9) До редакції Przeglądu Woł. пишу зараз.

10) В тексті статей навіть німецькі цитати даю українським друком (гляди „Natur und Kultur” а 10 числі), бо інакше великі труднощі технічні на лайнотайпі: пропуски, час забирає, коректа спізняється, іритація складачів і т. п. українські приємности. Тому й польські слова передаю кирилицею.

II) 6-те число „Нової Зорі” вишле п. Ів. Гладилевич в понеділок.

12) Дотеп поміщу; добрий.

13) Кінчу, бо прийшли якраз Монтрезор і Ів. Гладилевич, а жінка йде до міста лист кинути, бо субота, інакше пішовби аж в понеділок.

14) Як Ваше здоровля? Чому не згадусте нічого?

Щиро здоровлю —
О. Назарук

(Дописки до листа):

Найсердечніше вітаю й цілую Тебе — виїзду нині до Варшави —

Твій Адам [Монтрезор]
Здоровлю щиро і бажаю всього, всього найкращого
Ваш Іван Гладилевич

142

Львів, 13. лютого 1928.

Довірно. Прошу прочитати уважно до кінця.

Високо Поважаний і Дорогий Пане После!

Щойно прийшов Ваш, для мене дійсно цінний, лист з 10 с. м.

452

Відповідаю зараз-же:

1. Вас непотрібно беруть побоювання, що праця моя тут буде схиблена. Вона буде ведена до кінця в порозумінню з Гетьманським Центром і тільки тоді булаби схиблена, коли Центр схибивби.

2. Ви не обдумали закиду, пишучи, що вчора „найкращим” органом була у мене „Хліборобська Україна”, сьогодні католицький „Поступ”, а завтра може бути якась угодова ідея, згідно не знаєте всіх „періпетій” звязаних з тими оповістками про „Хліборобську Україну” і „Поступ”. Ось вони: I). „Хліборобська Україна” була і єсть найкращим органом, а про „Поступ” подав я таку оповістку виключно тому і виключно остільки, чому й оскільки він передає те, що було в „Хліборобській Україні”, II). В оповістці, яку я вислав, була мова про „журнал”, не орган — для протиставлення донцівському ЛНВ. „Орган” уже тому не могло бути, що прецінь я бувби таким способом робив рекляму, колиб реклямував, тільки свій орган, то є той, який маю як редактор сам у руках. Але о. Теодорович (очевидно думаючи, що американська публіка не розбирає слова „журнал”) змінив на „орган”, III). — (формальне): „Хліборобська Україна” не виходить тепер, IV). Що до католицької пропаганди в „Поступі”, яка там була, то я помалу переконую і Гладиловича (вже переконаний) і навіть о. Галуцинського, що той орган треба віддати для цілей світських, державницьких.

3. „Целібат” — „Університет” — „Мишуга”, котрими я, по Вашій думці, непотрібно „захоплююся”. Думаю так: Життя не складається з теорем, але і з теорем і з практичних річей: „не тільки словом Божим живе чоловік, але і хлібом”, щоб переповісти в другий бік Христові слова, слухні на обидва боки, „на лице і на виворіть”.

Конкретно: а). Колиб Ви бачили були в Америці й Канаді величні — дійсно величні — палати, які (в Монтреалю, Квебеку, біля Ніягара Фолс, Вінніпегу, Шікагу, Філядельфії, Нью Йорку і т. д. без кінця) виставило безженне духовенство і колиб побачили ведені ним інституції та людей у них, а рівночасно придивилися нашим блукаючим масам і попівським практикам (напр. як жінка — шлюбна, нашого священика влітає в часі проповіді мужа до церкви і кричить: „Не слухайте того драба, він щойно вернув від к. ви!” — випадок в Акрон, Огайо!) — то думаю, булиб також захоплені целібатом, та инакше настроєні до його противенства, б). „Університет” — річ дуже потрібна, бо без обробки прим. історії фаховими людьми, котрі мають варстат до того потрібний і семінарі й бібліотеки і життя можуть тому присвя-

тити, годі написати навіть путню статтю про публичне життя і змагання. Адже таких як Ви одиниць, котрі без професури, можуть давати такі речі, як дали Ви в Вашій „Україні на переломі”, не продукує ніяка нація так собі, що пару рочків, „на потіху масам”. Пересічна маса інтелігентів необхідно потребує варстатів, звязаних з університетом, інакше в сучасних обставинах заливає її чужа психіка й чужа ідеологія. Се ж факт! Але не єсть згідне з дійсністю, немовби я „захоплювався” університетом, або чим небудь иншим до тої міри, щоби сим речам посвятити постійну думку про державу в нашім розумінню, в). Мишуга і рух який він розпочав, чисто приватно-бизнесовий (іzza камянички, яку єпископ Богачевський забрав його плянованому тестеві, а яку Мишуга сподівався одержати в посагу) розбивав усе наше життя в Америці, на котрім то терені я тоді працював, розбивав також нашу січову організацію. Легковажити той його рух було неможливо, бо бувби нам розбив весь ґрунт під ногами, то значить просто унеможливив екзистенцію „Січі”. Треба було вести боротьбу проти нього! А що ніякий публіцист під сонцем, а тим самим і я, не в силі вести ніякої боротьби, коли нею не захопитися, тож і я захопився нею. Але знов же не так, щоб забути за нею нашої ціли. Коли Ви думаете, що було інакше, прошу дуже подати на те докази, факти. Я рішучо не ображуся такою справою, а вже ніяким чином не ображуюсь Вашими вказівками і критиками, знаючи від літ Вашу щирість, але й Вашу вдачу.

Якраз прийшла Ваша картка з 11. лютого. Дорогий Пане После! Вона вся і наскрізь овоч подратовання та іритації й тим робить вражіння абсолютно безпідставної: І. Самі ж пишете, що стаття проф. Томашівського прекрасна. А що в ній тільки критика, значить розгляд, а нічого позитивного нема, — то як же — ради Бога скажіть — у статті, котра й так за довга на наш формат, але в котрій шкода було пропустити щонебудь, бо се есенція думок думаючої, хай і виключно аналітично, людини, — можна було додавати ще другу хоч так завелику частину про будову, щоб було щось позитивне?! Навіть колиб її автор (а се чисто аналітичний, не синтетичний ум!) був здібний додати таку частину статті, то я, як редактор, сказавби йому: „Будьте ласкаві написати окремо на ту тему, дуже радо поміщу”. Але й позитивне там єсть, а саме ствердження що з розвалом Гетьманщини розвалили Українці весь свій державний дорібок.

Чи Ви серіозно думаете, що сего за мало на ту статтю? Так бодай скажіть, чому? Але возьміть притім під увагу довжину стат-

ті і короткість формату газети, бо без того всякі аргументи будуть слабші.

І мала буква „г” в слові Гетьман, Гетьманство стане згодом велика — напевно — я вже писав Вам про це що сталося. Але відразу, коли до того я ще не виходжу з кімнати ось уже пів року і просто зданий на точність Українців (а Ви повинні знати, що се значить!) у приходженню до мене, уважалиб мене варятом, колиб я зачав натискати на сю справу. Маю рішучо ще важніші, а радше пильніші речі, ніж людям вихованим у недбальстві і то крайнім (скрипт давали мені такий недбалий, що я абсолютно читати його не міг, до того так помішаний, що ні кінця, ні початку, без пагінації, без сенсу; я ж сам звертав Вашу увагу на новинки, але я вже частинно неодно змінив) вияснювати ще раз і ще раз, що повага до чогось вимагає писання великою буквою: на те треба, щоб вони мали ту повагу, бо без того вони все забуватимуть те. Дійсно забуватимуть. Та ніде правди діти: ті люде з черні, що пишуть і в коректі перепускають, або і справляють „Гетьманство” через мале „г” — все таки пишуть вже (під Вашим впливом і по часті моїм) про те Гетьманство, і то пишуть зовсім не зле, коли від людей, що не вийшли з черні, поза Вами і ще двома, годі дїждатися, щоби взагалі щось написали про Гетьманство до газет. Від літ прохаю, щоб писали хоч раз на пів року до „Січі”, котрої шпальти ждуть на такі статті. Від коли я тут, у краю, прохаю, щоб до „Поступу” щось дали, хоч коротке, хоч раз на пів року. Чи дає що хто? За весь час еміграції Сергій Михайлович Шемет написав одну статтейку до „Січі” (добру). Правда, чи ні? Сим я також не обурююсь на Вас за звертання мені уваги на ту малу букву, але думаю, що добре булоб, якби Ви могли з успіхом (бо у мене буде згодом успіх) звернути увагу і тим, що взагалі нічого не пишуть про Гетьманство.

4. Всі Ваші вирїзки будуть використані. З одної я вже зробив передовицю в 6. числі „Нової Зорі” з 29. І. с. м. Коли досі не використано всього, то з переважання працею. Даю Вам чесне слово, що до сеї пори, то є за півтора місяця весь огляд преси роблю сам, хоч іще 30. грудня 1927 р. розділив я всю пресу між співробітників (є їх шість!) по титулам і матеріям! Казав виписати, що котрий має читати і подавати зміст. Досі ніже одної лінійки не дав ніхто до огляду преси! Не зі злости, бо роблять інші речі (які стоять), а просто не мають практики ніякої. А такий Бать, про котрого пишете, що він порядний (в що не сумніваюся), досі не зареагував на подані теми! Хочби написав: „Поцілуйте мене в ніс”. А й то ні. Зате сьогодні прийшов від

нього лист, щоб йому вислати платню за половину лютого. Серюзно!*) Точнісенко зголошуються по платню і всі иньші... Все те, розуміється, буде основно викорінене, і аж тоді, коли се наступить, можна буде слушно іритуватися на мене за невикористання всіх вирізків (о котрі далі дуже Вас прохаю, мимо Вашої іритації, бо я не в силі й "Czas-y" читати все).

5. Зміст статті Дмовського про самостійність і витревалість думки політичної не єсть ніяким мишугізмом, хоч Дмовський сам—мишугіст. Але як у Мишуги не все глупе (напр., їсть же він обід, як иньші люде), так і в Дмовського не все мишугістичне. Дуже бувби я Вам вдячний, якби Ви звернули мені увагу на те, що в тім змісті статті Дмовського мишугістичне. Особливо потрібним уважав поміщення змісту тої статті біля наших мишугізмів у тім же числі! Навіть коли се мишугізм, то мишугізм — мишугізмови нерівний. Але в тій статті мишугізму не бачу і буду, як сказано, вдячний, якщо Ви повчите мене в чомусь іншому. Пишу се зовсім поважно, без тіни іронії.

6. Найважніше з Вашої картки: Пишете: „Вчора післав я Вам листа, якого сьогодні дуже жалую. Не тому, щоб він фактично був невірний, а тому, що так різко брати до серця українські**) справи і мучити ними Вас і себе — не варто. Нікуди його, прошу, не посилайте”, і т. д.

Дорогий Пане После! Ваше все листування зі мною збережене і буде колись видане аж до останної картки. І що ж можуть подумати собі читачі, виховані (без їх вини!) в хаосі, страшнім хаосі, коли таке прочитають? „Не варто брати до серця українські справи”? Ну, а якже? Чи так повинен писати чоловік, що сім літ працював над одною книжкою для прояснення українських справ? І ізза чого? Ізза того, що крайно перетяжений редактор якогось органу, котрий то редактор повідомляв уже Вас, як він перетяжений, не вспів (і ще не зараз вспів) упорядкувати навалу праці, листування, вирізків, розмов і коректи з малою буквою „г”... ?...

Значить — „зложенне булави-пера”, котре Вам дав Бог і ви-

*) Його стягає сюди о. Галуцинський на адміністратора „Нової Зорі”. Дуже боюся, що коли той порядний чоловік буде такий точний в адміністрації, як був у редакції, то я мусітиму отверто виступити проти і жадати усунення. Та побачимо!

**) А якими ж „варто” мучити себе й иньших?... Щось таке як про справи Непалю і Бутану... Я розумівби, якби Ви в нервозності сказали, що ніякими справами не варто і т. д.

робила Ваша праця? Так легко складаєте? І чому? Ну, скажіть чому? Чи ж я відкидаю Ваші уваги? Чи ж тоді стораз скорше не мавби права зложити свого пера я? Серед яких труднощів доводиться мені працювати, нехай Вам покаже от сей факт між тисячами (буквально, між безліччю) інших, бо ж рахувати їх годі!: Молодий і дуже симпатичний наш однодумець Іван Гладилевич приходить вчора і приносить статті замість церковного огляду, зложених з дрібниць. Статтей тих не треба, огляду треба. „Чому ж Ви принесли статті?” — питаю. Відповідає уражений дразливо: „Бо п. Гайдук (котрий ломить число) пропускає мою працю” (а — значить — статтей уже не пропустить, бо годі). Тимчасом статтей про те зовсім не треба. Толкую йому, як можу, що коли при „ломці” остається щось, бо не влезить, тоді не лише пару дрібниць, уже вилитих в олові, але буває, що й цілі шпальти лишаються, а потім як уже застарілі, знову ідуть на олово, без ужитку. І на те нема ради. Та досі не приніс огляду, хоч завтра має бути ломка числа! І се ще дійсно симпатичний співробітник! Але всі Українці страшно дразливі, а Ви, Дорогий Пане После, до найдразливіщих належите.

Другий приклад української дразливості (з безлічі інших!): Пан Гайдук, зрештою виїмково солідний співробітник, приходить зі скаргою, що не знає, чи вистарчить фейлстону проф. Томашівського про „Митрополита Петра”. — То подивіться, кажу, в друкарні як стоїть справа. — Коли годі там приступити, бо складачі дуже заняті і злющі, коли їм перекидати скрипти, розібрані до роботи. — То пішліть до проф. Томашівського, щоб на всякий випадок дав більше скрипту, хай лежить! — Коли нема кого післати, бо то далеко. — Таж Гладилевич живе в сусідній кам'яниці! — Коли я його рідко бачу. — Так чому ж не оставите Гладилевичеві записки на його столі в редакції? — Та бо проф. Томашівський не нумерує сторінок і так не будемо знати, чи досить скрипту! — Так чому ж Ви не сказали досі п. Гладилевичеві, щоб беручи від проф. Томашівського скрипти сам понумерував сторінки при нім? (Все те в поіритуванні, причім навіть солідний Українець ніколи не бачить ніякої причини хаосу в собі, тільки все в інших).

(Спеціально довірочно!)

А який дразливий проф. Томашівський! Вчора три годині тривала дискусія з ним над проєктом його контракту що його він предложив на письмі (бо дістав піврічну відпустку і став співробітником „Нової Зорі”). Головно йшло о його домагання, що він сам вибирає теми — що очевидно річ неможлива до принят-

тя, хоч який він добрий критик і аналітик. Бо тоді повсталиби дві редакції в одній, а се виключає всяке поняття редакції. Точка за точкою так ішла! Нарешті я щасливо якось сконципував з ним на письмі той контракт (від 1. марта зачинає працювати). Можете Собі уявити, яка дразлива була ще того ж дня розмова з о. Галущинським, котрому я свого часу відмовив прийняття до редакції його брата, подаючи за аргумент, що з його братом будуть зударити та що він „за поважний” чоловік до такої праці. Але й се якось перейшло. „Все минає”. Розуміється, очікую цілого ряду зударів з проф. Томашівським в часі праці. До того всего я хорий і то так, що за 14 днів процент цукру, як виказує аналіза, підскочив десятикратно (був уже дуже малий процент). З тих і багатьох інших причин може не здивуєтесь, коли я пишу Вам те, що пишу. А пишу вже цілий день сього листа (при встрікуваннях інсуліни і т. д.), бо хочу з Вами виговоритись.

Так скінчив я з карткою Вашою і вертаюся до листа Вашого.

7. Панейко — на мою думку — не „свідомо бреше”, як Ви пишете, тільки не знає Бісмарка, а як типовий публіцист, котрий мусить більшу частину життя писати про все (і про те, чого не має змоги знати), привик писати з самопевністю і про те, чого не міг пізнати. Тим він різниться прим. від Вас. Годжуся вповні з Вами, що Бісмарк лиш засоби міняв (тай то досить рідко!), а не ціль.

8. Думаю, що основно помиляєтесь, припускаючи, що й у мене єсть бажання все нових „забавочок”. Я, навіть будучи радикалом, сидів у тій партії з консервативности (привички), хоч уже не смакувала мені „основно”, „радикально”.

9. Образок з негром і священною коровою знаменитий і правдивий. Але негрови, коли він покинувби боротись за головну ціль самостійність, і побіг битися за корову, все таки менше можна дивуватися, ніж якби щось подібне зробив білий пан, покинув боротися за те, за що положив найлуччі свої сили і пошкандибав Бог зна куди й за чим, чи радше „так собі” — людей змішати. . . Оце бувби образок.

10. Всі Ваші виводи в справі безвиглядности угоди промовляють мені до переконання. Задля того лист Ваш буде тут скопійований на машині п. Іваном Гладиловичем і один примірник звернений Вам. А Ви, як уважаєте вказаним, скажіть, будь ласка, скопійовати отсеї мій лист,*) може колись придасться на науку „білим панам”, щоб були менше дразливі, хоч за 100 літ, бо ті,

*) В тім випадку прохаю теж о копію!

що тепер живуть, повмірають вже крайно дразливими, — хоч во істину шкода їх і їх нервів!

Кінчу, бо я втомився, хоч маю ще досить до Вас справ.

Прошу: а) Читати мій лист з такою прихильністю до мене, з якою я читав Ваш і Вашу картку.

б) Присилати дальше вирізки з “Czas-y” і т. д. Ви ж газет не складаєте, а мені ті вирізки потрібні.

в) Повірте мені, що коли я далі контраргументую Вам у справі угоди, то роблю се на те, щоб видобути від Вас аргументи, потрібні тут до боротьби на будуче і в краю і в нутрі редакції. Конкретні проблеми ще предложу Вам, як що Ви серіозно не погнівалися.

Щиро Вас здоровлю
Ваш — Осип Назарук

P.S. 14. II. Якраз прийшов через п. Кочубея кольосальний звіт п. Босого з Канади! Яку ж масу пише той чоловік! Страшна ся маса. . .

До Волошиновського напишу аж завтра, бо годі було скоріше.

Від проф. Дорошенка єсть вже прихильна відповідь і брошура німецька. Від Кучабського ні слуху.

Звіт Босого прийшов з проломаними печатками, на тім картка: „Wolna od należytości celnuch”. Дата в Берліні 11. II., дата печатки у Львові 13. II. Мабуть не мали часу читати. — О.Н.

143

20. лютого 1928.

Високо Поважаний і Дорогий Пане После!

Прийшла Ваша картка з 17 с. м. і дуже мене втішила, що Ви не зіритувалися моїм, може й загострим, листом. Думаю, що всякі непорозуміння тою карткою вирівнані. Вашого попереднього листа все ж таки шкода нищити, бо в нім є й дуже гарні та зовсім не дотикаючі мене думки.

Рівночасно пишу сьогодні листа до п. Кочубея про відносини в Америці між нашими людьми. Якщо цікавиться тим — він Вам певно перешле, а як ні, то пригадайте йому. — Я дуже занятий. — Що скажете на першу літературну критику Заїкіна про О. Кобилянську в „Новій Зорі”? Думаю, що делікатна і досить добра. — Коли випадком маєте у Себе програму Німецької Християнсько-Соціальної Партії, будь ласка прислати її мені. Але спеціаль-

но не шукайте за нею, я вже її роздобуду якось. — Що читаєте? Я кінчу Spengler-а, та мало єсть часу на читання.

Дуже щиро желаю Вам здоровля
Ваш О. Назарук

144

У Львові, 5. березня 1928.

Високо Поважаний і Дорогий Пане После!

1) Копію Вашого листа до Ради Присяжних нашої Організації з 29. січня з додатком з 20. лютого я уважно перечитав і вповні з Вами погоджуюсь у всім,*) особливо ж з місцем, що необхідне очищення організації, коли такі в ній прояви; бо на еміграції вся сила наша в чистоті ідеології, а не в кількості людей. Коли ж деякі люде просто каламутять чистоту, то нема иньшої ради, як попросити їх, щоб вийшли й робили собі те поза організацією. На всякий випадок Ви не повинні їм вступатися з місця і з дороги!! Кілько Вам Бог життя ще дасть, тільки дасть: видержіть на становищі до кінця. Нехай хоч слава останеться, що був твердий і чистий чоловік на чолі того руху і видержав до кінця.

Не відписував я Вам зараз на цього листа, чи копію, з двох причин: 1) З мене вицідили доволі крови на якісь проби хемічні і я чувся сильно ослаблений, 2) Мав доволі роботи.

Та добре, що пождав, бо зайшла ще одна обставина, котра мені дуже релєфно вияснила Ваше письмо з 29. І., бо до тої обставини я думав, що Ваше письмо теоретичне.

Тут прошу Вас про одно: взяти Собі в руку Тому Кемпійського, а як не маєте, то пригадати Собі його чудові виводи про суєту людських діл серед котрих ми, одначе, на мою думку, обов'язані вистояти. Діло в тім, Дорогий Пане После, що хочу Вам описати доволі прикру річ і дуже хочу, щоб у Вас не проявилася відразу *ropędliwość*, про яку Самі згадували, та й тому прохаю, не вирішувати нічого на скору руку, і по можности порозумітися зі мною перед рішенням Вашим та вислухати мене.

Діло ось в чім:

2) В суботу 3. березня прийшов до мене проф. С. Томашівський, котрий вернувся з Берліна. Як Вам відомо (бо я через п. Кочубея переслав Вам довірочно відпис контракту з п. Томашівсь-

*) Про се я зараз повідомлю п. Кочубея рекомендованим листом.

¹ Цього контракту я не одержав. [Заввага В. Липинського].

ким¹, з проф. Томашівським договорився я в справі співробітництва. Отже перші його слова були:

„Не знаю, чи будемо могли разом працювати на умовлених засадах. Мабуть прийдеться робити нову умову”. — „Що сталося?” — питаю. На те він: — „Був я в Берліні. Мене запрошено на вечеру до п. Гетьмана. Пан Гетьман дуже інтересувався „Новою Зорею” і консервативною групою, котра тут твориться. Потому Кочубей просив мене окремо на розмову. Він висказав незадоволення, що „Нова Зоря” занадто католицька (тут я перервав і сказав: „Се й мені висказував, але я відповів, що тут мови нема про якоесь інакше становище”). Друга річ ще гірша. Я зміркував, що вони там рахують на те, що через Вас матимуть вплив політичний. Я дав Кочубевви до пізнання, в яке трудне становище можуть вманеврувати редактора і запитав, що ж вони за те можуть дати, маючи на увазі їх моральну поміч. На те Кочубей: Можемо Вам давати і статті і дамо гроші. . . Се мене заскочило. Ви знаєте — каже проф. Томашівський — що я державний урядовець (розуміється, польський) і тому запитую Вас, яке Ваше відношення до того всего і що Ви взагалі на те кажете. (Се зміст його довгих виводів).

На те я приблизно відповів йому так:

„Я гетьманець і Династія для мене справа sacro-sancta, хочби вона не знати які помилки робила. Інша річ уряд. Про якісь гроші я вперше чую, що відтам можуть бути, досі думав я, що вони живуть у біді. Я в життю ніяких грошей, хоч трохи підозрілих, не брав і не возьму ніколи. Легко додуматися, що гроші, про які говорив п. Кочубей, моглиб бути тільки німецькі; (проф. Томашівський: „Від коли Гренер в уряді. . . замість УНДО-ви, давалиб сюди” . . .). Додумуюся й дуже дивуюся, що п. Кочубей міг щось подібне припустити. Тепер розумію вже одного листа Липинського, котрий я перше уважав теоретичним.¹⁾ Можу Вас лише впевнити, що Липинський ще єсть головою Гетьманської Організації, що він стоїть абсолютно на становищі чистоти гетьманського центру й незалежності від усяких посторонніх грошей, що він зріксяб зараз головства, колиб там було щось не так і що колиб він зрікся, я тоді також стаю опозицією Його Величності, то є опозицією до уряду гетьманського, бо саму Династію виймаю зпід усякої дискусії”.

Тим він задоволівся. Оповів мені ще, що був з поворотом

¹⁾ О Воже! Дійсно краще нічого, нікому ніколи не писати! Це він про мій лист до Ради Присяжних! [Заввага В. Липинського].

у Варшаві й говорив з д-ром Р. Смаль-Стоцьким (відомим пед-агогом), котрий заявив йому, що „Нової Зорі” ще не бачив, але думає, що супроти мого здеклярованого гетьманського становища буде се гетьманський орган. На те д-р С. Томашівський переконував його, що хоч я гетьманець, але як редактор буду відповідно вести орган, призначений до цілей католицьких і консервативних на сім ґрунті.

Се було в суботу. А вчора, в неділю по полудни, приніс д-р Томашівський свою першу працю до друку: „Політичний Огляд”. В нім був розділ під заг. „Політичний процес 17-ти” („політичний” у лапках), в котрім став на слухнім становищі, що се не є політичний процес. Я згодився з ним у тім, тільки зажадав скреслення „лапок”, бо ми весь час писали „політичний” без лапок і я думаю щойно по скінченню процесу написати статтю, в котрій викажу: 1) Що тло процесу політичне, бо курс неприпинання української інтелігентської молоді до урядів пхас її на жертви криміналів, 2) Що молодь вступає на кепські шляхи з мотивів ідеалістичних і потому запізно бачить, куди зайшла: до злочинів безцільних.

На те він, що я не погоджуюся з ним мериторично. На те я: Підпишіть ту статтю, а я додам замітку від Редакції. Він — ні!*) Прийшло до прикрої дискусії в присутности о. Галущинського, котрий в ході розмови вийшов. Він: „Я бачу, що ми співробітничати не можемо!” — Я: „Те саме бачу і я”. Так ми розійшлися. При дверях (я його чемно випровожав) заявив він мені, що я не повинен був так його трактувати при третій особі. На те я сказав, що я був здивований, що він взагалі давав мені скрипт при третій особі до читання. Я перепрошував його, коли щось завинив.

Сьогодні запрошу його листовно до себе. Як не прийде, то се знак, що зносини абсолютно розбиті.

Річ ясна, що дразливість його при описі процесу шпівнів, котрим закидають німецькі гроші, коріниться в тім, що йому сказав п. Кочубей про гроші. Я не дивуюся проф. Томашівському, але дуже дивуюся п. Кочубеві.

Моя думка така:

Вже само оферування грошей викликає тут розбиття. А колиб якінебудь гроші були тут комусь дійсно дані, то се булоб рівнозначне з безвиглядним затроєнням здорового організаційно-

*) Виходилоб, що в органі, котрий я редаґую, він має свободу слова, а я — ні. Чудове й одиноке! . . .

го руху бідної Галичини — і то одинокого руху, який тут ще можливий на ґрунті католицьким і консервативнім.

Вношу: 1) Ви, Дорогий Пане После, остаєтесь абсолютно твердо на своїм становищі як голова організації, бо Ваше зречення повторилоби блуд, який дораджено зробити п. Гетьманови в Києві, то є зложити булаву; тільки в ще гіршім виданню.

2) *Suaviter in modo*,*) *acriter in re*; зажадайте вияснень від п. Кочубея в справі тут представлений.

3) Поінформуйте ласкаво мене, що Вам відповіли і що Ви думаєте про се.

4) Поінформуєте мене, що робити на випадок, колиб хвороба звалила Вас так з ніг, що Ви взагалі мусілиб замовкнути (але й на той випадок Ви не повинні зложити головства! Рішучо ні! Треба вмерти на становищі).

Додам іще, що забув я вище додати: д-р С. Томашівський казав мені ще, що п. Кочубей в ході розмови дав йому до пізнання, що Ви можете уступити, що д-р С. Томашівський зрозумів зразу так, що Ви дуже фізично хорі, а тепер прихиляється до розуміння, що се можливе ізза ідейних і тактичних розходжень.

І ще одно: Чи не моглиб Ви делікатно запитати п. Кочубея, чому він не то не присилає мені, але навіть не відписує на проханья, вистаратися в Берліні програму німецької партії Центру на мій кошт. Я ж мимо навалу праці все полагаджую, що він мені пришло.

Щиро Вас здоровлю
О. Назарук

Виключно для Вас!

P.S. (Сі карточки по перечитанню прошу знищити):

1) Вже сам факт розмови — та й ще так во істину по московськи веденої розмови з д-ром С. Томашівським про інтимні справи свідчить, що п. Кочубей значно менше розумний ніж я думав на підставі Вашої рекомендації.

2) Розмова з д-ром С. Томашівським як нечленом організації про справу, якої навіть члени не знали, свідчить, що п. Кочубей ще й дуже нерозважна людина. Чому ж він бодай не запитав тут, яка наша опінія про проф. С. Томашівського?

3) Думаю, що залучений тут лист сміливо можете в оригіналі казати передати п. Кочубеєви, розуміється, з дуже делікат-

*) Підчеркую се тому, що в останних часах Ваші виступи відзначаються особливо гострим тоном і навіть роздратуваннем. Я не гніваюся на те, але — римське правило добре.

ними запитаннями від Вас — бо інакше все розбилосяб, — але передтим післати його п. Ципріяновичеві, щоб відбив на машині (заки дасть п. Кочубеєві), бо я конче потрібую відпису того листа зі зрозумілих Вам певно причин.

4) Тут в УНДО сильно риють проти мене Целевич і Зиновій Пеленський. Та ситуації не вважаю небезпечною, бо само УНДО ледве дише. Гірша буде боротьба з о. Костельником. Чи Ви читали „Ниву” за лютий? Глупий в основі і нечесний, але хитрий напад. Се перший звук балканського хаотика, вже виразно чується він загрожений. Станиславів гостро піде проти нього. А що до УНДО то ми тут постановили — на першу зачіпку бити як в бубон. Особливо Кревецький за тим, щоб відразу бити. Я спочатку противився.

Очікую від Вас відповіді й хоч загальних уваг про „Нову Зорю”, коли Ви маєте фізичну можливість зробити се.

5) Колиб гроші про які говорив п. Кочубей Томашівському були ті, які п. Гетьман вложив свого часу в німецькі банки, а які підлягли тоді ще девалюації, — то се булоб іще ніщо. Але коли се гроші прямо з гадючих фондів та й ще до того експектовані п. Кочубеєм на евентуальній основі евентуального позискання нашої групи в краю стати під диктат Німців, значить: стратити незалежність думки, то се свинство й иньшої назви нема на те.

6) Вибачте, що такі здогади родяться в голові — та годі. Зрештою, може п. С. Томашівський у хоробливій фантазії зрозумів так?

7) Коли п. Кочубей розжився аж так на гроші, що з самопевністю обіцяє фінансувати акцію в краю, — то може Ви (дуже делікатно!) звернули йому увагу, щоби звернув мені те, що брав у формі позички з Америки від мене (я додавав до 15 дол., які він заробляв як кореспондент, ще по 35 своїх впродовж місяців). Розуміється, натискати на те не треба, а вже від гетьманського центру як такого я не думаю приймати звороту, бо я й так звороту тих грошей своїх не сподівався.

Головне: Не хвилюйтеся! Я читаю тепер в оригіналі Тому Кемпійського. Лучче як у перекладах. Як не маєте, напишіть, а я Вам пішлю. *Vanitas vanitatum*.

Вплив духовних сильний: В окрузі Перемишля у соймових виборах о волос бувби впав Загайкевич. Уважаю се добрим знаком. — О.Н.

Львів, 18. квітня 1928.

Високо Поважаний После!

1. Передусім прошу ласкаво прийняти мою подяку й моєї родини за картку зі святочними желаннями.

2. Я був дійсно тяжко хорий — мав другу атаку хвороби, значно сильнішу від першої і перележав довший час у високій горячці. Було й так, що в стації хемічній сказали жінці на основі розбору, що не ручать, чи застане мене в живих, бо затроєння було значне. Зрозуміло, що в мене, в тім часі, та й ще тепер не було багато сил до полагоджування ріжних справ, між иньшим й справи Кочубей — Томашівський, ізза якої я одержав від Вас листа, який мене заболів найдужче і на який я по приході до сил буду реагувати, хоч може ще не скоро, бо чуюся далі недобре. З кінцем травня мушу їхати на клініку в Берлін, опісля в Карльсбад, інакше скінчу тут скоро життя, як кажуть лікарі.

3. Тепер спішне діло: Чи не моглиб Ви з Вашим підписом дати якнайскорше, то є відвотною поштою (коли малоб увійти до числа з 29 с. м.) хочби найкоротшу згадку про 29. квітня 1918. Коли б сей лист прийшов запізнено (я мусів би, щоб умістити в органі, мати Вашу згадку найдалі 25-го с. м., а лист, буває, йде часом 3, а часом і 4 дні), то таки прохаю, коли Вам се можливо — дати щось для „Нової Зорі” й спізнено; я зазначивби в новинці в числі з 29 с. м. що є й иньші речі про 29 квітня, та помістивби в слідуючім числі (може в розділі наука-література, або як схочете). Я просив о статейки проф. Томашівського, Д. Дорошенка і Заїкіна, але чи дадуть що, не знаю. Українці ж вони всі.

З високим поважаннєм
Д-р Осип Назарук

Львів, Підвале, 3. лютого 1930

Тому, що я все моє життє відповідав навіть найгіршому ворогові, коли з чим звернувся до мене, — відповім і Вам на Вашого листа з 29. І. ц. р., але се потриває, бо хочу Вам його також на машині писаний доставити, а я ще на машині писати не вмю.

Осип Назарук

Львів, 12 лютого 1930.

До Вп. Пана Вячеслава Липинського в Бадегу

На Ваш приватний лист з дати Бадег, 29. І. с. р., котрий я одержав 3. лютого с. р., зачав я відписувати Вам основну і довгу відповідь, котру перервала мені недуга мого сина, серед якої не було мені вже до писання.

В міжчасі появилася в 33 ч. „Діла” з 12 лютого с. р. Ваша замітка п. з. „Проти невідповідних метод у публіцистиці”, в котрій Ви мою найневиннішу примітку в 8 ч. „Нової Зорі” з 2. ІІ. с. р. — про те, що я на відповідний заклик готовий оповістити, чому і з ким з гетьманців зірвав я зносини та долучити до того інтересні і повчаючі документи, — взяли до себе в значінні вимушення.

Їдкий глум над Вашим умом тиснеться мені під перо, та я Вам заощаджу того глуму, тільки дам Вам запит, на який зовсім не потребуєте відповідати мені, лише Собі: „Чи Ви не розумієте, що людина, яка каже, що зробить щось на заклик другого, рішилася зробити се тільки тоді, коли той хтось (в данім випадку В. Л.) примусить її, зробити се?”.

Такої образи, як в тім випадку від Вас, я ще не зазнав, — і то за приречення сповнення обовязку вияснення розриву моїх взаємин з людьми (не тільки з Вами), з якими я всім серцем співробітничав, а які мені просто унеможливили співпрацю. Думаю, що по тім Вашім закиді я вже не повинен кінчити й вислати Вам того листа, який я зачав писати того ж дня, котрого одержав Ваш лист з 29. І. ц. р., а в котрім спробував схарактеризувати Вашу Особу, психіку й діяльність — гостро, але гадаю, справедливо. А не повинен я тому, бо Ви зі Своїм смішним закидом „шантажу” показалися або дуже злою людиною, або ізза стадії Вашої недуги — непочитальним. В обидвох випадках писати Вам такого листа, який я розпочав, булоб безцільно, отже глумо. Тому обмежуся тут до найконечнішого (не маючи часу на упорядкованне того, що тиснеться під перо, бо я завалений ріжними роботами):

1). На Ваше питання кому повернути 177 долярів і 43 центи, коли не зможете написати Історії України, відповідаю: На мою думку найбільше ялося переслати в тім випадку ті гроші інвалідам УГА (Української Галицької Армії) на адресу: „Дністер” у Львові, вул. Руська 20 з окремим листом. Я на Вашім місци написавби в тім листі таке: „Прошу ті гроші доставити Управі

інвалідів УГА з тим, щоб 77 дол. і 43 цен. ужито на придбання під Свят Вечір одягу для двох найбільше потребуючих інвалідів, а з оставших сто дол., 50 ужити на влаштування Свят інвалідам, а 50 розділити в готівці між тих, кому в часі святочної вечері вони самі ухвалють”. — А Ви вирішіть як уважаєте вказаним.

2) Листа під псевдонімом „Адміністратор” я до Вас не тільки не писав, але навіть з о. Т. Галушчинським був за тим, що-би взагалі не реагувати на Ваш лист, писаний п. Циприяновичем. Адміністратор, чоловік річевий і серйозний, відкривши в актах адміністрації, що Ви були передплатником і маєте довг, сам виготовив відповідь, а що він мав рацію, отже годі було йому сказати: „Не висилай”, тим більше, що він відповідає за адміністрацію, не я. Звичасм тут є у газетах наших, що висилки газети не здержується, коли вийшла передплата, тільки висилається далі аж до часу, коли прийде домагання перестати висилати, або коли назбирається надто великий довг. Супроти того всі Ваші твердження в тій справі й обиди на мою адресу, безпідставні. А Ваших тверджень, що я в тім листі Вас клеветчу, не хочу кваліфікувати.

3) Ніколи і ніде не стояв я на становищі й тепер на тім не стою, що від Вас юридично можна вимагати звороту грошей, які Ви одержали від Галицького Уряду за моїм старанням в цілі написання Історії України. Зовсім инша річ Ваше моральне зобов'язання, котре Ви зрештою самі доказуєте як існуюче, бож весь час Ви хотіли звертати гроші і тепер хочете, а я весь час робив усе можливе, щоб Ви їх не звертали, а робив так тому, щоб по інтенції жертводавця дали Ви суцільний конспект Історії, який я уважав і уважаю дуже потрібним. Всякі балачки про Ваше спроневірення грошей, се комбінації, на всякий випадок не мої, чим не хочу діткнути нікого, хтоб се не викомбінував собі. Якби Ви мені були написали, коли ті панове казали,¹⁾ що чули се від мене, я мігби Вам був представити, яким чином вони дійшли до такої комбінації. Багато разів говорив я тим людям, що Ви тільки морально зобов'язані до звороту тих грошей, а не правно, по закону.

4) Ваша комбінація, що свого часу галицька контррозвідка украдала Вам якісь речі і то „по вищому наказу”, свідчить на мою думку, що Ваша уява працює хоробливо. Я не був тоді в Галичині, але ні одної з осіб, яких імена Ви наводите в тім розділі

¹⁾ Написано виразно в моїм листі до Назарука, стор. 8, пункт „ж”. [Заввага В. Липинського].

Свого письма, рішучо не вважаю здібною до такого доручення, хоч декого з тих осіб не терплю від довшого часу. Мені двічі пропали всі мої речі на Великій Україні, але ніколи й на думку мені не приходило, що їх украла „вища Влада” Наддніпрянщини, а не звичайні злодії.

5) Захитання Вашої віри в державно-творчу здібність Українців навіть на будуче, мене не дивує, бо Ви ексцентрик. Зле одначе булоб, якби Ви те недовіря перелили в Свої спомини, які думаєте написати.

6) Подивляю без іронії вклад праці думки, якої Ви вжили, щоб видумати і скласти ряд замітів на стор. 9-10 Вашого листа про те, чим Ви мене так сильно вразили. А ще більше дивуюся, що ніодно з Ваших припущень не правдиве, і буквально не має в собі ні дрібки правди, — та що Вам не прийшла на думку найзвичайніша в світі розв'язка тої „проблеми”. Ви пан з панськими манірами, особистою обидою ніколи не вразите так другого пана, як чоловіка вбогого походження, але на стільки амбітного, що вже в дуже вчасній молодості постановив собі перейти життя з чистими руками і йде так. А Ви йому робите (не раз) натяки на халчивість! І ще потому пишете про нікчемність, коли він каже, що буде реагувати. Розуміється, Ви помилялися, думаючи, що я дам себе стероризувати, бо се у такої вдачі, як я, виключена річ. Замість мені написати просто: „Вибачте”, Ви жадали від мене перепросин. За що? За обиду мене? Мені пригадалося тоді оповідання мого покійного батька, яке він чув від свого батька, що був ткачем при якимсь дворі ще за панщини і бачив таку сцену. Привели мужика, котрому робили якийсь закид. Той боронився, що він не винен, але пан казав йому дати п'ять буків. Мужик покірно зняв штани, ляг і дістав 5 буків. Встаючи сказав: „Я паночку за дармо дістав 5 буків”. „Дармо Іван дістав 5 буків?”. „Дармо пане!” — „Лягай Іване ще!”. Мужик покірно знов зняв штани і знов дістав 5 буків. Тоді пан питає: „Дармо Іван дістав 5 буків?” — „Ні, не дармо паночку”, відповів той зміркувавши, що інакше ще дістане. Пан наставив йому руку, той поцілував і поволікся далі до роботи.

Ви давали мені луччі услів'я, бо тільки „в руку поцілувати”, та се було просто немислиме для мене: почуття людського достоїнства не допустило до того.

Всі інші справи, які були або могли бути спірні (як тактика в газеті супроти о. Костельника, супроти православних і т.н.) могли бути вирівнані, — а та справа ні. Хіба Вашими переписаними мене. Ніколи навпаки! Показується, що Рішпен мав рацію.

пишучи, що дійсним психологом не може бути той, що з горішних 10.000. Я дістав потому від Вас публично ще більшу порцію буків ніж той мужик, аж до такого бука як слово „шантаж” — але розуміється навіть якби я знав напевно, що Ви можете знищити екзистенцію мою і моєї родини, то й тоді я Вас не перепросивби.

7) Проф. С. Томашівського неслухно називаєте в листі „каналісю” і неслухно пишете, що я заражений його духом. Ви не даєте на те ніякого доказу. Проф. С. Томашівський людина величезної праці (він хоч мужицький син, опанував своїми силами мову англійську, французьку, італійську, мадярську, опріч всіх тих, які Ви знаєте), ніякої політики не веде, є досі безплатним доцентом²⁾, а вже шестий хрестик на добре зачав. Він тільки дуже дразливий на форми, а Ви його, великого і зручного приклонника, дразнили і відогнали, подібно як мене, хоч я менше дразливий. Коли маєте докази на його „каналійство”, то повинні йому наперед сказати, щоб почувти, що він скаже на це.

Правдою є, що проф. С. Томашівський робить таке вражіннє, яке я Вам передав на письмі. Одначе правдою є також, що кожда людина, котра має ум, робить подібне вражіннє, хоч і не в такій мірі, а напр. Ви тресурою успокоїли Своє обличча так, що трудно було пізнати, яка безмірна гордість в значенні першого головного гріха криється під ним і який гнів, що довів Вас аж до безосновного кинення слова „шантаж”. Значить Ваша маска лучче ткани і більше нічого.

8) Подумаєте може: „То такий ти у громадській роботі, що ізза особистої обиди зірвав громадську співпрацю?” Відповідаю: Я тої думки, що співпраця стала психічно неможлива, як коневи, обдертому зі шкіри, неможливо тягнути, так людині, обдертій з чести, неможливо громадсько працювати при таким терорі, то є неможлива з Вами.³⁾ А що інші, не розслідивши справи, взяли Вашу сторону, то і з ними, річ ясна. Думаю, що якби Ви везли убогого, але серйозного чоловіка напр. до копальні золота, щоб йому подарувати її, та по дорозі в залізниці так поводитися як зі мною, то він схопивби Вас за барки й викинув⁴⁾ з купе, і зрікбися тої копальні. Ясно.

1) Як і п. Роман Смаль Стоцький. [Заввага Липинського].

2) Одначе в Америці, коли треба було собі приготувити поворот до краю не в характері Петрушевичівського дипломата, п. Назарук мій терор видержував дуже добре, ще й дякував. [Заввага В. Л.]

3) Хіба сам вискочив, як це п. Назарук, переконавшись, що золото далеко, робив не раз. [Заввага В. Липинського].

Цілий сей лист можу писати лише тому, що у Вашім листі, поруч інвективів, інсинуацій і т. д., котрі кладу на карб недуги, замітив я і м'яккі тони, та бажання пізнання, чому властиво зірвалися наші добрі взаємини.

9) Гадаю, що від кожного можна прийняти до роздумання думку. Через те звертаю Вашу увагу, щоб Ви і Ваша групка, не маючи тут, на місці, старшої, розважної і досвідченої людини, не втягали галицької молоді в круговорот своїх справ, бо се ту молодь поломить, вона не буде вчитися, думаючи, що робить велику державну політику і пропаде напевно. Пишу се без жадної „задньої думки”. Ви всі не знаєте Галичини приблизно так, як я не знаю Тасманії, отже не беріться безпосередно кермувати й рішати на ґрунті, де є дуже складні відносини, бо опріч шкоди не зробите нічого.

10) Про мою „хапчивість”, хоч і в лапках Ви писали нераз, і річ зрозуміла, що се мусіло мене нарешті вивести з рівноваги тим більше, що з Вашої Наддніпрянщини виїхав я в одній сорочці на собі, а другу мав у кишені шинелі, хоч мав нагоди вивезти значні гроші (гляди мої спомини „Рік на Великій Україні”). Коли я Вам на такі натяки написав, що буду „реагувати”, Ви кинули мені — обиду в слові „нікчемність”. Я здався на осуд дуже поважних людей, що робити з тим. Вирішили, що людині, яка так пише, не відповідається — і я більше Вам не відповів. Ви „виспі” над опінією других, бо Ви горді, відкинули моє пропозицію мирового суду* для вирішення обох справ, Вашої і моєї у тих взаємних прикростях. На те не остається вже нічого иншого, як розпрощатися з Вами на завше, що отсим роблю. Не почувуюся до ніякої вини супроти Вас, що, вірю в се, і потвердивби суд якби Ви згодились на нього. Зате відходжу з почуттям кривди, лагодженої тим, що Ви людина невміняєма ізза тяжкої хвороби. Відколи Ви ним стали, Бог Вас знає.¹ Мої спомини про Вас буду старатися вдержати в безсторонности, на яку я здібний, по моїм силам, а написати ті спомини мушу з по-

* Дивись Додатки ч. IV.

1) Хоч листа з закидами „спроневерення грошей” написав. Це дуже легко означити: від 18. квітня 1928 р., коли на зазив Назарука (вже після моїх „образ” і „обвинувачень його в хапчивости”), щоб я експресом вислав статтю до „Нової Зорі” (очевидно, щоб покрити моїм іменем його угодову політику), я відповів рішучою відмовою. Тільки тоді був написаний Назаруком лист з обвинуваченням мене в „спроневеренню грошей”, лист, задержаний Монтезором. [Заввага Липинського — Ред.].

чуття обов'язку (гляди цитата з „Літопису Событій”).

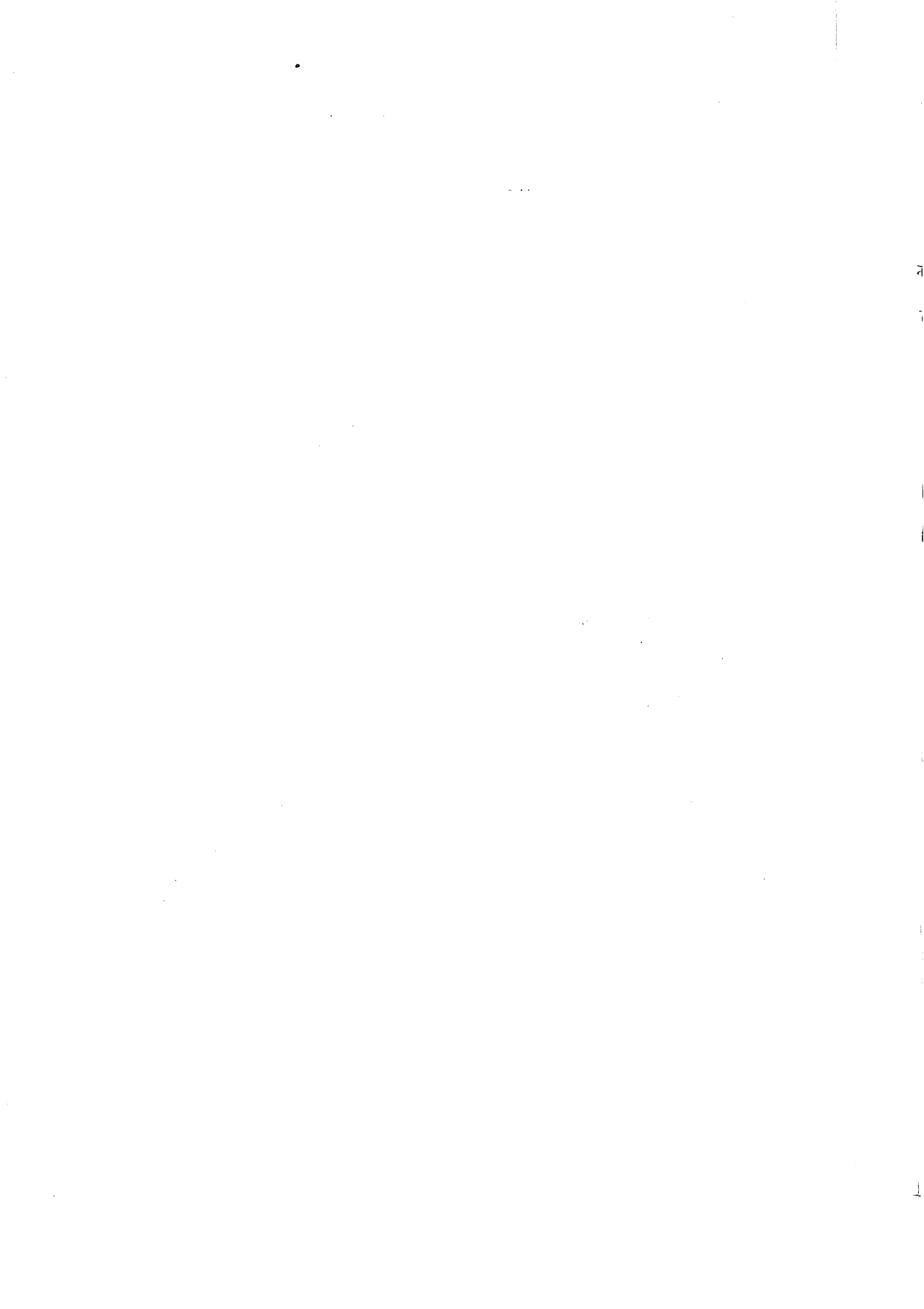
Нехай Вам Бог вибачить розбиття і зло, котре Ви заподіяли, як я Вам вибачаю в ім'я того, чого я від Вас навчився і що уважаю своїм обов'язком передати іншим.¹

Д-р Осип Назарук

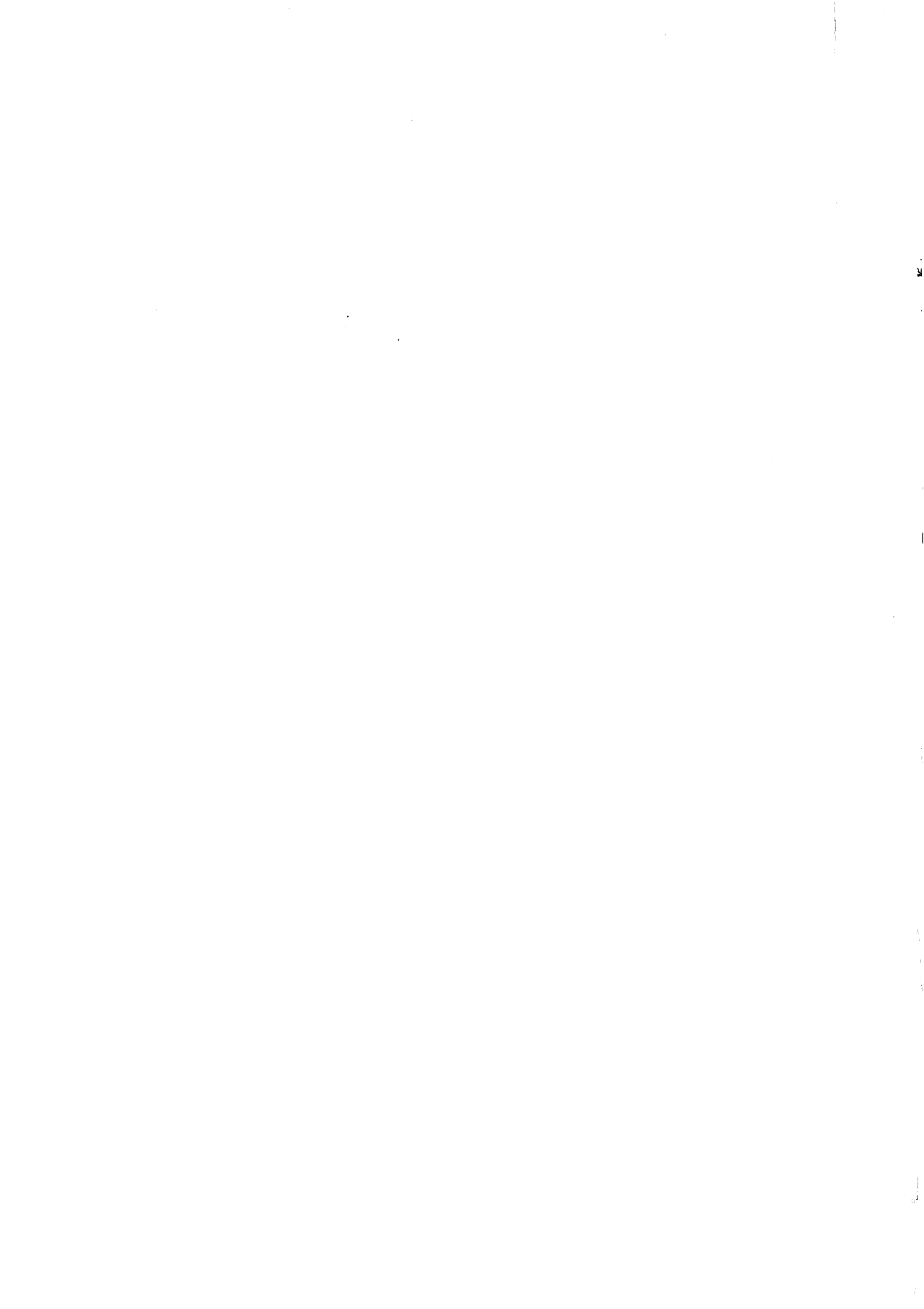
P.S. Вже по скінченні сего письма одержав я ухвалу Гетьманської Управи з 8. II с. р., оперту від початку до кінця на неправдивих твердженнях. До того, се вирок, виданий без ніякого переслухання засудженого — річ сьогодні немислима навіть у Турків за Кемалю Паші. Звернуся до п. Гетьмана з прислугуючим кожному злочинцеві домаганнем, визначити суд. Факт визначення, або невизначення того суду буде очевидно пробним каменем того, чи Ви скінчите на еміграції так, як кінчили групки польських емігрантів по повстаннях з 1830-тих і 1860-тих рр., чи Ви репрезентуєте щось формально й суттєво сильніше, що перетриває розвал.

Лист сей вислано кілька днів після написання його, ізза навалу пильної праці, а саме дня 18. лютого 1930., в день появи в „Ділі” ч. 37 (котре виходить антидатоване) згаданої висше ухвали Гетьманської Управи з 8 с. м., ухвали, якої в такій її загальниковості й необоснованості та особливо без попереднього офіційного переслухання нападеного, не підписалаби ніяка людина західної культури. Особливо болить мене закид, начеб я зробив на Вас „злбний, брудний і несправедливий наклеп”, а ще більше буде боліти те, коли Ви не зареагуєте де слід проти такої форми „ствердження” того, без переведення суду, бо ж Ви людина західної культури. То те, що референт для галицьких справ домагався від мене надужиття чужого органу до недоказаного закиду пляг'яту на другого і то споза плечей якогось невинного студента, про що знає Гетьманська Управа, бо се було надруковано, — не є брудним, злбним і несправедливим у Гетьманській Управі, а моя поведінка, щодо котрої мене навіть не переслухано, є таким? Приклад для морального виховання молоді взірцевий! — О.Н.

¹) Підлий фарисей! [Заввага В. Липинського].

ДОДАТКИ
ДО ЛИСТІВ

I.

Додаток до есею, стор. XXVI і до листів О. Назарука до В. Липинського: ч. 63, стор. 244, ч. 69, стор. 259 і 261, ч. 75, стор. 286 і 291, ч. 77, стор. 296, ч. 78, стор. 301

ЗАКЛИК ГОЛОВНОГО ОТАМАНА ПІДПИСАНИЙ ЦЕНТРАЛЬНИМИ ЕКЗЕКУТИВАМИ „СІЧЕИ” У ЗЛУЧЕНИХ ДЕРЖАВАХ АМЕРИКИ Й КАНАДІ

Великий і міцний закон природи проймає всю Вселенну

Закони природи — невмолимі. І всякі спроби, зломати їх, кінчатся страшно для тих, що хотілиб дійти до цілі своїм „розумом”, а не відвічним розумом і правом природи. А право те вимагає точки опору при всякій кристалізації та всякій формації. Коли в насичений плин упаде або нарощне вложимо якенебудь тіло, навіть зеренце пісочки, хочби воно не мало нічого спільного з тим плинном, — то той пісочок зараз витворить біля себе кристалізацію, яка пильно, тісно і в порядку зложиться кругом нього. Те саме явище може бути викликане кришталіком тож самої якости й хемічного складу, що і плин, до якого той кришталік вложимо. Але ріжниця в тім, що в сім другім випадку повстає кристалізація така суцільна, що згодом нема ніяких меж і границь між тілом скристалізованим давніше і новим. Се незбиті правила природи, яким підлягають не тільки мертві світи, але й усі живучі сотворіння, породи і народи на нашій землі тай у всіх світах, деб вони не були. Во великі і міцні є закони природи, що проймають усю вселенну.

Оден був і є шлях для всіх народів і для нас

Законам природи підлягали всі племена й народи, котрі творили свої держави. Нема ніякого виїмку від тих законів. Колиж сей шлях творення важний для всіх народів, то важний він і для нас. Ми не виїмок, не експеримент, не спроба — бо маємо за собою досвіди довгих століть і тисячеліть. Тому ми нічого не пробуємо, ми знаємо, що так воно є. І тому до своєї мети дійдемо тим самим шляхом, що дійшли всі інші, або... ніколи не дійдемо! Нових шляхів до тої цілі нема, поза ними тільки манівці непроходимі.

Державна кристалізація нашого народу

Двічі на землях України поставала наша держава. І двічі творилась вона довкола чужих нам тіл: вперше коло княжого роду, що прийшов з чужої чужини, із землі Варягів з чужою силою, вдруге коло нашого вже, великого Гетьмана Богдана, що був одначе чужої культури і з чужим військом почав похід проти Польщі і до смерти задержав біля себе чужу сторожу. Так діяв несвідомий дух творення по вищим законам світу. Так кристалізувався наш нарід у державний — при чужім і напів чужім осередку.

Діти свого часу

А тепер втретє твориться в болях українська держава. І колиб тепер зібрав в одно місце найстарших українських діячів зі всіх земель України і сказав до них: „Ви патріоти, що цілий свій вік працювали і працюєте для свого народу! Скажіть нам ясно, якими шляхами, якими способами провадили Ви до мети?“ „Жадними!“ І сказалиб, як думали і як сварилися про права народу, про школи, про вибори, про мрії і пляни, про зміни і додатки до змін. Але у розумі своїм всі вони виходили з тої точки, немовби Україна — вже була. А в серці своєму всі вони забували, що нема української держави. І не можна їм закинути ні крихітки злої волі. Бо всі вони думали і робили так, як наказував їм робити час, одинокий лікар усяких політичних і неполітичних ран і недостач. А той час говорив їм, що до мети можна дійти лиш еволюційним шляхом, наперед полегшами, потім автономіями, потім самостійністю. Навіть великий дух Шевченка думав у Кирило-Методіївськiм Брацтві не про самостійність, а про якусь імлісту спілку всіх Словян. Ще менше думав про самостійність нації Драгоманов.

Коли Шевченко й Костомаров і Драгоманов у своїх поривах не могли відорватися від свого учителя — часу, то щож говорити про менших! І що говорити про сучасний наш загал, котрий був приучений до боротьби за надписи, за азбуку, за календар і вдоволявся тим! Так учив час. І ще до сьогодні наші часописи повні описів сварок за те, що хтось при купні білета на залізниці не хоче відповідати нам нашою мовою. Якже далеко від тої, зрештою потрібної боротьби, до будови своєї держави! Се треба собі щиро сказати.

Не кількість, а якість рішає

Щирість се найкращий криштал, який може піднести людину до достоїнства справжньої людини. Тільки такий нарід, у котрім перевагу мають щирі люди, достойний мати свободу. Щирість ділиться на дві частини: на легшу щирість — супроти себе самого і на тяжчу та вищу — супроти свого народу. Хто піднявся в своїм нутрі на вищий щабель щирости, тому байдуже, кілька людей за ним піде в якій небудь справі. Він говорить те, що думає. Бо не кількість, а якість рішає.

Оден другого не потребує

Сама щирість у публічних справах, хоч се висока чеснота, не вистарчає до осягнення державної мети. Колиб Українці скликали разом усіх щирих працівників всіх своїх партій і груп з виключенням тих, що є на хлібі чужої пропаганди, — то довідалисяб від них, кілька хто віч урядив, кілька церков і світських організацій розвалив або скріпив, кілька членів або послів поміг здобути для своєї партії, кілька промов сказав і т. д. Але хочби делегати такого неможливого з'їзду говорили без кінця, то до ніякої згоди між ними ніколи не прийшлоб, хоч вони „щирі“. Бо їх партійні і клясові інтереси та погляди такі різні, що ізза них України не видно й ніякої цілости вони не мають. Навіть коли всі вони говорять про Україну, то про партійну. Вони думають так: „Як не буде України соціалістичної, радикальної, комуніс-

тичної, клерикальної, — то ми не хочемо ніякої України.” І деж тут спільна ідея? Деж ту можлива згода? Се й пояснює чому зі всяких віч люди виходять розбиті й одні другими ображені. Воно й мусить так бути, бо при таких умовах ніхто нікого з противної партії до кінця життя не потребує. І добре йому з таким развальним „принципом”. А розвал послідовно довів не тільки до того, що ми як нація без голови, але вдерся і до партій, котрі вже також опинилися без голов. Безголова загальне й цілковите — і в тім ми вже досягнули „єдність”, „рівність” і „братерство”.

Затверджений конгресом вислід дотеперішньої політики

„Ціле наше життя ми блудили і шляху до своєї української держави ми не маємо”. Така резолюція моглаб бути одиноко можливим вислідом неможливого конгресу українських провідників усіх партій. І колиб такий конгрес роз’їхався з такою резолюцією між народ, то річ ясна, що кождий Українець бачучи, що неможлива ніяка згода, що нема за що терпіти, ні на що надіятися, — ставби Поляком, Москалем, Чехом, Румуном, Мадяром.

Заки три рази зацвилаб черешня

Колиб одначе немислимий конгрес Українців усіх партій і груп мав змогу погодитися і сказати: Ми блудили і робили зле, але від тепер хочемо зло направити; колиб такий конгрес признав закон природи, що навіть чуже тіло, кинене в насичений плин, спричинює кристалізацію, ба що більше: колиб такий конгрес вложив до нашого насиченого хаосом плину вже готовий криштал, наш від віків, і роз’їхавшись, попрацював організаційно, — з якою скорістю ішлаб державна праця у нас! Наш народ бувби скрізь морально скристалізований і зорганізований, заки три рази зацвилаб черешня.

Несамостійний нарід

Головним блудом і головною слабістю нашою єсть те, що ми не дбаємо про себе, свою думку і своє хотіння, тільки дбаємо про інших, про те, „що вони скажуть”, як вони нас будуть нападати, як висмівати, чи буде нам до лиця і до моди виступити прилюдно з нашою думкою. В тій несамостійности нашої думки єсть психічне жерело нашої несамостійности державної.

Для себе!

Спробуймо вже раз отрястися з неволі страху перед тим, „що скажуть інші”! Нехай кождий з нас забуде на хвилю про „інших” і нехай до своєї оцінки вжне тільки свого почування, своєї думки і свого хотіння, свого досвіду, своєї життєвої практики та нешахрованого почуття справедливости. Нехай кождий з нас не уважає на те, що скаже його приятель, його ворог, його партія, його жінка або її чоловік, і нехай кождий сам поставить собі питання та на нього відповість у своїй душі, для себе: „Як і на чім під сю хвилю, в сучаснім хаосі, ми Українці, 40-мільйоновий нарід, можемо з’єдинити свою думку про державу? Яка партія, який професор, доктор, поет, літерат, політичний критик мігби згуртувати нас і зосередити на собі думки розбитого

загалу — і правити в тій майбутній Україні? І як довго моглаб устояти та Україна навіть колиби взагалі могло вдатися здобути її якійсь нашій партії, якомусь професорови, докторови, поетови, літераторови чи політичному кри-тикови?”

Потрібно відваги супроти себе самого

Яка на се відповідь? Але щира, без викрутів, без пустих, загальних фраз про „владу народу”, про „правління зпід чорної стріхи” і т. п. Ми знаємо відповідь. І знаємо, що така сама відповідь є в серці і в душі кожного чесного Українця та Українки, які не є на хлібі чужої пропаганди. Та не кождий і не кожда має відвагу сказати те, що має в серці й на душі. І — не треба того. Не треба, щоб усі явно проголошували свої блуди й чистили себе публічно сповідю. Але потрібно відваги бодай супроти себе самого! Бо тоді людина, коли й не зможе піти за якимсь напрямом отверто, то хоч шкодити йому не буде. Вже таке тихе, внутрішнє признание, коли воно щире і йде з серця та правдивої віри в добру справу, має далеко більшу вартість, ніж публичні, нещирі крики про „народний інтерес”. Припустім, що є ще у нас якась кількість людей, котра взагалі не має ніякої думки, ні почування, ні хотіння в публичній справі, або що вона мимо довгого часу сварень і терпінь ще не приготувалася до вислову своєї думки і хотіння, то й ся група людей, коли вона не є на хлібі чужої пропаганди, мусить признати, що нема української держави. А признавши се, повинна дати час і спромогу розвинутися новій струї та не ставляти їй колод, бо валити легше ніж будувати, непорядки в хаті легше робити ніж порядки.

Не до дітей політичного футуризму

Не кличемо до тих, що під сучасну хвилю витворюють якусь нову „інтернаціональну націю” в дослівнім того слова значінню, з питомою їй аристократією, бюрократією, плутократією, оперту на штуці демагогії й неістнуючій „науці”. Се діти політичного футуризму й утопій, в яких треба подивляти запал і твердість постанов та жертви „для ідеї”, яка ніколи не має здійснитися. Вони думають, що мають уже українську державу, що ціль їх осягнена, — отож до чого нам їх кликати? Ми кличемо до всіх Українців, то є до всіх уроженців української землі без огляду на віру і партію, до всіх, котрих колись стояла на українській землі і котрих рід вийшов з тої землі.

Перша постанова чисто робітничої організації

Вже до самого споду „випробувано” також у нас всі ліві партії, всі ліві програми, всі орієнтації. І все вже розбите в пух і прах. Розбитки крутяться в страшнім замішанню й хаосі, переповненім ненавистю до себе самих, як се зрештою було з кождим народом у таким нещастю, по втраті державности. Розбиття й хаос вдерлися вже не тільки в серця наших провідників, але й у підвалини народу. Прийшов час коли всі вже бачимо, що не вийдемо з того злого хаосу, коли не признаємо одної Голови. ІЩо ся правда йде у нас з долів, з робітничих мас, — на доказ сього наводимо постанову П'ятого З'їзду Січової, чисто робітничої, організації, яка одногосно згодилася на владу Одного і в організації і в державі, на що ніколи не згодилисяб ріжні „провідники”.

Честь за се нашому робітництву і його делегатам! Се були перші піоніри здорової державної думки в теперішнім хаосі. Дивно, що до сеї думки не прийшли провідники-інтелігенти, на котрих народ складав, аби вчилися, — а прийшли ті, котрі складали другим на науку, а самі не мали спромоги вчитися у високих школах. Тож двічі їм честь за се! Бо вони се перші зробили і без їх волі та хотіння ніяка централізація перейти не могла. Не виступаємо ту проти ніяких партій ні програм. Але всі вони можуть мати сенс щойно тоді, коли є признаний Голова і Господар. Без того будемо тільки стовпищем розжертгих партій і груп у постійній неволі, а народом не станемо ніколи.

Друга постанова багатьох робітничих організацій

Прегарна, здорова думка нашого робітництва на Січовім З'їзді з 31. V. 1924 р. була потверджена вдруге одногослосно ухвалою III Конгресу „Об'єднання” багатьох українських організацій і союзів в Америці, що відбувся 28. X. 1924 р. в Філадельфії. Той Конгрес не був нічим иншим, як також представництвом українського робітництва широких кругів і великої різноманітності. Він представляв сотки товариств і організацій на свободній землі Вашингтона й у Канаді — від Океану аж до Океану. Сей памятный Конгрес прийняв у своїй резолюції думку про Одну Особу, яка повинна стояти на чолі державного Представництва Соборної України і поручив усім членам та організаціям висловитись прилюдно про се докладніше.

Народ бачить уже правду

Отсим повинуючись ухвалі III Конгресу Об'єднання Українських Союзів, Ліг Горожанських і ветеранів та багатьох організацій і товариств, — висказуємо отверто нашу думку, що на чолі Української Держави повинен стояти Гетьман, як Представник традиційної Влади Української Землі. Бо неможливо будувати навіть звичайний дім, ні провадити господарство, коли нема будівничого й господаря. Вже всі бачать брехню пропаганди тих, що обіцяли створити народови „рай” на землі, а за перше услівя клали — знищення Гетьманату і не тільки його уряду, але навіть назви. Бо по заваленню Гетьманату представники обіцяного „раю” називали себе вже отаманами або комісарами й викликали нічим неоправдану ненависть до традиційної Влади й Імени легального, законного і природного Володаря всеї України. І покищо діпняли своїє цілі. Бо навіть ті, котрі щиро думають про народну справу, довго не мали відваги заявитися прилюдно за легальною Владою України, за своїм Гетьманом. Заголюканим пропагандою ворогів і руїників — здавалося, що коли тільки тїнь підозріння стягнуть на себе, що вони „Гетьманці”, — весь світ на них звалиться. Але народ бачить уже правду і сам домагається, щоб віддати владу тому, кому вона належить. Бо правити державою може тільки кваліфікована й управнена до того людина, а не перший-луччий, що має „добру вимову”.

Найвище розвинена робітничка кляса

Ніякий розумний селянин не віддасть свого господарства навіть найрозумнішому „докторові”, ні жадному иншому інтелігентови, котрий не ро-

зуміється на управі ріллі. Державне діло тим більше вимагає державного мужа з державною школою і державною традицією. Так не диво, що робітнича, найвище розвинена кляса, на сій свободній землі, звертає свої очі на правного, родового Представника Української Державности, за котрого і тільки за котрого була на наших очах правдива українська держава. Сей правний законний Представник, котрого прадід уже правив Україною і котрий Сам нею правив за нашої памяти, поки його не звалили наші за чужими намовами, — се Гетьман всієї України, Павло Скоропадський.

Що? Хто? Котрий?

Що? — Хто? — Котрий Гетьман Скоропадський? — Той сам, що вже раз був? Той котрому „народна влада” відбрала гетьманську булаву? Той, що держався німецькими штиками? Той, що підписав „федерацію” з Москвою? Той, що робив „карательні експедиції”? Той, що нехтував українську мову? І він знов мавби бути нашим Гетьманом? І ми малиб його уважати за центр нашої державної кристалізації та Влади? І ще якої Влади! Гетьманської?! Котра споконвіку давила народ! Нам не треба гетьмана! Народ іде до поступу, до „народовластя”, — а ми малиб вертати сотки літ назад? Може ще до панщини, крпацтва і неволі?!

Піском засипатимуть очі

Такі будуть „закиди” демагогів-руїників і людей на хлібі чужої пропаганди. Вони як піском сипнуть тими „закидами” народова в очі, — сипнуть у розмовах, сипнуть на вічах, сипнуть у часописах. Може й між патріотами знайдуться люди, що уживають одного або другого закиду, не маючи змоги перевірити того, в що повірили. Будуть покликатись на імена Грушевського, Винниченка, Петлюри, що вони, „проти Гетьмана”. І правда, що вони в більшій або меншій мірі були проти Гетьмана, бо був час, коли ми всі були проти Гетьмана. Коли настав Гетьман, зразу повстала в Америці велика симпатія до Гетьманату. Весь український загаль у глибині серця свого був гордий з того, що настав Гетьманат, від якого сподівалися, що дасть цілій нації спромогу свободного розвитку. Але сей запал тривав не довго. Почали приходити вісти з тими закидами, які вище написані та які досі повторяють по своему щиро нібито „заступники” інтересів українського народу. І як скоро виросла тут прихильність до Гетьманату, так скоро і щезла. Щезла тому, що всі очікували від Гетьмана скорої будови взірцевої держави, не знаючи, що проти того Гетьмана робили і чужі і свої. Колиж проти Гетьмана вибух ще бунт, піднятий іменем „народовластя”, тоді майже всі заявили за тим „народовластям”, про котре забули з хвилиною появи Гетьманату.

Як був Гетьман, то була українська держава

Вже досить часу минуло, щоби перевірити правду всяких закидів і т. зв. „народних влад”, котрі настали по Гетьмані і зруйнували Україну до кореня. Сьогодні на 40-мільйонів Українців не знайдеться на всій Україні й на цілїм світі ні одна українська дитина, котра не зналаб, що як був Гетьман, то була українська держава, а як не стало в Києві Гетьмана, то не стало й української держави. Але сьогодні на 40 мільйонів Українців навіть одна ти-

сячна часть їх не знає, чому не стало Гетьманату і чи правдиві були сакиди проти нього. Амбітники і платні агенти чужих сил, хоч знають правду, та не говорять її народови. Бо якби вони сказали правду, то в ній булаб загибіль для них — назавше.

ОСЬ ЯК ВИГЛЯДАЄ ПРАВДА:

Не народ хотів булави, лиш інтелігенти — слави

1. Ніяка „народна влада” не відбирала Гетьманови булави, але група агітаторів з інтелігентів підбунтувала народ, який у кожній країні вірить своїм верхам, бо думає, що всі добрі і всі хочуть добра. Ні народ, ні навіть усі агітатори не знали, що заводії бунту зачинали його в порозумінню з большевицькою Москвою, котра потому не додержала слова і ім. Сьогодні не час каменем кидати на нікого, бо всіх нас тяжко покарала доля й не оден уже признає, що зле сталося, навіть з тих, що те зло зачинали.

Ой луччі були німецькі штики, ніж деякі наших язики

2. Правдою єсть, що Гетьман прийшовши до влади, мав поміч від Німців. Та який се закид? Чиж Польща не стоїть досі штиками і грішми Французів? Чи Румунія, Сербія, Болгарія і Греція не повстали при помочі чужих ім, русских штиків? Чи Франція не стоїть тому, що підперли її Англіїці й Американці своїми штиками? І котрий з тих народів нарікає на поміч, яку одержав? Чи наш великий Гетьман Богдан не почав боротьби за свободу також з — татарськими шаблями? Таж се тільки доказ політичного розуму Гетьмана, коли йому вдалося позискати поміч від Німців, як булоб удалося позискати і поміч Французів, колиб таки ми самі не завалили були Гетьманської Держави! А вкінці найважніше: Чи яканебудь влада могла там опертися „на свої сили”, коли тих своїх сил не було, як не булоб у ніякого народу, котрий сотками літ був у чужій неволі і котрого верхи були тою неволею виховані до розвалу, а не до будови своїх сил?! Се не є закид для народу, бо годі йому закидати, що не піддержав свого Гетьмана, кали навіть інтелігенція не доросла була тоді до зрозуміння справи. Зрештою — запитайте тих, що мелять язиками проти Гетьмана, — яку то поміч і від кого придбали вони для України? Ой „придбали” — руїну і знищення й вимирання народу. І чи не луччі були німецькі штики, ніж агітаторські язики?

Партійні фарби — коліна зігніть

3. Правдою єсть, що в уряді Гетьмана були й московські міністри. Але що в тім дивне? Коли дім горить, ніхто не питає, з яких коновок воду ллють на пожар. А Україна була в пожарі і Господар її хотів рятувати державу та рятував, чим міг. І брав до свого уряду, до роботи фахових людей без огляду на їх віру і народність. Він мав право се робити тим більше, що свої відказалися служити своїй Владі, бо вона не була мальована такою фарбою, якої вони хотіли. Вони боролися за партію, не за державу! Тому не диво, що чоловікови, який боровся за державу, було байдуже, які партійні кольори йому помагають, бож усі повинні були помагати, — а вони шкодили! Вони

ще й досі кричать, що коли Україна не буде мальована на червоно, або жовто, або біло, або чорно, або зелено, то не хочуть ніякої України! З тими пропагаторами різних фарб хотів Гетьман скінчити з допомогою чужих — для добра всієї України. Се йому не вдалося, бо час був дуже неспокійний. Але нам, що живемо в спокою, нам, котрі мали вже досить часу роздумати, що зле а що добре, пора гуртом всенародним сказати: „Прапор України стоїть вище, ніж усі партійні фарби!” Найцікавіше те, що коли московські більшовики Китайцями й Монголами різали наш бідний нарід і в т. зв. харківським уряді від його голови Раковського аж до комісарів і комісарчиків настановили самих чужинців, — то се було добре. А як Гетьман, тому, що наші від служби державі втікали, взяв до роботи пару чесних і фахових Москалів, то вся кириня такий гвалт підняла, що досі його не може закінчити. Таж той Москаль, що служив у Гетьмана, коли наші втекли від роботи, як-не-як бодай порозумітися міг з нашими людьми. А Китайці й Монголи, ні словом не могли порозумітися з нашим народом, ні народ з ними. Й навіть як різали людей, то бідний чоловік і перед смертю не знав, за що його ріжуть. Але сего не вільно виносити на денне світло, бо се „народовластя”. А Гетьманови навіть для рятунку України не вільно нічого робити, бо він не є „народовластя”! І чи правдивий се закид проти Гетьмана?! Але з платними агентами чужих сил не договоришся, — хіба довбнею.

Договір Гетьмана з Москвою

4. Правдою єсть, що Гетьман підписав договір з Москвою. Але правдою єсть також, що потапаючий і бритви хапається. Тоді, як Гетьман підписував умову, Німці вже були розбиті і німецькими штиками, як се закидали Гетьману, не можна вже було дальше підпирати Влади України, а своїми штиками тим менше, бо ворожа і своя пропаганда все розжерла. Щож зоставалося робити Гетьманови, котрому за всяку ціну ходило про вдержання держави?! Зоставалась тільки поміч альянтів і підписання договору з Москвою, якого хотіли альянти. Цікаво Вам буде знати, що то був за договір! Кажуть, що се була „федерація”. А се був фактично союз з Москвою царською, якої тоді в дійсности не було і досі ще нема! А за той підпис, який давав Гетьман, давали поміч Україні великі держави світу і та поміч уже йшла — і булаби до сьогодні Українська Держава, якби не ті, що з амбіції, з нерозваги, або за чужі гроші повалили Гетьманат на користь Москви й Польщі, що тоді були і тепер є. І ще треба знати, що у тім союзі з правою Москвою, який підписував Гетьман, як рівний з рівним, — Україна була фактично вища, бо українська держава за Гетьмана була, а царської Москви тоді не було і нема. Щойно Гетьман мав помогти її робити. І бувби її зробив так, як Україні було вигідно, якби не ті, що зі злости й амбіції або за чужі гроші розвалили Гетьманат. І чогож вони ще більше хочуть? Цікаві Ви, чи на підписи тих агітаторів, професорів, докторів, поетів, літератів давали щось альянти? Не тільки не давали але й на поріг не пускали!

„Карай до крови і сокрушенія кости кирині”

5. Правдою єсть, що за Гетьманської Влади були „карательні експедиції”. Але правдою є також, що робили їх вороги України й Гетьманату для

влегшення собі пропаганди проти Гетьмана. Польський поет Міцкевич описує, як Литовець Конрад Валленрод з ненависти до Німців пішов до них на службу, як дослужився в них високого чину, потому страшенно їх нищив. Таких зрадників-Валленродів було багато на Україні. Вони робили заїло свою роботу тим легше, що Українці задля своїх партійних фарб не хотіли служити в уряді Гетьмана. Якби Українці були йшли служити при Гетьмані, то не булоб ніяких надужитъ від чужих. То хтож винен, що були „карательні експедиції”? Чи не ті, що не хотіли служити своїй власній державі? Народ і до сеї пори не знає, що як тільки Гетьман довідався про надужиття „карних експедицій”, зараз видав закон про відшкодування для селян, які потерпіли. А які закони про відшкодування для селян видали ті ніби заступники „народовластя”, що потому винищили не тільки цілі села але й цілі повіти краю, як лише не стало Гетьманату?! А які експедиції карні робили Поляки на спілку з нашими демократичними „провідниками”? А чи хоч згадали про відшкодування для селян? А агенти тих ніби „народних влад” ще мають лице кричати проти Влади Гетьмана і то за те, що вони самі завинили! Во істину — такої клевети не кидали ще на ніякого Голову Держави ніякі кирильники... „І не остави нам долги наша, яко же й ми не оставляли владам нашим, але карай до крови і сокрушенія кости кирині”. Яка се чудова молитва! А яка нічим незбита правда в тій прегарній молитві! І як дуже придалася вона тим, котрі валили Гетьмана!

Гетьман, мовляв, українську мову нехтує, а університети і школи українські будують

6. Досі всі закиди були перекрученою „правдою”. А закид, що Гетьман нехтував українську мову, се вже цілковита неправда, се лож, безсоромна лож! Бож чи той хто нехтує українську мову, заснувавби першу Українську Академію Наук у Києві, як заснував її Гетьман? Чи той, хто нехтує українську мову, заснувавби оден український університет у Києві, а другий у Кам’янці — під самим боком польської окупації, щоб наші бідні, гонені Польщею галицькі діти, мали недалеку дорогу до найвищої освіти! А тьма українських гімназій і технічних і торговельних шкіл, що повстали за голови Гетьмана? Се гарні, дуже гарні способи „нехтування” української мови! Дай нам, Боже, діждатися незабаром дальшого такого „нехтування”. І все те зробив Гетьман зі своїм урядом за кілька місяців влади! А большевики за кілька літ своєї „любви” до української мови встигли позамикати масу шкіл, а в залишених завести цілковитий упадок, ніби нехотючи. І се у декого має бути не-нехтування прав української мови та народу.

За Гетьмана було життя і свобода, за Гетьмана цвили школи й освіта народу

7. Так Гетьманська Влада „давила” український народ і так „обороняли” той народ ріжні „народовластя”, що — за Гетьмана було життя і свобода і цвили школи та освіта народу, а за т. зв. „народовластя” прийшла руїна і неволя, занепад шкіл і страшна темрява та нужда, серед котрої все було і є фальшиве, тільки одно моральне людодіство було і є правдиве. Такий „рай” завели крикуни „народовластя”. Так було і в давних часах: За Геть-

мана Богдана, котрий освободив наш нарід з неволі, повстало на Україні більше шкіл ніж є тепер за „народовластя”. А як наші крикуни „народовластя” помогли Москві завалити старий Гетьманат, настала на Україні страшна темрява і неволя.

Втікайте діти! Вова йде — може вас з’їсти

8. Чи супроти того всего не дитячий „закид”, немовби Гетьман мав завести — панщину, кріпацтво і неволю?! Ті, що виступають з таким безглуздом „закидом”, ображують весь народ, а спеціально тих, до котрих аж таку дурницю говорять! Вони уважають людей за несвідому дівтору, котру ще можна страшити словами: „Вова тебе з’їсть!” Адаже ніякий народ на світі, котрий перебув панщину, не вертав уже ніколи до неї, бо сама думка про те викликає розрух по всій землі. Навіть Польща не годна завести вже панщини. Навіть Англія, хоч яка вона могутна на землях і на морях! І якийже голова держави мігби хотіти заводити щось таке, що його самого повалило в очах цілого світу?! Деж він тоді одержавби вступ, або найменший кредит? Що на се сказала Америка, Англія, Франція, Німеччина і цілий світ на всіх п’ятох частинах землі?! Се щось таке дурне, що тільки цілком дурний чоловік може повірити в таке безглуздя! Чи можливо, щоб Гетьман заводив панщину, кріпацтво й неволю, коли на наших очах королі Англії, Данії, Швеції та інших держав покликають чисто робітничі уряди і переводять найдалше ідучі реформи, продають касарні, роззброюють військо, чого не роблять большевики, хоч називають себе „народною” властю! Чи ж Гетьман не буде йти зі здоровим поступом міцних і культурних держав? Чи ж Гетьман уже не заявив, що земельна справа буде вирішена на місцях? Чи ж нема на се документів? Хто хоче, може знайти, а хто не хоче, той умисно не шукає. Та властиво шкода більше слів на збивання брехливих нісенітниць. Народ по страшних досвідах уже скорше повірить Гетьманському слову, ніж страхам і обіцянкам платних агентів чужих окупантів! В закид про Гетьманську панщину не повірить уже народ тим більше, що чує той закид від большевицьких агентів, які у себе завели найстрашнішу неволю!

За мрією дійсність іде

9. Найсмійшійший зі всіх большевицьких закидів є, що гетьманська ідея — се мрія. Чи ж не було мрією заведення большевизму? Було і — ще є. Але діло в тім: Були, є і будуть люди, для котрих большевизм був, є і буде мрією. Були і є люди, котрі думають, що большевизм се дійсність. Та будучність і їм покаже, що се не тільки мрія, але до того ще кривава мрія. Большевизм не здійснив ні одної точки своєї програми. І се не мрія? Але в засліпленню дехто ще вірить, що се дійсність. А Гетьманат, що сотки літ був на Україні, що був на наших очах, за котрого одиноко й була українська держава і котрий кожної хвили може повстати, як тільки всі захочемо і не заложимо рук, — то се мрія?! Так можуть кричати тільки божевільні, що маячать у крові. Бо вони привикли мрію уважати дійсністю, а дійсність мрією. Колиб тому десять літ, як був ще цар в Росії та мав хмари військ і безліч скарбів, — сказав хтось на вулиці в Москві, показуючи на Кремль, де коронувалися царі: „Тут незабаром будуть мешкати Троцький, Апфельбавм і Собельсон!” Чи най-

строгіший генерал-губернатор Москви бувби казав увязнити такого чоловіка? Ні. Він думавби що се бідний мрійник, котрого треба дати оглянути лікарям. А прецінь небагато від тоді часу минуло, а Троцький, Апфельбавм і Собельсон оселилися в Кремлю, хоч того хотіли тільки вони і дуже мала група знайомих. То чомуж Гетьман всеї України не мавби засісти в Києві, коли одержить підпертя великого, багатомільйонного українського народу? За таку „мрію”, висказану тому 10 літ бувби навіть найлуччий руский генерал-губернатор не казав приводити лікарів, але зараз закликавби поліцмайстра і кайдани наложив. Колиж упертістю і завзяттям в розвальній роботі група большевиків дійшла до хвилі, коли могла здійснити мрію (якби її можна було здійснити), — то чомуж великий український нарід не мавби здійснити своє реальне, традиційне хотіння?

Ой легше в хаті робити непорядки, ніж порядки

І кількож то треба було положити праці, щоб розбити кілька неправдивих і дурних закидів та клевет! Бо легко єсть ширити клевету і сплетню, а тяжко направляти руїну в душі народу. Та ми віримо, що в українськім народі є більше чесних людей, ніж нечесних і шубравих. Тому віримо, що закиди проти Гетьманату на будуче не існують та що довіря, яке Гетьман повинен був мати в році 1918, одержитю хоч спізнено в році 1924. Бо лучче пізно, ніж ніколи! А той час страшної проби, який перейшов український народ, тільки укріпить Гетьманат як природну Владу України, тільки вкорінить віру, що без Гетьмана нашу землю вкриватиме буря хаосу і руїна і кров і чорна смерть і голод і чужа окупація.

Гетьман — се правдивий поступ

Сліпі є ті, що в Гетьманаті бачать якенебудь назадництво (реакцію). Бо Гетьман се правдивий поступ — це поступ від руїни до будови, від безголова до порядку, від неволі до свободи. В Европі є народи, котрі не мають ні одного неграмотного! До таких культурних народів належать: Данці, Шведи, Норвежці. І всі вони мають свої гетьманати — королівські уряди, а Норвежці завели у себе королівську владу за нашої пам'яті. Щоб ми зі своєю масою неграмотних зрівнялися з тими народами, мусимо ще 500 літ поступати! І якже можна говорити, що постійна влада „непоступова”? Так говорять тільки люди несвідомі, або агітатори, з яких кождий сам хотівби бути колись „вибраним” головою держави. Кождий розважний і думаючий чоловік, що бачив своїми очима страшний хаос на наших землях, і кожда думаюча людина взагалі — мусить скорше або пізніше прийти до переконання, що врятувати наш народ від знищення і нашу землю від окупації може тільки постійна одноособова влада Гетьманату. Один з найбистрійших американських філософів суспільного життя, виразно, отверто пише, що „найлучча влада се правительство зложене з — одного чоловіка”.

Нема двох шляхів!

Хто кричить проти сего шляху нехай покаже инший вихід зі страшного пекла й хаосу, в яким тепер знаходиться наша земля, занята Росією, Поль-

цею і навіть малою Румунією, котрої військо в постолах ходить, а гармати волами возять, бо на коні грошей не має. Вже літа цілі минули, як сваряться у нас десятки ріжних партій і фракцій. Вони вже так розсварилися, що народ цілком перестав звертати на них увагу! Інстинкт народу добре відчуває, що зі всіх тих сварів нічого путнього не вийде, поки не признають одного Голови й одного Господаря для всеї Соборної України. Нема іншого шляху, хіба цілковитий розпад нації та вічна неволя, яка знищить нас на все. Не надійтеся на те, що зі сварів вийде держава. Вони будуть так само сваритися ще довго-довго, ще десятки літ і взагалі ніколи не скінчать сварні, бо її скінчити не можна. Навіть нуки наші не можуть сподіватись кінця партійних сварок. Всякі „порозуміння” і „бльоки” партій, всякі „спільні резолюції” розібьються й до нічого не доведуть, поки не буде признаний оден Господар, Соборної України! Щойно тоді партії та їх змагання (котрі мусять бути в кождім народі) матимуть якийсь сенс і робитимуть свою роботу.

Зі свобідної землі — шляхом до свободи

Українці в Америці й Канаді мають обовязок вказати дорогу, бо старий край у неволі і весь він окупований. Нарід наш у старім краю не має змоги свобідно висказати свою думку. Він мучиться в судорогах болю, катований у чужих тюрмах. Відси, з Америки, Ірляндці (Айриші) будували свою державу у старім краю, відси будували її Чехи, Поляки і Литовці. Бо тут свобідна земля і закон її дозволяє свобідно кождому племені, дбати про долю своєї старої Батьківщини. А світлі уми Америки кажуть, що хто не любить своєї старої Батьківщини і не дбає про неї по совісти своїй, — той ніколи й нової не полюбить. Вони кажуть те саме, що казав Шевченко:

Бо хто матір забуває,
Того Бог карає, —
Чужі люди цураються,
В хату не пускають.

Вибори не будують, а руйнують недержавний народ

Добре! подумає неоден в серці своїм. Нехай буде Гетьман і нехай буде Скоропадський. Але нехай же його всі люди виберуть. Хто так думає, той забуває, що всякі вибори Гетьмана се річ передовсім неможлива у нас. Неможлива тому, що весь край наш у неволі, що там від Кавказу по Сян навіть свобідно слова промовити годі, не то Гетьмана вибирати! Та навіть якби наш край не був у неволі, вибір Гетьмана також бувби неможливий, бо зараз появиласяб сотки, ба тисячі кандидатів з ріжних партій, груп і околиць, ріжних фахів, сект і переконань! І зчиниласяб між ними така різня, що навіть московську чрезвичайку і польську поліцію згадувавби наш нарід як спокійну владу, а чужі держави мусілиб наново розбірати Україну й по свому лад завести. Колиб український нарід раз допустив до себе страшну думку про „вибір” Гетьмана, — тоді страшна булаб його доля: у нас при виборі ніхто другому не уступить, бо всі уважають себе рівними! Тому ніякого „вибору” Гетьмана не може бути. Гетьман всеї Соборної України є той, що вже був Гетьманом і котрого рід перед сотками літ правив Україною. Нема іншого українського Гетьманського роду! Тому сей оден рід має право й обо-

в'язок кермувати далі долею Соборної України. Хто думає про якісь „вибори“, той нехай подумає завчасу і про те, що вийшло з таких виборів і про те, що кожда партія і кожний отаманчик мавби свою чрезвичайку і що скоро по оповіщенню „виборів на Гетьмана“ малиб ми не державу, але ятки, яких ще світ не бачив! Тому глибоко заховайте в переконанню Вашім легальний (правний) принцип Гетьманату, який зламали предки наші, не послухавши великої Голови Богдана. Направмо їх блуд, котрим завалено колись українську державу! А коли пошануємо сей правний принцип то пошануємо себе і будучність своїх дітей і честь і силу українського племені! Вибори голови держави у недержавного народу неможливі. А якби були якимсь чудом можливі, то руйнувалиб, а не будувалиб державу. Вибори Гетьманів зруйнували вже раз українську державу. Вибори польських королів розвалили Польщу. Чи не досить ще науки? Чиж не бачимо, що годі погодитися при виборах навіть малим групам у нас з 10 людей? Кільки ненависти остає по таких виборах!

А вкінці — чи большевики (котрі так дуже обурюються, що ми хочемо невибраного Гетьмана) — хоч раз за стільки літ зарядили всенародні вибори? Чи народ голосував хоч раз на Леніна, котрий правив аж до смерти? А чи по смерті Леніна для його престолонаслідника Рикова були які всенародні вибори?

Де господарів сім, там безголова всім

Браття і Сестри!

Учені для учености пишуть величезні книги про значіння правного принципу влади, про його силу, про мир і благодать, яку приносить правдива правна Влада. Вони пишуть про час минулий — для будучого. А ви Самі, Браття і Сестри, творите історію. Ви її не тільки творите, Ви нею є. У Вас є розум свій і почування своє, яке нескаламучене чужими впливами налевно скаже Вам одно: Не повстане Господарство без Господаря і не повстане Українське державне господарство без державного Господаря — і то одного для всієї Соборної України. Бо каже пословиця: „Де господарів сім, там безголова всім“. І правду каже. Виж Самі знаєте, що у фабриці або шалі, де є оден господар, справно йде праця. А якби в тій самій фабриці замість одного господаря було їх 5, 6, або 7, — чи не булоб там безголова? А ще якби вони між собою посварилися і побилися і ту бійку на робітників перенесли, то з такої фабрики замість добрих товарів і продуктів вискакувалиб люди з підбитими очима, з полонаними руками, з повідгризаними вухами, з усяким каліцтвом. А найгірше, що Ви, поранені й ушкоджені, не зналиб навіть, котрого „боса“ впомятиса про відшкодування, бо оден „бос“ спихавби вину на другого. А чиж у нас на Україні не було так? Оден державний „бос“ спихав вину на другого, а нарід терпів і терпить у чужій неволі. То чиж не краще, мати нам усім одного Господаря, щоби сварню між „босами“ раз назавжди закінчити? Ви певно в душі скажете: „Так! Се правда!“ І запитаете: „Як до того дійти?“ Сим шляхом, який ми показуємо.

Без ляку і зневіри!

Не знаєте ні дня, ні години, коли наступить нова буря на землях Ук-

раїни. Але знаєте всі, що коли та буря застане нас у замішанню й неприготованню — то скінчиться плачем і скреготом зубів на руїнах земель наших, скінчиться пожежами сіл і міст і конаючими в голоді сиротами. А Ви на згарищах і в попелі нової історії України будете плакати і жалувати того часу, що пройшов марно на лайках і сварках і на змарнованню сил і запалу і праці. І не допоможуть нерозумні і шкідливі погроми Жидів, не допоможуть різні „Ляхів і Москалів”, — бо все те скінчиться тільки різнею і неволею нашого племені, а буйні землі землі України розберуть чужинці і вічну наругу чинитимуть над Вами і потомками Вашими, — як уже чинять. Тож заздалегідь визнайте одного Господаря для всієї Соборної України, того Господаря, що походить з правдивого, господарського роду, того, котрий вже показав, що уміє господарити, того, котрого поважали і з котрим говорили найбільші поваги світа, — щоб не заскочили Вас непрошені Господарі, які знову допровадять до руїни, як уже раз допровадили. А по новій руїні нехайже ніхто не каже й не нарікає, що не показано йому дороги, куди йти і як від нового нещастя берегтися, бо не буде мати права нарікати! Тож в ім'я спільного добра нас усіх і спільного свобідного життя у своїй державі — без ляку і зневіри голосім всім і вся, що ми Гетьманці, і що вся земля наша, вся Соборна Україна має одного Господаря і одного правного Представника: Гетьмана Павла Скоропадського!

В Його пошані буде Ваша пошана

Передумай, Брате і Сестро, раз і другий отсі слова-думки, що йдуть від серця і щире бажання мають — бажання добра Українській Державі і сили та чести українському народові! Передумай сам у тиші серця свого. І не дивися на те, що другі скажуть, Передумай і відважся — йти новим шляхом, бо загине той, хто на роздоріжжях серед п'їтьми і снігові жде до рана. Не роби так, як темний чоловік, що поти вагається, аж закличе лікаря як уже запізно, хіба посмертну картку написати! Не думай про весь народ, думай про себе і про свій обовязок. А перша частинка того обовязку — се мати відвагу у висловлюванні свого погляду без страху і без чужого впливу! Чи ж не дροжить у тебе деє на самім дні твоє серце на саму згадку великого слова „Гетьман”? Чи не вяжеться у тебе вже з тим словом поняття могутности твого племені і твоя колишньої держави, за котру кров лили цілі покоління наші? Нема тепер ні одного Українця, котрий мовби честь і поважання й пошану між своїми й чужими. Всі вже опльовані, навіть твій власний батько і мати і брат і сестра і приятель, бо весь твій народ окупований, принижений і опльований окупантами. А за що — ніхто не знає. Хіба за те, що всі вони по свому хотіли спасати Україну. Можливо, що й за се. Во дійсно — всі спасати Україну по свому не можемо. Нехайже буде оден правний Вожд і Представник, оден понад нами всіма, понад усіма партіями, фракціями і групами. А щойно тоді праця поодиноких людей, партій і груп і фракцій не піде на марно, коли очі цілої нації звернуться на Одного. Тоді й свої знатимуть, що є Господар і Голова і чужі сили Його пошанують, а в Його пошані буде й Ваша пошана, буде честь цілого народу. Коли сього не зрозуміє наш нарід, то в такім самім стані в яким є тепер, буде за рік і за два і за десять, і за сто — аж поки не розложиться в чужім ярмі, задурюваний обціанками „раю” плативними агентами чужих влад.

„Невчене око загляне їм [Вам] в саму душу глибоко! глибоко!”

Ми не знаємо, як історія оцінить колись всі українські уряди, що чергою наступали по собі. Ми не історики і не дивимось на ті уряди з точки ученого, але з точки досвіду людей, що живуть на свободі. А з тої точки, через порівняння наших урядів, бачимо отсю правду: Що Українська Держава була, але тільки за уряду Гетьмана, що Гетьмана не скинули чужі сили, тільки наш власний бунт, а всі інші українські уряди були здавлені чужими силами, бо не були здатні налагодити життя й оборонити державу, хоч їх до кінця підпирав народ. Сьогодні вже ясно, що якби ті наші сили, котрими ми валили гетьманський уряд, були вжили на підмогу Гетьманови, то Українська Держава булаб устоялася і вже 7 літ виходилоб зі шкіл молоде покоління, як діти державного народу. Тому повинен кождий чесний Українець, якеб він становище колись не займав, посвятити решту свого життя на поправу великого блуду, щоб народ не нарікав, довідавшись правди, що його провідники заподіяли йому несвідомо страшну кривду, а тепер свідомо не хочуть її направили.

Подяка большевикам

Ми хочемо бути справедливі навіть супроти наших політичних ворогів, що зруйнували Україну. Се большевики. Хочби вони нічого иншого не зробили, тільки те, що вивели людство на віки з демократичної Содоми і Гомори і показали, як під проводом одної людини можна захопити найбільшу державу й думати навіть про захоплення цілого світу, — то вже за се належить їм подяка всіх народів. Вони й дякують большевикам, що користають з їх страшного досвіду, та почавши від Англіїців і Американців, скінчивши на малих народах, відвертаються від утопійних практик большевизму. Величезна хвиля повороту на право опановує тепер світ, хвиля, яка мусить скорше або пізніше принести великі зміни й нові кристалізації нових сил. Бо великі досвіди ніколи не минали безслідно. Не минуть і тепер. Ще не одно потрясення прийде і мусить прийти, але загальний, головний напрям розвитку і шлях людства вже тепер ясно видніє. І знищені будуть ті народи, що не вступають на той шлях.

Клич обов'язку

До часу, поки большевицькі окупанти радикально не вилічили всіх Українців від мрії, що „лівими” кличами можна завести „рай” на нашій землі, — можна ще було розуміти тих інтелігентів, що намагалися мрії про „народовластя” (ними репрезентоване) переводити в дійсність. Та вже 5 літ минуло від засуду смерти виданого амбасадорами на окремий уряд Галичини, котрий ми щиро підпирали, бо він мав багато оправданья за собою (як попирали ми тут на еміграції чергою всі українські уряди, бо нам йшло про державу а не про те, хто держить уряд). Тому пишемо се в глибокім переконанню, що всі ті уряди, з виїмком уряду легального Гетьмана, вже безповоротно покінчили свою ролю і нема на них ніякої надії, ніхто не може нам взяти за зле, коли отсим прилюдно, але не в обиду, візвемо всіх Представників поодиноких урядів, як вони по собі наступали, щоб ради оздоров-

лення нації з розбиття, сповнили свій обов'язок і хоч бодай не виступали проти легального Гетьмана України. Таке чесне поведіння нікого не може осоромити, а навпаки — покаже всьому народови, що вони щиро відносилися й відносяться до української державної справи та що їм на особистих амбіціях не залежить. На увазі маємо всі уряди, як вони у нас по черзі наступали: Грушевського, Винниченка, Петлюри й Петрушевича. Під управою легального Гетьмана всієї України єсть місце і пора для праці всім, що не хочуть бути оруддям в руках окупантів нашої землі, яким то нікчемним і нелюдським оруддям являється т. зв. харківський „уряд“, що роздаровує чужим республікам землю українського народу! Той „уряд“ з ласки червоної Москви творить штучно боляки на тілі українського народу!

Слово до партій у старім краю

Ми далекі від осуду партійного життя у краю. Ми далекі від давання наук партіям. Ми віримо, що кожда дійсна українська партія щиро ставить свій партійний прапор нижче ніж державний прапор української нації. І якраз тому, обсервуючи життя і погляди республіканських Американців, можемо запевнити всі наші партії у старім краю, що визнання ними легального Гетьмана України ради заведення ладу і порядку в хаосі, принеслоб нашим партіям тільки признання навіть найбільш завзятих республіканців на широких світі. Дозволимо собі ще замітити, що безнастанне партійне тертя у краю переноситься на нашу еміграцію в далеко більший пристрасти і навіть коли у краю наступає хвилева згода, тут сварня кипить безуговку. І довела до того, що Президент Вилсон, їдучи заключати версальський договір, взяв з собою представників 32 народів, а Українця не взяв, кажучи: „Се не є ніякий нарід, бо він здібний тільки до сварки і доносів, а сам не знає чого хоче“. Сего страшного закиду ніхто не мавби права, кинути нам в очі, якби ми всі сказали: „Хочемо легального Гетьмана України!“

Слово до української молоді!

До Тебе, незіпсута надіє України, до Тебе, що найглибше відчуваєш біль упокорення й упадку своєї нації під ноги чужим окупантам! До Вас, молоді серця і молоді очі, що бачите розвал, який зробили ми та батьки і прадіди наші! До Вас, які збираєте і гірко будете збирати те, що засівали ми і ті, що були перед нами, кличемо ми. А коли Ви не послухаете нашого голосу, то як прийдете до наших літ, по довгій праці, по довгім розбиванню всего і марнованню дорогих своїх сил, закличете так само, як ми тепер кличемо: Не в розвалі, а в єдності будучність нашої нації! Не думайте, щоб хтонебудь, котрий належить до української нації, міг бути Вашим ворогом! Не сваріться з ніким так, щоб Ви не могли завтра стати його приятелем! Не наслідуйте в розвалі нас і батьків своїх, нам подібних! А скажіть собі завчасу в душі: Як у всесвіті панує надзвичайний порядок і вища сила — байдуже, як Ви її назвете — що порядкує усім, так і в народі мусить бути признана споконвічна Влада, найдорожча для всіх, якій мусять всі підлягати, коли не хочуть стати нікчемним гноєм і гниллю для чужих. Тож пам'ятайте, що ми всі мусимо мати Голову й Господаря — і то не такого, якого вибирає випадкова більшість карток, але такого, якого нам дала наша іс-

торія. А її не творили тільки люди, що жили на нашій землі, але і вища сила природи: її творили степи України, її ріки великі і моря бурхливі і брама народів і безмежні, ніким небережені, границі України. Се споконвічна влада Гетьманська, що органічно виростала на нашій землі. Хтож, як не Ви, має бути підпорою тої Влади й порядку? Хтож, як не Ви, має її оборонити перед своїми руйніниками? Бо як обороните її перед своїми, то перед чужими вона напевно остойтється! Тому скажіть Собі, що Ви гетьманці й закладайте січові, гетьманські організації! А будете в нашім віці забезпечені перед соромом і наругою, які ми переживасмо.

Слово до жіноцтва!

Матері! Жінки! Дівчата українські! З далекої чужини, де провели ми найлуччі наші літа, кличемо до Вас у старім краю! Згуртуйтеся, зєднайтеся і покажіть ту силу, яку показує жіноцтво інших народів! Вам з природи річи тяжко порівняти себе з жіноцтвом могутних народів. Нам легко се зробити, бо кожного дня бачимо тут докази, що не по мужчинах, а по жіноцтві оцінюється вартість народу. І не даром кажуть Американці: „Скажи мені, скільки ваших жінок належить до організацій і покажи мені цвинтар свого племені, а я тобі скажу, хто ти і яка твоя вартість”. — Вони розумно говорять. Бо жінки дбають про минувшість для будуччини. Бо жінки виховують покоління. Бо від жінок залежить лад і порядок, як у хаті, так і в народі. Головно через жіноцтво поширюється ідея й організація у культурних народів. І тому й наша ідея, від котрої залежить не тільки сила але й існування нашої нації, мусить поширитися через жінок. Переконайте себе і по свому переконанню навчіть дітей Ваших і чоловіків Ваших і суджених Ваших, що в народі мусить бути взірцевий порядок і що Господарем нашої землі має бути традиційний, легальний Гетьман усеї України для добра і сили і чести цілої нації! Від Вас залежить вціплення Гетьманської ідеї в нові покоління. І се Ви легко можете зробити, коли крім Отчешу, якого вчите діточок своїх, навчите їх і розуміння тої молитви в державнім значінню нашім. Ось державний Отчеш для діточок Ваших:

Гетьмане наш, іже еси на престолі твоім! Да святиться імя твоє, да прийде царствіє твоє, да будет воля твоя, яко на Галицько-Володимирських землях, так і на землях Великої України. Хліб наш насущний даш нам лиш — Ти! І не остави нам долги наша, якоже й ми не оставляли владам нашим, але карай до крови і сокрушенія кости кириню, а ми всі послушно поможемо Тобі в день і в ночі, на землі і під землею, на воді і в повітрі і на кождім місці. І не введи нас во іскушеніє, рішати всякі справи „самостійно”, но ізбави нас от лукавого безголовя, щоб ми всі разом як діти одной великої сімі дійшли врешті туди, де ясні зорі і тихі води і сади цвітучі і поля пахучі, на свобідну землю Батьків, до Соборної і Сильної Великого Гетьмана Богдана, Української Держави.

І так нам Всемогучий Воже допоможи! Амінь.

Українці всіх земель, єднайтеся під одною Гетьманською Владою!

З признанням одного правного Господаря приходить зрозуміння потреби спільної гармонійної праці і підпертя всіх наших запомогових товариств, що

стануть за сею великою ідеєю, всіх що дбають за поміч для старого краю в його опущенню і нужді та в тій цілі зібралися в „Обеднанню”, яке одинокє має репрезентаційне становище всеї нашої еміґрації в Америці. З признанням одного правного Господаря скріпиться й Січова Організація, котра перша зі всіх наших організацій, відколи існує український нарід, пробує сотворити одну одноцільну організацію для всего українського народу, розсипаного по цілім світі! Від коли єсть оден правний Господар і Голова всеї української нації, нехай не буде ні одної української дитини, котра ходилаб самопас, без організації. Не прирікаємо Вам ніякого „раю” на землі, говоримо тільки про сильну кристалізацію нашого племені й одинокий шлях до неї! Говоримо у міцній вірі, що українську державу тільки тоді здобудемо і вдержимо, коли буде оден правний Господар і всьому Голова.

Нехайже оживиться по всім світі обмертвіла з болю і терпіння душа українського народу! Нехай отрясється з чужої отруї! І нехай скрізь повстануть тривкі Гетьманські Січові Організації, як знак, оздоровлення і сили! Українці всіх земель, єднайтеся під одною Гетьманською Владою!

*

Се єсть висновок нашої думки, незалежної від нікого, а тим менше від Особи нашого Гетьмана, котрої то Особи ізза авреолі, яку Вона повинна мати в цілім народі, не хочемо втягати в вир нашого хаосу. Наша думка впливає з глибокої застанови над долею й недолею українського народу. На меті маємо отрясення нашого загалу від демаґогічних кличів і зцентралізовання державної думки нації для спільної репрезентації, щоб нам на будуче ніхто не мав права сказати, що 40-мільйоновий нарід навіть не знає, чого хоче! Без огляду на час, коли здійсниться наша ідея, скажیم отверто і виразно собі і світови, що українська нація знає, чого хоче і до чого стремить.

Шікаго, дня 16. листопада 1924 р.

Д-р Степан К. Гриневецький,
Головний Отаман Січей у Злучених
Державах Америки й Канаді.

По зрільй розвазі всіх думок відозви Головного Отамана заявляємо, що сі думки правдиві й показують одинокий вихід з блуканини по пустині нашого дотеперішного політичного життя. Ми твердо постоїмо при ідеї нашого Гетьманату.

Шікаго, в листопаді 1924 року.

За Головну Екзекутиву Січової Організації в Америці: Стефан Мусійчук, гол. секретар рекордовий; Стефан Мурич, головний скарбник; Михайло Сарабун, гол. секретар фінансовий і Д-р Осип Назарук, редактор.

Ми, представники канадійських Січей, розваживши докладно ціле положення українського народу, висловлюємо отсим своє глибоке переконання, що, як слушно підкреслює Головний Отаман „Січей”, тільки наш Гетьман

оздоровить і силу дасть розбитій українській нації й державі та взиваємо весь український нарід іти вірно за правним Гетьманом усеї України, Павлом Скоропадським.

Торонто (Онтаріо) Канада (в листопаді, 1924 р.

За Головну Обозну Раду Січову в Канаді:

Головна Обозна Рада (Торонто):

Отаман Володимир Босий, головний обозний; Отаман Василь Войко г. містообозний, робітник; сотник Никола Юречків, г. обозний писар, роб.; сотник Дмитро Возний, г. писар фінансовий; сотник Іван Мороз, г. скарбник обозний, робітник.

1. Січовий Округ 1. Курінь (Торонто):

Отаман Василь Прихода, курінний, робітник; осаул Іван Місюрка, курінний, робітник; четар Михайло Возний, курінний писар; четар Ілько Сталений, фінансовий писар куріня, робітник, четар Гнат Гнідий, курінний скарбник, робітник; хорунжий Куріня Павло Василик, робітник; сотник Степан Ярема, окружний учитель; о. Андрій Сарматюк, окружний капелян Січі.

2. Січовий Округ 1. Курінь (Гемілтон):

Отаман Олександр-Лешко Жилик, курінний, робітник; четар Теодор Сташишин, курінний писар; четар Теодор Галька, курінний скарбник, о. Нестор Дрогомірецький, окружний капелян Січі.

3-тий Окремий Січовий Курінь (Ошава):

Отаман Станіслав Мажевський, курінний, робітник; осаул Василь Крайдуба, робітник; четар Теодор Шіян, курінний писар, робітник; четар Василь Череватий, курінний скарбник, робітник; сотник Іван Савчук, курінний учитель.

4-тий Окремий Січовий Курінь (Віндсор):

Отаман Скалецький, курінний, робітник; четар Йосиф Лисий, курінний писар, робітник; четар Михайло Липа, курінний скарбник, робіт.; сотник Онуфрій Луцишин, курінний учитель.

14 Сотня Січова (Брентфорд):

Сотник Дмитро Череватий, робітник.

15 Сотня Січова (Престон):

Сотник Дмитро Почерева, робітник.

II.

Додаток до есею, стор: XXXV і до листа О. Назарука до В. Липинського, ч. 104, стор. 387.

[Частина листа секретаря Липинського Михайла Петровича Савур-Ципріяновича до д-ра Осипа Назарука].

Reichenau, N. Ö., 12. лютого 1926

Високо Поважаний Пане Докторе!

Вашого листа з д. 21. січня одержав і приложений до нього лист до п. В. Л-го передав.

Ваша думка щодо лікування п. В. Л. дуже добра, але в даний момент абсолютно неможлива до переведення. Повірте мені, що за цей час спільної з ним роботи я добре приглянувся і пізнав п. В. Л. Головна причина чому було-б неможливим цього зробити це те, що п. В. Л. поставив собі метою

тепер закінчити „Листи” і від цього він ні в якому разі не відмовиться. Постановив він собі це ось чому: Життя тут, у Райхенау, дороге і далі залишатися з фінансових причин є неможливим. Тому п. В. Л. вирішив кудись переїхати. Але перед тим ніж переїздити мусить закінчити „Листи”, бо почував себе обов’язаним перед П. Г., який уможливив йому в осени поїхати до санаторії, а також і перед О. Жеребком, який купує половину накладу окремого видання „Листів”. Переїхавши-ж до другого місця, по своїй вдачі, він не зміг би скоро прийнятися за це писання, а крім того невідомо в яких обставинах доведеться жити далі.

Не подумайте, що ми тут ставимося неухважно до справи лікування В. Л., що тільки в силах було зробити — все було зроблене. Не так давно був тут у мене і п. Монтрезор, який теж балакав щодо цієї справи і все ж таки нічого не міг зробити. Я є наочним свідком того, що всі такі балачки ще більше денервують п. В. Л., а тому в даний мент вважаю це навіть шкідливим. Маю надію, що до цього знов можна буде приступити по закінченню „Листів”. Робив щодо цього всі заходи і П. Г., але й йому нічого не вдалося. Тому не нахожу абсолютно можливим щось робити в цьому напрямку в даний мент, але не залишу цієї справи в той час, коли буде хоч якась надія перевести її.

III.

Додаток до есею, стор LXV.

Осип Назарук: „Спомин про те, які були перші кроки гетьманської ідеї у глибині народніх мас після великої катастрофи нашої державности”. Передрук зі збірника „За велич нації” (Львів, 1938), стор. 39-49.

Двадцять літ минуло від часу, коли в Києві відновлено Гетьманську Державу. І після сімох місяців її славного існування завалено її українськими руками. Разом із тим смертельно зранено українську державність наших часів узагалі: бо те, що було після завалення Гетьманської Держави, було вже тільки безцілним кривавленням.

У п’ять літ після тієї катастрофи почала гетьманська ідея ставити перші кроки у глибині народніх мас і то не в Ріднім Краю, а на чужині, на еміграції. Маю на думці пропаганду гетьманської ідеї, розпочату між нашим фабричним пролетаріатом в Америці восени 1923 року.

Думаю, що майбутні покоління вже державної української нації зацікавляться тим, як виглядали ті перші кроки старої української монархічної ідеї в гетьманській формі після такої страшної катастрофи. Тому й пишу отсей жмут своїх споминів.

Про завалення Гетьманської Держави рішили галицькі інтелігенти, що zorganizували відділ С. С. (Січових Стрільців) під командою Євгена Коновальця. Якби вони не прилучилися були до бунту проти Гетьмана Павла, то наддніпрянські повстанці не були б собі самі дали ради. Хто були ті галицькі інтелігенти, що прилучившись до бунту наддніпрянців, вирішили справу завалення української державности? Це були молоді й недосвідчені ідеалісти, обманені наддніпрянськими старшими інтелігентами, яких знов об-

дурили перед тим московські большевики, прирікаючи їм допомогу проти Гетьмана. Галичани не знали про ту спілку наддніпрянських руйників із московськими руйниками. Позискати молодих галичан до бунту було не тяжко власне тому, що вони були молоді й недосвідчені, відносин у Великій Україні не знали, були переважно соціялістами, але не англійсько-монархічного покрю, тільки континентально-марксістської марки, значить мали симпатії до республіканства, які винесли з клясичних гімназій у старій Австрії, де їх без відповідних коментарів годовано латинською літературою з часів упадку Римської Держави: отже вони в боротьбі проти всякого Монарха бачили мимохіть боротьбу з „тиранією”. Історії України, обробленої з українського державницького становища, в нас тоді взагалі не було, а велика історія України М. Грушевського пропагувала любов до всяких „народніх рухів”, навіть очевидно бунтарських, бо Грушевський, сам вихований на ідеалах бунтарства, симпатизував навіть із очевидними зрадниками Рідного Краю, напр. із т. зв. „татарськими людьми”, коли вони тільки бунтувалися проти Князів.

А маса як маса: на все піде, куди її потягне інтелігенція.

Між тими, що помагали робити повстання проти Гетьмана, був також я, тоді ще з переконання республіканець. Я укладав першу відозву проти Гетьмана, друковану в Білій Церкві, а властиво поправляв її, бо перший концепт, який мав у собі виключно лайку, написав мій знакомий ще зі студентських часів, а тоді „головний отаман” бунту, Симон Петлюра. Я повикидав із того концепту що грубішу лайку та зложив ідеалістично-політичне оправдання бунту: мовляв виступасмо проти Гетьмана тому, що він згодився на федерацію України з Московщиною, а ми хочемо зовсім окремої, себто „самостійної”, Української Держави. Я вияснив Петлюрі, що без такого оправдання бунту зачинати не можна, і він згодився на те.

Само повстання, чи радше бунт проти Гетьмана, минуло як у горячці. Не буду описувати його перебігу, бо не те ціль моєї статті. Скажу тільки загально, що ми довго не хотіли вірити німцям, які нас перестерігали, що з поваленням влади Гетьмана завалимо Українську Державу взагалі. Ми уважали себе „мудрішими” від старих досвідчених людей, які нам це говорили, — ну й побачили криваві овочі свого діла.

В рік після завалення Гетьманської Держави і після страшних душевних тортур опинився я на еміграції в Відні разом із галицьким Диктатором, Євгеном Петрушевичем, який у літі 1922. року вислав мене до Канади як галицького представника.

В березні 1923. року Рада Амбасадорів держав Антанти ухвалила відступити Галичину Польщі, отже треба було зліквідувати галицькі посольства, що й наступило. Восени 1923 був я вже у Злучених Державах Північної Америки і редагував маленький орган у Шікаґу, „Січові Вісті”, якому я змінив назву на „Січ” (комплет того органу є в Бібліотеці Наукового Т-ва ім. Шевченка у Львові). За океаном вибув я пять літ; виїхавши з Чикаґа, редагував я ще в Філядельфії „Америку”, що виходила три рази на тиждень. Працював я в ній сам один, „як палець”, навіть коректора не мав (зрештою так само, як в органах „Січові Вісті” і „Січі”).

В часі мого побуту в Америці спробував я понести в народні маси ідею про український монархізм як одинокий вихід з упокорення й нещастя, в яке пхнула наш нарід українська інтелігенція.

Зачав я про це говорити на засіданні Головного Виділу Січової Орга-

нізації, який з виїмком голови, д-ра Степана Гриневецького, лікаря, складався з самих робітників. Та заки я з республіканця став сам монархістом, минули літа. Мені тяжко було покидати республіканські погляди, з якими я зжився був від молоденьких літ, відколи в гімназії зачав читати латинських авторів і соціалістичні брошурки. Мої переживання після страшної катастрофи нашої державности трудно представити: було це якесь напів свідоме отупіння, подібне до того, яке описують люди, що зазнали дуже болючого удару в голову. В поезії, яку я все любив читати, знаходжу розмірно найкращий вислів того стану в старій Ріг-Веді, що повстала на яких 1800 літ перед Христом, де описується стан хаосу перед сотворенням упорядкованого світа. Наведу дотичне місце в перекладі німецького знавця Ріг-Веди, проф. Павла Дойсена:

Damals war nicht das Nichtsein, noch das Sein
Kein Luftstrom war, kein Himmel drüber her.
Wer hielt in Hut die Welt? schloss sie ein?
Wo war der tiefe Abgrund? Wo das Meer?...
Von Dunkel war die ganze Welt bedeckt,
Ein Ozean ohne Licht, in Nacht verloren; —
Da ward, was in der Schale war versteckt;
Das Eine durch der Glutpein Kraft geboren*)

Прикро було признаватися навіть перед собою самим, не то перед іншими людьми, що хибні були мої дотеперішні погляди, в ім'я яких я діяв. Та годі було зробити інакше, як переломити фальшивий стид і сказати наперед собі самому: „Я робив зле й других тягнув до злого! Я причинився до страшного терпіння мого власного народу. Отже треба тепер старатися напирати заподіяне зло”.

Я бачив у Канаді, як англосаське робітництво, отже робітництво наймогутнішої тепер раси на землі, зовсім не стидалося шанувати прилюдно пам'ять своєї Монархині Вікторії. В день її імянин йшло канадійське робітництво з вінками і квітами під її пам'ятник. Отже який же стид для нас, народу, що має поверх 50% неграмотних, визнати традиційну монархічну владу, яку визнавали наші батьки в часі, коли мали могутню державність. Аджеж не соромляться монархії такі висококультурні народи, як шведи й данці, що взагалі не мають неграмотних між собою (крім ідіотів від уродження). А норвежці за нашої пам'яті, відлучившись від Швеції, установили в себе монархію. Чи можливий був би в Японії такий величезний поступ у такім короткім часі, якби японський нарід не мав у своїм серці привязання й пошани до своєї старої династії, що править Японією від двох тисяч літ?

А, з другої сторони, який жах почався серед найбільшого народу на землі, китайського, коли його інтелігенція підкопала і знесла монархію! Якже той великий нарід кривавиться літами без уговку й масово гине з голоду. Якже там страшно виливають ріки відколи не стало порядкуючого монархічного центра, що дбає про утримання великих гребель і регуляцію тих рік.

А що діється в Росії після впадку монархії? Таж це жах, якого не бачило людство!

*) Тоді не було неістніння ні істніння,
Не було вітру ні небес над ними,

Переконавши себе, почав я переконувати інших, що є тільки один вихід із нашого хаосу: признати легальну монархію в Україні. З моєї довгої агітаційної практики знав я, що кличі для народу мусять бути короткі, ясні, зрозумілі, конкретні. Отже потребу української монархії узасаднював я одним кличем, двома словами: Потрібний Господар! Але як вияснити таке складне поняття, як легалізм? Бо сам клич про Господаря не вистарчає серед такої занархізованої маси, як наша. Не вистарчає з тієї простої причини, що в таких божевільних обставинах кожний агітатор, кожний утриманок чужих шпionських бюр уважає себе покликаним бути господарем, „отаманом”, України. Значить, сама пропаганда українського монархізму, без конкретного вказання, хто має представляти той монархізм, може дуже легко ще побільшити й без того страшний хаос. На те є тільки одна рада: легалізм. Значить видвигнення правоправної (легальної) Династії. А котра ж правоправна Династія України? Як її зрозуміло й коротко представити народові?

Після довгої надуми прийшов я до переконання, що є тільки одна зрозуміла і правдива ціха легальности правоправної Династії, ціха, якої не можна ні збити, ні повалити. Легалізм полягає на тім, що було, а не на тім, що є, або може бути. Тільки минувшість незмінна. Тільки вона може бути постійною точкою в кітлуванні страшного хаосу. Тільки з незмінної минувшини може вирости тривке майбутнє.

Кажучи популярно, легальна Династія, це Династія, яка вже була. Династія значить рід, родина, сім'я. Ось живий зародок і центр держави, зв'язаний поправді з минущиною, з історією — і тим самим з теперішністю й із будучністю. Ми в тім добрім положенні, що нема потреби розбиратися між кількома династіями, бо відновила свою владу над Україною тільки одна з наших династій: Гетьманський Рід Скоропадських.

Зовсім не важно, що ця Династія в нашім хаосі не могла довго вдержатися. Це річ зрозуміла, що так мусіло статися в таких обставинах, і було б дивно, якби сталося інакше. Важне тут тільки те, що знайшовся чоловік із такого роду, який колись мав владу в Україні, і що він відновив українську традиційну владу. Вона була, вона є, вона буде, як тільки ми того схочемо. Навіть не всі ми, вистарчає частина з нас, але перейнята вірою в ту ідею й діяльна в ім'я тієї ідеї.

Як я переконав себе, то вже легко було переконати інших. На засіданні Головної Старшини Січової Організації, що складалася майже виключно з робітників, вистарчила одна розмова, щоби переконати їх, що Україну з хаосу може вивести тільки один Господар, але Господар правний, що тим правним господарем був, є й має бути Гетьман Павло. Робітники це люди практичні, вибір їх буває з природи розумний. Коли вони вислухали аргументації, короткий час тривала мовчанка. Вони думали, а потому всі щодо одного сказали: „Так, нема іншого виходу”.

Я прочував наперед таку їх відповідь, бо бачив по них, що це люди

Хто був опікун світа? Хто обіймав його?
І де була глибока пропасть? Море? . . .
Мов океан без світла, загублений в ночі; —
Усенький світ кругом покрила темрява
Та з муки вогняної вже щось родилося,
Воно було — в посудині було укрите. . .

[Переклад О. Назарука].

розумні. Потому я нераз говорив їм, що їх постанова, постанова малого гуртка робітників, мусить бути така тверда, що навіть, якби зрадив ту ідею творець гетьманської ідеології Липинський і я, її перший пропагатор в Америці, то вони повинні не слухати нас обох і далі з вірою триматися правного Господаря України, хочби Його не знати як опльовували та оклеветували різні-прерізні українські інтелігенти.

Пропаганда та впала на добрий ґрунт і я ще сам дожив радісної хвилини в великім нещасті: коли хорий Липинський у найвищій роздраженні почав нищити те, що сам творив, коли почав намовляти інших інтелігентів до бунту проти легального Гетьмана й розписувати листи також до нашого робітництва в Америці зі зазивом до бунту — я, затривожений тим, написав зі Львова кілька листів до Америки зі запитом, чи наша робітнича організація витримає той найтяжчий зі всіх ударів. І з кількох сторін одержав я відповідь: „Українські робітничі організації, що раз заявилися за правним Господарем України, витримали при Нім так, як ви їм радили, немов прочувуючи, що станеться: робітники не послушали Липинського, ні інтелігентів, що були охочі до бунту”.

Тоді я відіхнув. І була це одна з найприсмішних хвилин у часі моєї 40-літньої політичної праці (я дуже вчасно зачинав її). Вартість українського народу й особливо його робітництва зросла в моїх очах, як ніколи передтим.

Так представив я тут два головні моменти з минувшини гетьманського руху за океаном: коли групка найрозумніших українських робітників у Чикаго перший раз рішилася стати при легальнім Господарі України й коли робітнича організація під проводом тієї еліти робітництва видержала удар в ідею української монархії, удар, який походив із руки творця ідеології українського монархізму, Вячеслава Липинського.

Які це дивні появи, які дуже змістовні, повчаючі, цікаві й важні! Були ще цікавіші події в історії гетьманського руху за океаном, але важніших не було.

З цих іще цікавіших подій згадаю три:

І. Коли я так монтував український гетьманський рух між нашим робітництвом у Злучених Державах Півн. Америки, рівночасно в Канаді, яку я недавно опустив (і де я також тут і там висказував свої думки), появилася молодий студент стислої філософії католицького університету в Любліні, Володимир Босий. Я його особисто не знав і до того часу навіть не чув про нього, а вперше довідався я про його роботу з газетки, яку він почав видавати. Цікава це була газетка — молодечим запалом і неймовірним розмахом, який не рахувався з нічим, але то буквально з нічим! Молодий чоловік, який схопив суверенне перо в руку, почав ним ділити Канаду на округи, в яких викликав з неістніння цілі „бригади” і тим подібні сили. Розуміється, все те існувало покищо в його уяві, але він відважно писав про це в газеті. Того свого великого розмаху не навязував він до ніякої означеної української Влади, а просто зачинав історію від себе, як звичайно роблять наші молоді люди.

На подану в його газеті адресу написав я до нього листа з признанням для запалу в його газетці, але рівночасно з пересторогою й запитом, до чого він дійде по році або по двох, коли він уже тепер, на самім початку, оперує такими силами, як „бригади” в місцях, де маємо напевно не більше, як кількох зорганізованих людей. Я писав йому, що по 2—3 літах треба буде ви-

казати якийсь поступ, себто, інакше кажучи, треба буде писати, що з тих „бригад” потворилися „дивізії”, „корпуси” і цілі „армії”, бо коли поступу не буде, тоді буде впадок. Вкінці запитав я його, в ім’я чого підіймає він ті „бригади” і предложив йому, щоби ми зіхалися на розмову в Детройті, майже коло канадійської границі. Мені до того міста треба було їхати добрих парусот миль, а йому коротше.

Молодий чоловік відписав, предложення прийняв і приїхав точно на означений день. Ми зустрілися в готелі, якого імені вже собі не пригадую, але добре памятаю, як він виглядав, яка в нім була кімната цеглястої краски й подертий хідник на долівці. Зафундувала нам той готель наша убога тоді Січова Організація в Детройті, організація дуже гарна, яку часто згадую з дійсною приємністю. А побут у тім убогим готелику був для мене приємніший, ніж у неодній палаті.

Я своїм звичаєм передовсім випитав молодого чоловіка, хто він, де вчився, чого вчився і що дотепер робив. Не забуду ніколи його веселого оповідання про те, як він, син убогих родичів, дістався на університет у Любліні й хотів там студіювати філософію, доконче філософію, і то стислу.

— Отже прийшов я до ректора університету, — оповідав мені п. Босий, — представився і висказав свій замір.

— Czy pan ziemianin? — питає ректор.

— Ні, — кажу.

— Bo to widzi pan studiowanie ścisłej filozofji w terażniejszych czasach miałoby rację wtedy, gdyby pan był posiadaczem dóbr, miał swoich ekonomów, rządców, i skończywszy uniwersytet, urządził u siebie we dworze ładną bibliotekę i gdyby tak jesienią oficjaliści i służba zebrali panu już wszystko z pola, zapalili panu dobrym drzewem w kominku, a pan po ładnej kolacji, przy kieliszku dobrego wina czytał sobie np. Platona lub Arystotelesa. Jeżeli pan niema dóbr ani innego majątku, to radzę panu studiować jakiś bardziej praktyczny dział, a nie ścisłą filozofię.

— Ні, — відповів адепт на стислого філософа, — я таки хочу студіювати філософію і то стислу!

— На, to trudno, jeżeli pan koniecznie chce, to proszę studiować.

Не буду дальше оповідати бідної долі вбогого студента, бо вона сюди не належить. Згадав я дещо про нього, бо це характеризує вдачу того чоловіка, уродженого до роблення руху й викликування запалу.

Ми переговорили цілу ніч до рана, до білого дня — і він згодився перестати уживати фантастичних назв у роді „бригад” і т. п. та зуніфікувати свої групки в одну організацію з американськими робітничими Січами під одним спільним проводом із головним осідком у Чикагу, з признанням легального Гетьмана України Павла, як шефа великоукраїнської Династії.

Були це маленькі початки розросту гетьманської організації, але важні тим, що підіймалися майже рівночасно в двох великих державах за океаном: значить ми в Злучених Державах могли вже покликуватися, що маємо організацію в Канаді, а наші канадійські організації могли покликуватися на звязок із гетьманськими організаціями в Америці, — що мало для нашого руху не якебудь значення.

II. До подібно цікавих подій належав цикл викладів, який я виголосив в „Українськiм Народнiм Домi” в Детройті, столиці Форда, перед чисто робітничою публікою. В тих викладах, заповіджених друкованими летючками, представив я головні причини катастрофи української державности,

а саме підірвання віри в народі та понехання монархічної традиції наших батьків. Далі викладав я ідеологію Липинського і свої вище представлені погляди на те, як вийти з нещасливого положення.

Був то час, коли між українським робітництвом в Америці переважали наші збольшевізовані люди, не раз дуже перейняті московською агітацією. Вони тяжко побили були на вулиці галицького посла в Америці, д-ра Льонгіна Цегельського. Розуміється, я також побоювався, що й мене кожної хвилини можуть закидати на сцені камінням або рубаними полінами. Одначе цілий цикль викладів минув спокійно. Що більше, загал слухачів виявив очевидну прихильність до голошених мною поглядів. Увесь час я листувався з пок. Вячеславом Липинським. Я писав йому, що свою гетьманську пропаганду в Америці вважаю експериментом, від удачі або невдачі якого зроблю залежним мій погляд на духове здоровля нашого народу. Експеримент удався так, що перейшов усякі сподівання: приблизно в рік після виголошення згаданого циклю викладів, українське робітництво в Детройті під гетьманськими прапорами і транспарентами урядило таку демонстрацію в тім міліоновім місті, що трамваї мусіли поставати, заки перейшов їх похід.

Признаюся, що нічого подібного я не припускав навіть у найсмілиших думках. Цей прекрасний відгомін, який знайшла ідея української монархії в робітничій класі, в правдивім фабричнім пролетаріяті, та ще до того в республіканській державі — переконав мене, що наш нарід має здоровий державницький інстинкт, який баламутить у нім його власна інтелігенція. На підставі свого досвіду можу тепер сміло сказати молодому поколінню, що воно може твердо йти монархічним традиційним шляхом батьків, на якім підпре його простий нарід і на якім вийде з хаосу та дійде до своєї держави.

Свій одвертий виступ із монархічною ідеєю перед робітничою класою я уважав небезпечним для себе й дивився на нього щиро як на спробу покути. І тоді переконався я, який милий овоч приносить щира покута.

ІІІ. Вкінці третя, подібно ж цікава подія, це був п'ятий Січовий Зїзд, який відбувся в Філадельфії і тривав два дні: 30 і 31 травня 1924. р. Той зїзд мав переломове значення в житті гетьманських організацій за океаном. Після докладного обговорення справи на засіданнях головної централі „Січей” у Чикагу рішили ми переломити вкоріненний звичай виборности в організації, а завести на його місце іменування старшин (з виїмком скарбника, щоб ніхто не мав права посуджувати нас, що хочемо захопити гроші через іменованого урядника). Що значить переломити принцип виборности в такім краю як Америка і серед такої розагітованої еміграції, як наша, знає тільки той, хто там був і переживав часи найбільшого розбурхання мас. Підчеркую, що ми, підготовляючи таку реформу, не знали про спроби Гітлера і про нову засаду провідництва, яка виринула в Європі, як свого роду сурогат (намістень) поваленого в Європі монархічного ладу. Пошта з краю доходила ще дуже неправильно й рідко. Серед постійного напруження та безнастанної агітації ми не мали часу ні змоги інтересуватися тим, що діялося поза нашим народом.

Головний відділ Січової Організації припоручив мені реферат у тій справі. Я виготовив його дуже старанно, але весь час, навіть як уже його виголошував на зїзді, я побоювався, що внесення на скасування засади виборности провалиться основно. Розуміється, це було б не спинило моєї дальшої праці в тім самім напрямку, але було б значною перешкодою в реформі організації.

Яке ж велике було моє здивування, коли після виголошення реферату увесь зїзд, зложений майже виключно зі самих робітників, заявився буквально однодушно за скасуванням засади виборности у всіх січових організаціях в Америці й Канаді! Тоді я знову переконався в жертвенности нашого народу, коли йому щиро і зрозуміло представити в чім річ і що треба робити. Про той переломовий зїзд видали ми окрему брошуру п. н. „Памятка з пятого Зїзду Січового у Філядельфії”. (Чікаго, Іллінойс, 1924, стор. 31).

Цікаво було б представити ще головні аргументи противників української монархічної ідеї, з яким я увесь час стрічався, і способи, якими ті аргументи старався я збивати. Одначе мій спомин уже й так прибрав більші розміри, ніж я зразу хотів. Отже, коли Бог дасть здоровля, може представлю ту справу в однім із дальших альманахів, — коли цей неспокійний час дасть змогу їх видавати.

IV.

Додаток до есею, стор. LXXXII і LXXXVII і до листа О. Назарука до В. Липинського, ч. 147, стор. 470.

Протокол, списаний у Львові дня 11. жовтня 1929 р.

Нинішнього дня пп. гр. Адам Монтрезор і Людвик Сідлецький заявили в помешканні п. д-ра Осипа Назарука і заявили, що мають честь бути заступниками п. Вячеслава Липинського в справі слідуючій: Свого часу п. д-р Назарук в розмові пп. Адамом Монтрезором і Іваном Гладилловичем заявив, що уважає, що п. Вячеслав Липинський побравши в рр. 1920 і 1921 од Уряду Західної України у Відні допомогу, за яку зобовязався написати коротку історію України для шкіл, свого зобовязання не виконав, з чого п. д-р Назарук, як зрозуміли пп. Іван Гладиллович і А. Монтрезор, робить п. Липинському закид. Довідавшись про се, п. Липинський уповажнив нас, на підставі уділених нам в листі його до п. Монтрезора з дня 29 березня 1929 р. інформацій про сю справу, запитати п. д-ра Назарука, чи Він не набрав переконання після зазнайомлення з сим, що помилявся і чи далі стоїть при твердженню, що закид його супроти п. Липинського слушний. В присутности п. редактора „Правди”, Романа Гайдука, якого п. д-р Назарук запросив, п. Сідлецький відчитав зі згаданого листа п. Липинського уступ, дотично сеї справи і цитований в нім уступ з листа п. д-ра Назарука до п. Липинського такого змісту: „З публичного становища річ беручи, був би для нас зворот грошей небажаним (прошу мене зле не розуміти: коли Вам неможливо булоб написати праці, ми не були б такі, щоб налягати на се, зрештою по умові не мали б права на се). А що Ви були заняті пильними працями, отож ми хотіли б уможливити Вам написати те, що уважаємо дуже і дуже потрібними”. На запитання чи п. д-р Назарук признає, що п. Вячеслав Липинський рекомпенсував згаданий, побираний від Уряду З.У.Н.Р. зачет на працю Історії України іншими його письменницькими працями, чи навпаки зістає при попереднім закиді, п. д-р Назарук відповів: „Відповідь на се питання вимагає представлення бодай короткої перед-історії справи. Вона

така: В листах до мене робив п. В. Липинський альянзі на тлі небезінтересовности політичних діячів. На те написав я листа, в котрім заявив, що коли ті альянзі відносяться до мене, то вони абсолютно безпідставні і що особливо п. Липинському не ялося їх робити, бо він не виконав на письмі даного Галицькому Урядові зобов'язання, що напише історію для шкіл, за що одержував гроші, приблизно рік, а зобов'язання досі не виконав. Згаданого вище мого листа до п. Липинського я не вислав, бо п. граф Монтрезор просив мене, щоб я не робив прикраси хорому чоловікові. Передкладаю для вирішення обох тут порушених справ утворення Мирового Суду з людей відповідних віком і громадянським стажем, з тим, щоби для оцінки цілої справи пропозиції були в цілості, а не тільки в виїмках, оригінальні листи, які є в посіданню п. Липинського, а які до тої справи відносяться". На сім протокол сей закінчено в двох тотожних примірниках.

А. Монтрезор
Л. Сідлецький

Д-р Осип Назарук
Роман Гайдук

V.

Додаток до есею, стор. LXXXVII.

[Лист графа Адама Монтрезора і Людвика Гримало-Сідлецького до Вячеслава Липинського].

Варшава, 22 Октября 1929.

До В. П. Пана Вячеслава Липинського в Вадегу.

У відповіді на письмо Ваше з 16. X. 29. маємо собі за честь подати слідуєчі відповіді на кожне питання зокрема:

I) Не уважаємо, щоби нами були в чім небудь переступлені Ваші інструкції, бо:

а) бажаючи списати протоколярно закиди роблені Вам п. Назаруком, не мали ми права відмовити його бажанню списати наше жадання також на письмі і при його свідках, проти чого з Вашого боку в інструкціях Монтрезорові застереження не було;

в) уважаючи протокол сей за сухе і безпристрасне списання факту, ми записали точно відповідь п. Назарука на наше питання в такій формі, в якій він її дав, нічого не передрішаючи, нічого не санкціонуючи, як се з протоколу ясно й видно і пропозиція п. Назарука полагодити справу Мировим Судом полишається досі лише пропозицією поданою до Вашого відома. Застережень проти такого суду в письмах Ваших ми не знайшли.

II) Уважаємо, що списані в протоколі зізнання Ваші є непомірно сильніші від зізнань п. Назарука:

а) обвинувачення п. Назарука не повторені два рази, лише натурально запротоколоване питання і відповідь на нього; не допущено неправди ніби за допомогою Ви одержували протягом двох літ, лише „в рр. 1920 і 1921", а що се не значить і в розумінню п. Назарука — „протягом двох років" свідчать запротоколовані далі його слова: „за що одержував гроші приблизно рік".

Точна цифра заповоги не могла бути запротоколована, бо в той час нікому з нас не була відома,

b) З відчитаного Сідлецьким уступу Вашого письма до Монтрезора зацитовано в протоколі точно уступ з письма п. Назарука тому, що він самий по собі є ясным документом, виключаючим всякий закид п. Назарука в недодержанню Вами зобов'язань,

c) Ані Сідлецький, ані Монтрезор не виражали, ані до протоколу не вписували своїх думок тому, що протокол сей був лише списанням запитання їх до п. Назарука скерованого і відповіді п. Назарука на це запитання, і в *meritum* справи входить ми не уважали себе — в сім випадку — управненими,

d) e) і f) з тої ж причини не жадали представлення ані запротоколовання жадних інших документів, тим паче, що їх не було під рукою.

g) абсолютно не допускаємо такої можливости,

h) уважаємо застереження сторони, щоби Суд складався „з людей відповідних віком і громадським стажем“ за зовсім натуральне її право, яке нікого образити не може, а тим паче не може бути насмішкою,

i) Жадання п. Назарука, щоби на суді, якого він бажає, були представлені документи в оригіналах є законним і нікого не ображуючим, так само як таким же законним і нікого не ображаючим буде таке ж жадання з Вашої сторони, якщо Суд такий буде. Покищо пропозиція такого Суду вийшла від імени одної сторони і ми не мали ніяких підстав ставити які небудь вимоги від імени другої сторони, не маючи на те ніякої повновласти і взагалі не знаючи, чи Ви ту пропозицію приймете.

III) Розуміється такого вражіння ми не могли мати, про що свідчить підписання нами протоколу.

Просимо Вас прийняти вислови високого поважання з яким до Вас, Високоповажаний Пане, залишаємося.

Л. Сідлецький, А. Монтрезор

VI.

Додаток до есею, стор. ХCVI-ХCVII.

Осип Назарук: „Вячеслав Липинський (5. IV. 1882 — 14. VI. 1931).“

Стаття появилася в „Новій Зорі“, річник VI, ч. 45 (445), 21 червня 1931, отже тиждень після смерті Липинського. Вона підписана ініціалами „А. Ч.“, постійним криптонімом О. Назарука.

Відійшов від нас той, що хотів з нас зробити велику і сильну, державну націю.

Вячеслав Казимирович Липинський, автор „Листів до братів хліборобів“ і інших дуже цінних праць, в котрих опрацював ідеологічні основи українсь-

кого гетьманства, помер 14 с. м. в санаторії „Вінервальд”, в Австрії, в 50 році життя. Покійний був сином Казимира і Кляри з Рокицьких. Уродився 5/17 квітня 1882 в селі Затурці на Волині. До гімназії ходив у Житомирі, Луцьку і Києві. У війську служив при Ризькім драгунським полку, стаціонарним у Кременці. Студював агрономію й історію в Кракові та в Женеві. В читання й розбирання історичних документів впроваджував його проф. С. Томашівський. Скінчивши студії, господарив Липинський у власнім маєтку в Русалівських Чагарах на Уманщині, де мав прекрасну бібліотеку, спалену потім большевиками. В світовій війні відбув як офіцер кавалерії східно-пруську кампанію в армії ген. Самсонова, котру німці розбили й витопили в пруських озерах. Липинський з трудом урятував життя, але дуже надірвав собі там здоров'я. В запіллі прослужив до кінця війни. Коли вибухла революція, зорганізував для Української Держави прекрасний відділ кавалерії, однак не добився затвердження його на письмі, бо наші „ліві” стояли тоді на становищі, що „не треба нам ніякого мілітаризму”, „нарид нас оборонить”. Ставши при Гетьмані послом у Відні, обміняв Липинський іменем України ратифікаційні грамоти Берестейського миру з представниками Німеччини, Болгарії й Туреччини. Перед австрійським урядом твердо обстоював автономію Сх. Галичини. Хоч дуже не терпів Петлюри, остався і при нім послом, щоб не закидано йому, що перестав служити українській державі, коли в ній взяла верх інша струя. Перша праця Липинського появилася друком в 1909 р. „Szlachta na Ukrainie” в польській мові, в цілі пропагування повороту спольщеної аристократії до служби Рідному Краєві. В тій самій цілі видав польськи великий збірник „Z dziejów Ukrainy”, 1912 р. Деякі його праці друковані в „Записках” Наукового Т-ва ім. Шевченка і в „Л. Н. Вістнику”. Липинський проявив також першорядний публіцистичний талант, головню під псевдонімом „В. Правобережець”; м. ін. писав і в київській „Раді”. З праць його найбільше замітні: „Листи”, „Україна на переломі” та „Релігія і Церква в історії України”. Остання праця се відповіді на питання, поставлені йому д-ром О. Назаруком і проф. Ів. Воберським літ тому десять з Канади, де тоді відбувалася страшна релігійна гризня між нашими емігрантами. Хоч які цінні та інтересні вже видані писання Липинського, та ще цінніше і цікавіше його приватне листування на публічні теми, а провадив він дуже велике листування, котре варта було б зібрати й видати. Майже до самої смерти провадив листування. Напр. лист до В. Стефаніка писаний три тижні перед смертю. Покійний мав геніяльний ум, надзвичайно широке знання, велику здібність пера і тверду волю. Хвороба довела його до надзвичайної дразливости, в котрій вже на пару літ перед смертю зачав у гніві розходитися навіть з найближчими собі людьми, до самого Гетьмана включно, що безпардонно в пресі визискували відомі демагоги, які ніколи не мали нічого спільного ні з ідеєю Липинського, ні взагалі з жадною ідеєю. Та се, річ ясна, не повинно затемнювати заслуг того велетня польської культури й римо-католического обряду, котрий безперечно належить до найбільших і найцирріших патріотів української землі.

Т. зв. „кресова” шляхта видала за наших часів чотири голосні імена: Пилсудського, Конрада, Липинського і — четвертого не хочемо по імені називати, хоч він довго був фактичним володарем Росії.*) З них Липинський вибрав собі найтяжчу путь, бо пристав до недержавного народу і з нього хо-

*) Натяк на Фелікса Дзержинського [Ред.],

тів зробити державну націю. Що шлях Липинського був найтяжчий се найлучче видно, коли порівняємо його з Конрадом, котрий так само як Липинський уродився на нашій Волині й так само в селі (Деребчинці) і так само за молоденьких літ розстався з польським оточенням. Тільки Йосиф Конрад пішов зі своєї рідної Волині на захід, до англійців, а Вячеслав Липинський пішов на схід, до українців. І хоч Конрад у пізнім віці почав працювати для англійців, то ще перед смертю дїждався, що критика 200 мільйонів людей, які говорять по-англійськи, признали його найбільшим сучасним письменником Англії. А про працю Липинського, більшу і тяжчу від праці Конрада, наш загал майже нічого не знає. Та будучність, все одно яка вона буде, мусить признати, що той чужий нам по крові і культурі чоловік — був наш всіми нервами своїми, всім серцем своїм, всею душею своєю і навіть всіми блудами своїми.

І пригадується нам з часів подїбно кривавих як наші, син теребовельського старости, поляк і римо-католик по батьку і по матері, вихований в університетах Італії, сенатор Польщі, Станислав Мрозовицький, котрий все покинув і пристав до нашого великого руху Богданового, потягнений так само як Липинський високою ідеєю і почуттям справедливости.* Пригадується той, що станув на чолі всеї кінноти Богдана й здобував навіть замок свого батька во імя української державної ідеї. А наша народна пісня увіковічила пам'ять по нім словами:

Ой Морозе, Морозенку,
Ти преславний козаچه,
За тобою, Морозенку,
Вся Україна плаче.

Се були правдиві християни-католики, котрі з любови до принижених ближніх (бо не штука пристати до тих, що панують, се кожний драб потрафить зробити), які їх оточували — жертвували всіми зв'язками своїми. Тим зложили вони доказ, що не всі пришельці, які живуть на нашій землі, ворожі нам, але можуть бути між ними й люди великої любови до нас. Такі люди найбільше причиняються до зменшення національної ненависти, яка страшенне нищить душу народів. І в тім їх найбільше значіння.

*) Станислав Мрозовицький-Морозенко — син підстарости теребовельського Павла Мрозовицького, вихованець Краківського і Падуанського університетів, покойовий дворянин короля Володислава IV, а згодом у Війську Запорозьким полковник корсунський — ніколи не був сенатором Речі Посполитої. Згідно з твердженням Липинського, Морозенко належав не до римо-католицької, але до православної української шляхти. (Див. „Z Dziejów Ukrainy”, стор. 240) [Ред.].

VII.

Додаток до есею, стор. ХСVI-ХСVII.

Осип Назарук: „Панахида по Липинськім”

Повний заголовок статті: „Панахида по Липинськім. Про її культурне і політичне значіння на тлі польсько-українських взаємин”. Вона появилася, за підписом Осипа Назарука, в „Новій Зорі”, річник XIV, ч.46 (1246), 22 червня 1939 .

В минулому тижні на мурах міста Львова появилися жалібні оповістки такого змісту:

В шесті роковини смерти бл. п. Вячеслава Липинського, великого історика, творця української державної ідеології та провідника українського кляскратично-монархічного руху відбудеться в середу дня 14.го червня о год. 6.30 панахида в архикатедральнім храмі св. Юра. Львів, дня 10 червня 1939 р. Накладом Маріяна Козака. З друкарні Видавничої Спілки „Діло”, Львів, Ринок 10.

Точно в год. 6,30 вечором входимо до катедрі св. Юра. Прекрасно освітлений головний вівтар і засвічені всі кришталеві павуки. На середині церкви видніє в чорних рамах портрет пок. Вячеслава Липинського, уставлений на столі, в оточенні червоних і рожевих квітів у фляконах, а перед ним квіти в двох білих вазонках, за квітами світла горять. . .

Прекрасний вид: з-між червоних квітів і в авреолі ярих світел за ними, що пронизують червень квітів золотим блиском, дивиться на церкву і публіку в ній, немов живий, він Вячеслав Липинський, син Казимира і Кляри з Рокицьких, мабуть найдорожчий і найбільше улюблений нащадок зі своїх родів польської культури, що колинебудь жили на українській землі.

За що ж він такий улюблений? За правдиву і велику любов свою до землі української і до народу українського, на котрій і серед котрого поселилися прадіди його як колоністи. А він здобув собі право почуватися вже не колоністом, але горожанином української землі і то не змінивши віри ні обряду свого. Вячеслав Липинський все був і до кінця остався вірним католиком. Церкві і римо-католи. обрядові. Та від Кавказу по Сян мабуть нема такого українця, без огляду на те, чи він православний чи греко-католик, який у тім римо-католикові не бачив би рідного брата, що найщиріше любив українську землю і нарід її та бажав їм усім серцем своїм якнайкращого розвитку і працював для такого розвитку.

При бічних вівтарі святоюрської катедрі ще правиться суплікація, отже на панахиду ще час. Оглядаю публіку, що прийшла на панахиду. Її відразу можна відрізнити від тої, що прийшла на інший молебень. Стоїть біля портрету Липинського горстка земляків його з Великої України. Найвищий з них ростом Людвик Сідлецький (сотник Сава Крилач), автор „Самостійника”, впадає в очі ростом і оригінальним виглядом своїм: худий, з блискучими очима, сивина припорошила волосся його. Чи не так виглядав пр. Дмитро Детько або інший боярин зі славних княжих часів? За ним оподалік видно полков-

ника В. Свтимовича; також сухий, середнього росту, з дуже живими очима. І ще пару їх.

Чи скоро вернуться вони туди, куди серце їх тягне?

А поруч них галицькі монархісти прийшли пошанувати пам'ять пок. Вячеслава Казимировича. Деякі з жінками прийшли, деякі без жінок. Є й молодь наша.

Суплікація при бічнім вітварі скінчилася і затих спів її.

З захристії повагом виходять три священики на панахиду. Напереді високий і поважний о. мітрат Базюк у мітрі і з жезлом. За ним канцлер митрополитської капітули, о. Галянт. Оба вони вже сиві, аж білі. А третій священик молодий, о. д-р Дурбак, що скінчив теологію в Римі, золотою медалею відзначений. Всі три в однакових чорних фелонах з золотими прикрасами. На тлі ярко освітленої церкви, під кришталевими павуками, серед ясно-зелених стін катедри св. Юра, поважний похід трьох священиків в напрямі до стола, на яким серед червоних квітів і ясних світел виглядає розумне обличчя Вячеслава, представляється так по-мистецьки гарно, що думка михожіть шукає за дефініціями мистецтва. Як же багато їх! Та в тямці виринають три.

„Мистецтво то специфічна галузь людської діяльності, що намагається задовольнити одну з потреб духа людини, а саме любов до прекрасного.” Се дефініція одного з земляків Липинського, аж з Лівобережної України. Коли дивитися на той похід священиків на тлі краси нашої церкви і нашого обряду, що входить повагом у торжественних ризах між нашу публіку, яка з очевидною любовю в очах вдивляється в той похід і в портрет Вячеслава — то мимохіть являється питання: чи є на світі щось таке, що могло б глибше заспокоїти любов до прекрасного, як відправа у своїй церкві в пам'ять любові нам людини?

А друга дефініція: „Мистецтво се прояв великої логіки.”

Давніше уважав я се означення мистецтва не тільки сухим, але й неправдивим, а то з тої причини, що проявом великої логіки може бути також лапр. математика, яка по суті у своїх цифрах з мистецтвом не багато має спільного. Але тут пізнав я, що автор сеї дефініції, один з чужих мислителів, мусів довго й основно думати над тим, що сказав, коли за голову признаку, за ядро правдивого мистецтва, рішився визнати велику логіку. О, як же тут відчувається глибоку правду сеї другої, на перший погляд „сухої” дефініції! І та правда оживає на очах перед нами! Оживає в великій красі логіки геніального ума Вячеслава, що рішився полюбити землю, на яку колись прийшов рід його, і полюбити нарід, серед якого він отаборився, полюбити не як колоніст, що шукає тільки луччого життя для себе, а як правдивий син, що готовий жертвуватися для них. Властиво вся велич праці життя Липинського полягає на логічним виконанні заповіді Спасителя: „Люби ближнього свого як себе самого.” Кільки ж левітів перейшло й минулося на землях України, що з уряду свого були обов'язані голосити ту просту заповідь Божу й логічно виконувати її! А що вони робили? Замість любови ширили ненависть, століттями ширили її, аж поки не викликали того, що ми переживаємо на Сході і тут. А той світський чоловік виконав заповідь Божу про любов ближнього, виконав її повністю. Серце своє і великий ум свій пожертвував погордженням, гнобленням і топтанням ближнім своїм. І тепер у портрет його вдивляється еліта нашої суспільности у церкві нашій, вдивляється в образ чоловіка польської культури й лагінського обряду по батьку й по матері його. Ось де розв'язання страшної квестії польсько-українських взаємин! Не було і нема іншого розв'яз-

зання її. Хто має очі, нехай дивиться, хто має розум, нехай думає! Особливо в сих часах, коли zagrożене життя людей достойне.

Оживає та правда в великій красі творчості Липинського, що призначена для української еліти.

Оживає в великій красі логіки тих, що не забувають праці і заслуг Вячеслава, не забувають без огляду на те, куди розсипала їх доля, чи по Європі, чи по далеких країнах за океаном, в Північній і Полудневій Америці, на Далекому Сході, в Австралії, в Африці й на островах Океанії. Я перебіг у думці знайомих і приклонників Вячеслава, розсіяних по чужині далекій. Який же певний був я того, що вони так само згадують велику працю і заслуги його для України. І який же певний був я того, що чим більше еліта української землі, без огляду на походження її, перейметься логікою й любов'ю Липинського, тим сильніша стане Україна як край і як нарід.

Та може найглибша правда оживає в великій красі логіки, що каже живучим звертатися серцем і думкою до душ померших, які відійшли вже до Того, що рішає про силу або упадок народів по найбільшій справедливості Своїй.

О, мистецька краса це іскра Вожа (третя дефініція мистецтва), яка рішає про скріплення людського життя.

„Святий Боже, Святий Кріпкий, Святий Безмертний...”, залунало в катедральнім храмі, найбільш масштабним з усіх львівських церков... А з тої публіки, що не прийшла на панахиду, тільки на попередній молебень, і вже зачинала виходити, задержується один, другий, третій, десятій... Якийсь молодий робітник, що видно по вигляді, по руках і по одязі його, витягає шию і вдивляється в розумне обличчя Вячеслава. Так і видно по нім, що не знає, що се за пан такий був, що аж таку парадну йому насеред церкви роблять. Можна майже напевно сказати, що вийшовши з церкви буде розпитувати. Майже напевно тому, бо лишився на цілій панахиді і ще кілька разів витягав шию, приглядаючись портретові пок. Вячеслава. Цікаво, чи наткнеться на розумного чоловіка, який пояснить йому значіння Липинського для нашої духовости і політики на далеку мету?

Може й ні, бо еліта наша ще не розчовпала глибоких творів Липинського як мислителя і відновителя державної ідеї України. Видно се хоч би по тім, як розмірно мало тої еліти на отсім Богослуженні, видно се по тім, як мало статей про твори Липинського появляється у пресі, як рідко цитують його. І видно се по тім, як навіть ті, що взивають шанувати пам'ять Вячеслава, зробили аж два порядні блуди на плякаті, розліпленим по мурах Львова: напечатали, що се шості роковини смерті Вячеслава Липинського, хоч Липинський помер вісім літ тому, і напечатали, що він творець української державної ідеології, хоч покійний Липинський був би перший спротивився такому ставленню справи, бо воно неправдиве. Адже мали ми державну ідеологію з дуже виразним висловом у старих літописах наших княжої й козацької доби, адже блистять та ідеологія в лицарських епосах наших з давних-давних часів. Вячеслав Липинський був сам дитиною тої ідеології, а не творцем її. Велике діло його полягає в віднові державної ідеології наших батьків і прадідів, на знаменитім відчутті її та на першій величавій спробі усистематизування її, чого ми не бачили аж до його праці. Се цілком вистачаючий титул до віковичної слави його.

Не може бути сумніву, що Липинський се найбільший з політичних мислителів нашої землі і що черга на його зрозуміння ще прийде. Ще здійснять-

ся величаві замисли його. Здійсниться може скорше ніж думають люди.

Хор так прекрасно співає.

Панахида се мабуть одиноке Богослуження, яке видається дуже коротким для тих, що любили людей, за яких правиться вона. Як же гарно пахне кадило довкруги портрету Вячеслава і світел і червоних квітів, як по-мистецьки красно підноситься вгору гарно пахучий дим.

„Со духи праведних...“, залунали дивні слова. Чи може бути хтось більше пошани достойний як той, що з любови до гноблених ближніх своїх присвятив їм всю силу свого ума і вмираючи сказав: „Я не хочу спочити в рідній землі, поки вона не буде свободна!“ Так сказав перед смертю Вячеслав Липинський, один з найбільших патріотів, яких вродила Україна.

Який же близький нам той чоловік, не нашої культури і крові, який же дуже близький...

ПОКАЖЧИК ЗМІСТУ

Цим покажчиком охоплені тексти листів і додатків. В ньому віднотовані головні теми листування, оцінки й погляди їх Автора на низку процесів, проблем і питоменностей українського життя й буття взагалі, а на заморських поселеннях зокрема, та характеристики видатніших наших постатей, а також вказано на заголовки публікацій, назви установ, журналів і часописів про котрі мова в листах і додатках.

Покажчик змісту відсилає читача до сторінок тієї книги.

- Авдієнція Назарука в гетмана П. Скоропадського, 420
- „Америка”, часопис у Філяделфії, 109-110, 154, 198, 228, 240, 261, 266, 293, 295, 300, 311, 315, 320, 328, 333, 334, 345, 390, 392, 396, 399, 400, 401, 403, 406, 407, 414, 421, 430, 435, 495
- Англо-сакси, 285
- Артизм у викладанні думок, 84-86
- Бібліотека В. Більбасова у Відні, 1, 2, 18
- Біблія, 110, 144
- Василіяни, укр. монаший чин, 15, 294, 318, 321
- Велика Україна, 495, 506
- Вибори в ЗСА, 76, 77
- „Wiadoomości Literackie”, 269
- Військо Запорізьке, 505
- „Вільна Думка”, часопис на Волині, 346, 354
- „В ім'я правди”, брошура Р. Гамчикевича проти єп. Й. Коциловського, 421
- „В найбільшому парку” (в Чикаго), репортаж О.Н., 118
- „Воля”, тижневик у Відні за ред. В. Піснячевського, 4
- Всеукраїнська Національна Рада (у Відні), 3, 4, 132, 133
- „Галичина в рр. 1918-1920”, праця М. Лозинського, 28
- Галичани в Україні, 25, 266, 289, 293
- Галицька Армія, 28, 29, 171, 223, 266, 288, 293; інваліди УГА, 466, 467
- Галицька Держава 1918-1919 (шанси її втримання), 24, 25, 28, 29
- Галицький Уряд, уряд през. Петрушевича, 2, 3, 10, 11, 22, 27, 30, 116, 501, 502
- Галицько-Володимирські землі, 491
- “Herold and Examiner”, щоденник у Чикаго, 417
- Гетьман — дивись Скоропадський Павло (покажчик імен)
- Гетьманська влада, 478, 479, 481-82, 484, 486, 491
- Гетьманська Держава — див. Укр. Держава.
- „Гетьманська ідея на землях Вашингтона”, стаття січовика Ст. Сували в „Канад. Україніці”, 293
- Гетьманська Організація в Галичині (правиця УНДО), 389
- Гетьманська Сім'я, 415
- Гетьманський Рід, 410, 497
- Гетьманський Рух, 431, 434
- Гетьманський Центр у Берліні, 261, 391, 399, 400, 403, 411, 412, 415, 418, 436, 438, 442-444, 449, 453, 471
- Головна Обозна Січова Рада в Канаді, 493
- Головний Отаман Січової Організації в ЗСА (С. Гриневецький), характеристика, 39-41. — Дивись ще покажчик імен — Гриневецький С.
- „Громадський Голос”, орган „Радикальної партії”, у Львові, 11, 12, 394
- „Das Neue Reich”, катол. тижн., 421

- „Das Recht auf Faulheit”, соціолог. студія Ляфарге (Lafargue), 97
 „De bello Galico”, праця Ю. Цезаря, 191
 Дервіші (турецькі), 424
 „Державна Нація”, орган Д. Донцова, 424, 426
 Дикі Поля, синонім сваволі й розбишачтва, 59, 100, 108, 439
 Династія, 423, 428, 461, 497, 499
 Династія Скоропадських, 320, 420, 423, 435
 Директорія УНР, 116, 119, 134
 „Дзвін” (волинський), 354
 „Діло”, щоденник у Львові, 82, 284, 289, 394, 422, 426, 431, 435, 436, 437, 439, 446, 447, 466, 471
 „Дністер”, асекур.-фінанс. установа у Львові, 466
 „Дочка Монтезуми”, повість, 311
 „Думки Гетьманця”, журнал за ред. М. Кочубея, 297
- Еміграція: (некробіоза), 45, 46, 114, 144; (розгнівання), 371, 397, 398, 401
- Жива Церква, 313
 Жиди, 107-98, 211, 234-35, 280, 488
 „Життєвий порадник для молоді” (плянована О. Назаруком публікація), 123, 157, 183
 Жіноцтво України, 117, 490
- „За велич нації”, Збірник матеріалів, Львів, 1938 р., 494
 Заклик Головного Отамана „Січей”, 244, 259, 261, 281, 286, 291, 296, 301, 475-492
 „Записки Наук. Т-ва ім. Шевченка”, у Львові, 23, 46, 50, 178, 441
 Запорозька Січ, 100
 „Z Dziejów Ukrainy”, польськомовна пропам’ятна книга за редакцією В. Липинського, Краків-Київ 1912 року, 319, 504, 505
 Землі Великої України, 491
 ЗУНР, 2, 10, 27, 28, 30 (дивись ще Галицька Держава і Уряд)
- Інститут у Берліні, див. У. Н. Інститут.
 Інститут в Йорктоні, колегія, інтернат і учб. заклад ОО. Редемптористів у Канаді, 17, 22
 Ірландці (Айриші), 486
 „Історія України” (замовлена праця Урядом Е. Петрушевича у В. Липинського), 2, 20, 21, 22,, 47, 50, 62, 100, 116, 117, 121, 122, 144-146, 201-203, 207, 229, 413, 466, 467, 495, схема історії, 202-203; схема укр. історії для молоді, 141-143, 432, 501
 „Історія Унії” (з Римом), 432
- „Календар Сиротинця” у Філяделфії, 400, 401, 414, 415, 417, 433
 „Канадійський Ранок”, орган президент. у Канаді, 14, 15
 „Канадійський Українець”, катол. часопис у Канаді, 293, 330, 342, 406, 416
 „Канадійський фермер”, приватний орган, 15, 270
 Карні експедиції, 480, 482
 „Католицький Провід”, катол. часопис; 421, 427, 439, 444
 Кирило-Методіївське Братство, 476
 „Кієвская Старина”, укр. журнал у Києві, 1
 Клуб Інтелігентів у Чикаго, 262
 „Князь Ярослав Осмомисл”, історична повість О.Н., 394
 Козацтво, 304
 Козацька держава, 26
 Кодак (у переносному значенні духово-твердиння серед духового хаосу), 100, 101
 Collegium Ruthenum, у Римі, 19, 444
 Компас (політичного світогляду), 102
 Конкордат, 312
 Конрад Валленрод, литов. прізвище, що стало синонімом підступности, 483
 Кремль, 485
 Криптоніми О. Назарука (А. Ч. і Б.), 439

„Landwirtschaftliche Genossenschafts-
presse”, 394

Легалізм, 497

„Legendy Młodej Polski” (рецензія
О.Н. на цей журнал), 82

Липинський Вячеслав (скрізь, зо-
крема дивись гасло Назарук
Осип)

„Листи до Братів Хліборобів, жур-
нал у Відні за ред. В. Липин-
ського, 25, 40, 41, 43, 48, 51, 52,
121, 141, 154, 155, 167, 172, 173,
187, 190, 199, 201, 207, 214, 246, 249,
256, 276, 293, 296, 346, 359, 422, 430
494, 503, 504

Листи Гетьмана Скоропадського до
Січовиків у ЗСА і Канаді, 292

ЛНВ — „Літературно Наук. Віст-
ник”, журнал у Львові, 81, 260,
284, 312, 313, 355, 453

„Літопис Української Революції”
(О. Доценко), 187

Львівське Братство, 312

„Mitteilungen d. Ukr. Wissenschaft-
lichen Institutes”, Берлін, 415

„Місіонар”, реліг. місяч., 115

„Молода Україна”, Львів, 312

Монархія, 496-97

Московщина, 495

Мрозовицький (Морозенко), Станис-
лав, 505

Назарук, Осип (скрізь, зокрема):
автобіографічне, 42-44, 47, 53, 54,
73, 82, 95, 106, 153, 205, 287, 295,
322, 323, 342, 406, 409, 410, 412,
416, 418, 420, 421, 425, 429, 458,
470; здоров'я, 20, 206, 313, 314,
316, 429, 458, 465; авторство Н.
„Заклику Гол. Отамана (Січ. Ор-
ганізації), 475-492; брак вісток про
сина, 315, 318-19; докторат у Відні,
395; унів. студії, 394-95; смерть
батька, 287; Н. про вплив укр. по-
етів на політику, 266; доцентура
Н. в Українському Науковому
Інституті в Берліні, 394, 396; пас-
порт (польський) на в'їзд до
Львова (1927), 409, 410, 412; про
державну націю (передумови її

існування), 24, 26, 137, 345, 346;
зв'язки Н. з білорусами, 68, 187,
214, 216, 221, 262, 269-270, з ли-
товцями, 63, 187, з росіянами, 68,
235-237, 263, 310-314, 344; лекції
Н. на світоглядові теми: в Ді-
троїті, 36, 188-190, 196, 197, 206,
271, 314, 320, 343, в Клівленді, 253,
255, 260, в Чикаго, 145, 199, 214-
216, 262; огляд української преси
в Галичині, на Волині та емі-
грації, 349-356; перші вражен-
ня з Чикаго, 31-33, 37, 140; по-
бут у Відні, 1-6, в Канаді, 6-30,
в ЗСА, 31-419, виїзд до краю,
409, 410, 412, 419; в краю, вер-
нувшись з еміграції, 420-471; по-
гляди Назарука на: Запоріжжя,
100, на М. Драгоманова, 86, 121,
122, 138, 153, 190, 260, 275, 352,
390, на інтелігенцію, 63-66, 194,
267, 268, 271, 335, 340, 411, 427,
437, на україн. історіографію,
зокрема на М. Грушевського, 23,
27, 37, 75, 76, 100, 121, 153, 272,
413; на В. Кучабського, 335-338,
413, 432, 445; на В. Липинського
як історика, 7, 33, 413; на Ст.
Томашівського, 76, 434, 469; на
українське письменство, 86, 271-
276; на Липинського як політич-
ного письменника, 37, 51-53, 56-
58, 60, 74, 75, 86, 92, 93, 95, 100,
101, 161, 162, 272, 288, 299, 300,
330, 413; Н. про „добру вимову” як
мандат до правління, 479; Н. про
народовластя, 402, 403, 480, 482-
484, 487; Н. про значення й недоці-
нювання пропаганди для ширен-
ня ідей, 46, 67, 68, 77, 85, 86,
95, 96, 113, 114, 146, 148-151, 153,
154, 190-193, 195, 206, 207, 258,
262, 299, 300; Н. про несамостій-
ність думання укр. людини і брак
„дивильної відваги, 475, 478, та
про прикмети і вдачу її, 7, 8, 36-38,
45, 48, 49, 64, 65, 67-70, 78, 79,
87, 98, 135, 139, 210, 252, 256, 315,
368, 397, 402, 412; про моральні
і суспільні вартости, 88, 90, 112,
156-158, 160; про політичні, світо-

- глядюв й релігійні проблеми, 42, 43, 87, 88, 159, 164, 171-173, 283; про свою приналежність до радикальної партії, 53-55, 80, 86, 110, 315; про „протигетьманське” повстання, 25, 43, 109, 134, 171, 206, 258, 262, 286, 299, 340; про релігійно церк. справи в Канаді і ЗСА, 7, 9, 11-15, 17-19, 47, 49, 256, 368, 403, 405; розмови Н. з А. Марголіном, 231-235, 373, 374, 408; звязки і розмови Н. з церковними ієрархами: ариєп. Іоаном Теодоровичом, 301-303; еп. Константином Богачевським, 114, 222-226, 259, 405, 411; розходження з В. Липинським, 400, 436, 453-456, 458, 463, 466, 467 і далі; про самопоїдання, 56; становище О.Н. до Польщі, 435
- „Народна Воля”, орган УРСоюзу (ред. Я. Чиж), 38, 113, 182, 228, 237, 247, 289, 294, 339
- „Народне Слово”, часопис у Пітсбургу, 241, 321
- „На Спокійнім Океані”, репортаж О. Н. з подорожі, 118
- Наукове Т-во ім. Шевченка у Львові, 1, 394, 422, 495, 504
- Некробіоза (дивись Еміграція)
- Непорозуміння серед укр. католич. ієрархії в Галичині, 426, 450
- „Нива” (Львів), 431, 438, 464
- Німецька Християнсько-Соціална Партія, 459
- „Нова Зоря”, часопис у Львові, 416, 417, 425-27, 429, 433, 435, 436, 438-440, 445-46, 448-450, 452, 456-459, 461, 465-66, 470, 503, 506
- „Новий Час”, (щоденник у Львові), 431
- „Обеднання”, громадська надбудова в ЗСА, 280, 328, 492; Конгрес, 230, 231, 242, 280, 407, 422, 479, 491
- „Огород мук” („Сад знуцань”), повість Октава Мірбо, 424
- „Pan Tadeusz”, поема А. Міцкевича, 177
- Партії (політичні), 4, 12, 55, 110, 118, 135, 306, 389, 459
- Патріярхат (Митр. Шепт.), 426
- Перша зустріч О. Н. і розмови на світоглядюв й організаційні теми з Володимиром Босим, пізнішим головним організатором „Січей” на Канаду і Головним Обозним гетьманських „Січей” у Канаді, (див. ще Босий В. у покажчику імен).
- Полемічні статті О.Н., 396
- „Політика”, журнал у Львові (ред. Ст. Томашівський), 316, 334, 355
- Поляки з Бучача, 419
- Польська Телеграф. Агенція, 311
- „Посольство Української Держави до Галичан” (О. Саліковський), 330
- „Поступ”, журнал у Львові, 423, 427, 430, 440, 446, 450, 453
- Початки „Січей” у Канаді, 158
- „Правда”, католич. тижневик у Львові, 425-427, 450, 451, 455, 501
- „Правое Дїло”, орган „Кирилівців” у Нью Йорку, 311
- Презвітеріяни (приготування до місії в Україні), 7
- Представництво Галицького Уряду в ЗСА і Канаді, 30, 50
- Приїзд Гетьманича Данила до Канади і ЗСА, 176
- „Провидіння”, католич. асекур. т-во у Філядельфії, 390, 392, 396, 399, 402, 404, 407
- „Провідник для молоді” (дивись „Життєвий поради́к для м.”)
- „Про вшехполяків, історію, теорію і таємну організацію”, 394
- „Проти орд Джінгісхана”, істор. повість О.Н., 135, 136, 140, 198, 208-210, 283, 421
- „Przegląd Wileński”, 427, 433
- „Рада”, часопис у Львові, 448
- Рада Амбасадорів (Антанта), 495
- Рада Присяжних УСХД, 460, 461
- Ратифікація Берестейського Догово-

- ру, 504
- Реабілітація Юрія Хмельницького, 264-65, 291
- „Рим і Візантія”, серія статей О. Н., 430, 431, 439, 446
- „Революційний катехизм Бакуніна”, есей О.Н., 395
- Регіоналізм і крайовість, 432, 433
- „Релігія і Церква в історії України”, праця В. Липинського, 47, 80, 110, 120, 184, 219, 334, 396, 422, 423, 426, 439, 446, 504
- Референдум у справі Гетьманату серед нашої еміграції у США, 280
- „Рік на Великій Україні”, спомини О.Н., 11, 244, 395
- Робітництво під гетьманськими прапорами (маніфестація), 500
- „Розбудова Нації”, журнал у Празі, 447
- „Роксоляна”, історична повість О. Н., 394, 430
- Росіяни-католики, 280
- „Руль”, рос. часопис, 393
- „Русская Смута”, 427
- „Рускій Вѣстник”, 68, 118, 187
- „Руский селянин” (газета в Галичині видавана за польські гроші), 23
- Сагаризація України, 107
- Самодержець Руси (Хмельн.), 307
- Світогляд для молодих поколінь, 61, 112, 117, 123, 157, 183, 283
- „Святиня Мормонів”, есей О.Н., 81, 118, 122, 301
- „Свобода”, щоденник у Джерзі Ситі, 71, 80, 109, 221, 228, 231, 237, 238, 240, 257, 259, 265, 270, 281, 313, 317, 321, 328, 333, 345, 354, 392, 397, 399, 400, 404, 405, 408, 414
- „Січ” („Січові Вісти”), часопис у Чикаго за ред. О. Назарука, 38, 73, 80, 83, 103, 107, 114, 115, 118, 141, 203, 251, 265, 281, 286, 294, 297, 312, 315, 317, 340, 389, 391, 397-400, 406-07, 409, 411, 415, 417, 418, 436, 442, 443, 447, 454, 455, 495; зміна в редакції, 377
- Січова Організація в ЗСА і Канаді, 38, 39, 45, 64, 66, 72, 103, 124, 131, 139, 141, 155, 158, 166, 167, 179-184, 190, 204, 206, 223, 224, 226, 227, 241-42, 249, 255, 278, 281, 284, 295, 313-14, 316, 323-30, 343-44, 385, 389, 391, 397, 399, 406-08, 413, 415-418, 422, 430, 436, 443, 449, 474, 490-91, 495, 497, 499, 500; Всесічові З’їзди, 125-131, 406, 415-16, 418-420; маневри січов. орг., 419; ради Січ. Старшини в Клівленді, 286, 298, 303; фінансова криза, 316, 317; централізація С.О., 126
- П’ятий Січовий З’їзд у Філядельфії, 478, 499, 500
- Січові Стрільці (СС-и), 102, 109, 110, 113, 134-35, 182
- „Слідами Українських Січових Стрільців”, нарис О.Н., 107
- „Слов’янський світ”, праця Дм. Дорошенка, 395
- „Соколи” (чеські), 290
- Софійська площа в Києві, 134
- Спомини: — з життя О. Назарука, 58, 59; — з життя В. Липинського (сугестія Наз.), 59-61; — з життя митр. Шептицького, 122, 247
- „Становище льоаяльне, але не угодове” — теза Липинського, 435
- „Стрільець”, орган Галицького Уряду в Кам’янці Под. за ред. О.Н., 107, 288
- Татарські люди, 100
- „Тризуб”, орган УНР в Парижі, 346
- Угро-Роси, 303
- „Україна на переломі”, істор. праця В. Липинського, 133, 135, 146, 154, 155, 162, 167, 186, 204, 504
- Українська Академія Наук (Київ 1918), 305, 483
- „Українська Громада”, часопис в ЗСА, ред. М. Січинський і М. Цеглинський, 69, 165, 246, 252, 260, 336
- Українська Держава 1918 р., 134, 478, 488, 490, 494-95, 504
- „Українська Нива”, 448

- Українська преса в ЗСА, 349, 350
356
- „Український Вістник” ред. Л. Гельський, 448
- „Український Голос”, Перемишль, ред. Дм. Грегोलінський, 321, 389
431
- „Український Голос”, Вінніпег, ред. М. Стечишин, 11, 13, 15, 119, 201
244, 302, 332
- „Український Емігрант”, часопис Львові, 395
- Український Народний Союз, асекураційне т-во в ЗСА, 236, 402.
404, 422
- Український Науковий Інститут у Берліні, 413
- „Український Прапор” орган Галицького Уряду у Відні, 3, 5, 9
11, 15, 282, 395
- Український Робітничий Союз, асект-во в ЗСА, 38, 313
- „Український Скиталець”, часопис у Чехослов., 120
- Український Університет у Києві (1918 р.), 483
- „Український Хлібороб”, часопис у Бразилії, ред. П. Карманський, 333, 349
- Українські Січові Стрільці (УСС), 371
- „Українські Щоденні Вісти”, радянф. часопис у Нью Йорку, 182, 240, 328
- УНДО (Українське Національно-Демократичне Об'єднання), 389, 439, 446, 448, 450, 451, 461, 464
- Унія (з Римом), 302-304
- “Untergang des Abendlandes”, О. Spengler, 185, 428
- УХО (Українське Християнське Об'єднання), 427, 428, 446, 451
- Участь Ореста Жеребка у фінансуванні видань В. Липинського, 8, 17, 117, 118, 154, 161-163, 186, 204, 247
- Федерація, 482, 495
- Forschungsinstitut für Osten u. Orient у Відні, 1, 18
- „Хліборобська Україна”, журнал у Відні за ред. В. Липинського, 7, 9, 10, 13, 16, 39, 48, 111, 154, 198, 201, 204, 228, 229, 246, 261, 266, 280, 289, 290, 295, 297-99, 315-16, 321, 329, 330, 340, 343, 401, 453
- Хутір В. Липинського на Уманщині, 300
- „Царський Вязень” публікація з 1918 р. про вивезення зі Львова і побут на засланні (1914-1917) в б. Росії, митроп. А. Шептицького, 310
- Центральна Рада УНР, 119
- „Церков Українська в Канаді”, праця о. П. Божика, 416
- „Czas”, консерв. щоденник у Кракові, 300-01, 393, 398, 426, 456, 459
- Чикаго, місто, і всі листи з Чикаго, 492
- „Чорноморе”, студентське т-во в Данцігу, 349
- „Шевченко в Америці”, опов. О. Назарука, 321
- “Schönere Zukunft”, катол. журнал в Німеччині, 421
- „Szlachta na Ukrainie”, історично-політ. студія В. Липинського, 155, 177, 188
- Юр (св. Юр), митрополичний храм у Львові (також означення групи людей зв'язаних з Митрополією), 250, 439, 506
- „Як я навернувся до католицької Церкви”, брошура Волод. Охримовича, 335

ПОКАЖЧИК ІМЕН І МІСЦЕВОСТЕЙ

Цей покажчик охоплює листування О. Назарука до В. Липинського і додатки до листів. Числа у покажчику відсилають до сторінок книги.

- Абесінія, 170
Авгій, легенд. гр. цар, 91, 300, 387
Австралія, 337
Австрія, 109, 132, 156, 202, 304, 355, 381, 391, 434, 495, 504
Адріатик, 202
Азазель, жид. козел прощення, 275
Азія, 26, 42, 43, 92, 209, 354
Азовське море, 101
Айнштейн Альберт, 394
Акрон, місто стеїту Огайо, 253, 453
Алегені, гори, 124, 156
Алиськевич, Андрій, проф., дир. гімназії, 441
Алярих, 96
Аляска, 67, 177
Альберта, канад. пров., 6, 45, 294
Альпи, 74, 300
Америка, 13, 15, 19, 30, 32, 37, 39, 45, 46, 48, 54, 57, 64, 67, 68, 76, 78, 79, 102, 120, 131, 132, 137, 147, 153, 157, 167, 175, 182, 189, 212, 213, 215, 217, 220, 223, 230-232, 236, 240, 242, 249, 254, 262, 278, 280, 288, 290, 296, 309, 318, 323, 325, 337, 340, 357, 366, 375, 378, 389, 394, 403, 404, 406, 407, 410, 415, 421, 422, 425-426, 428, 436, 440, 442, 443, 446, 447, 452-54, 459, 464, 469, 474, 483, 491
Америка Полуднева, 9
Англія, 10, 36, 42, 54, 56, 106, 121, 157, 170, 171, 200, 232, 233, 261, 280, 285, 317, 337, 373, 417, 424, 432, 446, 480, 483, 505
Англ. король, 420
Андрієвський, Атанасій, член Директорії У.Н.Р., 343
Андрієвський, Віктор, гром. діяч, публіцист, 296, 314, 320
Андрієвський, Дмитро, політ. діяч, публіцист, 199, 300, 314, 320, 447
Анна, друж. Вол. Вел., 427
Антоні, 96
Апфельбавм, 353
Арабія, 43
Арабська вчителька в Канаді, січова діячка і публіцистка, 368
Аргентина, 45
Арій, Олександр, александрійський священник-єретик, 174
Аркас, Микола, історик, 201, 221, 413
Арретіно, Піетро, італ. поет непристойного жанру, 276
Арцибашев, Михаїл, рос. письм., 167
Асірія, кол. царство, 75, 191
Атабаска, озеро в Канаді, 70
Атлантик, 18, 124, 327
Атени, 94, 402
Афганістан, 26, 73
Афон (Атос), гора і рід чернечої держави, 53
Африка, 25, 75, 337, 423
Ахіллес за Гомером найхоробріший воїн під Троєю, 144
Баварія, 264, 291
Бадег, останнє місце замешкання В. Липинського, 466, 502
Баден, місто к. Відня, 37
Бадені, Казімір, гал. намісник, 97
Бадені, рід, 300
Базюк, Олексій, міграт львів. архи-дієц., 507
Базяк, Ісаак, політ. діяч, 45, 69
Байда-Вишневецький, Дмитро, 94
Бакунін, Михаїл, теоретик анархізму, 395
Балкани, 424, 439
Балдвіні, рід, 56
Баран, пресб. проповідник, 395
Барвінський, Олександр, педаг., політик, сусп. діяч, автор праць, 271
Барк (?), рос. фінансіст, 310
о. Бартман, 449
Батюк, Антін, чол. діяч Укр. Роб. Союзу, 371
Бать, Олекса, 438, 455
Бачинський, Володимир, адвокат, провідна постать Нац. Демократ.

- Партії в Галичині, 316, 355, 363, 406, 410, 412, 437
- Вачинський, Лев, адвокат, лідер укр. радикал. партії в Гал, 87
- Бачванська волость, 146
- Безпалко, Йосип, 44, 74, 183, 187
- Берлін, 31, 140, 154, 156, 163, 176, 177, 232, 297, 314, 341, 344, 374, 396, 408, 416, 420, 423, 432, 459, 461, 463, 465
- Бжозовські, Станіслав, 82
- Бичинський, Зигмунт, 351, 352
- Біберович, Володислав, 449
- Біла Церква, 25, 153, 299, 495
- Білик, січковий дяч, 360
- Білобривка, М. січ. дяч, 314
- Білопольський, Андрій, економіст, співроб. В. Липинського, 314, 385
- Білорусь, 115, 215-217, 220, 433
- Більбасов, Василій, рос. історик, 1
- Більче, 99
- Бірчак, Володимир, 263, 276
- Бісмарк, Отто, нім. держ. муж, 90, 458
- Біхнер, автор, 53
- Блекстон, Вільям, англ. правник-учений, 364
- Боберський, Іван, 16, 20, 28, 30, 33, 36, 110, 238, 248, 258, 332, 351, 504
- Бобжинський, Міхал, 94
- Богачевський, Костянтин, єпископ, пізн. митрополит у Філядельфії, 222-225, 259, 310, 311, 312, 317, 327, 328, 353, 367-369, 381, 382, 387, 403-405, 410, 411, 414, 454
- Богдан, див. Хмельницький
- Богданов, (псевдо Малиновського Олександра), рос. економіст, 318
- Богородчани, 54
- Бодруг, Микола, ред. „Січі“ по О. Назаруку в Чикаго, 370, 377, 381, 388, 391, 397, 411, 417
- Бодянський, старш. УГА, 334
- о. Вожик, Пантелеймон, 416
- Бойко, Василь, містообозний Січов. Орг. Канади, 493
- Бойко, робітник, 292, 327
- Болгарія, 198, 481, 504
- Борнео, 366
- Борисевич, скарб. „Провидіння“, 383
- Босній, Володимир, головний обозний канад. „Січей“, пізніше ред. „Українського Робітника“ в Торонті, Канада, 196, 206, 213, 217, 219, 221, 226-229, 240, 251, 257, 259, 264, 280, 282, 293-95, 298, 317-19, 321, 330, 331, 333, 334, 342, 348, 354, 362, 366, 368, 376, 382, 385, 391, 392, 396, 417, 419, 427, 444, 459, 493, 498, 499
- Бочковський, Ольгерд, соціолог, 214
- Брагін, 344
- Бразилія, 15, 45, 180, 181, 217, 318, 396, 417, 419, 427, 444, 459, 493, 498, 499
- Бразоль, рос. емігр. дяч, 236-237, 374
- Бритійська імперія, 19, 93. Див. ще Англія.
- Бріджпорт, 224
- Брюссель, 388
- Брюховецький, Іван, 182
- Будзиновський, Вячеслав, гал. політ. дяч, письменник, повістяр, 363
- Будка, Никита, укр. кат. єп. у Канаді, 16, 17, 149, 157, 257, 259, 301, 350, 351, 363, 404
- Буковина, 58, 130, 189, 395, 416
- Бурже, (Bourget), Поль, франц. повістяр і критик, 283
- Бутан, країна, 456
- Бухарін, Николай, комун. теоретик марксизму, 121, 182, 184, 213, 275
- Бучач, 43, 44, 53, 117, 323, 347, 362, 333, 419, 420
- Бучаччина, 348
- Вавилон, 32, 77, 336, 428
- Вайсенгоф, поль. письм., 151
- Ванкувер, місто в Канаді, 45, 93, 116, 177
- о. Вань, священник, 266, 269
- Варшава, 101, 182, 248, 250, 270, 282, 293, 428, 433, 441, 448, 452, 462, 502
- Варяги, 475
- Василик, Павло, хорунж. Січ. Орг., Торонто, 493
- Васко-да-Гама, португ. відкривець, 58
- Ватикан, 122, 311
- Вашінгтон, 49, 232, 293, 408, 410

- Великі Озера, 140
 Венцеслаус (Венцель) = Вячеслав 399
 о.Верховський, 310-314
 Вержбовський (поль. друкар), 326
 Винниченко, Володимир, письменник, голова Директорії УНР, 88, 104, 105, 107, 134, 135, 141, 148, 151, 167, 171, 195, 198, 200, 231, 248, 275, 306, 347, 361, 480, 490
 Винниченко, Раїса, 135
 Вікторія, англ. королева, 496
 Винниця, 134, 153
 Витвицький, Степан, адвокат, політ. діяч, 28
 Вишенський, Іван, письменник XVI ст., 273
 Вишиваний, Василь, див. Вільгельм Габсбург.
 Відень, 1, 2, 5, 6, 18, 31, 34-37, 53, 62, 72, 93, 102-104, 116, 120, 132, 142, 143, 156, 175, 211, 250, 281, 304, 317, 341, 349, 354, 394, 395, 504
 Візантія, 16, 53, 114, 430
 Вільгельм, Габсбург, 5, 293
 Вільгельм II, (нім. цісар), 10, 62, 448
 Вільгельм Завойовник, 150
 Вільно, 217
 Вільсон, презд. ЗСА, 490
 Вінервальд санаторія де лікувався Липинський, 504
 Вінніпег, 7-9, 11, 15, 20, 110, 177, 248, 257, 264, 269, 351, 365, 449, 453
 Вітик, Семен, укр. соціал-демократ, 49, 50, 74, 183, 187
 Вігтельсбахи, нім. династія, 264
 Возний, Дмитро, гол. писар фінанс. Січ. Орг. Канади, 493
 Возний, Михайло, курін. писар Січ. Орг. Торонто, 493
 Возняк, Михайло, літературознавець, 56, 171, 274
 Волинець, комун. діяч у Канаді, 91
 Волинь, 96, 153, 182, 208, 221, 304, 346, 362, 364, 425, 445, 448, 451, 505
 Воловець, село на Закарпатті, 442
 Володимир Великий, 15, 48, 142, 171, 202, 206, 309, 427
 Володимир Мономах, 142, 202, 267, 299
 Володимирія, 57
 Володислав IV, король поль., 505
 Володиславич, 209
 Волошин, Іван, волинський діяч, 211
 Волошиновський, Йоажим, 459
 Вольська, Софія, укр. діячка польської культури в Києві, 50
 Воронко, Осип, білор. діяч, 68, 187, 217, 218, 220, 221, 228, 246, 262
 Вотервлит, місц. ст. Нью Йорк, 373
 Врангель, брат ген., 310
 Врідлей, мільйонер, 57
 Габсбурги(династія, 35, 150, 216
 Гайдук, Роман, ред. „Правди” у Львові, 440, 457, 501, 502
 Галич, 208
 Галичина, 2, 4, 11, 12, 14, 22, 24, 28, 29, 40, 57, 58, 76, 95, 97, 105, 121, 159, 188, 189, 193, 201-203, 208, 221, 284, 289, 293, 294, 302, 318, 239, 343, 345, 348, 355, 362, 363, 366, 383, 289, 395, 406, 408-410, 412, 413, 418, 420, 424, 426, 435, 440, 447, 451, 463, 467, 470, 488, 495, 504
 Галлер, Юзеф, ген., 24, 28, 419.
 Галуциньський, Михайло, педагог, культ. діяч, 445.
 о. Галуциньський, тит. ігумен ЧСВВ, 344, 425, 439, 445, 446, 451, 453, 456, 458, 462, 467.
 Галька, Теодор, курін. скарбник Січ. Орг. Гемілтон, 493
 Гамчикевич, Роман, гімн. учитель і директр, 421, 422.
 Ганкевич, Микола, укр.-польський соціал демократ
 Гаркавенко, Олександр, 89, 90, 136, 148, 167, 178, 179, 205, 206, 212, 226, 282
 Гемтремк, 78
 Геракл, гр. міт., силач, 91
 Германос, сирійський єпископ в Нью Йорку, 17
 Гетьман (див. Скоропадський, Павло)
 Гетьманич (див. Скоропадський, Данило)
 Гетьманщина, 263
 Гехтер, Максим, укр. публіцист жид.

- роду, 328, 436
Гикавий, Михайло, 351
Гінденбург, Пауль фон, нім. фельд-маршал і президент держави, 373, 420
Гіндостан, 43
Гірняк, Никифор, отаман УСС, 56, 179
Гітлер, 500
Гладилович, Іван, гетьм. діяч і редактор, 427, 428, 432, 434, 436-439, 446, 447, 452, 457, 458, 501
Гладилович (консистер), 426
Гладкий, Степан, 289
Гнатюк, Володимир, етнограф, 312
Гнідий, Гнат, курін. скарбник Січ. Орг., Торонто, 493
Говикович, 435
Гобс, Тома, 233
Гогенцолерни, нім. династія, 35
Гомер, 51, 58, 81, 82, 144
Гондурас, 423
Гонтер, перекладач Шевченка на англ. мову, 48
Градок, Новгород Вел., 209
Греко-Католицька Церква, 301
Греників, 257
Греція, 168, 215, 336, 481
Гриневецький, Степан, лікар у Чикаго, головн. отаман Січ. Організації, 39-41, 63-66, 69, 72, 73, 76, 77, 79, 103, 126, 127, 129, 130, 153, 167, 206, 210, 218, 220, 222-228, 230, 237, 240-242, 244, 245, 248, 249, 451, 253, 262-63, 278-79, 285, 289-90, 301, 322-328, 330, 341, 364, 375, 377, 385, 386, 400, 405, 407, 409, 411, 413, 415, 418, 419, 442-44, 449, 452, 461, 475-492, 496
Гриник, січ. діяч, 248, 371
Грицай, Остап, поет, 393, 400
Грушевський, Михайло, 23, 27, 37, 56, 64, 76, 98, 100, 121, 135, 153, 155, 167, 178, 191, 194, 195, 198, 200, 201, 272, 306, 322, 400, 407, 409, 413, 480, 490, 495
Гулак-Артемівський, Петро, 274
о. Гундяк, правосл. священник, 301
Гундяк, пані 304
Галлія, 59
Гальянт, Николай, канцлер митр. консисторії у Львові, 507
Гренер, Вільгельм, шеф штабу нім. армії в Україні 1918 р., 395, 461
Гватемалія, 423
Гете, 47, 51, 58, 103
Гобі, 83
Гойдич, єпископ, 411
Гонта, Іван, 387
Грабський, Станислав, 57
Грохольський, Здзіслав, 265
Грушка, Александер, 409
Гугес, адв., 63
Гуїзе, (дім, рід), 146
Давид, автор, 186
Данія, 59, 121, 171, 483
Далекий Схід, 366
Дальмація, 67, 174
Данаїди, дочки міт. царя Даная, 334
Данило, король гал.-вол., 142, 192, 202, 209, 346, 441
Данилович, С., др., 87
Данильчук, 115
Данте, Аліг'єрі, 58
Данціг (Гданськ), 349
Дарвін, Чарлз, 185
Дацків, Теодор, 350
Дашинський, Ігнаці, 105
Дедько, Дмитро, гал. боярин, 506
Демидчук, Семен, 333, 367
Демянчук, 23
Демостен, гр. держ. муж, 325
Денікін, Антон, ген., 29, 137
Джава, 366
Джексон, парк (Чикаго), 102
Джінгістан, Темуджін, 86, 176, 208, 209
Дзержинський, Фелікс, 105, 504
Дюген, 138
Діонісій, митр. 446
Дітройт, 36, 78, 174, 183, 188-190, 195, 196, 199, 200, 201, 206, 210, 226-229, 239, 241, 253, 260, 273, 295, 298, 311, 313, 314, 320, 325, 327, 328, 331, 332, 335, 341, 443, 344, 348, 354, 355, 360, 363, 366, 370, 371, 376, 378, 383, 413, 415, 416, 418-420, 499, 500
Дмовський Роман, поль. політ. діяч

- і письменник, 365, 456
 Дніпро, 60, 61, 92, 201, 208, 209
 Дністер, 208
 Добриня (боярин), 309
 о. Добротвір, 78
 Домалигин (воєвода, перс. літ. твору), 209
 Донат, 317, 400
 Донцов, Дмитро, публіцист, 284, 337, 347, 360, 361, 397, 399, 400, 426, 430, 453
 Дорошенко, Дмитро, держ. муж, історик, 109, 111, 137, 158, 190, 199, 203, 272, 361, 363, 395, 432, 445, 449, 459, 465
 Достоевський, Федор, 312
 Доценко, Олександр (полк.), 79, 187, 332
 Доячек, Франц, друкарня і в-во у Вінніпеґу, 15, 351
 Драгоманов, Михайло (мислитель), 39, 86, 87, 121, 122, 138, 142, 153, 190, 194, 195, 197, 199, 203, 260, 267, 275, 333, 347, 352, 385, 387, 390, 445, 476
 Драгоманов, Світозор, 121
 Дрогомирецький, Нестор, греко кат. душпастир, Січ. Орг., Гемілтон, 493
 Дубовські (сп.), 11
 Дунай, 76
 Дурбак, гр. кат. священник у Львові, 507
- Е. К. (Криптонім), 445
 Евразія, 155
 Європа, 9, 15, 18, 19, 24, 26, 30, 32, 41, 43, 48, 49, 62, 65, 67, 68, 71, 77, 101, 109, 112, 132, 133, 156, 161, 166, 172, 175, 180, 202, 205, 210, 212, 221, 225, 227, 228, 235, 237, 246, 266, 282, 310-312, 315, 316, 318, 328, 330, 336-338, 345, 362, 365, 378, 390, 392, 394, 406, 411, 425, 500, 508
 Едмонтон 6, 45, 177, 350
 Ельба, 10
 Естонія, 25, 59
 Есукай, 208
- Євтимович, Вартоломій, гетьм. діяч, полк., 507
- Єгипет, 41, 75, 191, 271, 272, 336
 Єпископ, дивись Богачевський К.
 Єфремов, Сергій, істор. укр. літератури, 271, 272
- Женева, Швайц., місце універс. студій В. Липинського, 504
 Жеребко, Орест, (муніцип. урядовець у Канаді, приклонник В. Липинського), 8, 17, 28, 62, 66, 116, 118, 154, 155, 161-163, 166, 186, 204, 247, 259, 280, 317, 331-32, 334, 361, 365, 377, 494
 Житомир, м. на Волині, 504
 Жмудь, (зах. частина Литви), 148, 202
 Жук, Андрій, політ. діяч, публіцист, 34, 432
- З. С. А., С.Ш.А. (див. ще Америка), 9, 33, 352, 495, 496, 498-500
 Забаревський, (псевд. Д. Дорошенка), 361
 Заблоцький, 325
 Загайкевич, Володимир, адвокат в Перемишлі, 464
 Загоровський, Василь, 271
 Задорецький, окр. от. Січей в Нью Йорку, 230, 248, 324, 333
 Заїкин, Вячеслав (історик), 440, 445, 459, 436, 440
 Залізняк, Микола, політ. діяч, 45, 69, 70, 136, 436
 Залозецький, Володимир, візантолог, мистецтвознавець, 378, 389, 408, 430, 433
 Загурці, село і маєток Липинських, місце народження і поховання Вячеслава Липинського, 504
 Заяць (атлет), 89
 Збаражчина, 349, 363, 413
 Збруч, 24, 120
 Зелений Клин, 45
 Зельман, 308
 Зиблікевич, Євген, 213
 Зінов'єв, Георгій, 374
 Змагар, білорус, 214, 216, 262, 269, 270
 Золочів, 284, 295
 Золя, Еміль, фр. письменник, 98

Гберсбергер, Ганс, нім. історик, 1
 Гбсен, Генрик, 98
 Гдзіковський, книгар у Києві, 148, 153
 Ікар, гр. легендарний летун з восковими крилами, 85
 Індія, 41, 157, 175, 215
 Гран, 43
 Грі, місто, 64, 65
 Грляндія, 138, 355
 Гсаїв, сотн. „Січей”, 436, 449
 Італія, 37, 101, 160, 424, 446

 Йодко, (поль. учений), 1
 Йоркстон (місто), 17, 218, 244, 302, 318
 Йоффе, Адольф, комун. дипломат, 112

 Кавказ, 288, 506
 Каліфорнія, 211
 Каліш, 114
 Калка (річка), 140, 176, 188, 192, 202, 209
 Камберленд, місто в ст. Мериленд, 124
 Камчатка, 45
 Кам'янець, 28, 34, 36, 107
 о. Кам'янецький, укр. кат. священик у Канаді, 424
 Канада, 7, 8, 9, 12, 15, 17-19, 29-31, 33, 36, 38, 42, 44, 45, 47, 48, 50, 58, 60, 70, 80, 89, 91, 100, 107, 110, 116, 140, 149, 153, 157, 158, 167, 176, 180, 181, 189, 190, 196, 201, 206, 217, 219, 220, 221, 226-231, 244, 249, 252, 259, 260, 266, 278, 290, 293, 298, 301, 302, 311, 318, 323, 331-333, 340, 347, 348, 350, 351, 356, 363, 368, 391, 392, 394-396, 398, 404, 407, 408, 415, 417, 424, 436, 440, 442, 443, 448, 449, 453, 459, 495, 496, 498-500
 Кант, Імануїл, 42, 123, 138
 Карло, останний король Австрії, 434
 Карло XII (шведський), 41, 169
 Карльсбад, лікувальні води в Чехослов., 20, 429, 440, 465
 Карманський, Петро, поет, 182, 333, 336, 349, 350, 398
 Карпати, 36, 76, 74, 441
 Карст, 76

 Картагіна, 26, 338
 Каспійське море, 256
 Каспровіч, Ян, поль. поет, 286
 Каутський, Карл, 186
 Квебек, 18, 453
 Квітка, Григорій, письм. і гром. діяч, 267, 274
 Кедровський, Володимир, політично-військовий діяч, 45, 69, 70, 332, 373, 386, 417
 Кемаль, Паша, 471
 Кемпійський (див. Тома Кемпійський)
 Кенора, місто у Канаді, 20
 Келтуяла, доцент університету, 56
 Кемпі (див. Тома Кемпійський)
 Кенігсберг, 42
 Керенський, Александер, рос. політ. діяч, 63
 Кжижановські, волинські пани, 95
 Київ, 14, 31, 50, 72, 79, 88, 102, 108, 134-136, 147, 148, 153, 158, 206, 208, 217, 218, 258, 261, 266, 286, 287, 304, 305, 313, 318, 320, 340, 374, 395, 413, 434, 463, 494, 504
 Кирил, рос. вел. князь, 229, 233, 235, 236, 244, 245, 257, 263, 310, 311, 314
 Кирилюк, адміністр. „Америци”, 383, 384, 412
 Китай, 9, 41-43, 77, 78, 115, 157, 183, 187, 191, 214, 333, 337, 389, 409, 423
 о. Кінаш, свящ. в Америці, 120, 369, 387
 Кіплінг, Редьяд Джозеф, 67
 о. Климентій (Шептицький), ігумен, 445
 Клівленд, місто, 247, 253, 254, 258, 259, 260, 263, 265, 286, 289, 290, 297, 303, 333, 357
 Кнайп, лікувальна метода, 295
 Коберський, Карло, кооперат. діяч, 113
 Кобилянська, Ольга, письменниця, 440, 459
 Козак,, Маріян, публіцист, 506
 Колхіда, країна на південь від Кавказу, 14
 Колумбус, місто, 149
 Кольорадо, стейт, 41
 Комарницький, студент, 374

- Коновалець, Євген, полковник Січ.
Стрільців і організатор УВО, 158,
447
- Конопівка, маєток Є. Чикаленка, 80
- Конрад (Коженювський) Джозеф,
англ. письменник, поляк з Україн-
ни, 360, 504
- Константин Великий, візант. цар,
174, 305
- Конфуцій, китайський мислитель і
рел. реформатор, 43
- Космій, січ. діяч, 270
- о. Костельник, Гавриїл, видатний гр.
кат. теолог у Львові, 431, 438, 439,
441, 445, 464, 468
- о. Костецький, укр. правосл. свяще-
ник у З.С.А., 289
- Костомаров, Микола, проф. і історик,
121, 475
- Котляревський, Іван, письменник,
142, 267, 274
- Котян, воловецький хан, 208
- Коциловський, Йосафат, єпископ
Перемиський, 426, 431, 446
- Кочубей, Микола (однодумець В.
Липинського), 192, 259, 260, 297,
300, 323, 377, 380, 386-388, 390-396,
398, 403, 408, 420-422, 429, 431, 438,
449, 459-465
- Кошіль, Тома (січовий отаман у Ді-
дройті), 183, 314, 348, 360
- Крайдуба, Василь, осаул Січ. Орг.,
Ошава, 492, 493
- Краків, 301, 393, 504
- Крапоткін, Петр, рос. теоретик анар-
хізму, 138
- Крат, дописувач, 115
- Крашевський, Юзеф, поль. повістяр,
96
- Кревецький, Іван, історик, 26, 27,
272, 284, 320, 341, 346, 348, 366, 394,
429, 432-434, 438, 440, 445, 447, 464
- Кремянець, м. на Волині, 504
- Кривоніс, Максим, 24, 46, 267, 427
- Криляч, Сава, див. Сідлецький Л.
Крим, 94, 178
- Крипякевич, Іван, історик 260, 284,
452
- Кричевський, білор. діяч, 217, 218
- Крушельницький, Антін, письмен-
ник, 49, 50, 93, 271, 275, 299
- Крушельницький К. гімн. тов. О. Н.,
300, 320
- Ксенофонт, гр. історик, учень Сокра-
та, 191
- Куба, 389
- Кубала, Людвік, поль. історик, 202
- Кубань, 101
- Кудрик, Борис, музиколог, 447
- о. Кузьмак, 358
- Кулідж, Кальвін, презид. З.С.А., 420
- Куліш, Пантелеймон, письменник,
політ. мислитель, 51, 144
- Кулицький, інженер, 441
- Кунцевич, Йосафат, архієпископ
полоцько-витебський, 11
- Купер, Фенімор, ам. письм., 51
- Купчинський, Роман, поет, журна-
ліст, 431
- Курдидик, гром. діяч у Канаді, 449
- Кучабський, Василь, історик, 335,
336, 340, 341, 359, 414, 429, 432,
445, 449, 459
- Куцак, О. (проф.), 6
- Латвія, 25
- Лащенко, Ростислав, історик, 18
- Лебідь-Юрчик, Харитон, економіст,
451
- Левицький, Володимир, адв., публі-
цист, 389
- Левицький, Дмитро, голова УНДО,
446
- Левицький, Кость, адв., політичний
діяч, 30, 34, 35, 55
- Левицький, Орест, історик і повістяр,
171
- Ленін, Владимир, основник комун.
держави, 90, 111, 163, 182, 197, 200,
312, 334, 488
- Леонардо да Вінчі, італ. маляр і
різьбар, 84, 110
- Лепкий, Богдан, поет і прозаїк, про-
фесор, 271, 355
- Лешко-Жилик, Олександр, курін.
отаман Січ. Орг., Гемілтон, 493
- Липа, Іван, лікар і гром. діяч, 378
- Липа, Йосиф, курін. писар Січ. Орг.,
Віндсор, 493
- Липа, Михайло, курін. скарбник Січ,

- Орг., Віндсор, 493
- Липа, Юрій, (син Івана), поет і письменник, 360
- Липківський, Василь (митр.), 313
- Лисюк-Каленик, Григорій (січ. і гром. діяч), 231, 235-237, 247, 250
- Лисяк, Павло, адв. і публіцист, 3
- Литва, 25, 40, 57, 217, 220, 433, 448
- Литтетон, англ. лорд, 146
- Лібійська пустиня, 75
- Лінкольн парк (у Чикаго), 76, 102
- Літинський, М. (псевдонім?), 312
- Ліхтенштайн, кн. посол Австрії у Петербурзі, 1
- Ллойд Джордж, Давид, англ. політик, 30, 36
- Ляо, кит. філософ 5. ст. до Хр., 43
- Лозинський, В., 321
- Лозинський, Михайло, політ. діяч, письменник, 28, 102
- Лондон, 31, 232, 341, 344
- Лондон, Джек, амер. повістьяр, 130, 194
- Лотоцький, Антін, співр. „Нової Зорі”, 440, 445
- Лотоцький, Володимир, співр. „Свободи”, 238, 257, 263, 281, 371, 378, 414
- о. Луб, І., 444
- Луцишин, Онуфрій, курінний культ. реф. Січ. Орг., Віндсор, 493
- Луцкевич, Антон, білорус. політ. діяч, 269, 270
- Луцкевич, Марко, 182, 183
- Луцьк, місто на Волині, 211
- Люблин, 498
- Людовік ХУІІІ, король Франції, 109
- Люкуль, Люцій, 96
- Лютер, Мартін, церк. реформатор, 156
- Ляссал, Фердинанд, нім. теоретик соціалізму, 103
- Ляфарг, Поль, один з основників ІІ. Інтернаціоналу, 97
- Ляхоцький, Кузьма, 156
- Львів, 11, 13, 16, 24, 25, 32, 70, 117, 209, 210, 222, 256, 260, 263, 272, 283, 284, 289, 295, 316, 323, 363, 388, 392, 394, 395, 420, 423, 425, 426, 438, 442, 459, 466, 494, 506, 508
- Мадагаскар, 130
- Мажевський, Станислав, курін. отаман Січ. Орг., Ошава, 493
- Мазепа, Іван, гетьман України, 24, 141, 203, 307
- Майорчик, січовий діяч, 190, 226, 227, 324, 328
- Макензен, Август фон, нім. фельдмаршал, 134
- Макіявеллі, Кіккольо, 146
- Маколей, Томас, 146
- Макух, Іван, адв., політ. діяч, радик. партії, 87, 98
- Мамай, 75
- Марголін, Арнольд, київ. адвокат, дипломат, 231, 232, 235, 373, 374, 408
- Марій (Гай), рим. полководець, 87
- Марк, Аврелій, рим. цісар, 191
- Марко Проклятий, 377
- Маркс, Карл, економіст, соціолог і політ. діяч, 61, 85, 103, 107, 138, 144, 185, 196, 299, 398
- Мартос, Борис, (політ. діяч), 107
- Масарик, Томаш, чеськ. держ. муж, політ. діяч, 182
- Матишляк, службовець, 2
- Махно, Нестор, (анархіст, партизанський отаман) 171, 231
- Меджридій, 96
- Мек Дональд, Рамзей, англ. політ. діяч, робітн. партії, 170
- Мельник, торговець з Ванкуверу, 45
- Мельникович, Михайло, січовий діяч, 344, 372, 388, 442
- Менгер, Антон, австр. політ. діяч і дослідник-теоретик, 10
- Мериленд (стейт), 124
- Месопотамія, 41, 75
- Мехіко, 9, 177, 191, 337, 423
- Микитюк, Дмитро, член фундатор Інституту ім. Липинського і меценат його видань, 531
- Миколай Миколаєвич, див. Николай Митуса, співець-поет 1240-их рр., 209, 368
- Мишуга, Лука, політ. діяч, редактор, 69, 137, 155, 158, 177, 188, 210, 221, 226, 228, 239, 252, 256, 280, 311, 324, 327, 328, 332, 333, 339, 353, 366-370,

- 381, 384, 390, 392, 393, 396-398, 402, 407, 408, 417, 422, 453, 454, 456
- Місюрка, Іван, осаул Січ. Орг., Торонто, 493
- Мілюков, Павел, рос. історик і політ. діяч, 146
- Мірбо, Октав, франц. письменник, 424
- Міцкевич, Адам, польс. поет, 40, 47, 175, 267, 320
- Мічіген, озеро, 31, 39, 76, 81, 163
- Могилів (подільський), 68
- Мозлер, Анзельм, 108, 118, 267
- Монзен, Теодор, дослідник римської старовини, 192
- Мондер, місц. у Канаді, монастир, бібліотека і архів оо. Василіян, 14, 294
- Мономах, див. Володимир
- Монте-Карльо, палата гри, 277
- Монтрезор, Адам, граф, гетьм. діяч, 173, 190, 199, 345, 415, 420, 446, 447, 452, 453, 470
- Мороз, Іван, гол. обоз. скарбник Січ. Орг., Торонто, 493
- Морус, Тома, англ. політ. письменник, 85
- Москва, 9, 32, 41, 57, 101, 109, 111, 112, 114, 133, 134, 139, 147, 160, 171, 176, 187, 195, 198, 215, 217, 222, 248, 251, 264, 265, 268, 293, 313, 315, 410, 448
- Московщина, 90, 172, 187, 481-84
- Мох, Олександр, літ. критик, журналіст, видавець, 440
- Мохорук, А., січовий діяч, 314
- Мстислав, кн., 208, 209
- Мурін, Стефан, гол. скарбник Централі Січей у ЗСА, 492
- Мусійчук, С., січовий діяч, 66, 71-73, 125, 127, 129, 145, 155, 259, 317, 322-328, 330-333, 338, 339, 341, 343, 345, 359, 372, 375, 381, 383, 384, 388, 390, 492
- Мусоліні, Беніто, італ. диктатор, 101
- Мюнхен, 365
- Наддніпрянина, 231, 470
- Назарук, Осип, д-р, редактор, скрізь. Див. ще Показчик змісту під Н.О.
- Наполеон I, 9, 10, 25, 68, 74, 101, 109, 115, 135, 173, 184, 191
- Наполеон III, 173
- Нахашкідзе, 182
- Непаль, азійська країна, 456
- Нестор, літописець, 76
- Николай Николаевич, рос. вел. кн. з дому Романових, 90, 187, 417, 344, 374
- Ніл, ріка, 75
- Німчук, Іван, ред. „Діла”, 5, 436, 446
- Німеччина, 10, 43, 109, 132, 135, 142, 261, 312, 341, 365, 373, 424, 433, 484, 504
- Ніцца, 67
- Ніягара, місц. з водопадом, 31, 81, 453
- Новаковський, Михайло, адвокат, 54
- Новачинський, Адольф, польс. письменник-сатирик, 96
- Новгород Великий, кол. торг. центр півн.-схід. Європи, 209
- Нью Йорк, 17, 31, 32, 116, 153, 177, 217, 221, 225, 226, 230, 231, 235, 238, 241, 257, 263, 266, 310, 324, 328, 335, 367, 370-373, 400, 408-410, 414, 424, 453
- Огайо, стейт, 149
- Огієнко, Іван, мовознавець, проф., митрополит, 310
- Одеса, 79, 112, 147, 148, 203
- Одисей, гр. лицар під Троєю, 43
- Окуневський, Теофіл, адвокат, політ. діяч, 437
- Окунцов, 118
- Олбані, столиця стейту Нью Йорк, 373
- Олександр Великий, 168
- Олександровськ, нині Запоріжжя, 153
- Олена-Альона (ім'я літ.), 150, 208, 209
- Олесницький, Євген, гал. політ. діяч, 86, 437
- Олсон (атлет), 89
- Омелянович-Павленко, Михайло, полководець, 342
- Онтаріо, пров. Канади, 20, 229
- Онуляк, 123

Онуферко, січовий діяч, 166
 Ортинський, Сотер, перший єп. укр.-
 кат. в Америці, 378, 404
 о. Ортинський, авяц. в З.С.А., 402
 Остапенко, Сергій, економіст, 321
 Острів св. Олени, 74, 191
 Острозькі (рід), 256
 Остроскі, ремісник у Бучачі, 419
 Остриця (див. Полтавець О.)
 Отгава, 18
 Отгон, рим.-нім. цісар, 427
 Охримович, Володимир, політ. і гро-
 мадський діяч, 75, 283, 335, 429,
 434, 437

 Павлик, Михайло, один з перших
 соціаліст. діячів в Галичині, 64,
 86, 98, 267
 Павло, апостол, 358
 Падуа, стар. унів. місто в Італії, 505
 Палестина, 41, 56, 107, 112
 Паліїв, Дмитро, військ. і політ. діяч,
 431
 Панейко, Василь, ред. „Діла”, публі-
 цист, політ. діяч, 28, 36, 55, 102,
 108, 222, 260, 284, 289, 317, 343, 347,
 354, 355, 376, 379, 388, 392, 415, 419,
 420, 426, 431, 437, 439, 452, 458
 Панейко, Олександр, проф. права,
 222
 Париж, 28, 31, 115, 187, 222, 377, 378,
 380, 408
 Парнель, Чарльз, речник ірлянд. ін-
 тересів в англ. парламенті, 59, 138
 Пачовський, Василь, поет, 263, 300
 Пеленський, Зиновій, гал. економ.
 діяч, 464
 Пелехович, Богдан, адвокат, січовий
 діяч, 443
 Перемишль, 69, 321, 354, 389, 402,
 441, 450, 464
 Перемиський єпископ, див. Коци-
 ловський И.
 Перфецький, Євген, історик, 441
 Перешори (масток Є. Чикаленка), 80
 Перікл, гр. політ. діяч, 51
 Персія, 76
 Перу, 85, 337
 Петербург, 1
 Петлюра, Симон, Гол. Отаман У.Н.Р.
 4, 20, 34, 49, 68, 70, 78, 79, 114, 134,
 140, 145, 148, 171, 187, 200, 225, 227,
 231, 248, 265, 307, 321, 332, 333, 373,
 377, 400, 480, 490, 495, 504
 Петро (Могила), митр., 457
 Петро I, рос. цар, 452
 о. Петрушевич, Антін, історик, 34
 Петрушевич, Євген, політ. гал. діяч
 у перших двох десятиліттях 20-го
 століття, 10, 11, 29, 30, 33-36, 55,
 68, 88, 116, 140, 165, 200, 201, 210,
 248, 293, 307, 311, 312, 321, 329,
 332, 333, 353, 374, 397, 408, 441, 489,
 495
 Петрушевич, Лев, нач. канц. Гал.
 Уряду у Відні, 5
 о. Пик, 402
 о. Підгорецький, парох в Нью Йор-
 ку, 371
 Підкарпаття, 54, 143, 318, 395, 405
 Пілсудський, Юзеф, начальник
 поль. держави, 24, 105, 164, 504
 Пісарські, 419
 Пітсбург, 65, 241
 Платон, гр. філософ, учень Сократа,
 85, 297, 499
 Плоскиня, 142, 209
 Поділля, 288, 304
 Подляшецький, (співроб. Е. Петру-
 шевича), 35
 Познанщина, 249
 Познань, 378
 Покуття, 143
 Полтава, 1
 Полтавець-Остриця, Іван, гром. і
 військ. діяч, 155, 242, 297, 320, 351
 Польща, 4, 11, 12, 18, 24-29, 32, 59,
 94, 97, 99, 139, 147, 148, 151, 154,
 156, 160, 202, 217, 221, 237, 255, 256,
 262, 268, 269, 283, 303, 304, 346, 374,
 381, 394, 406, 409, 410, 412, 434, 435,
 447, 448, 475, 481-84, 495, 505
 о. Понятишин, Петро, ген. вікарій по
 смерті єп. Ортинського, 375
 Попович, Матвій, комун. діяч у Ка-
 наді, 91
 Попрад, ріка, 92
 Потоцький, Анджей, граф, намісник
 Галичини, 350, 437
 Почерва, Дмитро, сотник Січ. Орг.,

- Правобережець, публіцистичний
 псевдонім В. Липинського, 432, 504
 Прага, 6, 18, 104, 310, 329, 349
 Предислава, 309
 Престон, 493
 Прикарпатська Русь, 318
 Принц Руперт, порт у Канаді, 177
 Прихода, Василь, курін. отаман Січ.
 Орг., Торонто, 493
 Прованс, фр. провінція, 14
 Проскурів, місто, 235
 Прудон, П'єр, Жозеф, фр. теоретик
 соціалізму, 260
 Прус, Болеслав, поль. письменник,
 99
 Прусія, до 1945 р. домінуюча части-
 на Німеччини, 427
 Псіхари, Е., 423
- Радек, Карл, соціал. і комун. діяч,
 175
 Радзівівський, Степан, гетьм. діяч,
 416
 Радянщина, 445
 Разін, Стенька, донський повстансь-
 кий козак, 150, 152
 Райн, ріка, 344
 Райхенау, кільккалітнє місце замеш-
 кання В. Липинського, 332, 349,
 398, 493-94
 Раковський, Християн, голова рос.
 делегації під час укр.-рос. миро-
 вої Конференції у Києві, 1918 р.
 голова уряду Рад. України 1919-
 1923, 215, 231, 482
 Ранке, Леопольд, нім. історик, 336
 Рафаель (Санті), італ. мистець, 84
 Рацель, Фрідріх, політ. географ, 336
 Ревюк, Омелян, публіцист і журна-
 ліст, 70, 121, 221, 237-240, 259, 263,
 313, 333, 339
 Рем (Ромуль і Рем), браття, легенд.
 основники Риму, 101
 Рига, 178
 Риков, М., амер. журналіст, 417
 Рим, 12, 16, 19, 56, 87, 96, 97, 174, 175
 191, 192, 223, 224, 267, 270, 302-305,
 310, 312, 313, 317, 336, 349, 354,
 366, 404-05, 411, 426, 430, 439,
 441, 444, 450, 507
- Ріджайна, місто, 365
 Рішпен, Жан, фр. письменник, 468
 Рогоза, Олександр, міністр. військ.
 справ 1918 р. 304
 Розумовський, Кирило, гетьман Ук-
 раїни 1728-1803, 307
 Розумовські (рід), 219
 Рокефеллери (рід америк. фінансо-
 вого світу), 78
 Рокицький, Адам, дядько В. Липин-
 ського, 504, 506
 Роксоляна, дружина султана Сулі-
 мана II., 87
 Роман, кн., Данилович і Роман
 Мстиславич, князі, 142, 208
 Ромуль (див. ще Рем), 101
 Росія, 1, 29, 61, 86, 115, 120, 121, 132,
 148, 156, 164, 165, 185, 197, 204, 213,
 218, 232, 236, 237, 251, 268, 280, 283,
 312, 344, 366, 374, 407, 408, 422, 485,
 496, 504
 Рочестер, 386
 о. Ру, 17
 Рудницька, Мілена, провідниця жі-
 ного руху і гром.-політична діяч-
 ка, 446
 Рудницький, Степан, географ, 1, 2,
 5, 142, 341, 395
 Рузвелт, Франклін, 69
 Румунія, 147, 154, 233, 268, 283, 481,
 485
 Рюрик, здогадний перший князь Ру-
 си-України, 137
 Русалівські Чагари, маєток і хутір
 В. Липинського одіичений від А.
 Рокицького, 146, 504
 Руссо, Жан, Жак, фр. письм. і філо-
 соф, 233
 Русь, 107, 307, 448
- Саблін, Николай, 417
 Савчук, друкар у в-ві „Січ”, 326
 Савчук, Іван, культ. реф. Січ. Орг.,
 Ошава, 493
 Сагайдачний, Петро, гетьман, 113
 Сагара, пустиня, 75, 76
 о. Садовський, парох Преображенсь-
 кої церкви у Львові, 445
 Саск, Осип, січовий діяч, 381, 384,
 442

- Саліковський, Олександр, політ. діяч, журналіст, 330
- Самарканд, місто в Узбекистані, 25
- Самбір, 421
- Самбірщина, 113
- Самсонов, рос. генерал, 504
- Сапіга, кн. 99
- Сарабун, Михайло, гол. секр. фінанс. Централі Січей у Чикаго, 492
- Сарданапаль, ост. цар Ассирії, 338
- Сарматія, 307
- Сарматюк, Андрій, гр. кат. душпастир, капелян Січ. Округи Торонто, 493
- Саскатун, 16, 177
- Саскачеван, 244, 288
- Саський, Маврикій, князь Саксонії, 146
- Свистун, П. В., церк. діяч у Канаді, 12
- Світозор, див. Драгоманов
- Свіфт, Джонатан, англ. письменник-сатирик, 101
- Святослав, кн., 142, 190
- Селезінка, Ярослав, адв., політ. діяч, 35
- Семіраміда, легенд. ассір. цариця, 149
- о. Сембратович, Лев, укр. кат. священник у З.С.А., 190, 370
- Сенека, Луцій, творець рим. реторичної школи, 117, 130, 267
- Сербія, 481
- Сенкевіч, Генрик, поль. повістяр, 136
151
- Сибір, 232
- Сирія, 16, 17
- Сідлецький Людвик, одноступець В. Липинського, 1, 2, 15, 83, 222, 269, 298, 312, 313, 501-03, 506
- Сізіф, гр. міт. уособлення лукавства, 128
- Сікевич, (ген.), 157
- Сіменович, Володимир, гетьм. діяч у Чикаго, 145, 225, 230, 249, 262
- Сіменович, Мирослав, гетьм. діяч у Чикаго, 145, 225, 230, 245, 247, 252, 279
- Сінгалевич, Володимир, предст. Гал. Уряду у Відні, 35, 225
- Сіцилія, італ. острів, 56
- Січ (Запорозька), 178, 289, 290
- Січинський, Мирослав, атентат. на Потоцького, 238, 260, 332, 350, 370, 376, 377, 381, 383
- Скалецький, Іван, курін. отаман Січ. Орг., Віндсор, 493
- Скальковський, Аполльон, історик, 203
- Скандинавія, 9, 41, 42
- Скарга, Пйотр, поль. проповідник, єзуїт, 27
- Скелісті гори (в Канаді), 31
- Скірмунт, білорус. діяч, 262
- Сколе, 421
- Скоропадська, Єлисавета, дочка гетьмана Павла, 177
- Скоропадський, Данило, син гетьмана Павла, 158, 176, 177, 206, 293, 368, 374, 396
- Скоропадський, Іван, гетьман ХУІІ століття, 264, 293, 423
- Скоропадський, Павло, гетьман 1918 року, 5, 62, 111, 119, 134, 136, 137, 140, 141, 147, 148, 152, 158, 167-169, 171, 172, 177, 200-203, 206, 210, 216-222, 224-229, 231, 232, 236, 237, 239, 242, 244, 248-253, 257, 258, 260-263, 266, 267, 278, 286, 288, 289, 291-293, 295, 296, 297, 299, 303-305, 307, 310, 311, 313-315, 318, 320, 321, 324, 326, 331, 333, 338, 340, 341, 343-345, 347, 348, 354, 359-363, 365, 366, 368, 371, 373, 374, 379, 386, 388, 390, 393, 394, 396, 398, 405-407, 411, 412, 415, 417, 418, 420, 433, 434, 438, 441, 444, 448, 450, 461, 463, 464, 471, 480-492, 497, 499, 504
- Скоропадські (рід), 219, 314, 404
- Скоропис-Йолтуховський, Олександр, гетьм. діяч, 396
- Скубівна, Й., січова діячка, 314
- Скутара, передмістя Істамбулу, 368
- Словацький, Юліюш, поль. поет і письменник, 82
- Служевський, учитель, 97
- Смаль-Стоцький, Роман, політ діяч, 462, 369
- Согара, Марія, січова діячка, 314
- Согара, Н., січовий діяч, 314

- Содома і Гомора (бібл.), 489
Сокальщина, околиця м. Сокаля в Галичині, 446
Сокира-Яхонтів, ген. б. ком. сірожу-панників, 297, 307
Сократ, гр. філософ, 76, 82
Спиж, 143
Спіраго, Фр., нім. автор, 357
Спокійний Океан, 18, 20, 45, 93
о. Сполітакевич, Володимир, свящ. в З.С.А., 353
Срібна Земля (див. Прикарпаття)
Сталений, Ілько, фінанс. писар Січ. Орг., Торонто, 493
Станиславів, м. на Підкарпатті, 425, 446, 450, 464
Стасишин, Теодор, курін. писар Січ. Орг., Гемілтон, 493
Стейке, атлет, 206, 207, 229
Стефаник, Василь (письменник-новеліст), 98, 504
Стечишин, Ілько, Мирослав, 244, 350
Стецько, літ. перс., 226
Стенька, літ. перс., (див. Разін)
Стокгольм, стол. Швеції, 31, 80
Стрий, 421
Стріндберг, Август, швед. письменник, 56
о. Струтинський, свящ. у З.С.А., 65, 66, 238, 280, 354
Суботів, місце поховання гетьмана Хмельницького, 178
Сувала, Ст., сотн. УГА, 293, 294, 320, 330, 342, 344
Сулля, Люцій, рим. політ. провідник, 87
Сушко, Олександр, історик, 350, 413
Сцилла (Сцилла), гр. мітол. морська потвора, 15
Сян, ріка, 288, 424, 506
- Тарашкевич, Бронислав, білор. посол до варш. сойму, 270
о. Тарнавський, парох у Чикаго, 37, 39, 48, 65, 103, 130, 131, 223, 225, 247, 267, 273, 322, 324, 325, 327, 328, 358, 359, 381, 384
Тарнавський, Омелян, січовий діяч, лікар, 442
- Тартар, гр. мітол. темна безодня, 167
Тасманія, острів на півдні Австралії, 337, 470
Тегнер, Єсаяс, швед. поет, 56
Текелій, Петро, моск. ген., 26
Темістокл, гр. політик, 94
Темуджін, монг. хан (Джингісхан), 208
о. Теодорович, Епіфаній, ЧСВВ, ректор, 318, 350, 415, 416, 421, 442, 453
Теодорович, Іоан, архиеп., 222, 301, 302-310, 320
Теофанія, цесарева, 427
Тернопіль, 56
Тимофіїв, Михайло, економіст, член Ради Присяжних УСХД, 39, 177, 232-235, 280, 281, 313, 317, 323, 333, 374, 411, 418, 433
Тмуторокань (Тамань), крайній пункт експансії Київ. Руси на схід, 202
Тома Кемпійський, нім. августинець, мислитель, 76, 81, 122, 123, 165, 187, 213, 214, 246, 251, 268, 282, 295, 315, 339, 344, 368, 407, 460, 464
Томашевський, робітник, січовик, 60
Томашівський, Степан, історик, політик і публіцист, 27, 76, 341, 352, 364, 404, 430, 434, 436, 438, 440, 441, 446-448, 454, 457, 458, 460-465, 469
Торонто, 158, 229, 493
Треляборг, норв. місцевість, 42
Трильовський, Кирило, адвокат, гал. „січовий батько”, 86, 105, 166, 248, 250, 317, 321, 351, 363, 387, 403, 431, 441
Тримблюк, січовий діяч, 289
Троцький, Лев, член комун. верхівки, 115, 175, 182, 184, 312, 484
Троя, (Ліон), гол. місто Троянців, 51
Тугай-бей, перекопський татар. мурза, 59
Туреччина, 121, 504
Туркестан, 251
Турчанинов, Петр, рос. реліг. композитор, 226, 275
Тутанхамон, фараон, 140

Угорська Русь (Закарпаття), 153
Угорщина, 67
Україна, 1, 6, 7, 14-16, 18, 20, 22, 24, 25, 29, 40, 42, 43, 46, 49, 76, 86, 89, 90, 92-94, 96, 100, 102-105, 107, 111, 112, 118, 122, 136, 137, 139, 140, 142, 145-148, 150, 152-154, 156, 158, 159, 165, 168-172, 178, 87, 190, 196, 197, 200, 206, 215, 217, 221, 223, 226, 230, 232-234, 236, 241, 244, 258, 264, 270, 276, 282, 289, 292, 293, 299, 300, 301-304, 307, 309, 310, 329, 344, 366, 368, 373, 374, 395, 401, 403, 405, 408, 412, 413, 418, 420, 432, 437, 448, 468 474-75, 478, 481-82, 484, 487-88, 490, 497-98, 505, 508-09
Урал, 202

Федитник, М., сотн. УГА, січковий діяч, 228, 230, 297, 315, 376
Федькович, Йосип, (Гординський), буков. письменник і поет, 52
Фельзен, фон, майор нім. армії в Україні 1918 р., 395
Ферреро, Гулієльмо, італ. історик-історіософ, 136, 169, 174, 204
Філядельфія, 32, 45, 69, 120, 130, 137, 155, 177, 203, 210, 221, 228, 230, 231, 237, 239, 240, 241, 256, 289, 321, 323, 324, 327, 328, 332, 362, 366-369, 372, 373, 377, 378, 391, 406, 416, 418, 436, 453, 479, 495, 500
Флевій, Йосиф, жид. історик, 191
Фляммаріон, Каміль, франц. астроном, 281
Форд, Генрі, організатор автомоб. промислу, 36, 78, 83, 88, 288, 499
Франко, Іван, 64, 86, 98, 107, 122, 138, 142, 150, 153, 194, 195, 260, 267, 271, 274, 275, 387, 397, 398, 400, 407, 445
Франція, 14, 24, 108, 114, 115, 121, 158, 160, 170, 233, 251, 283, 285, 317, 343, 424, 432, 446, 483
Фуше, Жозеф, франц. політик, міністр поліції, 109

Хандога, Матвій, робітник, основник газети „Гайдамаки” в Нью Йорку, 241
Харбін, 333

Харибда, гр. міт. морська потвора, 15
Харків, 182, 261, 308, 374
Хвастів, 135, 153
Хлендовскі, Казімеж, поль. політ. діяч і публіцист, 52
Хмельницький, Богдан, 133, 149, 168, 171, 172, 178, 200-203, 213, 220, 236, 264, 291, 293, 307, 338, 427, 452, 475, 481, 483, 487, 491, 505
Хмельницький, Юрій, син Богдана, 264, 291, 338
Холмщина, 153
Хомишин, Григорій, станіслав. єпископ, 425, 426
Хортиця, 208
Хрещатик, 31

Царгород, 174
Щебринський, Юліян, книгар, січковий діяч, 314, 377, 378, 413
Щегельський, Лонгин, політ. діяч і публіцист, 335, 410, 433, 448, 500
Щеглинський, Микола, журналіст, 69, 176, 183, 238, 275, 332, 336, 371, 383, 392
Цезар, Гай, Юлій, рим. полководець і держ. муж, 87, 88, 191
Целевич, Володимир, гал. політ. діяч, 69, 70, 389, 464
Цехановскі, поль. посол в З.С.А., 410
Ципріянович-Савур, Михайло, секретар В. Липинського, 214, 246, 258, 261, 265, 270, 271, 284, 295, 316, 317, 329, 347, 349, 355, 362, 374, 378-381, 384, 386, 391, 407, 423, 429, 431, 464, 467, 493
Цурковський, Антін, ред. „Амери-ки”, 383

Чекановська, мати О. Назарука, 43
Чекановські, (рід), 73
Чемберлен, Гюстон, Стюарт, політ. письменник, теорія вищости арійської раси, 212
Червенські городи, 143
Череватий, Василь, курін. скарбник, Січ. Орг., Ошава, 493
Череватий, Дмитро, сотник Січ. Орг., Брентфорд, 493

- Черник, Федь, сотник СС, 158
 Чернов, Віктор, рос. політ. і гром.
 діяч, 226
 Черчіль, Вінстон, англ. держ. муж,
 417
 Честертон, Джильберт, англ. письменник, 357, 358
 Чехівський, Володимир, гром. і церковн. діяч, 308
 Чехія, 156, 286, 329, 406
 Чигирин, столиця гетьмансько-козацької держави, 139
 Чиж, Ярослав, сотн. СС, 49, 69, 110, 113, 176, 182, 183, 267, 289, 292, 294, 332, 339, 383, 385, 386, 392, 408
 Чіпка, Галактіон (див. Купчинський Роман)
 Чикаленко Євген, землевласник, культ. і політ. діяч, меценат, 9, 80, 104, 161, 177, 350
 Чікаго, 30-32, 37, 39, 47, 62, 67, 77, 78, 80, 81, 83, 103, 113, 116, 118-120, 124, 127, 140, 145, 153, 159, 163, 164, 190, 196, 199, 200, 211, 216, 227, 229, 230, 237, 239, 247, 254, 261, 262, 273, 285, 295, 303, 311, 314, 325, 327, 328, 332, 333, 343, 362, 371, 373, 378-381, 383-385, 391, 392, 397, 405, 406, 409, 413, 418, 442, 444, 449, 453, 495, 499, 500
 Чічерін, Георгій, сов. дипломат, 105
 Чорне море, 101
- Шандрук, Павло, ген., військ. публіцист, 389
 Шаповал, Микита, 15
 Шаповал, Олександр, полк., гетьм. діяч, 104, 105, 107, 113, 135, 321, 322, 331, 342, 349, 359, 378
 о. Шашкевич, Маркіян, поет і письменник, член „Руської Трійці”, 75
 Швайцарія, 365
 Швеція, 56, 142, 171, 484, 496
 Шевченко, Тарас, 48, 52, 64, 65, 71, 86, 113, 121, 122, 139, 140, 142, 195, 197, 199, 236, 260, 267, 271, 274, 297, 321, 387, 476
 Шелухин, Сергій, сенатор, 48, 81, 115, 302
 Шемердяк, Никола, 291
- Шемет, Сергій, гетьм. діяч, 344, 347, 408, 415, 418, 438, 455
 Шепель, повстанець, 231
 Шептицький, Андрей, митрополит Галицький і архиеп. Львівський, 48, 54, 78, 79, 93, 96, 99, 101, 105, 112, 122, 149, 161, 192, 210, 213, 247, 248, 256, 277, 284, 302, 310, 346, 352, 361, 426, 431, 441, 445, 446, 450, 452, 461
 Шікаго (див. Чікаго)
 Шіллер, Фрідріх, нім. поет, письмен.-драматург, 103
 Шіян, Теодор, курін. писар Січ. Орг. Ошава, 493
 Шкраб, К., січовий діяч, 340
 Шопенгауер, Артур, нім. філософ, 144
 Шпенглер, Освальд, нім. соціолог і філософ, 185, 428, 460
 Штейн, фон (нім. род.), 310
 Штогрин, співр. „Америки”, 367
 Шумський, Олександр, культ. і політ. діяч Радян. України, 236
- Щепаняк, поль. перекладач, 255
 Щербаківський, Вадим, дослідник племінних культур, 367, 269
- Юречків, Никола, гол. обоз. писар Січ. Орг. Канади, 493
 Юрій (див. Хмельницький),
- Яворський, Матвій, радян. історик-марксист, 210, 325
 Ядловський, голова УНСоюзу в Джерзі Сіті, 236, 237
 Янович, адвокат у Чікаго, 145
 Японія, 10, 41, 130, 157, 183, 232, 285, 366, 496
 Ярема, Стефан, культ. реф. Січ. Орг. Торонто, 493
 Ярослав Мудрий, вел. кн. київ., син кн. Волод. Бел., 142, 202
 Ярослав, Осьмомисл, гал. князь, син Володимирка Володимировича, 87
 Ярош, майор нім. армії в Україні 1918 року, 395
 Ясіня, містечко на Закарпатті, 442
 Яффа, мор. пристань Палестини, 112

*З висловами вдяжності
для Вп. Пана Дмитра Микитюка*

Цей, сьомий том Архіву Вячеслава Липинського, як і попередній, шостий, виходить у світ завдяки меценатській жертвенності шанувальника творчості В. Липинського, Вп. Пана ДМИТРА МИКИТЮКА з Вінніпегу, Канада. Його щедрі дари допомагають нашому Інститутові значно легше поборювати дуже складні й великі труднощі пов'язані з завершуванням публікації письменницької та епістолярної, рукописної спадщини нашого Патрона.

*Дирекція і Видавництво Інституту,
Загальна Редакція і Редакція Тому*

З М І С Т

Editor's Note	VII
Назарук і Липинський; історія їхньої дружби і конфлікту	XV
Пояснення до ініціалів, скоротів і т. п.	XCVIII
Фото Осипа Назарука	XCIX
Факсиміле сторінки оригінального листа	C
Тексти листів О. Назарука до В. Липинського	1
Додатки до листів	473
Показчик змісту листів і додатків	510
Показчик імен і місцевостей в листах і додатках	516
Подяка Панові Дмитрові Микитюкові	531